

SZÉKELY NEMZET TÖRTÉNETE ÉS ALKOTMÁNYA

ÍRTA

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS dr.

EGYETEMI NY. R. TANÁR,
A M. TUD. AKADÉMIA R. TAGJA

KIADTA „HARGITAVÁRALJA“ J. sz. K.

A FRANKLIN-TÁRSULAT BIZOMÁNYA
BUDAPEST 1927.

A SZÉKELY NEMZET TÖRTÉNETE ÉS ALKOTMÁNYA

ÍRTA

SZÁDECZKY KARDOSS LAJOS dr.

EGYETEMI NY. R. TANÁR,
A M. TUD. AKADEÉMIA R. TAGJA

«Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér l»

Petőfi.

KIADTA „HARGITAVÁRALJA“ j. sz. k.

A FRANKLIN-TÁRSULAT BIZOMÁNYA
BUDAPEST 1927.

ELŐSZÓ.

A könyvek balsorsáról szóló latin példabeszéd (habent sua fata libelli) erősen ráillik a székelyek történetére is. Fél száz év viszontagságai után lát napvilágot az a könyv, melyet a székelyek oly régóta várnak.

1874-ben Kolozsvárt a székelyek történetének megíratására bizottság alakult (gróf Mikó Imre elnöklete alatt), mely (főként Jakab Elek buzgólkodására) pénzalapot gyűjtött és Szabó Károlyt a kolozsvári egyetemen a magyar történelem tanárát megbízta a munkával, ő nagy szorgalommal látott az anyag összegyűjtéséhez, kiadta a «Székely Oklevéltár» három kötetét (1872—1890.), a negyedik hagyatékában maradt; szép tanulmányokat is írt (melyek «A régi székelység» c. a. összegyűjtve külön is megjelentek Kolozsvárt 1890); de a székelyek történetét nem írhatta meg. Ideje nagy részét az adatok gyűjtése és kiadása mellett főként a székelyek eredete felett Hunfalvy Pállal folytatott vitája foglalta le.

Szabó Károly halála után a Bizottság gr. Kuun Géza elnöklete alatt 1892 nov. 13-án tartott közgyűlésén engem bízott meg, mint Szabó Károly utódát a kolozsvári egyetem magyar történelmi tanszékén a még hiányzó anyag összegyűjtésével és a székelyek története megírásával.

Én legelőbb is bejártam a Székelyföldet, összegyűjtöttem évek-során át tartó széleskörű levéltári kutatások alapján a még hiányzó anyagot s kiadtam a Székely Oklevéltár még négy kötetét (IV—VII. kötet, Kolozsvárt 1895—1898.) s azután hozzáálltam a történelem megírásához. Tanítványaimat is foglalkoztattam székely történelmi kérdésekkel az egyetemi történelmi szemináriumban s azoknak eredménye több doktori értekezés, melyekre munkám folyamán a jegyzetekben hivatkozom. Ezek között *Connert* János dr. műve «A székelyek intézményeiről» az irodalomban is méltó elismerést váltott ki.

Hosszú évek nehéz munkájába került, míg elkészült a székelyek

története, m. e. 50—60 ny. ívet kitevő két kötetnyi terjedelemben. Legépelítettük két példányban, kiadtuk bírálatra Nagy Gézának, majd az ő halála után Sebestyén Gyulának, Márki Sándornak és Kozma Ferencnek s a kedvező bírálatok alapján készültünk a kiadására* De időközben kitört a világháború, bekövetkezett az oláh betörés, kiveretés (1916), majd Erdély megszállása (1918) s a kiutasítások (1919)*

Erdélyből távozásom előtt (1919 őszén) a kész munka egyik gépírási példányát otthagytam Kolozsvárt a Bizottságnál, a másik példányt magammal hozva, 1920 őszén felolvasás keretében bemutattam a Magyar Tudományos Akadémia történelmi osztálya ülésén* A pénz értékének rohamos süllyedése, a nyomdai árak gyors emelkedése miatt a M* T* Akadémia könyvkiadása is megcsappanván, nem remélhettem, nem is kértem kiadását, bár azt a legilletékesebb székely történelmi szakértők a nemzeti becsület kérdésének mondták a már akkor tőlünk elszakított székelyek irányában* Később a kormány részéről érdeklődtek a munka iránt, de «az időközben bekövetkezett igen nagy áreltolódás miatt» nem tudtak kellő «támogatást adni a munka kiadásához»* Az elszakított Erdélyben rekedt pályadíj-alap hadikölcsönbe fektetve időközben elértéktelenedett*

A székelyek története így népükkel, írójukkal együtt hontalan bujdosóvá vált és várt a jobb idők felderülésére.

A székely szívósság és lelkesedés vette pártfogásába saját története elárvult ügyét* A menekült erdélyi honfitársak «*Hargitavár-alja* jelképes székely községe» előfizetési felhívást bocsátott ki a felényire összevonandó munka kiadására* Az előjegyzésnek oly páratlan szép eredménye lett, hogy annak alapján a Franklin[^] Társulat elvállalta a munka kiadását, 2000 példányban való kinyomatását*

A munka eredetileg tehát szélesebb keretben készült, mint ahogy összevont alakjában megjelenhet. A részletekből mintegy felét ki kellett hagynom, de jellegében nem változott. Irányelvem, melyet a pályázati tervrajzban kifejtettem, nem változott. Már abban hangsúlyoztam, hogy «a székelyek eredetének vitás kérdésében az én vezéreszmém a nemzeti hagyománynak összekapcsolása, kiegészítése az ismert történelmi tényekkel s a székelyek eredetét a hun birodalom megdőlése s a magyarok honfoglalása között a hagyomány nyomán keresem* Ha a kérdés matematikai bizonyossággal el sem dönthető: a történelmi igazság, azt hiszem, megközelíthető* A nemzetek őstörténelme különben sem szokott okleveles

dokumentumokon alapulni, mégis minden nemzet tiszteli és megbecsüli az ősi hagyományokat.»

«Mindamellett én a székelyek történetének lényegét és súlypontját nem az eredet homályos kérdésének tisztázásában, hanem a már dokumentálható történelem és az intézmények fejlődésének megállapításában látom. Az őstörténelem tehát külön választandó a valódi történelemtől s a súlypont erre fektetendő.»

Ezt a programot követtem és megtartottam. Az eredet kérdésében összegeztem röviden a mások véleményeit, hozzáadtam a magamét, a nélkül, hogy csalatkozhatatlanságot tulajdonítanék bármely véleménynek. A székelyek eredetének elmélete nyílt kérdés marad továbbra is; a valódi történelem s az alkotmányos intézmények keretét azonban — azt hiszem — sikerült annyira megállapítanom, hogy azok maradandó értékűek. Ami hiány mutatkozik, az nagyrészt az összevonás rovására irandó.

A szűkre szabott keret nem engedte, hogy behatóbban tárgyaljam a székely intézmények némely ágát: pl. a törvénykezést, a birtokjogot, a székely jogszokásokat stb. Nem terjeszkedhettem ki a székely kultúrtörténelem részleteire, pl. a székely rovásírásra (melyről *Sebestyén* Gyulának van alapvető nagy munkája: A magyar rovásírás hiteles emlékei, Budapest 1915.); nem a székely népművészetre (ld. Huszka József: A székely ház, Bp 1895. A magyar ornamentika hun eredete, Bp. 1914.); nem a Székelyföld leírására (ld. Kőváry László: Székelyhonról, Kolozsvár 1842. br. Orbán Balázs: A Székelyföld leírása I—VI. k. Budapest 1868—73. Hankó Vilmos: A Székelyföld, Budapest 1897.); nem néprajzára (ld. Jancsó Benedek: A székelyek, történelmi és néprajzi tanulmány, Budapest 1921; franciául és angolul is megjelent: *The Transylvanian Question* c. a. Ajtay József és Kovács Alajos pótlásaival Bp. 1921.) Kizárólag a szorosán vett történelemre és alkotmányra szorítkozhattam csak a kiszabott 25 ny. íven. Szolgáljon ez tájékoztatásul és mentségül a mű megítélésénél.

A forrásidézetekkel is takarékoskodnom kellett. Főforrásomat, a Székely Oklevéltárt Sz. O., az Erdélyi Országgyűlési Emlékeket, E. O. E. kezdőbetűkkel jeleztem.

Kegyellel és hálával kell megemlékeznem azokról, kik e mű megíratása körül lelkesen buzgólkodtak, elsősorban a Székely történelmi bizottság elnökeiről, gróf Mikó Imre, gróf Kuun Géza és Kőváry László s a még élő Ferenc József urakról, Kanyaró Ferenc előbbi és Kelemen Lajos későbbi jegyzőről, Kozma Ferenc pénz-

IV

tárnokról, Nagy Géza, Márki Sándor és Sebestyén Gyula bírálók-ról stb.

A kiadás körül buzgólkodott Hargitaváralja érdemes főbírája, Köllő Ignác, Marostorda vármegye volt alispánja, ny. min. tanácsos; Ziegler Emil csendőrségi tábornok, ki az előjegyzők százait gyűjtötte; Sándor Imre banktisztviselő, ki a Név- és tárgymutató készítését is elvállalni szíveskedett; végül Péter Jenő a Franklin-Társulat vezérigazgatója, ki a kiadást intézte. Fogadják mindannyian hálás köszönetemet.

Hiszem és remélem, hogy ha e munka nem is oly teljes, miként azt eredetileg írtam, és nem oly tökéletes, amint szerettem volna: az olvasó közönség mégis érdeklődéssel fogja fogadni annak, a hazánk történetében nagy érdemeket szerzett testvérnépnek tanulságos és viszontagságos történetét, melyet a balsors a legmélyebben sújtott a trianoni átok által.

Hirdessék történetének tanulságai is azt a hitet és biztató reményt, hogy mostani balsorsuk a történelem körforgásában csak szomorú, de múltó epizód, mely után a székelyek gyász-fellegbe borult napja új fényre fog kiderülni.

Balatonalmádi («Kolozsvár» villa), az 1927-ik évnek Szent-István napján, aug. 20-án.

Dr. Szádeczky Kardoss Lajos.

BEVEZETÉS.

Az ezeréves Magyarországához tartozó Erdély keleti határszélén öt vármegyében összefüggő, tömör néprajzi egységben laknak a székelyek, a magyar nemzetnek egyik legkiválóbb törzse. Számuk mintegy félmillió. Eredetük, néprajzi sajátosságai, régi alkotmányuk és történetük sokban eltér a magyar nemzet főtörzsének sajátosságától.

Ennek a különbségnek emlékezte fennmaradt a székely nép köztudatában, hagyományaiban. Említik legrégebb történetíróink, szólnak róla törvénykönyveink, fenntartották emlékezetét a régi székely jogszokások, kiváltságok és intézmények.

Az erdélyi fejedelemség korában (a XVI. és XVII. évszázadban) Erdély három politikai nemzete között (a magyar után s a szász előtt), *második* nemzetül szerepelt s különleges történeti hivatást töltött be. Magyarország lévén századokon át a nyugati civilizáció védőbástyája: Erdély volt ennek a fellegvára; ebben a székelység volt az állandó őrsereg, amelynek mindig fegyverben, harcra készen kellett állania.

Már Árpádkori első történetírónk úgy tudta, hogy a székelyek, akik előbb Attila népei voltak, a honfoglaló magyar sereg előtt az első sorban harcoltak.

Mátyás király 1463-iki hadi szabályzata szerint a székelyek régi szokásuk alapján az ország seregébe haderejük kétharmadát tartoztak küldeni, egy harmada otthon maradt.

A székelyek 1492-ben II. Ulászlóhoz intézett emlékiratukban önérzetesen hivatkozhattak arra, hogy «minden hadjáratban résztvettek az ország védelmére, őseik vére a harctereken különböző országokban bőven omlott, vérükből patakok folydogáltak, holttesteikből halmok emelkedtek».

A XVI. századi magyar törvénykönyvben (Verbóczy István Tripartitumában) meg van örökítve, hogy a székelyek kiváltságos nemesek, akiknek külön törvényeik és jogszokásaik vannak, hadi

dolgokban nagyon jártasak s örökségeiket és tisztségeiket ősi szokás alapján nemek és ágak szerint osztják fel maguk között.

Nemzetgyűléseiken még a XVI. század elején is felségjogokat gyakoroltak: élet és halál felett ítélkeztek.

Általános hadkötelezettségük fennállott a XVI—XVII. században is. I. Lipót császár és király 1691-iki diplomájában a székelyeket a legharciasabb népnek nevezi, amely adómentessége fejében a haza védelmére saját költségén katonáskodni tartozik.

Harcias szellemüknek, önfeláldozó vitézségüknek fényes tanujeit szolgáltatták a középkorban a tatárok és törökök ellen vívott, harcokban, az erdélyi fejedelemség idején ugyancsak a törökök és oláhok ellen vívott hadjáratokban, a XVIII. században II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában, az osztrák örökösödési háborúban s a napóleoni harcokban stb.

Az 1848/49-iki szabadságharcban a székelyek szervezkedtek Erdélyben legelőször a hon védelmére, ők verték ki a császári hadakat és az oroszokat Erdély területéről.

Ők voltak Bem fényes győzelmeinek hírneves katonái, kiknek vitézségét Petőfi, a szabadságharc dalnoka, magasztaló versekben Örökítette meg. Hogy pedig azóta sem fajult el a székely vér, megmutatták a legutóbbi világháborúban, amidőn legendák szóltak a székelyek rettenthetetlen bátorságáról és önfeláldozó vitézségéről.

Ilyen népnek a története nem lehet érdektelen és tanulság nélkül, sem a honfitársak, sem a külföldi nemzetek előtt. Nevelő jelentőségét a világtörténelem legújabb fordulata, mely szerint Trianonban (1920.) Romániához csatoltattak s élet-halál harcot kell folytatniok nyelvük, nemzetiségük, őseredeti faji sajátságaik és kultúrájuk fenntartása s továbbfejlesztése érdekében.

Lássuk azért, kik voltak és kik a székelyek és mit műveltek s alkottak több mint ezeréves történelmük folyamán.

ELSŐ RÉSZ.

A KÖZÉPKOR. A KIRÁLYOK KORA.

I.

A székelyek eredete.

A székelyek magukat a hunok ivadékainak tartják. Ezt a hitet őseiktől örökölték, ősi hagyománynak tartják s ehhez szívósan ragaszkodnak. Ennek írott emlékei a XIII. évszázad elejéig vezethetők vissza; nyoma van a legrégebb magyar történetíróknál s emlegetik a későbbiek is. Több mint száz év óta élénk tudományos vita folyik a székelyek eredete felett s ez máig sincs végérvényesen eldöntve.

Legrégibb történetírónk, az 1200. év körül élt III. Béla király jegyzője (az ismeretlen nevű Anonymus) azt írta róluk, hogy a székelyek Attila király népei voltak, a honfoglaló magyarokhoz itt az új hazában (Szentés vidékén) csatlakoztak s a honfoglalásban nekik segédkeztek.

Anonymus szerint azonban nemcsak a székelyek voltak Attila népei (a hunok ivadékai), hanem a magyarok is. A honfoglaló Árpád vezér pedig — szerinte — egyenes ivadéka volt a nagy hun királynak. Az általa feljegyzett monda tehát egyaránt emlegeti a hun-székely és a hun-magyar rokonságot.

Béla király névtelen jegyzője előadásában lényeges megjegyzés az, hogy a székelyek a honfoglaló magyar seregek előtt jártak s az első sorban (elővédül) harcoltak.¹

Ez jellemző szokás, azaz hadiszabály volt a népvándorlás folyamán keletről előtörő hódító népeknél, amit a hunok, avarok, magyarok s még a mongol-tatárjárás idején ezek is gyakoroltak, t. i., hogy a meghódított, vagy csatlakozó idegen népeket küldték előre a harcban.

A magyarokra nézve Konstantin császártól úgy tudjuk, hogy a honfoglalás előtt hozzájuk csatlakozó *kabar* hadaknak kellett elől járniuk a háborúban.²

Ugyanezt tudjuk a nemzeti krónikákból a székelyekről is az Árpád-korból. így az 1116-iki csehek ellen viselt hadjáratban a morva határon az előőrsei a besenyő és *székely* határőrök alkották.³ Az 1146-iki osztrák hadjáratban is a besenyők és a *székelyek szokás szerint* a magyar hadsereg élén jártak.⁴

Megjegyzendő, hogy itt nem az erdélyi, hanem a nyugati határszéli (a vágvidéki és a mosonyi) székelyekről van szó. De megvan ennek az előörsi kötelezettségnek történeti bizonyítéka az erdélyi székelyeknél is. II. Ulászló király ugyanis 1499-ben a régi székely jogszokásokat megerősítvén, úgy rendelkezett, hogy ha a király kelet felé, azaz Moldva ellen hadra kél, a székelyek összes lovas és gyalog hadereje köteles a sereg előtt járni, visszatérőben pedig a királyi sereget hátvédül követni.⁵

Anonymus feljegyzését tehát a székelyek előlharcolásáról hiteles tudósításul erősítik meg más történeti feljegyzések és oklevelek.

Ez a székelyek eredetének kérdésében is egyik lényeges bizonyíték.

A XIII. évszázad végén a Kézai Simon mester által átírt ú. n. *hun krónika* bővebben adja elő a székelyek eredetét, bizonyára a Csaba-mondában megörökített szájhagyomány alapján.

Attila halála után ugyanis a hun birodalom népei pártokra szakadtak s fiai az örökség felett egymással harcba keveredtek. A hun törzsek Csaba királyfival tartottak, aki Attilának Honorius görög - császár leányától származott fia volt. A germán fajú hunalattvalók azonban a német Krimhildtől született Aladár mellé állottak, a ravasz Detre (veronai Ditrik) bujtogatására. Az első ütközetben Csaba győzött, de a második csatában, mely Sicambria (Óbuda) vidékén két hétig folyt, Csaba hadát úgy szétverték, hogy a hunokból igen kevesen maradtak. Csaba tizenötezer hunnal Görögországba Honorius-hoz futott, de onnan nemsokára visszament Scythiába atyafiaihoz, kiket aztán arra buzdított, hogy menjenek vissza Pannóniába, hogy a németeken bosszút álljanak.

«Maradt volt még a hunokból, — folytatja tovább a hun krónika — háromezer ember, kik a «krimhildi» csatából futással menekültek, kik is félvén a nyugati nemzetektől, Árpád idejéig a *Csiglamezőn* maradtak s ott magukat nem hunoknak, hanem *székelyeknek* nevezték. Ezen székelyek ugyanis a hunok maradványai, kik midőn megtudták, hogy a magyarok Pannóniába másodszor visszajöttek, a visszatérőknek Ruthénia határszélein eléjük ménének s Pannóniát együtt meghódítván, abban részt nyertek, de nem a pannóniai síkon,

hanem a *határszéli hegyek közt kaptak osztályrészt*. Ezek a székelyek azt hitték, hogy Csaba Görögországban veszett. Ahonnan a köznépmá is azt mondja példabeszédben: akkor térj meg, — mondják a távozónak — mikor Csaba Görögországból». A krónikairó jobban vélte tudni, mert alább így folytatja t «Tehát ez a Csaba Attilának Honorius görög császár leányától született törvényes fia, kinek fiait Edéménnek és Ednek hívták. Edémén aztán, mikor a magyarok másodszer visszatértek Pannóniába, atyja és anyja igen nagy atyafiságával bejőve, anyja ugyanis a korozmin nemzetből való vala; Ed pedig Scythiában maradt atyjánál. Ezen Csabától származott az *Aba* nemzetsége».⁶

Csaba királyfi emlékezete hagyományos kegyeletben maradt fenn késő századok folyamán továbbra is a székelyeknél. Az ő és vitézei serege lett őrszelleme és végső reménysége a székely népnek. A monda szerint, midőn a székelyeket nagy veszély fenyegeti, segélyekre Csaba királyfi seregével alászáll a mennyégből a *Hadak útján* (a csillagok Tejútján), melynek sok ezernyi csillagserege az ő lovaik ezüst patkószegeitől csillog.⁷

A hun krónika tehát úgy tudta, hogy a székelyek Attila hunjai töredékének a régi Pannonia valamely vidékén (az ismeretlen Csiglamezőn) maradt ivadékaik, kik midőn meghallották, hogy a magyarok új honfoglalás céljából közelednek, Ruthénia határszélére eléjük mentek, hozzájuk csatlakoztak, a honfoglalásban nekik segítettek s aztán Erdély határszélén kapták osztályrészt.

Ezeket a mondái hagyományokat variálják a későbbi - századi történetírók is különböző változattal .

Két legrégebb krónikásunk tehát (az újabbakkal együtt) egyképpen vallja hun ivadékoknak a székelyeket, de másféleképpen a magyarokhoz csatlakozást. Anonymus szerint valahol Szentes táján, a Körös vidékén csatlakoznak, mikor a honfoglaló vezérek átkelnek a Tiszán; Kézai szerint Ruthénia határszélére mennek eléjük az ismeretlen fekvésű Csiglamezőről. A kettő úgy egyeztethető, ha a hun krónikái *Csiglamezőt* azon a tájon keressük, hol a Bihar vára ellen menő magyar sereghez csatlakoztak. Biharban, tudvalevő, hogy meg a XIII. században is voltak székely telepek nyomai (a bihari Székelyszáz, Székelyhida stb.).

Anonymus szintén tud külföldi csatlakozásról, de ő nem székelyeket, hanem *kunokat* csatlakoztat népvándorló útjuk közben a magyarokhoz: Kiev ostrománál.

Legjobban tudhatta az egykorú, a X. század derekán élt, a magya-

rokat jól ismerő bizanczi császár, a Bíborban-született (Porphyrogenetos) Konstantinosz, — ki a kazároktól elpártolt *kabar* nép három nemzetségét csatlakoztatja Lebédiában a magyarok hét törzséhez nyolcadikul,

A székely, kun és kabar csatlakozás hagyománya között bizonyára van valami történeti összefüggés s ebben kell keresnünk a székelyek eredete megfejtésének a sarkpontját,

A nemzeti krónikásokat követő újabb és legújabb-kori történetírók közül sokan foglalkoztak a székelyek nevének és eredetének kérdésével, a nélkül azonban, hogy végérvényes, általánosan elfogadható eredményt értek volna el. Ezek rövid összefoglalásban a következők:

A XV, századi történetírók közül Bonfinius a hun eredet mellett a székely név latin *siculus* alakját a scyíAdból formált *scythulus* névből származtatta, amiben Verböczy is követte őt. Az erdélyi Szamosközy István (a XVI, század végén élt történetíró) ezt a vélekedést cáfolva, először érvelt a mellett, hogy a *siculus* szó a magyar *székely* szóból formálódott, a székelyt pedig a *szék* (sedes) és *hely* (locus) szavakból képzett névnek tartotta,⁸

A XVIII, századi történetírók közül egyik (Fasching) *jász*, másik (Stilting) *besenyő*, ismét más (Benigni) *kun* eredetiteknek hitte a székelyeket, Timon Sámuel (1734) a hun eredetet mesének tartotta s a székelyt régi névnek vette, amely *ört* (custos) jelenthetett. Szerinte mint határőrök kaphatták kiváltságukat, adómentességüket. Benkő József a XVIII. századvégi tudós erdélyi történetíró a *hun* eredetet vitatta, nevüket a *székhely* (sedis locuS) összetett szóból képzett *székhelyi* névből származtatta? Mellőzve több különféle véleményt, Timon határőr értelmezését elfogadta Pray György, Fejér György, Kállay Ferenc és Horváth István is, ki a székely szót a *szék-elő* (initium sedis) értelemben magyarázta. Fogarasi János erdélyi r, k, püspök a *szaka* (többesszámban: *szakai*) népben vélte feltalálni a székelyeket.

Új csapást vágott a székely-kérdés vitálásában Hunfalvy Pál a tudós magyar nyelvész a múlt század 70-es éveiben, midőn a székelyek hun eredetét élesen megtámadta, a hun mondát a Nibelung-ének hatásának tulajdonította, lehetetlennek tartván, hogy a hun birodalom felbomlása után a hun maradványok a régi Dácia területén észrevétlenül és említés nélkül lappanghattak volna a gótok, gepidák s az

avarok évszázadokig tartó uralma alatt.¹⁰ Ezt a mesét — úgymond — maguk a székelyek megcáfolják nyelvükkel, amely azonos a magyarokéval s ugyanazon fejlődési fokokon (török és szláv hatáson) ment keresztül. A székely név, szerinte, a *szék-elve* sióból eredt, melynek értelme széketentűli, vagy szék megetti s a magyarok székén túli letelepedést jelentette. Amiként — szerinte — *Erdély is* az *erdő-elve* szóból származott, erdőn túli, erdő megetti értelemmel. A székelyeket Szent László által Erdélybe telepített határőröknek tartotta.

Hunfalvy érvelése nem győzte meg a hagyományok védelmezőit. A kolozsvári Nagy János¹¹ és Szabó Károly kolozsvári egyetemi tanár több tanulmányt írt Hunfalvy elmélete megcáfolására. Ez utóbbi kétségbevonta, hogy a székely szó a *szék-elvéből* származott s annyit jelentene, mint határőr. Szerinti a székely szó eredeti, ősrégi nemzetenév, mint a magyar, besenyő, kun, kozár stb. nevek. Erősen vitatta, hogy a székelyek Erdélyben ősfoglalók, nem pedig királyi telepítvényesek.¹²

Nagy Géza, ki a székelyek eredetével több tanulmányban foglalkozott, azon véleményen volt, hogy a székelyek nem lehetnek Attila hunjainak itt maradt ivadékai, hanem azon *szabir-hun* törzs egyik ága («eszegel»), mely Attila birodalma felbomlása után a Fekete-tenger észak-keleti partjára vonult vissza s ott az előrenyomuló magyarokkal összeolvadt. Ezt jelképezi az ősmagyar mondákban a Hunor és Magyar testvérektől származás hagyománya. A székelyek — szerinte — nem határőrök, hanem a magyar királyság megalakulása előtt Erdélybe telepedett honfoglalók.¹³

Tagányi Károly azt vallotta, hogy Erdélyben a székelyek voltak az egyetlen ős-honfoglalók s nevüket is annak köszönhetik (székely=székes), hogy Erdélyben ők voltak az egyetlen megszállók. Valószínűnek tartotta, hogy a székelyek besenyő ivadékok, akik az egymást üldöző rokonfajok elől az erdélyi szorosokon át kelet felől menekültek ide.¹⁴ Később azt vitatta, hogy a székelyek Kuvrát VII. századbeli bolgár-hun népéhez tartoztak és nevük összefügg az eszegel-bolgárok nevével.¹⁵

Pauler Gyula szerint a székelyek «a hunnal kevert bolgár-eszegel-kabar-nem utódai» és «rölkük az volt a vélemény, hogy hajdan Attila katonái voltak».¹⁶

Sebestyén Gyula szintén kabar ivadékoknak tartotta a székelyeket s nevüket a szék (bekerített hely) szótól származtatta az *el*, *-il*, *-li* török-tatár képzővel.¹⁷ Azt hiszi, hogy a XI—XIII. század folyamán a magyarságba beolvadt *nyugati székely* határőrök a hun-utódokkal

keveredett *avarok* egyenes leszármazó! voltak,¹⁸ A *keleti székelység* a honfoglaló magyarokhoz nyolcadik törzsűi csatlakozó kabar nép ivadéka, — Ez a keleti székelység a XIII. sz. nemzeti krónikába iktatott hagyomány szerint a bujdosó Csaba királyfi keleten csatlakozó népe volt, E monda létrejöttének titka az lehet, hogy a keleti és nyugati székelység a végeken való elmagyarosodás után az énekmondó regösök révén egyformán örököse lett a velük együtt elmagyarosodó hun hagyománynak, melyből a hun-székely-magyar azonosság eredetmondái is kialakultak,¹⁹

Thury József a hunoktól származtatott avarok maradékainak vélte, a székelyeket s nevüket a középpázsiai *szikii* vagy *szekil* szóból származtatta, melynek jelentése nemes ember, előkelő úr, főrangú»²⁰

Ugyanő arra utal, hogy a VI, évszázad második és a VII, század első felében a Fekete-tenger felett egy második, de az elsónél kisebb hun birodalom állott fenn, mely magában foglalta a bolgár kuturgur és az unгур népeket, amelyek fölött Attila hunjai közül való s a Dulo nemzetségből származó fejedelmek uralkodtak,²¹

Ez a nemzetség az, amelynek leányait Hunor és Magyar elrabolta, A bolgárokkal szomszédos ungur (ungár) magyarság alkotta meg azt a Magna Ungariát, melynek déli szomszédságában a kozár-kabar nagy birodalom kialakult, A honfoglalást megelőző kozár-magyar szövetségi viszony tette aztán lehetővé, hogy a kozároknak talán hun, vagy hun-bolgár eredetű kabar alattvalói hozzánk csatlakozzanak s a velük hozott hun hagyományok alapján a Csaba-monda kialakulását elősegítsék.

A fennebbiek alapján megállapíthatjuk, hogy újabb történetíróink azt bizonyítják, hogy a székelyek nem lehettek hazánk területén vissza- és fennmaradt hunok ivadékai. A helyett többen a honfoglaló magyarokhoz csatlakozó huntöredékekben, nevezetesen pedig a kabarokban vélik feltalálhatni a székelyek őseit, a nélkül azonban, hogy a magyarsághoz való rokoni kapcsolatot közelebről meghatároznák. Ezen a réven vélem én is megfajthatónek és további történelmi, nyelvtörténeti, néptudományi és embertani kutatások nyomán megfajthatónek a székelyek eredetét.

Legújában némelyek más irányban keresték a megoldást, de sikertelenül.

Karácsonyi János előbb az ős-székelyeket erdőirtóknak s nevüket a szlovén nyelv *vágást* jelentő *sjek* és a török *-li* képző összetételének vélte.²² Méltán jegyezték meg erre, hogy nincs példa rá a történelemben, hogy egy nép idegen nyelven nevezze magát s elképzelni

is lehetetlen, hogy a székely *szláv* szóhoz illesztett *török* képzővel nevezze magát. .

Karácsonyi maga is feladta ezt a tarthatatlan véleményt, de még messzebb elvetette a sulykot újabb theóriájával, hogy «a régi széke-lyek ősei a gepidák voltak s a XI—XII. századokban is még gepida (tehát germán) nyelven beszéltek». Mindezt alig tudja egyébbel meg-olkolni, mint némely germán eredetű személy- és helynévvel és azzal, hogy «a gepidák csakugyan Attila alattvalói, szövetségesei voltak». ²³

Balvéleménye helyeslő visszhangot a magyar történetírók között nem talált; de sípot adott az oláhok szájába, kik újabban elmagya-rosodott oláh-rokon scytha-dák eredetűnek hirdették a székelyeket.

> Ép oly elfogadhatatlan Erdélyi László «biztos megoldása», hogy a székelyek ősei bolgár hadifoglyok voltak, akik a 895-iki, Etelközből indított bolgár háborúban kerültek volna fogságba s aztán 1150 körüi, mint a szebeni királyi ispán katonasága, várőrsége vonultak volna be Erdély legdélibb részébe, hogy ott a betelepített szászok között rendet tartsanak. Mikor aztán a szászok 1224-ben önkormányzatot kaptak s így a székely őrség a németek közt fölöslegessé vált, akkor kezdtek volna áttelepedni a Székelyföldre. ²⁴

A székelyek hadifogoly-eredetének «képtelenségét» Tagányi már előbb kimutatta (Erdélyivel polemizálva). «A határvédelmi szolgálat — úgymond — rendkívül terhes volt. .. Őseink e föltétlen bizalmat követelő védelmet s annak titkait nem bízhatták a meghódított ben-szülöttekre, még kevésbé bízhatták rabszolgákra — hadifoglyokra... Bámulatos stratégiai érzék nyilvánul meg abban, mely az ország határát és határvárait hadifoglyok őrizetére bízna». ²⁵

Ennek a feltevésnek képtelenségére vall az is, hogy egy hadjárat alkalmával idegen. földön nem lehet hadifogollyá tenni egy egész népet az ő egész nemzetségi rendszerével s hogy a bolgárok csak-hamar a besenyőkkel szövetségben indított bosszúló hadjáratuk alkal-mával honfitársaikat kétségtelenül felszabadították volna. ²⁶ Ez annál inkább megtörtént volna, mert tudvalevő, hogy ez a sikerűit ellen-támadás indította a magyarokat az Etelközből való kivonulásra. De eltekintve ettől, tudjuk, hogy a mi hadifoglyaink nemrég a világ-háború után Szibériából is hazavergődtek; mennyivel könnyebb lett volna a bolgár hadifoglyoknak hazajutni a közeli szomszédságba. Az is elképzelhetetlen, hogy hadifoglyok idegen országban egységes új, külön nemzetet alapítsanak. Az eszegal bolgárokról szóló persa-rab tudósítások különben sem az aldunai, hanem a volga-doni bol-gárookra vonatkoznak.

Szabó Károly a régi erőltetett megoldásokra azt mondta, hogy «én lefekszem és még szebbet álmodom». A Karácsonyi és Erdélyi megoldásai még álmoknak sem szépek. A kérdés megfejtését nem viték előbbre, de versenyre keltették az oláhok fantáziáját, hogy még képtelenebb teoriákat gyártsanak a székelyek eredetéről.²⁷

Gombócz Zoltán nyelvtörténeti és összehasonlító nyelvészeti úton igyekszik megvilágítani a magyarok őshazáját és vándorlását.²⁸

Elfogadja gr. Zichy István feltevését, hogy a magyarság mint a finn-úgbrságnak kezdetétől fogva legkeletibb tagja először jutott át az Ural keleti oldalára az erdő- és a stepperégió határára. Itt kezdődik bolgár-török törzsek hatása/alatt a magyarság megszervezése; itt tér át a magyarság ugyancsak török hatás alatt a halászó-vadászó életmódról az állattenyésztő, földművelő életmódra, majd a népvándorlási mozgalmak során lekerül Kaukázus-vidéki hazájába, az úgynevezett Lebédiába, a Don és Kubán közé, ahol a bolgár-török hatás folytatódik (a VI. században) és az aláság hatása megindul vagy legalább intenzívebbé válik. Midőn a kaukázusi bolgarság egyik csoportja, valószínűleg kozár hatás alatt, észak felé vándorol (a VII. században), magával viszi Volga-Káma-vidéki hazájába a magyarság egy töredékét is. Gombócz szerint ez az a magyar csoport, amelyről a XIII-ik századi utazók mint Magna Hungária lakóiról hírt adnak, amely csoport a mongol betörés forgatagában nyomtalanul eltűnt.

Hótpán Bálint elmélete szerint «az erdélyi székelység nagyobb zárt tömegben megtelepedő ősfoglaló nép vagy törzs volt. Ők voltak Erdély egyedüli honfoglalói». Nemzetiségükre nézve azt vallja, hogy «a székely nép a magyartól különböző, de a magyarral rokonnak, avval együtt hun származásúnak tartott önálló nép, vagy törzs volt». Szerinte «a székelyekben egy az avar birodalomhoz tartozó és ennek bomlása után a IX. században Erdélybe húzódó néptöredéket kell látnunk» és pedig olyat, mely «a hunnal azonosnak tartott és a hun hagyományt őrző török-fajú nép: az avar, bolgár vagy az avar uralom idején hazánk területén történelmileg kimutatható hun törzsek valamelyikének ivadéka».²⁹

Végezetül, már csak a teljesség kedvéért is, összegezmem kell saját megfigyeléseim és a helyszínén a gróf Zichy-féle expedíció alkalmával (1895-ben) a Kaukázusban szerzett tapasztalataim alapján a történeti adatok egybevetésével formált véleményemet a székely nép és név eredetéről.³⁰

Ahová a mi ősmundáink és nemzeti krónikáink utalnak, az a *Scythia* (Dentumoger = doni magyar ország)³¹ a Don torkolata, a Meotisz-tó (az Azovi-tenger, a Fekete-tenger északkeleti kiágazása) s a Kubán alsó folyása vidékén terült el. Itt űzték *Hunor* és *Magyar* a csodaszarvast; innen kalandozva a pusztába találtak rá *Belát* (bolgár) király népeire és *Dül* alán király leányaira, kiket rabul ejtve s a meotiszi hazába víve nőül vettek s tőlük származott a hun és a magyar nemzet.³²

Ezekben a mondákban és szájhagyományban történeti eseményeknek és nemzeti fejlődéseknek magva rejlik és pedig a hunmagyar-bolgár rokonság és az alán szomszédság emlékezete, mely történeti és nyelvészeti adatokkal is igazolható.

Ez az összekeveredés Attila hun világbirodalma szétbomlása után történt, miután a hunok egy része visszatért a Fekete-tenger mellékére, melynek közelében, a Kaukázus feletti pusztákon akkor már a magyarok ősei is tanáztak.³³

Kitűnik a konstantinápolyi (V—VII. sz.) görög történetírók tudósításaiból, hogy a különböző hun-bolgár-magyar törzsek a Meotisz vidékén összekeveredtek és ideiglenesen államközösségben is éltek. Így a VI. század elején a Fekete-tenger keleti partvidékén egy kisebb hun-bolgár-magyar birodalom állott fenn, melynek az Attila hunjai közül való Düló-nemzetségből származó, keresztyénné lett királyát Gordát a régi hithez ragaszkodók élén öccse *Magyar* (görögösen: Muager) buktatta meg (528. K. u.).

Hunor és Magyar mondája ezekről a népkeveredésekről regél, bolgárokat és Dül királyt emlegetve.

A hun eredetű avarok keletről előnyomulása a VI. század derekán megzavarta, részint magával ragadta, részint szétszórta az útjába került népeket. Az Attila örökében alapított új avar birodalomban voltak hun töredékek, bolgárok s hihetőleg magyarok is.

«Azt tapasztaljuk, — írta Thury — hogy a VI. századtól fogva a XIII. századig 37 történeti kútfő hunoknak tartja és nevezi az avarokat; bátran megállapíthatjuk tehát azt az igazságot, hogy az ú. n.' avarok éppen úgy hunok voltak, mint az Európában előbb, t. i. 375—453-ig szerepelt hunok.»³⁴

A székelyek — Thury szerint — valósággal a hunok maradványai, de azoké a hunoké, kiket az idegen írók avaroknak is neveztek.³⁵

Az kétségtelen, hogy bolgárok nagy számmal voltak az avar birodalomban s Baján kagán halála után a főhatalomért is versen-

gettek» «A bolgárok között pedig — Nagy Géza szerint — lehetetlen, hogy magyarok is ne lettek volna» Hiszen Kuvrát (a volgamelléki hunokat bolgárokká egyesítő VII. sz. királyuk) egyik népét unugurnak nevezik a bizánci-írók s azt az azovi hun királyt, kinek székhelyén tűnik fel Kuvrát, Muagernek hívták, a Kuvrát által alapított Dúló-dynastiát pedig a magyar mondák is ismerik» Árpád nemcsak idegeneket, nemcsak rokon népeket, hanem magyarokat is talált e hazában» A magyar faj régebbi itt, mint a honfoglalás» Lehetséges, hogy már az avarokkal is jöttek, de ha előbb nem is, a VII» század utolsó negyedében a magyar bevándorlás is megkezdődött» Mondáink a székelyekben keresik ennek az első rajnak az ivadékait»³⁶

Az avar birodalmat Nagy Károly frank király három hadjárata 791—799» Kr, u. szétrobbantotta. Maradványai részint meghódoltak s a dunántúli határszélen telepítették le, melyet a németek Hunniának (Hunalantnak) neveztek még néhány évtizedig» Ezek lehetnek a magyar honfoglalás utáni nyugati székelyek elődjai. A menekült avarok a tiszántúli s erdélyi avar erődítvények közé vonultak vissza. Ezek között lehetnek a Csiglamezőre menekült hun-székely maradványok, kik aztán a honfoglaló magyarokhoz csatlakoztak. Azok a bolgárok és más volgai törzsek pedig, melyek a mai Bolgárországot (678) alapító Aszparukh korában Pannóniába vándorolva az avarokkal társultak, Nagy Károly irtó hadjárata következtében bizonyára aldunai hatalmas rokonaikhoz csatlakoztak. A tiszai bolgárság, melyről a magyar hagyomány beszél, ezeknek lehetnek ivadékai.³⁷

Nagy Géza legutóbbi véleménye is az volt, hogy «a székelyek Kuvrát VII. századbeli hun-bolgár népéhez tartoztak s nevük összefügg az eszegel-bolgárok nevével».³⁸

A magyarság zöme az avar birodalom rombadőlése idején a donvidéki Lebédiában tanyázott.³⁹ Doni magyarokat (Dentumoger) emlegetnek a magyar mondák is. Az arab és perzsa írók (Ibn Rusztah, GardéZb Al-Bekri) szerint a magyarok (a IX. században) «a besenyők és a bolgárok földjéhez tartozó *Eszkel* vidéke között laknak». Az eszegel (eskü, isgil) nép a volgai bolgárok egyik törzse volt.⁴⁰

Lebédiában történt a kazároktól elpártolt *kabar* nép csatlakozása a magyarokhoz, a hét törzshöz nyolcadikul sorakozván.⁴¹ A magyarokat és a velők egyesült kabarokat a besenyők támadása szorította ki Lebédiából, amikor is a nép zöme a Dnyeperen túli Etelközbe költözött át;⁴² egy része pedig visszament «Perzsia felé», melynek határa akkor a Kaukázusig terjedt.⁴³

Ott a Kaukázus hegylánca feletti mezőségen és völgyeiben máig

is él egy néptörzs, mely magát *kabardnak* nevezi. A Malka, Bakszán, Csegem, Cserek és Terek folyók völgyében laknak s tartományukat a Terek két részre osztja: a nyugati Nagy- és a keleti Kis-Kabardára.

Ezeken innen a Kubán és mellékfolyói mentén a mostanság *cserkesz* (saját nyelvükön adighe) gyűjtőnéven nevezett népnek más törzsei élnek: *sapsi* (sabszik, sapsug), abaza, abaszek, beszlni stb. nevek alatt.

Nyelvük (a kabardokkal együtt) egy és ugyanaz, csak nyelvjárási különbség van köztük. Néptípusuk, ruházatuk, szokásaik, jellemvonásaik, foglalkozásuk feltűnő rokonvonásokat és hasonlóságot tüntet fel a mi népünkkel. Főfoglalkozásuk az állattenyésztés és a földművelés. Főként a lótenyésztés az, amire legfőbb gondjuk van. Kitűnő lovakat tenyésztenek (a kabard bélyegű s általában a cserkesz ló hírneves, keresett árúcikk) s ők maguk is mesteri lovasok. Címeres szarvú fehér ökreik, teheneik a mi ősi marhaállományunkra emlékeztet. Ruházatukban a testhez álló cserkeszskabát, mely derékon szíjjal átkötött s kinsál (cserkesz tör) lóg le róla s mellén két oldalt patrontokokkal van díszítve, sokban hasonlít a magyar zsinóros atillához. Téli felöltőjük pedig, a fekete «burka» (ványolt gyapjú-nemezből) a magyar *gubának* édestestvére.⁴⁴ Táncuk hasonló a lassú-csárdáshoz; dalaik a mi bús kesergő dalainkhoz. Szőnyegek olyanok, mint a székely «festékesek»'. Italuk árpasör (sera). Feltűnő — írta egy orosz tábornok — a kabard nők nemzeti öltözetének s díszítésének hasonlatossága a magyar huszár dolmányához. Ő a cserkeszek szabadságszeretében, harcias erényeikben magyar hatást és rokonságot lát, s azt hiszi, hogy a magyarok iránt feltűnő rokonszenvük, a vérrokonság vagy régebbi szomszédság tudatában gyökerezik.⁴⁵

E néptörzsek azoknak az őslakóknak ivadécai, akiket már a régi görög és római írók (Strabotól, Pliniuson, Ptolemaeuson kezdve a magyar Julián barátig) emlegetnek, mint a Fekete-tenger keleti partvidékétől a Kaukázusig terjedő tartomány: *Zichia* népét. Nevüket görögül *zékoi*, *zékhoi*, *zikhoi*, (*ζηχοί*, *ζηχχοί*, *ζιχχοί*), latinul *zichi*, *zigii* írták. Olyan gyűjtőnév lehetett ez, mely általában a tartomány lakóit jelentette. A név máig sem enyészett el, mert a grúzok még most is *zikh-nek* nevezik az adighe cserkeszeket. Az adighe nevet is a zikhből származtatják. A régi név átalakulva maradt fenn a cserkeszek legnyugatibb ága, a Fekete-tenger parti *sapsi* (sabszik, sapsug) nép nevében, melynek első szótagja a szabirok nevére emlékeztet.⁴⁶

Ennek a régi (a Krisztus születése óta ismert) *Zichia* tartomány-

nak őslakosai nagy népkeveredésen mehettek át a népvándorlás századai folyamán, mert a Meotisz és Kubán vidéke (Zichia északi része) útjába esett a keletről előtörő néparadatnak. A hun-bolgár - magyar, majd a magyar-kabar népkeveredés ezen a vidéken ment végbe. Nyelvészeti nyomokat is hagyott maga után, mert a magyar nyelvben is vannak kaukázusi elemek.⁴⁷ Ez a tartomány, a Meotisz vidéke az, hová a hun-magyar rokonság mondái fűződnek.

Kétségtelen, hogy ennek a vidéknek népe csatlakozott a lebédiai szomszédos magyarokhoz. Ezeket Konstantin császár *kabaroknak* nevezi, Anonymus *kunoknak* mondja (akik nála Kievnél csatlakoznak), a nemzeti krónikák azonban *székely* csatlakozást emlegetnek. A perzsa-arab írók szerint *eszeget* bolgárok a magyarok donvidéki szomszédai.

Minden jel arra mutat, hogy a székelyek nem mások, mint a Konstantin császár által kabaroknak nevezett, de tartományukról magukat valószínűleg szikelielieknek mondott, avagy a kabarokkal együtt csatlakozó *szikék* (szikeliel), a perzsák szerint bolgár (azaz hun eredetű) *eszegetek*.

Erre vall, hogy miként Konstantin a kabarok három nemzetiségét csatlakoztatja, úgy későbbi oklevelek a székelyek három nemzetiségét emlegetik (trium generum Siculi). Erre vall, hogy a székelyek később is a hadban elől jártak, határőri szolgálatra alkalmaztattak, amire a keleti népek a meghódított és csatlakozó népeket használták. Ez magyarázza meg és érteti meg velünk a székelyek hun eredetének hagyományát, hogy onnan az ősi hun földről szakadtak ki, hová a nemzetalapító Hunor mondái fűződnek s ahol különféle hun népek századokon át éltek.⁴⁸

A székely népnevet minden valószínűség szerint a meotiszi őshazából hozták magukkal. Törzse megvan a *zich* (szik) szóban, ahogy a grúzok a cserkeszeket máig is nevezik. Megvan a tartomány *Zichia* nevében s megvan a *zékoi*, *zikai* népnévben, ahogy őket a görögök írták. A *-le*, *-ti*, *-éli*, *-üli* névszóképző megvan nemcsak a török-tatár, de a kaukázusi nyelvekben is.⁴⁹ Úgy, hogy a *szikeli* (székely) nem jelent egyebet, mint a honnan való eredetet, származást.⁵⁰ Rokonzentésű a scythiai szittya névvel. Verbőczy nem ok nélkül nevezi őket *scythuli-nak*⁵¹ s a krónikák betűiket *scytha* írásnak.

A székely név tehát ősi népnév, melyet magával hozott az őshazából s amely megjelöli honnan való származását.⁵²

E szerint a hun eredetű, kabar-rokon szikeli (eszegel-bolgár) székely nép a Fekete-tenger keleti partvidékén csatlakozott a szomszéd-

ságukban lakott magyarokhoz. Együtt vándoroltak Etelközbe, együtt hódították meg az új hazát s itt rokon hun, avar, magyar néptörödékeket találván s azokkal egyesülvén, mint ősfoglalók telepedtek meg az új honban, majd tömörültek Erdély keleti határszélein, fenntartván ősi hun eredetük s hagyományaik emlékezetét.

Hézagos a kép, melyet a székelyek eredetéről magunknak alkotunk. A hiteles adatok hiányát feltevések és elméletek nem pótolhatják. De a népek eredete rendszerint homályos. A székelyek eredetéről szóló véleményekhez is sok kétség fér s végleges tisztázásához kevés reményt fűzhetünk. Ámde egy nemzet életében nem az eredet kérdése a fő, hanem az, hogy miféle szerepet játszott a történelem színpadán. E tekintetben pedig a székelyeknek van mivel büszkélkedniök: hiteles adatokból megírható történelmük dicsőségére válik a székely népnek.

¹ «A székelyek, kik előbb Attila király népei voltak, meghallván Usubuu (Csőb vezér) hírét, mindnyájan békességesen élébe ménének ... Usubuu serege előtt az első sorban kezdének Menoumorout (Ménmarót) ellen harcolni». Öcsöbék «életükön a székelyekkel, Ménmarót ellen kezdének lovagolni». «Mikor ezt hallotta Ménmarót, hogy Usubuu és Velek Árpád vezér legnemesebb vitézei, a székelyek vezetése mellett erős sereggel ellene jönnek, kelleténél jobban megijede ... A székelyek és magyarok sok embert agyon nyilazának» stb. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről. Fordította Szabó Károly, Pest 1860. Újabb kiadása a M. T. Akadémia által, Bp. 189a, 54—55. 1. Pais Dezső: Magyar Anonymus, Bp. 1926.

² A magyar honfoglalás kútfőiben, (a M. T. Akadémia kiadásában) 124. 1.

³ A bécsi képes krónika (M. Florianus kiadása: Fontes Domestic! II. 208. 1.)

⁴ U. ott 218. 1. «Qui more solito preibant agmina Hungarorum».

⁵ Szabó—Szádeczky: Székely Oklevéltár. III. 139. 1.

⁶ Kézai Simon mester magyar krónikája, ford. Szabó Károly, Pest, 1862. 39. 1

⁷ Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I. k. 466. 1.

⁸ Ant. Bonfinii: Rerum Ung. decades. Posonii 1744. kiadás. «Scythuli populi e Scythis ingenuis oriundi» (21. 1.); «Seque Siculos, mutata T in C literam appellarunt» (83. 1.); «Sithuli» (416. I.) «Scythuli vetustissimum Ungarorum genus» (517. I.). — Verbőczy István: Decretum juris consvetudinarii Pars III. tit. 4. *Sci túli nobiles privilegiati, ab Scytico populo in primo eorum ingressu in Pannoniam propagati, quos nos corrupto vocabulo Siculos appellamus.* — Szamosközy történeti maradványai. II. 374.

⁹ Transilvania I. 397. 1.

¹⁰ Magyarország ethnographiája. Bp. 1875. 299 — 303. 1.

¹¹ A székelyek scythia-hun eredetűsége s az ellenvélemények, Kolozsvárt 1879.

¹² Szabó Károly számos tanulmánya eredményeinek összefoglalása: A régi székelység, Kolozsvárt 1890.

- ¹³ Ethnographia 1890. 165. 1.
- ¹⁴ A honfoglalás és Erdély. Ethnographia 1890. 213.
- ¹⁵ Ethnographia 1907. 326. 1908. 260. 1912. 218. Turul, 1910. 56. Az eszeget bolgárok neve: Századok. 1914. 76. 1.
- ¹⁶ A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp., 1900. 240.1. Az Árpádházi királyok alatt 1893. I. k. 215. Számos tanulmányában előbb: Századok 1877. 394., 1883. 109. Hadtört. Közi. 1888. 511.
- ¹⁷ A székelyek neve és eredete. Bp., 1897. Ethnographia 1898/9. Századok, 1907. 465. x
- ¹⁸ Az avar-székely kapcsolat emlékei. Bp. 1899. Ezek őrizték meg az avar *Csigla-mező* (bekerített országrész), a Sancjgalleni barát leírásáról ismert avar hring (kerítés, gyűrű) dunántúli emléket, az avarok alattvalóivá lett hun, gépid stb. néptörödékek Attilakor! emlékeit. ,
- ¹⁹ Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I. k. és a Gesta Hungarorum, a magyar hősmondák öt könyve. Bp., 1925. I. és V. k. tudományos jegyzetei. Ez a magyarázata annak, hogy a délnyugati székely határország ó-zó tájnyelve éppúgy fennmaradt a keleti székelység között, mint a regösök emlékét őrző karácsonyi és újévi népszokások azonos emlékei. -
- ²⁰ A székelyek eredete. Erdélyi Múzeum 1898. és külön nyomat, Kolozsvár 1898.
- ²¹ A magyarok eredete, őshazája és vándorlása. Századok 1896. 795.1.
- ²² A székelyek eredete és Erdélybe települése, Bp., 1905.
- ²³ A székelyek ősei és a székely magyarok. Cluj —Kolozsvár. 1924.
- ²⁴ A székelyek története. Brassó, 1921. A székely eredetkérdés megoldásának sarkpontjai. (Az Akadémiai Értesítő XXXIII. évf., Bp., 1922.)
- ²⁵ Történeti Szemle, 1916. 302.
- ²⁶ Schünemann Konrád: Zür Herkunft dér Siebenbürger Széklet. Ung. Jahrbücher, Berlin, 1924. 408. Erdélyi válasza és Schünemann felelete u. ott, 1926. évf.
- ²⁷ Szádeczky Lajos: A «tündér» Erdély. Székelyek és oláhok. A székelyek oláh rokonságának meséje. Bp., 1925. Jorga újakban feladta azt a teoriáját, hogy a székelyek nem egyebek, mint elmagyarosodott dák-scytha eredetű oláhok. Legújabbban ugyanis a román kultúregylet Gyergyószentmiklóson (f. é. máj.) tartott gyűlésén azt hirdette, hogy a székelyek ősei *kozákok* voltak. A «kozák» szó szerinte harcos parasztot jelent, nemzeti-ségi megjelölés nélkül. (Magyarság, 1927 jún. 1. sz.)
- ²⁸ A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. Nyelvtud. Közlemények. XLV. Bp., 1908. A bolgár kérdés és a magyar hunmonda. Magyar Nyelv. XVII. Bp., 1921. 15. 1.
- ²⁹ A székelyek eredete. Bp., 1921.
- ³⁰ Kaukázusi utazásunk (a gr. Zichy-expedíció alkalmával). Érd. Múzeum, 1896. és különnyomat).
- ³¹ Értelmezését Id. Gombócz Z. a Nyelvtud. Közi. XLV. 147 151. 1. Németh Gy. a Magyar Nyelv XVII. 205 — 207. 1.
- ³² Kézai krónikája a M. T. Akadémia mill. kiadásában, 479.1.
- ³³ A magyarok őseit régebben az V. sz. Priscus és mások által emlegetett *onogur* (unogor, hunogor) népben keresték. (Ld. gr. Kuun Géza: Relationes II. Cluadiopoli 1895. 64., 71.1. Thury J. A magyarok eredete, Századok 1896. Marquart J.: Osteuropásche u. ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903. XXVI. 1. stb.) Újabbban mások a *szabir* népben látják a magyarok elődjait. (Ld. Fehér Géza: Bulgarisch-ungarische Beziehungen, Keleti Szemle. Pécs, 1921.) Mindkét nép, az onogurok és szavirok a Meotis-tól kelet felé tanyázott a VI. században, Jordanes (850) s más görög történétírók szerint.

³⁴ A székelyek eredete, 69. 1. ,

³⁵ U. ott, 67. 1.

³⁶ Nagy Géza: A milleniumi történet, I. k., CCCLII. 1.

³⁷ Milleniumi történet, I. k., CCCLII. 1.

³⁸ Az eszegel-bolgárok neve. Századok 1914. évi. 75. 1.

³⁹ Lebédiát eddig a Don és Dnyeper között keresték a történetírók; újabban Marquart, gr. Zichy István s mások a Dontól keletre a Kubán folyó völgyében vélik, a meotiszi régi hazában. Ld. Zichy István: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Bp., 1923. ,

⁴⁰ A perzsa s arab írók szövegéből kétségtelen, hogy itt a volgai bolgárokról, nem pedig az aldunaiakról van szó és a lebédiai, nem pedig az etelközi magyarokról. Ld. Fejér Géza: Búig. ung. Beziehungen, Pécs, 1921.

⁴¹ Konstantinos Porphyrogenetos: De administrando imperio c. m.

⁴² Fehér Géza: Etelkuzu területe és neve. Századok 1913. évf.

¹³ Konstantinos sabartoiaphaloi népéről ld. bővebben Fejér G. id. m.

¹⁴ Szádeczky Lajos: Kaukázusi utazásunk. Kolozsvárt, 1898. s a Turul 1917. évf. Magyar-rokon népek a Kaukázusban.

⁴⁶ Erekrét: Dér Kaukázus und seine Völker. Leipzig, 1887. 104. 1.

⁴⁸ A háromszéki székely nyelvjárás ma is mondja Seps helyett, hogy *Sapsi*. «Sápsi-szángyorgyiek» - írja Erdélyi Lajos: Magyar nyelvi tanulmányok. I. k. A háromszéki nyelvjárásról. 58. 1.

⁴⁷ Munkácsi Bernát: Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben. Nyelvtud. Közi. 23. k. 1893. Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben. Bp., 1901. Bálint Gábor meg éppen a magyarhoz közeli rokonnak tartotta a cserkeszekét.

⁴⁸ Sebestyén Gyula: A honfoglalás mondáiban I. k. 499.1. ezt írja: «Csaba népe feltámadt halottaiból, mert a keleten csatlakozó kabarok, akik utóbb épp olyan székelek és épp olyan hun-magyarok lettek, mint a Csigla-lakók, készséggel elvállalták a keletről érkező hun ősök dicső szerepét».

⁴⁹ Munkácsi Bernát: Árja és kakázusi elemek, 663. 1.

⁵⁰ A kaukázusi grúz az orosz *Russuli-nak* hívja (a *Huss* szótól), magát *Kartweli*-nek hívja (mert *Kartw-tól* származnak), *Mingrélia* szintén ilyen névszóképzős származtatás *Mingr-től*. Karabagli, Rustaveli stb.

⁵¹ Pars III. titulus IV. Sunt przterea Transsylvanis in partibus *Scytuli* (alább: *Scytulí*) nobiles privilegii.

⁵² A *szék* szótól nem származhatott, mert a Székelyföld székekre való felosztása sokkal későbbi, mint maga a név. Az 1086-ból már mint személynév is előfordul a bakonybéli birtoklajstromban mint sóbányász neve *Scicul* (Sziköl) alakban.

II.

A székelyek megtelepedése Erdélyben.

Nemek, ágak, földközösség.

A magyar nemzet nem egységes faj, hanem sok egymással rokon népnek vegyiületéből állott elő. Hun, bolgár, avar, kabar, székely, kozár, besenyő, kun török-fajú népség keveredett össze a finn-ugor-

magyar törzsekkel, részint a honfoglalás előtt, részint azután. A honfoglalás ezeknek a rokon népeknek egy részét már itt a hazában találta, más része Árpád hadaival jött, a harmadik rész később telepedett Magyarországra s olvadt össze a magyarokkal.

A székelyek Erdélybe településének kérdése felett eddig is sok vita folyt és még mindig nincs eldöntve. Vannak, akik ősfoglalóknak tartják őket (esetleg még a honfoglalás előtt vagy azzal egyidejűleg, avagy azt követőleg). Vannak, kik királyi telepítvényeknek vélik a XI—XII. századból s vannak, kik a kelet felé fokozatosan terjeszkedő magyar határ (a gyepűk) előretolt védőinek, határőröknek tartják őket. A kérdés végleges eldöntésére kétségtelen bizonyítékokkal nem rendelkezünk.

A XIII. század eleji hun krónikában fenntartott az a hagyomány, hogy a székelyek Attila birodalma felbomlása után húzódtak volna a Székelyföldre, fenn nem tartható, mert a hun birodalom bukásától a magyar honfoglalásig eltelt négyszáznál több éven át nincs történelmi följegyzés felőlük.

Van olyan föltevés is, hogy a második hun birodalom: az avarok uralma megdőlte után menekültek a székelyek a Felső-Maros és Küküllők völgyeit szegélyező hegyekbe s itt éltek függetlenül, az őket környező világtól elkülönülve, a magyarok bejöveteleig. Ezek ivadécai csatlakoztak aztán — mintegy kilencedik törzsűi — a honfoglaló magyarokhoz. Azok az avar-töredékek pedig, melyek a nyugati határokra megmaradtak, lennének ősei a nyugati székelységnek.

Nyoma van annak is a nemzeti krónikákban, hogy Etelközben a bolgár-besenyő együttes támadás következtében a magyarság kettészakadva, egyik rész a Vereczkei-szoroson, a másik rész az erdélyi határszorosokon át jött volna az új hazába. Ez a keleti rész aztán, köztük a székelyek (mint Anonymusnál) a Tiszántúl a Körös vidékén találkoztak az északkeletről előnyomuló törzsekkel s a bihari országhatár kibővítése után jutottak el a X—XI. században a Maros és a keleti Kárpátok erdélyi völgyeibe. Mert hiszen a XI. századi besenyő és kun betörések már ott találják a székelyeket, akiknek védőszentje a templomi falképeken is kun-üldözőnek feltüntetett Szent László lett.¹

A székelyek Erdélybe telepedését *Erdélyi László* úgy képzei, hogy (az ő elmélete szerint) 895-iki aldunai bolgár hadifoglyokból lettek a székelyek s ezek ivadécai 1150 táján mint több (magyarországi) vidékről toborzott székely várőrök csatlakoztak királyi rendeletre a besenyőkkel együtt azon királyi várispánhoz, ki a moseli

frank s egyéb német telepeseket védte, őrizte és rendben tartotta a Cibíir és Küküllő folyók közt megindult erdőirtásban. Később aztán 1225—30 közt a szászsebes! és szászkézdi székelyek kivándoroltak a mai Háromszék területére, a bihari telegdiak pedig Udvarhely vidékére. 1257—72 közt keletkezett az aranyosi telepítés, az Anjoukor legelején a csiki, majd az orbai telepítés.²

Erdélyi L. székely település-elméletének írott bizonyítékai nincsenek s azon a képzeleti alapon nyugszik, hogy a Szászföldön is van egy Sebes (Szászsebes), Kézd (Szászkézd) és *Orbó* nevű hely, mint a Székelyföldön és egyebütt is. De hogy ezekben valaha székelyek laktak volna, arról nincs semmi bizonyíték. A szászok 1224-iki kiváltságlevelében említett *Sebest székelyek földje*, Baróttal szoros kapcsolatban, mint határjelzés, Sepsiszéket, nem pedig Szászsebest jelenti.³ Éppoly téves azt hinni és hirdetni, hogy Aranyosszéket Szászkézdről telepítették 1257—72 közt, ahol székely lakókról mit sem tudunk s ha lettek volna is, 29 falu népe nem telt volna ki belőlük.⁴

Ha a szászok előbb lettek volna Erdély lakói, telepesei, főként ha a székelyek alantasabb, nem-szabad néposztályt alkottak volna: hogyan emelkedtek légyen, mint Erdély második nemzete, a harmadikul számított szászok fölé?!

Több megértéssel vélekedik a hírneves berlini német közgazdász, *Meitzen* Agost a székely településről. Ő egy régebbi és újabb települést lát a földfelosztási térképek nyomán. A régebbi formát Csík, Maros és Sepsiszék mutatja, mely arra utal, hogy a székelyek oda, a magas hegyvidékre Etelközből a besenyők támadása elől menekültek a kárpáti szorosokon át. A falvak nevei részben a telepítő vezérek (primőrök), részben a szentek keresztnéveit tüntetik fel 1100 előtről, midőn a pásztoréletről a földművelésre áttértek. Egy századdal később 1211-ben szállták meg a német lovagok a Barcaságot. Azután (a határok biztosítván az ellenséges betörések ellen) szállhatták meg a székelyek Háromszék déli nyíltabb részét, mert az ottani székely falvak a német lovagrendi telepések mintájára alakultak.⁵

Hóman Bálint a székelyek vérségi kötelékén alapuló szervezetében cáfolatát látja a több helyről, különböző időben való telepítés elméletének. Nemzetségi rendszere zárt tömegben letelepült nép vagy törzs Ősi gazdasági és politikai szervezetének maradványa lehet. «A székelyek mintegy kilencedik tőzsként a Felső-Maros és Küküllő völgyeit tartották megszállva» a honfoglaláskor. A székelyek megmagyarosodásának korát a X—XI. századra; erdélyi letelepülésének korát pedig a magyar honfoglalást megelőző időre teszi.⁷

Sándor Imre: A székelyek letelepüléséről írt (még kiadatlan) értekezésében a székelyek Erdélybe települését a gyeprürendszerrel hozza kapcsolatba. A székelyek, mint a magyar szállásbirtokok előtti gyeprük (határerődítések) őrei a foglalás sorrendjében haladnak előre a Körösfolyók melléki Csiglamezőtől (mely törökül határkerítést jelent) Erdélybe. Szent István hódításai idején lépik át a keleti gyeprük vonalát (a Meszesen) s helyezkednek el a Szamos völgyében, majd Ajtony (az utolsó gyula) legyőzése után a Maros völgyében. Szent László 'alatt a kunokkal szemben védik a sebesi gyeprüket. A déli vándorlás folyamán tanyázhattak Szászsebes vidékén. Onnan mehettek tovább a szászok bevándorlása után az Olt-vidéki gyeprükbe, melyet II. András király 1211-iki adománylevele a német lovagrendnek már emleget (indagines Nicolai = miklósvári gyeprük.)

Udvarhelyszék akkor már be volt telepítve s azt a régi római határerődítések (limes) vonalán épült székely gyeprüvonalat védte kelet felé. Ennek nyomai még meg vannak Erdővidéken az Olttól a Hargitáig. A nép úgy hívja, hogy Kakasborozda, Tatársánc, Ördögárok. A határvédelmi gyeprürendszernek emlékei, megmaradtak a hegyek, patakok és helységek neveiben is. Ilyenek: Gyeprü- és Gyepespatak, Gyepűfeje, Gyepes, Vaskapu, Kapustető, Lestető, Magasles, Leshegy, Látóhegy, Nézőhegy, Őrhegy, Nagyórhegy, Kürtölötető, Lövéte, Száldobos stb.

A szétágazó történeti adatok alapján *Pauler* Gyula már előbb röviden ezekben foglalta össze a székelyek megtelepedését:

A székelyek a honfoglalás után eredetileg az ország különböző részein, a határszéleken telepítették le. Három helyt (három nemük volt) telepedtek le nagyobb számban, mindenütt a határ közelében: keleten a Meszes felé, a Nyírben, Érmelléken; délen az alsó Dunánál, a Drávánál, ahonnan az elfoglalt Szerémségbe is átszármaztak és végre északon, a Vág közepe táján, Trencséntől lefelé, a cseh határok irányában.⁷

A Vág-melléki székelyeket a krónikák 1116-ban emlegetik a csehek ellen a morva határszálen vívott csatával kapcsolatosan; majd 1146-ban Henrik osztrák őgróf ellen a Lajta mellett vívott győzelem alkalmával. Mindkét esetben a besenyőkkel együtt az előcsapatot alkották és a harc kezdői voltak.

Később a Mánuel görög császár ellen vívott harcokban van szó székelyekről (1150. és 1167-ben).

A székelyek keleti részének egy ideig Biharmegyében volt a szálláshelyük, ahol még a XIII. század elején is voltak székely várjobbá-

gyok, akiből alakult század *Székelyszáz* (centurionatus *Secculzaz*) nevet viselt.⁸ Emléküket őrzik máig is a *Székelyhíd* és *Székelytelek* helységnevek. Biharból vitték magukkal Erdélybe a *Telegd* helynevet is, mely Udvarhelynek a régebbi neve volt.

Hogy mikor költöztek Erdélybe: arra nézve egyenes történeti adatunk nincs; csak következtetések alapján véleményezhető. Beköltözésük összefügghetett a honfoglaláskori határvédelmi (az ú. n. gyepű) rendszerrel s mint határőrök vándoroltak mindig előbb a határvonalak előbbre tolásával. A székely ősszervezetek és jogok azt mutatják, hogy a székelyek beköltözése még a magyar törzsszerkezet fennállása idején, tehát még a vezérek korában (X. sz.) vagy a királyság és a monarchikus államforma kezdetén (XI. sz.) megindult Erdélybe. «Ahol aztán külön területen, mint ősfoglalók letelepedve, ősszervezeteik szerint rendezkedtek be s ott végre megtalálták a földet, amelyen nevüket, szabadságukat, akkor is, mikor már (rokonai) mindenhol másutt a szomszéd népségbe beleolvadtak, a mai napig fentartották».⁹

A beköltözés és letelepedés, ha Erdély legalább egy részének megszállása a honfoglalás idejében megtörtént (amit némelyek kétségbe vonnak) az első hódító, *Tuhutum* korában kezdődhetett. *Tuhutum* elfoglalván Erdélyt, ott külön uralmat alkotott magának és utódainak. «Azon földet békével és szerencsével bírta, sőt maradéka is Szent István király idejéig bírta.»¹⁰

Tuhutum ivadéka volt az a *Gyula* vezér, aki a második magyar fejedelmi méltóságot: a *gyula* (gylas) nagyvezérti tisztséget viselte. A *gyulák* különálló uralma a vezérek korában a Tiszántúlra és Erdély megszállott részére terjedt ki. A magyar székelyhely, *Székesfehérvár* mintájára építette I. Gyula a nevére nevezett *Gyulafehérvárt*. A tovább keletre terjeszkedéssel függhetett össze a bihari székelyeknek is áttelepedése az új keleti végekre: a Maros, Küküllő és Olt völgyeibe.

Még a XI. század elején is kétféle magyarságot különböztettek meg nálunk, u. m. *fehér* és *fekete* magyarokat (t. i. magyarokat és székelyeket).

Összevetve a hagyományt a gyér történeti adatokkal, a székelyek jogi intézményeivel s a köztük mutatkozó nyelvjárási különbségekkel, az látszik valószínűnek, hogy nem egy időben, nem is egy rajban, hanem különböző időben, több alkalommal és több irányból verődtek össze a legkeletibb végeken azok a népelemek, melyeknek Zömét a hun-kabar származású *székelt*ek alkották és névet adtak a

népnek és földnek, mely hasonló életmód és jogi viszonyok között a történelem folyamán külön egységes *székely* nemzetté és *Székelyföldre* formálódott.

A bevándorlás kezdődhetett Tuhutum (tudun?) vezérlete alatt — a Szamos völgyén északnyugat felől; folytatódott a Gyulák idején Bihar felől a Körös völgyén; megújulhatott az Alsó-Marosvidéki Ajtony legyőzése után. Szent István kiterjesztvén hatalmát Erdélyre, ő lehetett a székelyek határőrségi intézményének első szervezője. Szent László lehetett az (a XI. század végén), aki a székelyeket aztán a kunok ellen erős védőbástyául rendezte be. A székely templomok Szent Lászlót ábrázoló falfestményei azt mutatják, hogy az ő legendás hős és szent alakja, különös tiszteletnek örvendett a Székelyföldön.

A székelyek- letelepedése tehát Erdélybe a X—XI. század folyamán, az anyaország különböző részeiből mehetett végbe. Hogy még a vezérek korában kezdődhetett: arra mutat a nemek és ágak nyilvántartásában később is megmaradt nemzetségi tövzsszervezet sokáig fenntartása. Hogy az ország különböző részeiből telepedtek át: arra mutat a más környezetben kialakult székely nyelvjárások különbözősége s ezeknek rokonsága a göcseji, a vas megyei őrségi, a vágmenti és a palócföldi nyelvjárásokkal.¹¹ Hogy nem tiszta magyar, hanem más rokon faj (a hun-kabar-eszegal-szikil) népelem adta a székelylyé vált népnek fő alkotó elemét: arra mutat, a történeti adatok és hagyományok mellett, a nép jellegének különlegessége, néprajzi és embertani egyedisége. Ez volt az oka, hogy a történelem folyamán századok múltán is megmaradt az Erdélyt alkotó nemzetek között a székely nemzetnek a magyartól és szásztól való törvényes megkülönböztetése. Mert a székely nemzet közjogi és politikai értelemben is külön nemzeti egyediség volt, a honfoglalás idejétől kezdve, a középkorban a királyok, a XVI—XVII. században az erdélyi fejedelmek és a XVIII—XIX. században a gubernium korszakában mindvégig, egészen a legújabb időkig.

* *

Hogy kiktől foglalták el a magyarok és székelyek Erdélyt: az nem lehet vita tárgya.

Erdély a honfoglalás idejében nagyrészt őserdőktől borított föld volt. Csak a folyók völgyében volt valamelyes földművelés, a halmos dombos vidéken állattenyésztés. E tájakon gyérszámú bolgár-szláv lakosság tanyázott s folytatta az ősrégi kősofjéjtést és kereskedést.

Az erdélyi hegyek, folyók s részben a falvak nevei is jórészt szláv eredetűek, abból jöttek át a magyarba. Világos bizonyítéka ez annak, hogy ott a magyarok szláv lakosokat találtak, kik aztán beolvadtak a magyarságba. «Kétségtelen, hogy Magyarországnak és Erdélynek etnográfiai képe szláv volt, midőn a magyarok azokban megszállották».¹²

Főhelye *Belgrád szláv* földvár volt, melyet az oláhok is a legutóbbi időkig így neveztek, nem a régi római castrum (Apulum) nevén. A magyarok *Gyulafehérvárrá* alakították át, latin levelekben Álba Júliának fordítva, melyet az oláhok legújabbban átvettek.

Oláh lakosságnak a honfoglalás idejében semmi nyoma nem volt és nem maradt fenn még a helynevekben, folyók, hegyek neveiben sem.

Anonymus a honfoglalás után 300 évvel ugyan azt írta, hogy a honfoglaláskor «azon föld lakosai az egész világon a leghitványabb emberek: *vlachok* és szlávok.» De ezt antedatálva arra alapítja, hogy az ő korában (1200) már tényleg voltak ott gyér oláh pásztor-szállások, bár nem helységnevekben nyomot hagyó állandó telepek. Ámde e vándor-pásztorlás újabb bevándorlók voltak, melyek a XII. században kezdtek beszivárogni a Balkán felől.

Az oláhok történetírói kapva kaptak Anonymus ezen tévedésén, azzal is érvelve erdélyi ősiségük hamis tanának bizonyítékául, aminek ellentmond az a tény, hogy ők a régi római helyeket vagy szláv, vagy magyar neveikkel vették át.

*

A székelyek, mint első honfoglalók, nemek és ágak szerint telepedtek meg Erdély keleti részén, azon a földön, melyet aztán róluk Székelyföldnek (terra Siculorum) neveztek. Azokat az őszintézményeket vitték magukkal, melyek Magyarországnak a vezérek korában voltak érvényesek. Innen van, *hogy jogi intézményeik régebbiek, mint a magyar királyság alkotmánya.*

A földet, melyet megszállottak, közös nemzetségi tulajdonul bírták és használták, vadászat, halászat, marhatenyésztés és a folyók völgyeiben s az új irtványokon földművelés céljára.

A nemzetségi és törzsszervezet, melyet a királyság intézménye Szent István alatt a magyarság között megszüntetett, a székelyek között tovább is fennállott s a hivatalok viselése még a XVI. század folyamán is nemek és ágak szerint váltakozott. Miként azt Verbóczy törvénykönyve is említi. E szerint «a székelyek kiváltképpen való

nemesek ... és ezeknek mindenestől fogva külön törvények és szokásuk vagyon; hadi dolgokban bölcssek, kik örökségeket és tisztet nemzetségre és nemzetségeknek ágazatára osztanak köztek».¹³

Az erdélyi székelyek *hat nemre* oszlottak és minden nem *négy ágra* és a huszonnégy ág évenként fölválva sorrendben viselte a katonai és polgári tisztségeket, t. i. a hadnagyságot és bíróságot.

A marosszéki székelyeknek még a XV—XVI. században is hat nemét tartották nyilván, ú. m. az Ábrán, Adorján, Halom, Jenő, Meggyes és Örlőcz nemet, melyeknek négy-négy ága névleg is ismeretes.»¹⁴

A székelyek között letelepedések korában a vérrokonság szerinti törzsszervezet uralkodván, ennek alapján a nemzetségek és ágak szerint osztották fel a földet maguk között hat fő- és huszonnégy alosztályra. Később rokonsági elágazások, kihalások és új birtokszerezések következtében a vérségi kötelékek elvesztették egységes és irányadó jellegüket és a birtok maga lett az irányadó és alapja a vele járó jogoknak: a hivatalviselési kiváltságoknak. A XVI. században már nem a leszármazás, hanem a birtok, a *lófőség* (primipilatus) volt jogalapja a tisztviselésnek. Ekkor már adás-vevés tárgyai is voltak az ilyen lófőségek, a birtok és a vele járó hivatalviselési jog. Csakis így érthető, hogy Marosszéken az 1491—1514. 24-es időközben Barcsay Gáspár (aki eredetére nézve nem volt székely) 15 év alatt ötször viselte a hadnagyságot és pedig négy különböző nemzetségben és öt különböző ágon, kétszer egyedül, háromszor a Gyalakutiakkal együtt. A Gyalakutiak ezenkívül még két ízben viselték a hadnagyságot, egyszer egyedül, egyszer a Bicsakokkal együtt. A Gyalakutiak tehát öt különböző nemzetségben és öt különböző ágon viselték ezt a hivatalt, egyszer egyedül, négyszer másokkal együtt.¹⁵

A hivatalviselési jog tehát ekkor már nem a vérrokonságon, hanem a birtokjogon alapult. A birtokok szétoztása az örökösök között, átszármazása a leányágakra s más eshetőségek okozták, hogy többen osztozkodván az eredetileg egységes lófőségeken, mindegyiknek joga volt a velük járó hivatalviselésre.

Így alakult át az eredetileg vérségi nemzetségi szervezet birtokjogi szervezetté, melyben a nemek és ágak többé nem vérrokonságot, hanem vagyont és tisztí jogot jelentettek. A nemek és ágak nyilvántartása fennmaradt, mint külső forma, de irányadó a földbirtok volt. Nem a leszármazás, hanem a birtok volt jogcím a hivatalviselésnél.

A székelyek ősi nemzetségeinek nyomait több székely székben¹, megtaláljuk. Az első emlék erről Zsigmond király oklevele 1427-ből

Kézdiszékhez, melyben Torjavásárhely panaszára, hegy a szék a várost a maguk öt\ nemzetsége (genealógia: seu generationes) között felosztva súlyosan megróvják taksákkal, a városi szabadalmak ellenére: attól őket eltiltja.¹⁶

A székek háziadójukat tehát a nemzetségek rendje szerint vetették ki. Ez az oklevél ugyan (lehet tévedésből) öt nemzetséget említ Kézdiszékben, de hogy eredetileg ott is *hat* lehetett, mint Marcsszékben, következtethető onnan, hogy a Kézdiszékben a XIII. század végén telepített Aranyosszékben is *hat* nemzetség volt.¹⁷

Hat nemzetség volt a legtávolabb keleti határszéli Kászonszékben is, köztük a Marrosszékben ismeretes Halom-nem.¹⁸

Sepsiszékben 1427., 1508. és 1509-ből maradt fenn az Aghaz (Ágház, Aggház, Ákos?) nemes székely «genus» és Koroniza (Koronka?) ágának emlékezete, melyek nincsenek meg a marosszéki lajstromokban.¹⁹

Ezekből következtethető, hogy eredetileg a nemek és ágak minden székely székben megvoltak (ha tán némi eltéréssel is).

A hasonló nemek és ágak előfordulása a különböző egymástól távol eső székekben arra is enged következtetést, hogy a székelyek nem egyszerre szállották meg az egész Székelyföldet s nem egyszerre telepedtek meg minden székben. Ha úgy történt volna, valószínű, hogy nemzetségek szerint osztották volna fel az egész területet s nem fordulna elő ugyanaz a nemzetség Maros-, Kászonszék- és Kézdiszékben, egymástól oly távol.

A székelyek a megszállott területet eleinte közösen bírták nemzetségi földközösség alapján. Miután a földművelésre tértek át s falvakat alkottak, a nemzetségi földközösség helyébe a falvak szerinti földközösség lépett. E szerint a falunak közös földbirtoka volt, melyet évenként, vagy nagyobb időközökben felosztottak a falu lakosai között művelés céljából, a legelők közösek maradván. A felosztás sors-húzással t. i. nyilvánással történt s az ilyen földet «nyilföld»-nek, «falu nyilá»-nak nevezték.

Ilyen földosztásokról a XVIII. század végéig vannak adataink Székelyföldről. Marrosszéken még 1795-ben is «a közhelyek fel szok-, tak osztatni... oly formában, hogy jobbágyos nemes embernek adnak négy nyilat, a szabad székelynek két nyilat, a darabontnak és jobbágyoknak egy nyilat». Csíkban «a nemesi rend két részt, a lófő és darabanti egy részt, a parasztok pedig fél részt kaptak».²⁰

A székeknek is volt közös birtokuk. így Aranyosszékben *Bogáthpuszta*, melynek szántóföldjét és réjtét a körülötte fekvő nyolc székely

falu használta még 1828-ban is. Ilyen közös birtok volt a maros-széki *Székhavasa*, a gyergyai ú. n. *Közrez* stb.

A közös birtokok kívül magánbirtokok is keletkeztek a Székelyföldön. «Mind szegénynek, mind gazdagnak szabad volt irtani, az községnek is», írták 1570-ben.²¹ Az ilyen irtványok magánbirtokká váltak. A magánbirtok a XVI. században már nagyobb részét tette a művelhető területnek s ez nagyrészt a főrendek és lófők tulajdonában volt; a közszékelynek nem igen volt magánbirtoka. A XVI. században már nagy volt a vagyonkülönbség és aránytalanság a három székely rend között. A harmadik rend, mely a nyílföldekre volt utalva, elszaporodván, szegénységre jutott s lassanként szabadságát is elveszítette. Némelyek, hogy a közterhek viselésétől, főképp a hadfölkelés kötelezettségétől szabaduljanak, önként jobbágságra adták magukat, a primőrök magánbirtokára telepedvén, mint «földön lakók».

A köznép a gazdasági és politikai elnyomatás ellen előbb törvényes úton, a székely önkormányzat jogkörében kísérletet tett a reformálást (a XV. század végén), majd fegyveres kézzel, felkelések által próbált (a XVI. század folyamán) sorsán javítani.

A társadalmi, gazdasági és politikai átalakulás a XVI. század folyamán ment végbe s az 1562. év (a székely fölkelés, leveretés és új rendszabályozás ideje) fordulópont a székelység történetében.

¹ Sebestyén Gyula: A székelyek neve és eredete., Bpest, 1897. Az avar-székely kapcsolat emlékei, Bpest, 1899. Thury J.: A székelyek eredete, Kolozsvár, 1898. HómanB.: A székelyek eredete, Bpest, 1921; A Szent Lászlókon Gesta Ungarorum. Bpest, 1925. 86. 1. *Karácsonyi*: A székelyek eredete és Erdélybe való települése, Bpest, 1905. Ö. *Cziglamezőt* Maros-szék nyugati felében (Bánd, Méhes, Bazéd határain) a régen *Cziglának* hívott dombosor vidékén véli. Első települőkül *Maros-szék* területét gondolja a XI. századból. A 2-ik telepítés-lelt volna Gézáé a Nagy Küküllő és Olt között a Homorod völgyében, *Udvarhelyszéken*, Erdővidéken (a XII. sz. derekán). A 3-ik telepítés lehetett *Háromszéké* a tatárjárás (1241 — 42) után. E három, különböző időben, különböző helyről történt település emlékét tartotta fenn szerinte a «három nemzetségű székelyek» (trium generum Siculi) nevezete még a XIV. században is, mely nem vonatkozhatott az ő hadi felosztásukra.

² A székely eredet-kérdés. (Akadémiai Értesítő 1922.).

³ Ld. Tagányi feleletében Erdélyinek. Tört. Szemle. 1916. 423. '

⁴ III. Endre 1291. megerősítő levele 29 falut számlál elő (Sz. O. h,26.).

⁵ Zúr Agrargeschichte Ungarns u. Siebenbürgens. (Korrespondenzblatt 1896.).

⁶ A székelyek eredete, Bp. 1921. 11 — 20. 1. A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése, Bp. 1923. 17. 1.

⁷ Pauler Gyula: A magy. nemzet tört. I. k. 215. 1. ,

⁸ Váfadi Regestrum 208. szám.

⁹ Pauler: id. m. 283. 1.

¹⁰ Anonymus XXVII. f.

¹¹ Erdélyi Lajos dr.: Magyar nyelvi tanulmányok. Bp., 1926. és sok más helyütt.

¹² Hunfály Pál: Az oláhok története. I. k. 210.1.

¹³ Tripartitum, pars III. tit. 4. a debreceni 1611. Szerint 456.. 1.

¹⁴ Székely Oklevéltár, II. 78., 139. és V. k. 66. 1. Erdélyi László szerint «a hat nem» hat telepítés-vezető örökös előljárónak rokonságát jelenti, illetőleg eredeti birtokainak birtokosait (id. m. 18. 1.). Hogyan volna ez lehetséges, mikor ugyanaz a hat nem volt Aranyosszékben (1270.), Marosszékben (1500.), Kászonban (1400. körül), Kézdivén (öt nem, 1427). Ezeknek pedig ugyanazon telepítői nem lehettek. Jobban tudhatta Verböczy, aki szerint «az örökségekben és tisztségekben egymás közt (*a régi szokás alapján*) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak». (III. rész, 4. c). Kolozsváry—Óvári: Verböczy István Hármaskönyve Bp., 1894. 285. — Sándor Imre: Nemek és ágak a Székelyföldön. (Gén. füz. 1903.)

¹⁵ Sz. O. I. 291. Connert János dr. tanítványom: A székelyek intézményei. Kolozsvárt 1901. — Die Rechten der Székler. Nagyszeben 1903 -5. A székelyek alkotmánya (ford. Balásy Dénes) Székelyudvarhely 1906. 38. 1.

¹⁶ Székely Okltr. I. k. 123. L

¹⁷ Sz. Okltr. II. 296.I. «Hath Nem». 1540-ben Alsó-Csernátonban (Kézdiszékben) Jenő nemzetség és Besenyőág fordul elő, melyek közül az első előfordul Marosszékben is.

¹⁸ Sz. Okltrl I. 297.

¹⁸ Sz. O. III. 44., 171., 172., 175.1. Erdélyi László azt írja (A székelyek története 17.1.), «hogy ezeket a kifejezéseket eddig tudósaink nem jól nézték meg és félreértették.» Ő úgy érti és magyarázza, hogy «Sepsiszekben az igazi székely *nemesek* közös neve *Ágház*». Erről van itt — szerinte — szó, nem Aghaz-nemről. A négy id. h. előforduló *Aghaz* összevetéséből azonban világos, hogy az oklevelekben *Aghaz-nembeli* férfiakról van szó. ő nem nézte meg jól a latin egyeztetést, mely az 1427. másolatban hibás, de a többiekben helyes. A «*de genere*» = *nemes* (nem ágház), a «*de arbore*» = *ág-népe* (Ld. Sz. O. II. 278., 281., 282.).

²⁰ Magyar Gazdaságtört. Szemle. I. 216.1.

²¹ Székely Okltr. II. 283. i.

III.

A székek alakulása és hatásköre.

A székelyek közigazgatási területeit félezer éven át (1400—1872) széfeknek nevezték (sedes). Hivatása és szerepköre ugyanaz volt, mint Magyarországon s az erdélyi magyarság területein a vármegyéknek. Megkülönböztették az eredetileg alakult fő- vagy *anyaszékeket* s; a később ezek keretében alakult *fűszékeket* (sedes filialis). Kialakulásuk hosszas történelmi fejlődésnek volt az eredménye, illetőleg másnemű fejlődési fokok előzték meg. A letelepedés kezdetén vagy a telepítő vezérek nevről, vagy a földrajzi vezértényezőkről nevezték él a megszállt területet, biztos határok és szervezet nélkül s lakó-

saikat egyszerűen mint székelyeket jelölték meg, innen vagy onnan, a terület megnevezésével.¹

Az első okleveles nyomok általában csak /öZdnek (terra) vagy *területnek* (districtus), vagy egyházi felosztás szerint *esperességnek* (dioecesis) nevezik a későbbi székeket.¹

A területi szervezkedés s a pásztoréletről a földművelésre átmene-
tei kora a XIII. század elejére tehető. A területi nevek ingadozása
eltart egy századon túl; mígnem a szomszédos szászoknál az eleinte
szintén ingadozó terminológia (terra, districtus, comitatus) helyébe
a XIV. század folyamán általánossá vált *szék* (sedes) elnevezés min-
tájára a székelyek is a széft-rendszert veszik át. Ez a XIV. század végén
kezdődött s lassanként általánossá vált.

Bizonyára hatással volt erre a magyarországi vármegyék meg-
alakítása és fejlődése. A különbség névben és lényegben abban állott,
hogy míg a magyar nemesség a királyi (XI. sz.) *vármegyei* rend-
szerbe lassanként s végleg a XIII. század folyamán beilleszkedve
(önkormányzati jogának érvényt szerezve) ősi törzsszervezetét vég-
leg feladta: addig a székelység a szék-rendszerben is megtartotta
ősi szokásjogát.

Valamint az anyaországban a vármegyei rendszer lassanként
fejlődött és lépett a vérségi szervezet helyébe: úgy a székely székek
is fokozatos fejlődés eredményei, átvivén az ősi vérségi törzsszerve-
Zetből a megszokott patriarchalis önkormányzati rendszert az új köz-
igazgatási formába is.²

A fennmaradt írott emlékekből hézagos képet nyerünk a régebbi
középkori századokról, de az újkori közigazgatási és birtokrendszer
tisztán rekonstruálható.

Röviden ezekben foglalható össze:

A legfőbb, központi, ú. n. anyaszék volt *Udvarhely*, amely ere-
detileg *Telegd* néven szerepel s legelőször 1235-ben, mint esperesség,
majd mint terület s mint pusztán név V. István király (1270—72)
egyik oklevelében említetik.³ *Udvarhely-szék*, mint ilyen, 1448-ban
fordul elő s azután számtalanszor.⁴

A második főszék volt *Maros-szék* (sedes Maros), mely a XV.
század elején (1408—10.) szerepel először oklevelekben. Azonban
székhelye, Székelyvásárhely (később Marosvásárhely) előfordul már
1344-ben.⁵

A későbbi *Három-szék* eredetileg három külön szék volt. Ezek-
nek egyike *Sepsi* (Sebus) már 1224-ben előfordul, mint terület (terra
Sicolorum térré gebus), II. András király ama kiváltságlevelében,

melyben a szászoknak önkormányzatot ad. 1252-ben Akadás fia Vincze ispán (a gr. Mikó és gr. Nemes család közös őse) mint *sepsii székely* (siculum de Sebus) kapja adományul IV. Bélától *Szék* földét (az Olt melletti Hídvég, Erősd, Árapatak, Nyáraspatak és Liget-falvak területét).⁶

Társszéke *Kézdi* szintén már az Árpádkorban szerepel s hogy népes lehetett, mutatja az, hogy V. István király (1270—72) onnan telepíti be az újonnan alakított Aranyos-széket, mely 1291—3-ban már 29 helységet számlált.⁷ Kezdi mint szék 1427-ben említettik.⁸

A kettő között feküdt Oróai-szék, melyről azonban oklevélben csak 1419-ben van először szó.

I · E három szék felett nyúlt el hosszan a határszélen, a Kárpátok és a Hargita hegylánc között, az Olt folyó völgyében *Csik-szék*, melyről s hadnagyáról először 1324-ben van okleveles emlékezet. Széknek először 1419-ben említik.⁹ Később ez is hármasszékké nevezkedett, az északon hozzácsatlakozó *Gyergyóval* s a délkeleten kialakult nyúlványával Kásaon-székkal. A főszék maga is idővel kettős tagozatot nyerve *Fel-* és *Alcsikra* oszlott. .

A székek kialakulása megtörténhetett már a XIV. században, habár a szék (sedes) név oklevelekben csak a XV. század elején kezd szerepelni. A szomszéd szászok földjén, mely önkormányzatot 1224-ben nyert, a közigazgatási kerületeket a XIII. század végéig vármegyéknek (comitatus) nevezik s csak a XIV. század elején váltja fel ezt a *szék* (sedes) szó. A székely székek valószínűleg ezek mintájára alakultak.

A székely székek kialakulása önkormányzati alapon történt, a betelepülés során, földrajzi elhelyezkedés szerint. A folyók völgyei, a hegyek láncolatai szerint tagozódtak el az egyes gócpontok körül.

A Maros és Nyárad völgyén létesült *Maros-szék* nevét az ókorban is ismert Maros (Maris) folyó nevéből vette.

A Nagy-Küküllő felső völgyében alakult *Udvarhely-szék* régebbi nevét az Adorján-nem *Telegd* ágától nyerte s később valószínűleg vagy az ott talált római castrumról, vagy a székely ispánok ottani szék-helyétől, *udvarától* változtatta meg Udvarhelylyé.

Sepsi-szék az Olt és Feketeügy között lévő síkságot foglalta magában, az erdélyi délkeleti hegylánc alatt. Neve emlékeztet a cserkeszek mai *sapsi* törzsére,¹⁰ mely a Meotisz-tó táján lakik a *szikilek* régi hazájában.

Szepsi-székhez csatlakozik kelet felé *Orbai-szék*,¹¹ a Feketeügy bjlpartján. Ettől keletre a Kárpátok köríve alatt a Feketeügy völ-

gyének felső részén fekszik *Kézdi-szék*, melynek nevében a szláv Gozd (erdő) elmagyarosított alakja lappanghat; jelentvén a Keleti Kárpátok erdővidékét, azoknaK a szlávoknak nyelvén, kit a székelyek ott találtak, amiként az ottani falvak nevében is sok a szláv eredetű szó (Csernáton, Pólyán, Bereck, Oroszfalu, Kovászna, Káinok, Zalán stb)»¹²

Ez a három utóbbi szék a XVI» század végén *Háromszék* név alatt egyesült»

Csik-szék az Olt felső völgykatlanában alakult s a folyó völgyének hosszan elnyúló, keskeny földcsíktól kaphatta nevét, vagy tán a gyepűkerítést jelentő török szótól»¹³ A később hozzátársult, az Olt és Maros forrásvidékének fennsíkján fekvő *Gyergyó*, az ott máig is meglévő Györgypatak, régiesen *Gyergyjó* (t.i.) György-folyó) nevétől kapta elnevezését»¹⁴ Második társszéke, *Kászon* neve valószínűleg szláv eredetű»

A főszékek mellett a fejlődés folyamán *fiúszékek* (viceszékek) alakultak, amilyenek voltak Csík mellett az említett *Gyergyó-* és *Kászon-szék*,¹⁵ *Sepsi*, illetőleg a későbbi Háromszék mellett nyugat felé *Miklósvár-szék*, melynek már Stibor vajda (1395—99) engedélyezett külön törvényszéket» Udvarhely-széknek *Keresztár-szék* lett egyik fiúszéke, nyugaton, Székely-Keresztúr székhellyel és *Bardóc-szék*, délen, az u. n. Erdővidéken» Maros-széknek is volt egy fiúszéke *Szereda-szék* név alatt, de ezt csak a XVI. században említik»

Az összes székely székek száma tehát 7 fő- és 5—6 fiú-székre terjedt» A fiú-székek azonban a főszékek tartozékaul tekintettek és kifelé nem szerepeltek» Ha a székelyek összeségéről volt szó, mindig csak hét székről van írott emlékezés» Oklevelekben «a hét szék *székelyei*» gyűjtőnév alatt szerepelnek, vagy mint «*három nembeli székelyek*» (trium generum Siculi) vagy összefoglalva «*a hét szék három nembeli székelyei*» (universitas trium generum Siculorum septem seditim).

*

A székely székek hatásköre a katonai, bíraskodási (törvénykezési) és közigazgatási (önkormányzati, adózási, közgazdasági, egészségügyi stb)» ügyekre terjedt ki s ezek keretében és ezeken kívül mindarra, ami a szék lakosait érdekelte» Szóval a szék volt az a "közhatalóság, amely a székelyt minden közeleti nyilvánulásában irányította,

Hatásköre lényegében ugyanaz volt, mint a magyar vármegyéké (*comitatus*)» A székely székek magyar közjogi értelemben együttesen, alkottak egy megyét: comitatust, melynek élén a székelyek ispánja

(comes Siculorum) állott. A székek mindegyike külön törvényhatóság volt.

A szék mint katonai hatóság intézte a *katonai ügyeket*. Nyilván tartotta a hadköteleseket. Ezek felett a szék kapitánya időközönként szemlét, ú. n. lustrát tartott, megvizsgálva fegyverzetüket.

A szék legfőbb hatásköre volt a *törvénykezés* peres ügyekben. A bíróság tagjai voltak a középkorban a szék kapitánya, a székbíró, a királybíró és 12 esküdt, akik a bírságokból jutalékot kaptak. Ez volt az elsőfokú fórum, amelyen minden pert kezdeni kellett.

A szék törvényszékéről felebbezés Udvarhelyre történhetett a nemzet gyűlés elé s onnan a székely ispánhoz s ettől a király elébe.

Az 1505-iki udvarhelyi nemzetgyűlés felebbezési fórumul fő-törvényszéket szervezett, melynek 17 tagját Udvarhely-szék előkelői és lófői közüi választották élethossziglan.¹⁶ Az 1506-iki agyagfalvi nemzetgyűlés elrendelte, hogy az ítéletek 15 nap alatt végrehajtás - sanak.¹⁷

Az 1555-iki perrendtartás elrendelte, hogy mindenkit csak saját székén perelhetnek először s onnan appellálhassanak a felsőbb fórumokra.¹⁸

Az 1562-iki székely felkelés után a segesvári országgyűlés úgy intézkedett, hogy ezentúl a felebbezés a székekről ne a nemzetgyűlés, hanem egyenesen a fejedelem elébe történjék. Elrendelték ugyanakkor, hogy a törvényszékek minden 15-öd napon törvényt szolgáltatassanak a királybírák elnöklete alatt, a 12 törvénytudó, a főnépek és lófők közül választott 12 esküdt «székülők» jelenlétében. Ezeket nevezték latinosan *quindena sedria*-nak. Ettől az első felebbezés a szék közgyűlése, a derékszék (generális *sedria*) elébe történt.¹⁹

Idők folyamán a fiú-, vagy viceszékek is alkottak törvényszékeket (*vicesedria*), melyen valamelyik királybíró (alkirálybíró) elnökölt, de ott a rendes székülők száma nem 12, hanem csak 9 volt. Első felebbezési fórumuk a derékszék volt.²⁰

Mária Terézia a bíraskodást egész Erdélyben egyöntetűvé akarván tenni, 1763-ban állandó törvényszékeket (*continua tabula*) szervezett. Ilyen alakult minden anyaszékben, 12 székülővel (*assessor*), továbbá 12 számfelletti székülőből és más alantas személyzetből, akik a főkirálybíró elnöklete alatt alkották az állandó törvényszéket, mely évenként hat ülészakban végezte ezután a törvénykezést.

A székek hatásköre kiterjedt a *politikai ügyekre* is, ú. m. a vármegyéké. Résztvettek az országgyűlések törvényhozásaiban, azokra küldött választott követeik és azoknak adott utasításai által. A tör-

vények keretén belül, azok pótlására és végrehajtására törvényhatósági szabályrendeleteket (constitutiones) is alkottak, ők választották a szék hivatalnokait vagy közgyűléseiken, vagy az ú. n. tisztújító (marcalis) székeken. ^{vvi}

Hivatásuk volt az *adóügyek* intézése is. Már a középkori «ökörsütés» (ökoradó) sem volt végrehajtható a székek segítsége nélkül. Annál inkább feladatuk volt a XVI. század óta kivetni szokott különböző adónemek folosztása és behajtása.

Gazdasági ügyekkel is foglalkoztak. A szék vagyona felett a székgyűlés rendelkezett. Beleszólt a községek gazdasági ügyeibe is. Falusi előljárók felett az ellenőrzést az alkirálybíró gyakorolta.

A szék hivatása volt az is, hogy a községet, t. i. a harmadik rendet alkotó köznépet a hatalmasok elnyomása ellen oltalmazza.

Rendőri és közbiztonsági hivatása is volt a széknek. Az országgyűlési végzések gyakran utasítják a székeket, hogy nyomozza az orvokat, tolvajokat s az elfogottakat büntesse meg.

Közegészségügyi szolgálatot is teljesített, főként a XVIII. században a pestis-járvány behurcolása és elnyomására kiadott kormányrendeletek végrehajtásával.

Szóval a szék- és magánélet jóformán minden közérdekű nyilvánulásában jogszerű hatósága volt a székelységnek, amelynek keretében, intézményei által mozgott, hullámozott a székelység közléte.

Ennek az intézménynek főszervei az ő eleinte választott, később részben kinevezett köztisztviselői voltak. Mindezek felett állott, mint az összes székek közös főtisztje a székelyek ispánja (comes Siculorum), aki eleitől fogva a királyi hatalom kinevezett képviselője volt.

¹ Siculi térré Sebus (Sepsi, 1224. 1252.); districtus Sebes (1349.). Siculi deKezd (127a. 1291.); universitas Siculorum de Telegd (1270. 1279.); dicecesis de Telegd (1280.), Siculi de Udvarhel (1301.), Siculus de Chyk (1324.); Siculi super tette Oronos (Aranyos, 1289.), Siculi de juxta Aranyos (1331.): Siculi de Orbou (1396.).

² Hóman B. A székelyek eredete. 10. I. -

³ Urkundenbuch I. 63. Sz. O. III. 3,

⁴ Sz. O. I. 159.

⁵ Sz. O. III. 25. stb.

⁶ Sz. O. I. 9.

⁷ Sz. O. I. 56., 70.

⁸ Sz. O. III. 6.

⁹ Sz. O. III. 81.

¹⁰ A háromszéki nyelvjárás ma is úgy mondja, hogy sapsi.

¹¹ Verbo szláv szó, jelentése erdőirtvány.

¹² Gozd nevű erdők a XIII. sz. Liptóban, Abaújban is vannak. Kierz (olv. kjezs) lengyelül bozót, cserjés.

¹³ Sebestyén Gy. Ethnographia VIII. 349. Id. Ugrón Gábor a csík-nemzettől származtatta. (B. Hírlap, 1910. jún. 28.).

¹⁴ Ld. bővebben <<A Gyergyó-név eredete>> cikkemet «Erdély» 1912 3., 1914. 5. sz. és a «Magyar Nyelvőr» 1914. máj. 7.

¹⁵ *Kászonszék* 1390-ben vált külön Csíkszéktől. Ennek kissé regényes történetét így tartotta fenn a hagyomány: Zsigmond király, amikor Moldvába bement volt (1390-iki hadjárata alkalmával), akkor a kászoni népek nagy hűséggel szolgálnak neki, úgy, hogy a király figyelmét magukra vonva, kérdi «micsoda népek volnának? s megmondják, hogy ők egy magának szakadott szegelet-földön lakó népek és az ő hazájokat Kászonnak nevezik, de Csíkszékbe bírják őket». A király megjutalmazni akarván őket hű szolgálati ükért, megkérdezte, hogy mit óhajtanának. A kászoniak azt felelték, hogy «miérthogy mi szabad székelyeknek neveztetünk, de Csíkszék tart kötelesség alatt, mi azt kívánjuk Felségedtől, hogy mi szabad népek legyünk és *mi magunk tehessünk bírót, hadnagyot közöttünk*». A király kérésüket teljesítette és leVelet adott róla. Mikor azonban élni kezdtek volna a nyert szabadalommal s «0 maguk kezdtek bírót, hadnagyot tenni és széket ülni, az csíki főnépek ezen megbosszankodának és áttalhatják az földnek színepét és fogdosnak meg benne úgy mint tizenkettőt». A csíkiak azt követelték az elfogottaktól, hogy adják ki a király levelét, máskülönbén fejüket vétetik. A foglyok izentek haza a föld népének, hogy váltságukul küldjék oda a szabadságlevelet. «A föld népének nem lévén mit tenniek, áttalküldik a levelet és a megfogdosott népet úgy szabadítják meg a haláltól».

E regényes históriának annyi magva mindenestre van, hogy Csíkszék nem engedte meg a kászoniaknak, hogy tőlük elszakadjanak és külön széket tartsanak s hogy emiatt perlekedés folyt a fő- és fiúszékek között.

A néphit regényes színezette! vonta be a szabadalom visszaszerzésének történetét is.

Mátyás király idejében (beszélték) ugyanezen szabadságért való törekedésért fogták el Kászonzban Pataki Antal jómagabíró lófő embert, akit szenttamási Lázár Bálint titkon szabadított ki fogságából, azzal a feltétellel, hogy őt vétesse fel Kászonszék tagjául s a tisztség viselésére biztosítsanak neki előjogokat s ő megszerzi szabadalmukat.

A föld népe igen örült az ajánlatnak «és felfogadják mind fejenként, hogy készek fejek felé venniék és a tisztebe is befogadniok, úgy, hogy az hat nemben mindenikben elbírja egyszer az tiszte és mikor az eteliek, álljon a Halom nembe ... csakhogy ortalmazza őket minden hatalmaktól». Lázár Bálint alá is költözött Kászonzba s «kikeletrre jeles helyet adnak neki, minden hozzátartozójával és hasznával, erdejével, mezejével, hal as-víze vei, széna-rétjével és szántóföldével és minden hasznával». (Sz. O. I. 298.)

Lázár Bálintnak aztán sikerült is Kászonnak szabadalmát kiperelnie s arról Mátyás királytól új kiváltságlevelet szerezni.

Ez már historicum, melyet Mátyás király oklevele maga mond el. Mátyás király ugyanis 1462-ben Erdélyben járván, a Székelyföldre három biztost küldött a perek felülvizsgálatára és ítélettételre. «Ezek székről-székre jártak s úgy ítélték». Mikor Csíkba értek, Lázár Bálint eléjük vezette a kászoniakat s előadta panaszukat, hogy «minémű nagy Ínségben vagyon ez szegény szegelet-föld, megbeszéli, hogy tulajdon szolgálatjukkal nyertek Zsigmond császártól olyan szabadságot, hogy ők magok tehessenek bírót, hadnagyot közöttük és széket ülhessenek, de a csíki főnépek elfoglalták róla és nem hagyják afféle szabadsággal élniek, sőt még a császár levelét is elvették tőlük». Az ítéltő-

mesterek azt kérdezték, hogy van-e arról bizonyosságok? A kászoniak tanukra hivatkoztak. Az ítélmesterek azt felelték, hogy nevezzenek meg Csikból is 34, Kászomból is 24 embert tanuságtételre.

A kászoniak megnevezték társaikat. «És az mesterek egy csürkertben valami asztag-lábon ülnek volt és úgy szólították volt elé a tanukat és mind egyenként megeskették és megfelleltették». A 48 emberből csak egy szentsimoni ember tagadta a kászoniak szabadsalmát, a többiek mind javukra vallottak.

A vallomásokot előtetjesztették Mátyás királynak, aki aztán Medgyesen megerősítette és megújította Zsigmond királytól nyert szabadsalmukat. (Sz. O. I. 299.)

Az oklevél elmondja, hogy Kászonszék Moldva határán feküdvén és az ottani lakosoknak nem csekély örökösét kellvén teljesíteniük önvédelmükre, Zsigmond császártól szabadsalmat nyertek hadnagy és bíró választásra, de a csíkiak nem törődvén ezzel, magukhoz igyekeztek őket csatolni és a hadnagy- és bíróválasztást nem engedték meg. Pörre kerülvén a dolog, a két szék tanúkihallgatást rendelt el s ezek úgy vallottak, hogy Kászonszék tényleg kapott Zsigmond császártól szabadsalom-levelet. Minek alapján kérésükre Mátyás király újabban is elrendelte, hogy ők Zsigmond császár szabadsalma szerint magok közül hadnagyot és bírót választthassanak és törvényszéket tarthassanak. (Sz. O. I. 194.)

¹⁶ sz. o. I. 306. :

¹⁷ Sz. O. I. 316.

¹⁸ Sz. O. II. 122.

¹⁹ Sz. O. II. 163. '

²⁰ Benkő: Transylvania, II. 4

IV.

Székely fő- és vicetisztek.

Ez általános cím alatt foglalták össze a székely székek tisztviselőit a múlt századokban, értvén az alatt a szék összes tisztviselőit, akik között kettő a *fő-*, a többi a *vicetisztek* fogalma alá tartozott. Mindezek felett álló, általános (generális) közös, legfőbb tiszt volt a *székelyek ispánja* (comes Siculorum) és néha a *székelyek főkapitánya* (generális capitaneus),

A székelyek főtisztei voltak: a hadnagy vagy kapitány (capitaneus sedis) s a (fő)királybíró (iudex regius). Vicetisztek voltak: az alkaptány (vicecapitaneus), a szék- vagy alkirálybírák (viceiudices), a dulló (szolgabíró), a székülők (assessores), a jegyző (nótárius sedis), számvevő (perceptor) és más alantosabb tisztviselők.

1. A *székelyek ispánja* a Székelyföld legfőbb politikai, katonai, közigazgatási, törvénykezési tisztviselője volt, akit mindig a király nevezett ki, előbb inkább magyarországi, később erdélyi főnemesekek közül. Főkormányzó, fővezér és főbíró volt egy személyben; a királyi hatalom képviselője. A XV. századtól fogva többnyire az

erdélyi vajdák viselték a székely ispáni méltóságot s a XVI—XVII. században maguk a fejedelmek. A fejedelemséggel megszűnt a székely ispánság is, de Mária Terézia újra felvette címei közé.

A régi királyok a székelyek ispánját előbb magyarországi, később erdélyi főurak közül és pedig mindenen felett megbízható, kipróbált hűségű és a hadvezetéshez értő előkelő híveiből válogatta ki. Albert király 1438-ban, midőn Pelsőczy Bebek Imrét, Imre vajda unokáját Csáki Ferencsel együtt székely ispánná nevezte ki, azt mondja, hogy «a mi székelyeink ispánságának tisztét olyan egyéneknek adjuk, akiknek hűségéről és működésük serénységéről semmi kételyünk nem lehet!».

Zsigmond király 1429-iki honvédelmi szabályzata szerint a székelyek ispánja a törökök ellen két zászlóaljat volt köteles kiállítani, Ugyanannyit, mint az erdélyi vajda. Ebbe pedig nincs benne a székelyek felkelő serege, melynek teljes erővel (cum potentia) kellett hadba szállania.²

Többnyire egy, néha két ispánja van a székelyeknek s az ispánoknak (főként ha egyéb méltóságot is viseltek) helyetteseik, azaz alispánjaik vagy helytartóik vannak.³ Így midőn Hunyadi János 1442-ben a székely ispánságot Újlaki Miklóssal együtt kapta, Hunyadi egyszersmind erdélyi vajda, Szörényi bán, a székelyek, továbbá Szolnok és Temes megye ispánja. 1446-ban kormányzóvá választatván, egyéb hivatalai között a székely ispánságot is letette.⁴ 1444-ben a székely ispánságban helyettese, azaz alispánja Bethlen Gergely és Emőkéi Miklós,⁵ Ez utóbbi már 1441-ben is a székelyek alispánja volt.⁶ V. László rendelete 1456-ban a székely ispánoknak, avagy azok viceispánjainak szól.⁷

A székely ispánság a középkor folyamán többnyire más hivatallal is össze volt kötve. Gyakran a vajdasággal, mellyel rendesen együtt járt a szolnoki főispánság (comes de Zonuk, Belső Szolnok ispánsága). Időközönként más (Erdély körüli) vármegyék (Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Temes) ispánságával.

Míg azonban ezek az ispánságok csak kivételesen, időközönként állottak összeköttetésben a székely ispánsággal: azon szász székek ispánsága, melyek nem tartoztak a hét szász-szék törzséhez, a XV. század elejéig (részben középig) a székely ispánok igazgatása alatt állottak. Ezt történeti okok idézhették elő.

II. Endre kiváltsága 1224-ben (az Andreamum) csupán a *Királyföldön* lakó szászok számára biztosított önkormányzati jogokat. Ez volt a később «*hét székinek*» nevezett kerület. Az ezen kívül lakó és

valószínűleg később betelepült szászok eredetileg nem tartoztak a' belső Szászföldhöz s külön főkormányzat alá jutottak» így kerültek a Székelyföld közelében lakó szászok a székely ispánok főhatósága alá; ú. m. a «két szék»: Meggyes és Selyk, valamint Beszterce és a Barcaság, ' ,

A «két szék» 1402-ben szabadult fel a székely ispán hatósága alól, Zsigmond király szabadalmi levelével s ettől fogva maguk választották főbírójukat»⁸

. Beszterce eredetileg a királyné birtoka volt s mint ilyet bízták rendesen a székely ispán kormányzására. Beszterce akkor szabadult fel a székely ispánok alól, midőn V. László 1453-ban Hunyadi Jánosnak Beszterce örök grófságát adományozta, melyet utána fia, László, majd Szilágyi Mihály bírt»

A Barcaság 1211-től 1225-ig a német lovagrendé volt s midőn ezek onnan kiűzettek, a király és utódai a közeli székelyek ispánjának főhatósága alá rendelte. b^agy Lajostól 1353-ban azt a szabadalmat nyerték, hogy a kerület élen egy általuk választott ispán vagy bíró álljon s a király által kinevezett másik ispán, rendszerint a székelyek ispánja. 1377-ben arról nyertek szabadalmat, hogy a királyi ispánnak, ha közéjük megy, csak évenként egyszer tartoznak egy ebédet, egy vacsorát és egy 20 frtot érő lovat adni.⁹ Brassó a Barcasággal 1422-ben szabadult fel a székely ispán bíraskodása alól, de egyéb tekintetben még tovább is az ő hatósága alatt maradt.

A székely ispánok névsorát 1235-től ismerjük, midőn Bagómét, Szoboszló fia (a Ludán nemzetségből) mint a székelyek ispánja szerepelt IV. Béla bolgár hadjáratában.¹⁰

A XIV. század folyamán a Bánfiak ősei, a Losoncziak, közbe vingárdi Geréb, Széchenyi Tamás s a híres Laqzkiak a székelyek ispánjai. A XIV. század derekán a Hermann nemzetségből való *Laczk* mint székely ispán (1329—1342.) kezdi meg sorozatát annak a híres hadvezéreket adó családnak, melyből ennek fia, *Laczkfi András* 1342-től 1351-ig viseli a székely ispánságot. 1344-ben «comes trium generum Siculorum, de Brassow et Bistricia» s ezekhez 1349-ben még «Zathmariensis et Maramarusiensis». Ez év elején már erdélyi vajda is. 1350-ben Nagy Lajos királyt Olaszországba kísérte s ott a király az elfoglalt Nápoly kormányzóságát ruházta rá. A székely ispánságot távolléte alatt is viselte»¹¹

1360-ban Simontornyai *Laczk Dénes*, István fia, a székely ispán, egyszersmind erdélyi vajda és országbíró. 1360—67» ennek fia, *Miklós*, ki (1366.) egyszersmind szathmári, máramarosi és ugoicsai főis-

pán, majd erdélyi vajda (1367—68.)/ 1367—71. Csáktornyái *Laczk* (Laczkfi) *István*, a fentebbi István vajda fia a székely ispán, később erdélyi vajda, majd dalmát és horvát bán, kir. főlovaszmester, végül nápolyi László király helytartója.

Érdekes, hogy 1387—90. között oláh eredetű főnemeseik: *Balk* és *Drág*, Szász vajda fiai, máramarosi és szatmári főispánok a székely ispánok. A XV. században a Kanizsai, Perényi, Maróthi, Csáki, Nádas, pelsőczy Bebek, kusalyi Jakes, losonci Bánfi, dengelegi Pongrácz, Rozgonyi, guthi Ország, a Szentgyörgyi és Bazini grófok előkelő családjainak tagjai a székely ispánok. Majd monoszlai Csutor, mérai Magyar Balázs, a béltéki Drágfi család tagjai s a század végén a kenyérmesei hős, Báthori István vajda a székelyek ispánja.

Az 1492-iki országgyűlés azt végezte, hogy az erdélyi vajdák és ispánok mindig magyar nemzetbeliek legyenek. A mohácsi vész előtt (1510—26.) Szapolyai János viselte az erdélyi vajdaságot és székely ispánságot. A mohácsi vész után I. Ferdinándnak erdélyi vajdája és a székelyek ispánja Perényi Péter, a koronaőr; Szapolyai János királyé Báthori István, a későbbi lengyel király atyja, később Majlárd István. I. Ferdinánd rövid uralma alatt (1552—56.) ecsedi Báthory András, majd Kendi Ferenc és DobóIstván az erdélyi vajdák és székely ispánok. Báthory Istvántól kezdve (1571-től) az erdélyi fejedelmek magok voltak a székely ispánok. Ez a cím 1691-től sem a gubernátorok, sem a magyar királyok címében nem szerepel. Mária Terézia 1742-ben a székelyek kérésére újra felvette fejedelmi címei közé¹² s azóta mindig benne volt a magyar király címeiben.

A székely ispánok jog- és hatásköre katonai és polgári (közigazgatási) és bírói ügyekre terjedt ki. Az ispán volt a székelyek fővezére. Ő intézte a hadfelkelést és tartotta a hadi szemléket. Ő volt a székelyek főbírája, második felebbezési fóruma. Minden székben tartott főtörvényszéket (generale iudicium) a szék főtiszteivel és a 12 székülő bíróval. Ilyenkor a szék látta el őket étellemmel s a kétszeres bírságok fele az ispánt illette.¹³

Rendes székhelyük *Görgény* vára volt, melynek uradalmát bírták, jövedelmét élvezték s ahol várnagyaik voltak.¹⁴ Javadalmuk a törvényes bírságból állott. Hivatalba lépésük alkalmával mind a hét szék egy-egy jó lovat tartozott neki adni. A Barcaságtól, melynek szintén ispánja volt, szintén kapott évenként egy-egy lovat s Töröcsvára jövedelmét élvezte. A görgényi uradalom 1552-ben 27 falura terjedt s 300-nál több porta volt benne, s így jövedelme is tetemes volt.

A bírságok is sokra mehettek, mert az ispán által a székekben

15 napig tartott főtörvényszék alkalmával a megduplázott bírságok felét az ispán kapta. Ilyenkor a széknek ellátásról is kellett gondoskodnia: «40 lóra élest adni». A nemzetgyűlések alkalmával, melyeken elnökölni szokott, az ő és kísérete számára szintén gondoskodtak éleletről. A hozzá felebbezett ítéletek jövedelme is az övé volt.

Mindezekon felül — úgy látszik — még kész fizetést is húzott a királytól. Midőn II. Ulászló Tarczai János székely ispánnak Algyógyot 12,000 írtban elzálogosítja, egyebek közt azzal okolja meg, hogy midőn őt székely ispánná tette, nem gondoskodhatott fizetésének kiszolgáltatásáról.

A székely ispánság fényes, nagy jelentőségű és tekintélyes jövedelemmel járó méltóság volt, melyért az ország leghatalmasabb családai méltán versenyeztek s rendszeren kiváló érdemek jutalmául nyerték a királytól. Az ország keleti részének védelme és igazgatása lévén feladatuk, fontos országos érdekek fűződtek hozzá.

*

2. Az egyes székely székek legfőbb tisztviselője volt a legrégebb korban a *hadnagy* (maior exercitus), vagy *kapitány* (capitaneus sedis), aki a hadügyeket intézte s a közigazgatásban is résztvett, mint a törvényszék egyik elnöke. Oklevélben először 1307-ben, mint *primipilus*¹⁵ és 1309-ben mint «major exercitantium seu *primipilus*»¹⁶ és 1324-ben fordul elő mint hadnagy.¹⁷ 1444-ben Kézdiszékben *capitaneus* említetik a bíró (judex) után.¹⁸ 1448-ban Udvarhelyszék *kapitánya* (capitaneus) szerepel és pedig birtokügyben.¹⁹

1451-ben a Hunyadi János kormányzó által Marosszékbe bírákul rendelt alvajda és görgényi várnagy székgyűlést tartván Vásárhelyen, első főtisztul a *főkapitány* (capitaneus maior exercitus) van megemlítve s utána a főbíró (capitalis judex), albíró és 24 székülő (assessores),²⁰

1453-ban egy örökségi ítéletben a *judex* után van említve a *capitaneus* a marosszéki közgyűlésen.²¹ De 1459-ben az erdélyi főkapitány (Geréb János) rendelete birtokügyben Udvarhelyszék kapitányának (capitaneo exercitus), székbírájának és «senioribus» szól.²²

Mátyás király 1462-ben Kászsónszék szabadalmát megerősítő oklevelében *hadnagyot* és bírót (belliductorem et iudicem) enged választani.²³ 1466-ban a zabolai közgyűlés «primipilus sive capitaneus» felől intézkedik, a székbírót s királybíró megjelölés.²⁴

Kétségtelen ezekből, hogy a *főkapitány* előbbvaló tiszt volt, mint a *székbíró*. Az 1505-iki udvarhelyi székely nemzetgyűlés is előbb

említi a *kapitányt*, aztán a királybíró.²⁵ Az is nyilvánvaló, hogy a székgyűléseken és a törvénykezésben is része volt s eredetileg ő volt ezeknek az elnöke s csak később válik azzá a királybíró.

Az agyagfalvi nemzetgyűlés 1506-ban az ünnepnapon törvényt tevő bírakat megbírságotni rendeli, mely bírságot közönséges tisztviselőn a *főkapitány* exequáltasson; ha pedig főkapitányon esik meg, tehát a királybíró a főkapitányt is megbüntesse. A bíró tartozik ítéletét végrehajtani s «ha ereje nem volna» rá, «tartozzék az ő széki-nek *kapitányától* és tisztitől segítséget kérni, kinek ereje által igazat vehessen.»²⁶,

A kapitánynak tehát a bíraskodásban, illetőleg az ítéletek végrehajtásában is fontos szerepköre volt. .

Az 1555-iki székely törvénykezési és igazságszolgáltatási törvények is tanúsítják, hogy a kapitányoknak (kik ebben hadnagyoknak nevezetnek) mily nagy szerepe volt a törvénykezésben.

A pert a széken a bíró vagy *hadnagy* előtt kellett kezdeni.

«Minden *hadnagy* és bíró tartozik minden törvényt elnapozni (egy ízben ha) valamely peres más székre akarja dolgát halasztani.»

«Ha földön lakó (zsellér) büntettetik meg és annak megítélésében a *hadnagy* és királybíró jelen vagon, a marháknak (t. i. a bírságnak) fele része a székülökkel a hadnagyé és a királybíróé, más fele pedig földesuráé.»

Ha bíró, *hadnagy* vagy királybíró törvénytelenül cselekednék, azon széken törvénye legyen benne. Bíró, *hadnagy*, királybíró másért nem procurátoroskodhat.; A bírságok felén a bíró és királybíró oszt. t.ozik.a másik felén a *hadnagy* a széktartókkah

Az 1559-iki országgyűlés szabályozása annyiban változtat ezen, hogy a királybíró minden széktiszt fölé helyezvén, a törvényszékeken elnökké rendeli s a bírságok felét neki ítéli, a másik felén a *kapitány*, székbíró és székülök osztován az ő szokások szerént.²⁷

Mindez mutatja, hogy a törvénykezésben a hadnagy, illetőleg kapitány elénk részt vesz még a XVI. században is. Bár akkor már a főszerepet a királybíró, játszotta. .

Főfeladata, ami mindvégig megmaradt, a szék katonaugyeinek intézése volt. Mátyás király 1463-iki hadfelkelési szabályrendelete szerint a *kapitány* tiszte volt béke idején a hadköteleseket nyilvántartani, a fegyverek és más hadi készleteket időközönként, és pedig nem ritkán megvizsgálni (lustratio), amit ha elhanyagolt és az ispán rendeleteinek nem engedelmeskedett, szigorúan bűnhődött. Háború esetén pedig; ő hirdette ki a székely ispán hadba hívó rendeletét vagy

hordoztatta körül a székben a véres kardot. Midőn pedig a szükség úgy kívánta, hogy a nép rögtön fölkeljen, minden szék kapitánya dobokkal és száldobokkal veretett riadót s a közismert Tűzhalom nevű helyeken meggyújtott máglyákkal adatott jelt az általános felkelésre s aki erre meg nem jelent, fővesztés volt a büntetése.²⁸

II Ulászló 1499-iki rendelete szerint a *kapitány* vagy a székbíró osztja fel a bírságok felét az ispán főtörvényszékén résztvevő szék-ülők között. Udvarhelyszék *kapitánya* hívja össze az előkelők rendeletére a székely nemzeti gyűlést, a panaszok és perek meghallgatására és megítélésére.

A szék kapitánya vezette az ispán vagy a vajda táborába s onnan a harctérre a szék haderejét. A hadnagyság (kapitányság) a székekben nemek és ágak szerint váltakozott évenként a XVI. századig, választás alapján.²⁹

Az 1562-iki székely fölkelés után az ispánság helyett II. János király egy *főkapitányt* állított a székek (a hat szék) élére, aki egyúttal az Udvarhelyen épített *Székelytámadt* vagy a háromszéki Várhegy (Székelybánya), vagy mindkettő várnagya volt. Ilyen volt 1562—64. Pekri Gábor, ki vaskézrel bánt a székelyekkel.³⁰ 1566-ban Bánfi Pál, 1567—69. Telegdi Mihály.

Ez a *főkapitányság* (generális capitaneatus) időközönként újabban is feléledt háborús időkben. Báthory Zsigmond alatt (1597—98) Sennyei Pongrác, 1602-ben szalontai Tholdi István a székelyek főkapitánya. 1608. gönczruszkai Kornis Boldizsár az egész székelységnek generálisa. 1635-ben Mikó Ferenc «a *székelységnek* (s azonkívül) Csík- Gyergyó és Kászonnak főkapitánya».³¹ Rákóczy György 1643-ban ifjabbik fiát Rákóczy Zsigmondot nevezte ki «a *székelyek generálisává*. Az utolsó «*székely főgenerális*» Béli Pál volt a XVII. század végén. .

A székelyek főkapitányát (generálisát) rendszeren a fejedelmek nevezték ki.

A Lipót-féle diploma 1691-ben a székkapitányok kinevezési jogát is az uralkodónak tartotta fenn. II. Rákóczi Ferenc is önhatalmúlag nevezett ki kapitányokat a székekbe. A kapitányi tisztségeket Rákóczi szabadságharca után többé nem töltötték be, mert a székelyek adófizetésre köteleztetvén, hadkötelezettségük megszűnt.³²

A kapitányok rendes jövedelme a törvényes bírságoknak meg; határozott része volt. Rendszerint helyetteseik, al- vagy vice kapitányaik is voltak, akik velük a munkában s a jövedelemben is osztoztak.

A kapitány a székek rangban legelső főtisztje maradt mind-

végig. 1562-ig választott, azután a fejedelemtől kinevezett tisztség volt, a szék jelölése alapján. Esküjükben hitet tettek a fejedelem hűségére s hogy személy válogatás nélkül igazságot szolgáltatnak s minden rendeket szabadságukban megtartanak.

*

3. A székely székek közigazgatási és törvénykezési főtisztviselői a kapitány mellett a *székbírák* és *királybírák* voltak.

A székbírák a székek önkormányzati-, a királybírák eleinte a fejedelmi hatalom ellenőrző szervei voltak; olyan forma viszonyban állván egymás mellett, miként a vármegyékben az al- és főispán, a városokban a városi és királybíró.

A *székbíró* neve (judex terrestris) okiratban először 1381-ben Ma^osszéken szerepel. Főadata, mint a neve is mutatja, a bíraskodás volt. De nem egyedül ítelt, hanem a kapitánnyal (hadnaggal) és a székülökkel együtt tartott törvényt napokat és szolgáltatott igazságot. Ő volt a törvényszék elnöke, a hadnaggal, együtt. Ő vezette a tárgyalásokat. A szék tisztviselői között rangsorban a második volt, a kapitány (vagy hadnagy) után következett.

Főjövendelme a bírságok és más bírói illetékek egy részéből állott.

A székbírói tisztségeket évenkénti választás által nemek és ágak sorrendje szerint úgy töltötték be, mint a kapitányságot.

A bíraskodásban 1559-ig vezetőszerpet játszottak; de az 1559-iki törvényhozás s még inkább az 1562-iki székely támadás és annak visszahatása megingatta a. székbírói tisztséget is.

Az 1562-iki segesvári országgyűlés végzéseiben a királybírák már elsősorban említetnek, de mellettük megmaradtak a székbírák is, az eddiginél kisebb hatáskörrel. Az előtérbe helyezett királybírák háttérbe szorították a székbírákat s az ő eddigi hatáskörüket magukhoz ragadták.

4. A *királybírák* (judex regius) egy időben tűnnek fel a székbírákkal; de a XVI. század közepéig kevésbé jelentékeny szerepet játszottak, mint emezek. Első okleveles nyomuk 1407-ig vezet vissza, amikor is Háromszék közgyűlésén a székely ispán mellett jelen volt egy *királyi ember* (homo regius) s utána következett a szék kapitánya, székbírája s 12 előljáró (senior).³³ A zabolai végzés 1466-ban megállapítja, hogy a törvényszéken a kapitány és székbíró mellett a királybírónak is jelen kell lennie s ő is részesül a bírósági illetékekből. A

királybíró a törvényszéken a királyi hatalmat képviselte s ellenőrző szerepet játszott. Kinevezett és nem választott, vagy vérségi joron következett hivatalnok volt. Felettes hatósága a székely ispán volt, akinek ő a székekben mintegy helyettese volt. Kinevezésüket is eleinte ezektől kapták.

Ellenőrző, a felsőbb ítéleteket végrehajtó hatósági jogkörére világít rá az 1505-iki udvarhelyi nemzetgyűlés ama határozata is, amely az udvarhelyi felebbviteli törvényszéket megalkotván, kimondja, hogy «valamely dologban a bírák törvényt mondanak, azt az ő ítéleteket illendőképpen véghez is vigyék, igazságokat (díjakat) megadván a kapitányoknak és *királybíráknak*»?

Az ítélet végrehajtásában tehát a királybíráknak részük kellett legyen. Különbén mi joron illetve volna őket jutalék (igazság)^ ítéletek bírságaiból.

Az 1506-iki agyagfalvi nemzetgyűlés az ilyen bírói ítéletek végrehajtását, ha a bírónak «ereje nem volna, hogy igazat tehessen az ő székeknek kapitányától és tisztitől» rendeli kérni.

A királybíróra ez a gyűlés azt a fegyelmi hatóságot bízta, hogy «a *királybíró* a főkapitányt is megbüntesse», ha ez a hozott végzés dacára nem bírságonná meg az ünnepnapon törvényt tevő bírót.³⁵

A királybíróknak ebben a szék legfőbb tisztviselője felett ellenőrző joga foglaltatik.

Hogy ők az ispán ítéleteinek végrehajtói is, mutatja a székely ispánnak egy 1499-iki rendelete a görgényi ispánhoz és Marosszék királybírájához.³⁶

A királybírák rendes jövedelme a törvényesen megállapított,^ székbírákéval egyenlő arányú bírságokból került ki. Mellékjövedelmük is volt, pl. az ökörsütésből megállapított rész.

Mint királyi tisztviselők nem nagy népszerűségnek örvendtek, mert jogaikat a székely önkormányzat rovására kiterjeszteni igyekeztek. A versengésbe 1559-ben beleavatkozott a kormány is, hogy a királybírák tekintélyét emelje. Javadalmaikat felemelték, úgy, hogy a bírságok fele részét ők kapták, a másik felén a kapitány, székbíró és a székülők osztoztak. Az 1559-iki rendeletek a királybírákat a szék többi tisztviselői fölibe emelték; nyilván hirdették királyi hivatalnokai jellegüket s hogy olyanak tekintik őket, mint a vármegyén a főispánokat.³⁷

Az 1562-iki felkelés leveretése után hatáskörük még inkább kiterjedt., A székely szabadság s a régi jogszokások megszűnvn, új

rendszer, a fejedelmi hatalomkor kiterjesztése következett s ennek eszközei a székelyek főkapitánya mellett főképp a királybírák lettek.

A királybírótság ekkor lett valósággal királyi hivatallá és elsőrendű bizalmi állássá.

A királybírótság jelentőségét ezek a körülmények növelték meg. Nemcsak fő közigazgatási és bírói tisztséggé vált, hanem némelyiknek katonai jelentősége is volt, együtt járván egyik-másik az udvarhelyi, vagy a várhegyi kapitánysággal. Néha egy kézbe összpontosul több szék királybírótsága. Telegdi Mihály a hat szék főkapitánya és Székelytámadt várnagya, egyszersmind Maros, Udvarhely, Csik és Gyergyó királybírója (1567).³⁸ Néhol két királybíró is van egyszerre. Van rá példa (1562.) hogy a székely főkapitány (Pekri Gábor) kapja az udvarhelyi királybírótság felét (t. i. a jövedelemnek), melyet addig az új Székelytámadtvár várnagya bírt.³⁹

A királybírótság ekkor, nevének megfelelőleg, valósággal királyi vagy fejedelmi hivatal és pedig elsőrendű bizalmi állás volt.

Báthory István 1571-ben Kern is Farkast és Petki Mihályt Udvarhelyszék teljes hatalmú királybíráivá teszi — addig, ameddig neki tetszeni fog (durante beneplacito noströ), azzal, hogy neki esküt tegyenek, rendelkezéit végrehajtsák, az adókat beszedjék, mindenkit jogaikban megőrizzenek és mindent, ami hivatalukhoz tartozik, hűségesen és szorgalmasan végrehajtsanak.⁴⁰

A királybírákat a XVI. század végén a fejedelmek nevezték ki.

A székelyek arra törekedtek, hogy a királybírótság betöltését (ha már az a székbírótság jogkörét magához ragadta) maguknak megszerezzék. Ez a törekvésük a Bethlen Gábort fejedelemmé választó országgyűlésen (1613) sikerre is vezetett, amennyiben az országgyűlés elhatározta, hogy a székelyek régi szabadságaik szerint a királybírókat évenként változtassák, ha valaki nekik közülük nem tetszik.⁴¹ Elismerte ezt a jogot I. Rákóczy György is s a királybírótságokat nem önkényesen, hanem a székek ajánlása alapján töltötte be. II. Rákóczy György elismerte, hogy a főkirálybíró választása a székek jogkörébe tartozik.⁴² Kemény János fejedelemmé választási feltételei között (1661) a főkirálybírók választását a székek jogának ismeri el. Valamiként utódja Apafi Mihály is.⁴³ A XVII. század folyamán mindvégig a szabad választási jog érvényesült, amit a Lipót-féle 1691-iki diploma a gubernium korára is megállapított, az uralkodó csupán a megerősítést tartotta fenn magának.⁴⁴

A XVIII. század folyamán a székek vallásfelekezetek szerint,

hármásával jelöltek a királybíróásra s ezek közül a főkormányzék megokolt ajánlatára nevezte ki az uralkodó azt, akit legjobbnak ítélte» Beiktatásuk ünnepélyesen történt a szék közgyűlésén, hivatalos felkérésessel.⁴⁵

A XVHL századtól fogva (a kapitányság eltöröltetvén) a főkirálybíró volt egyedüli főtiszte a széknek. Ő elnökölt a szék közgyűlésein. Ekkor már rendes fizetést élveztek, évi 1000 r. forintot s a szokásos törvényes illetékeket.⁴⁶

A főkirálybírák letett hitükben megfogadták, hogy az uralkodó iránt (a gubernium korában: a főkormányzék iránt is) hűséggel és engedelmséggel viseltetnek, mindenkinek igaz törvényt szolgáltatnak, senkit szabadságában meg nem háborítanak, a szék törvényeit és jogszokásait megtartják és másokkal is megtartatják, a főkapitánnyal egyetértenek, a főtisztséggel járó jövedelemmel megelégszenek s törvénytelen bírságokat nem szednek. A múlt század folyamán az esküformában benne volt a gubernium rendeletéinek végrehajtása és, az, hogy semmi titkos társaságba nem elegendik.⁴⁷

*

5. A főkirálybírák mellett voltak a székekben *alkirálybírák* is, egy vagy kettő, a szükség szerint, akik a fiúszékek törvénykezését vezették.

Az 1559-iki országgyűlés elrendelte, hogy a királybíró ha a törvényszékeken személyesen nem lehet jelen, magát helyettesítse. Az ebből következett szükség indíthatta Báthory Istvánt, hogy egy székbe két királybíró is nevezett ki⁴⁸ s ez hozta aztán létre az *alkirálybírák* intézményét. Szükség lett rá a fiúszékek törvényszékének vezetése végett. Ezek pótolták az eltörölt székbírák helyét.

Helyettes királybíróról (két más megnevezett királybíró mellett) Báthory Istvánnak egy 1574-iki rendelete szól először Csikban.⁴⁹ Az *alkirálybíró* (vicejudex) név először az 1594-iki fejevári országgyűlés határozataiban jön elő.

1602-ben Háromszéken a kapitány mellett két királybíró szerepel. Utasításul kapják, hogy «az kapitán és az királybíró uraim minden rendeket: nemességet, lófőiséget és szabad székelységet, kit'kit az ő rendi szerént szabadságában és állapotában megtartsanak és jó igazsággal éltsenek. Törvént pedig minden székeken s székes helyeken és székes napokon szolgáltatassanak, úgy hogy az királybíró uraim minden székeken, Sepsiben, Kézdiiben és Orbaiban *mind az hárman*⁴⁹ ott legyenek az törvénytételben s úgy tehessenek törvént. Ha hol egyik

valamelyik királybíró bizonyos okokért és dolgokért vagy szükségekért az székben ott nem lehetne is: de két királybíró mindenkor törvént tehesen; *egy királybíró pedig törvént az székben ne tegyen*. Ezeknek az királybíróknak pecsétekkel minden székben élhessenek (t. L a törvény elé idézésnél)» Az kapitán és az királybíró uraim pediglen egymás között megalkudjanak (egyezzenek) és minden »»» dolgokban egyetértvén, mikor urunknak (Báthory Zsigmond) ő felségének, vagy generálisnak (Tholdy István «az székelységnek generális kapitánya») valamelyik királybíróhoz levele érkezik, mely csak egyik királybírónak szólna és parancsolna, tehát az királybíró uraim».. egyik az másiknak és harmadiknak értésére adván az dolgot egyenlő akaratból és értelemből végezzenek»¹

*Főkirálybíró*Á megnevezetten először 1608-ban olvasunk, Kornis Boldizsár «az egész székelységnek generálisa» oklevelében: Csík, Gyergyó és Kászón-székben (csicsai Kelemen Mihály)»² Ugyancsak hozzá intézett rendeletet Báthory Gábor 1609-ben, Udvarhelyszék kapitánya, királybírója és *alkirálybíráival* egyetemben³

A kettős, hármass székekben a fiúszékeknek rendszerint külön alkirálybírájuk volt, akit a szék tagjai magok közül szabadon választottak egy évre, megtartván a szék főkirálybírójának a választásban és beiktatásban szokásos befolyását⁴ Udvarhelyszék és Keresztúr-fiszék 1762-ben és 1764-ben közös székgyűlésen együttesen jelöl külön az udvarhelyszéki és külön a keresztúr-fiszéki alkirálybíróságra hármat a katolikus és hármat a református vallású urak közül» Az első, legtöbb szavazatot kapott jelölt 1762-ben a katolikusok közül kadicfalvai Török Elek Udvarhelyszék részére és ugyancsak kadicfalvai Török István Keresztúr-fiszék részére. Tehát közös szavazattal választanak mindkét székből együttesen és — úgy látszik — tekintet nélkül arra, hogy a jelölt melyik szék területén lakik»

Bardóc-szék azonban egyik jelölésben sem szerepelvén: ez (úgy látszik) külön választotta a maga alkirálybíráját 1635-iki külön kiváltsága alapján.

Rendesen egy-egy főkirálybíró volt minden széken s egy-egy királybíró a fő- és a fiú-széken, vagy székeken» De van ró eset, hogy két alkirálybíró is van egy főszéken s akkor egyik mintegy az alkaptány helyét pótolja» 1651-ben Udvarhelyszéken kérdés támad a szék és fejedelem között a főbb tisztek száma és választása iránt s a fejedelem a szék panaszára azt válaszolja, hogy soha az anyaszékben több vicekapitány és vicekirálybíró nem volt egyszerre, hanem vagy két

vicekirálybíró, vagy egy vicekapitány s a másik egy vicekirálybíró, kik a főtiszték helyettesei voltak a szék igazgatásában és törvénykezésében. Megjegyzendő, hogy Keresztúr és Bardócz fiúszékeknek keblbi ügyeik intézésére saját külön vice- vagy alkirálybírójuk volt, akik a viceszékeken elnököltek.⁵⁵

Az alkirálybírák választási joga a szék jogkörébe tartozott úgy a XVII., mint a XVIII. és XIX. század folyamán. A szék jogának ismerik el azt úgy az erdélyi törvénykönyvek, mint a Leopoldi-diploma 1691-ben. Marosszék «constitutioi» (1610—1718: III. r. 5. a.) a vicekirálybírók választásáról azt mondják, hogy «mindenkoron a főtiszték vicekirálybírókat a nemes székkel megegyezett akaratból candidáljanak, válasszanak és eskessenek, nem maguk autoritásokból».⁶⁶

Az al(vice)királybíró hittelt fogadta, hogy a fejedelem (később a király) iránt hűséggel s a főtisztékhez engedelmességgel lesz, a haza törvényeit, s a székely nemzet régi jogszokásait megtartja, hivatalát a Tripartitum, Approbata és Compilata törvények s a szék constitutioi szerint folytatja; minden rendeknek személyválogatás nélkül . igazságot szolgáltat, szabadságát megtartja, új szokást be nem hoz; a főtisztéknek a bírságokból járnai szokott jövedelmét kiadja, a vétkeket törvényesen bünteti stb.⁵⁷

*

6. A *székülők* vagy *széktartók* (jurati assessores) a törvényszékek tagjai voltak, kik a bírák és kapitányok elnöklete alatt ítélték a perekben. Számuk már a XVI. században székenként 12 volt, kiket rendszeren egy évre választottak és pedig (1466-tól) 7-át az előkelőkből (seniores), 7₃-át a községből (ex communitate). A XVI. század folyamán azonban a székülöket már az előkelők és a lófők közül választották, a közgyűléseken, majd a gubernium korában a tisztújító ú. n. marcalis székeken egy-egy évre.

Hivatásuk volt a rendes törvénynapokon a székbíró és hadnagy, később a fő- vagy alkirálybírák elnöklete alatt a szék lakóinak pereiben ítélni. Az 1562-ik segesvári országgyűlés végzése szerint «miftd székekben, mint főszékekben a királybírák, székbírák és székülők minden 15-öd napon széket üljenek, törvényt szolgáltatassanak . . . Minden széken 12 főszemélyek légyenek, törvénytudók, istenfélő jámborok, a *főnépek és lófők közül*, kik megesküdjenek, hogy minden barátságot, gyűlölséget, adományt és jutalmat hátravetvén, az peresek között igaz törvényt szolgáltatnak, kirekesztvén mindeneket az tör-

vénytevő helyről, az dolgokat csendesesen, Isten s igazság szerént és lelkiisméreték szerént megítélik?»⁸

Az 1571. országgyűlés évenként két törvénykezési terminust állapított meg: Vízkereszt nyolcad-napjától 30 és június i-étől 30 napot. Az 1607. országgyűlés végzése szerint «a székelységnek terminusa kezdetödvén Vízkereszt nap után 8-ad napon, tartson három hétig»⁹

Jövedelmük eleinte a bírságok meghatározott részéből állott; a XVIII. század folyamán az állandó törvényszéken némi csekély fizetésük is volt: a főszékeken 200—200 frt, Miklósvár-, Bardócz- és Gyergyószéken 100—100 frt^o

A székülők arra tettek hitet, hogy a fejedelem (király) iránt hívek lesznek, a fő- és vicetiszteknek és a szék parancsolatainak engedelmeskednek, a törvények (Tripartitum, Approbata és Compilata) és a szék régi jó bevett szokásai szerint ítélnek, szavaznak, a szavazatokat el nem árulják, semmi újítást be nem hoznak, végrehajtásra küldetvén, «igaz executiot» tesznek stb?¹

*

7, Az 1562-iki segesvári országgyűlés *jegyző* (nótárius) alkalmazását is elrendelte, akik a jegyzőkönyveket vezették s az írásbeliséget intézték, az idézéseket írták, a perekről könyvet vezettek s az ítéletekről másolatot adtak a peres feleknek. A XIX. században *vice-notariusok* is szerepelnek,

A viceszékek'zek is voltak jegyzőik. Sőt Aranyósszék 1723-ban az nemesszékben lévő öt oláh falunak törvényeknek rendetlen és sok akadályokkal teljes folyását látván, ezeknek is rendel «egy értelmes és haza törvényeihez értő Nótáriust»,

Udvarhelyszék jegyzője 1720-ban és 1843-ban arra esküszik, hogy tisztében és hivatalában igazán és híven eljár, a szék fő- és vicetisztének engedelmeskedik, protocolumára gondot visel, a bírói, törvényszéki szavazatokat igazán jegyzi fel és hirdeti ki, az ítéleteket igazán készíti el,

*

8, A XVIII. század elején egy új széktiszttség, a *dulló* hivatal keletkezett, mely a közigazgatásnak olyan szerve volt, mint a vármegyében a *szolgabíró*.^{Q2} Minden járásban volt egy, a szék választotta őket évenként.

Kötelességük volt járásukat havonként bejárni, a gonosztevőket,

tolvajokat, orgazdákat, káromkodókat, vérengzőket, erdőpusztítókat, sócsempészeket, paráznákat, kuruzslókat nyomozni és felettes hatóságának, az alkirálybírónak jelenteni. A falusi bírakat és hiteseiket ők választották és eskették fel; ezek ítéleteit, számadásait s az adószedést ellenőrizték. Az utak, hidak, szőlőgyepük, akasztófák, pelengerek csináltatása és jókarban tartására, a kocsmárosok, mészárosok mértéke ellenőrzésére stb. gondot viseltek. Pásztorok idejében megfogadása, bitang marhák kikeresése, kémények és kemencek tisztítása, pipás emberek tilos helyeken üldözése az ő gondviselése és ellenőrzése alatt állott. A földesúri székeken jelen kellett lenniük. Jelen lehettek az állandó törvényszék üléssein is. Hivatalos ügyvitelükről az alkirálybírónak negyedévenként jelentést kellett tenniük.

Hivatalos esküje Mária Terézia idejében arra kötelezte, hogy a felség, főkormányzók, fő- és alkirálybíró és a törvényszék reábizott rendeleteit végrehajtja, senkit fő- és vicetisztek híre nélkül nem büntet, a bírságokat híven, beszolgáltatja. Később büntet is a törvény szerint, csak a hivatala felett való büntetést terjeszti elő felettes hatóságának. Főfeladata volt a faluk, községeknek javát mindenekben munkálódni s a törvénytelenégeket köztök meg nem szenvedni.⁶³

A közigazgatás, törvénykezés s az adóztatás fejlődésével mind több személyzetre lévén a széknek szüksége: a XVIII. század folyamán újabb tisztségek keletkeztek. Ilyenek voltak az adószedők (exactor), számvevők (fpcr^ptor), adókirovók (repartitor); a törvényszékeknél a levéltáros (archivarius), az irattáros (mediastinus), az íródeákok, a" porkoláb, aki a székházára s a rabokra felügyelt s a hajdúk, kik a rabokat őrizték. Később a chirurgus, posta, ajtónálló (janitor) stb.

A *királyi perceptor* Udvarhelyszéken (kit a szék választott s a király megerősített) 1823. és 28-ban arra esküdött, hogy az adót híven vetteti fel és szedi be és adja be. Az adókirovó-biztos ugyanarra esküszik a XVIII—XIX. században.

Udvarhelyszék *levéltárosa* (1807) arra esküdött, hogy a levéltárra, aktákra, levelekre híven gondot visel, a jegyzőkönyveket rendbe szedi és tartja, a fő- és vicetisztek és jegyző által kikért aktákat térít -vény ellenében kiadja és visszateszi, aktákat előjárói híre nélkül ki nem ad, el nem rejt s a levéltárat rendben tartja, regesztazza stb.

A törvényszék *irattárosa* (mediastinus) esküformájában az áll, hogy a székházára, kancelláriára felügyel, oda belépni s az iratokhoz

hozzányúlni illetékteleneknek meg nem engedi, ítéletek titkait nem kutatja s annál kevésbé el nem árulja, az iratokat híven megtartja.

A nemes szék *iródeáki* a XIX. század elején arra esküsznek, hogy «mind juridicum, mind egyéb aktákról» híven, gondoskodnak, azokat s a jegyzőkönyveket — elvégezvén azokból az execjitiót — a levéltárba beadják; azokból semmit az előjárók híre nélkül ki nem adnak, el nem rejtenek, az ülésekből a szavazatokat ki nem viszik, (t. i. az ítéleteket el nem árulják) stb

Az udvarhelyszéki *porkoláb*, (1816—1838), kit a főkirálybíró nevezett ki, arra esküdött, hogy a szék házára, vagyonára, a rabokra felügyel, naponként megvizsgálja, a hajdúkkal a rendet fenntartja és fenntartatja.⁴

A hajdúk is esküt tettek kötelességük (a rabok őrzése stb.) pontos teljesítésére. .

¹ Sz. O. I. 137. és gr. Lázár Miklós: Székely ispánok a mohácsi vészig. 17. 1.

² Sz. O. I. 126.

³ Már 1319-ben van «officialis»-a Aranyosszékben, 1349-ben Medgyesen, lévén az akkori székely ispán (Laczk András) egyszersmind brassai és medgyesi ispán is (Sz. O. I. 37. 59.). 1368-ban Lajos király rendelete a székely ispánnak és helyetteseinek (eiusque vice gerentibus) szól (u. o. 74. 1.); 1370-ben a székely ispánnak és brassai helyettesének (75.1.); 1385-ben Mária királynő rendelkezik a székely ispánnak és alispánnak (et *vicecomiti* eiusdem), Zsgimond király 1427-ben a székely ispánokról és azok helyetteseiről (eorumque vices gerentibus) emlékezik. (Sz. O. I. 124.) stb., stb.

⁴ U. ott, 24.

⁵ Sz. O. III. 60.

⁶ Sz. O. III. 56.

⁷ Sz. O. I. 172.

⁸ Sz. O. I. 93. 1.

⁹ Teutsch : Geschichte der Siebenbürger Sachsen I. 97.

¹⁰ Gr. Lázár M. A székely ispánok. Karácsonyi J. (A székelyek eredete 21. l ennek hitelességét kétségbe vonja.

¹¹ Gr. Lázár M. id. m. 6. Sz. O. I. 60.

¹² Benkő J.: Transylvania, I. 196.

¹³ Sz. O. II. 126. III. 141.

¹⁴ Sz. O. I. 119., 291. II. 95.

¹⁵ Sz. O. I. 106.

¹⁶ Sz. O. III. 27.

¹⁷ Sz. O. I. 42.

¹⁸ Sz. O. III. 59.

¹⁹ Sz. O. I. 159.

²⁰ Az oklevél a székely örökségekben a két fiútestvér fiági s ennek elhaltával leányági öröklésről (az ú. n. fiúleányságról) való végzésről szól. Sz. O. I. 163.

²¹ Sz. O. I. 166.

²² U. ott 177., 178. és 1461-ből «capitaneo et iudicibus» (188.).

²³ U. ott, 195.

²⁴ Sz. O. II. 205.

²⁵ Sz. O. I. 307.

²⁶ Sz. O. I. 316.

²⁷ Sz. O. II. 152. 1.

²⁸ Sz. O. I. 198.

²⁹ Sz. O. II. 78. és 80. 1.

³⁰ Sz. O. II. 133.

³¹ Sz. O. II. 178., 182.

³² Sz. O. VI. 357.

³³ Sz. O. I. 120.

³⁴ Sz. O. I. 307.

- ³⁵ Sz. O. I. 316. ³⁶ Sz. O. I. 291.
- ³⁷ Érd. Ogy. Eml. II. 124., 157., 158., 163., 165., 166., 168.; III. 320.
- ³⁸ Sz. O. II. 215.
- ³⁹ Sz. O. III. 321. Connert: A székelyek alkotmánya, 54. 1.
- ⁴⁰ Sz. O. III. 334. ⁴¹ Érd. Orsz. Eml. VI. 362. 21. te.
- ⁴² U. ott. XI. 143. ⁴³ U. ott, XII. 98. 478.
- ⁴⁴ Szász: Sylloge tractatum, 125. ⁴⁵ Halmágyi István naplóí, 639.
- ⁴⁸ U. ott, 641.
- ⁴⁷ Esküminták a XVII. sz. a XIX-ig. Udvarhelyvm. levéltárában, VI. k. 4., 9. sz. Köztük marosnémeti Gyulai Ferencé (XVIII. sz.), Matskási Lajosé 1834-ből.
- ⁴⁸ 1571-ben Udvarhelyre Kornis Farkast és Petki Mihályt (Sz. O. III. 334.).
- ⁴⁹ Sz. O. IV. 31.
- ⁰⁰ A kapitányt is közéjük számítja és beleérti a három királybírószágba.
- ⁵¹ Sz. O. IV. 158. ⁵² Sz. O. IV. 183.
- ⁵³ U. ott, 184.
- ⁵⁴ Udvarhelyvm. tört. 356. I. Rákóczy György 1635-ben Bardócz-szék kiváltság-eveiben azt mondja, hogy «meghatároztuk, hogy Bardócz-szék lakóinak magok közül választott *alkirálybíráiok* lehessen (megtartatván mindazonáltal ennek választásában vagy beiktatásában a régi szokás és szertartás szerént a főtiszteknek hatalmok) . . . hozzátetvén az is, hogy a mindig közöttük lakó, valóságos birtokos nemes, a fennebbi módon maguk közül választott és választandó *alkirálybíró* minden esztendőben hivatalától búcsúzni... aki pedig meghagyatik, abban azon évre is megmaradni tartozzék». Lőcse Spielénberg László: A nemes székely nemzetnek jussai, 54. 1.
- ⁵⁵ Udvarhelyvm. tört. 395. ⁶⁶ Corpus Statutorum, I. K. 56. 1.
- ⁵⁷ Esküformák 1700-tól 1843-ig, Udvarhelyszék levéltárában VI. k. 5. sz. a.
- ³⁸ Sz. O. II. 163. Érd. Egy. Eml. II. 204-
- ⁵⁹ Approbatae et Compilatae Constitutiones pars IV. tit. I. art. 2.
- ⁶⁰ Benkő: Transylvania generális, II. 44.
- ⁸¹ Esküformák a XVII. századtól 1843-ig bőven vannak Udvarhelyvm. kárában, VI. k., 9. sz. a.
- ⁶² Benkő: Transylvania, II. 43. Kolosváry-Óvári: Corp. Stat. I. 137.
- ⁶³ 1780—1843. négy esküforma Udvarhelyvm. kárában, VI. k. 11. sz.
- ⁶⁴ Esküformák Udvarhelyvm. kárában, VI. k. 843. sz. a.

V.

A székelyek három nemzetsége és a rendek.

A rendiség kialakulása a XV. XVI. században.

A középkori oklevelek a székelyek három nemzetségét emlegetik (trium generum Siculi). Bizonyára azért, mert három nemzetségből eredtek s ezek utódai alakultak az idők folyamán külön nemzetté. Konstantin császár a kabarok három nemzetségét csatlakoztatja nyolcadik törzsül a magyarokhoz. Minthogy pedig a székelyek valószínűleg a kabar-szikeliek ivadékai: alig lehet kétség, hogy a szé-

kelyek három nemzetsége nem más, mint a csatlakozó Kabarok három nemzetsége?

Miután a nemzetségi különbségek elmosódtak, a helyett azonban az idők múltával társadalmi, ú. n. rendi különbségek állottak elő: a későbbi írók tévesen összezavarták a kettőt s a «három nemzetségbeli székelyek» kifejezést a *XV.* században kifejtett *három rendre* értették. Pedig ez két teljesen különböző dolog. Az előbbi vérségi kötelék, az utóbbi társadalmi (vagyonjogi és hadi) osztályozás volt.

Ami a székely három nemzetséget illeti: amiként a magyarok a hét törzs különböző nemzetségéből alakultak egy nemzetté: úgy a nyolcadik törzset alkotó kabar-szikeliek három nemzetségéből alakult a székely nemzet.²

A rendi tagozódás a történelmi fejlődés eredménye, évszázadok lassú alakulása.

A székelység közt eleinte nem volt rendi különbség, minden székely egyenlően *szabad* volt és a magyar nemességhez hasonló jogokat élvezett. ,

Nem volt köztük jobbágy, szolga-rend. Személyével minden k szabadon rendelkezett, szabadon költözhetett, nem volt röghöz kötve. Bírói ítélet nélkül nem volt letartóztatható, csupán a tettenkapás esetén. Birtokjoga még a magyar nemesénél is erősebb volt. Ezé hűtlenség esetén vagy magvaszakadtával a kincstárrá szállt, a székely birtoka akkor is a családé vagy nemzetséggé maradt, vagy rokonok nem létben a szomszédra szállott, annak a jogi véleménynek alapján, hogy az valamikor vérrokon lehetett.

A *székelység* (siculitas) különleges jogalanyiség volt, mely a székely vérből származást és azzal járó jogok összességét jelentette. Hasonló, de más, mint a magyar nemesség; más, mint a kúnység, jázság szintén nemesi szabadsága. Veszületett nemzetségi jog, melyet a székely nemcsak szülőföldjén élvezett, de nem veszett el, hanem magával vitte, ha máshová költözött is. Ha székelységét igazolta, a magyar korona területén máshol is székely jogokat gyakorolhatott.

Nagy Lajos király 1346-ban a Szabolcsmegyében telepedett Sényői Pál és rokonai kétségbevonat székelységét megvizsgáltatván és megállapítván, őket igaz és kétségtelen székelyeknek ismerte el — azzal a hozzáadással, hogy arról kiváltságlevelet sehol felmutatni ne tartozzanak és ahol nekik tetszeni fog, ott lakhassanak.³

Ez a *székelység* tehát vérségi jog volt, mely a születéssel járt.

A székelység éppúgy, mint a magyar nemesség, csakis egyféle

volt. Verbőczy szerint mindenféle magyar nemes ugyanazon előjogokat élvezte s nem volt «valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága».⁴

Így volt ez a székelyeknél is eredetileg és elvben legalább a XVI. századig.

Gyakorlatilag a dolog úgy állott, hogy az eleinte egyenlő rangú és rendű székelyek között a vagyonkülönbség és a katonáskodás különböző módja *kétféle rendet* hozott létre: az előbbkelők és a közemberek rendét. Első okleveles nyoma ennek 1407-ből való, hol már *előbbkelőket* (seniores) emlegetnek Háromszék közgyűlésén.⁵ 1408-ban ugyancsak seniorokról van szó Marosszéken,⁶ 1426-ban pedig *hatalmasabbak* (potiores) említetnek ugyancsak Háromszéken,⁷ *főemberek* (seniores) Sepsiszéken.⁸

A primipilus szóval akkor még a szék főhadnagyát jelölik.⁹

Főbb székelyekről (principales siculi) van szó 1442-ben.¹⁰ *Seniorokról* Udvarhelyen 1459-ben¹¹ és Sepsi, Orbai, Kézdi és Csík-székekben 1464-ben.¹²

A *két rend*, t. i. az *előkelők* (seniores seu maiores) és *közrendűek* (communitas) határozott megkülönböztetése és egymással ellentétbe állítása 1466-ban fordul először oklevélben elő, midőn a Sepsi, Kézdi és Orbai-széki főemberek és közsékelyek közti viszályt az erdélyi vajda, mint székely ispán eligazítja és jogviszonyukat szabályozza.

A háromszéki közsékelyek ugyanis arról panaszkodtak a királynak, hogy a köztük levő hatalmasabbak (potiores) sokféleképpen és módon, szerfelett nyomorgatják és elnyomják őket és teljesen kiforgatják régi jogaikból és törvényeikből, melyekkel őket Magyarország dicső királyai régtől fogva (ab antiquo) kegyelmesen ellátták és megerősítették. Mátyás király szánakozván az ő nyomorúságokon és a hatalmasabbaktól szenvedett elnyomatásukon, közbenjáróul bízta meg Szentgyörgyi és Bazini János gróf erdélyi vajdát és székely ispánt, hogy vizsgálja felül régi törvényeiket és jogaikat és állítsa vissza régi szabadalmaikat (libertatum prerogative). A vajda ispán erdélyi nemesekkel és az összes székely székbeli sok székellyel megjelenvén Háromszéken, Zabolán, összehívja a háromszéki főembereket és a közsékelyeket s megtekintvén régi törvényeiket és jogaikat, nevezetesen pedig Hunyadi János kormányzótól kapott jogszabályozó kiváltságlevelüket¹³ s azokat megújítván, Mátyás király nevében rendet szabott a háromszéki előkelők és közsékelyek között, cikkelyekbe (articulis) foglalván a hátarozatokat.

Ezek elseje az, hogy a közsékely ne legyen alávetve az előbb-

kelők szolgaságának (servituti maiorum et seniorum), hanem bárkit szabadon szolgálhatnak; kivéve azokat, akik az előbbkelőknek a földjein laknak;¹⁴ de ezek is szabadon költözködhettek. Továbbá a község nem köteles az előbbkelőknek szántani, aratni, kaszálni, vagy bármi más szolgálatot teljesíteni, hacsak nem jószántából teszi, kérésére. A községkely ha az ő szokásuk szerint valamely előbbkelő védelme alá akarja magát adni, szabadságában áll. Elhatározott, hogy valamiként Kézdiszékben 12 esküdt van, úgy a másik két székben is választassák 12 esküdt, kiknek egy harmada az előbbkelők, két harmada a község közül választassák, a jogszolgáltatás végett, egy-egy évre.

Hozzáteszik a székelyeknek szabadságukra féltékenységét jellemző azt a határozatot, hogy ha valaki az esküdtek közül a megállapított törvénykezési rendszabály ellen dolgoznék, vagy valakinek jogait tudatosan eltitkolná, vagy meghamisítaná, méltó legyen a rendek községazatával *megnyúztatásra és bőrének szalmával kitömésére ítéltetni*,¹⁵

Mindezekből megállapítható, hogy 1466-ban Háromszéken a székelyek között még csak *két rendet* különböztettek meg: *a jobb- és közrendet* (maiores vei minores) s hogy ezek annyira éles ellentétben állottak egymással, hogy a közrend megelőzőleg (1465-ben) felázadt a főbkek ellen, házaikat lerombolta és felégette s ingóságait felprédálta. A zabolai egyezés szerint a székely közrendűeknek a felkelés idején a főbektől elrablított javakat 3 nap alatt vissza kellett adniok s a lerombolt vagy felégetett házakat Szent János napjáig fel kellett építeniük.¹⁶

A rendi küzdelem a székelyek között nem szűnt meg, sőt elharapozódott a többi székekben is. Ezek idézték elő a székelyek további rendi tagozódásának szabályozását és a *három rend* intézményes megállapítását 1473-ban.

Mátyás király ugyanis a zempléni táborában jelen lévő udvarhelyi és marosszéki *lovas* és *gvalogos* székelyek bokros panaszai következtében, mely szerint őket némely székely főemberek pénzszolgáltatással terhelni megkísérlették, megparancsolta mérái Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, hogy az összes székelység részére kiadott kiváltságlevele értelmében hirdesse ki, hogy a székely előkelők közül senki a székelyeket ősi szabadságuk ellenére pénzszarolással terhelni ne merje, mert különben az olyan a székelyek ősi szokása szerint minden jószágától meg fog fosztatni.

Ezt az alkalmat használja fel Mátyás király a székely rendek sza-

bályozására. Megparancsolja ugyanis a vajda-ispánnak, hogy a székelyeket írassa lajstromba és pedig a *lovasokat*, kik őseiktől ilyenekül származtak, külön névsorba, kik maradandó megkülönböztetésül ezentúl *lőjőknek* (primipili) fognak neveztetni; a *gyalogosokat* ismét külön lajstromba, amely lajstromokat a *jóemberek* (primores) maguk fejétől, önkényesen meg nem változtathatnak, hacsak örök gyalázatot (infamiam) nem akarnak magokra vonni.

Mátyás király szabályozza azt is, hogy milyen föltétel alatt lehessen egyik rendből a másik, felsőbb rendbe átlépni: meghagyván, hogy sem a *gyalogos* nem léphet át a magasabb rendfokozatba a vajda és székely-ispán tudta nélkül, sem a *lovas*, hacsak (ez utóbbinak) három nyíl földje és vagyona (trés terrae sortes et facultates) nincs.¹⁷

Három rendről tehát a székelyek között tulajdonképpen csak ettől a szabályozástól beszélhetünk. A székely község (communitas) ekkor válik két felé: *lőfő* és *gyalog* renddé; ekkor nyerik az előbbieket a *primipilus* elnevezést. Bár a minősítésnél a lovas őseiktől származásra való hivatkozás kétségtelenné teszi, hogy az életben és gyakorlatban már az elkülönítés meg volt; de nem volt szabályozva és lajstromok (lustrum) által nyilvántartva. A lustrumot Mátyás király rendeli először 1473-ban,

Ez az elkülönítés csak a lőfőknek vált előnyére, de a közsékely - ségnek amazoktól elválasztása és elhatárolása ezeket mélyebbre süllyesztette. Ezeknek már nemességét is kétségbe kezdték vonni.

II. Ulászló 1499-iki kiváltságlevele már különbséget tesz nemes és nem-nemes székely között. A nemes székely, ha nemzetárulást követ el: elveszti *székelységét*; ha pedig az állam, vagy kitaly ellen követ el felségsértést: *székelységét és nemességét*, sőt ingó és ingatlan vagyonát is elveszti s ez a kincstárra száll. De a király az ilyen vagyont csak székelynek adományozhatja,¹⁸

Ettől fogva a székelyek között szigorúan megkülönböztették a három rendet, vagyis társadalmi rangosztályt, melynek elsejébe tartoztak a *jóemberek* (seniores, potiores, primores), akiknek legalább három nyíl földjük volt, másodikába a *lőfők* (primipili, equites), kiknek módjuk volt arra, hogy lovon harcoljanak, és a *közrend*, vagy *köz nép* (communitas, plebeji), később a XVI. század végétől pixidarii, puskás 'gyalogok', *darabontok*, a XVII. század elejétől «szabad székelyek», — kiknek nem volt annyi értékük, hogy lovon harcolhattak volna.

Az 1505-ben Udvarhely városában tartott székely nemzeti gyű-

lésen már maguk a székelyek is élesen megkülönböztetik az *első* k és kiváltképpen valók rendjét, a *lófejek* rendjét és a *közrendet*. Az első kettőből alkotják meg Udvarhelyt a felebbviteli székely főtörvényszéket.¹⁹

Az 1506-iki agyagfalvi székely nemzetgyűlésen is külön emlegetik a kiváltképpen valók és *első*k, a «*lófők*» és «*tisztviselők*» és a «közönséges renden levők», «*köz nép*», «*közrendek*» osztályát.²⁰

Ez a kor a rendi küzdelmek korszaka volt az anyaországban is.

II. Ulászló uralkodása alatt a magyar köznemesség állandó versengésben van a főrendűekkel. Az oligarchia háttérbe szorul, a köznemesség (Szapolyai pártja) Verbóczy szellemi vezérlete alatt s törvénykönyve által vezető szerephez jut. Megmozdul a föld népe, a jobbágyság is; a székely eredetű Dózsa György által vezetett parasztlázadás jogot követel a népek, de vérbefojtják.

A székely társadalom is forrongásban van. Mátyás uralkodása alatt (1465.) a *köz nép* fellázad a *főnépek* elnyomatása ellen, feldúlja jószágait, felégeti házaikat.

A vajda-ispán a zabolai gyűlésen próbál rendet teremteni (1466.) s a törvényszékek 12 esküdtje közé 4 főember mellé 8-at a községből választanak (ex communitate). A küzdelemből a középosztály, a magyar köznemességnek megfelelő *lófőrend* emelkedik ki (1473.) és jut vezető szerepre (1505—1506.). Ekkor már, valamiként a magyar királyi tanácsban túlnyomó többségre emelkedett a köznemesség száma, a székely főtörvényszéken is hárommannyi a *lófő* ülnök (13.), mint a *főerriber* (4.).

Nagy a forrongás a székely társadalomban is. Az 1506-iki agyagfalvi székely nemzeti gyűlésen a gyakori pártütések ellen hoznak végzést, hogy «így a mi országunkban tolvajságok, másnak megnyomorítása, kergetése, megölése, rátámadás, veszekedések, bosszúállások, pusztítások és égetések, házaknak elhányások, hadak és üstök - vonások és egyéb veszedelmek ne támadhassanak, *mint az elmúlt időkben egynéhányszor megestenek*».²¹

Ezek a zavargások, forrongások és lázadások, többnyire a rendi küzdelmekkel kapcsolatban, az elnyomott és zsarolásoknak kitett közsékelyek részéről a főemberek és olykor a *lófők* ellen is irányulnak.

Ami a székelyek *nemességét* illeti: ebben némi ingadozások és határozatlanságok észlelhetők a XV. és XVI. századokban. A közfelfogás a székelyeket általánosságban nemeseknek tartja, azaz helyesebben *nemesi jogokkal* élőknek, melyeknek legfőbbike az adómentes-

ség és a szabad birtokjog s ezzel szemben legfőbb kötelességük a személyes katonáskodás.

II. Ulászló 1499-iki kiváltságlevelében az általános hadfelkelés és az állandó honvédelem kötelezettsége szabályozása mellett azt mondja, hogy ezért vannak a székelyek minden adózás és más rovatai alól fölmentve és mint az igazi nemesek a dicső magyar királyoktól nemességgel felruházva?²

Szorosan véve azonban és hivatalosan csak a főembert tartották és nevezték *nemesnek* (nobilis).

Báthory István vajda 1487-ben Marosvásárhelynek régi jogait szabályozó oklevelében határozottan megkülönbözteti a nemes, lófő, és közszékelyt. Azt mondja, hogy régi szokásuk az volt, hogy ha követet küldöttek a vajdához Kolozsvárra, Fej érvárra vagy máshová, ha *főember* (potior) volt, t. i. bíró, kapitány vagy más *nemes* (alter nobilis), fél márkát kapott útiköltségül; ha *alacsonyabb rangú* volt, t. i. primipilus, azaz *lófő* (sí verő fuisse inferioris status, videlicet primipilus, hoc est *lofcw*), 25 dénárt s ha *közszékely* (communis siculus) volt, 12 dénárt kapott?³

A főember itt tehát *nemes*, a lófő és közszékely nem az.

A főember neve elé az oklevelekben többnyire odateszik a *nemes* (nobilis) jelzõt, a többiek elé nem.²⁴ 1561-ben «Imecs Domokos, imecsfalvi *nemes* ember ... Kondorát István imecsfalvi *lófő személy*»[^]

Az 1602-iki Bástaféle összeírásokban *nemes*, *lófő* és *szabad székely*, darabont és jobbágy jelzések vannak.²⁰

Címben a nemes főembert a nemzeti (egregius), a többit a gyorsalkodó (agilis) jelző illeti meg.

A XVI. század közepén a jogi állapotot legjobban feltünteti Ferdinánd király erdélyi biztosainak jelentése a székelyekről (1552.):

E szerint «a *székelyek* általában véve (in communi) *mind nemesek* és minden adó alól mentesek, de három rendre vannak osztva, melyek közül a *legelsőbe tartozók nevezetnek nemeseknek*, akik mintegy bárók vagy patriciusok. A második rend az ő nyelvükön *lófő-székelyek*, latinul primipilusok, akik mintegy *lovagrendet* alkotnak. A többiek a *köznép*. De mindannyian, mint már mondtuk, *nemeseké*

A rendi küzdelmek közben keletkezik egy új néposztály: a *földön lakók*. Eredetük és nevük gyarazata a következő:

A székelyek között eleinte nem volt jobbágság. A mívelés alá vont földek szaporodásával a nagyobb birtokosok földmívelők szerzésére törekedtek. Viszont az elszegényedett székelyek részint élet-szükségletből részint, hogy a hatalmasabb birtokosok és tisztviselők

részéről védelmet nyerjenek, a vagyonosabbak pártfogása alá adták magokat s szolgálatukba szegődtek. Az eladósodott kisbirtokosok zálogba adták birtokukat a hitelezőknek s így jobbágyi viszonyba jutottak a nagybirtokosokkal szemben. Megmaradtak régi földjükön, de azt most már az új birtokos számára mivelték, meghatározott földtélékekkel (tizedfizetés stb.). Akinek birtoka nem volt, a főbektől kaptak földet, azoknak földjeikre költöztek lakni s így *a más földjén lakókká váltak* s ennek fejében mintegy jobbágyi kötelékbe léptek földesuraikhoz?⁸

Idegen beköltözésből is keletkezettek földönlakók, mert (az 1555. székely jogszokás szerint, ha valaki) «valahonnan Székelyföldre akar jönni, az is szabad, erővel ki nem vethetik; de a nemes jobbágyát be nem fogadhatják».

A székely földönlakók a nemesi jobbágytól jogilag főként abban különböztek, hogy személyes szabadságuk megmaradt és szabadon költözködhettek, nem voltak röghöz kötve. Önként vállalt szerződéses kötelezettségben állottak a székely földesúrral, amit tetszés szerint felbonthattak s elszegődhettek máshoz. Szabadköltözködésük 1562-ig érvényben állott. Az 1555-iki szokás-jog szerint: «valamely székely szolgálni akart menni, bár más országban is, ki országunknak védelmére nem volt, szabad volt szolgálni menni, de a szerződött szolgát megtartóztathatták».²⁹

A földönlakókról 1466-ban van először okleveles emlékezés. A zabolai gyűlés ekkor mint fennálló székely szokást (consuetudo) említi, hogy a közszékelyek némelyike a főemberek védelme alá adta magát és megengedi ezt továbbra is szabadon gyakorolni, de úgy, hogy ezeket sem lehet szolgásba hajtani, hanem szabadságukban áll ott maradni, vagy máshová költözni ... akadálytalanul és adóztatás (váltságdíj) nélkül.

Az 1499-iki székely kiváltságlevél értelmében ezek a földönlakók és olyan szegények, akik 3 forintot érő ingószaggal nem rendelkeztek, a külső háború alkalmával a hadfelkeléstől mentesek, csak ha az ellenség Erdélyre támad és ott árákat okoz, akkor kötelesek fölkelni a székely ispán rendelése szerint.³⁰

A XVI. század első felében a földönlakók nagyon elszaporodtak, főként azoknak a gazdasági előnyöknek következtében, amelyhez jutottak.

A XVI. század elején ugyanis a két első rend kivonta magát a *ökörstüetésnek* nevezett adó alól s igyekeztek ezt az adómentességet a szolgálatukba vont földönlakók számára is megszerezni. Ezáltal az

előbb 36—40.000 darabra számított ököradó leszállóit 12,000-re. Ferdinánd erdélyi biztosai (1552.) a földönlakók illetően elszaporodását és arra alapított adómentességét, hogy ezek a más földén laknak, visszaélésnek (merus abusus) nevezik, mely némely főemberek hatalmának növelésére és a királyi jövedelmek csökkentésére találtatott ki.³¹ Ezt a rossz szokást (mos malus), mely a székelyek között nagyon elharapódzott, nemcsak ezért, de más lényeges okokból is megszüntetendőnek javasolták.³²

A székely köznépek is érdekében állott a visszaélés eltörlése, miután a XVI. század közepén mindinkább rendes adó alá vonattak az ököradó megváltása végett. A rájuk kivetett adó igazságos elosztása érdekében kívánták a színlett, csalfa mentességek eltörlését.

1554-ben a székely nemzeti gyűlés el is határozta, hogy «az, ki igaz földönlakó és nem zálogos, ez megtartassék; az ki ennek kivőle valók, megrótassanak» — adóval.³³

Az 1558-iki tordai országgyűlésen a székelyek hasonló adóterheket vállaltak, mint a magyarok és szászok, t. i. portánként egy-egy forintot. Elhatározottat az is, hogy a főemberek és lófők jobbágysai (inquilini), akik nem szabad székely birtokokat művelnek, a primo - rokkal, lófékkel s ezek szegődött szolgálóival együtt ez adó alól mentesek lesznek.³⁴ De az adókirovásnál visszaélések történtek, hogy a közszékelyek «felpanaszolták», hogy «a főfő székelyek az ő sellyéroket (t. i. a földönlakókat) kivették belőle és az közrendbeli községre az egész egy forint és ötven pénzt adóul terhelték, kiért az közrendbeli község a felségöket (Izabellát és János Zsigmondot) gyakor panasszal érte». Ennek következtében a székelyek panaszára a fejevári országgyűlés elhatározta 1559-ben, hogy minden székelyre birtokosokat küldenek, kik «minden faluknak számlálnák kapukat és mind *sellyért*, sZolgát és a köz községet híven és igazán rónák».³⁵

A színleges földönlakók így adó alá vettek, mígnem a nem-sokára bekövetkezett székely támadás leveretése után, 1562-ben, az igazi földönlakóK is elvesztették adómentességüket és jobbágságra jutottak.

Az 1562-iki végzések erre nézve úgy intézkednek, hogy:

«Az főnépek és az lófők ... az földönlakókat, *kiket jó igazsággal bírnak*, ú. m. nemesség az ő jobbágyokat, ők is jobbágyul bírják, kik az rovásnak idején az több községgel együtt megrótassanak?»[^]

1562 határvonal a székelység régi szabadsága és az új társadalmi rendezés között. Addig személyes szabadságára nézve mind a három

rendbeli székely teljesen egyenlő s kivétel nélkül nemes volt; a magyar korona területén minden székely, ki szabad székely vérből való származását igazolta, a nemesi jogokat mindenütt élvezhette s tetteleg élvezte is.³⁷

Erről tanúskodnak a XV—XVI. századbeli történetírók is. *Bonfinius* szerint a székelyek annyira szabadságszeretők, hogy későbbek volnának inkább meghalni, mint adót fizetni.³⁸ *Verbőczy* törvénykönyve szerint mind kiváltságos nemesek, kik teljesen külön törvényekkel és szokásokkal élnek, a hadi dolgokban nagyon járatosak; az örökségekben és tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak.³⁹ *Oláh Miklós* (az erdélyi származású történetíró, esztergomi érsek) azt írja a székelyekről, hogy mindnyájan nemeseknek kívánják magukat tartani és nagyon ügyelnek, hogy a szabadság azon kiváltságával éljenek; senkit sem tűrnek maguk között, hogy szabadságban fölöttük legyen; közöttük a legkisebbnek ugyanazon szabadsága van, mint a legnagyobbaknak.⁴⁰

Verancsics Antal (gyulafehérvári prépost, majd esztergomi érsek) a székelyek eredetéről írva, azt teszi hozzá, hogy innen van *nemességük* (nobilitas), mellyel közösen mindannyian élnek, habár ekét vagy kapát forgatnak is, innen van *szabadságuk* (libertás), mely szerint minden évi adófizetéstől és a szolgaság teherviselésétől teljesen mentesek és szabadok; csupán két kötelességük van: a hadfelkelés és ökorádó.⁴¹

Méltán mondhatta tehát Szabó Károly, hogy a székely főember és a lófő, valamint a lófő és gyalogos vagy közember közt csak a táborozás módjában és a tisztségek vérség szerint való viselésének jogában volt, de a személyes szabadságra nézve nem létezett különbség.⁴²

A székelyeknek ez a sajátos jogrendje eredményezte azt, hogy a székely egyrészt arisztokrata volt, azaz büszke az ő nemességére; másrészt demokrata, mert nem tűrt maga felett urat: jogilag a közrendű és egyenlőnek tartotta magát a lófővel, vagy a primorral.

A székely közszellem és jogérzet ezért volt oly élénk, önérzetes és féltékeny a szabadságra, érzékeny a jogegyenlőségre.

A székely társadalom és közszellem egységesebb volt, mint bármely más az egész nagy Magyarországon.

¹ Aváradai káptalan egyik 1339-iki oklevele említi először a «comes trium generum Siculorum»-ot. Akkor, amikor a székelyek közt a *három rend* még ki nem alakult. (Sz.

O. I. 48· 1·) 1409-ben Nádasát Mihály székely ispán nevezi magát «comes trium generum Siculorum»-nak. (Kállay: A székely nemzet eredete. 99.1.). Még a XV. sz. folyamán is csak *két rend* volt. Mátyás 1473-ban állapít meg *három* rendet.

² V. ö. Nagy Géza: A magyar nemzetségek. (Turul, 1910. évf.).

³ Sz. O. I. 52. 1. Ld. Szabó Károly: A régi székelység, 135. 1.

⁴ Verbőczy Hármaskönyve (a M. T. Akadémia 1894. kiadása), 38. 1.

⁵ Sz. O. I. 102. 1.

⁶ Sz. O. II. 25.

⁷ U. ott, 121.1.

⁸ Sz. O. III. 44. 1.

⁹ 1407-ben (Sz. O. I. 102.1.), 1409. ápr. 10. major exercituantium seu primipilus (Sz. O. III. 27.), 1400. dec. 10.: Ponya primipilus (Sz. O. I. 106. és III k. 28.1.) és «Ponya major exercitus» (Sz. O. III. 31.).

¹⁰ Sz. O. III. 58. 1.

¹¹ U. ott, 72. 1.

¹² U. ott, 81. 1.

¹³ Ld. a marosvásárhelyi gyűlés constitutióját 1451-ben. Kállay F.: A székely nemzet eredete. 181. .

¹⁴ Ezek a «földönlakók» (zsellérek, jobbágyságok).

¹⁵ . . . dignus sit excoriacionis crimine condempnari et cutis eius straminibus impleri. (Sz. O. III. 84. 1.).

¹⁶ Sz. O. III. 82-86.1.

¹⁷ Sz. O. I. 219—221. 1.

¹⁸ Sz. O. III. 142. 1.

¹⁹ Sz. O. I. 306. 1.

²⁰ Sz. o. I. 314—315. 1.

²¹ Sz. O. I., 314. 1.

²² Sz. O. 140. 1.

²³ Sz. O. V. 26. 1.

²⁴ 1508: Nobiles viros videlicet Blasium Cziriak, Lucám Apor, ac alios expotioribus. (Sz. O. III. 173.). 1513: nobilis Paulus Béli de Bodola, nobilis Anthonius de Hidweg, nobilis Laurencius de Miko stb. (U. e. 179. 1.)

²⁵ Sz. O. V. k. 81. 1.

²⁶ Sz. O. V. 177—321. 1. II. Rákóczy Gy. 1635. lustrális könyvében Kézdi-almáson: «Nemes senki, primipilus Benő, fejedelemtől van armálisa». Tehát csak a primórt nevezik nemesnek. (Orbán B.: A székelyek származása és intézményei. 24.1).

²⁷ Sz. O. II. 100.1. Ugyanezt mondja a «De Siculis Transylvaniae» írója: Summi, qui nobiles vocantur ... Nobiles superiores (cum tamen omnes sint nobiles generaliter). M. Tört. Eml. II. o. írók III. k. 286.1. .

²⁸ Lóránd Lajos: A székely jobbágyság kialakulása. 1540 1571. Bp. 1906.

²⁹ Sz. O. III. 124. 1.

³⁰ Sz. O. III. 140.

³¹ Sz. O. II. 98 1.

³² Sz. O. II. 101.

³³ Sz. O. II. 108.

³⁴ E. O. E. II. 91;

³⁴ E. O. E. II. 123.

³⁶ Sz. O. II. 162.

³⁷ Szabó Károly: A régi székelység, 172. 1.

³⁸ Adeo libertatém colunt, ut móri, quam tributa solvere malint. Bonfinius: Rerum ting. Decades 174. lipcei kiadás, 88 1.

³⁹ Verbóczy Hámaskönyve III rész, 4. cím.

⁴⁰ Hungária et Attila 195..1.

⁴¹ Verancsics: De situ Transylvaniae stb. Összes munkái (Akadémiai kiadás) I. k. 144. 1.

⁴² Szabó K.: Régi székelység. 173. 1.

VI.

A székelyek hadszervezete.

Általános hadkötelezettség a középkorban.

A székely *nemzetet* a harc teremtette, élte és emelte történeti magas színvonalra. Főhivatása, mióta a történelem színpadán megjelent, a honvédelem volt. Ebben állott legfőbb dicsősége és büszkesége. A vitézség és harciasság elválaszthatatlan és legfőbb nemzeti jellemvonása volt e kemény, szívós, bátor és elszánt, hősiességű népnek. Királyok, törvényhozók, történetírók és főként a tettek fennén magasztalták ezt az erényüket.

IV. Béla király a XIII. század derekán azt mondja a vágvölgyi székelyekről, hogy oly dicsően harcoltak mellette, hogy mintegy vitézségről vitézségre szállva, királyi lelke megnyugodva gyakran gyönyörködött bennük. A kézdi székelyek vitézségük jutalmául kapták V. Istvántól Aranyos-földét és IV. Lászlónak is oly híven, serényen és lelkesen szolgáltak a hadban, hogy «hosszas és nehéz volna elbeszélni». A kunok lázadása az ő hősi vitézségükön tört meg a Hód-tavánál (1282.); ők álltak ellent elszántan és férfiasán a rabló tatároknak Torockó vára . alatt és szabadítottak meg ezernél több rabot.¹

Legfőbb törvénykönyvünk (Verbóczy Hámaskönyve) a *hadi dolgokban igen jártasoknak* (rerum bellicarum expertissimi) nevezi őket. Báthory Zsigmond 1601. kiváltságlevelében azt mondja, hogy az 1595. havaséit hadjáratban *nemcsak ő csodálta meg a székelyek vitézségét, hanem azok az idegen nemzetbeliek is (németek), akik a vitézség és hadi fegyelem babérkoszorúját magoknak vitatják*; ezek is látták, hogy mily vitéz, serény és hadratermett nép a székely, melynek lelkében még virágzik *az ősi hun erő és dicsőség*.² Lipót császárkirály 1691. híres diplomájában pedig a *legharciasabb népnek* (genus hominum bellicosissimum) nevezi a székelyeket.

A Rákóczi-forradalom, a székely határőrség, a napóleoni had-

járatok, 1848/49. szabadságharcunk s a legújabb világháború története megerősítette és újabb elismerésekkel, babérágakkal és dicsőséggel tetézte ezt az ősi vitézséget.

Ezeknek az erényeknek éltető gyökerei messze nyúlnak vissza és ágaznak el az őstörténelem legendás termőtalajában, melyeket vastag rétegek takarnak el kutató szemünk elől. De törzse, ágai, lombja és koronája már a történelem világánál fejlődik és nő nagyra. Ezekre már kellő világot vetnek rendelkezésünkre álló történeti feljegyzések és oklevelek.

A székely nép, mióta történelmét ismerjük, mindig átalános hadkötelezettséggel tartozott, az élvezett kiváltságok ellenértéke fejében. Szabó Károly szerint «a székelyek, mint mindnyájan egyiránt szabadok, fegyverrel tartoztak az országot védelmezni s mint az ország nemesi fejenként kötelesek voltak a királyi seregben szolgálni»?

Külön önálló sereget alkottak, melynek élén a székely ispán állott, mint vezér. Feladata elsősorban a keleti határszél védelme s ennek teljesítésére önállóan nemcsak védő, hanem szükség esetén külön támadó hadjáratot is viseltek.

Így 1345. febr. 2. Laczkfi András székely ispán vezetése alatt «a székelyek azzal a kis számú magyarral együttesen, akik akkor közöttük laktak», a mai Moldova területére előnyomult tatárok ellen indultak s őket megverték, vezértüket is elfogták és gazdag Zsákmánnyal tértek haza. A következő 1346. évben is «csak úgy önszántukból rácsaptak nagy sokasággal a tatárok országára», győztek, megszámlálhatatlan sok tatárt öldöstek le» és teméntelen sok zsákmányt nyertek.⁴ Egykorú történetíró szerint a székelyek ismételten megindult támadásai elől a megmaradt tatárok visszavonultak a székely határok közeléből, «elmenekültek messze a tenger mellé, a többi tatárokhoz».⁵

Míndez igazolja, hogy a székelyeknek már a XIV. században önállóan szervezett külön hadseregük volt, mely nevezetesebb hadműveletekre is sikeresen vállalkozhatott.

Sajnos, a XV. századig nincs részletesebb tudósításunk sem a hadkötelezettségnek módjáról, sem a székely hadsereg szervezetének formáját illetőleg. Csak annyit tudunk, hogy a vagyonosabbak lóháton, a szegényebbek gyalog teljesítettek hadi szolgálatot. De a későbbi szabályozás mindenestre az előbbi gyakorlaton épülven, ezekből visszakövetkeztethetünk az előbbi századokra is.

Zsigmond király honvédelmi szabályzata 1429-ben a székelyekről

csak annyit mond, fgyogy a törökök ellenében a székelyek ispánja két bandériummal áll ki (a vajda is annyival), *a székelyek tehetség szerint* (cum potencia); ha pedig Erdély ellen irányult ellenséges támadás, a szászok és székelyek 4000 embert állítottak ki. Az erdélyi felkelő-nemesség összes számát 3000-re teszi a szabályzat.⁶ Ha a szászok kontingensét (az 1224. Andreanum rendelkezése szerint) 500 főre vesztük: a székelyekre 3500 fő esett a védelmi háborúban.

Zsigmond 1435-ben rendezte a hadszervezetet. Ezt Mátyás király 1463. ápr. 26. megerősítette és a hadfelkelést új rendelkezésekkel pótolta. Ebben a székelyekre vonatkozólag így intézkedik:

A székelyek *az ő régi szokásuk szerint* az ország hadseregébe haderejük kétharmadát tartoznak küldeni, harmada minden eshetőségre otthon hagyatván. A hadfölkelésre a felhívás vagy vérbemártott karddal, vagy a székely ispán levelével, vagy a vajdáéval, ha ő egyzersmind székely ispán, történjék. Midőn pedig a szükség hirtelen való általános felkelést kíván (tumultum excitare cogit), a székek kapitányai dobokkal és száldobokkal⁷ és a *Tüzhalom* nevű helyeken meggyújtott máglyákkal hívja fegyverre a népet és aki nem kel fel, fejét vesztse. Hogy pedig hiány ne legyen a mozgósításban vagy a hadjáratban, a székek kapitányai kötelesek béke idején és nem éppen ritkán a fegyverek és egyéb hadiszerek felett *hadiszemlét* (lustratio) tartahi, amit ha elhanyagolnának, vagy nem engedelmeskednének a parancsnak, szigorúan büntetessenek.

Ha valaki az idő folyamán ezeknek a hadi szabályoknak vakmerően ellenszegülne és lázadást szítana: nemcsak javait vesztse el, hanem feje vágassék le, vagy felakasztassék. A lázító pedig, ha megtalálják, ki a többieket ő felsége és a haza ellen bujtogatta, tüzes vassal égettessék meg, attól még a király kegyelme se mentesítse. Ezekon kívül Zsigmond császár-király 1435-iki hadszabályzata érvényben marad.⁸

Mátyás király eme hadszabályzata tehát méltán régebbi gyakorlatban meglévő hadirend írásba foglalásául tekinthető, maga is hangsúlyozván, hogy a székelyek *régi szokását* erősíti meg. .

A hadkötelesekről lajstrom (lustrum, regestrum) vezetendő. . Ebben pedig az a rend tartandó, hogy ha az atya fiával egy kenyéren él, hasonlóképpen ha két fivér osztatlan birtokon gazdálkodik, az ilyenek közül csak egyik köteles hadba menni, még ha fejenkénti felkelés rendeltetett is el. Ha az ilyen a hadban elesik, a másik nem küldhető helyébe. Ez a szabály mind a három nemzetre kiterjedt.⁹

Mátyás király 1473-ban a székely *lőfőket* és *gyalogosokat* az egész székelységen külön-külön lajstromba íratta,¹⁰

Még jobban és részletesebben világitja meg a székelyek hadkötelezettségét *II. Ulászló kiváltságlevele*, melyben ő 1499, júl, 13-án a székelyek neki bemutatott és előterjesztett régi szokásjogát erősíti meg. Ez mindenek előtt a hadszervezet és hadakozás felől szólván, ezeket mondja:

Midőn a királyi felség *kelet* felé, azaz *Moldva ellen* személyesen hadat vezet, akkor az összes székelyek *fejenként*, t. i. lovasok és gyalogok, tartoznak harcosok módjára ő felsége egész *serege előtt* járni és ő felsége országa határán kívül 15 napig saját költségükön bevárni az ütközetet; azután visszajövet a *királyi sereg mögött* járni. Továbbá, midőn ő felsége eme keleti részek felé a maga helyettesét (suam personalem praesentiam) küldi hadakozni, akkor a székelyeknek éppen *fele* tartozik vele menni, a fennebb említett módon (t. i. előhad és utóhad alakjában). Továbbá, midőn ő felsége *déli* irányban, azaz a *havaseli* részek ellen személyesen megy hadba, akkor az összes székelyeknek, t. i. lovasoknak és gyalogoknak éppen *fele*, hasonlóképp 15 napig az őfelsége országa határain túl tartozik az ütközetet bevárni, menet a *sereg előtt*, visszajövet *hátul* járván. Midőn pedig a havasalföldi részek ellen a királyi felség helyettese vezeti a hadat, akkor a székelyek éppen *ötödrészükkel* tartoznak szolgálni és harcolni. Végre pedig, midőn a királyi felség *nyugat* felé személyesen megy hadjáratra, akkor a székelyek tartoznak minden *tíz* telkes székely részéről egy-egy zsoldost küldeni ő felsége szolgálatára. Ha pedig azon részek (t. i. nyugat) felé ő felsége helyettese vezet hadat, avagy *észak* felé ő felsége személyesen indul háborúra, akkor a székelyek *huszadrészenként* tartoznak egy-egy zsoldost küldeni, A sereg ilyen kirendelésekor minden szék tartozik a főemberek közül egy kapitányt adni,

A hadrakelés ezen módja azonban nem értelmezhető úgy, hogy az ország és annak erdélyi részei jelenlegi szükségével és fenyegető veszélyével ellentétbe jusson; hanem a székelyek az idő kívánalmi és a körülmények szüksége szerint mindaddig hadakozni és háborúzni tartoznak és azalatt ne is élhessensk az ő fönnebb megírt szokásaikkal, míg az ország bajai lecsendesedésével, az ellenség visszaverésével, a béke és nyugalom vissza nem tér. Mert, miként látni való, különböző és naponként új veszedelmek és szükségletek keletkeznek és merülnek fel; amiért is, mivel az újonnan előállott szükségletek új intézkedést és tanácsot igényelnek, nem akarjuk, hogy ezen engedélyünk a mostani szükségnek ellenére legyen.

Ezenkívül a fennebb mondottakon felül tartozik a székelyek közönsége minden háborúban, mely az erdélyi hazát bármely oldalról fenyegetné, a királyi felség, vajda, vagy az akkori ispán felszólítására és parancsára felkelni, a lehető legszebb hadi fegyverekkel, amint eddig is tapasztaltatok, sőt tartozik a haza védelmére állandóan öröködni» Ezért a székelyek minden adótól és bárminemű fizetéstől mentesek és ezért nyerték nemesi kiváltságukat Magyarország dicső királyaitól, miként igazi nemesek»

Továbbá, midőn a hadrakelő székelyek kirendelésének és számbavételének kell történnie, az a székelyek ispánja által a székely főemberekkel történjék és azok együttesen tartoznak a népet mozgósítani; úgy mindazonáltal, hogy az ispán gondoskodjék és szabja meg, hogy hány embert hagyhat a kapitányoknak és a székely főembereknek házáinál, szolgálataik érdeme és a körülmények szerint; *nem*, mintha a királyi felség ezt tenni tartoznék, hanem, hogy annál készségesebben szolgáljanak a királynak és a királyi kegyre annál inkább érdemeseknek mutatkozzanak»

Miután pedig a harcosok a királyi felség tisztjeinek kezébe adattak, ha némelyek megszöknének, fejüket veszítsék és ingó javaik a királyi felségre és tisztviselőikre szálljanak» Aki pedig vakmerően otthon és visszamaradna a hadakozástól, vagy vonakodnék a seregbe állani, az olyanokat az ispán a főnépekkel együtt megbüntethesse és bírságozhassa»

Az ilyen hadfelkelések alkalmával a főnépek és zsellérek vagy földönlakóik, kik a főnépek földjén laknak s más nagyon szegények is, kiknek t» i» három fontot érő ingóságuk nincs, hasonlóképp a városok és mezővárosok, t. i» a székely székek székhelyei, bármely hadakozástól mentesek lehetnek; de midőn az ellenség az erdélyi részeket támadja meg és abban kárt tenne, abban az esetben ezek is tartoznak a székely ispán kirovása szerint hadra kelni»¹¹

II» Ulászlónak ez a hadszabályzata bármily részletes, még sem merítette ki egészen a módozatokat, melyek szerint a székelyek hadakoztak»

így a székelyek, Báthory István vajda ellen II» Ulászlóhoz (1492») intézett panaszos folyamodványukban egyebek közt azt mondják, hogy nemrég a székelység *nyolcadrészét* kívánták a királyi hadseregbe küldeni, amelynek felkészüléséhez és táborozásához mindannyian egy-egy forintot fizettek, amely összeg hozzávetőleges számítással 100,000 forintra mehetett» Midőn pedig ezzel a pénzzel zsoldosaikat rendbehozták és a pénzt nagyobbára felkészülésükre elköltöt-

ték, a vajda a székelyek előkelőit fejenként magához hívatta és a Zsoldra való pénzt tőlük elvette, ami által nem csekély kárt szenvedtek. Bárcsak annak a pénznek — írják — híré se hallottuk volna, mert némelyek a felkészületre elköltötték s hogy visszafizethessék, örökségeiket voltak kénytelenek eladni?²

Kitűnik ebből, hogy a részleges fölkeléskor az otthonmaradtak fizették a fölkelők előkészítésének és felszereléseinek költségeit. Az is nyilvánvaló, hogy a székely haderőnek a szükség szerint kívánt hányadát mozgósították. Ez alkalommal egynolcadát. 1494-ben II. Ulászló Kézdiszék követivel úgy egyezett meg, hogy a náluk uralkodó szükség és drágaság miatt seregüknek csak tizenhatod részével keljenek fel.¹³ Van rá példa, hogy (mint 1554-ben) egynegyedét kellett kiállítaniok hadseregüknek.¹⁴

Midőn Szapolyai János az egész Erdélyt meghódította, az 1536. *marosvásárhelyi országgyűlés* úgy határozta meg a hadfelszerelés módját, hogy a székelyek között *a főbbek és tisztviselők* tartsanak jó lovakat, páncélt, sisakot, dárdát, pajzsot és kardot, *a lófők* lovat, sisakot, dárdát, pajzsot, csákányt, vagy buzogányt, *vagy íjjat nyilakkal*. *A közsékelyek* kiknek két ekeföldjük van, hasonló módon fegyverkezzenek fel; akik szolgák, másokat állítsanak helyettük. Akiknek nincs két ekeföldjük, de van hat ökrük: tartsanak páncélt, lándzsát, sisakot, csákányt, vagy íjjat nyilakkal; a szegényebbek sisakot, tört, vagy kaszát; akik cséplésből élnek: baltát, vagy dárdát és pajzsot.

Szükség esetén a *vajda*, vagy vicevajda levéllel, vagy véres karddal való felhívására a nemesek, székelyek és szászok tartoznak fejenként, vagy részlegesen, vagy megyék és székenként, fő- és jószágvesztés terhe alatt fölkelni.- Az ellenkezőnek, mint hűtelennek; sem a király, sem a vajda nem adhat kegyelmet az országon kívül, a Vajda törvény elé megidézteti, befogatja és fő- és jószágvesztéssel bünteti.¹⁵

Kiegészíti ezeket *Oláh Miklós* (1540. előtt írt) ama feljegyzése, hogy a székelyek, midőn háborújuk támadt, könnyen össze írhattak és harctérre vihettek *ötvenezer* fegyverest, sőt még többet is. (?)¹⁶

Verancsics Antal (Oláh ifjabb kortársa és érsekprimási utóda) azt írja, hogy midőn a király háborút indít, kötelesek saját költségükön hadba menni, de ha igen régi szabadságaikat megtartják, különböző föltételek szerint. Mert ha *keleti*, vagy *északi* ellenséggel, vagy *a haza határai között* kell harcolni, *fejenként* mindnyájan fegyverre kelnek és a hadakozást abba nem hagyják, míg a háború be nem végződik. Ha *nyugati* ellenséggel van háború, *tizedrésziüket* küldik és tizenöt napnál tovább nem követik a táborát. *Déli* ellenség ellen *fele*

részük megy s addig állja a harcot, amíg csak lehet. Manapság — úgymond — m. e. *harmincezer* embert tudnak a táborba vinni, a nélkül, hogy házaikat védelmezők nélkül hagynák. Leginkább lovon katonáskodnak; semmi hadi készlettel, semmi különös felszereléssel, fegyverzettel és katonai ékességgel nem tűnnek föl, hanem számukban és *régi vitéségük nagyszerűségében bizakodva keményen harcolnak*. Nem rézkürttel, hanem szaruból készült kürttel adják a harcielt. Ha ütközetre nem kerül a sor, hamar megúnják a táborozást és lassanként elszélednek.¹⁷

A székelyek hadrakelésének módja a régi formában maradt a XVI. század első felében egészen 1562-ig, a székely felkelésig.

Erről az országgyűlési végzések között is van rendelkezés. Így az 1545. nov. 1. marosvásárhelyi országgyűlés azt határozta, hogy azok a lófők, akik 50 frt értékű vagyonnal rendelkeznek, lovat, sisakot, páncélt és kopját tartsanak. (Tehát mint páncélba öltözött nehéz lovasok menjenek a harcba). Azok pedig, akidnek csak 12 frt ára értékük van, lovat, pajzsot és kopját tartsanak. A többi lófők, akár van vagyonuk, akár nincs, lovat tartani mindnyájan kötelesek. Ezeket a fegyvereket mindenki készen tartsa húshagyó keddre, máskülönben megbüntetessenek?⁸

I. Ferdinánd király biztosai 1552-ben azt írják a székelyekről, hogy minden székely férfi köteles a királyt hadba kísérni és *ingyen katonáskodni egy hónapig*. A hónap elteltével, ha az ellenséggel nem ütköztek meg, a király *zsoldot* ad nekik, ha őket tovább is a seregbe tartani akarja. Tartoznak ezenkívül állandóan száz lovast tartani a királyi udvarban, háromszor váltakozva évenként.¹⁹

Az 1552. máj. tordai országgyűlés a székelyek általános hadfelkeléséről csak annyit mond, hogy annak módja és rendje a *régi szokás* szerint történjék.²⁰

Hogy mit értettek a *régi szokás* alatt, azt az 1554. jún. medgyesi országgyűlés bővebben körülírja: azt mondván, hogy a székely tönépek, lófők és szabad székelyek, miként a nemes urak, *fejenként* tartoznak fölkelni, midőn a szükség úgy kívánja. Akkor a főnépek minde-nike, az ő állapot ja szerint, két vagy három székelyt házánál visszatarthat, a kapitányok tudtával és beleegyezésével. A székelyföldi *erőségekben* is, a szükség szerint, őrizetül 16—20 személyt hátrahagyhatnak. A többiek pedig mindannyian, főnépek, lófők és szabad székelyek, az ő földönlakóikkal, az ország régi törvényei és szokásai szerint és az ő állapotukhoz képest, jó és megfelelő lóval és minden lovas hadi felszereléssel, a többiek pedig gyalogsági fegyverzettel oly

jól legyenek ellátva, hogy midőn föl kell kelni, semmiben hiányt ne szenvedjenek; fővesztés terhe alatt.

A székely kapitányok pedig a vajdák által levélben kijelölt riapra és helyre haladék nélkül megjelenjenek és a kapitányságuk alá tartozó székelyeket felkelni kényszerítsék és ahová rendeltetett, oda siessenek. Abban az esetben, ha valamelyik székely nem akarna hadra kelni, azt késedelem nélkül jelentsék a vajdáknak, ezek az olyanokat méltó büntetéssel sújtsák, de a kapitányok ily esetben se késlekedjenek. Ha pedig a kapitányok, vagy valamelyik közülök ő maga fölkelni és a kijelölt napra és helyre megjelenni, vagy a fölkelni vonakodókat a vajdáknak tudomásul adni elmulasztanák, abban az esetben az olyan kapitányt ugyanaz a büntetés érje, amelyet más lázadók érdemelének.²¹

Az *általános hadfelkelésre* ritkábban, csak rendkívüli szükség esetén került a sor; de kisebb-nagyobb contingenst a fejedelemség elején állandóan tartoznak az országgyűlések végzése szerint kiállítani. 1540-ben a segesvári országgyűlés 3000 katonát szavaz meg a nemesek, székelyek és szászok részéről, melyből a székely urak az ő módjuk szerint ezer embert tartoznak fegyverbe állítani.²²

Az 1542-iki tordai aug. országgyűlésen a három nemzet rendet abban egyeztek meg, hogy az ellenség támadása esetén fejenként hadra kelnek, fő- és jószágvesztés terhe alatt, vagy a helytartó annyit hív táborba közülök, amennyi elegendő lesz. Ennek alapján 1542 okt. 3-ára a keresztesmezei táborba rendelték (a nemesek 25—25 jobbágy után kiállítandó lovasain és a szászok contingensén kívül) *ezer* lovas székelyt.²³ 1542. dec. a nemesek 10 porta után adnak egy lovas, a szászok ugyananyi gyalogot: a székelyek pedig *teljes készülettel* (omni apparatusu) mozgósíttatnak.²⁴

1551. máj. a tordai országgyűlés *általános hadfelkelést* hirdetvén, a székelyeknek Fráter György felhívására tüstént *fejenként* (capitatum) kellett táborba szállniok. A főispánok és székek vezetői mellé négy-négy előkelőt rendelnek segédkezésre. Minden 25 ember egy szekeret volt köteles hozni élelemszállítás végett.²⁵

Az 1554. jún. országgyűlés meghatározván a székely hadfelkelés módját: az 1555. ápr. ogy. a székek kapitányai kötelességévé teszi a készenlétről gondoskodni, akár fejenkénti *általános*, akár *részleges* fölkelés hirdettetnék. Az u. a. évi dec. országgyűlés elrendeli, hogy minden székely széknek a régi szokás szerint legyenek *kapitányai*, akik mindannyian az orsz. főkapitánnyá választott Balassa Menyhért rendeleteit kövessék.²⁶

Izabella és János Zsigmond Lengyelországból visszahozatala alkalmával (1556.) a székelyek *ezer lovast* bocsátottak Petrovics Péter helytartó rendelkezésére és a várak ostromára külön *ezer gyalogpuskást és nyilast*.²⁷

Az 1557. febr. országgyűlés szükség esetére elrendeli a székelyek *fejenként* felkelését, úgy, hogy mind a főnépek, mind a lófők táborba szálljanak.²⁸

1558. jún. a rendek a székelyekre nézve azt határozták, hogy lófők és főnépek *fejenként*, jól felfegyverezve, fővesztés terhe alatt hadra készen legyenek; a közszékelyek' pedig porták szerint annyit fizessenek zsoldra, mint amennyit a nemesek jobbágysai fizetnek. Ez a zsoldpénz a király megbízottjának kezéhez adassék, aki azok közt a szolgák közt osztja ki, kik a székely főnépekkel a táborba szállanak. A zsold-kiosztás a székelyek között a székek főkapitányai által a király által kijelölt napon és helyen történjék, fővesztés terhe alatt. Zsoldfizetésre az ősjobbágyok is köteleztetnek. *A főnépeket maga a király lustrálja meg*, hogy milyen hadi készüléssel vannak felszerelve és ha szolgálk nem lennének katonaságra alkalmasak, visszautasítatnak.

1559. jún. azzal a megjegyzéssel rendelik el szükség esetére a Keresztesmezőre a hadfelkelést, hogy a székelyek nem úgy, mint azelőtt, késlekedve és utolsónak (amint szoktak volt), hanem idejkorán érkezzenek, jószágvesztés terhe alatt.²⁹

A székelyek *általános hadkötelezettsége* tehát a XVI. század derekán abba az irányba kezdett átalakulni, hogy a köznép adót és zsoldpénzt fizetvén, csak ritka esetben kelt fel fejenként, hanem részlegesen. A főnépek és lófejek azonban többnyire személy szerint (az utóbbiak is néha részlegesen) lóháton vonultak ki. A főnépek jobbágysaik arányában, több fegyveres szolgálval (akik zsoldot húztak) mentek a táborba.

Közel egykorú tudósítás (156g—1571J így határozza meg a hadkötelezettségnek a gyakorlatban a XVI. század derekán kifejtett módját: .

«Az község (t. i. a közszékelyek) hadba seriatim (t. i. sor szerint) mentenek, az ország szüksége szerint és a fejedelem parancsolatja szerint, *vagy ötödé, vagy harmada, de fejenként igen ritkán mentenek hadba*. De az lófejek minden hadba, mint szinte az nemes uraim, vagy háromnak, vagy négynek egyikét elbocsáták (azaz egy lovatot kellett bocsátani) s *gyakorta mind fejenként el kellett menniek*, mint szinte a nemes uraim. *Az főnépeknek inkább minden hadba fejenként*

*el kellett menniek. Nem illett csak egyedül menni, ha főember volt, hanem az ő kondíciója szerint kellett menni».*³⁰

Ezen fejlődés és jogszokás figyelembe vételével rendezti aztán intézményiig az 1562. segesvári országgyűlés a székelyek hadi kötelezettségét.

¹ Sz. O. I. 14. és 21. 1.

² U. ott, IV. 151. 1.

³ A régi székelység, 175.

⁴ Dékányi Kálmán: János minorita krónikája. (Gombos F. Középkori krónikások, XI. k. 62—64. 1.).

⁵ Küküllei János krónikája, VI. fejezet.

⁶ Sz. O. I. 126. Hadtört. Közi. 1892. 586. 1.

⁷ «Zaldobonibus» áll az oklevélben. Ez valószínűleg az erdélyi havasi oláh templomoknál (harang hiányában) ma is használt u. n. «tóka» volt: felfüggesztett fatáblaszálak. Ennek a neve maradt fenn az erdővidéki (Udvarhely-bardóczzségi) Száldobos falu nevében.

⁸ Sz. O. I. 198.

⁹ U. ott, 197. 1.

¹⁰ U. ott, 219.

¹¹ Sz. O. III. 138. 1.

¹² Sz. O. I. 278. 1. Fordításban Szabó Károlytól a Székelyegyleti képes naptár 1890. évf. 31. 1.

¹³ Sz. O. I. 281.

¹⁴ E. O. E. I. 519. és 525. 1.

¹⁵ Simigianus História 140. 1.

¹⁸ Hungária et Attila, 195. 1.

¹⁷ Verancsics összes művei, I. k. 144.

¹⁸ Sz. O. V. 60 1.

¹⁹ Sz. O. II. 100.

²⁰ E. O. E. I. 410

²¹ U. ott, 526. 1.

²² E. O. E. I. 40.

²³ U. ott, 141.

²⁴ U. ott, 171.

²⁶ U. ott, 546.

²⁸ U. ott 552.

²⁷ U. ott, 581.

²⁸ E. O. E. II. k. 75. és 77.

²⁹ E. O. E. II. 113., 118., 123

³⁰ Sz. O. II. 283.

VII.

A székelyek adósága a középkorban.

Az «ökörsütés».

A székelyek, mint szabad és hadköteles nemzet, eredetileg a királynak vagy az államnak adófizetéssel nem tartoztak. E helyett a királyi családban előforduló némely ünnepies alkalomkor (a király koronázása, lakodalma és első fia születésekor) mintegy önkéntes ajándékkul, minden telek (később minden 4—6 ökör) után egy-egy ökröt adtak. Az ilyen ökrökre a király vagy a szék nevének kezdőbetűjét szokták volt sütni s innen ezt az ökoradót «*ökörsütés*»nek nevezték.

Ez ökoradó legrégebb emlékezetét az esztergomi érsekség 1254. és 1263-iki kiváltságlevele tartotta fenn, mely szerint a székelyektől és oláhoktól szedett ökör-, juh- és más állatadó tizede az érseket illette.¹

A székelyek adómentességét és az ökörsütés önkéntes voltát hangsúlyozza Mátyás király amaz 1473-iki rendeletében, mely a székelyeket a primörök pénzzsarolása ellen védelmezi. «Tudvalevő, — úgymond — hogy a mi hű székelyeink sem nekünk, sem embereinknek örök időktől fogva soha semmiféle pénzfizetéssel teljességgel nem tartoznak, hanem csak *önkéntes és készséges ajándékkal* (spontaneis et promptis oblacionibus) a mi és más fölséges magyar királyok házaságának és fiók születésének örömmünepére, továbbá jövedelmeik arányában a tőlük jövő vagy hozzájuk menő követségek költségére.»² A királyok koronázásakor adni szokott ökoradóról ez az oklevél nem emlékezik, de más, hiteles adatok szerint akkor is volt «*ökörsütés*».

Mátyás történetírója *Bonfinius* is feljegyezte, hogy a székelyek, kik a szabadságot annyira szeretik, hogy készebbek lennének inkább meghalni, mintsem adót fizetni, Magyarország királyainak soha sem akartak adót fizetni s arra, hogy ezt tegyék, semmi erőszakkal nem lehetett őket kényszeríteni; a mi időnkben pedig csak kéressel és a király kegyével bíráttak arra, hogy a dicső Mátyásnak némelykor házanként egy-egy ökröt adjanak.³

II. Ulászló 1499-iki kiváltságlevele bővebben tájékoztat az ökoradóról és körülírja annak kezelési módját. Az erről szóló pont szerint: minden magyar király törvényes *koronázásakor* a székelyek közönsége tartozik egy-egy ökröt adni, minden telkes székely részé-

ról; — és pedig úgy, hogy az ökrök összeszámlálása, vagyis felhajtása idején a király embere mindegyik székely ökreit taláalomra (ad fortunam) ketté osztja s ennek első felét a székely magának választja, másik feléből pedig a király embere egyet a király számára választ. A király *első házassága* alkalmával hasonló módon minden telkesgazda egy-egy ökröt ad. Ugyancsak a király *elsőszülött fia keresztelésekor*. Az ilyen ökrök beszédésekor az ispán vagy a király megbízottjai állapítsák meg, hogy kik legyenek mentesek az ököradótól, nehogy a király emiatt kárt szenvedjen.⁴

A XV. század folyamán tehát minden telek után, tekintet nélkül az ökrök számára, egy-egy ökröt kellett beszolgáltatni.

A XVI. század első felében is fennállott ez a székely adó, bár a székelyek nem szívesen és néha csak erőszaknak engedve teljesítették.

Oláh Miklós a XVI. század elejére vonatkozólag igen jelleírő esetről emlékezik. Azt mondja, hogy a székelyek adót sem a királynak, sem másnak nem fizetnek, kivéve, hogy a király koronázásakor, lakodalmakor és fia születésekor fejenként egy-egy ökröt adnak a királynak. De — teszi hozzá — ezt is többnyire nehezen teljesítik s elmondja a II. Lajos születésekor (1506.) végrehajtott ökörsütés esetét, amikor az ő atya is érzékeny kárt szenvedett. II. Ulászló ugyanis fia születésekor az akkor fogarasi főkapitányt, Tömöri Pált küldötte ki a székely ököradó behajtására, melyet — úgymond — azért neveznek *ökör sütésnek*, mert a királynak ajándékozott ökrökre bélyeget sütnek. Tömöri egy csapat lovas katonával ment a Székelyföldre és segítségére — írja Oláh — atyám is küldött tizenhat lovast. Amint Tömöri a nemzet szokása értelmében a királyt illető ökröket követelte, a székelyek akadékoskodtak és ellenállottak, úgy, hogy Tömöri kénytelen volt velük megütközni. A székelyek erősebbek lévén, Tömöri ötszáz vagy még több lovasával legyőzve és szétveretve, maga is (ha jól emlékszem) vagy húsz sebet kapott. Az ütközetben katonái közül sokan megölettek, a nagyobb rész pedig mindegyikétől kifosztatva, csak nehezen szaladhatott haza. Ezek közt atyám három lovasa is elesett, a többiek pedig félig összevagdálva tértek haza.⁵

Istvánfi Miklós még részletesebben ír erről az 1506-iki ökörsütésről s némiképp eltérőleg Oláhtól. ,

II. Lajos születésekor — úgymond — az erdélyi székelyek között forrongás keletkezett, melyet nagy nehezen és csak fegyverrel lehetett megfékezni, melynek eredete és oka ez volt. A kunok, jászok

és a székelyek, kiket a legrégebb scytha nemzetnek hisznek, bevett szokás szerint valahányszor a királynénak fia születik, minden háztól egy-egy ökröt szoktak volt adni, mert baromtenyésztéssel foglalkozván, nagy marhaállományt tartanak. A király kiadta a rendeletet, hogy az ökorádó hajtassék be s arra való alkalmas embereket küldött ki. A kunok és jászok, mint Budához közel lakók, engedelmeskedvén, nagyszámú ökröt hajtottak fel; de a székelyek, kiknek vakmerősége híres, megtagadták, azt mondván, hogy senki sem emlékszik közülök, hogy ilyen történt volna. A király hívei azt felelték, hogy Zsigmondnak, I. Ulászlónak, V. Lászlónak és Mátyásnak nem volt fia, de II. Ulászlónak Isten jóvoltából fia születvén, nem akarja, hogy a régi szokás elmulasztódjék. A székelyek, mintha szabadalmaikat védelmeznék, makacsságukban megmaradtak, de a király emberei erőszakot alkalmaztak, az ökröket a legelőkről és ólaktól kiragadták, úgy, hogy a végén fegyverre került a dolog és akik az ökrök beszédét nem hagyták abba, részint kegyetlenül leölettek, részint elűzetek s a királyhoz menekültek segítséget kérni. A király szokott gyengesége és felesége közbejött halála feletti gyászja miatt nem tudta mitévő legyen, de tanácsosai a közügyet és a királyi tekintélyt megvédelmezendők, nehogy a lázadás tovább terjedjen, fegyveres felépést ajánlottak. A király tehát Tömöri Pálnak, ki akkor mint a lovaság parancsnoka Budán volt, rendeletet adott ki, hogy gyalogsággal és a lovas testőrség 500 emberével Erdélybe siessen és a hűségben maradt erdélyieknek meghagyta, hogy Tomorihoz csatlakozzanak. A vakmerően elszánt székelyek Marosvásárhely mellett sereggel állottak ellent és heves harc keletkezett. A székelyek többen voltak és felülkerekedtek. Tömöri vitézül harcolt, de segédcsapatai megfutamodván s ő maga is több mint tíz sebet kapván, menekülni volt kénytelen. De nemsokára újabb sereget gyűjtvén a nándorfehérvári, temesvári, orsovai és szőrénytoronyi őrségekből, nagyobb erővel tért vissza, a székelyeket leverte és a legyőzötteket a király parancsának végrehajtására kényszerítette.⁶

A XVI. század közepén kezdett a székelyek régi adózása csorbát! szenvedni s aZ ökorádó helyett és mellett rendes pénzdót kezdettek velők fizettetni.

Verancsics Antal erről azt mondja, hogy az ő idejében az ország romlásával a székelyek szabadsága is kárt szenvedett, mert a haza szükségét szenvedvén, a székelyek is, midőn a viszonyok úgy kívánták, segélyadásra kényszerítettek. A régi szokásjog szerint mindegyik királynak csak háromszor adtak ökröt, tudniillik minden család, vagy

mint ők mondják, minden kapu egy-egy ökröt: a király koronázásakor, lakodalmakor és első fia születésekor; ha pedig e helyett leánya született, a harmadik adózástól föl voltak mentve. Most elhagyva némelykor a régi szokást, mintegy segedelem gyanánt (subsídium) a király kívánságára, a haza megtartása érdekében, nem vonakodnak többször is adózni.⁷

A székely krónika és az erdélyi országgyűlések végzései fenntartották emlékét a XVI. század derekán teljesített ilyenemű adózásoknak:

«1538-ban, — úgymond, — ismét bėjöve (Erdélybe) János király ... Tordára gyűlést tétete .. . Szent Orbán napján ökörsütést adának János királynak segítségül».⁸

1542-ben, midőn a gyalui egyezés alapján Ferdinánd királlyal alkudoztak Erdély átengedésére, a székelyek nemzeti gyűlésükön megtagadták az Erdélybe nem rég befogadott Izabella királyné részére kívánt ökörsütést.⁹ Miután azonban Izabellát és fiát erdélyi uralmában megerősítették, 1543-ban a szultánnak küldendő adóra és a királyné asszony segítségére adót szavaztak meg és elrendelték az ökörsütést. Még pedig úgy, hogy adtak «a császár adójában Székelyföldről az község fejenkint 50—50 pénzt, a főnép két-két ökröt, a lőfejek egy-egy ökröt Szent Bertalan napban és Szent András napban ismét adának székelységből fejenkint egy-egy forintot».¹⁰ Ez sem folyt be teljes egészében, mert az 1543. nov. országgyűlés azt határozta, hogy akik a székelyek közül nem adták meg az ökörsütést, miután a helytartó (Fráter György) azt helyettük kifizette, térítsék meg neki s azt ő saját emberei által szedesse be.¹¹ Arról is szól a végzés, hogy ha valamely szék nem adta meg a török császár élelmére szóló ökröket, azokat tüstént beszolgáltassák, a kirótt pénzzel együtt.

Ennek azonban érdekes és jellemző külön története van, amely bevilágít abba a bizalmas viszonyba, melyben a hatalmas kormányzó (Martinuzzi) a székelyekkel állott. Fráter György ugyanis 1544. aug. 23-án a helytartóhelyettes (Mikola László) által kötelezvényt állíttatott ki arról, hogy tekintettel a székelyeket a közelmúltban ért nagy kárvallásokra, a székelyeknek a török császár jelen és jövő évi adóját, azzal a 4000 forinttal együtt, melyet az országgyűlés végzése szerint a török hadak élelmezésére adni tartoznak, magára vállalta és helyettük megfizeti; amiért is «a székely urak» a helytartó eme jótéteményének megtérítése végett az arról alkotott országgyűlési végzés szerint neki ökörsütést adni elvállalták.¹²

Az 1545. évben a székelyek egy-egy forintot vállaltak adóban.

1546-ban is egy-egy forintot; de már 1547-ben ökörsütést adtak.¹³ 1548-ban 4000 firt adót.

A XVI. század közepén tehát a székelyek adózása lassanként elvesztette régi önkéntes és az uralkodó család örömmünpeihez kötött *nemzeti ajándék* jellegét, hanem az ország rendkívüli szükségletei alkalmával megszavazott pénzbeli *segélyadó* (subsídium) jelleget öltött. Az önkéntes felajánlás formája megmaradt ugyan, de kevésben különbözött a rendes, szintén megszavazás alapján a jobbagyokra kirótt adózásától. A főkülönbség abban állott, hogy nem vált mindjárt rendszeressé, hanem időről időre, nemcsak ünnepies alkalmakkor, hanem országos szükség idején szavaztatott meg s nem minden évben. Megkönnyítette ezt az új rendszert Fráter György tekintélye, akihez a székelyek szívósan ragaszkodtak s aki alkalmilag maga is segített a székelyek adójának előlegezésében, miáltal olykor mintegy hitelezőjévé lett a székelyeknek.

Midőn Erdély 1551-ben Ferdinánd uralma alá bocsáttatott, az új fejedelem a székelyek adózását is rendezni óhajtotta. Meghagyta biztosainak, hogy ezt a kérdést is tisztázzák és rendezzék.

Ferdinánd 1552. jan. 1. erdélyi biztosaihoz intézett utasításában arra nézve kívánt vizsgálatot, vájjon azon időn és alkalmakon kívül, midőn mindenik székely egy-egy ökröt szökött adni, máskor teljességgel nem tartoznak-e fizetni vagy adózni? Továbbá, hogy Fráter Györgynek hányszor adtak ökörsütést és nem szoktak és kényszerültek-e többet is adózni neki? Ha pedig semmi egyéb fizetéssel nem tartoznak: nem lehetne-e valamely okot találni arra, hogy az ökörsütésre szépszerivel rábírássanak és mely időben lehetne azt sikeresen megkísérelni?¹⁴

A kir. biztosok (Bornemisza Pál veszprémi püspök és Werner György magyar kir. kamarai tanácsos) 1552. márc. és ápr. havi jelentéseikben a székelyek adózásáról a következőket jelentették: A székelyek minden adófizetés alól mentesek voltak, kivéve az *ökörsütést* (amint nevezik), amivel akkor tartoztak, midőn a *királyt koronázták, vagy esküvőjét tartotta, vagy gyermeke született; akkor minden székely egy-egy ökröt tartozott adni.*

Miután pedig János király és ő utána a barát (Fráter György) mindig arra törekedett, hogy előbb segély (subsídium) címén, az ország szükségletének ürügye alatt, később *adóként* (ob tributum), amit újabb időben a töröknek fizettek, megadóztassák őket: nem tartották meg a régi szokást, hanem a három nemzetet Marosvásárhelyre országgyűlésre hívták össze s ott úgy egyeztek meg, hogy-ami-

ben két nemzet megegyezik, azt a harmadiknak is el kell fogadnia. Ezzel az ürüggyel a székelyek is a segélyadó viselésére vonattak. Az a szokás alakult ki, hogy a szászok annyit fizettek, mint a nemesek, t. i. 24,000 forintot, a székelyek azonban, amikor adóztak, nem fizettek többet 6—7000 forintnál. A nemesek és szászok, az ország szükséglete úgy kívánván, kétszer is adóztak egy évben; a székelyek pedig valamely méltányos jogcím esetén a királyok kívánságára az ökörsütést is megengedték.

Semmi kétség, — teszik hozzá a biztosok, — hogy Felsőgednek jogos okai vannak, hogy ez évre kettős adósegélyt (subsidiüm) kívánjon a nemesektől és szásztól és ökörsütést a székelyektől. Mert ha a barát ki tudta eszközölni, hogy neki évenként kettős adósegélyt és néha a szokott időn kívül ökörsütést adjanak: mennél jogosabban kívánhatja azt Felsőged? Hogy hányszor engedélyeztek a barátnak ökörsütést, azt biztosan megállapítani nem lehetett, de köztudomású, hogy gyakrabban, mint előbb bármely király idején.

Mondják, hogy hajdan egy ökörsütés 36—40,000 ökröt eredményezett, mostanában alig 12,000-et lehetett behajtani, mert a székely előbbkelők a szegényebektől többeket magoknak alávetettek és védelmük alá vettek s mintegy jobbágyúit tartják s így az ökörsütés alól kivették. Ezeket földönlakó székelyeknek nevezik, mintegy az ő földjükön lakóknak, ami merő visszaélés, mit a kevesek hatalmának növelésére és a királyi jövedelmek csökkentésére találtak ki.¹⁵

A biztosok e részletes jelentéshez egy rövid összefoglalást adtak a székely rendekről és az ökörsütés módjáról. Ebben némi eltéréssel a jelentéstől azt mondják, hogy a székelyek harmadik, köznemes rendjéhez tartozók közül mindegyik, akinek ökre van, tartozik egy-egy ökröt adni a királynak koronázása, lakodalma és fia születésekor.¹⁶ Ökörsütésnek (signatura boum) azért nevezik, merj a kiválasztott Ökröket olyan bélyegzővel jelölik meg, mely annak a széknek kezdőbetűjét tartalmazza, ahonnan való.

A végrehajtás módja felől azon a nemzetgyűlésen szoktak határozni, melyen az ökörsütést kérik és elhatározzák. Az a szokás, hogy annak, aki az ökröt adja, választást engednek a maga ökrei közül saját részére, mielőtt a király adószedője választana. Hogy hányat választhat ki, azt a gyűlésen határozzák el, az ökrök száma szerint, hogy mennyije van. Akinek négy ökre van, az kettőt választ magának s a királyi adószedő a másik kettőtől választ egyet. Ha valakinek csak két ökre van, hozzácsapják más kétökrös székely hasonló értékű ökreihez s ezek közül választanak a tulajdonosok egyet-egyet s az adószedő a

fennmaradt kettőből egyet. Mindenik székely eskü alatt tartozik minden ökrét bemutatni az ökörsütéskor az adószedőnek.

Ismétlik itt is a földönlakókkal való visszaélést, mely káros szokást eltörlendőnek tartanak.¹⁷

Kitűnik ezekből a jelentésekből, hogy *az ökörsütést csak a harmadik rendhez tartozó közsékelyek fizették* s hogy ezek közül is sokan (földönlakók címe alatt) magokat kivonni igyekeztek.

Ferdinand király az ő biztosainak jelentései alapján már az 1552» máj. 22. tordai országgyűlésen adót, illetőleg ökörsütést kívánt a székelyektől. A székelyek arra törekedvén, hogy a Martinuzzi által behozott adózás alól meneküljenek, nem akartak adót vállalni, hanem azt felelték, hogy kevesen lévén jelen, nem határozhatnak, hanem engedelmet kérnek a generálistól (Castaldo) haza menni s ott a szokott helyen, Udvarhelyen, nemzetgyűlést tartani, melyre ő is elküldvén megbízottját, ott majd határoznak az ő felségének adandó segély felől.¹⁸

Ebből az adóból azonban — úgy látszik — nem lett semmi s még a következő 1553-iki adómegszavazásnál is csak annyi általános határozatot hoztak, hogy az adónak a székelyekre és szászokra eső része felett a tábornok és vajda velők tárgyaljanak.¹⁹

Az 1554-iki országgyűlésen azonban már a székelyek is megajánlották a 99 dénáros adót, mint a magyarok és szászok.²⁰

Ennek behajtása módját nemzeti gyűlés állapította meg 1554» jan. 25. Marosvásárhelyen. E szerint minden székely, kinek a falu határán nyilföldje, vagy «akinek hat forint érő lábas barma» van, egy forintot üzessen. A régi lófők (kik nem II. Lajos király halála után lettek azzá) adómentesek. Az igazi földönlakók szintén, de az önkéntesek és zálogosok megrovatnak. Az égettek és ellenség pusztítása miatt kárvallottak fölmentettek.

A székelyeknek sehogy sem tetszett az adófizetésnek ez az új módja, mely az ő adómentes szabadságukkal ellentétben állott s nagy lépésre szánták magukat: követeket küldöttek a királyhoz régi kiváltságaik megerősítését kérni. Sándor Mihály és Bernáld Balázs követjárása szerencsés volt, mert Ferdinánd király 1554. ápr. 26-án kiváltságlevelet adott nekik, melyben megerősíti ősidóktól fogva élvezett adómentességüket, régi szabadságaikat, kikötvén, hogy a régi királyoknak teljesített ökörsütést neki és utódainak is megadják.

Ez a nagyérdékű kiváltságlevél érdekes részleteket tartalmaz az ökörsütésről és a székelységnek adó alá vonatásáról. A követek (úgy mond a király) előadták, hogy jóllehet az összes székelyek a leg-

régibb időktől fogva, mikor *őseik Attila vezérlete alatt (!)* országuk erdélyi részeibe jöttek és ott letelepedtek, Magyarország dicső királyai, a mi elődeink által minden adótól vagy pénzrovatai fizetéstől mindig teljesen mentesek és szabadok voltak és igazi nemességgel éltek; kivéve azt, hogy mindegyikök a magyar királyok koronázása, lakodalma és első fia születése alkalmával egy-egy ökröt adott a királynak; mégis nem régen ezelőtt néhai Fráter György váradi püspök, ki a fenséges Izabella királyné nevében őket kormányozta, különféle fogással és mesterkedéssel arra kényszerítette őket, hogy részint a török adó rovására, részint a királynénak adandó pénzsegélyre bizonyos összeget fizessenek, miből régi szabadságuknak és nemességüknek nagy sérelme következett: arra kérték azért a királyt, a magok és küldöik nevében, hogy őket régi szabadságaikban erősítene meg. A király hallgatván kérésükre s megtekintvén hűséges szolgálataikat, melyeket neki a közeli zavaros időkben teljesítettek és továbbra is állandóan teljesíteni ígértek, beleegyezett és kegyelmesen megengedte, hogy a dolgok úgy állván, mint ahogy neki előadták, ezentúl neki semmi adóval vagy pénzfizetéssel ne tartozzanak, hanem régi szabadságaikban és jogaikban, melyekkel éltek, békésen megtartassanak és megmaradjanak; úgy mindazonáltal, hogy mindazt, mit a hajdani dicső királyoknak, az ő elődeinek az ökrök fejenkint való kirovásában, vagy mint közönségesen nevezik — *ökörsütésben*, régtől fogva mindig a szokott időben megadtak, neki és örököseinek s utódainak a magyar királyoknak ezután is mindig megadni tartozzanak.²¹

A következő 1555-ik esztendőben tényleg sor került az Ököradóra, melyből részletes jelentés maradván fenn, bepillantást nyerünk e valószínűleg *utoljára teljesített ököradózás* miként történt teljesítése és mennyisége felől.

Az adóbehajtását a magyar királyi kamara intézte, amely megbízta gyalui Vas László erdélyi adminisztrátort az ökörsütés végrehajtásával. Ez székenként történt, a székek kapitánya. és királybírái közreműködésével, akik ezért a szolgálatukért tekintélyes számú ökröket kaptak, személyenként többnyire 12-öt, némelyek többet, mások kevesebbet.

Udvarhelyszéken a király számára megbélyegeztek 1069 ökröt, melyből a szék kapitánya (Káthay Ferenc) kapott sallarimában 25, a szék királybírája (Kornis Miklós) 18, a két főbélyegző (Dorchay Antal és Pókay Jakab) 32, Udvarhely város bírása 1, a bélyegsütő emberek 1, a szakács 1, a számvevő (rationista) 1, Pókay Jakab fen-

nebbi részén kívül még külön 20 ökröt, 13 polgárnak pedig a törvények értelmében elengedték. Úgy, hogy az 1069 ökörből 112 levonotván, a számvevő kezéhez a király számára csak 957 jutott. Ehhez még behajtandó volt 46 elmaradt ökör,

Sepsiszékbén összeszámláltak és megbélyegeztek 655 ökröt. Ebből Daczó Pál és Kürthy László kapitányok kaptak sallariumok fejében 12, három székbíró 12, Somogyi Vince és Bánk Lénárd főbélyegzők 66 ökröt, 11-et elengedtek a polgároknak. Úgy, hogy a számvevő kezéhez mindössze 542 ökör került,²³ Elmaradt még 12 ökör behajtásra,

Kézdi- és Orbaiszéken Összeszámláltak és megbélyegeztek 411 ökröt. Ebből kaptak Kézdiszék kapitánya 12, Sepsiszék bírái 12, Orbaiszék bírái 12, Bay Ferenc és Pestessy Máté ökörsütők 32 ökröt, a polgároknak leszámíttatott 118, elveszett 2 ökör, A király számára beszolgáltattak tisztán 323 ökröt,²³

Marosszéken megbélyegeztetett 1335 ökör. Ebből kaptak: Mihálffy Tamás kapitány 24, a szék bírái 16, Horváth Miklós és Hamvay Ödön ökörsütők 40, a szegényháziak és a barátok élelemre 1—1 ökröt, a polgároknak leszámíttatott 11. Maradt és a számvevő kezéhez adatott tisztán 1232,²⁴

Aranyosszéken összeszámláltak és megbélyegeztetett 416 ökör. Ebből kapott a szék kapitánya Nagy Várfalvi János 12, a királybíró Várfalvy Gergely 12, a székbíró Földváry Gáspár 12, Kérey Miklós és Myske András ökörsütők 24 ökröt, a polgároknak leszámíttatott 12 ökröt, A számvevő kezéhez a király számára átadtak 344 ökröt.

Csíkszék részletes számadása még nem készült el, de a király számára a számvevőnek átadtak 507 ökröt.

Az összes székekből a király számára összeszámlált ökrök számát a végösszegezés 3805-re teszi. Ehhez hozzáadva a közreműködők számára elosztogatott s a polgároknak leszámíttatott ökrök számát, összesen 465-öt, és az elmaradt 58 ökröt, a csíkszékiek salláriumára számítva kb, 80 ökröt (= 603): az egész Székelyföldön végrehajtott ökörsütés több mint 4400, azaz kb, ötefélezer ökröt eredményezett.

Messze maradt a királyi biztosok által hallomás után bizonyára nagyítva számított régi 36—40,000 ökör-számtól; az ő 12,000-re remélt számuknak is mélyen alatta maradt; de még így is tekintélyes összeget tett ki annak a kb, 4000 ökörnek az értéke, melyet I, Ferdinánd 1555-ben az utolsó székely ökörsütés alkalmával kapott.

Az ökröket székenként összegyűjtve, onnan az erdélyi kamara székhelyére, Tordára hajtották. Onnan tett jelentést gyalui Vas

László a magyar királyi kamara elnökének és tanácsosainak 1555 júl. 20-án. Ezek ugyanis a király rendeletére véleményt kértek tőle az ökrök felhajtására vonatkozólag, jöllehet ő már előbb megírta azt a királynak s a felség leküldte a kamarának. Ismétli tanácsát, hogy a kamara küldjön le valakit az ökrök felhajtására, ez aztán fogadjon fel hajtókát (haydones) és pásztorokat, akik az ő felsége által kijelölendő helyre hajtják az ökröket, azok kivételével, amelyek útközben betegség, vagy egyéb ok miatt lemaradnának.

A felhajtás módjáról, hogy szétválasztott csordákban egyszerre, vagy egymásután történjék-e, tanácskozni fog a kamara megbízottjával, hogy mindazok az ökrök, melyek elég erősek lesznek, a király által kijelölt helyre hajtassanak s hogy azokkal, melyek gyengék s főkép, melyek sánták, vakok, betegek vagy elvénültek, mi történjék. Időközben tanácskozni fog az erdélyi marhakereskedőkkel is. Csak siettesék a kiküldöttet, mert veszélyes az ökröket huzamosabban Tordán tartani, részint a zavaros politikai helyzet, részint a tél közzelgése miatt, mert a marhák Bécsbe hajtására két hónap is alig elegendő,²⁵

Az ökrök számáról küldi a (fennebb ismertetett) kimutatást, megjegyezvén, hogy időközben siettetni fogja az elmaradt ökrök beszolgáltatását és a tisztektől a régi szokás szerint fizetésükben visszatartott ökrök pénzzel való megváltását. Erre nézve igénybe kívánja venni a püspök úr²⁶ és a vajda segítségét.²⁷

A kamara ugyanis helytelenítette és sokalta a tiszték által a fizetésükben visszatartott ökrök számát; de ezek pénzt elfogadni vonakodtak. A vajdák magok elé idézni és törvényes kereset alá vetni kívánták a vonakodókat, hogy adják át a visszatartott ökröket s pénzzel elégíttessenek ki. Mi lett az eredmény? nincs róla további értesülésünk.

Az ökörsütés eredményeként nyert ökröknek a messze fővárosok (Pozsony, Bécs) felé felhajtása nem volt könnyű feladat. 1501-ből (midőn II. Ulászló lakodalmakor volt ökörsütés) van arról emlékezet, hogy Bornemisza János kincstartó megbízott embere (Dolhai György) 1800 ökröt (melyek valószínűleg Háromszékről kerültek ki), Brassó városánál és a Barcaságban hagyott hátra.²⁸

Oly nagy ökörcsordának útközben való legeltetése és élelmezése is nagy gonddal járt. A szászok a XVI. század elején felpanaszolták II. Ulászlónak, hogy a Székelyföldről kivitt ökröket az ő területükön hajtván fel, réteiket lelegeltették s a tovább hajtás fejében a szászokat megsarcolták, a falvakon szerte kóborolván, magokat vendégeltették,

az ökröket a falvak lakosai által őriztették és az ilyen őrizet alatt elhullott ökrök árát az egész község lakossága által fiztették meg. A király méltányolván a szászok sérelmeit, rendeletet adott ki 1508. jan. 15-én az erdélyi ökoradó fölhajtóinak, hogy a szászokat a hasonló visszaélésektől kíméljék meg?²⁹

Az ökörsütséről utoljára Mihály vajda intézkedik a székelyek számára 1599. nov. 28-án kiadott kiváltságlevelében, mellyel régi szabadalmaikat visszaállítja s adómentességüket biztosítja, de az ökörsütés régi szokását felújítja és módosítja, illetőleg kiterjeszti. Az ökörarányban is. Újítást tartalmazó intézkedés így szól:

Régi és meggyökeresedett szokás volt a székelyeknél, amit mi is megtartani kívánunk, hogy fejedelem változásakor, *azaz új fejedelem választásakor, továbbá nászülésekor minden hatodik ökör*, melyre szokás szerint a fejedelem bélyegét sütötték (amiért népiesen *ökörsütésnek* nevezték) közadóba fiztetett: ez jövőre is végrehajtható. Ugyanezen szokás fog követetni, hogyha a fejedelemnek először fia születik; hasonlóképpen, ha akárhány leánya születnék is előbb, az első fiú születni fog. Mivel pedig a női nem értéke kevesebbre becsültetik: ha a fejedelemnek leánya születik, az ökoradó helyett egy-egy forintot fizessenek a székelyek. A fejedelem gyermekei megkeresztelése idején is fizessen minden székely egy-egy forintot. Kepefizetés dolgában, mint a régi időben történt, jövőre is ugyanaz a bevett szokás és meggyökeresedett gyakorlat tartassák meg.³⁰

Ez az újfajta ökörsütés azonban soha életbe nem lépett. Azt immár egy nemzedékkel azelőtt másnemű adózás váltotta fel s a Mihály vajda újítása papíron maradt. Ez, mint az ökörsütés utolsó történeti emléke magában is, de főként azért érdekes, mert látszik, hogy a székelyek ebben az ő régi szabadságuk egyik kegyeletes emlékét látták s a gyűlölt új adók helyett szívesebben állították volna vissza a régi ökörsütést, változtatott formában is.

Még egyszer van szó, illetőleg kísérlet az ökörsütés visszaállításáról.

Az 1607. jún. 10. kolozsvári országgyűlésen ugyanis Rákóczy Zsigmond fejedelmi előterjesztései között ez áll:

«A székely nemesség eleitől fogva, mikor libertásban volt, emlékezetet tesznek az históriák felőle, hogy *új fejedelemnek választásakor közöltök ökörsütéssel, bélyegzéssel tartoztanak és minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára elbélyegzették*. Minthogy pedig most is libertásokban mi is meg akarjuk tartani. . . kívánjuk az régi szokást hogy újítsák».³¹

Az országgyűlés azonban e kívánságot hallgatással mellőzte, arra nézve törvényt nem hozott. Később sincs többé arról szó.

¹ Sz. O. I. 13., 14. 1.

² Sz. O. I. 219. 1. .

³ Bonfini 1744. kiad. 88. 1.

⁴ Sz. O. III. 141. 1.

⁵ Oláh Miklós: Hungária et Attila 196. 1.

⁶ Istvánffy Miklós: Regni Hungariáé historia (kölni kiadás) 33. 1.

⁷ Verancsics művei, I. k. 145. 1.

⁸ A Kulcsár István-féle krónika (Pest, 1805.) 12. 1. A Székely krónika (M. Tört. Tár. 1880. évi.) 636. 1.

⁹ Érd. Ogy. Emi. I. 96.

¹⁰ U. ott, 117. A Kulcsár-féle krónika hiányosan 13.1. és a teljesebb Székely krónika (Tört. Tár, 1880. évf.), 638. 1.

¹¹ Érd. Ogy. Eml. I. 119. és 184. 1.

¹² E. O. E. I. 191. 1.

¹³ Kulcsár-krónika 14.1. Az E. O. E. I. 204.1. 1546-ban a királynénak mindenik nemzet 2000 frt évi segélyt ígért s ennek fejében a székelyekre fejenként 1 — 1 frt adót vetettek.

¹⁴ Sz. O. II. 95. 1.

¹⁵ Sz. O. II. 96-98. 1.

¹³ Fennebb «bármely gyermeke. születését mondja: «aut prole aliqua augetur». (Sz. O. II. 96. 1.)

¹⁷ Sz. O. II. 100. .

¹⁸ E. O. E. I. 361. és 410. 1.

¹⁹ U. ott, I. 376. és 439. 1.

²⁰ U. ott, 457. és 503. 1.

²¹ Sz. O. II. 113. 1.

²² A fennebbi összegek 101-et tévén ki, 524 úgy jó ki, ha az elmaradt 12-öt is hozzáadjuk. (655 — 113 = 542.)

²³ A helyes összegezés szerint csak 322 jó ki.

²⁴ Helyesen 1335-ből 93 levonásával 1242 jó ki..

²⁴ Már akkor előkészületek történtek Izabella és János Zsigmondnak Lengyelországból visszahozására, ami egy év múlva meg is történt.

²⁸ Bornemisza Pál veszprémi püspök, királyi biztos.

²⁷ Vas László levele a Sz. Okltr. III. 307. 1.

²⁸ Sz. O. III. 151.

²⁹ Sz. O. III. 165.

³⁰ Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda, 314. 1.

³¹ Szilágyi Sándor: Erdélyi Országgyűlési Emlékek, V. k. 491. 1.

VIII.

A székelyek története a középkorban.

A székelyek politikai köztörténete legnagyobb részben összevág Magyarországtörténetével s így a külön székely történelemnek csak ott van jogosultsága, ahol a székelyek külön szerepeltek.

Az erdélyi székelyek történetéről írott feljegyzések csak a XIII. század elejével kezdődnek s oklevélben először 1210. és 1213-ban említetnek. Ispánjukról 1235-ben van említés legelőbb. De hogy a XIII. században a Székelyföld már eléggé népes volt, bizonyítja az, hogy új telepítésre is rajt bocsáthatott a legkeletibb székéből Erdély nyugati részére. V. István király ugyanis (1270—72.) Kézdiszékéből kitelepített székelyeknek adományozta a Torda-várhoz tartozott Aranyos-földét, az Aranyos és Maros folyó között, hűséges szolgálataik jutalmáért. Ebből alakult Aranyosszék.

Az Aranyosszékét megszálló székelyek jelentékeny haderőt alkottak s a következő évtizedek harcaiban a kunok és tatárok ellen kiváló szolgálatoakat tettek a hazának. így midőn a Magyarországra letelepített kunok fellázadtak, IV. László király a székelyek segítségével verte le őket a Hódtavánál (1282.). Majd midőn a nogáji tatárok 1285. tavaszán az erdélyi havasokon áttörve, dúlták és rabolták az országot, az aranyosi székelyek Torockó vára alatt a tatárokat megverték és ezernél több foglyot szabadítottak ki. Ezért kapták Torockó várát menedékhelyül.¹ A XIII. század végén már 29 falujuk van.

A XIV. század elejéről származó (1332—37.) pápai tized-lajstromokban három székely (a marosi, erdőhádi és csíki) esperesség területén 150 egyházközség neve fordul elő.² Tekintélyes szám ebben a korban, mely jókora haderőt volt képes kiállítani a keleti határszélek védelmére.

Nagy Lajos uralkodása elején a régebbi Kunországban, Moldvában s a Fekete-tenger vidékén megtelepedett nogáji tatárok gyakran háborgatták Erdély határait, főként a Székelyföldet s beütéseikkel nekik nagy károkat okoztak. Ezeknek megtorlására Lajos király 1345-ben hadfelkelést rendelt el, meghagyván Laczkfi András székely ispánnak, hogy hadat vezessen ellenök. A hadértő jeles vitéz zászló alá keltvén székelyeit, erős sereggel rontott a tatár földre és ott «Isten segítségével sok tatárt kardélre hánytak». A tatárok nagy sereggel állottak ellent, élükön Athlamos nagyvezérrel, aki méltó-

ságra nézve a khán után következett, akinek sógora volt. A heves viaskodás három napig tartott egy huzamban s a székelyek fényes győzelmével végződött. Magát a fővezért is elfogták és lefejezték, dacára annak, hogy teméntelen sok pénzt ígértek érte váltságdíjúl, de az ajánlatot visszautasították. Győzelmi jelvényül sok zászlót, foglyot és különösen sok zsákmányt, aranyban és ezüstben, gyöngyös ékszerekben, drága ruhákban, hoztak haza magukkal.³

A fényes győzelemnek nagy volt az erkölcsi hatása és híre. A valóságos hit a székelyek fővédője, szent László segítségének tulajdonította a győzelmet s erről szép legenda keletkezett. Az egykorú minorita így jegyezte fel:

Azt beszélték Váradon, hogy míg a tatárokkal a csata tartott, a várad! templomban sehol sem lelték Szent László király fejét s midőn napok múltán megkerült, annyira verejtékezett, mintha nagy munkából fölhevülve érkezett volna valahonnan. A csodát egy öreg tatárfogoly elbeszélése magyarázta meg, azt állítván, hogy nem a székely és magyar verte meg őket, hanem az a Szent László, akit segítségül hívtak. Társai is azt mondták, hogy mikor a székelyek támadtak, hatalmas természetű vitéz ment élükön, nagy lovon ült, fején aranykorona volt, kezében csatabárd s az ő rettenetes suhintásaival és súlyos csapásaival ez rontott meg minket mindnyájunkat. Feje fölött pedig felséges szép úrasszony alakja lebegett, csodálatos fényességet árasztva, fején tündöklő arany koronával. Ebből is kiviláglik — tette hozzá az egyházi író, — hogy a Jézus Krisztus hitéért küzdő székelyeket maga a boldogságos Szűz Mária és Szent László király segítette meg a pogányok ellen.⁴

A székelyeket annyira fellelkesítette a tatárok felett 1345-ben aratott győzelem és a nyert zsákmány, hogy a következő 1346. évben minden felsőbb rendelet nélkül, «csak úgy önszántokból» nagy számmal rácsaptak a tatárok országára s ott csatát víva, győzelmet arattak és sok tatárt öldöstek le. Nagy volt a zsákmány is, drága fegyverekben, barmokban, drágakövekben és gyöngyös ékszerekben.

A székelyek ezeket a beütéseket tovább is ismételvén, a megriadt tatárok végre jónak látták a Székelyföld közeléből távolabb — a Fekete-tenger mellé s a Krim-félszigetre, ott lakó fajrokonaiak közé húzódni vissza.⁵

A tatárok kivonulása után az addig leginkább kunok és ruthének által lakott Moldvába a XIII. század végén Máramarosba telepített oláhok vajdája Bogdán vezette ki népét és telepítette le ott (1359. előtt). Lajos király azonban fennhatósága jogát felettök továbbra is

fenntartotta és a moldvai vajdák hűséget esküdtek, adót fizettek és hűbériséget vállaltak a magyar királynak?

A magyar királyság fennhatóságát az újonnan alakúit moldvai vajdaság felett a közeli székelyek hadereje biztosította. Az ő papjaik voltak a hittérítők az újonnan visszaállított milkovi püspökségben, melynek hívei közé a Szereth-melléki őslakó csángó magyarok, a benmaradt kún töredékek s a kath. vallásra áttért szláv és oláh új telepések tartoztak.

Ugyanez a fennhatóságot biztosító és civilizáló szerepük és hivatásuk volt Havasalföld felé, az oláh vajdaság irányában is, ahol Nagy Lajos uralkodása alatt (1340—80) több ízben harcolnak s hűségre hajtják a magyar király hűbéres vajdáit. így többek közt az 1330-ban fellázadt Bazarád utóda Bazarád Sándor (1342.) meghódolt. Lajk 1369. Isten és *a magyar király kegyelméből* havaseli vajdának és Szörényi bánnak címezte magát s Demeter erdély püspöknek engedélyt adott országában kath. templomokat szentelni és püspöki teendőket végezni. Az oláhok abban az időben tömegesen kezdtek katholizálni s 1372-ben Lajk vajda Lajos király azon óhajtását, hogy a schismától (óhittől) eltérjen, színlleg legalább teljesítette.

Nagy Lajos a székelyek haderejét igénybe vette egyéb háborúiban is, úgy nápolyi hadjáratában (1347—50.), mint később a litvánok és tatárok ellen, majd a szerb-bolgár háborúban. Személyesen is járt a Székelyföldön; Görgény várából a székelyek ispánja székelyéről írt 1366-ban levelet a velencei dogénak.⁷

A székelyek hűségében nem csalódott a nagy király s az ország, melynek harci dicsőségéből e daliás korszakban a székelyek bőven kivették a részüket. /

Zsigmond király uralkodása (1387—1437) idején is bő alkalmuk volt főhivatásuk, az ország keleti határainak védelmére.

A két oláh vajda hűségének ingadozása, a lengyel királyság versenye a Moldova feletti hűbéruraságra s a törökök hódító fellépése az Aldunánál mindegyre újabb harcoknak lett kútforrása a délkeleti határszéleken.

Így 1394. őszén Zsigmond király indítva érezte magát hadat vezetni István moldvai vajda ellen, aki a lengyel fennhatósághoz pártolt s országát Erdély felől elzárta és megerősítette. A király a székelyek ispánját Kanizsai Istvánt előre küldötte bandériumával s a székely fölkelő hadakkal, hogy utat nyissanak a hegyi torlaszokon át.

A székelyek behatoltak Moldvába, ütközeteket vívtak István vajda oláhjaival, biztosították a király bevonulását, úgy, hogy Zsigmond király (1395. jan.) akadály nélkül juthatott el a vajda székvárosáig, Szucsaváig s ott táborot ütött. István vajda főembereivel megalázkodva ment a király elé, kegyelmet kért, hűséget esküdött s elismerve a magyar korona fennhatóságát, adófizetésre kötelezte magát.⁸

Zsigmond király a Székelyföldön át Brassó felé ment haza. Brassóban megjelent előtte Mircse, az elűzött havaseli vajda s hűséget esküdve, segítséget kért. A magyar és székely seregek kevés pihenés után megindultak Havasalföldébe, hogy Mircsét visszahelyezzék fejedelmi székébe. A király tavasszal Budáról maga is oda sietett. Kíséretében volt a székelyek ispánja, Kanizsai István, aki Kis-Nikápoly ostrománál a törököktől sebet kapott székelyei élen. A vár bevétel után azonban Mircse hűtlenné vált és hogy a töröknek kedveskedjék, a hazatérő magyar sereget a hegyi úton (a Töröcsvári-szorosban) orozva megtámadta, miként 1330. Bazarád vajda Károly királyt.

1396-ban a nagy-nikápolyi csatában ott voltak ismét a székely hadak s együtt harcoltak az európai segédhadakkal a török ellen. A székelyek ispánja Kanizsai István a nikápolyi vesztes csata után az Aldunán Konstantinápoly felé menekülő s onnan Dalmácián s Horvátországon át visszatérő királlyal együtt járt és tért vissza másfél év múlva.⁹

A törökök hódító fellépése az Aldunánál s Erdély határszélein a székelyeket mindinkább a védelmi vonal előterébe állította. Amint az előbbi századokban ők voltak a határvédők és hullámtörő gát a besenyők, kunok, majd a tatárok beütései ellen, most az újabban megalakult két oláh vajdaság s az ezekre is rázúduló török hódítás útjába kerültek.

A XV. század előhaladtával a török kérdés mindinkább előtérbe nyomult. Az aldunai oláh vajdaság nem bírt ellentállani a nyomásnak s a vajdák nagyjából behódoltak a szultánoknak; aki nem hódolt, azt elűzték s a magyar királyok fennhatósága felettük mindinkább kétségessé vált.

Zsigmond király azonban nem adta fel a versenyt s védte a keresztyénség ügyéhez hű vajdákat, az elpártolókat pedig üldözte s az árulókat megbüntetni igyekezett. A lucki keleti kongresszuson azt indítványozta (1429.), hogy az oláhok ellen büntető-expedíciót indítsanak, mert mindegyre elárulják a keresztyénség ügyét és «mindig két nyergen ülnek» (perfidek).¹⁰

A hadi mozgalmak arra sarkalták Zsigmond királyt, hogy az

ország eddigi hadszervezetét átalakítsa s a honvédelmet reformálja. Kihatott ez a székelyek hadkötelezettsége megállapítására is.

Időközben 1437-ben véres pórlázadás tört ki Erdélyben, melyet az erdélyi vajda s a székely ispánok (Tamási Henrik és Kusali Jakch Mihály) a nemesség és a székelyek csapataival sem tudtak leverni, hanem kiegyezéssel próbálták lecsendesíteni. Ennek következménye volt az erdélyi három nemzet: a magyarok, székelyek és szászok szövetkezése (első uniója) 1437. szept. 16. Kápolnán egymás kölcsönös segítése végett.¹¹ Ez az unió először egyesítette egy politikai nemzetté Erdély három nemzetét az ország közös védelmére. Ez volt alapja Erdély alkotmányának, melyet újabb nemzeti egyezségek tovább fejlesztettek. A belső és külső veszedelmek, a közös védelem érdeke tömörítették szövetségbe a politikai nemzetek tagjait; mert míg egyrészt az elégedetlen néposztályok sorsuk javítása érdekében mozgalmakat indítottak, másrészt a török veszély állandó rettegésben tartotta a keleti határszél lakosait.

Hunyadi János erdélyi vajda és székelyek ispánja harcaiban a székelyek jelentékeny szerepet játszottak. Ez az 1442-ben vívott szentimrei csatánál kimutatható. Ott az első csapatot a székelyek alkották.

Hunyadi a székelyeket, kiknek vitézségétől függött nagy részben a fényes győzelem, kitüntetni akarván, a csíksomlyai ferencendi zárdának 32 családfőt adományozott, azon föltétel alatt, hogy katónáskodási és minden egyéb országos teher alól mentek legyenek s a zárdának szolgáljanak. E 32 családnak, kiket confratereknek neveztek, a zárdához való viszonya négy századon át, 1848-ig tartott.¹²

Hunyadi János kormányzósága maradandóbb emléket is hagyott maga után: a székely örökösödésről szóló törvényes intézkedést, mely legrégebb írásban fennmaradt constitutioja a székelyeknek.¹³ Ez a székely birtokokban való örökösödést úgy szabályozta, hogy ha két fiútestvér az atyai örökségen megosztozott, azok fiúörökösei bírják és örököljék az ágbirtokokat; ha azonban valamelyik ágban a fiúörökösök kihalának, akkor az ugyanazon ágbeli leányörökösök öröklik az ágbirtokokat, a másik ág fiúörökösei kizárásával. Ez az alapja a székely *fiúleányságnak*: a magvaszakadt székely birtokon a leányörökösödésnek. Hunyadi János a székely jogokat és kiváltságokat ezenkívül is rendezte és oklevélbe foglalta, melyet a zabolai gyűlésen (1466.) felmutattak és megerősítettek.

A székelység jogviszonyainak szabályozása Mátyás király idejében újabb, nagy lépéseket tett előre. Ő ugyanis 1463-ban megerősítette és kiadta az erdélyi három nemzetnek az általános hadfelkelésre vonatkozó szabályait.¹⁴ Ennek következtében Erdélyben általános népmozgalom támadt, ami ellen a nemesség szövetkezett.¹⁵

1465-ben a háromszéki székelyek közt is viszály keletkezett. A hatalmasok és előkelők elnyomták a közszekelyeket, megfosztották ősi jogaiktól, szabadságaiktól. A közszekelyek «Kapitány» Szolga Miklós vezetése alatt fellázadtak, az urak házait megrohanták, lerombolták, felégették, javaikat zsákmányra vetették és kegyetlenül visszarolták a szenvedett sérelmeket.

Mátyás király értesülvén a háromszéki zavargásokról, a viszály lecsendesítésével megbízta Szentgyörgyi és Bazini János grófot, az erdélyi vajdát és székely ispánt; aki 1466. január 20-án *Zabolán* erdélyi főnemesekkel és az összes székely székekből egybegyűjtött székelyekkel gyűlést tartott, egyezséget hozott létre közöttük és megvizsgálván a székelyek régi törvényeit és jogait, azokat megújította és *pontokba foglalva kiadta*.

Ezek az articulusok megállapítják az akkor még csak két székely rend (a főbbek és közrend) egymás közötti jogviszonyát, jelesen a közszekelyek szabadságát. Megszabják a jogszolgáltatást mind a három szék külön választott 12—12 esküdtje által, kiknek 7₃-ada a főbbek, 2 3 -ada a közszekelyek közül választandó. A perek felebezése a széktől Udvarhelyszékhez, onnan a székely ispánhoz és végül a király személyéhez történjék. A bíró-gyalázónak nyelvált-sága 12 márka, viszont a *hamisan ítélő bíró méltó legyen a megnyúztásra és bőrének szalmával kitömetésére*.

Elhatározták továbbá, hogy senki se tartóztasson le valakit jogtalanul s aki ilyet elkövet, a táborban gyilkosság, otthon hatalmaskodás bűnében marasztaltatik el; ha kell, mindenki perelje adósát a székeken a bírák előtt a törvény rendjén s feltalált adósát vagy az őt törvényesen illető dolgokat ne maga önkényesen, hanem a bíró által foglaltassa le.

Végeztetett, hogy tisztségeket vagy hivatalokat a székelyek közül senki se foglalhasson el pénzért vagy hatalmasul annak akarata ellenére, akit az a tisztség illet, ha csak az illető jószántából bele nem egyezik.¹⁶ Máskülönbén a hatalmaskodó fő- és jószágvesztéssel bünhődik.

Senki e vidéken átutazót, bármily rendű és nyelvű s bármely keresztyén országból való legyen, személyében és javaiban semmiként

ne akadályozza és károsítsa, hacsak a királytól, vagy székely ispántól arra írott rendelete nincsen.

Ha, a székelyek általános vagy részleges hadfelkelésre mennének, senki közülük élelmiszert fizetés nélkül vagy más értéket valakitől el ne vegyen; aki valamit elvesz, egyik keze, vagy szeme elvesztésével bünhődik»

A köztük lakó papok főpapjaiknak engedelmeskedni tartoznak, a papi gyűléseken (synodusokon) minden pap megjelenni tartozik és aki arról püspöki engedély nélkül elmarad, a plébániát elveszti.

Az összes ítéletek, melyek a gonosztevő ú. n. Kapitány Szolga Miklós felkelése alatt a háború ideje alatt bármi címen hozattak, megsemmisítettek.

Semmiféle előkelő (potens) nem szállhat meg valamely faluban, ahol öröksége és illetősége nincs, a község lakói beleegyezése nélkül.

A székbíró több mint három lovas kísérével ne szálljon hozzájuk és csak egy helyettest tartson maga helyett, ne többet. Az ilyen maga helyett mást, vagy másokat ne tartson, hanem csak maga járasson el a bíró személyében, másnak az ítélete érvénytelen. >

Ha bármely előkelő vagy közszékely, akik közt a jelenlegi viszály és háborúság támadt, ezeket a végzéseket megszegné és ha valaki a közszékelységet ismét az előbbi szolgaságba hajtani és tartani akarná: akkor a szabadságában megtámadott, vagy megkárosított mondja azt meg az esküdteknek s ezek megbizonyosodván igazsága felől, adják tudtára a székelyek ispánjának és ez a vétkest fő- és jószágvesztéssel sújtsa kegyelem nélkül. Másrészről, ha a székelyek közönsége idők folyamán hasonló pártütést, vizzályt, háborúságot és egyenetlenséget támasztana külön vagy együttesen: akkor az illetők fő- és jószágvesztésre ítéltessenek és örök hűtlenség bűnében marasztaltassanak el; azon felül pedig még összes jogaikat és kiváltságaikat, melyeket a szent királyok (divorum regum) engedelméből és kegyelméből élveztek, veszítsék el.

Végül az előkelők javai, melyek a mondott háborúság idején a község által elvitettek, harmadnap alatt adassanak vissza s házaik, melyek a székelység által leromboltattak vagy felgyújtattak, a következő Szent János napjáig a község által építtessenek fel, örök hűtlenség büntetése terhe alatt.

Mindezekre az előkelők és a közszékelyek magukat önként kötelezték, a fennebb megírt büntetések mellett.¹⁷

Ez a székelyek második, ismeretes, írott alaptörvénye.

A székely köznép más székekben is forrongásban volt Mátyás

uralkodása folyamán. Panaszok érkeztek a királyhoz 1473-ban a zempléni táborban levő Udvarhely- és Maros-székbeli lófők és gyalogok részéről, hogy a székely főrendek közül némelyek őket pénzbeli fizetésre kényszerítgetik. A király, tekintetbe vévén az egész székely nemzetnek hozzá való hűségét és hadakozásra való mindenkori serény készségét, megparancsolja mérái Magyar Balázs erdélyi vajdának és székely ispánnak, hogy azt a sérelmet késedelem nélkül megorvosolja és súlyos büntetés alatt kihirdetés által tiltson el minden húzás-vonást. Ugyanakkor elrendeli a székely lófők és gyalogok lajstromba írását (collustratio, lustrum) s egyik rendből a másikba való átlépés módozatát. Ezzel megállapítja a három rendet.¹⁸

A székelyek az ő hű szolgálataik által — úgy látszik — szívéhez voltak növe az «igazságos» királynak, aki külön kiváltságlevélben is biztosította a székelyek előjogait, adómentességét stb.

Vitézségükkel szereztek erre érdemeket, a moldvaiak, törökök, csehek és lengyelek ellen vívott háborúban.

Szerepeltek a székelyek a hűtlen István moldvai vajda ellen vezetett hadjáratban is.¹⁹

Mátyás seregével Brassóból 1467 nov. 25. indult Háromszéken át Moldva felé. Az Ojtozi-szorost ledöntött fákkal eltorlaszolja és bevágva találta. «Meg kellett az utakat tisztítani igen nagy munkával.» A székelyek ennek nagy mesterei lévén, gyorsan elvégezték és a sereg előnyomult, a Szeret völgyébe át, majd fel egészen Románvásárig, melyet ostrommal vettek meg. Onnan a Moldva mentén haladtak tovább Moldvabányáig (Baia). Ott egy Moldvában tartózkodó erdélyi székely jelentette a királynak, hogy a vajda 12,000 főnyi serege közelít. Ezek éjjel kétfelől rontottak a városra, felgyújták és nagy viadalt kezdének, melyben négy óra alatt 7000 oláh és 1200 magyar esett el. Mátyás király az éjjeli meglepetés zavarában maga is megsebesült a hátába fűrődött nyílveszőtől. E miatt nem is folytatta tovább a hadjáratot, hanem visszatért Erdélybe, úgy hogy karácsony ünnepére már Brassóba ért. István vajda bocsánatkérő és hűséget fogadó levele még Erdélyben érte utói.²⁰

Részvtettek a székelyek Mátyás csehországi hadjárataiban is; *éppen úgy* a lengyelek ellen 1473-ban a felsőzempléni harcokban. Ott esett el Csopor Miklós volt erdélyi vajda és székely ispán. Ott a táborban ad a székelyeknek kiváltságlevelet Mátyás király, jogaik, kötelezettségeik és adómentességük felől.²¹

Nemsokára nagy erdélyi sereg (21,000), köztük 5000 *székely* vonult a király intézkedésére István moldvai vajda segítségére a török

ellen. Az egyesült erdélyi és moldvai sereg 1475 jún. 17. fényes győzelmet aratott a törökön a Berlád folyó mellett. A győzelmi jelekből Mátyásnak is küldött István vajda, aki hálából és újabb segítség fejében a magyar királyt természetes urának ismerte el és hűséget fogadott. Mátyás (1475 aug. 15.) viszont a magyar korona hűségére visszatért és neki, mint természetes urának újra meghódolt István moldovai vajdát fiaival, bojárjaival és egész országával együtt kegyelmébe fogadván s neki eddigi vétkeiket megbocsátván, őket elődei, a magyar királyok által adott minden jogaikban, kiváltságaikban és szabadságaikban megtartani ígérte.²²

Nagy szerepet játszottak a székelyek a kenyérmezei diadal kivívásában is. 1479 őszén ugyanis 60,000 főnyi török és oláh sereg rontott Erdélybe és Gyulafehérvárig feldúlta az országot. Báthory István erdélyi vajda és székely ispán fegyverbe szólította az erdélyi hadakat, nemeseket, székelyeket és szászokat, aztán Szászváros mellett a Kenyérmezőn elállta útját a gazdag zsákmánnyal visszavonuló törököknek, segítségül híván Kinizsi Pál temesi ispánt. A felállított hadsereg balszárnyán, a Marosra támaszkodva, a székelyek állottak. A törökök túlereje visszanyomta a jobbszárnyon a szászokat, majd «megtolák a székelyeket és sokat levágának közülök» s a közepen a derék hadat annyira szorongatták, hogy magán a fővezéren «a vajdán hat sebek esének, lova is megsebesüle». A legválságosabb pillanatban érkezett meg Kinizsi Pál segédseregével és fényes győzelemmé változtatta a kétségbeesett küzdelmet (okt. 13). 30,000 török, 10,000 erdélyi lett a harc áldozata. A diadal torát víg lakomával ünnepelték, melyen a magyar Herkules, Kinizsi táncát (török holttesteket forgatván két karjával és fogaival) a róla szóló legendák messze elhíresítették. A fényes győzelmet «Te Deum»-mal ünnepelték nemcsak Magyarországban, hanem szerte a keresztyén világban, főként Rómában.²³

A kenyérmezei hős Báthory István azonban, amely ünnepelt hadvezére volt Mátyás királynak, éppoly zsarnoka lett a székelyeknek a gyöngye II. Ulászló uralkodása alatt. Az erőskezű Mátyás halála után (1490) nyíltan hirdette, hogy olyan királyt akar, akinek üstökét markában tarthassa. A lengyel eredetű cseh királyban «Dobzse» Lászlóban megtalálták a báb-királyt, de meg is ásták a nemzet sírját Mohács mezején. . .

Báthory a gyenge király alatt féktelen hatalmaskodást kezdett gyakorolni a kormányzása alatt lévő, jogaira féltékeny, szabadságáért élő-haló székelység felett. Főembereit ölette, kínoztatta, száműzte, a népet zsarolta, kifosztotta s dölyfösen hirdette, hogy két feje legyen

annak, aki ellene a királyhoz panasszal mer fordulni, hogy ha az egyiket leüti, a másikat elővehesse.

A székelyek tovább nem tűrhették a kegyetlenkedést és elnyomást, 1492 végén fegyverre keltek szabadságuk védelmére. Az udvarhelyszéki Nagysolymoson 1492. dec. 2. nemzetgyűlésre jövén össze, elhatározták, hogy segítségül hívják az erdélyi nemességet és szász-ságot, hogy együtt folyamodjanak a királyhoz, hogy régi szabadságukban tartsa meg őket.

A székely nemzetgyűlés a folyamodványt elkészítette, elsorolván benne keserves elnyomításuk hosszú lajstromát és a királytól a vajdasipán elmozdítását követelték.

A korjellemző, érdekes emlékirat lényegesebb részei ezek:

Felsőged megkoronáztatása után követeit *Veres* Pétert és Geréb László püspököt levelével közénk küldötte, melyben tőlünk hitet és örök hűséget kívánt, ígérvén régi jogaink megtartását, mire a követek meg is esküdtek. És jóllehet ugyanakkor Felsőged öccse, Albert lengyel király is felszólított az ő hűségére, mi nem neki hódoltunk, hanem Felsőgednek esküdtünk hűséget, azzal a feltétellel, hogy Felsőged minket jogainkban meg fog tartani s akik Albert király mellé állottak, bocsánatot nyerne. Mi attól fogva Felsőgedhez mindig hívek voltunk és mindenben hűségesen szolgáltunk. De a vajda úr a Felsőged nekünk tett ígéreteivel semmit sem gondolt, közénk, mint ellenségre, erős sereggel jött, sok ártatlant megöletett, némelyeknek szeméit szúratta ki, másoknak házait földig romboltatta, nejeiket, leányaikat kínoztatta, minden vagyonukat és jószágukat elvitette, több mint 10,000 forint értékben zsákmányra hányatta s tőlünk barmokat szedetett. És ami még gonoszabb és *soha nem hallottuk, köztünk várkastélyt (castrum) építetett*, melyből bennünket mindig bátran elnyomhasson és rombolhasson ...

A kastély felépítése után Udvarhelyszéken mindenkitől egy köből gabonát, egy köből zabot, egy tehenet, egy csirkét, egy kenyeret, minden parochiától két ökröt, két hordó sert, két szekér szénát és minden falutól egy kocszi szalmát zsaroltak ... Zetelaka falujában, ahol 60 lakos volt, hat emberen kívül mind a maga vérdíjával váltotta meg magát, akiket pedig el nem foghattak, gyermekét fogták el s nyárshoz kötötték; anyja látván, hogy meg akarják sütni, vérdíjában megváltotta.

Egy jámbor tisztességes asszonyt ártatlanul elfogván, oszlophoz kötözték, kendert tévén alá, meggyújtották; rokonai váltották meg vérdíján.

Némely nemesek *házait* fölégette. A vajda és udvari emberei egy nemes urat, házára menvén, vasbotokkal verték, 50 forintot vettek el tőle, hajadon leányát hajánál fogva vonszolták ...

Nem mertünk Felségedhez menni, hogy elnyomatásunkat előadjuk, mert a vajda úr azt mondotta, hogy ő király és vajda Erdélyben s aki Felségedhez akar folyamodni, két feje legyen, hogy ha az egyiket elveszti, a másikat feltehesse. Azt is mondotta, hogy a vajdaságot Felséged neki örökösen adta, ami eddig hallatlan volt.

Soha ilyen elnyomatást nem szenvedtünk; nem tudjuk azonban, vajjon Felséged tudtával van-é, vagy nincs. Sokan emiatt Moldvába és Havasalföldébe menekülnek ...

Több széken, ahol a székelyek fiúgyermekai kihaltak, a vajda úr leányait erőszakosan udvari embereihez adta férjhez és székely örökségeiket elfoglalta ...

Azt mondogatta, hogy jobb volna Felségednek, ha az egész Székelyföldön bűdös dögök hevernének, mint hogy székelyek lakjanak, mert Felségednek semmi hasznot, sem szolgálatot nem teszünk. Nekünk azonban úgy látszik, hogy Felségednek szolgáltunk s mert míg az ország egyéb határszéleit sok ezer forinttal tartják fön, őrzik és mégsem lehet a pusztítástól megmenteni: addig mi ezt az országot Felségednek minden pénz-segedelem nélkül, sok atyánkfiának fogságba jutásával s vérük bő omlásával mindeddig épen megtartottuk. Ezenkívül, midőn a boldogult királyok bennünket fölszólítottak, *minden táborozásban ott voltunk az ország védelmére s ami őseink vére különböző országokban, t. i. Moldvában, Havasalföldön, Rác-, Török-, Horvát-, Bolgárországban bőven hullott és a mi vérünkől patakok folydogáltak, tagjainkból és csontjainkból pedig halmokat hánytak* ...

Most pedig Felséged idejében tőlünk *tízezer ökröt csikartak ki* s Felséged részére *a székelység nyolcadrészét kívánták táborozásra*, mely készületre és táborozásra fejenként egy-egy forintot fizettünk, ami összesen 100,000 forintra megy...²⁴

Ezekből látszik, hogy vajda urunk bennünket tönkretenni szándékozik, főembereinket kiirtani s magukat a szegény székelyeket minden szabadságtól megfosztani törekszik ...

Könyörgünk ezért Felségednek, hogy tekintse meg ily nagy elnyomatásunkat és *méltóztassék a vajdát közülünk visszavenni*, hogy bennünket még több törvénytelen és hallatlan gyötrelmekkel ne háborgasson. Tudja meg Felséged bizonyosan, hogy *mi alatta soha nem maradunk, még ha mindnyájunknak feleségeinkkel, gyermekeinkkel az országból idegen földre kellene is bujdosnunk; mert ha a vajda úr*

*köztünk tovább is uralkodnék, elhatároztuk, hogy Felsőerdő országából azonnal kibujdosunk*²⁵...

A székelység eme jaj kiáltásának meglett a következménye, A király Báthory Istvánt 1493 január közepén az erdélyi vajdaságtól és székely ispánságtól «kegyelemben» (*salva gracia et benevolentia*) felmentette és azt Losonczi László és Drágfy Bertalan főkamars-mestereire ruházta.²⁶

A székelyek hálások voltak a király iránt és hűségesen szolgálták őt és védték a hazát.

A két új vajda még le sem érkezett, midőn Telegdi István alvajda fegyverre szólítá a Báthory letétele felett örvendező *székelyeket* és szászokat a Verestoronynál (1493 febr.) Erdélybe ütött Ali bég ellen, akit öt napi rablása után ki is vertek. Ősszel (okt. 15.) új betörést intéztek a törökök a Barcaság felé, de a székelyek ércfalán az is megtört.

1494-ben Erdélyben az önhatalmúlag követelt adó miatt lázadás tört ki, melyet a király személyes megjelenéssel s Drágfy vajda kegyetlen szigorral fojtott el. A székelyek, mint adómentes nép, nem vettek benne részt. Ellenben résztvettek az Ulászló ellen fellázadt délvidéki főurak, főként Újlaki Lőrinc herceg ellen 1494—95-ben az erdélyi vajda által vezetett támadásban, Szerémújlak s más várak kiostromlásában.

Mindezeket különös érdemül róttá fel nekik II. Ulászló király kiváltságaik megerősítése alkalmával; elmondván, hogy a székelyek nagy érdemeket szereztek elődei alatt a magyar korona védelmében a törökök ellen, *verők hullatása s őseik és testvéreik önfeláldozása által, azután pedig az ő trónfoglalása óta nemcsak a törökök ellen, hanem a lázadók és pártütők ellen mindig fáradhatatlan lelkiülettel és bármely felszólításra készséggel teljesített hűséges szolgálataikkal.*

Ezeket az érdemeket kívánta megjutalmazni azzal a székelyek történetében nagyjelentőségű *kiváltságlevéllel*, melyben 1499 júl. 13. Budán a székelyek régi jogszokásait és szabadalmait megerősíti és pontokba foglalja.

A bevezetésben elmondja, hogy a három nemzetségbeli erdélyi székelyek részéről és nevében elibe terjesztettek némely articulusokat, melyekben a székelyek azon szabadalmi és régi jogszokásai foglaltattak, melyekkel ők ősidóktól fogva éltek, elődei, a magyar királyok idejében és azt kívánták, hogy ezeket a cikkelyeket kiváltságlevél alakjában szerkesztve (redigere) nekik és utódaiknak örökre érvényesen megerősítve kiadná. Megtekintvén érdemeiket, kérésüket

teljesít s a cikkelyeket elősorolja. Legelőbb is meghatározza a hadszervezet és hadakozás módját, hogy miképpen, mily nagy számmal, kiknek a vezetése alatt kell a székelyeknek fölkelni a különböző irányban vezetett hadjáratok alkalmával.²⁷ Meghatározza a székelyek adómentességét s az «ökörsütés» módozatait.²⁸ Aztán a székelyek önkormányzatát: a székely ispán jogait és kötelességeit, főtörvényszékét, a királybírók tisztét, a törvénykezés módozatait, a székelyek birtokjogát stb. írja körül;²⁹ de egyszersmind intézkedik a túlkapások, a zabolátlanság, az önbíráskodás, a közrend és jogháborítás ellen.

Ezentúl — úgymond — *a székelyek senki házát földülni ne merészeljék*, sem *senkit* közülök saját hatalmuknál fogva a székely ispán tudta nélkül *halálos büntetésre ne ítélhessenek*, örökös hűtlenség terhe alatt.

Továbbá, ha valaki a székelyek közül az ország ellen (contra rempublicam) vagy a község jóléte ellen új és rossz törvényeket hozna be, vagy a községet jogaiban, vagy vagyonában sértené, vagy elnyomná, vagy a székely jogokat, jó szokásokat és igaz törvényeket megzavarná és a szék bírái által megintve sem akarna a tiltott útról letérni: akkor azon szék bírása a sértett fél panaszára tartozzék a szék közönségét összehívni, és ha a dolog eligazítására a szék nem volna elegendő, más székből is hívjon össze; ha pedig szükségesnek mutatkoznék, Udvarhelyszék kapitánya a főemberek meghagyásából hívja össze *a székelyek közönségét* s miután ez a panaszokat és vádakot kihallgatta s az ügyet megvitatta, a felek az ítéletet az ispán elé vihessék és az ispán akarhatja és megkeresése nélkül senkit személyében vagy vagyonában háborgatni és károsítani ne merjenek. Ha az ispán látja, hogy igaz ítéletet hoztak, tartozzék azt helybenhagyni, vagy pedig az ügyet újra átvizsgálhatja és új ítéletet hozhat. Ha valamely székelyek a főntebiek ellen bármiben vétenének, fejjökkel és ingó vagyonukkal lakóijának. Ha pedig valamely ilyenképpen elítéltek vagy számkivetettek a királyhoz vagy főpapokhoz és zászlós urakhoz folyamodnának s a király az ispán és a székelyek által magát informáltatván, a vétket nem találja nagyjelentőségűnek s meg akarna kegyelmezni, a székelyek megegyezése nélkül is kegyelmet adhat. Ha pedig a király úgy találja, hogy a vétek és kihágás nagy és súlyos, az olyannak a felség se adjon kegyelmet.³⁰

II. Ulászló a gyakorlatban szokásjogként hosszú idők folyamán kifejlődött s részben elődei, így a Mátyás király által is már kiváltságlevélben biztosított jogszabályokat foglalta ebben össze minden eddi-

ginéi szabatosabban, a közélet legfontosabb szükségletei — a honvédelem, adózás, közigazgatás, törvénykezés — szabályozására,

A Székelyföld jogállapotának, a jogok és kötelességek rendezésének terén igen jelentékeny haladást jelentett ez, melynek messze kiható jelentősége volt a jövőre is,

Werbőczy nagyszabású törvény könyvét két évtizeddel előzte meg — bár csak dióhéjban — a székely jogok illetően kodifikálása,

¹ Sz. O. I, 18., III. i,

² Monumenta Vaticana I. Pápai tizedszedők számadása 97, 1,

³ János minorita krónikája. Gombos F. A.: Középkori krónikások XI. 62.[^]

⁴ Arany János Szent László c. költeményében feldolgozta ezt a szép legendát:

«Nem a székely, nem is Lackfi,

Kit Isten soká megtartson,

Hanem az a László! László!

Az győzött le minket harcon» — mondotta a tatár vezér.

⁵ Küküllői János, VI. fej.

⁶ Pór Antal a Milleniumi Történet III. k. 281. 1.

⁷ Jakab E. és Szádeczky L.: Udvarhelyvm. története, 217. 1.

⁸ Sz. O. I. 82. Thuróczy Chron. Hung. p. IV. c, V.

⁹ Thuróczy Chron. Hung. p. IV. c. IX.

¹⁰ Mechowski históriája után Szamosközy hist. III. 221.

¹¹ SZ. O. I, 134.

¹² Veszély Károly: Hol verte meg Hunyadi János Mezőbényét? Századok 1879.

évfolyam.

¹³ Kállay Ferenc: Az ős székely nemzet eredete, 181. 1.

¹⁴ Sz. O. I. 196.

¹⁵ Kőváry László: Erdély történelme, II. 88.

¹⁶ Ebből látszik, hogy a tisztségek Háromszéken is nemek és ágak szerint; a birtokok (lófőségek) szerint rendre jártak.

¹⁷ Sz. O. III. 82-86. 1.

¹⁸ Sz. O. I. 219. Ld. Benkő József: A székely nemzet képe, 37. 1.

¹⁸ Ezt tartják az oláhok egyik fő nemzeti hősiüknek és «Stefan cel Mare» t. i.

Nagy Istvánnak hívják.

²⁰ Heltai krónikája, II. 86. 1. Bonfinius dec. IV. 1. I. (427. 1.).

²¹ Sz. O. I. 220.

²² Gr. Teleki József: A Hunyadiak kora. IV. k. 421-29. 1.

²³ Bonfini 481. Heltai 178. Gr. Teleki József: Hunyadiak kora. V. k. 116. 1.

²⁴ Ebből látszik, hogy a Székelyföld lakosait akkor 100,000 főre számították s annak nyolcadrésze 12,500 főnyi harcost jelentett.

²⁵ Sz. O. I. 273. kelet nélkül; 1492. végén kellett kelnie. Magyarul közölte Szabó Károly az általam szerkesztett Székely Egyleti Képes Naptár 1890. évf. 28. 1.

²⁶ Sz. O. I. 271. 1.

²⁷ Ld. fennebb VI. A székelyek hadszervezete c. fej.

²⁸ Ld. VII. A székelyek adózása c. fej. ,

²⁸ Ld. mindezeket a megfelelő fejezetekben.

³⁰ Sz. O. III. 143. Szabó K.: A régi székelység, 163.

IX.

A székelyek története a XVI. század elején.

(1505-1526.)

Az újkor első százada miként a legválságosabb a magyar állam évezredes történetében: még fokozottabban az a székelyekében. Az országos bajok, párviszályok, pórlázadás, mohácsi vész, ellenkirályok küzdelme, török hódítás, német elnyomatás, nemzeti ellenállás drámai fordulataihoz itt — az újonnan alakult erdélyi fejedelemség kebelében — még más bonyodalmak, küzdelmek is járultak: köztük a székelyek különleges nemzeti, társadalmi és rendi küzdelmei s az ebből támadt válságok, összeütközések, forradalmak.

A székelység a század elején lázas forrongásban volt, hogy megvédelmezze szabadságát, szervezze, kiépítse jogi intézményeit, biztosítsa a jogrendet. A jogi és társadalmi alapot és keretet megadták Mátyás király és II. Ulászló rendelkezései, kiváltságlevellei; de azoknak hézagai kitöltésre vártak. A megállapított vezérelvek gyakorlati megvalósítása új intézmények és intézkedések létesítését igényelte.

Ez a közszükséglet idézte elő 1505-ben és 1506-ban a székely nemzetgyűlések tartását és végzéseit.

A székelyek ősidőktől fogva tartottak nemzetgyűléseket. Ez volt az ő legfőbb nemzeti joguk. Törvényhozó és törvénykezési jogot gyakorolt az, a székelység egyetemét illető elvi és gyakorlati kérdésekben.

A székely nemzetgyűlés hatásköre messzebb terjedt ki, mint az erdélyi nemesség, vagy a szászok közgyűléseinek hatásköre. Mert a székely nemzetgyűlés főbenjáró ügyekben is ítelt, nemzetárulás, pártütés esetén. Továbbá a XVI. század elején tartott közgyűlések végzése szerint főtvényszéket alkotott a Székelyföld számára, maga választotta meg annak tagjait, felelősség terhe alatt, a vétkes, hamisan ítélő bírót számkivetésre s minden ingó és ingatlan vagyona, sőt öröksége (birtoka) elvesztésére ítélte.

A számkivetés joga és gyakorlata meg volt a székelyek között már előbb is a pártütőkkel szemben. Báthory Istvánt (1492.) azzal vádolták, hogy ezzel is visszaélt, mert a nemzetgyűlés ezen jogát a közfelkiáltás helyett maga s megfélemlített cinkostársai által önkényesen gyakorolta.

«Mikor a vajda úr — írták a királynak — némely teljesen ártatlanokat közülünk számkivetettnek kiáltatott ki, az nem mindnyájunk

megegyezésével és akaratjából történt, hanem csak néhány székely-lyel kiáltatta ki, akik akkor a vajdával jelen voltak s azok sem önkényt, hanem szörnyű félelemből tették. Mert a vajda úr akkor a kastély előtt bitófát állíttatott, melyre őket, ha azokat számkivetetteknek ki nem kiáltják, fölakasztatta volna. Az akkor jelen volt székelyek nemcsak azokat kiáltották volna ki számkivetetteknek, mert oly nagy rettegés fogta el őket, hanem tulajdon nevüket is megtagadtathatta volna velük».

Az ily száműzés, mely a Székelyföldről kitiltást jelentett (hogy «Székelyországban ne maradhasson és lakhassék») a nemzetgyűlés kizárólagos joga volt, mely alól kegyelmet csak a király, vagy «az egész székelység egyenlő akaratból» adhatott.¹

Erre érdekes példát találunk 1498-ból. Akkor ugyanis a Maros-székiek között viszály támadván, a székelység a zavargás (tumultus) miatt kénytelen volt nemzetgyűlésre jönni össze. Ezen aztán a főbb pártütők (házaik és malmaik feldúlása után) száműzetésre ítéltettek. Ezek azonban a királyhoz felebbezáván, II. Ulászló az ügy felülvizsgálatára bírákul kirendelte László erdélyi püspököt és vingárti Geréb László országbíró, nehogy a Székelyföld további zavargásnak legyen kitéve. Ezek Marosvásárhelyt vizsgálatot tartván, a viszálykodó felek között egyezséget hoztak létre, olyan értelemben, hogy a vétkes száműzettek a maroszéki főbket és közönséget elkövetett kihágásaik miatt megkövetik és megfogadják, hogy házaik és malmaik feldúlása és szenvedett káraik miatt őket háborgatni nem fogják. Viszont a székelyek megengedik, hogy baldóczi Csányi Lőrinc, nemesi jószágával megelégedve, itt lakják, baldóczi Csányi Lázár pedig székely örökségeit visszakapja, de azokban a székely nemzet és Maros-szék engedelme nélkül ne lakhassék, Székelyföldön szolgálát se tarthassa, mindazáltal szabadon járhat-kelhet a Székelyföldön rokonai látogatására. Szentgyörgyi György pedig, miután a maros-széki szegénység egyetemétől (ab universitate pauperum) engedelmet és kihágásai megbocsátását kérte és megnyerte, örökségében békésen lakhassék és azt a székely jog szerint, mint a többi primőr, használhassa».²

A székelyek a jogszabályozás és törvénykezés terén jelentékeny lépéssel haladtak előre az 1505-iki *udvarhelyi* és az 1506-iki *agyagfalvi* nemzetgyűlésen. A Székelyföld lakosai 1505. nov. 23. Udvarhely városában közgyűlésre jöttek össze és ott szükségesnek ítélték egy *főtörvényszék* szervezését, mely a ritkán tartott nemzetgyűlések helyett, mint felelővíteli fórum, a perekben ítélkezzen. Ebbe a főtörvényszékbe Udvarhely- és Keresztúrszékből megválasztottak négy

főembert és tizenhárom lófőt. Joghatóságukat kiterjesztették az egész Székelyföldre?

A törvénykezés terén csakhamar újabb reform következett, az erdélyi három nemzet tagjai között keletkezett pereket illetőleg. A három nemzet 1505-ben Tordán tartott közgyűlése ugyanis egy vegyes bizottságot választott és küldött ki az igazságszolgáltatás hiányai pótlására.

Ezek (nemesek, *székelyek* és szászok) 1506. febr. 10. Segesvárt összejövetelén, a következő határozatot hozták és intézkedéseket tettek:

A három nemzet a király és korona iránti hűséget, az ország s egyszersmind a három nemzet védelmét egyetértően kívánják munkálni. De mert Erdélyben bizonyos ideig nem volt vajda és emiatt az ítélkezés és jogszolgáltatás is szünetelt: a három nemzet sok bajt, viszályt, elnyomatást és kárt szenvedett. Hogy addig is, míg őfelsége vajdáról gondoskodik, a három nemzet békésen és egyetértően élhessen együtt és az országot nyugalomban tarthassák; mivel különben is Erdély a török és tatár s más ellenségek szomszédságában s ezektől körülveve van és ezek s az elszaporodott gyújtogatók több falut felégettek; továbbá mivel tolvajok, rablók, fosztogatók, gyilkosok, hamispénzverők és más gonosztevők a három nemzetnek sok bajt és kárt okoztak; hozzájárulván mindezekhez a nemzetek között támadt egyenetlenség, gyűlölködés és viszály, aminek főoka az, hogy eddig-élé egyik nemzet a másiknak igazságot nem szolgáltatott s a gonosztevők szabadon mehettek át büntetlenül egyik területről a másikra s így kiirthatok nem voltak: mindezeknek megorvoslására a jogszolgáltatás végett *közös törvényszék* létesítését és szervezését határozták el. Ebbe a vegyes törvényszékbe az erdélyi káptalan egy bírót küld és pedig a dékánt, a nemesek 14 bírót választanak, t. i. minden vármegyéből kettőt, *a székelyek ugyancsak 14 bírót, azaz minden székéből kettőt*, a szászok is a magok kebeléből 14 bírót delegálnak. Ezek a választott bírák esküt tesznek arra, hogy az előttük perlekedő három nemzetbeliek között igazságosan ítélkeznek. Amíg szükséges lesz, két terminuson fognak összejönni, ú. m. Szent György-nap nyolcadán Marosvásárhelyen és Szent Márton nyolcad-napján más helyen, ahol ítélkezni fognak azokban a hatalmaskodási ügyekben és más perekben, melyek a három nemzet között 32 év leforgása alatt előfordultak. Úgy mindazáltal, hogy ha *főbenjáró ítélet* hozatnék, az elítélt a királyhoz felebbezhessen. Ha pedig a bíróság *bírságot* szabna ki valamelyik nemzetre, vagy annak valamely tagjára, a *nemesek* részéről a bírság eddigi törvényes hányada a vajdát, vagy alvajdát illesse; *ha*

székely ítéltetik birságra, abból a szokásos hányad a székelyek ispánjának jusson; a szászok birságából az ő rendes bírái kapják a megfelelő illetékeket. Az ítélkező bírák ezekből a birságokból ne részesedjenek. A három nemzet saját tagjai közt indítandó perekben ezentúl is saját rendes bírái fognak ítélkezni. .

Elhatározták azt is, hogy minden nemzet a másikért, ha szükség lesz rá, szabadságuk és jogaik érdekében öfelségéhez fog folyamodni. Ha pedig a vajda, vagy *a székelyek ispánja* — úgy mond — vagy bárki a három nemzet bármelyikét jogai és szabadságai élvezetében háborgatná, vagy elnyomná: abban az esetben mind a három nemzet folyamodni fog a királyhoz, hogy az olyat a nemzetek kebeléből elmozdítani és őket a vajdától, székely ispántól, vagy bárkitől megvédelmezni méltóztassék.⁴

Ez az új *közös törvényszék* a három nemzet közti békét és egyetértést volt hivatva előmozdítani. Szükség volt az új szövetségre és önszegélyre, mert a gyöngye királyi kormány alatt az önkényuralom, a zabolátlanság és féktelenség tünetei Erdélyben sűrűn feltűnedeztek. A vajdaság és székely ispánság betöltése is olykor hosszabb ideig szünetelvén, a székelység elégedetlen elemei sokszor zavarogtak. A belső forrongás, surlódások és véres összeütközések napirenden voltak a Székelyföldön. Továbbá a szászok és székelyek közt gyakran támadtak ellenségeskedések, határvillongás s egyéb okok miatt.

A székelyek eleme a harc és háború volt. Ha nem volt külháború, otthon csináltak zenebonát, mint később a török janicsárok. Az ősidők harcias szelleme lelkesítette őket. A szabadságára féltékeny nép a fejedelmi hatalom, sőt saját elöljáróik és főnépek fegyelmezésében az elnyomatás szándékát látták. Sérelmeik megtorlására pedig azonnal készek voltak a fegyverhez nyúlni. Tömöri Pál úgy jellemezte őket, hogy «sem Istentől, sem embertől nem félnek», hogy «joggal és jogtalansággal nem gondolnak», sőt, hogy «még él köztük a pogánykor azon hite, hogy akiket a földön megölnek, azok a mennyországban szolgáik lesznek».⁵

Tömöri e tapasztalatokat 1506-ban szerezte, midőn a székelyek között nagymérvű lázadás tört ki, amit nagynehezen tudott vérbefojtani. II. Ulászló ugyanis fia II. Lajos születésekor kivetette a székelyekre a szokásos ökoradót. A székelyek ellenszegültek és Marosvásárhely mellett táborba szállottak. Tömöri Pál küldetett ellenök Budáról 500 lovassal; de megveretett. Újabb, nagyszámú haderőt kellett összegyűjtenie a királyi várak őrsegeiből, hogy le tudja verni és meghódolásra kényszerítse őket.

Ilyen előzmények után gyűltek össze Székelyország földjének lakói Udvarhelyszéknek *Agyagfalva* majorjában nemzetgyűlésre, hogy «a különféle egyenetlenségeket és hitván szokásokat eltörüljék». Legelőbb is óvást emeltek az elharapózott pártütések ellen, hűséget fogadtak a királynak, vajdának és székely-ispánnak és erős büntetést, számkivetést szabtak a pártütőkre.⁶

A két év alatt egymás után tartott két székely nemzetgyűlés s közben egy országgyűlés határozataiból kitűnik, hogy II. Ulászló gyöngye kormánya alatt a közbiztonság Erdélyben nagyon meglazult s az igazságszolgáltatás csődöt mondott. A nemzetek egymás között és a magok kebelében viszálykodtak. A székely bíraskodás és közigazgatás különben is patriarchalis volt. A tisztségek rendre jártak, nemek és ágak, illetőleg lófő birtokrészek szerint.

«A szeretet, a harag, a gyűlölség és a maguk hasznoknak keresése a bírákat és törvénytevőket itt a mi Székelyországunkban gyakorta nem engedi meg, hogy igazat lássanak és ítéljenek» — mondja az 1505-iki udvarhelyi nemzetgyűlés végzése. — Azért szabtak szigorú büntetést, számkivetést a hamisan ítélő bíróra, aki vagy könyörögsért, vagy ajándékért, vagy pedig maga hasznáért az igaz útról valamely-felé kitérne.⁷

Az 1505-ben szervezett *főtörvényszék* sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1506-ban úgy találták, hogy kevés haszna vagyon, azért részletezik a bíróság kötelességeit és követelik 15 nap alatt a végrehajtást az ítélő bírótól, karhatalmat is rendelve segítségére.

A három nemzet is igyekezett a köztük levő viszályt és egyenetlenséget kiküszöbölni és a vegyes-perek vitelére *közös*, mintegy *nemzetközi bíróságot szervezett* és az alkotmányos sérelmekre nézve kimondotta a három nemzet szolidaritását: a közös jogvédelmet, a véd- és dacszövetséget. Mindezt a loyaltás hangoztatása mellett, de részben a kormány ellen irányzott célzattal.

Az agyagfalvi végzés még jobban és feltűnően áradoz a király-hűségtől, mintha csak el akarná felejteni az «ökörsütés» miatt nem rég lezajlott fölkelést. Elítéli a pártütést, szigorú büntetést (számkivetést) szab a lázadókra, a fölmerülő sérelmekért a királytól vár orvoslást, «*hogy így az igen-igen nagy Scythiából reánk maradt tökéletes hívségnek dicsérete, amely még eddig minden pártütéstől, áruitatástól, makiula nélkül közöttünk megmaradt, ezután is maradhasson meg*».

A székely nemzetgyűlések határozatai valamit javíthattak a közállapoton; de hogy a korszellem mi volt, megmutatta nemsokára a magyarországi pórlázadás (1514.), melynek élén a háromszéki däl-

noki lófő-családból származó belgrádi katona: *Székely* Dózsa György állott, testvérével Benczével. Erdély népe kevésbé vett részt a lázadásban, sőt a lázadást az erdélyi vajda és székelyek ispánja (1510—26.) Szapolyai János verte le, székely lovasság közreműködésével, kiknek élén András Márton vitézül harcolt. Az erdélyi pórlázadást pedig a nemesség, a nyugton maradt székelység (Barlabási Lénárd vezérlete alatt) és a szászok egyesült hadai verték szét Kolozsvár mellett.

*

A Székelyföldön, miként a XVI. század első, úgy második tizedében is folytonos a nyugtalanság, forrongás.

1510—11-ben Csík- és Gyergyó-szék közszekelysége megtámadta az előkelők házeit és ezeket feldúlta. A primoroknak életük megmentése végett hazulról menekülniük kellett.⁸

1513-ban valami Székely János nevű pártütő «tolvaj» (latro) a szász székelyekben izgatott és keltett lázadást a szász előkelők ellen.⁹ Ekkor Ulászló király, 1514. júl. 9. Szapolyai János adott ki ellene elfogatási rendeletet és mozgósítási parancsot szárhegyi Lázár Andrásnak.¹⁰

A székelyek a következő években viszályba keveredtek a vajdával, Szapolyai Jánossal. Miből keletkezett az elégedetlenség? nem ismeretes. Kiváltságaikat, mikre mindig nagyon féltékenyek voltak, féltették tán az erőskezű vajdától s az elégedetlenséget táplálhatták a vajda ellenük kiadott rendelkezései, melyek a szászoknak kedveztek a székelyek ellen.

Így 1514. okt. 11. Brassó város panaszára elrendeli Sepsiszentgyörgynek, hogy vásárokat tartani ne merjen. 1515. jan. 2. az orbai székelyekhez kelt királyi rendelet, hogy Béli Pált, ki az ő segélyükben bízva a brassai és barcasági szászokat háborgatja, segíteni ne merjék, hanem a szászokat oltalmazzák Béli ellen. 1515. szept. 2. a marosszékieknek parancsolja a vajda (a szászok panaszára, hogy az 1514. hadjárat alkalmával sok kárt tettek nekik a megszállás alkalmával és most ugyanezt akarják tenni), hogy a szászokat ne károsítsák s megszálláskor fizetés nélkül semmit el ne vegyenek.¹¹

Az erdélyi főnemesek 1515. jún. 12-re gyűlésre hívták a szászokat *Marosvásárhelyre*, hogy a székelyek annál kényelmesebben küldhessenek oda kebelükből némelyeket az ország ügyei felől tanácskozássá végett.¹² Félév múlva magok a vajda ellen elégedetlenkedő székelyek akartak nemzetgyűlést hirdetni 1515. dec. 17-ére s arra a szászokat is meghívták. Ámde Barlabási Lénárt erdélyi alvajda Szeben

város tanácsát kéri, hogy ne álljon a székelyek mellé s eltiltja e székely gyűléstől, mert az a vajda ellen s nem az ország javára, hanem inkább kárára irányuk Jól tudhatják, — úgymond;— hogy a székelyek minden vajda ellen vizályt indítottak (rixas moverunt), amivel az országnak mindig gondot és költséget okoztak?³ A gyűlés megtartásáról nincsen tudomásunk,

- A feszültség a vajda és a székelyek közt a következő évek folya-, mán sem enyhült, sőt mindinkább elmérgesedett. Zokon vették talán azt is, hogy a király 1517, ápr. 14, Szapolyainak adományozta a kézdíszben tléleki várat tartozandóságaival¹⁴ s hogy sűrűn jelentek meg rendeletek 1508—18, folyamán a szászok javára a székelyek ellen,¹⁵

A hét székely szék közönsége 1519. jan. 22. Székelykeresztúron tartott gyűléséből értesíti Tordavármegye nemességét, hogy kölcsönös szabadságuk és jogaik védelméről szóló írott kötelezettségük értelmében — minthogy a vajdától jogaik és szabadságukban elnyomatást, személyük, javaik és örökségük tekintetében kárt és sérelmeket szenvedtek — szükséges, hogy összejöjjenek és segélyük igénybevételével szerezzenek orvoslást: amiért is kéri, hogy febr. 23, szokott helyükön Tordán gyűlést tartsanak, amelyen az odaküldött székely követekkel tanácskozzanak és a további teendők felett határozzanak,¹⁶

A székelyek mozgalma 1519. tavaszán komoly mérvet öltött, Szapolyai János vajda, aki Budán időzött, hallván a híreket, sietve jött Erdélybe és megtette a szükséges intézkedéseket, hogy a lázadást elnyomja.

De a lázadás nemsokára kitört Csíkban és áldozatai elsősorban a székely főemberek lettek, kiket a közsékelyek elűztek, megtámadtak, házaikat megrohanták, lerombolták, ingóságaikat s barmaikat prédára hányták,

A csíki zendülők aztán átkeltek a Hargitán, leereszkedtek a Homorod völgyében Erdővidék felé, hogy az ottani atyafiak is csatlakozhassanak, Szapolyai János udvarhelyi táborából, ott összevont hadaival eléjük sietett és Homorodszentpál és Daróc között véres ütközetben leverte őket és vérbe fojtotta a lázadást. Az elfogott vezetőket kivégeztette, az elmenekülteket üldözés alá fogta s később törvény elé idéztette és elítéltette,

A végítélkezés a perbe fogottak fölött az 1521. febr. 18-ára Marosvásárhelyre összehívott székely nemzetgyűlésen történt, ahol némelyek száműzetésre ítéltettek — azért, mert megszegették a király és korona iránt tartozó hitet és külön meg is fogadott hűségkötést s

hogy a királyi felség, a szent korona, az ország és a vajda-ispán ellen föllázadni, fölkelni (rebellare), fegyvert fogni s megütközni merészkedtek, de Isten segítségével ő általa leverettek és szétszórattak.

A székelyek legnagyobb sérelmükül azt tekintették, hogy a vajda a fölkelésben résztvett székely főemberek jószágait, amiknek a székely birtokjog szerint hűtlenség esetén az atyafiakra s nem a kincstárra kellett volna szállania, lefoglaltatta és eladományozta.

Így nem csoda, ha Szapolyai nem volt népszerű a székelyek között s a bizalmatlanság átöröklődött fia iránt is.

1524-ből is van székely mozgalomról emlékezés. Az erdélyi nemeseké székelyek ugyanis 1524. nov. 15. Marosvásárhelyt tartott, gyűlésükön ismét elnyomatásukról panaszkodnak. Fősérelmük, hogy Sárváry Miklós fogarasi várnagy nemes társukat Székely Pált ártatlanul fölakasztatta. Elégtétel és jogorvoslat végett követeket küldöttek Budára a királyhoz és fölhívják a szászokat, hogy a Mátyás halála után tartott gyűlésen kötött véd- és dacsövetség értelmében, mely szerint ha a főurak és hatalmasok által elnyomatnának, egymás védelmére mind a három nemzet fölkelni tartozik, legyenek készen s mihelyt a székely követek a királytól visszaérkeznek, haderejükkel oda siessenek, hova avhárpm nemzet legjobbnak fogja látni. Úgy látják, — úgy mond, — hogy a külső és belső ellenség miatt immár a végső veszedelem fenyeget.¹⁷

Ez a sötét sejtelen mintha előérzete lett volna annak a rettenetes katasztrófának, mely a nemzetre zúdult Mohács mezején.

Erdélyt ugyan ez közvetlenül kevésbé érintette, de kihatásában új korszakot nyitott a székelyek történetében is.

¹ Sz. O. II. 277.

² Sz. O. III. 133. 1. Két száműzetésre ítéltől: szentkirályi Thamási Bernátról és szentbenedeki Márthon Jánosról a kiegyezésben nincs szó.

³ A székely nemzet constitution a, 30. Sz. O. I. 306.

⁴ Sz. O. I. 309.

⁵ Fraknoi Vilmos: Tömöri Pál élete, Századok, 1881. 293.

⁶ Közölve «A nemes székely nemzet constitutional 33. és a Sz. O. I. k. 313.!»

⁷ Sz. O. I. 307. .

⁸ Az alvajda és székely alispán a barcasági szászokhoz rendeletet küldött (1511. jan. 12.) hogy a közéjük menekülőket fogadják vendégszeretettel. (Sz. O. III. iyy.)

⁹ II. Ulászló Szebenszéknek ad ellene rendeletet, 1513. aug. 18. (Sz. O. III. 180.) és 1513. okt. 2. (V. 28., 30, 43—47. 1.)¹

¹⁰ U. ott, III. 184. ¹⁴ Sz. O. III. 192.

¹¹ Sz. O. III. 185., 188., 189. ¹⁵ Sz. O. III. 194—198.

¹² Sz. O. III. 187. ¹⁶ Sz. O. III. 198.

¹³ Sz. O. III. 190. ¹⁷ Sz. O. III. 237.

MÁSODIK RÉSZ.

AZ ÚJKOR. A FEJEDELMEK KORA.

X.

A mohácsi vésztől a székely támadásig.

(1526—1562.)

Az erdélyi sereg, vajda-ispánjokkal, Szapolyai Jánossal élükön, Szegednél hallotta hírét a mohácsi csatának, amiből elkéstek s aminek a király is áldozata lett. Feladatuk most már nem lehetett egyéb, mint megvédeni a Tisza vonalát s aztán az új királyválasztáson érvényt szerezni az 1505. rákos! végzésnek: a nemzeti királyság visszaállításának. .

A székelyek a nagy nemzeti eszmével szemben fátyolt borítottak sérelmeikre. A két királyjelölt: a magyar Szapolyai János és az osztrák Ferdinánd versengésében a nemzeti pártra állottak, dacára az erős kísértéseknek, melyekkel Ferdinánd ügynökei, vezérei, vajdái s legbuzgóbb erdélyi hívei a szomszédos szászok őket a Habsburg-pártra téríteni igyekeztek.

Midőn a török kitakarodása után a tokaji gyűlésről «János vajda Budára siet», előljáró hadában székelyek jártak s előzetesen «Budát és Isztergomot Kún Gotthárd neki foglalá». ¹ A trónra vezető utat a székesfehérvári királyválasztó gyűlésre (1526. nov. 10.) tehát a székelyek főkapitánya, a háromszéki osdolai Kún Kocsárd egyengette. Ez a hős és igaz hazafi királyának jó- és balsorsában mindig híve maradt. ²

Ott voltak a székely hadak a szintén királlyá választott Ferdinánd hadai ellen 1527—28-ban vívott vesztett csatákban: Tokajnál, Szinánál; majd ők nyitottak utat a Lengyelországba menekült nemzeti királynak a visszatérésre, a Sárospataknál 1528. szept. 25. vívott győzelmes csatával. Báthory István, Kún Kocsárd és Czibak Imre erdélyi hadakkal várták a határon és hozták vissza Lippára a bujdosó királyt. ³

Az ellenkirályok versengése Erdélyre is kiterjedt. Ferdinand ügynökei a székelyek egy részét is megnyerték uruknak. Péter moldvai vajda felhasználta az alkalmat a zavarosban halászni és 1529. januárjában beütött a Székelyföldre s a határszéli székeket Gyergyótól Háromszékig földülta és felégette, úgy, hogy — mint a brassaiak írták febr. 4. — ama székekben minden füstöl és hamuvá lett. Febr. 8-án kitakarodott.⁴

János király az erdélyi ügyeket rendezni óhajtván, somlyai Báthory Istvánt (a későbbi lengyel király atyját) királyi helytartóul küldötte Erdélybe, hol Kún Kocsárd hadsereggel várta Kolozsvárnál. A Székelyvásárhelyt tartott országgyűlés személyes fölkelést rendelt s minden tizedik jobbágyot táborba szólítja. Nemsokára elfoglalták Gyulafej érvárt.

1530-ban tovább folytak a harcok Erdélyben; de a szász városok meghódolása (Szeben kivételével) csak 1531-ben fejeztetett be, miután a király személyesen jött Erdélybe s a székelyek «Szent György napján zsoldos hadat adának a szászok ellen János királynak».⁵

Szapolyai a székelyek hű szolgálatait különböző elismerésekkel jutalmazta. Egyebek között megerősítette Miklósvárszék 1459. nyert kiváltságait. A székely sereg érdemdús vezérét Kún Kocsárdot a meleg forrásvízéről nevezetes; hunyadmegyei Algyógy birtokával adományozta meg.

A székelyek viszont azzal mutatták meg teljes meghódolásukat, hogy «Nagy Boldogasszony» napján (1531. aug. 15.) ökröt adának a János király koronázására», azaz beszolgáltatták szokásos adójukat, az ú. n. *ökr sütést*,

A székelyek János király érdekében 1535. jún. 24. Marosvásárhelyt gyűlést tartván, általános népfölkelést rendeltek el s meghatározták, hogy miként a nemesek, a székely főrendüek is hadra készen állva tartsanak mindig jó lovakat, vértet, sisakot, dárdát, pajzsot és kardot; a lófők lovat, sisakot, dárdát, pajzsot, kardot, csákányt vagy buzogányt, vagy íjjat nyilvesszővel; a szegények pedig legalább tört és fejszét.⁶

A két ellenkirály küzdelmének, mely Erdély s a Székelyföld részéről is annyi vér- és pénzáldozatot kívánt, az 1538-ban megkötött váradai béke vetett véget, mely Erdélyt a Tiszántállal János királynak biztosította.

Ez azonban János király ellen ingerelte a szultánt, aki 1538. nyarán Moldva és Erdély ellen nagy sereggel indult. Szapolyai szintén oda sietett, országgyűlést tartott Tordán, szervezte a honvédelmet,

Majlád vajdát a székelyekkel a megerősített Ojtozi-szorosba állítá. A székelyek nemcsak fegyveresen állottak őrt, hanem «ökörsütést is adának János királynak segítségül».7

A szultán látván a nagy hadi készüléket Erdélyben, meglegedett Moldva meghódításával s Erdélyt (János király követei, ajándékai és mentegetőzése által megengesztelve) a támadástól megkímélte.

János király utolsó életküzdelmét is ott vívta meg, midőn a hűlenné vált Majlád vajda ellen (1540-ben) sereget vezetett Erdélybe. A székelyek akkor is hívek maradtak. Pedig csak nem rég panaszták fel a marosvásárhelyi gyűlésen a súlyos adóterhek között, hogy a székelyektől több, mint százezer ökröt szedtek fel az utóbbi évek során.

*

Szapolyai János halálával új korszak kezdődött Erdély történetében. A bonyolult politikai helyzet, János Zsigmond magyar királlyá választása, ezzel szemben Ferdinánd törekvése, hogy magát az egész Magyarország királyának ismertesse el s Budavára német hadak által ostromoltatása végre is a török beavatkozását idézte elő. Budavára 1541. török kézre került, Izabella fiával Lippára, majd Erdélybe küldetett, s 1542-ben megalakult a külön erdélyi fejedelemség. Izabella és fia 1542. május havában Gyulafehérvárra tette át székhelyét a nem rég elhunyt püspök nekik rendelt palotájába s ezzel megnyílt az erdélyi fejedelemség másfél századon át virágzó korszaka.

Az erdélyi fejedelemséget Martinuzzi Fráter György langesze alkotta meg és az ő erélyes keze tartotta fenn és kormányozta tíz éven át. Politikájának leghívebb támogatói pedig a *székelyek* voltak, akiket ő a legváltóságosabb pillanatokban meg tudott nyerni és hadra kelteni az az ország is saját érdekei védelmére.

Pedig nehezebb politikai helyzetben alig volt még addig a magyar nemzet. Területe három felé szakadt, három főt uralt: a nyugati rész osztrák Ferdinándot, a «bécsi király»-t; az Alföld az isztambuli szultánt, a «törvényhozó» «nagy» Szulejmánt; Erdély s a Tiszántúl a «választott király»-t, János Zsigmondot, ki helyett anyja, a gyenge és szeszélyes lengyel asszony, Izabella özvegy királyné névleges kormánya mellett a tényleges uralmat a «barát», Fráter György gyakorolta. A székelyek, dacára annak, hogy súlyos és szokatlan terheket róttak rájuk az új idők követelményei, kitartottak mellette és volt idő midőn legváltóságosabb helyzetben ők mentették meg.

Az új államélet igényei a székelyektől is azt kívánta, hogy a köz-

terhekhez, a 10,000 aranyban megállapított portai adóhoz s a királyi udvartartás költségeihez hozzá járuljanak, dacára eddigi adómentességüknek, A székelyek az országgyűléseken kénytelenek voltak vállalni, ha nem is a többi nemzetekkel egyenlő mértékben, ezeket a közterheket s néha pénzadót vállaltak, többnyire azonban ragaszkodtak a megszokott székely adóhoz, az «ökörstűtés»hez.

A hadi kötelezettség terhei is mindinkább súlyosabbá váltak, amint Erdély a német-török versengés célpontjává és színterévé vált; ami közben moldovai és oláh hadak beütései gyakran pusztítják a Székelyföldet, Állandó őrszolgálat, várórség, részleges és általános fölkelések sűrűn követik egymást az 1540—50-es években,

A vészes napokban (1437-ben) kimondott, 1459-ben, majd 1506-ban megújított *uniót* 1542. dec/ 20, ismét megújították a három nemzet közös védelmére a tordai országgyűlésen,⁸

1542, okt, az a hír érkezett a tordai táborba, hogy Péter moldvai vajda Erdélybe ütni készül, A székelyek követeket küldöttek hozzá Kún Lázár, Béli Pál, Mihályfi Ferenc, Dániel Péter, Andrassy Márton, Tamassy Ferenc személyében, hogy gyűjtsék az élelmiszereket számára s ha segílyt nem kapnak, hozzá fognak csatlakozni. Másrészt sürgetik Fráter György bejövételét Váradról,

Péter vajda tényleg betört nov, közepén s rabolva, zsákmányolva vonult át a Székelyföldön, A «barát» is bejött s kiverte Erdélyből,⁹

A székelyek is visszatorolták alkalmilag az oláh betöréseket, így 1543-ban a oláh vajda panaszkodott, hogy a háromszékiek betörték országába és ott nagy károkat okoztak, A marosvásárhelyi (1543. nov, 29.) országgyűlés elhatározta, hogy a helytartó küldjön vizsgálóbiztost Háromszékre s a székelyek is küldjenek mellé főembereik közül s a bűnösöket büntessék s a károkat téríttessék meg,¹⁰

Az ilyen rendszabályok nem rettentették vissza a székelyeket a hasonló vállalkozásoktól, aminő 1548-ban még nagyobb mérvben ismétlődött. Előzménye az volt, hogy 1546-ban a kegyetlen, vérengző Mircse lett az oláh vajda, aki uralkodását az ellenpárti bojárok felkoncolásával kezdte meg. Az előzőtt Radul vajda híveivel Erdélybe menekült, A bujdosó bojárok 1548-ban néhány ezer szász és székelyt zsoldjukba fogadtak s a Prahova völgyén át beütöttek Oláhországba, de Mircse által Peris (Peles?) mellett megverettek s a székelyek nagy része is ott veszett,

A kolozsvári országgyűlés (1548, szept. 8.), tekintettel a Porta által megerősített Mircse vajdára, elítélte ezt a vállalatot s megismé-

telvén a több ízben megújított végzést, hogy külföldre engedély nélkül senki se mehessen, szigorú vizsgálatot s a vétkesek megbüntetését rendelte eh Végezték azt is, hogy senki bujdosó bojár ne rejtegetsen a jószágán s pártjukat ne fogja, hanem távolítsa el és küldje haza.¹¹

Erdély abban az időben, — mint már előbb és később is — a két Oláhország állandó pártviszálya között, rendes menedékhelyül szolgált az oláh politikai menekülőknek. A vajdák is azért igyekeztek erdélyi birtokokat (váruradalmat) szerezni, hogy szükség esetén legyen hová menekülniük. Ilyen menhely volt a középkor folyamán a magyar királyhoz hű oláh vajdák számára *Fogaras*, a moldvaiak számára *Csicsóvára*, a belső-szolnoki *Bálványos* és *Küküllővár*. A bojárok, ha menekülniök kellett, rendszeren a határszéli szász városokban (Brassóban, Szebenben) vagy a Székelyföldön húzták meg magokat.

Ferdinánd Erdély átadását követelte s Fráter György 1542» óta alkudozásban állott vele. A szultán 1547-ben békét kötött Ferdinánddal, de Erdély átengedéséről hallani sem akart. Ferdinánd fenyegetőleg követelte az ország átengedését, a szultán pedig török és oláh hadakat küldött Erdély megszállására.

A moldvai sereg 1550-ben az Ojtozi-szoroson át a *Székelyföldre* nyomult, rabolva, dúlva, égetve; a havaseli vajda a Vöröstoronyi-szoroson át Szeben felé tartott; a budai basa a Maros völgyén Lippa felől közelgetett.

Fráter György a veszély láttára gyorsan határozott és erélyesen látott a védelem szervezéséhez. Véres kardot hordoztatott körül az országban s közfelkelést hirdetett Marosvásárhelyre, hol maga is megjelent a székelyek felköltésére. Néhány nap alatt 50,000 ember felett tartott hadi szemlét s Kemény Jánost a Székelyföldre, Kendefi Jánost a Szeben alatt táborozó oláhok ellen küldé. Kemény fényes diadalt aratott a moldovánok felett, kiket kivert a Székelyföldről; a verestoronyi csapat is kitakarodott; a Dévái előnyomult török előcsapat is visszaveretvén, a budai basa is jónak látta visszavonulni Budára.

Fráter György erélye s a székelyek gyors hadrakelése megmentette Erdélyt a martalóc hadak pusztító áradatától. De a nehézségeket ez csak ideig-óráig oldotta meg. A királyné s a helytartó viszálya kiújult, Ferdinánd fenyegetőleg követelte az ország átengedését, mit Fráter György kikerülhetetlennek tartott.

Isabella belefáradt a két malomkö közötti őrlődés küzdelmeibe s végre is az országról lemondásra szánta el magát (1551. júl. 19.).

Átadta a királyi koronát s a nyert kárpótlások fejében keservei színhelyéről, Erdélyből kiment Lengyelországba. Távozásukat csakhamar követte Fráter György katasztrófája, kit Castaldo, Ferdinánd titkos fölhatalmazása alapján, a törökkel conspirálás ürügye alatt, orozva meggyilkoltatott alvinci várkastélyában. (1551. dec. 17.)

Midőn Ferdinánd Erdély felett az uralmat átvette, csakhamar felhívást intézett a székelyekhez (1551. okt. 21.), hogy a török támadás elhárítására, ismert lelkesedésükkel és hazaszeretetükkel, nem csekély számmal és jó készüllettel mindent elkövessenek.¹²

A székelyek nem késlekedtek táborba szállani, egyrészt az oláh hadak betörése feltartóztatására, másfelől a török ellen, akitől Lippa várát (1551 végén) csakhamar visszafoglalták.

Ferdinánd, hogy Erdély közállapotáról és speciális viszonyairól tájékozódjék, 1552. elején biztosokat küldött az országba, külön utasítással, melyben a székelyek kiváltságai, adózása, hadszervezete felől is fölvilágosítást kívánt.

Ezek 1552. tavaszán részletes jelentést tettek az erdélyi állapotokról s ismertették a székelyek közjogi helyzetét, rendi állapotát, adózási szokásaikat (az ökörsütést), hadszervezetüket stb.

A király szerette volna őket rendszeres adófizetés alá vetni s különleges kiváltságaikat megszorítani, de a vett információk után nem tartotta célszerűnek mélyebbre ható reformokat léptetni életbe, sőt ellenkezőleg, 1554-ben megerősítette ősidőktől fogva élvezett adómentességüket, régi kiváltságaikat, kikötvén az ökörsütés ezután is megadását.

A székelyek elégedetlenségének egyik oka volt sójuk szabad használatának korlátozása a kinestár javára. A király biztosai erről is tettek jelentést 1552-ben, megírván, hogy a Székelyföldön annyi a só, hogy ha nem egészen ingyen adják is, de igen csekély áron vehető. Szabad ég alatt vágják, mint a követ a bányában. Sógógó helyek vannak Görvény vidékén, melynek birtoka a vajda-ispánt illeti (Parajd, Szóvata stb.), Homorod-Szentmártonon és több helyen. A székelyeknek sójukat használni csak otthon lenne szabad s kivinni csak meghatározott helyekig, u. m. Segesvár, Brassó és Fogaras városáig, de ők titkon Erdély más vidékein is árulják, amit ellenőrizni a kamarai tisztek kötelessége, akiknek joga van a sócsempészeket szekeresről, lovasról letartóztatni.¹³

Köztudomású az is, — jelentik továbbá, — hogy az ismert arany-

és ezüstabányákon kívül Erdélyben s főként a Székelyföldön sok becses még érintetlen érctermő hely van, de senkinek a kutatást meg nem engedik s ők sokkal tudatlanabbak, hogy sem azzal élni tudnának.¹⁴ Ajánlják a királynak, hogy a székely sóról úgy intézkedjék, hogy az a kincstári só értékét ne csökkentse. A görgényvidéki sóról a haszonélvező vajdával szintén hasonló rendelkezés lenne megállapítandó d⁵

Ferdinánd e jelentés alapján 1553. jún. 25. erdélyi kincstartójához, Haller Péterhez intézett utasításában úgy rendelkezett a székely sóra vonatkozólag, hogy mivel annak használata csak házi szükségleteikre van megengedve, nem pedig kereskedés céljára, a kamarai tisztek ügyeljenek azokra, akik a Székelyföldről sót visznek eladni s foglalják le nemcsak a sót és barmaikat, de tartóztassák le a csempészeket és szigorúan büntessék meg őket s kifürkésztvén a hasonló csalárdsággal élőket, adják azokat is a vajda, mint székely-ispán kezébe megbüntetés végett. Mivel pedig a görgényi uradalomban is van sótermelés, a vajdához is rendelet ment, hogy a sóárulást ne tőrje meg s legyen segélyére a kamarai tiszteknek.¹⁶

Ez a megszorítás főként a közrendű székelyeket illetve és keserítette el, mert a főrendűek és lófők tovább is zavartalanul megmaradtak a *nemesi só* élvezetében, de nekik az eddig űzött kereskedés megtiltattott. Az 1555-iki szokásjog-megerősítésbe mégis belekerült, hogy Segesvár-székben, Kőhalom-székben és Fogarasföldén szabad a székelyeknek sóval kereskedni, de úgy, hogy a királybírótól pecsétet (engedélyt) kell váltani, máskülönben marháját, szekerét elkobozzák.¹⁷

Az 1562. felkelés után a székely sóbányák is a kincstár számára foglaltatván le, a közszekelység végképp elesett a sókedvezménytől, «de az főnépeknek házok szükségére való sót» ezután is kiadták, «mint a nemességnek régi szokás szerint só adatott».¹⁸

A hadfölkelést is szabályozták ebben az időben. 1554-ben, a székelyek egy negyedét mozgósították, a személyes fölkelésre készletet határoztak el két országgyűlésen és meghatározták a felülés módját, kötelezettségét és a mulasztások megtorlását.

Nagyjelentőségű és nevezetes esemény a székelyek jogszabályainak összeírása (codifikálása) 1555-ben. Az akkor ápr. 24. Marosvásárhelyt tartott országgyűlésen a székelyek az ő törvényes jogszokásaikat bemutatván, az erdélyi vajdák által megerősítették. 88 pontból áll ez a nevezetes törvénycikk-sorozat, amely kiterjeszkedik az akkori székely törvénykezés minden részletére s főként a bíraskodás és perfolytatás módjai, a felebbezések, az illetékek, birtokjog, örökösödés (fú-

leányság), bűnügyek, hatalmaskodás, magánjog, sókereskedés, hadügy stb. körül kifejtett jogszokások vannak benne körülírva?⁹

A székely nemzet külön jogéletének nevezetes emlékei ezek a törvénycikkek, melyeket évszázados gyakorlat fejlesztett ki s új évszázadokra volt hivatva biztosítani a székely jog további gyakorlatát. Tényleg az maradt lényegében a székely törvénykezés vezérfonala egészen 1848-ig.

Ferdinánd erdélyi uralma tehát — bár rövid ideig tartott — nem múlt el nyomtalanul a székelyek történetében. A hadügy, pénzügy (adózás), igazságügy (a jogszolgáltatás) s a székely közjog terén marandó alkotások emlékei fűződnek hozzá.

Ferdinánd erdélyi uralma rövid pünkösdi királyság volt: öt évig sem tartott. A szultán nem ismerte el az Izabellával kötött szerződést, az adót nem fogadta el Ferdinántól Erdélyért s követelte az ország visszaadását János király fiának. Erdélyben is a közvélemény hangosan követelte a bujdosók visszahozatalát s 1556-ban a szászsebest és a kolozsvári országgyűlés tényleg elhatározta és végre is hajtotta Izabella és fia visszahozását és a fejedelmi székbe visszaujtetését.

Izabella okulva a múltakon, erélyesen kezdett uralkodni. A székelyek iránt, kik Martinuzzit előbb vele szemben is oly hathatósan támogatták s kik közül többen a hűségüket vonakodtak letenni, bizalmatlan volt s megfélemezésükre törekedett. Tudván azt, hogy legerősebb fegyverük abban áll, hogy jószágukat még hűtlenség esetén sem veszthetik el, ez ellen irányította első támadását. Az 1557. febr. 6. gyulafehérvári országgyűlésen végzést hozatott, hogy *AütZenség esetén a székelyek is fő- és jószágvesztésre ítéltetők, miként a nemesek*. Az is a székelyek ellen irányult, hogy az adóketésnél kimondották, hogy *amiben két nemzet megegyezik, az a harmadikra is kötelező*. Ezen az alapon a székelyekre 5000 frt adót vetettek ki. A főszékelyek és lófők személyes hadfelkelését is elrendelték.²⁰ Az 1558. országgyűlésen pedig az egyenlő teherviselés elvét mondták ki a székelyekre, úgy az adózás, mint a katonáskodás terén.

Mindez a régi székely szabadsággal ellenkező súlyos közteherviselés méltán keserítette el a közsékelyeket. Azért az 1559. jún. 12. országgyűlés alkalmából folyamodást nyújtottak be a királynéhoz és királyfihoz, előadván sérelmeiket s kérvén régi szabadságaik megerősítését.

Az uralkodók jóakarattal fogadták a székelyek kérelmét és «üket régi szabadságokban, amennyire lehetséges az időnek mivoltáért (t. i. kívánalmi szerint) eltökéltették megtartani».

Biztosították adómentességét a főfőszékelyeknek és azoknak a fő-ivadékoknak, «kiknek az ő elejük Mátyás király és egyéb királyok ideibe jámborúl és serényül vitézkedtek és véreket ontották». Ezek megmaradnak régi szabadságokban ... és megmustráltatnak. A köz-nép azonban adófizetésre köteleztetett.²¹

*

Izabella halála után 1559-ben fia, a 20 éves János Zsigmond lett az egyeduralkodó, terhes örökséget vévén át a forrongó Erdélyben és a hozzátartozó Tiszántúli részekben. Birodalmában sok volt az elégedetlen elem.

Főként a székelyek zúgolódtak, miként a megbolygatott méhkas. Adófizetés alá vonva, sok sanyargatásnak kitéve a primőrök részéről, nem találva orvoslást panaszaira az uralkodóknál, sőt örökségök lefoglalhatóságát is törvénybe iktatva látván hűtlenség esetén, elégedetlenkedtek s csak az alkalomra vártak, hogy fellázadjanak.

Az alkalom 1562-ben elérkezettnek látszott. Moldvában a krétai görög származású kalandor, Heraklides Jakab nyerte el a vajdaságot, főként Zay Ferenc kassai kapitány pártfogása és a Székely Antal vezérlete alatt álló székely zsoldos hadak támogatása mellett.²² Ez Ferdinánddal szövetségbe Erdélynek az ő számára visszafoglalására. Más oldalról Balassa Menyhért, a «hittel kereskedés» nagymestere, a Tiszántúl szintén Ferdinándhoz pártolt s Hadad mellett megverte a János Zsigmond hadait (1562. márc. 4.). Ugyanakkor két oldalról felbujtatták az elégedetlen erdélyi főurakat és székelyeket s forradalmat készítettek elő, melynek célja János Zsigmond megbuktatása és Erdélynek Ferdinánd uralma alá hajtása leendett. A székelyek a felkelésre hajlandók voltak, mert attól régi szabadságaik visszavívását remélték. «Mert a király sok rendbéli szabadságokat vette vala el az ő gyakorta való feltámadásokért».²³ Legelőbb is nemzetgyűlésre seregetek össze Székelyudvarhelyen, április elején s ott megesküdtek, hogy szabadságukat megvédelmezzik. Nagy tömeg gyűlt össze, melyet némelyek (kétségtelen nagyítással) 40, sőt 60,000 főre tesznek.²⁴ Vezérrüké választották az udvarhelyszéki Pálfalváról való Nagy Györgyöt és melléje hadnagyokká Szepesi Ambrust és Bán Andrást, a történelemben ismeretlen embereket. Majd követeket küldöttek a szomszédos szászokhoz, előadván fölkelésük okát s felszólítván őket, hogy

szintén csatlakozzanak. A szászok, a király által jókorán megintve, nem csatlakoztak.

A székelyek Udvarhelyről megindulva, a Nagyküküllő völgyében vonultak alá. Segesvárnál elhaladva, egy részük az Ebesfalva (Erzsébetváros) melletti Holdvilágnál ütött tábor, Nagy György vezetése alatt. Másik része a seregnek Bonyhán át Marosvásárhelynek tartott s a Nyárad mellett, Vaja és Ákosfalva között a réten táborozott. Űtjokban a nemesek jószágait, udvarházait feldúlták, kifosztották, prédára vetették, «kapzsira» hányták.²⁵

János Zsigmond eleinte szép szerével igyekezett lecsilapítani a zendülést. Május 14-én követeket küldött hozzájuk, hogy megtudja, mi az oka a zendülésnek és miért nem sietnek haderejükkel a haza közös ellensége ellen egyesülni? Azt válaszolták, hogy régi szabadságaik visszaszerzésére fogtak fegyvert.

A király látván, hogy szép szóval le nem fegyverezheti őket, először Majláth Gábort küldötte ellenök Fogaras vidéke zászlóaljával, aki május 31-én megtámadta a székely sereget. Ezek elszántan szembe szálltak, seregét megverik, néhány kapitányát elejtik, lovát lándzsadőfővel leterítvén, magát is csaknem elfogják. Majláthnak sikerült mégis Marosvásárhelyre a zárdába vonulni s azt megerősíteni. A király sietve küldötte most Torda felől segítségül Pekri Gábor udvarhelyszéki főkapitányt és Radák Lászlót, Mihályi Tamással és több erdélyi úrral, kétezer főnyi lovas és gyaloghaddal Vásárhely felé; maga pedig 20,000 főnyi sereggel indult Segesvár felé, a főtábor ellen. A székelyek értesülvén a királyi seregek megindulásáról, a hír török hadakat is emlegetvén, megdöbbentek; de bízván nagy számukban, ütközetbe bocsátkoztak. Pekri, Radák és Majláth egyesült serege Marosvásárhelyről el-kiindulva, Ákosfalva és Vaja mellett, Kisgörgénynél találta a kisebbik székely táborát és azt széjjelverte.

A székelyek nagyobbik, főtábora Holdvilág mellett értesülvén a nyáradmenti vereségről, «igen megrémülének és a két hadnagyot, ú. m. Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust ő maguk megfogták és királynak küldték ... és a székelyek mind házokhoz oszlának».²⁶

Ily csúfos véget ért a nagy reménységgel és hévvel, de kevés eszélyességgel kezdett székely támadás.

János Zsigmond a fölkelés elnyomatása után országgyűlést hirdetett Segesvárra, 1562. jún. 20-ára. Meghívta arra a székely székek főnépeit és lőfőit személyenként s a községből székenként 16-ot, hogy a lázadás okait megtudja. A közrend beadott leveleiből és előadott panaszaiából kitűnt, hogy a sok nyomorúság, erőszakoskodás,

húzás-vonás, miket a főnépek a közrenden elkövettek, voltak okai a lázadásnak?⁷

Arra a kérdésre, hogy «kik legyenek a székelyek feltámadásának okai?» Csáki Mihály a kancellár adta meg a feleletet, felolvastván egy névjegyzéket, mely szerint szár hegyi Lázár István és János, szentpáli Kornis Mihály, Farkas Pál, Bernád Ferenc voltak a nép békétlensége okozói; továbbá szentmihályi Geréb Miklós, Kátai Ferenc és György, csíkszentmihályi András Márton stb.

Többen, mint lázítók, fogságra vettek, kiket aztán «nagy erős fogságban tartata király Görgényben és Gyalu várában .. ♦ kik közül némelyeknek a fogságban Ion halála»⁸ A két fővezér-hadnagyot pedig, Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust, a kor vad szokása szerint, nyársba húzva végezték ki, ott Segesváron; némelyeknek pedig orrát, fülét vágták le?⁹

A hűtlenség! perekben a királyi tábla hozta meg az ítéletet.

Az országgyűlés azután hozzálatott a székelyek panaszainak tárgyalásához s hogy a lázadás ismétlése ellen biztosítékot keressenek, gyökeresen átalakították a székelyek alkotmányát, összhangba hozni igyekezvén azt a vármegeyi intézményekkel.

A fejedelem a fölkelésben részt vett köznépek, a főindítók és kapitányok kivételével, még a gyűlés folyamán kegyelmet adott;³⁰ de a székelyek, régi szabadságát annyira megnyirbálták s eddigi jogrendjüket, kiváltságaikat annyira fölforgatták, hogy a székely kérdés illetén rendezése a megnyugvás és béke helyett évtizedekre kiható nyugtalanság, békétlenség forrása lett. ’

Ettől fogva — a harmadik rend nemesi szabadságának elvesztése következtében — még inkább előtérbe lép a székelyek történetében a rendi küzdelem. Ez lett ezentúl a székely kérdés sarkpontja, mely körül a székely kérdés forog a fejedelmi korszak egész folyamán.

¹ M. Tört. Emi. II. o. 3. k. 25. 1.. ² Udvarhelyvm. tört. 245. 1.

³ Brutus J. M. históriája, II. 346. Istvánfi M. hist. (1724.) 97. 1.

⁴ Bethlen F. hist. I. 148. Sz. O. III. 18.

⁵ Kulcsár krónikája, 10. 1. ⁶ Simigianus 140.

⁷ Kulcsár krónikája, 12. ⁸ E. O. E. I. 103.

⁹ E. O. E. I. 99., 100., 157. Kulcsár krónika, 13.

¹⁰ E. O. E. I. 119., 184. ¹¹ E. O. E. I. 210. 242.

¹² E. O. E. I. 381. Sz. O. II. 93.

¹³ Sz. O. II. 95. ¹⁴ Sz. O. II. 96.

¹⁵ Sz. O. II. 98. ¹⁶ Sz. O. II. 105.

¹⁷ Sz. O. II. 125. ¹⁸ Sz. O. II. 166.

¹⁹ Kiadva K. Székely Mihály: A ns székely nemzetnek Constitúciójában, Pest, 1818. 40. 1. — Ans székely nemzet jussai Mvh. 1837. — Sz. O. I. 119. - - Kolosváry-Óvári: M. törvényhatóságok jogszabályai/!. 19. 1.

²⁰ E. O. E. II. 16. 73., 75. 1.

²¹ E. O.-E. II. k. 117., 127. 1.

²² Thallóczy Lajos: Zay Ferenc életrajzában így jellemzi a székelyeket: «Az egész kalandból az a hadtörténeti tanulság, hogy a székelység a legkitűnőbb katonai anyag, melyet hadvezér nem nélkülözhet. Keleti svájciak ők, kiknek vére lengyel, oláh, moldva, erdélyi s császári szolgálatban folyt; egyenlőrangú bajtársai a XVI. század magyar huszárjának». (M. Tört. Életrajzok, 1885.).

²³ Borsos Sebestyén krónikája (Gr. Mikó. Érd. tört. Ad. I. 18.).

²⁴ Bél M. Adparatusában Sigler: Chronologia 85.1. és Bethlen F. hist. III. 19.

²⁵ Borsos Sebestyén krónikája (Gr. Mikó Érd. Tört. Ad. I. 19.).

²⁶ U. ott. 19. 1.

²⁷ Sz. O. 178. 1.

²⁸ Borsos Sebestyén id. h. 20. E. O. E. II. 223.

²⁹ Bethlen F., Simigianus, Miles, Forgács F. művei szerint.

³⁰ Sz. O. II. 167.

XI.

Székely-támadt, Székely-bánja.

A rendi küzdelmek 1562—1573-ig.

A székelyek fölkelése és leveretése korszakot alkotó, végzetes és véres határvonal a székelység történetében.

Hirtelen támadt, mint a nyári zivatar, gyorsan le is zajlott, de nagy átalakítások okozója Ion.

Váratlanul jött, meglepte a külellenség által szorongatott fejedelmet, de néhány ügyes hadvezére (Radák László, Pekri Gábor), hamar elnyomta a rögtönzött és szervezetien fölkelést, melyet kizárólag a székely köznép indított eltiprott szabadságuk visszavívására.

A felkelésnek nem politikai, hanem *társadalmi* okai voltak. Elsősorban «a sok nyomorúságok, képtelenségek és erőszakok, kiket a főnépek a községen míveltének».¹ Aztán a nemrég életbe léptetett rendszeres adófizetés, mely (a főemberek és lófők kivonván magukat és földönlakó zselléreiket) kizárólag a köznépet terhelte. Ezenkívül a törvénytelen zsarolások, melyekkel a székely hivatalokat magoknak kisajátított két első rendbeliek a köznépet kiszípolozták. A főrendek még a lóföket is tizedfizetésre kényszerítették, minek alapján 1559-ben a fejedelem számára is tizedet követteltek.²

A felkelés leveretése után fejedelem Segesvárra országgyűlést hirdetett, «hogy megértvén a támadásnak okait, közönséges békességnek csendességgel való megmaradására végeznének». A főnépeket és lófőket fejenként, a közszékelyekből székenként 16-ot hívtak meg 1562. jún. 21-ére. Ezen rendezték aztán «a székelyek állapotját», amely rendezés tulajdonképpen gyökeres átalakítás, alkotmányváltoztatás, alaptörvények eltörlése és új rendi felosztás volt.

Legelőbb is eltörlik a székely jószágok addigi *immunitását*, t. i. azt a jogukat, hogy a székelyek jószágait még felségsértés esetén sem veszthették el.

Annak tulajdonították ugyanis a gyakori *feltámadást*, hogy a székelység régi szabadságokban bíztak, hogy ők jószágukat, örökségüket el nem veszítették még akkor sem, ha a király és az ország ellen feltámadtak. Hogy ebben többé ne bízhasanak: ezentúl ők is «örök hitelenséggel büntetessenek és mind fejeket, jószágokat és örökségeket elveszessék».

Végezték továbbá, hogy a főnépek és lófők szabadon bírják jószágait, úgy, mint a nemesség a vármegyékben; igaz földönlakóikat is úgy bírják, mint a nemesség jobbágyait, de ezek adófizetésre köteleztetnek.

A főrendek és lófők nemessége tehát biztosított, de «földönlakó» jobbágyaik addigi adómentessége eltöröltetett. Azzal, hogy «a rendek is úgy, mint a nemesség bírják az ő jobbágyaikat», eltörlék a földönlakók személyes szabadságát, azaz szabad költözködési joguk megszűntetett.

A főnépek és lófők a dézmafizetés alól, miként a nemesek, fölmentettek s ezzel szemben megállapított hadfölkelési kötelezettségük: a lófőké egy-egy lóval, a főnépeké «ki három lóval, ki négyvel, ki öttel» stb.

A leggyökeresebb változást és átalakítást szenvedte a *harmadik rend*, amely elvesztette eddigi személyes szabadságát és mintegy kincstári jobbágyokká degradáltattak, vagy legalább is rendelkezési állapotba helyezettek. Az az általános kifejezés és meghatározás, hogy «ízü székely község a mi szabad birodalmunkban legyen», nem jelentett egyebet, mint hogy a fejedelem ezentúl szabadon kívánt rendelkezni velök. *Szabad kezét* biztosított magának velök szemben — mondanák manapság — fenntartván a további rendelkezés jogát. Végleg tényleg nem intézkedik felőlük, most inkább csak védelmükről gondoskodik a főnépek és lófők elnyomása s a tisztviselők zsarolásai ellen. További sorsukról később történelem intézkedések, nem egy-

ségesen, hanem részlegesen, időközönként és nem következetesen, hanem az idők, viszonyok és körülmények sugalmazása, néha a fejedelmek szeszélyei szerint.

Ez az oka, hogy a székelyek forrongása, elégedetlensége innen kezdve egy-két nemzedéken át állandóvá válik. A régi rend eltöröltetett, a nélkül, hogy helyébe állandó, végleges rendezés lépett volna. A szabadság megszűnt, de a szabadosság fennmaradt s a harmadik rend helyét a bizonytalan rendetlenség foglalta el.

A sérelmek orvoslása végett a fejedelem és a segesvári országgyűlés fneghagyta a főnépeknek, hogy a köznépet bántani ne merjék, semmi szolgálatra ne kényszerítsék; szabályozták a székekben a törvényszékek tartását; orvosolták a perek elnyújtásával űzött visszaéléseket, elhatározván, hogy a felebbezés ezentúl a fejedelemhez történjék; szabályozták a dézmaszedést. Végül, mivel «a közszekelyeknek feltámadások nagy romlást, sok vérontást, kárvallást, költséget, gondot és fáradtságot szerze» — kárpótlásul — a Székelyföldön lévő sót a kincstár számára foglalták le, ezentúl csupán a főnépek számára engedélyezvén házok szükségére való sót, miként a nemességek szokott volt adatni régi szokás szerint.³

A segesvári végzések legmélyebbre ható pontja az volt, mellyel a székely örökségek elvesztése mondatott ki, felségértés esetére. Ez a törvény az, mely a «*jus regium*, a királyra visszaháramlási jog behozatalát mondotta ki a Székelyföldre. Hivatkozás történt ennél régebbi országgyűlési articulusra is, amely alatt az 1557. fejevári országgyűlés ama végzése értendő, hogy hűtlenség esetén a székelyek is elvesztik fejüket, jószágukat és minden örökségüket, miként a nemesek.⁴

Ennek alkalmazására eddig nem igen volt szükség és nem ismerünk példát; de most bőven nyílt alkalom és jogcím. A lázadásban bűnösök birtokait lefoglalták s kincstári birtokká tették, úgy, hogy a fejedelem a legnagyobb birtokossá vált a hat székelyszékben. Csak Aranyosszék volt kivétel, mert ennek lakosai nem csatlakoztak a felkeléshez, sőt annak leverésében segédkeztek, amiért régi jogaikban fejedelmi megerősítést nyertek. (1568. dec. 17-én).⁵

A székelyek fékentartására két várat építettek közöttük, saját munkaerejük felhasználásával, egyiket *Udvarhelyen* a régi barátkolostor helyén, melyet *Székelytámadt* várának neveztek el; a másikat a háromszéki *Várhelyen*, melyet *Székelybánja* néven neveztek el. Ezekhez a várakhoz nemcsak konfiskált birtokokat, földeket, réteket, erdőket csatoltak, hanem főember- és lófő-örökségeket is elvettek

hatalmasul. A vár építésére, szolgálatára aztán erőszakkal kényszerítették nemcsak a fejedelmi jobbágyokká lett közszekelyeket, hanem a szabadságban meghagyott főbb székelyek földönlakóit és szolgálait is.

A várakba tett tiszttartók, a várnagyok s a fejedelem székelyföldi kapitányai aztán tetszés szerint sanyargatták, húzták-vonták, dolgoztatták (köz- és magánmunkákra kényszerítvén) a székely köznépet s elnyomták a főnépek és lófők előbb maghagyott szabadságát; úgy, hogy a következő évek hosszú során keserves panaszok hangzanak a Székelyföld minden rendű és rangú lakosai részéről az új elnyomatás ellen»

«Az egész székelységbeli főnép» (tulajdonkép a hat székely-széki főemberek és lófők) 1566 folyamán keserves folyamodványokat intéznek a fejedelemhez «az újonnan reájok szállott terhek és nyomorúságok» orvoslása végett, «mely nyomorúságba a község gonosz támadása miatt jutottak, kibe nekik bűnük nincsen»»⁶

Főbb panaszai, hogy a hadnagyság és bíróság jövedelmeitől a fejedelmi tiszttartók által megfosztattak; földönlakóikat a várak szolgálatára kényszerítették; makkos erdeikben legelő disznaiából tizedet vesznek, jóllehet «az dézmások még malac korában megeszik a tizedet»; a földönlakóknak nem engednek részt házukhoz a falu szántóföldéi és szénafüi között; dézmával felette igen terhelik a községet, földönlakókat, szolgálait, «két annyira, sőt többre is hágtatták, mint ennekelőtte volt»» «Kapitán uraink főuraink és lófő atyánkfiai örökségeit az várakhoz foglalták vala»» «Némelyek az lófűiek közül, szegénységek miatt, az község közé rótattak volt»» adót is fizetnek, a lófőségről is hadakoznak és az vár szolgálatjára is erőltetik» Sokan a múlt két esztendei hadakozásban nyomorodtak el s veszítették el lovaikat, nem méltányos azért, hogy a lófőségből kirekesztessenek, «még ha egy ideig gyalog kell is szolgálaniok»»⁷

A legfeltűnőbb jogsérelem az volt, hogy az udvarhelyi és várhegyi várhoz foglaltak sok főrend és lófő örökséget, szénafüvet (azaz rétet) és szántóföldet, melynek visszaadását ismételve kérik és sürgetik»⁸ Kérésük veleje az volt, hogy a fejedelem úgy rendezze állapotukat, hogy a hadakozásra, házuk és életük fenntartására módjuk legyen.

A fejedelem elismerte a székely főnépek és lófők hű szolgálatait az «elmúlt két esztendőbeli hadban » . . . kit őfelsége személy szerint szeméivel látott» — és azt méltányolni is kívánta; de országgyűlésen.

Az 1566-iki tordai országgyűlés aztán pártját fogta azoknak a székelyeknek, kik nemhogy a fejedelem ellen támadtak volna, de

hűséggel szolgáltak és ajánlotta őket a fejedelemnek, hogy «válasszon ki azok közül, az kik vétettek, ne nyomorogjanak azokkal egyaránt való gyalázatban az Felsőged jámbor hívei»?

A kiválasztás megtörtént: összeírták azokat, kik legutóbb híven szolgáltak és azelőtt is jámborul viselték magukat. János Zsigmond 1566—67-ben ezek közül a főbbeknek nagymérvű birtokadományokat, illetőleg a székely község közül meghatározott számú (1—4—10—20—40—57) ház jobbágyot adományozott a székely székekben, kiket a főkapitánynak a szék királybíráival együtt kellett kiszakítani a székely község közül.¹⁰ Azonkívül ugyancsak az 1566-iki tordai országgyűlés határozatából a hat székekben lakó főnépeknek és lófejeknek házok szükségére ingyen sőt rendeltek évenként kiadatni a székely sókamrából,¹¹ Egész falvakat is kaptak némelyek; a főemberek, lófők és az ország szükségére kiválogatott pixidarius (puskás) gyalogok örökségei kivételével?²

Marosszékbén 143, Gyergyóban és Csikban 215, Udvarhelyen 256, Sepsiszékbén 182, Kézdivén m. e. 90—100, Orbaiszékbén m. e. 85, összesen közel ezer ház jobbágyot adományoz a fejedelem, két adománylevéllel (1567. márc. 5, és 1568. febr. 13.), A legtöbbben 5—10—15 jobbágyot kapnak; de Lázár István Szárhegyen 57-et, Lázár Farkas és Balázs Jenőfalván 37, Andrassy Márton és Péter Csíkszentkirályon 42, Kornis Mihály Szentpálon és Recsenyében 22, Petki László és Mihály Musnában 44, Geréb Benedek Fiátfalván 27, Nyujtódi György Czibrefalván 15 ház jobbágyot kapott, Béli Kelemen Uzonban 20, Daczó Pál Szentgyörgyön 40, Daczó Gergely ugyanott 17, Kálnoki Bálint és Tamás Kerespatakon 12, Miklósváron 3, Mikó Ferenc Oltszemen 4, Málnáson 13 ház jobbágyot nyert. Az Aporok Felső- és Alsó-Torján 10—10 ház jobbágyot, Terek Mátyás két fiai Markosfalván, a Mihálcz, Mikes, Basa, Szörcei, Donát, Imecs család tagjai kevesebbet kaptak,¹³

Többen 1569-ben egész székely falvakra kapnak adománylevelet, a benne lévő főnépek, lófejek és darabontok kivételével,¹⁴ Ezek között van Gicz János, a későbbi kormányzó, aki Miksa magyar király uralma alól jött át Erdélybe s aki 1569, júl 15-én a marosszéki, csókfalvi és bedei kir, részjóságot kapja birtokául,¹⁵

Mindezek a birtokok a most már hozzájuk fűződő királyi joggal adományoztatván, elvesztették régi székely birtokjogi jellegüket.

Ezek az új adományok sok helyen új zavarok kútfőivé váltak. Az új adományosok között voltak olyanok, «kik az nekik adott jószág határán „. kívül való lófejeknek, szolgálknak vagy községnek örök-

ségét is magoknak akarták foglalni... és a lófejek közül sokakat szép szóval is hozzájuk hajtottak?»⁶ Voltak olyan új adományosok is, «kik még az (1562.) támadás előtt hatalommal jószágot foglaltak el magoknak, avagy zálogul bírtak jószágot» és azután a fejedelemtől «jus regiumot» kértek ezekben «és az jus regiummal magoknak akarnák tulajdonítani», A nyilas-föld felosztása felől is nagy egyenetlenség támadt közöttük, így a főnép és a lófő a községgel nagy egyenetlenségbe és viszályba keveredett.

Midőn ezeket a székely főcemberek a megyyesi országgyűlésen (1569, febr. 2.) a fejedelemhez intézett folyamodásukban fölpanaszolják, ismételten hangoztatják hűségüket és hogy «a kösségnek gonosz támadásokért» estek a fejedelem «nehésségébe». Felpanaszolják, hogy a jus regiummal adott donatio mily zavarokat idéz elő közöttük, mert most már a fejedelem tábláján az ősbirtokosoktól is fejedelmi leveleket kívánnak, pedig az ő eleik s ők nem fejedelmi donációval bírták örökségüket. Kérik, hogy «a fejedelem tartsa meg őket örökségeikben és írassa be azt az ország articulúsába».

Felpanaszolják azt is, hogy a hat-széki és udvarhelyi főkapitány a Maroson és két Küküllőn kincstári malmokat építtetett és oda kényserítik menni őrleni a fejedelmi jobbágyokat messze földről is, ami miatt az ő malmaik elpusztúlnak. Kérik, engedné meg a fejedelem «az szegénységet szabadon őrleni, az hol kik közelebb malmot találnak».

Sérelmes az is, hogy a fejedelem tábláján az ítélmester és asse-sorok velők szemben «az nemes uraim törvényével akarnák éltetni» a székelyeket, pedig «még a Decretomban is (t. i. Verbőczy Hármaskönyvében) külön-jegyzett törvény találtatik» a székelyek jogáról. Kérik azért a fejedelmet, hogy az ő régi törvényeik szerint ítéljenek az ő dolgaikban,¹⁷

János Zsigmond meghallgatta a székelyek kérését és az 1569. jún. 24. tartott tordai országgyűlésen határozatilag kimondotta, hogy «az székely uraimnak, főnépeknek és lófejeknek minden örökségét, a lófőségeket és földönlakójokat, kiket igazán a törvény szerént birtanak az támadásnak előtte, kegyelmesen örökké bírni megengedte»,¹⁸

Ez, ha nem is szüntette meg a részleges sérelmeket, az ős-székely birtokok tulajdonjogát legalább biztosította, A székelység jogviszonyaiban beállott zavarok rendezését azonban (hol a székelyek törvénye, hol a nemesek törvénye szerint való ítékezés visszaélését birtokperekben) a későbbi országgyűlésen ígérte eligazítani.¹⁹

Ha már a nemességökben meghagyott székelyek is méltán pana-

szókra fakadtak: mennyivel több oka volt keseregnie a közszekelységnek a régi szabadság elvesztése felett. Ezek mindannyian jogtalanokká váltak: vagy a fejedelem jobbágysái maradtak s a várbirtokokhoz osztattak, vagy eladományoztattak földesúri jobbágyokul, vagy legjobb esetben kiválogattak a fejedelem hadában szolgáló gyalogkatonákul, kiket *puskás* jobbágyoknak (pixidarius, pedites pixidarii) vagy *darabontoknak*, később egyenruhájok színéről *vörös és kék darabontoknak* neveztek. Ez utóbbiak, mint a régi székely gyalogság utódai, még a legkedvezőbb helyzetbe jutottak a közszekelyek közül.

János Zsigmond uralkodásának utóbbi éveiben (1569—71.) a donationalis és nemes leveleken kívül szokásba jött új adománylevelek (nova donatiok), továbbá lófőség osztogató *primipilaris* és főnépiséget biztosító vagy adományozó *primori* oklevelek adományozása, birtokkal vagy a nélkül.²⁰

Mindezek nem voltak alkalmasak a végleges rendezésre. Maga János Zsigmond tesz vallomást az elharapózott rendezetlenségről, midőn (1569. júl. 14.) elrendeli a székely hatóságoknak, hogy a székelyek birtokpereiben addig ne ítélkezzenek, míg a következő országgyűlés nem intézkedik. Jellemző vallomása így szól: «Noha mi a segesvári gyűlésben (1562.) és azután, mikor Székelytámadt várunkban volnánk, egy néhány rendbéli köztetek való dolgokban bizonyos és jó módot rendeltünk és megtartani hattunk volna, de azt a rendelést nagysokan megháborították és az ellen port, háborút, visszavonást támasztottak; a főnép és a lófő a kösségünkkel, viszontag a kösség a főnéppel és lófővel nagy egyenetlenségben volnának . . . melyeket mi eligazítani a jövő országunk gyűlésére halasztottuk.... parancsoljuk azért, legyetek csendességben a gyűlésig, várjátok akkor minden dolgokban az mi rendelésünket».

De ez a rendezés nem történt meg. Arra a fejedelemnek — nemsokára (1571. márc. 14.) bekövetkezett halála miatt — ideje már nem volt.

János Zsigmond így a székely kérdést megoldatlanul, nehéz örökségül hagyta hátra.

János Zsigmond halála után az új fejedelem megválasztása végett 1571. máj. 17. hirdetett részleges országgyűlésre a székelyek tömegesen és fegyveresen jelentek meg a tövisi táborban. A «rész szerént való gyűlés» hirdetése nekik «semmiképpen nem tetszett» a főnépek és lófők «fejenként mint közönséges gyűlésbe mentek s «a kösség az

ő rajtok való nyomorúságokbeli könyörgésért válaszottak volt falunként 3—3 atyjokfiat).

Midőn a rendek Gyulafehérvárt az új fejedelem megválasztása felől tanácskoztak, híre terjedt, hogy a székelyek a tövisi táborból tömegesen megindultak Gyulafehérvár felé. A fenyegető veszedelmet Báthory István hártotta el, kinek közbenjárására a székelyek visszatértek s 1571. máj. 27. írásban terjesztették elő sérelmeiket «az ő nyomorúságukból való megszabadulásokért».

«A főnépek és lófejek könyörgések» felpanaszolja «nagy elszenvedhetetlen nyomorúságaikat», melyeket a megholt fejedelem idejében elszenvedtek, ki miatt úgy elfogyatkoztak, hogy — úgymond — «vagunk csak pusztán mi magunk». «Az szegény kösségen penig voltának oly Isten ellen való birodalmok, ínségek, nyúzások, fosztások, hogy az egyiptusbelieknek nyomorúságok, ínségek kívül még írásban is nem találattik ilyen ínség, nyomorúság, nyúzás, fosztás, mint ezeken volt az istentelen tisztartók miatt».

«*A két első rend főbb panasza*»: hogy a köztük épített házakból (t. i. várakból) nemes házaikat, földjeiket, jobbágyaikat erőhatalommal háborgatták, prédálták, lovaikat elvitték, földönlakóikat elfoglalták s a két várhoz, sóaknához, vashámorhoz csatolták; úgy örökös szántóföldek, rétek, nyilasaik, kertjeik területéből is «számtalan sokakat foglaltanak az két házhoz és az sóaknához, hámorhoz» ... «Hol a tisztartók akartak, elmetsztek minden falu határán nagy szél-földet... melyet jobbnak ismertek ... mely földek között főembereknek és lófejeknek is részföldei voltak, kiket mind az községével együtt elfoglaltanak és király számára szántattak». Nagy sokakat foglaltának el szénaréteket, erdőket, makkos erdőket, számtalan nagy havasokat. A halas folyóvizeket használni, vadbőröket, vadat, madarat venni megtiltották. «Ha mely lófő atyánkfia valami vadat, avagy madarat fogott: az ő nemes szabadsága ellen nem volt szabad másuvá adni, hanem oda az várakhoz kellett adni és az mint akarták, csak úgy adták meg az árát... Ha pedig valamely lófő másuvá adta és megtudhatták, azokat erősen megbüntették fogsággal és bírságlással: házára mentenek, nyakon kötötték, úgy vitték az várhoz és istrángot hoztanak elé, kivel felakasszák, felakasztásra harangoztattak, akasztani indultak vele, közben atyafiai sok könyörgéssel szabadították meg, hogy két annyit veszen és ad érte; így térítették meg az akasztásra való vitelből. Egy *karulért* penig, kit lófő hozott volt erdőről, három tehenet vittek el» stb., stb.

Legfőbb panasza azonban az volt a két nemesi rendnek, hogy a

megholt fejedelem «sok idegen népet szállttá» közéjük, «Marosszéket teljesen azoknak osztá» és ezek miatt az ott lakó régi főnemek, «kiknek mind ősök és atyjok az ott való községnek segítségével és szolgálattal éltek» ezeknek eladományozása miatt elszegényedtek, nyomorognak. A lófők is «igen megbántattak és porrá lenni láttatnak, mert jus regiumnak donatiojával mind házokat, örökségeket, földeken lakójakat és mindeneket az ítélőmesterek, director és assessorok elítélik»²¹

Szinte baljóslatú hangon kérik, hogy ejtsék módját a rendek, hogy «*efféle közinkbe szállott uraink jönnének ki közülünk, mert félünk, hogy az ő miközöttünk lakások oly veszedelmes nyomorúságot hoz, kit örömet eltávoztatnánk.*

Felpanaszolják a régi székely törvények mellőzését s kérik, hogy nekik azok szerint ítéljenek. A hadakozásban elszegényedés miatt a község közé számlált és adófizetésre s egyéb teherviselésre vetett lófők régi állapotba visszaállítását is kívánják.

Még keservesebb «*az nyomorult székely kösség*» panaszlajstroma, kiket az ország «az ő régi törvényekből és szabadságokból az fejedelemnek birodalma alá más állapotba rendelte volt, kiben azüdtől fogva nyomorogtanak». Főbb sérelmeik: a vár szolgáltatára való hajtás, sanyargatás, verés, fogság; Székelyföldön kívül való szolgáltatás, törvénytelen bírságolások; elszámálhatatlan nyomorgatások, fogságok, kalodázások, tömlöcözések, kíntások, melyek miatt némelyek meg is haltak. Szántóföldeik, szénafüveik javát elvették s a várakhoz, csíki váshámorhoz foglalták. Ingyen szántás, vetés, aratás, behordás, kert- és házépítés a tisztartók számára. A sok bírságolás és sok húzás-vonás miatt annyira elszegényedtek, hogy «némelyek gyermeket is vetettek zálogba» ... Amely falukból 32—40 eke ment ki szántani, most 8—10 is alig megyen ki. A sok szolgáltatás: vadászás, halászás, madarászás (karulyoknak, ölyveknek, sólymoknak keresések), rajtok való élésszedések; tyúk, lúd, bárány, turo, vaj, tikmony (tojás), alma, körtvély, hagyma, káposzta, szilva, dió, mogyoró, komló sedések; kendernek, lennek, gyapjúnak feleségekre való osztások, párnába való tollak sedése stb., naiprenden volt köztük. Disznótartásukat is megnehezítették, mert bár az dézmások megveszik a tizedet, de a makkos erdőkből kitiltották, csak a király és nemesek disznait engedték a makkra.» A dézmások szokatlan nagy dézmákat sednek; a Moldvába jövő-menőket Berecken megvámolják.

Könyörögnek, hogy a rendek az újonnan választandó fejedelemmel ennyi sok nyomorúságukból szabadítsa meg őket és engedje az

előbbeni állapotban való létüket. Kérésüket azzal a hűségfogadalommal végzik, hogy ígérik és kötik magukat fejenként, *hogy többé soha semmi indulatot és támadást nem tesznek*, hanem a közöttük való főuraikra és lófőikre hallgatnak. Végül a régi szabadság fejében ígérik, hogy évenként készek lesznek egy-egy forintot fizetni adóba, csak «a mostani Isten ellen való rovás helyett rovassanak jámbor istenes emberek által újabban meg». ²²

Új fejedelemmé Báthory István megválasztván, az országgyűlés jóakarattal tárgyalta a székelyek kérését. Némely sérelmeiket orvosolta s a zsarolásoknak és visszaéléseknek határt szabott. A ló, mindenféle barmok és bőrök eladását felszabadította, a havasokon való legeltetést megengedte, a törvénytelen szolgáltatásokat, bírságot eltiltotta. De az eladományozott székely jószágokat az új tulajdonosoknál hagyta. A többi sérelmek orvoslását a jövő gyűlésre halasztotta, miután azokat az adóösszeírók megvizsgálják. ²³

Báthory István ezeknek (1571. jún. 10.) részletes utasításokat adott a székelyek panaszai megvizsgálására és részben orvoslására. A főemberek és lófők fizetett szolgálát ne írják adó alá, de azokat, kik «szabadosúl, vagy oltalomért, vagy egyébért, nem fizetésért szolgálnak», rovás alá vegyék. Vizsgálják meg, «minémő földfoglalások estek» a várakhoz és lássák meg, hogy ellehetnének-e a várak a nélkül. Egyéb törvénytenségekről is tegyenek jelentést. A főnépeket intsék, hogy a szegény község közt méltatlan dolgot és szokatlan szolgáltatást ne cselekedjenek. Az új adományokat vizsgálják meg, hogy mennyi földet foglalta el az új adományos és «mint tartja a szegény népet». ²⁴

A székelyek nem voltak megelégedve az országgyűlés félrendszabályával és elégedetlenségüket nem titkolva, a várakhoz a szolgálatot megtagadták, az új adományosokat fenyegették s Udvarhelyszék némely falvaiban a kincstári földeken a termést «mind főnép, lófő, mint község barmával etette», legeltette. ²⁵

Báthory szép szerivel igyekezett a rendet helyreállítani és a székelyekkel a közmunkák felől megegyezni. Ami részben sikerült is neki.

Megbízta losonci Bánffy Pált, hogy az ő nevében alkudjon meg a székelyekkel. Bánffy Csík, Gyergyó és Kászsónszék közszékelyeit 1571. júl. 25-ére Udvarhelyre hívta össze, hol minden faluból megjelenjen a bíró harmadmagával, esküdtekkel. Ott a fejedelem biztosa előadta az engedményeket és kívánalmakat. A csíkiak annak fejében, hogy a fejedelem «terhüknek nagyobb részét róluk elvötte», szabad akaratjukból elvállalták és kötelezték magukat, hogy évenként három

hétig szolgálnak a csíki vashámorhoz és egy hétig mezei munkát végeznek a fejedelem «minden majorságának betakarítására».⁶ Az udvarhelyiek két nap múlva — falunként a bíró és két esküdt összehívatván — a nyert engedmények fejében szintén arra vállalkoztak, hogy fejenként három hétig szolgálnak az udvarhelyi várnak és őszi vetést vetnek négyszáz köblöt, tavaszi vetést szintén négyszázat, az irtványokat megkaszálják és betakarítják, azonkívül 200 szekér szénát szereznek a várnak és ezer szekér fát hordanak be?⁷

Hogy ez a látszólag «szabad akaratok szerinti» vállalkozás, melyet a székelyek előjárói az udvarhelyi vár tövében fogadtak, mennyire nem volt őszinte s nem fejezte ki a nép hangulatát, mutatja az, hogy a székelyek tovább is elégedetlenkedtek s régi szabadságuk visszaállítását követelték.²⁸ 1571. szept. végén a lázongás nyíltan kitört. Csíkban a nép vezéreket választott és fegyvert fogott. Báthory előbb szép szerével igyekezett őket lecsendesíteni, majd hadakat vont össze ellenük Görgény és Udvarhely várához s magához hívatta a főembereket, hogy a fölkelőket lecsilapítsák. Ezek, hogy a közszekelyekkel való egyetértés gyanúját kikerüljék,²⁹ magok is segédkeztek a felkelés elnyomásában és a lóföket összegyűjtván, Becz Pál vezérlete alatt okt. 3. éjjel meglepték a felkelők táborát és szétverték őket?⁰

A nemsokára (nov. 19.) Kolozsvárt összejött országgyűlés már megbüntetni rendeli a felkelés szervezőit, a foglyokat és bujdosókat. A többi résztvevők úgy kapnak kegyelmet, ha Gergely napjától Szent Mártonig a váradi vár építésén dolgoznak, máskülönben szintén megbüntettetnek. Jövőre pedig elhatározták (ismételve a régi törvényt), hogy akik ezután «afféle támadást tennének — azok mind fejenként jószágokat elveszessék és örök hitlenségben maradjanak» és annak büntetésével (t. i. halállal) lakóijának?¹

Arról, hogy a székelység régi kiváltságait, mint ők kívánták, visszaállítsák, a felkelés után szó sem lehetett. A fejedelem azonban ígéretet tett, hogy a főnépek és lófők hűséges szolgálatait érdemök szerint jutalmazni fogja.

Foglalkoztak a *ius regium* által okozott sérelemmel is, amit a megholt fejedelem hozott be közékük az adományozásokkal. Végezték, hogy «ha megbizonyítatik, hogy azelőtt soha *ius regium* ő köztük nem volt volna és az, ki 32 esztendőtől fogva békességes uraságában volt volna jószágának, benne maradjon a *ius regium* ellen. De viszont, ha az *ius regium* benne taláztatik törvény szerint, tehát megcsendesüljenek az székely uraink».³²

Báthory István a székelyeket nem bírván kielégíteni, a nyug-

talanság tovább is lappangott s midőn vetélytársa Békés Gáspár a fejedelem ellen fegyvert fogott, nem hiába számított az elégedetlen székelyek támogatására. Csíkból mintegy 2000 székely csal takozott hozzá, a nem rég nagy adományokat nyert Andrássy Péter vezetése alatt. Ezek felgyűjtván a csíki vashámort s útközben az udvarhelyszéki sóaknát s egyesülvén a marosszéki főemberek, lófők és község közül hozzájuk csatlakozókkal, résztvettek a kerellőszentpáli csatában (1575. júl. 9.), mely Békésre nézve vereséggel végződött.

A győztes Báthory szigorúan büntette a kezébe jutott lázadó székelyeket. A főurakat törvény elé állíttatta s a hűtlenség bűnében marasztaltatta eh A lázadást szító székelyekből Kolozsvárt 34-nek orrát, fülét vágatta le, azt mondván, hogy tanulják meg az utódok, hogy, akik szabadságot akarnak szerezni, azoknak azt nem a fejedelemi méltóság ellen lázadással, de a hazának tett nemes szolgálattal kell kiérdemelniök.

A székelyek, mintha megfogadták volna az intelmet, néhány év múlva tömegesen szolgáltak a fejedelemnek, mint már lengyel királynak, az oroszok ellen viselt hadjárataiban, Békés Gáspárral együtt és ott sok szép harci dicsőségben és a fejedelem számos kitüntetésében és birtok-adományokkal való jutalmazásban volt részük.

¹ A segesvári országgyűlés megállapítása 1562. júti. (E. O. E. II. 202.).

² Sz. O. II. 153. 1. latinul. «Mierthogy törvényben bizonyítottam meg, hogy a főszékelyek a lófejektől... dézmát szedtek: végeztetett az, hogy öfelségöknek is dézmával tartozzanak». (Mikó: Érd. tört. adatok, III. 268. 1.).

³ E. O. E. II. 202. és Sz. O. II. 161.

⁴ E. O. E. II. 75.

⁵ Sz. O. II. 232. ⁶ Sz. O. II. 183., 191. 1.

⁷ Sz. O. II. 182 — 186. 1. és 186—189. 1.

⁸ U. ott, 193. 1. ⁹ Sz. O. II. 206. 1.

¹⁰ Sz. O. II. 208 -213. ¹¹ Sz. O. II. 225.

¹² U. ott, 245. ¹³ Sz. O. II. 2: > 8.

¹⁴ Sz. O. II. 245., 248., 253., 257., 263., 265. 1.

¹⁵ Sz. O. II. 251.

¹⁶ Sz. O. II. 250. ¹⁷ Sz. O. II. 237. 1.

¹⁸ E. O. E. II. 364. 1. ¹⁹ Sz. O. II. 249.

²⁰ Sz. O. II. 265. és 306. 1. — Endes Miklós: Donatio a Székelyföldön. (Sándor Imre: Genealógiai Füzetek, Kolozsvár 1903. I. évf. 3—12. sz.)

²¹ Sz. O. II. 326. 1.

²² Sz. O. II. 321 — 331

²³ E. O. E. II. 475. 1.

²⁴ E. O. E. II. 335. 1.

²⁵ E. O. E. II. 337. 1.

²⁶ Sz. O. III. 339.

²⁷ Sz. O. III. 340.

²⁸ Báthory István '1571 szept. 18. azt írta a császár-királynak, hogy ami a székelyek állapotát illeti, ő mindent elkövet lecsendesítésükre, de ők arra törekednek.

hogy elvesztett szabadságukat, ha másként nem lehet, fegyverrel is visszaszerezzék. (E. O. E. II. 410.)

²⁹ Amivel Forgách Ferenc történetében is gyanúsítja őket, 478. 1.

³⁰ Bethlen Farkas: História, II. k. 247. Kozmási *Becc Pál* 1566. Csekefalván

34 ház jobbágyot kapott donatíóban (Sz. O. II. 209.).

³¹ E. O. E. II. 504. 1. ³² E. O. E. II. 503.

XII.

A Báthoryak kora.

A XVI. évszázad, végső évtizedei. (1575—1602.)

Az erdélyi fejedelemség kifejlődésének és első virágzásának korszaka Báthory István nevéhez fűződik s az ő emlékét dicsőíti.

János Zsigmond még «választott» magyar király; az első tulajdonképpeni, csupán erdélyi *fejedelem*, illetőleg *vajda* Báthory István volt. Ő kezdeményezte azt a politikát, melyet az erdélyi fejedelemség követett 120 esztendeig.

Csodálatos kis állam volt az erdélyi fejedelemség. Egy keleti Svájc, nemzeti szövetségen alapuló, alkotmányos szabadsággal. Három politikai nemzet (a magyar, székely és szász) és négy törvényesen befogadott (kath., luth., ref. és unitárius) vallás hazája, mely féltékenyen őrizte és védte önkormányzatát és büszke volt politikai és vallásszabadságára. Szabadon választott uralkodója kettős függésben állott bár a versengő két szomszéd nagyhatalom (a császár- király és a szultán) irányában, de az ország azért szerette a függetlenség látszatát fenntartani.

Báthory István a török szultán ajánlottja volt a fejedelemségre, de azért Miksának, mint magyar királynak letette titokban a hűség esküt. Nyíltan tehát török hűbéres (adófizető) *fejedelem*, titokban a magyar király *vajdája* volt.

E kettős politika veszedelmes, de abban az időben az egyetlen modus vivendi volt. Ez a «hinta-politika» hagyományos irányelv maradt továbbra is az erdélyi külpolitikában.

A külpolitikai nehézségekhez járult a belpolitika ellentétes elemeinek egyensúlyban tartása. Ezek közt egyik legkényesebb problémája volt Erdélynek a *székely kérdés*. Kétszeresen az volt Báthory trónra léptekor. Báthory szerette volna kölcsönös engedményekkel megoldani, de a székelyeket kielégíteni csak úgy lehetett volna, ha eltörlő János Zsigmond új rendszabásait s visszaállítja a régi székely

alkotmányt. Ezt viszont a rendek nem tartották összegeyztethetőnek az ország közérdekével. A félrendszabályok és engedmények a kérdést nem oldották meg, csak elmergesítették.

A székelyek elégedetlensége azáltal vált politikai tényezővé, hogy a császári politika, a német párt és annak eszköze (bukott vajdajelöltje) Békés Gáspár számított a székelyek támogatására s arra alapította trónravágyó reményégeit.

A székelyek tényleg támogatták és Békés rezgelődéseinek, forradalmi kísérleteinek 1571-től 1575-ig ők voltak legkitartóbb párthívei. Míg nem a szentpáli csatában Báthory végleg felülkerekedett, leverte Békést s a vele tartó székelyeket.¹ Az erdélyi német párt felett aratott eme győzelem irányította Báthoryra a lengyelek figyelmét s egyengette útját a lengyel királyságra. 1575. őszén tényleg megválasztották s 1576. máj. 1. megkoronázták lengyel királlyá.²

Báthory István lengyel királysága idejében is megtartotta az erdélyi fejedelemséget és az eddigi *vajda* cím helyett akkor kezdte nevezni magát *fejedelemnek* (princeps Transilvaniae). Kormányzóul hagyta maga helyett bátyját, Báthory Kristófot, kit azután a rendek megválasztottak *vajdává*.

A nagytekintélyű testvérpár kettős uralkodása idején a székelyek lecsendesedtek, megbékéltek a dolgok új rendjével s híven szolgálták a hazát s fejedelmeiket, akik szolgálataikat igyekeztek megbecsülni és megjutalmazni.

1577 őszén székely csapatok ültetik vissza moldvei vajdaszékébe a száműzött Péter vajdát, ifjabb Báthory István vezérlete alatt. 1579-ben elrendeli az országgyűlés, hogy a székely iófők harcra készen várják a vajda rendeletét.

István király 1579—81 -iki orosz hadjárataiban a székely-magyar-lengyel-litván vitézség csodákat mivelt a Dwinán-túli harcokban, melynél északibb vidéken még nem harcolt a magyar.

Báthory Kristóf elbetegesedvén, még életében (1581) megválasztotta utódjává kiskorú fiát *Zsigmondot*, Erdély és Magyarország részeinek «*vajdájává, fejedelmévé*». Kristóf halála (1582. máj. 27.) után kormányzók helyettesítették a távol levő István királyt és a kiskorú fejedelmet. István király halála után három évvel (1589. decemberben) kezébe adták a kormányzást az ifjú 16—17 éves fejedelemnek.

Báthory Zsigmond nagyreményű és sok jeles tulajdonsággal ékes, de még kiforrotlan, ingtag jellemű ifjú volt. Anyja (BpcsKay Ilona) és atyja halálával korán árvaságra jutva, idegenek nevelték; a nemzeti

eszmétől távol álló, betelepített jezsuiták tanították. Éretlen ifjúságában fejedelemségre jutván, a hatalom elszédítette és autokrata hajlama, kegyetlenségre készséges természete vérengző zsarnokká tette, aki nem irtózott a politikai céljait gátló akadályokat erőszakkal, vérontással háritani el útjából s vérpadra küldeni rokonait, nevelőjét, tanácsosait, kancellárját, ha azok szeszélyeivel ellenkezni merészelték.

1594-ben nagy politikai irányváltoztatásra bírta rá a fejedelmet a pápai követ Carillo Alfonz: arra, hogy szövetkezzék Rudolf császár-királyal s támadjon a törökre. A kolozsvári (aug.) országgyűlésen *Udvarhely-, Háromszék és Csíkszék a török frigy felbontása ellen szavazott*, a többi székely és szász székek s a vármegyék mellette. A tanácsurak ellenezték. A fejedelem ezeket elfogatta és közülük a legtekintélyesebbeket kivégeztette. Köztük volt unokatestvére Báthory Boldizsár, főkancellárja Kovacsóczy Farkas, a görgényi váruradalom zálogbirtokosa, kit Ravazdi György volt várhelyi, akkor szamosújvári várnagy által fojtatott meg. Ravazdit később a székelyek verték agyon. A vérengző zsarnoknak a táborba hívott és Kolozsvárra rendelt székely katonák voltak öntudatlan, de készséges eszkei és támogatói.

Velök indította meg a támadást is. A neki hűséget esküdött Mihály oláh vajda segítségére *székely* sereget küldött; viszont a neki meghódolni vonakodó Áron moldvai vajda ellen Kornis Gáspárt és Daczó Ferencet *székely* csapat élén Moldvába küldé, akik a vajdát elfogván, Alvincre hozták s helyébe Rézván Istvánt ültették a vajdaszékbe.

Báthory Zsigmond 1595. jún. 28. megkötötte Rudolf császár-királyal a véd- és dacszövetséget, melyben Erdély önálló fejedelemsége elismertetett és a fejedelem a Habsburg-házból kapott feleséget. Még előbb 1595. máj. 20. köttetett az a szerződés, mellyel Havasalföld Zsigmond uralma alá adta magát. Jún. 3. hasonló szerződés jött létre a moldvai vajdával is. Ezek alapján Zsigmond felvette és használta a *«Havasalföld és Moldva fejedelme»* címet.

Mindezek következtében a török 1595. nyarán hadat indított Oláhországba s Gyurgyevónál átkelven a Dunán, Bukarest felé vonult, hová Szinán basa nagyvezér csakhamar be is vonult.

Báthory Zsigmond sietett hűbéres tartománya védelmére. A Székelyföldön ősi szokás szerint meghordoztatta a véres kardot s régi szabadságaik visszaadásával biztatva szólította fel őket a tömeges fölkelésre. A felszabadítás ígérete fellelkesítette a közszékelyeket s

20—25,000 főnyi székely had gyűlt a táborba. Kivonulás előtt azonban megkövetelték, hogy a fejedelem a megígért szabadságot oklevéllel biztosítsa. Zsigmond a kényszerű szükség nyomása alatt a barcasági Feketehalmon tartott tábori országgyűlésen 1595. szept. 15. oklevelet állított ki, mellyel az összes székely székek jobbágyait felszabadította, a teljesítendő hadiszolgálat fejében.

A székelyek, főszerelve a Rudolf által küldött «fekete puskákkal», vígan mentek a Töröcsvári-szoroson át Havaselvére s a határszélen egyesülve Mihály vajda visszavonult seregével, okt. 8. körülfogták Tergovistet; három nap alatt bevették, 46 ágyút és töméntelen zsákmányt szerezve. Színán basa erre a hírre felgyűjtván Bukarestet, gyorsan visszavonult Gyurgyevó felé, hogy ott a Dunán átkeljen. Zsigmond hadával utána robogott s nov. 30-án Gyurgyevót is bevén, nagy sebességgel űzte át a törököt a Dunán. A székelyek a vár ostromában is kitüntették magukat, elsők lévén a várfalon a bástyák meghágásában.

Báthory Zsigmond a hadjárat végeztével megcsalta a székelyeket. Azon ürügy alatt, hogy a hadra fölkelt székelyek a szabadságlevél föltételeit a földesurak ellen elkövetett sok törvényteleniséggel megsértették: a fõlszabadítást a következő országgyűlésen (1595. dec. 13.) hozott erőszakos törvényekkel visszavonatta és visszaállította a jobbágyágot. Ennek következménye újabb zavargás és zendülés lett, melyet erőszakosan, fegyverrel, kínzással, kivégzésekkel nyomtak el, ami a székely népet mélyen elkésérítette és bosszúra ingerelte.

Három marosvásárhelyi, egykorú szemtanú (tanár, bíró, polgár), ilyen adatokat jegyzett fel erről «a székelyekre nézve siralmas esztendő»ről:

«1596. mikor farsangban a fejedelem elment volna» Prágába a császárhoz és helyettesül nagybátyját, Bocskay Istvánt hagyta kormányzóul, «a székely urak minden székes helyekre hadat gyűjtének», hogy a székelyeket a jobbágyságra visszakényszerítsék. Előzetesen az országgyűlés végzését minden székben kihirdették s a székek jegyzői által arra intették a népet, hogy előbbi földesuraiknak engedelmeskedjenek. A nép azonban, mivel a fejedelem még a kiosztott zászlókat, puskákat, dobokat sem vette el tőlük, nem akarta hinni, hogy a fejedelem akarná őket a régi szolgaságba visszahajtani. Azért gyűléseket tartván, a fejedelem levele előmutatását követelték s a fejedelemnek letett katonai esküjükre hivatkozva elhatározták, hogy a nemeseknek nem szolgálnak, hanem egyedül a fejedelemnek inkább ezerszer meghalnak, mintsem előbbi uraikhoz visszatérjenek, kiknek kegyetlen-

ségeit eddig sem tűrhették s készebbek ellenök fegyvert fogni, mintsem kiszolgáltatni magukat újabb kínzásoknak, így a fejedelem és ország rendeletének ellenszegültek és Károli András marosszéki hadnagy tanácsára szokott gyűléshelyeiken és a városokban kihirdették, hogy senki se merje előbbi urát elismerni, mert az olyan halállal lakói s aki velők ellenkezni merészel, — tették hozzá elrettentésül — azt fejjel lefelé karóba húzzák. Elhatározták és gyűléseiken megesküdtek arra is, hogy ha erőszakkal szolgásra kényszeríttetnének, mindenki fegyvert fog a nemesség ellen. Itt-ott meg is kezdték az erőszakoskodást, az urak házai lerombolását és üldözését.

Ezt a földes urak tüstént hírül adták Bocskaynak, a fejedelem helyettesnek, segítséget kérvén a fenyegető néplázadás ellen.

Bocskay tartván attól, nehogy a fejedelem távollétében a külháborúnál is veszélyesebb belháború keletkezzék, a székelyek megfékezésére rendeletet adott ki és úgy intézkedett, hogy Marosszékre Toldy István és Bogáthy Boldizsár, Csíkba Apafi Miklós és Háromszékre Ravazdi György tanácsúr lovas és gyalog hadakkal kiszálljanak.

Meghagyta azonban a fejedelem nevében, hogy tapintatosan járjanak el: a lázongás értelmi szerzőit szigorúan büntessék, de a tudatlan népet inkább ijesztéssel, mint fegyverrel fékezzék meg.

Bocskay rendeletét megbízottai kegyetlenebb szigorral hajtották végre, mint ő óhajtotta s azáltal az ő nevét is gyűlölné tették a székelyek előtt.

Megérkezvén Toldy és Bogáthy Marosvásárhelyre, a piacon ágyúkat vonattak fel és kihirdették, hogy minden falus-bíró és előjáró menjen be hozzájuk. Akik engedelmeskedtek, azok előtt kihirdették a rendeletet, hogy minden puskát, zászlót, dobot szedjenek be és a nép térjen vissza a földesurak szolgálatára. Voltak, akik engedelmeskedtek s a parancsot teljesítették; de a nagy rész tovább is ellenkezett. Toldy és Bogáthy, hogy a lázadást elnyomják és példát mutassanak, éjnek idején katonákat küldöttek a falvakra s összefogatták a lajstromba írt főkolomposokat és megkötözve Vásárhelyre vitették be.³

Állítólag «minden széken így cselekedtek. Akiket aztán megfoghattak, kötözve bevitték székes helyeikre és ott ölték meg szegény ártatlanokban nagysokat».⁴

Marosvásárhelyre a falvakban éjjel összefogdostak «úgy hozzák őket szegényeket, mint valami nagy gonosztevőket». Aztán «másodnap sok nyársat faragtatának a város erdejéből és az akasztó fához hordták a nyársakat. A székelyeket is oda vivék és sokat nyársba vonának,

sokakat felakasztanak szegényekben». Estére kelve, ismét kiküldték a katonákat más falvakba és folytatták a befogatást és kivégzést. Fővezérüket, Károli Andrást is, ki «hadnagy volt köztük», elfogták és válogatott kegyetlenséggel végezték ki: lófarkához kötve hurcolták meg a városon, aztán az akasztófához kivívén «fővel alá vonák szegényt s lábbal fel az ég felé a nyársba». .

A vezetők és főkolompokok után a kisebb résztvevőkre került a sor, akiket nem végeztek ki, de válogatott kínzással csonkítottak meg. Ezeknek «orrát, fülét kezdék metszeni, de azt is oly istentelenül, hogy az orrát ajkától elmetsették, annyira, hogy csak a foga maradt szegényeknek és sok így is meghalt miatta; a fülét is akinek elmetsették, a nyaka felé húzták alá. Ilyen nagy istentelen dolgot követeknek el rajtok.»

A harmadrendű vádlottakat megveretésre ítélték, «hogy csak felpircskolják őket». De a végrehajtásban ezt is súlyosbították. «Nagy deszka-lapockát csinálnak, annak élet és fokot faragtak; avval kilencet ütöttek rajta a laposával, de az utolsót az élével vágják oda fenekére, hogy a fara csontja mind apróra törött miatta. Sok meghalt abban is. Ilyen rútvál bánatnak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasalföldre mentenek vala Báthory Zsigmonddal.»

Gyergyó megfőkezésére Apafi Miklós indult, Lázár András értesítésére, 2000 főnyi lovas és gyalog haddal a parajdi úton s a Bucsin-tetőn tábort ütött. A gyergyai fölkelők serege Újfaluban gyűlt össze, hogy elállják a hegyi utat. De előbb az egész éjszakán át virasztva, nagy áldomást ittak a medve bőrére, egymást vitézségre buzdítva. A hegy lábánál fekvő Alfaluban észrevéven az Apafi tábor-tüzeit, az öreg Kovács János egyházfi éjjel átsiet Újfaluba s jelenti az ellenség közeledését a dorbézoló atyafiaknak. Ezek álmatlanul és részeg fővel indulnak elibe Apafinak, aki bekerítvén őket, visszaüzi a faluba s ott részint levágattak, részint elfogatván, kivégeztettek; némelyek a házakba menekülve, tűz által pusztultak el családotól s kevesen menekülhettek meg a vérfürdőből. Elesett az ütközetben 27, hárman vasnyársra húztak, öten felakasztattak; néhány ház csűrös-től, asztagostól felégett. Vezérük Gál János is halállal lakolt.

A csíkiak és kászoniak hallván a gyergyaiak veszedelmét, letették a fegyvert s visszatértek uraik, főként Lázár András szolgálatába.

Apafi útjából nagy zsákmánnyal tért meg otthonába (Ebesfalvára).

Hasonló eredménnyel járt Ravazdi is Háromszéken, részint fegyverrel, részint kegyetlen büntetéssel engedelmességre hajtván

az ottani felkelőket, «kegyetlen példát mutatván, hogy miként jár, aki ura, fejedelme ellen fellázad».

Nemcsak most és mi botránkozunk meg a kegyetlen eljáráson, mellyel a megnyert szabadságukhoz jóhiszeműen ragaszkodó széke-lyeket ismét szolgaságba kényszerítették: akkor is voltak többen az ország rendei között, akik nem helyeselték ezt a kegyetlenséget, méltán tartván attól, hogy az megbosszulja magát. Az előbbrelátó íté-letűek azt mondták, hogy a fejedelem kötelessége lenne a nemesség kegyetlen uralmát a nép felett mérsékelni, nehogy a nép a kíméletlen szolgáltatás és súlyos terhek miatt elkeseredve, a végén véres polgár-háború indítására kényszeríttessék, amint az már gyakran meg-történt.⁵

Ákik így ítétek, a nemsokára bekövetkező szomorú események azokat igazolták.

Már az egykorúak följegyezheték, hogy «így vevék el tőlük a szabadságot ismét, kit ők is ismét, újabban ők is valóban megtorlának és ugyan mégis megvevék az ő szabadságukat».⁶

*

Báthory Zsigmondot távolléte nem menthette fel a felelősség alól, mellyel egykorúaknak és az utókor előtt az elkövetett politikai bűn-ért vezekelni tartozott.

A hóbortos fejedelemnek egyebekben is következetlen, szeszé-lyes és kapkodó politikája annyira aláásta trónját, tekintélyét és nyu-galmát, hogy meghasonolva önmagával, feleségével, alattvalóival, 1596. végén alkudozni kezdett Rudolffal a fejedelemségről lemondás felől. 1597. végén (Oppeln és Ratibor, két sziléziai hercegségért cse-rében) tényleg lemondott és kiment Sziléziába (1598. ápr.). Ott azon-ban az oppelni elhanyagolt ódon várkastélyban, melynél a fejevári istállók is különbek voltak, nem jól érezvén magát, csakhamar vissza-tért Erdélybe (1598. aug.). Majd ismét lemondott s átadta a fejede-lemséget Lengyelországból behívott unokatestvére a vármiai bíboros püspök *Báthory Andrásnak*.

Báthory Zsigmond eme szeszélyes, esztelen kapkodásának szo-morú következménye lett az országra nézve. A kijátszott Rudolf császár-király bosszúra ingerelve, felbujtogatta az új fejedelem ellen az ennek is hűségesküt tett Mihály oláh vajdát, hogy hátbatámadja Erdélyt, míg ő a kassai kapitány, Básta által kívánt támadást intézni.

A nagyravágyó vajda kapott az alkalmon, hogy Erdélybe tör-

hessen. A császár pénzén zsoldosokat fogadott s a székelyek megnyerésére törekedett; főként arra alapítván vállalatának sikerét.

A székelyekhez a császár- király is fölhívást intézett 1599. júl. 23., hogy térjenek vissza hűségére s ő visszaállítja régi szabadságukat s visszaadja minden előbbi kiváltságukat, ha hűségüket és serénységüket abban a hadi vállalatban, melyet az ő javukra indítani fog, tanúsítani fogják. ,

Mihály vajda tovább ment az ígéretésnél. Ő a császár nevében oklevelet hamisított a székelyek szabadsága és önkormányzata visszaállításáról. '

A háromszéki, csíki, gyergyai székely köznép tömegesen gyűlt a vajda zászlaja alá és sietett táborába.

A vajda nagyrabecstülte a székelyek csatlakozását, azután is mindvégig kiváló figyelmet tanúsított irántuk; szemtanú jelentése szerint a székely kérelmezőket levett süveggel hallgatta ki. Seregének színe-java magyar hajdúk és székelyek voltak, a tisztek nagy része is.

Az új fejedelem Báthory András mellett csak a Maros- és Aranyos-székiek voltak, a többiek tömegesen gyűltek a vajda táborába Nagyszében alá, hol Sellenberg határában történt a nevezetes ütközet 1599. okt. 28-án.

A fejedelem a vesztt csata után Udvarhely felé menekült. A vajda futárokat küldött nyílt paranccsal a székelység közé, jutalmat tűzve ki a fejedelem élve vagy halva kézrekerítésére. Meg lett a hatása: a felizgatott s a Báthory nevet gyűlölő nép résen állott a fejedelem elfogására. A fejedelem, tudván, hogy nem számíthat kíméletükre, mellékutakon igyekezett a moldvai határ elérésére; de sorsát s a leselkedőket ki nem kerülhette.

A felcsíki közsékelység egy csapata, boldogasszonyfalvi Balázs Mihály (másképp Ördög Balázs) vezetése alatt lesben állva várták a határszéli hegyek között s amint a fejedelem csekélyszámú kíséretével Szentdomonkos határában a Pásztorbükk nevű hegy aljába ért, a szakadékokból rájuk ütöttek a több száz főből álló leselkedők s heves küzdelem után nagyrészüket fölkoncolták, vagy elfogták. A fejedelem néhány hívével megmenekült a vérengzésből és tovább vergődött a Naszkalát hegy felé, honnan már közel volt a Gyimes-szoros. A hegytetőn azonban az üldözők egy pásztorkunyhó mellett utolérték s miután immár egyetlen kísérőjét Mikó Miklóst levágták, a karddal védekező fejedelemet Ördög Balázs homlokon sújtotta fejszéjével és megölte irgalmatlanul. Levágott fejét magukkal vitték. Az orgyilkosok növ. ,10. mutatták be Gyulafehérvárt a bíbornok-fejedelem fejét a

vajdának, aki a holttestet is Fejérvárra vitette és eltemettette (nov. 24.) a székesegyház sírboltjába?

VIII. Kelemen pápa a vérengző gyilkosság miatt a csíkszentdomokosiakat egyházi átok alá vetette s «száz évig az egész Csíkban pénketet és szombatot a vajas ételtől is megbőjtölni parancsolá». ⁸

Erdély állapotáról 1599. őszén siralmas képet festenek egykorú tudósítók. Forgách Zsigmond követ-jelentése szerint (nov. 20.) a vajda hadai «szörnyű dülást mívelnek, nincs oly nemes ember, kinek házát fel nem dúlták és mindenét el nem szórták. Az parasztemberek is feltámadnak azokra, meg is ölik őket és megfosztják». Kínzások is sűrűn fordultak elő. ⁹ A székelységet megkímélték. «A székelység a Mihály vajda népétől semmi bút nem látott, mert a vajdának kedvében voltak. De az országot éktelen elpusztítá az oláh és rác azon esztendőben, — úgy, hogy siralmas megmondani, vagy írni, — de ahol hozzá fért, a bosszúval eltölt székely is; mert sok helyeken udvarházakat dúlának fel — a székely urakét, kikről megtudták, hogy az ő atyjokfiának halálában részök volt». ¹⁰

Mihály vajda egyik legsürgősebb teendőjének tartotta a székeleyeket saját és fia hűségére felesketni. Viszont ő is kiváltságlevélben biztosította régi szabadságaikat, a jobbágy-állapotból és a nemesség hatalma alól fölszabadításukat, hogy ezután másnak, mint a magyar királyoknak és az erdélyi fejedelmeknek alávetve ne legyenek; de azzal a föltétellel, hogy a császár-király s az ő és utódai rendeletére hadra kelni tartoznak s a szokásos «ökörsütés»-adót annak idején beszolgáltatják.

Erről az 1599. nov. 20. gyulafejérvári országgyűlés végzése között ez áll: «Miérthogy pedig a székelységnek szabadságát megadta Nagyságod, azoknak régi szabadságok szerint a memória hominum ilyen törvények volt, hogy mikor a fejedelem változott, avagy megházasodott, minden hat ökörnek egyikét a fejedelem számára szedték, kit ők ugyan ökörsütésnek hittak: melyet Nagyságod most is felszedessen; udvarának és hadának jórészt szükségét vele megéri». ¹¹

Mihály vajda aztán a székely székek élére kapitányokat rendelt saját zsoldosai közül és pedig Hamar Istvánt, Makó Györgyöt és Gergelyt, Székely Pétert, Maróczy Albertét s kiadtak általuk a rendeletet, hogy egy részük lovas szolgálatra (a lófők), más részük gyalog-puskásokul (a pixidariusok) mindig készen álljon, hogy bárhová paran-

csolja, késedelem nélkül indulhassanak.¹² Annyira megbízott a székelyekben, hogy hadai fővezérévé ugyanazt a Székely Mózeset tette, aki a sellenbergi csatában ellene harcolt» De hiába volt minden igyekezete: az erőszakra alapított uralom csak ideig-óráig volt fenntartható. 1600 tavaszán már a székelyek közül is többen arra fakadtak, hogy inkább szolgálnák előbbi földesuraikat, kiket a remélt szabadságért agyonvertek, mintsem a vajda által rájuk szabott terheket viseljék, mert félévi hadakozást kívánt tőlük saját költségükön.¹³

Mihály vajda 1600 tavaszán Moldva meghódítására küldötte seregét. Székely Mózes volt a vezérük és sok volt köztük a székely. Ezek Tatros városában a zsákmány fölött összeverekedtek az oláhokkal és sokat felkoncoltak közülök.

Az elfoglalt Moldvát Székely Mózes parancsnokságára bízta. De ez titkon összeköttetésbe lépett a lengyel határszélen megjelenő Báthory Zsigmonddal s nem sokára át is pártolt hozzá a legjobb magyar vitézekkel, köztük a székely főúr Petki Jánossal. A vajda boszszújában Székely apósát homorod-szentpáli Kornis Farkast elfogatta s később lefejeztette. Ugyanakkor elfogatta Nyujtodi Györgyöt, Farkas Ferencet, Szombatfalvi Benedeket s ezeket tüstént kivégeztette.

Ez a kegyetlenkedés volt egyik főoka az erdélyiek fölkelésének, híre kelvén annak is, hogy az egész nemességet ki akarja irtani.

Az erdélyiek nem tűrhették soká az elnyomatást, felkelésre készültek. A nemesség a Torda melletti Keresztes-mezejére táborba gyűlt s csatlakozásra hívták fel a székelyeket. A közeli aranyos-székiek engedtek a felhívásnak s a marosszéki lófők nagy része is. «Marosszéknek az gyalogja a vajda mellé méné». A belső székelyföldi atyafiak is megmaradtak a vajda hűségében.

A székelyek tehát megoszolva, egymás ellen (háromnegyed rész többséggel a vajda seregében) harcoltak a Miriszló mellett (1600, szept. 18.) vívott véres csatában, hol Mihály vajda döntő vereséget szenvedett s a -székelyek is igen nagy veszteséggel fizették meg makacsságukat.

A vesztett csatában legtovább tartották magukat a székelyek, akik jobb ügyszó méltó kitartással a végső erőfeszítésig küzdöttek. Midőn a decsei Maros-síkon a csata sorsa eldőlt, «a gyalog-székelyt a hegynek szoríták». «Állott vala pediglen fel — írja az egykorú Nagy Szabó Ferenc — egy erős hegyre futó székelység, nagy csoport nép; azt mondták, hogy 18 száz volt; akiket hívtak ugyan alá onnat, hogy adják meg magokat. Dé ők azt mondták, hogy nem jönnek, mert attól félnek, hogy levágnák őket, hanem ha ugyan meg kell hal-

nio, kezeken (t. i. karddal kezükben) hálnak meg inkább. Ezt meghallván a nemesség, Daczó Jánost oda küldék és megesküszik nékik. Azok szegények hitre lejöttek és az esküvés mellett, nem szánván az ártatlanokat, reá rohant a nemesség és körül vévén *mind levágták nagy sivalkodással szegényeket*, annyira, hogy mint egy halom, olyan volt a (holt)test. Azt mondták, hogy *a holttest (halom) alól vérpatak folyt ki*».

«így torlá meg a nemesség, hogy Mihály vajda mellé ment volt Szebenhez a székelység (1599-ben). És így ismét jobbágyság alá hajtá őket, aminthogy az 1595. esztendőben is felmészárlották vala őket az Havasalföldébe való menésért».¹⁵

Mihály vajda a vesztett csata után is bízott a székelyekben, hogy jóra fordítják balsorsát. Háromszékről újabb csapatok voltak felvonulóban a Barcaság és Fogaras felé. A vajda felszólította az udvarhelyszékieket is, hogy táborba szálljanak. Ezek szept. végén Udvarhelyt gyűlést tartván, minden háztól egy fegyverest kívántak kiállítani s erősen fogadkoztak, hogy a nemesség vezérét Csáki Istvánt minél előbb karóba húzzák s a szászokat lekasabolják.¹⁶ A vesztett ügyet azonban a székelyek sem menthették meg többé.

A vajda vert seregével Fejérvár és Brassó felé menekült. Az utána száguldó erdélyi hadak j600. okt. 6-án vidombáki táborukból egyebek közt azon feltétel alatt ígérék felhagyni az üldözéssel, ha székely hadát haza bocsátja.¹⁷ Mindenben engednie kellett s okt. 7-én kivonult a Bodza-szoroson át.

Az erdélyi rendek Mihály vajda kiveretése után legsürgősebb teendőjüknek tartották a vele tartó székelyek megfékezését. A háromszéki Lécfalván (1600. okt. 25.) tartott tábori országgyűlésen a közszékelyeket visszaitélték földesuraiknak, a lerombolt nemesi udvarházak és a két vár fölépítésére kötelezték őket s a fegyverviseléstől eltiltották. így. a székelyek ismét elvesztették visszaszerzett szabadságukat.

A székelyek emez újabb elnyomatása azonban nem sokáig tartott. Az erdélyi rendek ugyanis Báthory Zsigmondot harmadszor is fejedelemmé választották (1601. febr. 3.). Néki sürgős szüksége lévén a székelyek harci vitézségére, megígérte régi szabadságuk visszaállítását; mire a székelység tömegesen gyülekezett zászlói alá. ígértét most be is váltotta: 1601. dec. 31. Déván kiváltságlevelet állított ki, amelyben biztosította jogaikat, szabadalmaikat. Régi adóságot rótt le s régi bünt engesztelt ki az által.

- ¹ Ld. Szádeczky Lajos: Békés Gáspár (M. Tört. Életrajzok 1887. évf.)
- ² I.d. Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel királyá választása. Bp. 1857.
- ³ Baronyai Decsi János: M. Históriaja, 1592 - 98. Mon. Hung. Hist. XV. II. ty. k. 246. .
- ⁴ Nagy Szabó Ferenc Memoráléja. Gr. Mikó J.: Érd. Tört. Ad. I. 46.
- ⁵ Baronyai Decsi Históriaja, id. h. 250. 1.
- ⁶ Borsos Tamás élete. Gr. Kemény J.: Érd. Tört. Tára, II. 19.
- ⁷ Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda, 94—98. 1.
- ⁸ Csíkszentkirályi Bors János krónikája 1595 — 1619. (Érd. Tört. Tára, I. 187.).
- ⁸ E. O. E. IV. 426.
- ¹⁰ Nagy Szabó Ferenc Memoráléja. Érd. Tört. Ad. I. k. 54.
- ¹¹ E. O. E. IV. 431.
- ¹² Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda, 107. 1.
- ¹³ U. ott, 151. 1.
- ¹⁴ U. ott, 160.
- ¹⁵ Gr. Mikó J.: Érd. Tört. Adatok, I.
- ¹⁶ Sz. O. IV. 142., 143. 1.
- ¹⁷ «Kívánjuk, hogy Ngd az székely hadat mindenestől bocsássa vissza. Im az székelységnek hitlevelet küldöttünk, hogy bizvást jöhessenek az ófge zászlaja-alá, kit ha cselekesznek, mindnyájuknak kegyelem lészen, semmi hántások nem lészen.» (E. E. O. IV. 547.)

XIII.

Jobbágysok, vörös darabontok, szabad székelyek.

(1562—1602.)

A harmadik rendet alkotott közsékelyek az 1562-iki felkelés és a segesvári rendszabás következtében fejedelmi jobbágysokká lettek s részint a várak és a csíki vashámor szolgálatára rendeltettek, részint saját földjeik használata fejében a jobbágys terhek (adó és tizedek) viselésére kényszerítettettek. A nemsokára bekövetkezett nagymérvű jószágadományozások következtében a kincstári jobbágysok tetemes részt földesúri jobbágysokká váltak. -

János Zsigmond 1566—71. nagymérvű birtok, illetőleg székely jobbágysház és telek adományozásait folytatta Báthory István az 1575-iki Békés-féle lázadás leverése és orosz háború után. Az 1575-iki felkelés után a hűtlenség bűne miatt elkobzott birtokok bő alkalmat nyújtottak az adományozásokhoz s az 1579—81. muszka háborúban szerzett érdemek jutalmazása még több birtokot juttatott magán tulajdonná.

Ezek egészen új birtokviszonyokat teremtettek a Székelyföldön és új, részben nem-székely földbirtokos nemes osztállyal szőtték át a

régi szabad székelységet. Ezek következtében a XV L. század utolsó tizedében a Székelyföldön a földesúri jobbágyok száma megközelítette a fejedelmiekét,¹

A fejedelmi székely jobbágyokból némelyeket már János Zsigmond kiválogatott hadi szolgálatra, *gyalog* katonául s ezeket drabant (népiesen *darabant*, vagy *darabont*), egyenruhájukról *vörös darabont*, fegyverzetükről *puskás gyalog* (pixidarius) néven nevezgették, Folytatják ez intézmény tovább fejlesztését a Báthoryak»

Báthory István muszka hadjáratai idején (1579—81) szüksége lévén válogatott magyar és székely katonaságra, a jobbágyságból zsoldosokat toborzott össze és a darabontok számát növelte, Ő a székely katonák, lófők és gyalogok hűséges szolgálatait nemcsak dupla zsolddal (az itthon akkor szokásos 2 forint hópénz helyett 4 forinttal), hanem a rendkívüli szolgálatokat és érdemeket rangemelésekkel és birtokadományozásokkal jutalmazta. Azok a zsoldosok, akik hűségesen szolgáltak, vagy kitüntették magokat, kívánságukra veres darabontokká tétettek. A darabantok tisztjeiről sem feledkezett meg István király: ezeket is jószágokkal jutalmazta.²

A Báthoryak idejében a *vörös darabontok* alkották az állandó székely gyalogságot, mely a harmadik kiváltságos székely rendnek felel meg s külön rendnek számított. A jobbágyokból válogattalak; hadi érdekért nyertek, vagy egyszerű lajtsromba iktatással, vagy külön *pixidariusi oklevéllel*, rangemelést. Ha érdemtelennek bizonyult valamelyik, rendjüktől megfosztatott és ismét jobbágyságra vetetett,³

A darabontok a székekben századokra voltak osztva és élükön egy *száz ados-hadnagy* (centurio) állott. Ezek felett állott a kapitány (capitaneus) s legfőbb parancsnokuk volt a székelyek főkapitánya: a generális és maga a fejedelem, mint székely ispán (comes Siculorum), Némelyek közülök a várakhoz: Udvarhely, Várhegy és Görgényvárához volt szolgálatra rendelve, mások a fejedelmi udvarban szolgáltak,

Báthory Zsigmond 1591. jún, 4-én a *marosszéki puskás székelyek és századosaik* kérésére és panaszára rendezti ügyeiket, orvosolja sérelmeiket és megállapítja jogviszonyaikat.

Fősérelmük az volt, hogy állandóan őrésre kell járniok Udvarhely várába s éjjel-nappal annak kapuján őrt kell államok az ottani kapitány sürgetésére és más szolgálatokat teljesíteniök, századosuk tudta és megkeresése nélkül, ami által idejük annyira le van foglalva, hogy saját dolgaikat, amiből életüket fenntartják, elhanyagolni kénytelenek. Ehhez járulnak a büntetések és bírságok, melyek a szegényeb-

beket teljesen tönkreteszik. A fejedelem azért, hogy a közszolgálatra alkalmassabbá tegye őket, elrendezi ügyeiket. Először is a székely gyalogok ezentúl sem az udvarhelyi kapitánynak, sem a marosszéki királybíráknak ne legyenek alája rendelve, hanem csak a fejedelemnek és az ő századosaiknak, akiktől parancsaikat kapják. Felmentetnek Udvarhely vára állandó őrizetétől, hogy otthon-dolgaikat végezhesék; úgy mindazonáltal, hogy komoly szükség esetén, ha ellenség jő, vagy külföldi követeket kell kísérni, vagy valakit el kell fogni, vagy hasonló szükség kívánja, Udvarhely kapitánya híradására tüstént Udvarhely várához, vagy ahová rendelik, oda siessenek a vár védelmére, vagy az ellenségnek visszaverésére; — és ezt tüstént megtegyék, mihelyt a kapitány azt századosaik által tudatja és megparancsolja, mert a századosok tudta nélkül, még ha a kapitány rendelné is, egy gyalogos sem köteles megmozdulni. A századosok a jelzett súlyos esetekben a kapitány rendeletét el ne hanyagolják, de a kapitány is óvakodjék ok nélkül őket fárasztani.

Ami a jogszolgáltatást illeti: a puskás gyalogok magok közt és nem másokkal keletkezett személyi vagy dologi peres ügyekben első fokon a százados-hadnagy ítélkezzék, ahonnan másodfokon Udvarhely vára kapitányához s onnan a fejedelmi udvarhoz lehessen felebebezní. A más rendelkehez tartozók, nemesek, jobbágysok vagy városi polgárok ellen folytatott pereikben azonban a rendes bírák, a vármegyékben a főispánok, a székekben a királybírók, városokban a bírák ítélkezzenek. De a székely székek és királybírók máshová ne idézhessék őket, csak saját törvényes székek, t. i. Marosszék elé, Vásárhely városába.

A gonosztevők évenként szokásos üldözésében a főispánok és királybírók mellett a gyalog puskások ottani kapitányai is kötelesek résztvenni, de bírságokat tőlük csak a kapitányok vehetnek; vérbírságot azonban ítéleten kívül még a kapitány sem szedhet, csak egyedül a százados-hadnagysok vehetnek, vagy a kihágás minősége szerint bot vagy börtönbüntetésre ítélhetnek.

A hadnagysok joga az is, hogy amikor nekik tetszik, megvizsgálhassák a puskás gyalogokat, hogy minő fegyverekkel és mi módon vannak ellátva s hogy ne hanyagolják el a fegyvergyakorlatokat, hanem mindig készen legyenek az eshetőségekre.

Amely darabont szükségétől kényszerítve örökségét eladni akarná, annak megvásárlására vagy zálogba vételére elsősorban a gyalogoknak legyen joguk, s kölcsönösen egymásnak adják el, nehogy rendjük elszegényedvén, hivatásuknak eleget tenni ne tudjanak. Ha mind-

két nemen magvak szakadna, örökségeik darabont rokonaikra szálljon. Ha fimagzatok nem lenne, de leányuk marad: az örökölje és az, aki nőül veszi; ha darabont fia, vagy szabados jövevény (de nem fejedelmi, vagy földesúri jobbágy) a gyalogság rendjébe olyan joggal vétessék be, aminővel az elhunyt bírt?

Ilyen kiváltságot a többi székekben lévő darabontok is nyertek Báthory Zsigmondtól.⁵

Báthory Zsigmond 1591. júL 15-én az *udvarhelyszéki gyalogoknak* birtokügyeiről is ad kiváltságlevelet, mely szerint meghagyja az udvarhelyi kapitánynak és a szék tiszteinek, hogy az Udvarhelyszékben lakozó gyalog székelyeket bárhol lévő örökségeikben háborgatni és megkárosítani ne merészeljék; akiknek pedig örökségeik nincsenek, lakó falvaikban «nyíl szerént szántóföldeket és kaszállókat adni és szakasztani tartozzanak».⁶

Báthory Zsigmond nemsokára jó hasznát vette a székelyek lekötésének, mert midőn a politikai bonyodalmak miatt 1594-ben trónja ingadozni kezdett, a székelyek támogatása mentette meg fejedelemségét. Midőn pedig 1595-ben a törökkel háborúba keveredett, a székelyek tömeges csatlakozása döntötte el javára a válságos küzdelmet. Mikor Szinán basa serege, már Bukarestet is megszállva, Erdélyt fenyegette, Báthory Zsigmond a Székelyföldön általános hadfelkelést hirdetett és kiküldött biztosai régi szabadságaik visszaadásával biztatták a népet.⁷ Báthory Zsigmond az 1595. szept. 15. Feketehalom határában tartott tábori országgyűlésen elhatározta visszaadni régi szabadságukat.

A kiváltságlevél azt mondja, hogy bár a székelyek nagyobb része nem ok nélkül vettetett jobbágyságra, de tekintve közelebről a fejedelmi trón biztosítása ügyében tett jó szolgálatukat s ama buzgalmat, mellyel az ellenségre készülnek s azt, hogy alkalmasabbak a hadi, mint a jobbágyi szolgálatra, s mivel megmutatták, hogy *a hun erő és dicsőség még él bennük*: Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászón-, Sepsí-, Kézdi- és Orbai-székek székely jobbágyságait felszabadítja⁸; azzal a föltétellel, hogy a fejedelemnek s utódainak hűséget esküdjenek, évenként adót fizessenek, a szükséghez képest katonaszkodjanak, jó fegyverekkel, kellően felszerelve. Az udvarhelyi kapitánynak engedelmességedjenek, tisztviselőiket magok választják a régi szokás és *nemzedékrendi következés szerint*; évenként megmustráltatnak, a ső- és vasbányákat a kincstár műveltetni, a torjai kénbányát az ottani lakosok. A földesuraknak adósságaikat fizessék meg s a nemeseket birtokaikban ne háborgassák. A háborúban résztvevők lajstromba

írassanak; akik nem vesznek részt, e kiváltságokban nem részesülnek.⁹

Az új szabadsággal felvillanyozott 20—25,000 főnyi székelynek főrsze volt a gyors és fényes győzelemben, mellyel az erdélyi hadak a törököt Oláhországból kiverték s Gyurgyevónál a Dunán átűzték. November derekán már otthon voltak. «Havasalföldébe híven és dicséretesen szolgáltak; de itthon aztán a földesurakon igen sok törvénytelenséget kezdtek vala cselekedni.¹⁰ Az köztük való nemességnek házukra menvén, kerteket, malmokat elvagdalták és elfoglalták, halastavaikat meghalászták, szántóföldeket, szénaréteket occupáltak, tilalmas erdejeket levágták, szőlejeket elfoglalták, megszedték és egyéb erőszakosságokat cselekedtek.»¹¹

Ezekkel a féktelenkedésekkel amíg egyrészt megsértették a szabadságlevél föltételeit, másrészt kihívták magok ellen a nemesség bosszúját. Ezeknek a panaszára az 1595. decemberi gyulafehérvári országgyűlés bizottságot küldött ki a székely ellentétes érdekek és kiváltságok megvizsgálására s ezek a nemességnek adván igazat, a régibb keletű donatiók érvényessége s az új kiváltság eltörlése mellett döntött.

A székelyek nem nyugodtak bele ez önkényes eljárásba s forrongani, itt-ott nyíltan ellenállni kezdettek. A nemesség azonban megelőzte a lázadás kitörését s fegyveres erővel, kegyetlen megtorlással nyomta el őket.

A székelyek így veszítették el újra rövid időre kivívott szabadságukat. A kegyetlen eljárás bosszúra ingerelte őket s ez teszi megérthetővé, hogy mikor Mihály oláh vajda az új fejedelem Báthory András ellen (1599.) Erdélybe tört, a székelyek hozzá csatlakoztak.

Mihály vajda a székelyek régi szabadságát tényleg visszaadta, a régi ököradót újította fel, földesuraiknak csak *régi*, ősjobbágyaikat adatta vissza.

Erről 1599. nov. 28-án Gyulafehérvárt oklevelet is állított ki, melyben a régi magyar királyok kiváltságaira hivatkozva, körülírja a lófők és gyalogok fegyverzetét, az ökörsütés teljesítését s a kepefizetés fenntartását.¹²

A székelyek egy része azonban hamar kiábrándult a vajda zsarolásai miatt s mikor az erdélyi nemesség 1600. őszén felkelt ellene, az aranyosszéki és marosszéki székelyek már ellene harcoltak, csak a keleti székek maradtak mellette, félelmükben.¹³ A rendek ezért a tordai táborban 1600. szept. n-én az aranyosszéki «vitézlő rend, mind lovagok és mind gyalogok szabadságát nemcsak megerősítik, hanem

kívánságukra, hogy *AZ* hosszú processusok az ő törvények folyásában megrövidíthessék», megengedik, hogy «törvények az *százados-hadnagy* előtt kezdessék el, onnat *kapitán* eleiben és ha kinek ott nem tetszik, *fejedelem* személye eleiben transmittáltassék».¹⁴

Mihály vajda kiveretése után a léczfalvi országgyűlés (1600. okt.) a többi székekben a közszekelyeket visszaítélte uraiknak s az okozott károk megtérítésére és a lerombolt nemesi házak felépítésére kötelezték őket. Várhegyet Háromszék- és Csík-, Udvarhely várát Gyergyó-, Kászón- és Udvarhely-székeknek kellett felépíteni, illetőleg annak költségeit fedezni, jóságaikra kivetett rovataiból.¹⁵

Az új 1600-iki szabadalmi levél tehát ismét arra a sorsra jutott, mint az 1595-iki: érvénytelenítettvén, a székelyek sorsán nem változtatott.

Mihály vajda csúfos halála után Báthory Zsigmond a székelyek segélyével újra fejedelemmé választatta magát s most már (a székek támogatását biztosítandó) komolyan és fenntartás nélkül visszaállította a székelyek' régi szabadságát, Déván 1601. dec. 31. kelt kiváltságlevele által. Hivatkozik ezekben a székek kérésére, amelyek az erdélyi rendek valamely oklevelét mutatták be neki régi szabadságaik visszaállításáról. Ez nem lehet más, mint az 1595. szept. 15. a feketehalmi tábori országgyűlésen nyert szabadságlevél. Ebből vehette át azt a kifejezést, hogy székelyek a fegyverviselésre alkalmasabbak, mint a jobbágságra s azt, hogy megmutatták, hogy *leiköbken még él a hun erő és dicsőség* (robur, decusque illud Hunnicum). A megokolásban elmondja, hogy megtekintvén a székelyek őseinek jeles és hű szolgálatait a régi dicső magyar királyok iránt, számos győzelmeiket a török és más ellenség felett, különösen hogy az (1595) havaseli hadjáratban mily hősiiesen harcoltak, *ahol idegen nemzetek is megcsodálták hősi vitézségüket*) főként azonban hogy a mostani időben 'mily hűségesen szolgáltak neki és ragaszkodtak hozzá a németek fenyegetései ellenére: mindezekért Maros-, Csík- (és bizonyára a többi) székek lakosait, kiemeli a pór és nem-nemes állapotból és rendből, amelybe az idők viszontagságai (injuria) következtében jutottak és kiveszi a nemesek és bárki mások hatalma alól és *az ő igazi székely szabadosai sorába és rendjébe iktatja* és felszabadítja minden adófizetéstől, tized- vagy kepeadástól és minden jobbágy-szolgáltatól; megengedvén, hogy ezentúl azon szabadalmakkal és kiváltságokkal éljenek, amínővel őseik éltek a régi dicső magyar királyok idejében (hacsak a szék közös akaratából valamely visszaélést eltörölni és megjavítani nem kívánnának). Úgy mindazáltal, hogy az ő mondott sza-

badosai (libertini), ivadékaik és utódaik jól és katonásan felfegyverezve minden táborozásban hűségesen szolgáljanak. További kegyként megengedi, hogy tisztjeiket vagy kapitányaikat (praefectos seu capitaneos) a közöttük lakó nemesek sorából szabadon választthassák; amiben olyan rendet kíván megtartani, hogy a nemesek sorából évenként 3—4 vagy több tekintélyes és hadban jártas férfit válasszanak és terjesszenek fel, hogy azok közül kettőt, kiket leginkább alkalmasnak lát, kapitányukul kinevezze. Az így felszabadított székelyek (libertini) és ivadékaik kötelesek lesznek személy szerint és pedig a *lovasok* jó lóval, karddal (hegyestőrrel), kopjával, dárdával, páncéllal, vasmellvédővel, sisakkal, paizzsal, a *gyalogok* pedig puskával és egyéb hadiszerszámmal rendesen felszerelve, az ő és utódai parancsára, minden hadfelkeléskor, akár általános, akár részleges legyen az, minden eshetőségre készen lenni és neki s a hazának életük feláldozásával is minden időben hűségesen szolgálni.¹⁶ A vadakat, halakat és havasokat pedig a régi szokás szerint szabadon használhatják. A csiki vasbányát külön arra rendelt emberei által fogja műveltetni, az ő szabadságuk sérelme nélkül. Hogy pedig a köztük lakó nemesek és a felszabadított székelyek között a béke állandó legyen és megszilárduljon, a szabadosok adják meg a nemeseknek a köteles tiszteletet és nemerészleljék azokat személyükben és jogosan bírt jószágaikban háborgatni; viszont a nemesek is atyafiságos kölcsönös szeretettel viselteszenek irántok. Amit a nemesek a székelyek támadása előtt ősi jogon, vagy szerzeményként s azután is jogszerűen bírtak, udvarházaikat, jobbágyaikat, kertjeiket, szántóföldeiket, erdeiket, rétjeiket, halastavaikat, malmaikat stb., azokat ezentúl is békésen bírassák. Az elzálogosított birtokok a zálogdíj fejében adassanak vissza az előbbi birtokosoknak. Ha valamely nemes azt a birtokot vagy székely-örökséget, melyet a fejedelem vagy elődei adományoztak neki, másnak adta, eladta, cserélte vagy zálogosította volna, az ilyen adás-vevésnek semmi helye (t. i. érvényessége) ne legyen.¹⁷

Báthory Zsigmondnak ez a felszabadító .kiváltságlevele nagy-jelentőségű, mondhatni, korszakot alkotó a székely nép történetében. Ez vetett véget a székely köznép, a harmadik rend 40 év óta tartó elnyomatásának, lealázó jobbágyi helyzetének és állította vissza a székely népet előbbi szabad-rendiségébe. Ettől fogva viselte a székelység zöme, nagy tömege, a régebbi *község* (communitas) a *szabad. székely* büszke nevet. Ez a felszabadítás alkotta alapját, mondhatnók új alkotmányát a székely nép jogi állapotának az erdélyi fejedelemiség további folyamatán közel egy századig; sőt a Lipót-féle

diploma 1691-ben az új kormányzóság idejére is ezen az alapon erősítette meg őket továbbra is jogaikban, adómentességükben. Csak a XVIII. század második felében (1762—64.) nyert a székelység új szervezetet a határőrség alakításával. Úgy hogy a Báthory Zsigmond 1601-iki szabadságlevele, mondhatjuk, másfélszáz évig maradt érvényben és volt m. e. *aranybullája* a szabad székelyeknek.

Báthory Zsigmond a két főrendnek is jóakarója, pártfogója és érdekeinek előmozdítója volt. Uralkodása utolsó rövid korszakában (1601 márc.—1602 június) liber regiusában¹⁸ hosszú sora maradt fenn lófőségre emelő (primipilusi) okleveleinek, székelyeknek adományozott címeres nemes leveleinek és birtokadományozásainak; sőt maradt fenn tőle gyalog-puskás darabontságot adományozó (pixidariusi) oklevél is.¹⁹

Ami a székelyek számát és a rendek számarányát illeti, arra nézve tájékoztatást nyújt az az összeírás, melyet Básta György császári főgenerális végeztetett a Székelyföldön 1602» aug. havában, midőn a székelyeket a császár-király hűségére feleskette. Ez alkalommal a belső Székelyföldön m. e. 10,000 székely nemes, lófő, drabant, szabad székely és jobbágy esküdt fel, illetőleg iratott össze az egyes székerek, városok és falvak sorrendjében.

Ezek szerint a hat belső széken összeszámláltatott összesen 9654 család, vagy háznép, melyből nemes volt 162, lófő 2172, darabont 630, szabad székely 5833, jobbágy 856. A rendek arányszáma szerint tehát legtöbb a *szabad székely*, m. e. 60 %, *lófő* 22 %, *jobbágy* 9% , *darabont* 7 %, legvégül a legkevesebb a *nemes* 2 %. Ha hozzászámítjuk a kimutatásban hiányzó aranyosszéki székelyeket s akik kimaradtak: legkevesebb 12—15,000 székely családot kell számítanunk, kik akkor a Székelyföld népességét alkották. Egy háznépet a székely szaporaság mellett hat-hét személyre számítván, a székelység akkori lélekszáma összegül kijő m. e. 100,000 ember.

Ez a számítás összevág az egykori Szamosközy István történetíró adatával is, aki az ő korában 12,000 főre teszi a székely fegyveresek számát. Tehát minden családtól egy-egy fegyveres. Rendkívüli időben (mint 1595-ben) tömegesen kelvén fel, a székely hadsereg száma 20, sőt több ezerre is mehetett.²⁰

E számítás szerinti 100,000 lélekszám megfelel a statisztikusok ama számításának is, hogy száz év alatt a népesség megkétszereződik; mert úgy 1700-ban m.e. 200,000, 1800-ban (leszámítva az 1710—20. pestis pusztítását) 300,000, 1900-ban krb. 600,000 székelynek kellett lennie. Ami a mostani összes székelység lélekszámának megfelel.

¹ Mindhárom alakban írják a XVI—XVII. századbeli törvények és oklevelek. A német *Trabant*ból származott s a magyarból lett aztán az oláh *dorobanc* (gyalogkatoná). Máig is használják Erdélyben a *darabont* szót, háziszolga értelemben.

² Lázár István darabont százados-hadnagy (centurio) Báthory István hadjárataiban és később is teljesített szolgálataiért kap nemesi udvarházat és birtokot a kézdiszéki Szászfaluban Báthory Zsigmondtól 1588-ban. (Sz. O. IV. 107).

³ Sz. O. IV. 113.

⁴ Sz. O. VI. 20., 23. 1.

⁵ A csík-, gyergyó-, kászsónszéki gyalogoknak adott hasonló kiváltságlevél megvan az Orsz. Levéltárban. (Ld. Jakab E. — Szádeczky: Udvarhelyvm. tört. 294.1.).

⁶ Lőtsey Spielenberg László: A nemes székely nemzetnek jussai. 47. 1.

⁷ «A székelységen mindenütt véres *nyársat* (így!) hordoztak akkor a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenség felé menjen. Neki örülvén a nyavalyás (t. i. szegény) székelyek, csakhamar összegyűlének és Báthory Zsigmond mellé ménének». (Mvh. Nagy Szabó Ferenc memorialéja I. 44.).

⁸ Aranyosszék azért hiányzik, mert ez nem vesztette el szabadságát.

⁸ Baronyai Decsi János magyar históriája 208.1. — Jakab E. és Szádeczky L. Udvarhelyvm. története, 294. 1.).

¹⁰ Borsos Tamás élete. (Gr. Kemény J. és Kovács I. Erdélyország tört. tára II. 19. 1.).

¹¹ E. O. E. III. 487. 1.

¹² E. O. E. IV. 343. és köv. 1.

¹³ Szádeczky Lajos: Erdély és Mihály vajda.

¹⁴ Sz. O. IV. 141.

¹⁶ E. O. E. IV. 556.1.

¹⁶ Ez a pont csak a marosszékiekében van meg; a csíkiakéból hiányzik. Viszont a következő 2 pont csak a csíkiakében foglaltatik.

¹⁷ Sz. O. IV. 150. Marosszéknek és V. k. 168.1. Csíkszéknek. Jakab—Szádeczky: Udvarhelyvm. tört. 295. 1.

¹⁸ A «királyi könyvek» székely okleveleit összeállította tanítványom dr. Vass Miklós. Megjelent az Erdélyi Múzeum 1900. évf.

¹⁸ Sz. O. IV. 171. I. 68 ilyen oklevél van felsorolva. — Ld. nagyböloni Sikó Sándor primipilatusi oklevelét. 1601. szept. 25. (Sz. O. IV. 166. I.)

²⁰ Oláh Miklós 50,000-re (68. 1.), Verancsics 30,000-re (69. 1.) teszi; ami túlzásnak látszik.

XIV.

A székelyek adósága a fejedelmi-kor elején.

(1543—1601.)

A székelyek a magyar királyság korszakában, a középkor folyamán, adómentességet élveztek s ősi szokásjog alapján csupán ú, n, ökörsütéssel tartoztak. Az erdélyi fejedelemség megalakulása után, az állam szükségletei növekedésével, lassanként önkéntes, majd kényszerű adó alá vonattak; — és pedig a harmadik rend: a közszékelyek, A két felsőbb rend, a főnépek és a lófők miként az ökörsütés alól kivonták magukat, úgy a pénzdó alól is megmenekültek, hadiszolgáltatuk fejében,

A székelyek adóztatási rendszere és módja éppoly változatos képet mutat, miként köztörténetük. Vannak derűsebb és árnyasabb változatai. Eleinte az önkéntesség alapján és kisebb mértékben járulnak a közterhekhez, később az elnyomatás korszakában a vármegyei jobbággal egyenlő terhet viselnek, A felszabadulás után a rendes közterhek viselésétől feoldatnak s csak rendkívüli segélyadókat vállalnak mintegy önkéntesen, A fejedelemség utolsó évtizedeiben, a török invázió után, a hadi adó és portai adó fizetésében újra rendszeresen részt vesznek.

Ezek szerint négy korszakot különböztethetünk meg a fejedelemség idején a székelyek adózása tekintetében.

Az első időszak 1542-től, a fejedelemség megalakulásától 1562-ig, a székely támadásig tart, amidőn változtatva pénzsegélyadót és ökörsütést adnak.

A második korszak 1562-től 1601-ig számítható, midőn a kincstári s részben földesúri jobbággá lett közszékelyek rendes adót fizettek,

A harmadik korszak 1602-től 1657-ig terjed, midőn a régi szabadságuk és katonai kötelezettségük visszaállítván, a rendszeres adózás alól fölmentettek s csak rendkívüli adókat fizettek.

A negyedik korszak 1657-től 1691-ig terjed, midőn a felszaporodott közterhek miatt a portai adó és hadi adó fizetésében rendszeresen részt kellett venniök,

A váltakozó adózás korszaka. (1542—1562-ig.)

Az erdélyi fejedelemség megalakulása után a kormányzó Fráter György az állam rendkívüli szükségleteire való hivatkozással rábírta a székelységet a közterhekhez való járulásra.

A három nemzet uniója s az új fejedelemséggé alakulás a közteherviselés alapelvét kívánta. Az 1545-iki tordai országgyűlés vezető sorai szép szavakban adnak ennek kifejezést. Mivel egy a hazánk és egyenlő szeretetet kíván, szükséges, hogy mindenki egy akarattal és buzgalommal hordozza szíven a haza ügyét és senki se vonja ki magát az alól, amit a honfenntartás igényei, legyen az honvédelem, vagy *pénzfizetés*, vagy egyéb szükséglet: határozatok azért, hogy a haza ilyenmű terheit, az ország régi szokásai és alkotmánya szerint, mind a három nemzet egyenlően viselje, mivel a haszon is, ami a honfenntartásból ered, egyaránt illet mindeneket,¹

Az adózás eleinte a régi ökörsütés formájában történt, később változtatva pénzsegély (subsídium) alakjában is,

1542-ben hozták be Izabella királynét és fiát, Szapolyai János Zsigmondot Erdélybe s már a következő 1543-ik évben a székelyek «a török császár adójában» és «a királyné segítségére ökörsütést» adnak. Két ízben történt az adómegszavazás: tavasszal a közsékek 50—50 pénzt, a főnépek 2—2, a lófők 1—1 ökröt adtak; ősszel a közsékek ismét 1—1 forintot,

1544- ben Szent István király napján adtak ökörsütést, 1545-ben és 1546-ban ősszel 1—1 forintot, 1547-ben ősszel újra ökörsütést; 1549-ben tavasszal 1—1 forintot,

1545- iki adó fejében a kincstartó (Fráter György) 3690 forintot vett fel és nyugtáz Kornis Miklósnak és Andrási Mártonnak a gyalui országgyűlésen a székelyekre személyenként megszavazott adóban,²

Az 1548-iki országgyűlés az ország szükségére minden jobbágynak 99 dénár adót vetett ki, A székelyek külön nemzetgyűlést tartottak júl, 2-án s azon osztották fel magok között a más két nemzettel hasonló összegben elfogadott 4000 frt adót,³

Ezeknek az adóknak a behajtása nem ment könnyen és minden akadály nélkül. Néha egész székek megtagadták az adófizetést és ellenállottak az összeírásnak, mint pl, 1546-ban Orbai- és Sepsi-szék,⁴

Izabella és fia kimenvén Erdélyből Lengyelországba, 1551-ben Ferdinánd uralma alá került Erdély, A székely követek 1552-ben vonakodtak a nép híre tudta nélkül adót megszavazni s azt az Udvarhelyt tartandó nemzet gyűlésre halasztani kívánták,⁵ Az 1553. országgyűlés 500—500 frtot szavazván meg nemzetenként a Déva melletti Hlye és Branyicska erődítésére, a vármegyék jobbágaira kivetett 99 dénáros adó mellett a székelyekkel és szászokkal megegyezésre

utasítja a vajdát (Báthory Andrást) és a generálist (Castaldot).⁶ 1554-ben azonban Kendy Ferenc és Dobó István «a két vajda egy-egy frt adót szerienek az Székelyföldén»?

Ugyancsak 1554-ben «az király ez Székelyországnak minden szabadságát megreformálá nagy függő pecsétos levéllel». Ezáltal az adómentesség és régi ökörsütés helyreállítván: «1555-ben, Szent György napján a vajdák segítséget kérenek a királynak, kiben a székelyek adának ökröt mind fejenkint».⁸

Ez volt az utolsó ökörsütés Székelyföldöm

1556- ban Izabella és János Zsigmond visszahozatván Lengyelországból s visszaállítván az erdélyi fejedelemség (Ferdinánd kiváltáslevele, mely adómentességet biztosított a székelyeknek. nem respektáltatván), a székelyek a kolozsvári (1556. nov. 25.) országgyűlésen 1—1 frt adót vállaltak?

A következő háborús 1557. esztendő súlyos áldozatokat kívánt az országtól s benne a székelyektől is. A januári országgyűlés 25,000 frtot szavazott meg. Ebből a nemesek jobbágy-portáira kiróttak 50 dénárt. A szászok vállaltak 5000 frtot. A székely követek azt kívánták, hogy otthon tanácskozhassanak és határozzanak véreikkel. Az országgyűlés azt végezte, hogy bár a székely urak teljes megbízatással jöttek, mégis a népre való tekintettel, nehogy hírok, tudtok nélkül határozni látszassanak, kérésökre a királyné megengedte, hogy haza mehessenek, de véreikkel való tanácskozás után a más két nemzettel egyezőleg 5000 frtot fizessenek, máskülönb a királyné orvoslatról gondoskodják és őket megbüntesse, mivel a harmadik nemzet a másik kettőnek határozatát követni és utánozni tartozik, a régi szokás szerint.¹⁰

A székelyek tehát legalább *az önkéntesség látszatát* kívánták megmenteni. A követek (*miként* 1552-ben, most is) a nép híre nélkül adót megszavazni nem akartak s a székely nemzetgyűlésre hárították át az adómegszavazás jogát. Az adózás alól azonban nem vonhatták ki magokat és ez a rendszeres országos adón kívül, mely évenként rendszeren kétszer (tavasszal és ősszel) kirotatott, néha rendkívüli adókkal pótoltatott a hadsereg ellátására, olykor a török adóra is.

1557- ben a székelyek portánként háromszor fizettek 1—1 frtos adót s külön 1—1 frt hadiadót.¹¹

A következő 1558-ik háborús esztendő sem volt kevésbé terhes. Ekkor a székelyek adója portánként kb. 5—5 forintra rúgott és a török adóra még egy-egy véka búzára és árpára.¹²

A székelyek 1556—1561-ig a vármegyei nemesség jobbágyaival egyenlő közterhet viseltek, illetőleg adót fizettek. A rendes tavaszi és őszi országgyűléseken midőn a jobbágy portákra megszavazták a 99 dénáros vagy 1 firtos adót, külön pontban rendesen hozzátették, hogy a székely és szász urak hasonló terheket vállaltak.¹³

Az adókirovás és behajtás az adózók összeírása alapján történt. Az 1545. nov. i. marosvásárhelyi országgyűlés intézkedett a székely község összeírásáról. Ez nem ment minden nehézség nélkül. Némely székben erőszakkal kellett az összeírást végrehajtani. Ez volt irányadó 1559-ig, midőn a fejevári jún. 12. országgyűlés az összeírás felülvizsgálását rendelte el, minthogy a székely község az adó felosztása miatt zúgolódtott. A főpanasz az volt, hogy «a fűfű-székelyek az ő sellyérokot kivötték» az adófizetés alól s így a «közrendbeli községre» nagyobb adóteher (1 firt 50 kr.) háramlott.

Ez a kivétel törvényen alapult s 1558-ban is biztosított, hogy a főnépek és lófők földönlakói, akik nem szabad székely földet művelnek, a főnéppel, lóföket és szegődött szolgálkival az adófizetés alól most és jövendőben kivételnek.¹⁴

Az új összeírásról szóló intézkedés így hangzik: «Minden székre pedig alkalmas és hív személyek bocsáttanak, kik minden faluknak számlálnak kapukat és az úfelségök nekik adott instructio szerint mind sellyért, szolgát és a köz-kösséget híven s igazán rónak».

A főnépeket és lóföket 1559-ben is biztosította a «választott király», hogy adót ezután sem kell fizetniük, csak hadakozniok.¹⁵

A székely község (a harmadik rend) tehát rendszeresen és állandóan fizette azokat az adókat, melyeket a jobbágyok. És pedig nemcsak a rendes portai és fejedelmi adót, hanem a rendkívüli hadi adót is. Előbb is volt már rá példa; de az 1558-iki június országgyűlés (midőn a fejedelem személyesen készült hadba szállani) elhatározta, hogy a székely község portánként annyi hadi adót fizessen, mint a nemesek jobbágyai, a zsoldosok fizetésére. Meghatározza annak külön rendeltetését is, t. i. arra a célra, hogy abból azok a harcos szolgálk fizetessenek, kiket a főnépek magukkal visznek a hadjáratra. Hozzáteszi a törvény, hogy a primörök saját személyökre fizetést nem kapnak.¹⁶ Erre a zsoldfizetésre pedig a székelyek közt lévő összes földönlakók (zsellérek) köteleztettek (megrovattak), még az ősjobbágyok is, bármilyen címen élők.¹⁷

Az 1558. szept. 7. országgyűlés már erősen hangsúlyozza, hogy a székely urak (t. i. a közsékelység), úgy a hadjáratok költségeire, mint a török császárnak adandó élelmiszerekre (t. i. a portai adóra)

a nemes urakkal mindig egyenlő terhet viselni ígérkeznek és tartoznak.¹⁸

Ez a rendszeres és többszörös adózás végig lazította a székely községet. Igazságtalannak tartották, hogy csak ők fizessenek adót, a felsőbb két rend nem s még inkább az, hogy ezek földönlakóikat és szolgálkait is kivonván a rendszeres adózás alól, a székelyekre kirótt egyharmad adó, a sok mentesítés miatt, portánként többet tett ki, mint a jobbágyoké vagy a szászoké. Ügy, hogy rájuk 1558-ban 1—1 firt helyett már 1 firt 50 dénár esett. Ezen akar segíteni az 1559-iki új összeírás, mely szerint «mind zsellért, szolgát és a községet híven és igazán kell megróni».

A főnépek és lófők adómentessége azon alapult, hogy ők rendszeres hadikötelességet teljesítettek, míg a köznép az ezidőtájon nem mozgósították. Ha néha toborzottak közülök is, azok zsoldfizetést kaptak. A főnépeknek és lófőknek azonban mindig hadikészenlétben kellett állniuk s időközönként megmustráltattak. Ha előfordult, hogy lófő nem állott ki a hadra, azt is adó alá vetették. Így 1556-ban a szamosújvári táborban hozott végzések között azt olvassuk, hogy a székelyek 50 dénárt szavazván meg, a lófők közül azok, akik a mostani táborból elmaradtak, szintén adóztassanak meg és jövőre is adófizetők legyenek, lófőségük megtartása mellett.¹⁹

Ez a hadkötelezettséggel járó adómentesség s a közsékelyek terhes adóztatása éles határvonalat vont a székelyek két első és a harmadik rendje közé. Amazok mindinkább a vármegyei nemesség kiváltságos osztályához lettek hasonlatosak, emezek pedig a jobbágy-ság sorsában kezdték osztályrészesek lenni s szabadságuk immár csak névleges volt.

Ebből keletkezett az az elkeseredés, amely a közsékelységet a társadalom új rendje s a közülök kiemelkedő kiváltságos osztályok ellen a végsőkig tüzelte, mely 1562-ben véres fölkelésben tört ki. A támadás nemcsak a fejedelem, de a székely urak ellen is irányult, kiknek jószágait feldúlták; személyekben is sokan «vévésznek a székelyek urak a községnek rohanásából».²⁰ De a forradalom nem sikerült, a közsékelyek leverettek és sorsuk még nyomasztóbbá vált, mert névleges szabadságukat is elvesztvén, valóságos jobbágy-ságra vettek.

A jobbágy-adózás korszaka. (1562—1601.)

A székely támadást követő országgyűlés a közszékelyeket kincstári jobbágyokká tette. Ezzel együttjárt a rendes adófizetés kötelezettsége is, mindaddig, míg Mihály vajda 1599-ben ideiglenesen, majd Báthory Zsigmond 1601-ben véglegesen fel nem szabadította őket.

E négy évtized alatt mindazokat az adókat, melyeket az országgyűlések megszavaztak, a székelyeknek éppúgy fizetniük kellett, mint a másik két nemzetnek. Az adózás tehát rendszeressé vált; az önkéntesség látszatát a kényszerűség váltotta fel, az adónemek megszaporodtak s a háborús években megnövekedtek.

Az adónemek közt volt két rendes és több rendkívüli adó.

Az évenkénti rendes adók egyike volt a török-portai adó, a szultánnak fizetett évenkénti 10—15,000 frt hűbéradó törlesztésére. Ezt rendszerint a tavaszi (az év első felében tartott) országgyűlésen szavazták meg, rótták ki és szedték be. Rendszerint 99 dénárt tett portánként,²¹ olykor felment 1 frt 50 dénárra.

A másik rendes adót a fejedelem, vagyis az ország szükségletére az őszi (az év második felében tartott) országgyűlésen vetették ki. Ez is rendszerint 99 dénár, néha 1 *frt volt* portánként, melyhez szükség esetén 25—50 dénár, néha (ritkán) 1 írtig terjedő fejedelmi pótdadó járult.

A rendkívüli adók sorában szerepel a váradi vár építésére szolgáló rovatai. Várad lévén az ország nyugati védbástyája, azt hatalmas erősségé kívánták átalakítani s 1570 év óta majdnem minden évben szavaztak meg rá 15—20—30—35, legtöbnyire 50 dénárt portánként. Rendkívüli adót szavaztak meg olykor egy-egy hadcsapat ellátására, zsoldjára, melyet valamely célra toboroztak. A fejedelmi őrség fenntartását s az udvartartást is külön hangsúlyozzák néha, bár ezt a rendes fejedelmi adóból kellett fizetni. Éppúgy a követek költségeit is, amire nagyritkán külön is szavaztak meg vagy 10 dénár adót.

Báthory Zsigmond 1594-ben elszakadván a törököktől, a portai adó helyébe hadi adó lépett, a hadsereg és a várőrségek tartására.

Az adók összege ez időszak alatt kisebb-nagyobb hullámszámú volt alávétve, a szerint amint békés vagy háborús évek következtek. A békés években a szokásos kétszeri 99—99 dénár szerepelt portánként, némi pótlékokkal (20—50 dénár); háborús években nagyobb összegek, nagyobb pótdadókkal. A legtöbb adót 1594-ben vetették ki, amelyik évnek folyamán a törököktől elszakadtak.

1594-ben ötödfél forint adó esett minden egyes adóalapra, azaz egy kapuszámnak megfelelő jobbágy-telekre» Az adómegszavazás után ott áll rendesem hogy «mely teherviselésre székely uraink és atyánkfiai is ígérnek magokat; a szász uraim is az ő módjuk szerint»»

Tehát a székely kincstári és az időközben eladományozott földesúri székely jobbágyok is éppúgy és épp annyi adót fizettek, «kapuszám szerint», mint a többi erdélyi jobbágyság» .

A «kapuszám» nem szószerint, de a római jogból átszarmaztatott *porta* értelemben veendő» Ez pedig most már nem jelentett egyebet, mint azt az adókulcsot, alapegységet, lajstromot, mely szerint az adó kirovatot»

Az összeírást és kirovást időközönként arra kirendelt fejedelmi megbízottak végezték, a fejedelemtől, vagy magától az országgyűléstől nyert utasítások alapján»

A székely nemzetgyűlés 1554» határozata szerint: «Az adónak kiszámlálására és beszedésére akiket az vajda urak akarnak választani, minden széken azokat válasszák és azokat állassák az adónak kimondására és kifelelésére, az kiket ők akarnak minden faluból»»²²

1562-ben a fejedelem arra utasítja rovóit, kiket az adónak újonnan való felszámlálására küldött a székelyek közé, hogy «mindenek panaszkodásokat megértsék és írva meg hozzák»»²³ 1564-ben az országgyűlés mondja ki határozatúl, hogy a székelyek saját kérésükre újra irassanak össze és a kiknek hat frt erő vagyonuk van, adó alá vonassanak, akiknek kevesebb, azok nem»²⁴

Most már nemcsak a jobbágyok, de a főklönlakók is összeíratnak és adó alá vettek, az 1562» 0» gy» végzések alapján»

Báthory István uralkodásától a székelyek terheik könnyítését, vagy legalább is igazságosabb elosztását várták és kérték» Az őt fejedelemmé választó országgyűlés (1571» máj» 24») tényleg új adóösszeírást rendelt el» Ez a török császár adójára megszavazott 99 pénzről szólván, így rendelkezik:

«Az székel uraim között való szegén nép azonképen 99 pénzt adjon. De miért hogy az sok külemb-külemb rajtok való nyomorúságért igen megfogyatkoztak, végeztetett ez, hogy ő közeikbe urunk ő nagysága jámbor, hív, istenfélő keresztény személyeket válaszon minden székre, és újonnan megszámláltassa őket az ő nagysága instrucciója szerént, kit nekik adandó»»

Az új adóírás megtörtént s ránk maradt az új vajda tanulságos utasítása, melyet Udvarhelyszékre kinevezett biztosainak (Cseffei Jánosnak és Kornis Mihálynak) adott 1571. jún. 10»²⁵

Ha ezt az utasítást összehasonlítjuk a székely nemzetgyűlésnek az adófizetésről 1554-ben hozott végzéseivel, az alapelveket részben megegyezőnek tartjuk. Akkor is a falu nyílföldje, vagy «hat forint érő lábás barom» volt az adóalap, mely után egy forintot kellett adni. Most a nyílföld 6 forint érő barom nélkül csak félforintra kötelezett. Akkor a régi (II. Lajos király ellőtti) lófók nem adóztak, most már az újabbak sem. Az igaz «földönlakó» akkor nem fizetett adót, most már ez is, ha nem volt szegődött és fizetett szolga. Most már a teljes adóalappal nem bíró szegénység is vagyonarányban járult az adóhoz.

Az adóalap tehát a marhaszám és a földbirtok volt. A hat forintnak két ökör ára felelt meg.

Báthory Kristóf vajdasága elején, 1578. ápr. az országgyűlés az ő kívánságára új, általános adóösszeírást rendelt el s részletes utasítást írt elő. E szerint az addigi adóalap megváltozott: két ökorről négyre emelkedett. «Ennek előtte való üdőben — úgymond a 3. t.-c. — hat forint érő vonómarhára róttak, mely két ökörnek az ára volt; de azután tekintvén az sok szűk esztendőt. . . lágyítván a szegén községnek terhét, minden jobbágyok kiknek négy járomvonó ökrök vagyon, azonképen kiknek lókéje jár, mindeniken egy-egy ravás legyen, mely egy ravás teszer 99 dénárt.» Ha egyéb marhája, öreg (nagy) barma van, mely négy ökröt, vagy egy lókéét ér föl, szintén megrovassék. ötven juh után szintén egy rovás jár. A falusbíró adómentes. Az urak és nemesek darabontjai, béresei, majorosa, molnára, akik «kötelesek, urak kenyerét eszik, szabadosok legyenek, meg ne rótassanak». Adómentesek a zsellérek is a vármegyékben. Továbbá az égettek három évig és akik «pázsinton» (új telken) építkezni kezdettek. De marhaszámát ezeknek is felírták, hogy a mentesség letelte után adót fizessenek.

Az új összeírás rendesen adóemelkedéssel járt, még ha az adókulcs (mint most) lejjebb szállított is, mert a földművelés és marhatenyésztés évenként fejlődésben volt. Azért mondja tovább e törvénycikk (mely különben a török császár mostani adójába másfél forint adót állapít meg), hogy «miért pedig hogy az nemesség jószágát *újonnan számlálják* és az régi summa megnevekedvén ... a szász uraimnak is summájuk nevekedjék». (A szászok ugyanis más kulcs szerint fizették arányos adójukat.)

Rendkívüli szükség esetén előfordult a lélekszám (nagykorú férfiak) után való pénzbeli adózás is. így 1559-ben jún. 7. a kolozsvári tábori országgyűlés azt határozta, hogy «minden öt ember két-két

forintot fizessen», mely alól a szabadosok sem voltak kivéve, csak a falusbíró, akinek a pénzt felszedni és a számvevőnek beszolgáltatni kellett» Az ötös csoporton felül maradtak fejenként negyven pénzt fizettek» Az így felszedett pénzt zsoldos gyalogok fogadására kellett fordítani a máskülönben felkelésre kötelezett «ötöd nép» helyett»²⁶

A székelyek a rendes és rendkívüli pénzadón kívül fizettek *tizedadót* (dézmat) a háziállatok, az ú» η» apró-marhák és a föld terményei után»

Az apró-marhák tizedadója ősrégi keletűnek látszik, melyről az erdélyi országgyűlések ritkán s mint köztudomású kötelezettségről emlékeznek»

A székelyek a XVI» század derekán (s bizonyára előbb is) tizedet adtak az apróbb házi állatokból, ú» m» a malacból, bárányból, libából, rajméhből stb»

Ezt a székelyek, mint ősi szokást, törvényesnek ismerték el; de azt, hogy ezzel visszaélések, zsarolások történtek, jogtalanak tartották» A székelyek 1562-iki felkelését előidézett sérelmek és panaszok között ezek is szerepelnek»

«A dézma dolgából törvényük az volt (úgy mondák), hogy mindennek tizedét elvötték, mind disznónak, juhnak és mindennek; de most ötből felet ró, hétből egyet ró és az szegény emberre rejá küld, erővel elvéteti, esztendeig eltartja köztük». Az is panasz tárgya volt, hogy «báránknak hat pinz, az süldőnek négy pinz» volt a vált-sága»²⁷

Az székely támadás leverése után tartott segesvári országgyűlés (1562» jún» 20») úgy intézkedik, hogy «az dézmában mind bárányokból, süldőkből, lúdfiakból és rajméhekből az tizedik vétessék; ahol a tíz-szám nem telik, a gazdák régi szokás szerint pénzül váltsák meg»»

A székelyek azt is panaszolták, hogy a dézmások és az ezektől megvásárló főnépek a dézmás állatokat soká a szegénységen hagyták, néha kiteleltették» Az 1562» törvényhozás úgy intézkedik, hogy három hónapnál tovább nem kötelesek tartani»²⁸ .

Sérelmek és panaszok később is voltak» Ilyen 1566 táján, hogy a makkos erdőkön legelő disznókból, a főemberek, lófők és földönlakóik, szolgálk tulajdonában lévőkből tizedet vesznek, pedig a dézmások aozoktól még malackorában megvették a tizedet»²⁹

A főemberek és lófők általában is panaszolják (1566), hogy a dézmások a tizeddel igen terhelik a közszékelyeket: «mindenket kétannyira, sőt felettébb is többre hágtatták, mint ennekelőtte volt»

Kéri a fejedelmet, hogy földönlakóikat és szolgálkat oltamazza meg a «felette való dézma vételétől»?⁰

Tizedfizetéssel csak a közsékelyek és szolgálk tartoztak. Az 1562[^] törvény szerint «az főnépek és lófejek minden dézmának fizetéséből kivétesenek» — hadkötelezettségek fejében?¹

1559-ben megpróbálta a fejedelem a lóföket is tized-fizetésre fogni. Akkor «miérthogy törvényben bizonyíttatott meg, hogy az főszékelyek a lófejektől nemcsak a Három-székben, de a többiben is dézmát szedtek, végeztetett, hogy üfelségiiknek is dézmával tartozzanak».² De ez — úgy látszik — nem lépett életbe; valószínűleg olyan visszaélés volt, melynek nem volt jogonalpa.

Tizedet azonban nemcsak az apró háziállatokból, hanem a föld terményeiből is fizettek a jobbágyok és a közsékelyek egyaránt.

A közsékelyek rendesen fizették is a tizedet egészen a XVI. század végéig. Izabella királyné 1557-ben a székely vásárhelyi franciskánus kolostort iskolának alakíttatván át,³³ a székely dézmából rendelt harmadfél-száz forintot évenként a székelyvásárhelyi iskolának, melyet az 1566-iki országgyűlés határozatából János Zsigmond is évenként megadatott?⁴ Az 1568-iki országgyűlés arról intézkedik, hogy a fejedelem miként szedesse a dézmát a földek terményeiből. Az általános intézkedések között az is olvasható, hogy «Aranyos-földjén minden faluban csak egy gazda (valószínűleg a falusbíró) hagyattassék meg (t. i. legyen mentes) 24 dézma-fizetésből, az többi az ő módjuk szerint fizesse az dézmát»?⁵ 1591-ben az országgyűlésen az a panasz hangzott fel, hogy a dézmások főként a Székelyföldön a bírákon nagy zsarolást és szokatlan gazdálkodást visznek véghez, «ezek felett képéjeket is igen felemelték volna». Végeztetett, hogy a dézmások a bírák rendes ellátásával elégedjenek meg, a képét is csak a régi mód szerint kívánják meg rajtok, törvénytelen képével őket ne bántsák. Bárányokat, malacokat, tovább Szent Márton napjánál rajtok ne tarthassanak»?⁶

Itt tehát már a kepe és az apró-marha tized együtt említettik. Kétségtelen, hogy a közsékelyek mind a kettőt fizették.

Báthory Zsigmond 1595-iki szabadságlevelében azt kívánja a székelyektől, hogy minden háztól évenként τ—i forintot s egy-egy köből búzát és zabot s félköből szaladot (miből ők sört szoktak volt főzni) adjanak s a kepepénzt, liba-, malac-, méh- és báránydézmát régi szokás szerint megadják?⁷

A Báthory Zsigmond 1595-iki székely szabadságlevelében, úgy-látszik, hogy a minden háztól fizetendő 1—1 frt a *rendes adó*, az

i—i köből búza, zab és félköből szalad a *terménytized* vakságául tervezetett. A *kepepénz* és *aprómarha-dézma* «a régi szokás szerint» megmaradt volna.

Ez, tudjuk, hogy csak ígéret maradt, a következő országgyűlés a székelyek felszabadítását megsemmisítette. Az 1601-iki kiváltságlevél szabadította fel aztán a közszékelyeket a 40 évig rendszeresen fizetett közterhek alól.

Báthory Zsigmond kimondta, hogy minden rendes és rendkívüli adó, taksa és ravatal, kamaranyereség, tized- vagy kepefizetés-től felszabadítja a székelyeket.³⁸

¹ E. O. E. I. 217. 1. ² E. O. E. I. 200 és 225. 1.

⁸ E. O. E. I. 240. 1. ⁴ E. O. E. I. 216. 1.

⁵ U. ott, 410. 1. ⁶ U. ott, 439. 1.

⁷ Székely Krónika, Tört. Tár 1880. évf. 639. 1.

⁸ U. ott, 640. 1. .

⁹ U. ott, 640 és E. O. E. II. 61. 1. szerint 99 dénárt.

¹⁰ E. O. E. II. 73. 1.

¹¹ Tört. Tár. 1880. évf. 640. 1.

¹² U. ott, 641. 1. és E. O. E. II. 103. 1.

¹³ E. O. E. II. 61, 77, 91, 99, 112, 174, 186, 190, 194. 1.

¹⁴ E. O. E. II. 91. 1. ¹⁵ E. O. E. II. 123. 1.

¹⁶ E. O. E. II. 95. 1. ¹⁷ U. ott, 96. 1.5

¹⁸ U. ott, 103. 1. ¹⁹ E. O. E. I. 581. 1.

²⁰ Székely Krónika, id. h. 642 és a Kulcsár-félében 30. 1.

²¹ Az «egy pénz híján egy forint» adó annyira szokásossá vált, hogy az egykorú Tinódi is megverselte, hogy «Egy pénz héjával egy forintot szörzenék, Hogy török császárnak adót szörzenének, Mert mindenkor ez törvénye magyaroknak: Forintot héával az adóba szednének». (Budai Ferenc Magyar Lexikona II. 339. 1. Izabelláról szólva.)

²² Sz. O. II. 108. 1. ²⁸ E. O. E. II. 206. 1.

²⁴ U. ott, 230. 1. ²⁵ Sz. O. III. 335.

²⁸ E. O. E. IV. k. 299. 1.

²⁷ Sz. O. II. 180. 1. (1564-re datálva.) Szilágyi szerint (E. O. E. II. 152.) 1562-ben kelt.

²⁸ Sz. O. II. 164. 1. ²⁹ Sz. O. II. 183 és 193. 1.

³⁰ Sz. O. II. 184 és 188. 1. ³¹ U. ott, 162. 1.

³² E. O. E. II. 125 és Sz. O. II. 153. 1.

³³ E. O. E. II. 79. 1. ³⁴ U. ott, II. 315. 1.

³⁶ U. ott, II. 348. 1. ³⁸ E. O. E. III. 393. 1.

³⁷ Jakab E.—Szádeczky L.: Udvarhelymege története. 294. 1.

³⁸ Sz. O. IV. 152. 1.

XV.

A székelyek története a XVII. évszázad elején

Székely Mózes, Bocskay István, Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor fejedelemsége. (1603)

A XVII. század első éveiben Erdélyben a nemzeti szellem képviselője a testestől-lelkestől igaz hazafi s hírneves vitéz: siménfalvi *Székely Mózes* vala. Ő volt Báthory Zsigmond utolsó (1601—2.) fejedelemségének legfőbb támogatója. A csélcsep fejedelemben keserves csalódás és végső kiábrándulás után ő maga vette kezébe a cserben hagyott nemzeti zászlót és hű maradt ahhoz az önfeláldozásig. Az «ebhendi»¹ Báthory Zsigmond végső lemondása után körülötte sereglett össze az erdélyi hazafiak ama csekély számú, de elszánt, lelkes csapata, mely nem rettent vissza a kockázatos kísérlettől, hogy Erdélyt az idegen zsarnokság igája alól fölszabadítani megpróbálja. Székely Mózes társaival (köztük Bethlen Gáborral) 1602 nyarán a tövisi vesztett csata után a törökhöz menekült Temesvárra. Onnan ütöttek be 1603 kora tavaszán. Az erdélyi főurak hozzá csatlakoztak s egy tábori országgyűlésen (1603. ápril. közepén) fejedelemmé választották és visszafoglalták Fejérvárt, Kolozsvárt s Erdély nagy részét. A székelyek most is kétfelé oszlottak. Szülőföldje, Udvarhelyszék mellé állott, Maros- és Aranyosszékkel; de Csík- és Háromszék most is császárpárti maradt; kivéve a nemességet, kik a fejedelem mellé mentek «hazátoknak megszabadulására».²

Székely Mózes a fősereggel a brassai papírmalom mellett ütött táborni, várva segédhadai érkezését. Ott lepte meg őt a betört Serbán Radul oláh vajda s 1603. júl. 17-én 17,000 főnyi oláh-rác-székely hadával véres csatában legyőzte Székely Mózes 10,000 főnyi magyar-székely-török-tatár seregét. Székely Mózes hősi küzdelem után maga is elesett, lováról lebukva ölte meg egy csíkszentmihályi székely: Katona Mihály.³

A brassai csatában elveszett Erdély nemességének színe-java, a legjobb nevű családok sarjadékai. «Csak egy szántóföldön tizennégy gróf és nagyságos úr teste feküdt», — írja Apor Péter, — más 3000-el.⁴ Ez volt Erdélynek mohácsi vésze — mely szintűgy, mint az, fejedelmi áldozatot kívánt.

Radul vajda is érezte haragját a Székely-párti székelyekkel. Hadaival Brassó mellől Udvarhelyszékre szállott s azt feldúlatta

«bosszújában, hogy Székely Mózes mellé állottak volt»? Háromszéket már azelőtt feldúlta és égette a Székely Mózes segítségére bejött tatár sereg.

Székely és társai elbukása után egész súlyával ránehezedett Erdélyre a császári helytartó Básta generális rémuralma. A Székelyföld lakosait székenként, falunként már 1602. aug. folyamán feleskették a császár hűségére és összeírták, mindenkinek neve mellé téve, hogy nemes, lófő, darabont, szabad székely, avagy jobbágy. Mintegy tízezer székely neve szerepel ez összeírásokban (Aranyosszék hiányzik), ugyanannyi családot képviselvén?

A székelyek hűségben és szolgálatkészségben megtartására Básta gondot fordított. «Kedvez vala a székelyeknek, mert tudta azt, hogy ők mindenkor és fizetés nélkül való hadak s hogy jó a kész nép!»⁷

Básta hadai rémítő dülást, rablást, öldöklést vittek véghez az országban, ellenállás nélkül, mert a brassai harc titán az egész ország ki volt szolgáltatva ádáz bosszújoknak. A hazafiak menekültek a török hódoltságba. Nem volt többé, aki ellenálljon.

A legkíméletlenebbek és kegyetlenebbek a hajdúk voltak. Rémtetteikről vérfagyasztó részleteket jegyeztek fel a krónikáirók, főként két marosvásár helyi s egy kolozsvári kortárs, szemtanú.

Marosvásárhelyt két ízben dúlták fel s többször kirabolták Básta hajdúi. «Elsőben 1601-ik esztendőben Szent Lőrincz nap (szept. 5.) tájait a klastromot, szentegyházat verék fel egy délután-tájban és el is égeték ugyan mind a szentegyházat, tornyot, oskolát».⁸ Ezt pedig Básta a feletti bosszúságában cselekedtette, hogy a székelyek nem akartak mellé állni. Básta ugyanis «az végre szállá minden hadával Nyárádtőhöz az Maros mellé, hogy az székelységnek az szabadságot megadja és ő mellé jöjjenek, de túl Brassóból Báthory Zsigmond is addig jártatá az székelyeket, hogy hozzája hajlának és megadá az szabadságot».⁹ Básta látván, «hogy a székelység nem áll melléje», felkelvén Nyárádtőtől, kiméne minden hadával Dézshez». De előbb a hajdúk feldúlták Vásárhelyt.

Básta segélyére nemsokára oláh hadak érkeztek Radul vajda seregéből, vele együtt, kit a tatár kivert országából. Egy része e kurtánoknak a Nyárad-mentén vonult Görgény felé, a másik (m. e. 3000 főnyi) egyenesen Vásárhelynek tartott. Ott csekély székely had volt, mely Báthory Zsigmondot várta, Bogáthi János vezetése alatt. A város népéből kevesen voltak otthon, «azok is lovak hátán futó módon voltak», mert a város népe a hajdúk elől mind elfutott volt. Mégis amint a kurtánok éjfél tájban a városba érkeztek, megtámadták

és feltartóztatták őket. Ezek alkudozásra fogván a dolgot, hajlandók voltak Básta helyett Báthoryhoz állani s így táborba szállították őket a szomszédos Medgyesfalva mellé. Ott lepte meg őket Székely Mózes, török-tatár és magyar haddal. A kurtánokat kergették és vágták; ezek részben Vásárhelyre menekültek, ott elrejtőztek. «Azonban a várost is ellepi a tatár-török-magyar»: akit a kurtánokban találtak, azt levágták, a város népéből is egynéhányat; s a városon is kapdosott és prédáit a tatár, rabul is ejtettek közülök.¹⁰

Bástának annál inkább volt oka haragudni a városra, mert az ő «hadának az utoljával és szélyedezőivel egynéhány hétig erős csatározást üztek és tartottak».¹¹ A hajdúk is erősen fenekedtek a városra és a marosszékiekre, amiért nem velük, hanem Báthoryval tartottak. 1602. elején már «szándékjuk olyan volt a hajdúknak, hogy Vásárhelyt ha lehet porrá tegyék s a népet levágyják és annak utána a székely - séget ostromolják; de Isten azt nem engedte vala meg nekik.»¹²

Básta 1602 elején megkezdte a nagyrészt elvesztett Erdély visszafoglalását. A Szilágyságból hadaival visszafordulva, legelőbb is *Bethlen* várát támadta meg, melyet 200 székely védelmezett. Ezek 1602. jan. 31-én szabad elvonulás ígérete mellett feladták a várat, de Básta adott szava ellenére az őrseget egy szálíg levágták.

A bethleni székely vérfürdőt néhány hónap múlva követte Marosvásárhely második feldúlása. Básta hajdúi közül mintegy négyszázan Németi Gergely vezérlete alatt a Mezőségen átkelven máj. 30. Űrnapijára virradólag hajnalban meglepték; «sokat az város népében levágának, szörnyen megrablák, kóboriák a várost».¹³ «A város népe nagy álmosan ki ide, ki amoda, mindent elhagyva elfuta. A hajdúság minden prédát összegyűjtven, még ebéd előtt elindult Csávás felé, mert sietett, félt a székelységtől». Ezek közül azonban csupán Nyáradtónél volt együtt valami 200 «szokmányos székely», kiket a kapitányuk vigyázni rendelték oda s ezek elvonulóban meg is támadták a hajdúkat, de nem bírtak a túlnyomó számú hajdúsággal.¹⁴

A két nagyszabású feldúláson kívül «többször is kóborlottak csapatonként való hajdúk» Vásárhelyen, főként mikor pusztán állott, mert a polgárság tehetősebb része e zivaratos időkben vagy a belső Székelyföldön húzódott meg, melyet inkább megkíméltek a szertekóborló hadak, vagy a várakba (Görgénybe), városokba (Brassóba) menekült, «ki hova láta menni». «Az aljasabb része nem ment el, vagy csak itt közel a falukon lézengett»,¹⁵ vagy alkalmilag az erdőbe menekült.

«Igen rút, istentelen nép vala az a hajdú. Mikor kérték, hogy ne

bántson, hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk, bizony megveri az Isten: azt felelték, hogy beste lélek fiai, ti hajás törökök vagytok, a törökkel bérlettek, ebek vagytok, nem szánunk levágni, szintügy, mint a törököt; az Istentől pedig semmit is nem félünk, mert a Tiszántúl hagytuk». ¹⁶

Ezek a Básta-kori dúlások ösztönözték a vásárhelyi polgárokat, bírójuk, a derék Borsos Tamás buzdítására, hogy maguknak várerődöt emeljenek, illetőleg, hogy «az elégett klastromot kastélyformára» felépítsék. A munkát 1602. aug. elkezdvén, Szent Mihály napján (szept. 27.) már a felvonó kapu is készen volt és «bele rekeszkedének». Minden céhnek meg volt a maga bástyája, falrésze, őrizet és menedék végett. így jöttek aztán haza a bujdosók, s veszély idején a vidékiek is oltalmat találtak a városban. ¹⁷

Székely Mózes és legnemesebb honfitársai hősi halála után Básta és Radul vajda hordái előzőnlötték a letiport, szerencsétlen országot. «Ez sok rendbéli hadak oly igen megronták, pusztíták az szegény Erdélyt; égeték, dúlák, foszták — kiváltképpen az tatár szörnyüképpen megrablá, — hogy az miatt oly nagy drágaság Ion az országban, hogy az városokon kívül majd *negvedrésze éhei meghald az szegény Erdélyországa népének*. Aratás előtt (1603) Kolozsvárt egy kolozsvári köből búzát adtak negyven m. forinton; Vásárhelyt is egy maros-köble búza eljárt huszonhat m. forinton. ¹⁸ Az mely drágaságban, főképpen az falukon, igen kedvesen kapták — csak kaphatták — az ebet, macskát megenni, sőt az mi szörnyebb dolog: az anyja az gyermekét, az gyermeke az anyját, hogy egymás mellett meghaltak, az ki élön megmaradott, az holtat megette; felakasztott embert levágták és megették; ... az tölgymakkból sült kenyér kedves volt. Ilyen rettenetes csapása forga a szent Istennek Erdélyen». ¹⁹

Az anyagi csapáshoz járult és még inkább fokozta az általános nyomorúságot a vallásüldözés, aminek következtében a református és unitárius templomokat, erőszakkal elfoglalva, a katolikusoknak adták át, amint az Kolozsvárt, Gyulafehérvárt történt. Általában elmondhatták, hogy «ekkor az német iszonyú kegyetlenséggel bírta Erdélyt mindaddig, amíg az Űristen Bocskay Istvánt feltámasztá». ²⁰

Amíg azonban ez az idő elérkezett, Erdélynek fenéig kellett ürítenie a keserűség poharát. A gyászos 1603. évben mintha a természet elemei is összeesküdtek volna ellene. A fák leveleit a cserebogarak emésztették meg, gyümölcs nem termett, a szőlőt fagy tette tönkre, a vetés lesült a szárazságtól. Váradon és vidékén szakadatlan föld-rengés pusztított. A marha a dögvész s a pusztító hadak zsákmánya

lett. Az ebből támadt éhínséget követte és betetőzte a rettenetes pestis-járvány.²¹

A «Básta ekéje» (a kapa) és «szekere» (az igavonó állat hiányában emberek által vont taliga) közmondásossá vált. A Básta-korszakra nemzedékek múlva is rettegéssel gondolt vissza az utókor.

*

Bocskay zászlóbontása és fölkelése az Erdélyhez tartozó részek területén, Biharban megtörténvén (1604. okt.), csatlakozásra hívta fel az erdélyieket, jelezvén, hogy a német hadakat legyőzvé, immár «Erdélybe, mint édes hazájába akar indulni, hogy azt is kezébe vegye».

Erdély késlekedett. Bocskay ott népszerűtlen (politikai száműzött) volt.

Bocskay erre Petki János udvarhelyszéki kapitányt szólította fel a székelyek csatlakoztatására. A székely nemzet 1605. február elejére gyűlésre jött össze Székelykeresztúron s ott legelőbb is betöltötték az üresedésben lévő főtisztségeket, főgenerálissá választották Petki Jánost s azután elhatározták, hogy Bocskay mellé állanak. De Bocskay elé választási feltételeket szabtak, megállapítván azokat a pontokat és kívánalmakat, amiket tőle kívánnak: 1. hogy őket régi szabadságukban megtartja; 2. amit a közelmúlt zavaros időkben esetleg elkövettek, azért közbocsánat biztosítsák; 3. idegeneket kapitányokul és tisztükül közéjük nem tesz, hanem magok közül szabadon enged választani s idegen katonaságot nem tart köztük; «sőt az nemességet is, az kik nem nemzetségekből valók, közülök kivethessék»; végre 4. hadfölkelés alkalmával, midőn székeikből kiviszik őket, ha 15 nap alatt az ellenséggel megütközni alkalom nem adódik nekik, régi jogszokásuk szerint haza mehessenek. Végül újabb gyűlést tűztek ki febr. 21-ére Nyárádszeredára, csatlakozásra híván fel a többi nemzeteket.

Bocskay nagy örömmel fogadta a követeket s a föltételek teljesíthető részéről, mint «Magyarország Réseinek ura és a *széke-lyek ispánja*» a sárospataki várban 1605. febr. 16-án szabadságlevelet állított ki, melyben a székelyeket biztosítja, hogy az ellene vagy mások ellen az elmúlt zürzavaros időkben, melyek Erdélyországot 12 év óta rontották, elkövetett vétkeiket megbocsátja s őket minden szabadságaikban, adómentességeikben, melyeket nekik régebbi magyar királyok és Erdély fejedelmei, nevezetesen pedig atyafia Báthory Zsigmond engedélyeztek, megtartja; kívánván, hogy fejenként hűségére esküdjenek és neki s a hazának híven szolgáljanak.

Még le sem érkezett Bocskay szabadságlevele, amidőn az erdélyi magyarok és székelyek febr. 21-re Nyárádszeredára gyűlésre jöttek össze, ahol egyhangúlag felajánlották a fejedelemséget Bocskaynak.

Bocskay egyelőre nem jöhetvén Erdélybe, a székelység főkapitányává kinevezte Petki Jánost és erdélyi főkapitányá Gyulaffi Lászlót, akik aztán főként a székely haderővel a szászokat is meghódításra kényszerítették, miután a szászok segélyére Erdélybe bevonult oláh és rác hadakat kivertek,

Bocskay átérezte és méltányolta a székelyek szolgálatainak értékét erdélyi fejedelemsége kivívásában. Az ő szabadságlevele, melyet a székelyeknek adott, nem volt írott malaszt, mint a Báthory Zsigmondé. Ő tényleg nem kívánt semmiféle adófizetést a székelyektől, csupán hadiszolgálatot, de azt is méltányos arányban. A magyarországi harctereken 1605. folyamán kevés volt a székely, ott a hajdúk vitézkedtek s mindenünnen kivertek a németet «csordával, zászlóstúl, dobostól».

Midőn 1606. elején a bécsi béke tárgyalásai megindultak, szükség lévén a hadi késznlétre, Bocskay (1606. márc. 9. Kassáról) a székelységtől «2000 veresbe öltöztetett gyalogot, jó puskásokat és 2000 válogatott jó lovas kopjásokat» kívánt; Erdély védelmére 500 gyalogot és 200 lófőt; a többi itthon legyen harcra készen szükség esetére.

Érdekeiknek és szabadságuknak azontúl is védelmezője volt. 1606. jún. 22. arról rendelkezett, hogy a székely tisztek ne engedjenek a közsékelyek közül senkit «nemes uraimtól» szabadságában háborgatni, jobbággá tenni. De szigorúan eltiltotta azt is, hogy valaki magát önként jobbággá lekösse, hogy ezáltal a hadi szolgálat alól meneküljön.

1606. nov. 13-án azt írja Petkinek, hogy «a székelység felől szeretlen sok panaszok jönnek élönkbe», hogy a kapitányok, királybírók mód nélkül való dolgokkal terhelik őket, hogy a nemesség sokat közülök jobbágyává tett... «A mi zászlóink — némely székben hat, kiben több, kiben kevesebb — üresen állanak. ... Mi a székelységnek amint egyszer .szabadságokat megadtuk, abban meg is akarjuk őket tartani» és inti a főkapitányt, hogy oltalmazza őket szabadságokban.²²

Atyai gondoskodásának egyik legszebb bizonyossága, hogy 1606. dec. 1. magokhoz a székelyekhez fordult, hogy a visszaéléseket jelentse neki, mert «néma gyermeknek szavát az anyja sem értheti meg». «Nem is akarjuk — úgymond — hogy a kegyelmetekkel muta-

tott kegyelmességünkkel más kedveskedjék és azt másnak köszönjétek».

Halálos ágyán sem feledkezik meg a székelyekről és 1606. dec. 8-án Kassáról azt írja a székelyek főkapitányának: «minthogy a *székelységet szabadságokban meg akarjuk tartani*, hagyjuk kegyelmednek, hogy szabadságokban kicsintől fogva nagyig kegyelmed őket mindek ellen megoltalmazza.»

Végrendeletében 1606. dec. 17. is megemlékezett a székelyekről, szívökre kötvén honfitársainak az erdélyi fejedelemség mindaddig fenntartását, «valameddig a magyar korona a németnél lészen» és a *székelyeknek szabadságokban megtartását*. Örökre emlékezetes szavai így hangzanak: «Intjük a nemes országot Erdélyt, mint édes hazánkat . . . hogy a *székely nemzetséget a mi tőlünk nekik adatott szabadságban tartsák meg* és successorunknak is erre legyen gondja; így mind magának, mind az országnak birodalma örökösebb lehet. A székelységet pedig, mint kedves híveinket intjük fejenkint: szolgáljanak hazájoknak híven és az országgal szép egyezségben alkuván, igyekezzenek az egész magyar nemzetnek megmaradására, többé magyar vérben fertőzni és a nemesség rombolására ne igyekezzenek, hogy minden nemzetségek előtt jó hírek és nevek fennmaradhasson».²³

Rákóczy Zsigmond — Bocskay erdélyi helytartója — az 1607. febr. 8-ára kitűzött fejedelemválasztó országgyűlésre a székely székéből a főkapitányok és királybírákon kívül 8—8 főember követet kívánt választatni és Kolozsvárra küldeni. Az udvarhelyszéki főtiszteknek pedig, a velők való végezésre hivatkozva, meghagyta, hogy a lófőket, darabontokat és szabad székelyeket minden székéből febr. 8-ára Marosvásárhely tájékán táborba szállítsák, három heti élelemmel ellátva, hogy készenlétben legyenek minden esetleges szükségre. Az 1607. febr. 8—19. országgyűlésen, ahol Rákóczy Zsigmondot fejedelemmé választották, közböcsánatot hirdettek a székelyek által 1599—1605. elkövetett törvényteleniségekre.

Az erről szóló érdekes 6. t. c. így szól:

«Noha az elmúlt gonosz időkben a székelységtől mind a köztök való nemesség, mind pedig az egész lakság sok iszonyú, hallatlan és tűrhetetlen nyomorúságot, kárt és bosszúságot szenvedett, mindáltal ez sok köztünk való egyenetlenségnek, visszavonásnak véget akarván vetni. . . végeztük, hogy Mihály vajda bejövételétől fogva az megholt kegyelmes urunk választásáig ha mi potentiák, dúlások,

fosztások, kóborlások estenek, teljességgel sopiáltassanak (eltöröltessenek), úgy, hogy egyik is a másikat azért ne perelhesse?»⁴

Az 1607. jún. 10—24, országgyűlésen az új fejedelem fel akarta újíttatni a régi székely adózást: az ökörsütést, hogy «mivel a székelyek régi szabadságok idején a fejedelemválasztás alkalmával minden hatodik ökrüket a fejedelem számára bélyegezték le, most is kívánja a régi szokás fölújítását, minthogy szabadságaikban fenn akarja őket tartani»⁵

Ezt az országgyűlés végzéseiben nem mondotta ki, tehát hallgatólag mellőzte. Elhatározták azonban, hogy a székelyek hadfölkelésekor ezután ne szálljanak, mint eddig a szászságra és a megyékre, hol rendesen szörnyű dúlást és fosztást tettek, hanem «ezután maguk közé szálljanak», másutt pedig készpénzzel fizessenek s kárt ne tegyenek; a kártevőt a kapitány és királybíró erősen megbüntesse. Viszont a nemesség és szászság se pusztítson a Székelyföldön.²⁶

Rendezték és szabályozták a székely bíraskodást, perrendet és megerősítették a székelyek közt lévő nemesség birtokjogát?⁷

A székelyek jogállapotainak s viszonyainak eme rendezésében bizonyára része volt annak is, hogy az új fejedelem főmunkatársává, kancellárjává az érdemekben megőszült, ékesszólása, klasszikus műveltsége által kitűnő dersi *Petki Jánost* választotta, Ő aztán a székelyek ragaszkodását annyira megnyerte a fejedelem számára, hogy ezek 1607, okt. 9, Udvarhelyen tartott nemzetgyűlésükön a kívánt adót, nem ugyan ökrökben, hanem pénzben megszavazták,

Rákóczy Zsigmond beteges (JSÚZOS) öregsége miatt nemsokára lemondott a fejedelemségről s a rendek somlyái Báthory Gábort választották helyébe fejedelemmé 1608, márc. 7. A választási föltételek közt ott volt, hogy a székelyeket megtartja régi, Báthory Zsigmondtól visszaállított szabadságukban,

A fejedelemségre meghívó követséget Ecsedre Kornis Boldizsár vezette, kit aztán Báthory a törődöttsége miatt lemondott Petki János helyébe a székelyek főkapitányává tett. Kinevezési okmányában meghagyja az összes székelységnek, hogy neki a kellő tiszteletet megadják és engedelmeskedjenek, Petki megmaradt eddigi udvarhelyszéki főkapitányságában.

Báthory Gábor erélyes, de nyughatatlan természetű s merész politikát űző fejedelem volt. Ebben főtámasza és eszköze a székelység hadi ereje volt. Állandóan hadilábon állván bent a szászokkal, kifelé

a szomszédokkal, főként a kétszínű, ravasz Serban Radul oláh vajdával, gyakran igénybe vette, mondhatni állandóan foglalkoztatta a székelyek hadi erejét. De méltányolta is jelentőségüket és szerzett érdemeiket. A székelyek pedig, mintha elfeledték volna a Báthoryaktól a múltban szenvedett sérelmeiket, szívesen szolgáltak az utolsó Báthorynak és kitarítottak mellette mindvégig. Az erdélyi szászok és a havasít oláhok, majd a kassai kapitány Forgách Zsigmond ellen vívott harcokban a hajdú mellett a székelyek voltak a fejedelemnek főfőtámogatói, akiket ezért sokféle kedvezményel, jószágadományokkal és kitüntetésekkel halmozott el; de a székelység hadkötelezettségét féltékenyen őrizte és megkövetelte.

Uralkodása elején 1608. máj. 10. Kászonszék lakosait fölmentette a hadfölkelés alól, a moldvai határszéli utak és ösvények őrzése fejében.²⁸ Az 1608. szept. országgyűlésen törvényt hozott, hogy aki a székelyek közül jobbágygá lett, az szabadíttassék fel, hogy hadban szolgálhasson s ha újra jobbágyságra adná magát, halállal bünhődjön.²⁹ A jobbágyok számbavételére általános vizsgálatot rendelt el az egész Székelyföldön, hogy a székely jobbágyok felől a székekben vizsgálatot tartsanak s az önként, zálog vagy főváltság fejében lekötött jobbágyokat írják össze és a kapitányok által foglaltassák vissza az ország szolgálatára. Elrendelte egyúttal a fejedelem, hogy ezentúl nemes vagy lófő szabad-székelyt jobbágygá tenni, semmi szín és ürügy alatt ne merészeljen, 500 forint bírság terhe alatt; sőt a zálogos jobbágyokat is, lefizetvén adósságukat, kötelesek a kincstári jobbágyok közé visszabocsátani.³⁰ Dacára ennek a jobbágy-visszafoglalásnak a fejedelem érdemes híveinek a jobbágyokból újabban is adományozott.³¹

Annyira ment a bőkezű adományozásban, hogy a háromszéki lófőket Brassó ostrománál tanúsított szolgálataikért kivette a törvényes teherviselés alól. Ezt a többiek magokra nézve sérelmesnek tartván, maga az országgyűlés (1612. máj. 12—25.) semmisíti meg a háromszéki lófőknek a fejedelemtől megadott azon mentességét, hogy «a péhzadásból és egyéb teherviselésből a köztük való nemesség és székelység közül» magokat kivonták.³²

A székely városoknak is adott kiváltságokat. 1609. jan. 4. Udvarhelyt megoltalmazni rendeli a székely generális és udvarhelyszéki kapitány által a régebben hozzá csatolt két falu, Gyárosfalva és Szent - imre birtokában, az ottani nemesek háborgatása ellen.³³ Megerősítette és kibővítette Kézdivásárhely kiváltságait stb.³⁴

Védelmelte és visszaállította régi jogait a törvénykezés terén

is. Az 1609. máj. országgyűlésen törvényt hozatott, hogy a székelyeket ne idézzék minden dologért a királyi táblára, hanem székes helyeiken perlekedjenek ellenök. Ugyanezt megújítja az 1610. szept. országgyűlés is.³⁵

Az 1611. ápr. országgyűlésen törvénycikk kelt arról, hogy hadfölkelés alkalmával a székes helyeken a két vicekirálybíró otthon maradjon, hogy a közigazgatás fenn ne akadjon.³⁶

Mindezek után alaptalan túlzásnak kell tartanunk a brassai lázadónak a székelységekre vonatkozó ama panaszpontját, hogy a székelységet «sok számtalan törvénytelenséggel bántotta és sanyargatta, úgymint: idegenekkel, nem maga nemzetségéből való tisztartókkal, mindennemű szabadságokban őket megrontotta, szokatlan adófizetéssel, mindenféle élésszedéssel és mindenféle törvénytelenségekkel, mely miatt sok szabad-székelynek magukat immár méltán nem mondhatják; kit noha ők szegények nem vesznek eszékben (I), de ha szintén veszik is, de nem mernek egyet is mozdulni, még csak szólani sem merik». (?)³⁷

Tény az, hogy a székelyek híven kitartottak Báthory mellett, még akkor is, midőn Bethlen Gábor föllépett ellene és a török segítséggel megbuktatta.

Tragikus halála, Váradon a hajdúk által történt megöletése (1613. okt. 27.) élénk részvétet keltett a Székelyföldön s halála után is sokáig megmaradt jó emlékezete a székelység között.

A háromszékiek még 1614. aug. 12. is azt írták felőle, hogy «az szegény Báthory Gábort minden rendek siratják és óhajtják, még az leánasszonynépek és gyermekek is. . . nem volna igaz hitünk . . . ha mi elfeledkeztünk volna az Báthory Gábor számtalan mű velünk jól tött voltárúi».³⁸

Ezek az egyszerű, de meleg szavak a székely nép hálás érzelmeit, a közvéleményt tolmácsolták Báthory Gábor sokat ócsárolt, de a székely nép által kegyelettel őrzött emléke iránt.

¹ így nevezi őt *Enyedi* Pál «Énekében» (= ebhítú, kutyaházi, léha). *Érd. Tört. Ad. I.*, 183. *Kulcsár* krónikájában (105.) «Báthory *effendb*> ebből van hibás olvasással elferdítve.

² Mikó Ferenc története, 158. l.

³ Életrajzát megírta tanítványom dr. Vass Miklós, Kolozsvár., 1897.

⁴ *Metamorphosis Transylvaniae*, 316. l. *Szamosközy* hist., IV. k. 200. *Borsos* T.

⁵ Nagy Szabó Ferenc: Memorialéja (*Érd. Tört. Ad. I.* 83.). *Borsos* Tamás élete. (*Érd. Tört. Tára*, II. 33.)

⁶ *Sz. O. V.*, 177- 331. l. ⁷ *Érd. Tört. Ad. I.*, 88.

⁸ Mvh. Nagy Szabó Ferenc: Memóriáiéja id. h. 71.

⁹ Borsos Tamás: Vita. (Érd. Tört. Tára. II. 39.).

¹⁰ Mvh. Nagy Szabó Ferenc, id. h. 64.

¹¹ Borsos id. h. 29.

¹² Nagy Szabó F. id. 67.

¹³ Borsos id. h. 31. 1.

¹⁴ Nagy Szabó Ferenc id. h. 69.

¹⁵ U. ott, 73.

¹⁶ U. ott 72.

¹⁷ U. ott, 77.

¹⁸ Bácsa 1602-ben árszabást (limitatit) rendelt el a drágaság ellen s «mi lön benne? Ügy megakada országszerte a búza-árulás, hogy sohult nem kezde az ember búzát vehetni pénzen s nagy hirtelen sok ember hala meg éhei, a limitációzás miá». Mire aztán fel-szabadítván az árulást, «elég búza lön». (Érd. tört. Ad. I., 87.1.).

¹⁹ Borsos Tamás id. h. 33. ²⁰ U. ott, 34. 1.

²¹ Szamosközy Históriaja, III. 290. Bethlen Farkas Históriaja, VI. k. 536.

²² E. O. E. V. 405. ²³ Rurny: Monumenta II, 315.

²⁴ E. O. E. V. 455. . ²⁵ U. ott, 491.

²⁸ U. ott, 510. ²⁷ U. ott, 510.

²⁸ Sz. O. IV. 173, 189. 1. ²⁹ E. O. E. VI. 113.

³⁰ Sz. O. VI. 28. Udvarhelyvm. tört. 325.

³¹ Sz. O. VI. 26-28.

³² E. O. E. VI 229.

³³ Sz. O. IV. 184.

³⁴ U. ott, 174.

³⁵ E. O. E. VI. 194.

³⁸ U. ott, 204.

³⁷ Szilágyi: Báthory Gábor 241.

³⁸ E. O. E. VI. 536.

XVL.

Erdély «aranykora» és a székelyek/

Bethlen Gábor és L. Rákóczy György uralkodása (1613—1648.),

Bethlen Gábor és «öreg» Rákóczy György uralkodása idejét *Erdély aranykorának* nevezik a történet- és regényírók. Méltán, mert Erdély akkor volt a legvirágzóbb, leghatalmasabb, leggazdagabb s népe legboldogabb. Beteljesült Báthory István és Bocskay István álma: az általuk lerakott alapon erős magyar állam épült, amely megvédte nemcsak önmagát minden ellenséges beütéstől, hanem segélyére sietett az anyaországnak is alkotmányos és lelkiismereti szabadsága megoltalmazására és kiváló szerepet játszott a világtörténelemben.

A XVI. század-vége és a XVII. század-eleji «tündér» országból (ahogy tűnékeny, gyorsan változó politikai helyzete miatt akkor Erdélyt nevezgették) szilárd, erős politikai irányú, gyors fejlődésnek indult országot teremtett egy sokat tapasztalt, bölcs, éleslátású, fölvilágosodott uralkodó, geniális államférfiú és szerencsés hadvezér — *Bethlen Gábor*. Művét és irányát szerencsésen folytatta tanítványa és utóda *I. Rákóczy György*, majd ennek hasonló nevű fia mindaddig, míg ez erejét túlbecsülve, olyan merész vállalatra ragadtatta magát, mely összeütközésbe hozta a törökkel, ami bukását, halálát és országa romlását idézte elő.

A székelyek történetében is fényes, ragyogó korszak volt ez. A már két emberöltő óta tartó politikai hullámzások lecsendesedtek, a rendi küzdelmek megoldást nyertek s a fejlődés, gyarapodás és emelkedés biztos lépcsőin a virágzás tetőfokára jutott ez a sok megpróbáltatást szenvedett, életerős, vitéz, harcias nemzet, amely jogát, szabadságát nem hagyta, de akit megszeretett, azért tudott élni-halni.

Bethlen Gábor uralkodásának nyitánya azzal kezdődött, hogy választása feltételei között megfogadta és a kolozsvári nagytemplomban 1613. okt. 24. esküvel erősítette, hogy a többi rendek között a *székelyeket* is megtartja kiváltságaikban. Korjellemező és az alkotmányos szabadságra nézve nevezetes a választós országgyűlés ama végzése (mely emlékeztet az 1222. aranybulla ellenállási záradékára), hogy a közelmúltra (Báthory Zsigmond és Báthory Gábor erőszakosságaira) való tekintettel elhatározták, hogy miután a fejedelmek közül a hatalommal sokan visszaéltek, felhatalmazták a rendeket, *székely* és egyéb kapitányokat, hogy ha a fejedelem hatalmával visszaélne, hűtlenség bűne nélkül ellenállhassanak. Ugyanezen az ország-

gyűlésen végezték, hogy a *székelyek* báránydézsmát ne adjanak; hadfőlkelésfe a fejedelem parancsolatja és levele nélkül táborba ne szólíttassanak; a sóaknákról házuk szükségletére elegendő sőt kapjanak; királybíróikat esztendőnként megváltoztathassák.¹

Az 1614. febr. országgyűlésen a Báthory alatt Brassóba menekült és elítélt székely és magyar urakat a proscriptio alól fölmentették?

Bethlen Gábor igyekezett megnyerni és biztosítani a székelyek támogatását, mert fejedelemségét eleitől fogva veszély fenyegette II. Mátyás császár-király részéről, aki folytatta elődei agresszív politikáját Erdéllyel szemben: Bethlen Gábort fejedelmül elismerni vonakodott s ellene Homonnay Györgyöt vetélytársul léptette fel. Bethlennek haderejét készen kellett tartania, hogy az esetleges támadásnak ellenállhasson.

E végből szüksége lévén a székelyek hadi létszámának megismerésére, 1614. elején általános összeírást rendelt el az összes székelyszékekben. Fejedelmi biztosok és vicetisztek írták össze székenként, falvanként, név szerint, hogy kik és szám szerint mennyi egy-egy közösségben a nemes (t. i. főember), lófő, gyalog-puskás, szabados, ősbjobbágy, konfiskált (azaz 1608-ben visszafoglalt) jobbágy, földönlakó és szellér. Ez az összeírás a legteljesebb az összes székely lustromok között s nagyrészt fennmaradtak a székek levéltárában.³ Ennek az alapján rendelte el aztán az ellenséges készülődések hírére 1615. jan. 18. a székelyek mozgósítását, hogy azáltal is nyomatékot adjon a császárral-királyal megkezdett békealkudozásainak. Már az 1614. szept. országgyűlésen választottak követeket a béketárgyalásra, de az ellenfél akadékoskodása miatt ezek csak 1615. márc. 14-én indulhattak Kolozsvárról Nagyszombatba. Főkövet volt a nagytudományú, szenterzsébeti székely *Péchy Simon*, előbb Bocskay bizalmas titkára, kit Bethlen kancelláriusává tett. Mellette két magyar s egy szász mellett még két *székely* következett: a keresztúrszéki véckei és szentdemeteri id. *Balassi Ferenc*, Udvarhelyszék főkapitánya, a székelyek főgenerálisa és *Borsos Tamás* marosvásárhelyi érdemes bíróviselt polgár,⁴ kiket a fejedelem diplomáciai küldetésben utóbb is több ízben alkalmazott.

Bethlen a diplomáciai kiküldésekre, követ járásokra, a császári udvarhoz, még inkább a török Portára s az oláh vajdákhoz többnyire székely urakat, főtiszteket alkalmazott. Nem ok nélkül. Mert ennek az értelmes, okos, furfangos észjárású fajnak különös tehetségét tapasztalta a sok körültekintést, óvatosságot, ügyes találékonyságot igénylő szellemi tornákra.

Fontos követségekben járt több ízben Kelet és Nyugat felé hídvégi *Mikó Ferenc*, Bethlen régi bizalmas híve, egykori bujdosó társa, csiki főkapitány, udvarmestere, kincstartója s legmeghittebb tanácsurainak egyike.⁶ Balassi, Borsos és Mikó már előbb is jártak követségben a Portára (1613.), a két első Báthory Gábor, Mikó a Bethlen Gábor érdekében.

A háromszéki alcsernátoni *Domokos Ferencet* Radul havaséit vajdához küldé követségbe 1616-ban; majd ugyanőt a moldovai vajdához 1627-ben.⁷

Több ízben járt követségre a Portára és máshová *Tholdalagi Mihály*, marosszéki, majd egyszersmind udvarhelyszéki főkapitány, aki bár családjára nézve kolozsvármegyei (nagyercei) származású volt, de később nyert birtokai, székely főtisztviségei, székely feleségei (előbb gelencei Mihálcz Erzsébet, majd dersi Petki Erzsébet) s gelencei, nyárádszentbenedeki, majd koronkai otthona után, méltán a székelyek közé számítható.⁸

Ilyen magyar-székely diplomatája volt Bethlennek szentlászlói *Kamuthy Farkas*, Bethlen egykori bujdosó társa, majd udvarhelyszéki főkapitány s a székelyek főkapitánya, ki 1624-ben Bécsben járt követségben. Ide számítható a régi székely ispánsági *görgényi vár* uradalma révén, körtvélyfájai *Kovacsóczy István* kancellár is, Bethlen Gábor neveltje, tanítványa, creaturája.⁹

Egy erdélyi fejedelem sem játszott akkora világtörténelmi szerepet, mint Bethlen Gábor, kinek követei évenként járták a két szomszéd nagyhatalom, a német és török császár udvarait, az oláh vajdák, a budai basa székhelyeit s ellátogattak Lengyelországba, Brandenburgba, Berlinbe, Heidelbergbe s még tovább Stockholmba, Hágába, Párisba, Londonba stb. Az erdélyi diplomáciának aranykora volt ez s számos érdekes követjelentés és útleírás maradt ránk ezekről: Mikó Ferencről (csiki főkapitány), Tholdalagi Mihályról (marosszéki főkapitány), Borsos Tamásról (marosvásárhelyi bíró) stb. Kovacsóczy István is írt «históriákat», melyek — sajnos — nem maradtak ránk.

Legfőbb diplomatái voltak a tudós szenterzsébeti *Péchy Simon* kancellárius, a szombatos vallásfelekezet megalapítója; *Kamuthy Farkas*, a székelyek főkapitánya; szentdemeteri *Balassi Ferenc*, udvarhelyszéki főkapitány, portai főkövet, «rég, látott, hallott, okos, vén ember»; ennek fia *Balassi Mihály*, marosszéki kapitány; *Kovacsóczy István* kancellár, a görgényi váruadalom zálogbirtokosa; *Erdélyi István*, *Angyalosi Mihály*, a marosszéki szövérdei *Gáspár János*, *Bornemissza Ferenc* stb.

Tholdalagit az 1614. márc. medgyesi országgyűlésből küldötte (az öreg Bethlen István és Erdélyi István főkövetsége mellett) a Portára követül ú. n. -kapitánának». 1615. ápr. *Angyalost Mihályt* küldte be, hogy panaszt tegyen a moldvai vajda és lengyelek ellen, kik Erdély ellen készülődtek,¹⁰

1615. okt. «az vén szentdemeteri *Balassi Ferencet* küldé az fejedelem főkövetségbe a Portára», ki «az erdélyi régi nagy rendek közül való» volt.¹¹ Balassinak meg kellett ígérnie a régóta követelt Lippa vára átadását, aminek zálogául őt a Portán visszatartották s *Tholdalagit* küldötték vissza 1616, tavaszán. A lippai őrség azonban «*Balassi Mihályt* (a marosszéki kapitányt, Ferenc fiát) a székely gyalogokkal bé nem bocsátották» Lippára; úgy, hogy a fejedelemnek haddal s ágyúlövésekkel kelle kiostromolni, úgy adhaták meg a szultánnak.¹² Onnan küldte (1616. jún. 10.) *Tholdalagit* a budai basához, Homonnay ellen segítséget kérni.¹³ Homonnay csapatai tényleg beütöttek Erdélybe, de Deésnél 1616. nov. 20. szétverettek.

Bethlen új, állandó követül 1617. márc. 8. a marosszéki szövérdei *Gáspár Jánost* küldötte a Portára;¹⁴ a nagyszombati békealkura pedig *Péchy Simont*, *Balassi Mihályt*, negyed magával. Gáspárnak feladata volt jelenteni a moldvai vajda Mihnye Radul hűtlenségét, fondorlatait a lengyelekkel, továbbá adóelengedést s Jenő átadása sürgetésének elhagyását kérni.

A török 1617 nyarán hadat vezetett Moldván át Lengyelország ellen s Erdélytől is katonai segílyt kért. Bethlen nem térhetett ki, de inkább fegyveres interventióra, békeközvetítésre törekedett.

1617. aug. végén a háromszéki Osdolán, aug. 28. Sárfalván táborozott. De az urak, főnépek kedvetlenül követték, a székely hadak zúgolódtak, hogy a Pruton át nem mennek, mert «szabadságok ellen semmit nem akarnak cselekedni, készebbek halált szenvedni».¹⁵ Csak békességszerzés végett, nem harcolni mentek. Sikerült mégis a Dnyeszterig eljutni a fejedelemnek s ott Hocimnál a lengyel és török sereg közé állván, a békét kieszközölni.¹⁶

Időközben megkötötték Nagyszombatban a kiegyezést, de törvénybe iktatását hiába sürgette a fejedelem Kovacsóczy által az 1618. márc. tavaszi pozsonyi országgyűlésen. Bethlennek tehát résen kellett állania továbbra is. A Portára a fejevári ápr. országgyűlésből főkövetül Kamuthy Farkast küldötte s állandó követül a visszahívandó Gáspár János helyett Borsos Tamást. Az új szultán üdvözlése, adóelengedés és Jenő vára ügye volt a követség feladata. A zsémbes, önző, fukar, gőgös Kamuthy, ki Borsost, Gáspárt és

társaikat lenézte, semmit se tudott elérni?⁷ «Hármat ha szólt az ország dolgáról, mindjárt magát kezdé erősen dicsérni, mely igen nagy ember a német császár előtt is, ő Erdélyországának szerdárja, ő az erdélyi vezér- basa»?⁸ Borsos később a basáktól olyan híreket hallott Kamuthyról, mintha Bethlent elárulta s a fejedelemségre a Lengyelországban lakó ifjú Báthory Andrást (Gábor öccsét) vagy önmagát ajánlotta volna, mert «az ország jobbészint övé, az országban ő nálánál nagyobb úr, eszesb nincsen, valamit ő akar s parancsol, az országban mind az lészen»?⁹ A fejedelemségért megadják ők Jenőt, sőt Karánsebest, Lúgost is.²⁰

Jenő átadására azonban Bethlent a törökök semmiféle fenyegetéssel nem bírhatták rá.

Midőn a 30 éves háború (1619.) kitört, Bethlen elhatározta, hogy abban résztvesz s fegyverrel vívja ki, amit öt-hat évi uralkodása alatt el nem érhetett, hogy a császár-király őt elismerje fejedelemnek s hogy országa függetlenségét biztosítsa. E végből a székelyeknek lustrát rendelt s hadait felkészíté. A székely hadak mindhárom magyarországi táborozásában nagy szerepet játszottak, amiért kitüntetésekkel, birtokadományokkal jutalmazta híveit.

A rajnai örgrófhöz Heidelbergbe küldte követségbe Kovacsóczyt (1619. tavaszán); a törökök engedélyének kieszközlése végett pedig Mikó Ferencet küldte 1619. nyarán a Portára.

Mikó gyorsan és eredményesen járt: az engedély megadatott. Bethlen váratlan támadása 1619. nyarán fényes sikert aratott, s az 1620. máj. 31. besztercebányai országgyűlés Bethlent Magyarország királyává választotta.

Ebben a hadi vállalatában a székelyek nagyszámmal vettek részt. Az 1620. ápr. fejevári országgyűlés, melyre a fejedelem teljhatalmú biztosul testvére Bethlen István a kormányzó mellé kancellárát *Péchy Simont* küldötte le, a székelyek közül 600 lovas kopjást szavazott meg hadkiegészítésül. «Jó szívvel megállatják» — úgy mondák — de azért hozzátették, hogy «könyörgünk ő felségének, ne szakgasson meg bennünket egymástól», mert a szomszéd (oláh) országok felől is résen kell állani a haza oltalmazására.²¹

Az 1621. évi táborozás alkalmával²² is főlemlegetik «székely uraink s atyánkfiai a soldos-adásokban való sok költségeket, mind pedig nagy részint személyek szerint való szolgálásokat», amiért is az 1621. szept. országgyűlésen az adóztatás és katona-állítással való megterhelhetés ellen folyamodtak a választott királyhoz.²³

Bethlen második (1623.) és harmadik (1626.) hadjáratában is

jelentékeny székely haderő szerepelt, habár számszerint ki nem mutatható.²⁴ A nagy fejedelemnek nem volt hozzá méltó történet-írója.²⁵ Az ő szép, sűrűn írogatott levelei sem nyújtanak erről tájékoztatást.

Az országgyűlési végzésekből kitűnik, hogy a székely haderő szervezése, nyilvántartása, a hadi szemlék (lustrumok), a jobbágságra való lekötés megakadályozása a fejedelemnek állandó gondoskodása tárgyát alkotta.

Az 1622. okt. 8. beszercei országgyűlésen azt panaszolja fel, hogy a székely «zászlók üresek, csak szegény Bocskay fejedelem idejétől fogva is közel hatezer székely lőtt jobbágygá» — és elrendeli a jobbágyok összeírását és a Mihály vajda bejövetele óta történt jobbágy-lekötések megsemmisítését.

Az 1623. máj. országgyűlésen általános mustrát, lustratiót rendel el a székeken. 1627-ben összeírta a székely rendeket: nemesek, lófők, gyalog-puskások és jobbágyok osztálya szerint, székek és falvanként, arra rendelt fejedelmi biztosok által.

A diplomáciában székely urak az 1620-as években is nagy szerepet játszottak és élénk tevékenységet fejtettek ki.

Az első hadjárat közben folytatott haimburgi béketárgyaláson (1621. jún.) Bethlen megbízott képviselője Péchy Simon kancellár volt. A tárgyalás eredménytelenül végződött és Péchy Simon hűtlenség és megvesztegetés gyanújába keveredvén, kegyvesztetté lett és fogságra vettetett.²⁶ Bethlen még így is igénybe vette tanácsát és respektálta «mézzel folyó elméjének discursusát». Midőn a nikolsburgi béketárgyalásra követet készült küldeni, hallani sem akart ugyan arról a rokoniról tett ajánlásról, hogy Péchy a fogságból kibocsátva, fölvitesse a tárgyalásra, de kikérte tanácsát a békekövet személyének megválasztása felől.²⁷ Péchy fogságából 1624. végén bocsátott haza szenterzsébeti házához az ország főrendinek közbenjárására és százezer forintig jótállást vállaló kezességük mellett.²⁸

A török portára az 1620-as évek folyamán is rendszeresen székely követek küldettek. 1619. végén az öreg Balassi Ferenc járt ott főkövetül Tholdalagival, mint új kapitihával Bethlen leendő királysága ügyében. A török ez esetben három — magyar, székely és szász — vajdát tervezett Erdély élére állítani amint azt — úgy látszik — előbb hídvégi Nemes . Balázs és gelencei Csorna György ajánlották. A mufti Balassit meg is kínálta a székely vajdasággal. Ő azonban «mint jámbor» (becsületes) nem fogadta el, de nehogy más valamely «lator» elfogadja, időnyeresül gondolkodásra halasz-

tóttá a dolgot. Balassi ott is halt meg a portán 1621. jan. 4-én?⁹ 1623-ban, majd 1624-ben Tholdalagi Mihály ott a főkövet s Demjén Ferenc is a portán jár 1624-ben. Kovacsóczy 1625-ben Bécsben járt a béke ügyében. Borsos a budai basánál kétszer egymás után. A hidasgyarmati (1625.) béketárgyalásoknál a török és a császár között Bethlen mint békeközvetítő szerepelvén: követei Tholdalagi, Kamuthy Farkas és Borsos. A portán 1625-ben Gáspár János járt.

Bethlen házassági tervét a császár leányával 1625 nyarán Kovacsóczy és Mikó tárgyalták Bécsben. Meghiúsulván, ők mentek Berlinbe, Brádenburgi Katalin keze megkérését előkészíteni. Mikó az eljegyzésre küldött ünnepies követségben is részt vett s ő ült az ágyra Katalin mellé a házasság jelképezése végett s a menyasszonyt és nászkiéretét ő vezette Kassára 1626 tavaszán.

Az 1626-iki támadás előtt Bornemisza Ferenc, majd Tholdalagi s Borsos próbálták rávenni a portát a közös hadműködésre. A békét Pozsonyban (1626. nov.) Mikó és Lónyai Zsigmond tárgyalták.

A szónyi békét (1627.)^a császár és török között Bethlen közvetíté Tholdalagi által;³⁰ Borsos, Mikes és Demjén Ferenc tárgyalták a Portán s később Mikó Ferenc járt Konstantinápolyban a ratifikálás ügyében.

1628. tavaszán, majd őszén újra Tholdalagi megy a szultánhoz egyengetni a svéd szövetség ügyét és Bethlen esetleges lengyel királyságának útját. Ezek már csak tervek maradtak, miknek Bethlen kora halála véget vetett.

Mindezekért a hű szolgálatokért Bethlen bőkezűleg jutalmazta főtisztségekkel és jószágadományozásokkal híveit. .

Mikó Ferencet 1613. nov. 18. Csík- Gyergyó- és Kászonszék főkapitányává nevezvén ki, elősorolja közös bujdosásuk korában szerzett érdemeit,³¹ Később diplomáciai szolgálataiért kapta Zsögöd birtokát, Csíkszereda mellett, hol aztán a róla nevezett máig is fennálló várat (Mikóújvár) építtette. 1628. nyujtodi Donáth Péter részjóságát kapta Csík-Vacsárcsin, melyet ez a háborúban meg nem jelenés miatt veszített el.³² Mindvégig bizalmát élvezte a nagy fejedelemnek, aki végrendeletében is megemlékezett róla s annak végrehajtójává tette.

Péchy Simon is Bethlen *c-együk creaturájrf*»-nak vallja magát. Tőle kapta a kancellári méltóság mellett 1615. jan. 7. *Balázs falva* uradalmát, sok más faluval; 1617. jún. 16. Radnóth várát és uradalmát, mely Kendi István hűtlensége miatt szállott a fejedelemre.³³ Kovacsóczy István még mint fejedelmi titkár kapta 1617. febr.

5. Nyárló, Kékes birtokát Dobokában. 1619-ben Heidelbergbe küldetvén a rajnai örgrófhhoz, a nagy útrakelés előtt végrendelkezett Körtvélyfája és más birtokairól. 1620. aug. 29. császárok, királyok és fejedelmek udvarában végzett követségeért nyerte Telek és Nádasd birtokát Tordamegyében, 6000 forintnyi zálogban. 1621. nov. 17. már mint alkancellárius prágai követségére hivatkozással nyerte az abaújmegyei Nádasd birtokát, melyet a hűtlenné vált Forgách Miklóstól koboztak el, nemesi udvarházzal. 1627. jún. 25. már mint kancellárius, tordai főispán és marosszéki kapitány kapta 13,000 fjt zálogösszegben Görgény vára uradalma felét, a hozzátartozó falvakkal. Végre 1629. jul. 18. azt a biztosítást nyerte, hogyha lótiyai Kendi Krisztina, Haller Zsigmond özvegye meghal, Lónya birtokát Dobokában ő fogja adományul kapni, az ottani nemesi kúriával.³⁴

Tholdalagi Mihály Bethlentől 1620-ban Tokajnál száz ház jobbágyot kapott (Koronkán? Marosvásárhely mellett), 1623. jan.¹⁰. kapta a marosszéki Szentbenedeket, udvarházzal s Ákosfalván és Folyfalván részbirtokot; majd Udvarfalván, Galambodon, Léczfalván (1628. márc. 18.) részbirtokot. Bradenburgi Katalintól 1630. febr. 25. Zágonban kapott részjóságot. Ezek által, úgy is mint maros széki főkirálybíró, majd főkapitány, később Háromszék majd Udvarhelyszék főkapitánya teljesen székellyé vált.³⁶

Borsos Tamás Bethlentől 1614. nov. 15. kapott először birtokadományt a marosszéki Mezőmadarason, Kölpényben és Kisfaludon. Később ismételtén kapott jóságot úgy, hogy 1629-ben tíz marosszéki s több vármegyei faluban volt birtoka és két helyen: Madarason és Názánfalván udvarháza.³⁶ Jelentékeny adomány volt az is, midőn Kornis Ferenc udvarhelyszéki főkirálybírónak Udvarhely várát zálogba adta, hogy felépíttesse s a ráfordított költségtöbblet a zálogösszeghez adassék.³⁷

Katonáinak tömegesen is adományozott birtokokat. így első támadása kezdetén (1619. aug. 25.), hogy katonái harci kedvét növelje, testőrsége főkapitánya fiádfalvi Geréb András kék-drabant zászlóaljának adományozta Torda város felső részét,³⁸ másoknak Egerbegyet. Geréb Andrásnak 1625. aug. 28. új adománylevelet adott összes birtokai között Fiádfalvára, hol ez a leomlott udvarházat vár alakjában újra építette.³⁹

Nincs terünk Bethlen összes székely birtokadományait elősorolni. Alig van előkelő székely család, mely tőle adományban ne részesült volna.⁴⁰ De mint nemes szíve egyik főbizonyosságát nem mel-

lökhetjük el megemlíteni, hogy Székely Mózes «a századában hasonlíthatatlan hős» erényeit és hazaszeretét «hálás emlékezetben» tartván, halála után született és nevét viselő egyetlen fiát, ifj. Székely Mózeszt elhalmozta jótéteményeivel. A 'gyulafehérvári fejedelmi iskolában neveltette, mint ifjút udvarába vette, majd az udvarhely széki királybírórágra emelte s ismételtelen ellátta birtokadományokkal: Fiádfalván az ottani kastéllyal és udvarházzal, amely Geréb András magvaszakadtával üresedett meg (1628. aug. 22.); majd neki adományozta Marosújvár várát és városát négy faluval, 3 birtokrésszel s másutt hét faluval.⁴¹

A székely városok és falvak is kaptak tőle kiváltságokat. Némi oly bőkezűen, hogy a székek féltékenységét költötte fel s a kitört versengésben vagy a fejedelemnek, vagy az országgyűléseknek kellett döntenie, pl. Oláhfalú és Zetelaka kiváltságait illetőleg.⁴²

Általában megállapítható, hogy Erdély legnagyobb fejedelme szerette, megbecsülte, de egyszersmind rendbeszedte a székelyeket. Megszüntette a köztük fennforgott rendi küzdelmeket, visszavezette a nemzetet hivatása és boldogulása útjára s a jólét magasabb fokára emelte.

Édesanyja (szárhegyi Lázár Druziána) révén az ő ereiben is székely vér csörgedezett; gyermek ifjúkorát, mint apátián árva anyai nagybátyja, a kemény székely Lázár András szárhegyi várkastélyában, a gyergyai vadregényes bércek között töltvén, az ő lelke is megtelt a székely őserő ihletével. Megértette a székelyeket és tudott velők bánni. Élete utolsó nyarán betegsége ellen az udvarhelyszéki száldobosi borvizes fürdőben keresett üdülést és gyógyulást.

De még akkor is, midőn «az savanyúvíznél egészségének helyreállításáért kelle mulatásának lenni», generális mustrát rendelt Udvarhelyszéknek, hogy pünkösd után való szerdán (jún. 6.) a barcti réten «mind fejenként lovasink jó ruhával, lóval, kopjával és egyéb lovasi jó szerszámmal; gyalogink pedig azonképpen jó ruhákkal, puskával, porral és golyóbissal készen lévén, jó reggel őket megmustrálhassa».

Végrendeletének végrehajtását (testvére Bethlen István mellett) két székely főtisztre bízta, kik meghitt «creaturái» voltak: Kovacsóczy István kancellárra és Mikó Ferenc csíki főkapitányra (udvarmestere, kincstartója), kiket «Isten ítélő szent széke eliben idéz», hogy ott adjanak számot, miként szolgáltak hazájuknak, «Az Isten, szerelmes híveim, segítsen, igazgasson benneteket az igaz egyezségre, szeretetre, én felőlem jól emlékezni meg ne szűnjetek» — ezzel végzi (1629, aug. 3i.) nagybecsű végrendeletét.

A székelyek szívükbe vésték szavait, valamint azokat is, melyekkel ez árnyékvilágtól 1629. nov.5. búcsúzva papírra vetett:

«Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk? Senki sincsen, bizonyára nincsen!»

*

Erdély Bethlen uralkodása idején volt legnagyobb kiterjedésű, mert a császár-királyal kötött békekötésben az ő élete tartamára Erdélyhez csatoltatott a magyarországi északkeleti hét vármegye, egészen Kassáig. Ezeket az ő halála után vissza kellett bocsátani. Ez Erdélyország nagymérvű meggyöngyülését okozván, az erdélyiek úgy akarták ellensúlyozni, hogy fejedelemmé választották északkeleti Magyarország leggazdagabb főurát, *Rákóczy Györgyöt*, kinek birtokai felnyúltak a borsodmegyei Ónodtól a zempléni Szerencsen, Sárospatakon s az abaújmegyei Felsővadászton át a sárosmegyei Zboró és Makovácáig; tehát a Sajótól, Tiszától, Bodrogtól egészen a Kárpátokig. Nemsokára a munkácsi uradalmat is megszerezvén, Beregmegyét is magáénak vallhatta.

Rákóczy fejedelemségének is hasonló nehézségekkel kellett megküzdenie, mint Bethlennek. A császár-királyt sem akarta elismerni s hadakkal, a diplomácia fegyvereivel és ellenjelölt felléptetésével harcolt ellene; de Rákóczy végre is győzedelmeskedett. A török porta is — szokott politikája szerint — tartogatott vetélytársakat; de Rákóczy ezeket is legyőzte s mindkét részről kivívta fejedelemsége elismertetését.

Ezekben a küzdelmekben, annyi megpróbáltatás közepette, szükségé volt a székelyek jóindulatára, támogatására, hadi erejére s ezek megnyerésére mindent elkövetett. Bethlennek kipróbált jeles székelymagyar diplomatái (Kovacsóczy, Mikó, Tholdalagi) neki is serényen szolgáltak és futottak, fáradtak Nyugat és Kelet felé. Maga is egy sereg új diplomatát nevelt magyar és székely urak közül. Hírnevessé lettek közülök altorjai *Réthy István*, sárdi *Sebessy Boldizsár*, humoród-szentpáli *Szentpáli István*, lécfalvi *Gyárfás Ferenc*, fényes-portai kapitihák (követek), zabolai *Basa Tamás*, *Petki Ferenc*, *Ugrón Pál*, *Mikes Mihály*, *Szalánczi István*, *Daniel János*, *Jármí Ferenc*, *Kemény János* stb.

Rákóczy a székelyek haderejét és szolgálatkészségét maga szál mára biztosítani akarván, nagy gondot fordított azok megnyerésére és lekötelezésére. Már 1634. elején beutazta a Székelyföldet: előkészíteni a közelgő táborba szállást. 1635. őszén a fejedelem ismét

végigjárta a Székelyföldet tanácsosaival, hogy a székelyek állapotát megvizsgálja, kívánságaikat, panaszait meghallgassa, orvosolja, őket megmustrálja s rendek szerint lajstromba írassa?⁴

E székely körutak alkalmával megérlelődött a fejedelem lelkében az elhatározás, hogy a székelyeknek régi főkivánságát teljesítse, hogy «soha a meghalt magvaszakadtaknak jószáguknak meghirdetése a székelyek közt ne lehessen s javuk se a mi tárházunkhoz, sem pedig az mi utánunk levő választott erdélyi fejedelmeknek számára ne foglaltassák, hanem az ő rokonságukra (nemzetségük mindkét ágon levő tagjaira) szánjanak», Erről a fejedelem kiváltságlevelet állíttatott ki a székelységnek mind közönségesen s az egyes székeknek külön-külön Szamosújvár várában 1636» jan. 30-án?⁵ Ez állította vissza a székelyek ősrégi birtok jogát, törölte el a visszaháramlást s a királyi jogot,

A székelyek 74 éves sérelme orvosoltatott ezzel, ami a székelységet örök hálára kötelezte Rákóczy György iránt. Nem is csalódott bennük — sem ő, sem fia, még dédunokája II, Rákóczi Ferenc sem.

Megmutatták hálás hűségüket nemsokára a Bethlen Istvánnal vívott küzdelemben, hol a székelyek vitézsége, élükön a fővezér Kornis Zsigmonddal, mentette meg Rákóczy fejedelemségét, (1636.)

Rákóczy idejében a székelyek történetére erős kihatással volt az a viszony, melyben a fejedelem a két oláh vajdasággal állott. Rákóczy György arra törekedett, hogy a két oláh vajdát fennhatósága alá hajtsa,

A havaséit és moldvai vajdaságok a török Portán rendesen adás-vevés (mondhatni árverés) tárgyai voltak. Rendesen a legtöbbet ígérő versenyző nyerte el a bojárok, vagy idegen, görög, albán, örmény trónkeresők közül. Még lengyel-zsidó vajdája is volt Moldvának 1591-ben, Emanuel nevű, aki 600,000 arany forintért vette meg a vajdaságot?⁶ A vajdáknak a porta kegyén kívül számolniok kellett előbb a magyar királyok, később az erdélyi fejedelmek jóindulatával, kik közül többeknek hűséget esküdött hűbéreseik voltak. Rákóczy György uralkodása elején a vajda jelöltek úgy gondolkoztak, hogy az ő «kedve ellen a havasalföldi vajda nem bírhatja a vajdaságot» s egyik jelölt úgy fogadkozott, hogy a fejedelem iránt «olyan leszen, mint egy szegődött szolgálja»?⁷

Az oláh vajdák versengése és állandó viszálya következtében Rákóczy elérte, hogy mindkét vajda felett főnhatósági jogot gyakorolt; 0 a békítő bíró közöttük, mindkettőnek védura s a portán pártfogója a hozzá hű havaseli vajdáknak. Moldva, mely felett a szultánon

kívül a lengyelek is igyekeztek főnhatóságot gyakorolni, Erdélytől csak félig-meddig volt függésben; Havasalföld azonban az erdélyi fejedelemnek teljesen alávetett, adófizető, hűbéres tartománya volt.

Lupul moldvai vajda rosszindulatú, alattomos ember volt, aki hitlevelet adott ugyan Rákóczynak, melyben hűséget fogadott, de állandóan fondorkodott ellene és nyílt harcot folytatott a havaséit Máté vajda ellen, kit vele szemben Rákóczy védett meg székely hadakkal (1637-ben).

Máté vajda a két Rákóczy pártfogásának köszönhetette, hogy oly szokatlanul sokáig, két évtizeden túl, egészen haláláig (1654.) ülhett a vajdai székben; viszont £ vele való véd- és dacsövetség is hozzájárult-ahhoz, hogy Erdély földjét I. Rákóczy uralkodása idejében ellenséges hadak nem taposták s a Székelyföld az ellenséges moldvai s tatár hadak dúlásától ment maradt. így öreg Rákóczy György erélyes keleti politikája gyümölcsét első sorban a székelyek élvezhették.

Rákóczy György fejedelemségében magát biztosítván s az ország politikai békéjét helyreállítván: a közállapotok és a *vallásügy* rendezését tűzte napirendre. Összefüggött ez némileg a politikával is, mert a portára menekült vetélytársa Székely Mózes és az ő párthívei *szombatos* vallásúak voltak, amely felekezetet országos törvények tilalmazták.

A reformáció rohamos elterjedését Erdélyben éppúgy, mint az anyaországban nemcsak vallásos hitbeli, de politikai szempontok is elősegítették. A kath. vallású Habsburg-házzal s a császári beolvasztási politikával szemben a reformáció az ellenzékét jelentette s az ország politikai önállóságának és függetlenségének erejét növelte. Erdélyben a magyarság nagy része a reformáció helvét formáját, a Calvin hitét fogadta el, a szászok a protestantizmus lutheri ágazatához maradt hű; a székelység leginkább megoszlott: háromfelé szakadt. Egy része megmaradt a kath. hitben, főként Csík-, Gyergyó-, Kászon-székben (a csíksomlyai zárda hatása alatt), Marosszékben Görgény vidékén az ú. n. «Szentföldön», a mikházai kolostor környékén. Más része áttért a ref. hitre s tekintélyes számmal még tovább mentek az újításban: Dávid Ferenc és az olasz Blandrata hit-tanai nyomán az unitárius vallást fogadván el. E négy vallásfelekezet mint törvényesen befogadott (*quatuor receptae religiones*) vallás-szabadságot élvezett. A XVI—XVII. század fordulópontján az unitáriusok közül egy rajongó felekezet kiválva, a szombatot ünnepelte

s innen szombatosoknak (sabbatarius) vagy zsidózóknak (judaizans) neveztettek.

Az ország rendei azonban ezt az újítást nem méltányolták s eretnekségnek bélyegezvé, tilalmazták. A szombatosság azonban, mint eltűrt felekezet, fennmaradt, sőt miután Péchy Simon kancelláriusban nagytudományú és tekintélyes pártfogót, sőt hittérítőt talált, tovább terjedt s Maros vásár hely vidékén és Udvarhelyszék nyugati részén, Szenterzsébet környékén, több faluban alkotott hitközséget. Midőn Péchy Simon Bethlen Gábornál politikai okokból kegyvesztetté lön és fogságra vettetett, a szombatosok is üldözés alá fogattak.

Az első törvényes intézkedést az 1618. okt. országgyűlés hozta ellenük, kimondván a «judaismus» ellen, hogy akik a befogadott vallásokon kívül eretnekséget követnének, ha a jövő karácsonyig valamely törvényes vallásra át nem térnek, megbüntetessenek.⁴⁸ A törvény írott malaszt maradt. Az 1622. országgyűlésen szept. «az judaizálásban megátalkodott emberek ellen ezelőtt való articulust confirmálják» isméri; de végre nem hajtották. Rákóczy György idejében az «orthodoxus status» (református egyház) azzal a váddal lépett fel a fejedelemmél, hogy az új hit kezdi «fene módjára az egész Udvarhelyszéket inficiálni, már többen körül metéltették magokat, mely miatt némelyik meg is halt». Kéri a fejedelmet, hogy az «ártalmas secta terjedését» megátolja.⁴⁹ Erre az 1635. máj. országgyűlésen ismét «confirmáltatnak az judaizálók ellen az előbbi articuluspk», azzal a meghagyással, hogy «az kik az jövő karácsony napjáig nem convertálnának, az olyanok ellen» az államügyész pert indítson.

Ismét eltelt három év, mígnem az 1638. ápr. országgyűlés kimondotta, hogy akik az 1635. évi törvénycikkben kitűzött határidőig nem tértek át, azok idéztessenek az országgyűléstől delegált, Désre kitűzött azon törvényszék elé, mely a kolozsvári unitáriusok viszálya felett volt hivatva ítélni.

A vizsgálat megindult. A zsidózók könyvei elkobzása elrendeltvén, Kolozsvárt 33 munkát (kéziratot s nyomtatványt) koboztak el s megkezdték a vallatást a szombatosok ellen, főként a Székelyföldön, ahol ezek leginkább el voltak terjedve.⁵⁰

Az 1638. júl. 3. kitűzött törvénynapra Désre a szombatosok «egy nehány százan, ha nem ezeren» megidéztettek s «akik azon sectán lenni találtattak, megbizonyosodván, mindnyájan fejük, jószáguk elvesztésén maradtak vala».⁵¹ Az eljárás egyszerű volt. A vád igazolására elég volt a szombatosság külső jele: ha a vádlott a szombatot ünnepelte, húsvétkor sótalán kenyeret (pászkát) evett, disznóhúst nem evett, csa-

ládja tagjait nem keresztteltette meg. Ha Krisztust káromolta, ez fokozta bűnét. Az elítélteket a kamaraházzal szemben lévő templomba zárták, honnan tömegesen különböző várakba szállítottak s míg «észre tértek», várépítésre használtattak,

A tömeges elítélés után került a sor a főbbeckre, köztük Péchy Simonra. Ő betegséggel mentegetőzve («Isten fogságában vagyok» — írta), nem. jelent meg, de azért a tanuk vallomása alapján fő- és jószágvesztésre ítéltetett. Éppúgy leányai: Kénosi Ferencné, Farkas Ferencné, Angyalos Istvánné és a hajadon Margit; továbbá Kérésztész Pál tanácsúr, portai követ özvegye, Kendeffy Zsófia és özv, Paczolay Péterné, Kornis Borbála. Elítéltetett Orbán Ferenc Udvarhelyszékről, Szentmiklósi Mihály, Péchy udvari papja, Thoroczkai János kolozsvári ötvös, a Máté püspök fia, Krisztus káromlásáért megköveztetett, nejét «kiperengézték», Csizsár kolozsvári tanácsos a bitófa alatt hatvan botütést kapott, Péchy, papja és Orbán vár-fogságra küldetett Kővárba, Szamosujvárra.

A fejedelem nem élt a törvény szigorával. A várakban a ref. prédikátorok vették őket gondjaik alá s aki valamely törvényes val-lásra áttért s hitlevelet adott, azt szabadon bocsátották.

Lassanként mind megtértek. Péchy családja és rokonsága a ref. hitre tért s kiszabadult. Udvari papja Szentmiklósi később marosvásárhelyi ref. lelkész lett, Orbán Ferencet a fejedelem udvarmestérévé tette. Péchy a főurak 10,000 firt kezessége mellett szabadult s a ref. vallásra tért. A szombatosság főfészkői közül 1639-ben Szenferzsébet, Nagy-Sólymos, Bözöd, Bözödújfalú s később Kis-Sólymos a ref. egyházhoz csatoltatott.⁵²

Napjainkig egy faluban, az udvarhelyvármegyei Bözödújfaluban maradtak fenn szombatosok, külsőleg a zsidó valláshoz csatlakozva.

Az 1638. országgyűlés alkalmával működött legfőbb ítélőszék három székely vonatkozású notapert is tárgyalt. Kun Gothárdot, aki Rákóczyt országfosztónak (regni spoliator) nevezte, fő- és jószágvesztésre marasztalván el, Algyógy birtokától megfosztotta. Mikó Józsefnét fajtalan élete miatt ítélte el s a zabolai Mikes-fiúk nőrablását tárgyalta.⁵³

Ez a sötét középkorra emlékeztető regényes szerelmi história nagy port vert fel az országban, sokáig foglalkoztatta a közvéleményt s tárgya érdekességénél fogva az újabb szépirodalmat is.⁵⁴ Históriaja röviden a következő: Rákóczy 1637. nov. hadfőlkelést hirdetvén Lupul moldvai vajda ellen, zabolai Mikes Zsigmond három fia, Mihály, János és Pál is összegyűjté hadi népét, de azokat nem a

táborba vezette, hanem a kézdi-szentléleki várat támadta meg s onnan erőszakkal elrabolták Tarnóczy Sárát, kibe Mikes János szerelmes volt, de a leány kikoszarazta.

A szentlélek! vár Károlyi István, Báthory István egykori vitéz hadvezére leányának, Károlyi Zsófiának tulajdona volt. Ennek első férjétől, Tarnóczy Sebestyéntől egy leánya maradt, Sára, kivel (második férjétől Vitéz Lászlótól is özvegyen maradván) egyedül éldegélt a szentlélek! várkastélyban. Itt rontottak rájuk a Mikes-fiúk 1637. szent Erzsébet napja — nov. 19. — körüi s hiába könyörgött a leány, hogy ne vigyék el, «mert tudod, hogy nem szeretlek, soha bizony veled nem lakom, ha elviszesz is» — a leányt «nagy sírással-rívással kihozván, vonván», atyjuk, anyjuk házához elhurcolták Zabolára s «ott a leálynak, ki éjjel-nappal csak sír-rív és jajgat vala, kedve ellen való mennyekzői lakodalmat csinálván, erőszakos feleségévé akarják vala tenni Mikes Jánosnak».

Tarnóczyné sietett Zabolára, Daniel Mihály, Háromszék főkirály - bírójával s leányát visszaadni kívánta «és hogy tisztességében meg ne gyalázzák, mind Istenre, fejedelemre, ország törvényre őket tilalmazza vala». De Mikesék nem adták ki a leányt. A «megkeseredett asszony» erre Fejérvárra sietett a fejedelemhez, aki a három Mikes-fiút az 1638. ápr. országgyűlésre törvényre megidézte. «A leányt ugyan leányfővel kivették volt tőlük», de a Mikes-fiúk kimenekültek Moldvába s Lupul vajda szolgálatába állottak. Az országgyűlés május 10-én fő- és jószágvesztésre ítélte őket s összes fekvő és felkelhető javaik elkoboztattak. Rákóczy Lupullal 1638. okt. 26. megbékélvén, a Mikes-fiúk is kegyelmet nyertek (1639. ápr. 9-én) s javaikat visszakapván, derék honfiakká váltak. Tarnóczy Sára pedig férjhez ment Haller Péterhez Szebenbe, de boldogtalan házassága miatt később önkézevel vetett véget életének, «maga megmetszvé torkát magának» a szerencsétlen.⁵⁵

Az 1630-as évek megpróbáltatásai és válságos küzdelmei után a 40-es évek a sikerek, gyarapodás, a családi és országos emelkedés korszaka a Rákóczyak és Erdély történetében.

A fejedelem idősebb fiát Györgyöt 1640-ben váradi kapitánnyá nevezte ki; ami első méltóság volt a fejedelemség után Erdélyben s vele járt a Részek kormányzása. 1642-ben utódaul, fejedelemmé választotta s ezzel a Rákóczy-dinasztiát megalapította, megerősítvén a török által is. Kisebbik fiát Zsigmondot pedig az 1643. tavaszi országgyűlés által megválasztotta *a székelyek főkapitányává*, mely méltóság a váradi kapitányság után rangsorban a második volt. Ki

nevezte egyszersmind Háromszék és Udvarhelyszék főkapitányává, mely utóbbi Tholdalagi Mihály 1642. márc. 24. történt halálával üresedett meg.⁵⁶ Neki adta zálogbirtokul Görgény uradalmát is, mely Kovacsóczy István cancellarius magvaszakadtán a kincstárra szállott.⁵⁷

Rákóczy Zsigmondot a hármasszékely főtisztségbe fényes ünnepséggel, «igen szép solennitással» iktatták be az arra kiküldött fejedelmi biztosok: Kornis Zsigmond, Haller István és Kemény János (a későbbi fejedelem) 1640. nov. 14-én. A székely főurak «feles lovas és gyalog seregekkel» mentek eléjük Udvarhelyről s a mezőn leszállván «nagy becsülettel köszöntötték», mire az ifjú főkapitány «illendőképén tött választ». A köszöntés után a biztosok átadták a fejedelem «patens mandátumát, mely közönségesen (általánosan) szóllott a székelységnek» és külön a székeknek (Udvarhelynek és Háromszéknek) a fejedelem levelét a kinevezésről. Azután a biztosok a főgenerálisság jelenvényüül zászlót, botot és szablyát adtak kezébe a hercegnek, megmagyarásván azok jelentőségét, Isten áldását kérve hivatalára. Majd a fejedelem utasítását nyújtották át írásban, felolvasás nélkül. «Mind ezeknek utánna az úr ő nagysága ugyanott az mezőn» letette az esküt a fejedelem által megállapított következő szöveggel:

«Az mennynek, földnek teremtő Istene, ki Atya, Fiú, Szentlélek egy bizony örök Isten, úgy adja lelkennek üdvességét, hogy ez mostani főkapitánságnak tisztiben az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának Rákóczy Györgynek, Erdélyországának fejedelmének, Magyarországnak részeinek urának és az székelyeknek ispánjának igaz és tökéletes lésZek, ellenséginek ellensége, jóakarójának jóakarója; alattvalóknak pedig igaz lelkiismeretem szerint törvént és igazságot szolgáltatok és pronuntialok, válogatás nélkül minden rendeknek; kedvet, személyt, adomám, ajándékot az törvényben nem tekintek; kapitánságomnak tisztiben nemes embereket, lófejeket, drabantokat és minden rendeket szabadságokban megtartok és törvény úta kívül senkit meg nem bántok és háborítok és igaz executiokat tétetek; régi szokott bírságoknál és tisztaságoknál (t. i. illetékeknél) többet nem vétetek és nem innoválok és az egész székek teljes tehetségem szerint minden oltalom és gondviseléssel lészek; hamisat igazra, igazat hamisra önközötök tudva nem fordítok és az mi régi törvényünköt teljes tehetségem szerint megtartom, másokkal is igyekszem megtartatni».⁸⁸

Az eskütétel után a mezőn lóra ülve, «igen szép seregekkel» nagy solennitással vonultak be Udvarhely városába s ott a ref. templomba menve hála isten tiszteletet tartottak, melyen az ott való «prédikátor

igen szép rövid exhortatíót tőn». Templomozás után lóraülve vonult be a várba, hol ünnepi lakoma következett.

Másnap (nov. 15.) az isteni tiszteleten részvétel és ebéd után megindultak Háromszék felé, Léczfalvára igyekezve az ottani beiktatásra.⁵⁹

Rákóczy Zsigmond a székelyek főgenerálisságát nemcsak méltóságnak, hanem valódi tisztségnek tekintette s a nemsokára (1644. febr.) megindult magyarországi hadjárat alkalmával maga vezette a székely hadakat s azok élén sok szép sikerrel, diadallal dicsekedhetett.

A hadjáratra 1644. jan. 28-án «indult a székelység, kiki székes helyéből».⁶⁰ A fejedelem fiát Zsigmondot, a székelyek generálisát Nagykaroly alá indítá. Kemény Jánost magyar-, német- és *székely* gyaloggal, Nagybányán át, mely meghódolt, Szatmár ostromára küldé. Megadatása után magyar és székely gyaloggal megerősítve hagyták el.⁶¹ Kassa ostrománál «székelység is ugyan sok nép vala».⁶² Annak meghódolása (márc. 8.) után Füleket ostromolták. A tüzéség parancsnoka Mikes Mihály volt. Felső-Magyarországon gyorsan haladtak elő, de Bars és Hont megyékben erős ellenállásra találtak. Apr. 27. «Petki István uramnak volt harcza a németekkel Lévánál, melyen a mieinkben felesen vesztenek.»⁶³ Az erős császári hadak elől visszavonultak egészen Sárospatakig. Esterházy Miklós nádor sietve nyomult az erdélyi hadak után. Szerencset «a benne hagyott székely gyalogokat kibocsátván hitre» feladta Rákóczy udvarbírája.⁶⁴ — «Bizony fel is köttetjük» — írta Rákóczy (1644 jún. 1.)

Szerencset csakhamar visszafoglalták. A fejedelem jún. n-én Patakról «egy német kapitányt Toldalagi Ferencsel s vagy 4000 (többnyire székely) gyaloggal Szerencsnek megostromolására küldte vala». «Harmadnapig próbálták lövetéssel», de eredménytelenül; negyedik napon Kemény Jánost is Jármí Ferencsel, aki székely lovas hadak kapitánya volt, utánok küldé. Miután rést lőttek a falon, jún. 12-én Kemény János a «székely gyalogokat mezítelen kardokkal a törés irányában» rohamra vezette s ezek a makacs védelem dacára elfoglalták a várat. «A várbelieknek nagy veszedelmek esett vala; mert minden szeglyukakat, főképpen a *székelység*, hogy a palatínus bágyadt legyekhez hasonlította volna és azzal igen felgerjesztette volna őket, szorgalmatosan felbújván, valahol kit benne kaphatnának, mind levágják vala; annyira neki fenejőlvén (!), hogy akiket magok a generálisok meg akarnának is hagyni, alig oltalmazhatnák meg tőlök. És ekképen a *bágyadt legyek darázsokká válván*, igen is megmázták vala a

kőfalt. Kik minden testeket megfosztogatván, valamiket tanálhatták vala a várban?⁵ nekik engedtetett vala».

Nemsokára ezután a fejedelem Kornis Zsigmondot a fővezért Rákóczy Zsigmonddal «feles lovas és gyalog székely fizetett mezei hadakkal és két gyaloggal» Homonnai János vára, Jeszenő ostromára küldötte. Kemény és sikeres lövetés után a várat feladták (aug. i.).. Júl. a székelység egy részét aratásra haza bocsátották. Aug. 22-én maga a főgenerális is hazaindult Tokajról Erdélybe, édesanyja látogatására és újabb hadak hozása végett. A fejedelem úgy intézkedett, hogy az ifjú fejedelem a vármegyéket, Zsigmond a székelyeket ültesse fel és vezesse ki. Ez a Tordára összegyűjtött hadakat szept. 15. és 16-án megmustrálván, szép lovas és gyalog haddal indult kifelé. Szept. 26. Rakamazra értek, hol «a fejedelem ott való halmokig eléjük jövé» nagy örömmel fogadta s «szép pompával» vonultak be Rakamazra.⁶⁶ Tokajból írta a fejedelem (1644. szept. 29.) portai követének dicsekedve, hogy szept. 26. «Rákóczi Zsigmond szép nagy székely lovas, gyaloggal érkezvén el» a Zomborig előnyomult ellenség azon nap visszazállott Szerencshez s azt 27. felgyűjtván «nagy félelemmel ment vissza Aszalóhoz».⁶⁷ A friss hadak érkeztere a fejedelem engedelméből okt. 8-án «a régen kijött székelység mind haza ment, csak az újólág jöttek maradván».⁶⁸ Okt. végén a fejedelem Harangodról Gömör felé indult hadaival s Rimaszécsig ment fel. A közeli Balogvárat Mikes Mihály és Szentpáli István (nov. 3-tól—12-ig) kiostromolták. 1645. tavaszán a borsodi Szendrőt Gyulai Ferenc magyar, német és székely gyaloggal hiába ostromolta, segédhadak fölmentették., Regéct azonban magyar és székely csapatokkal bevette Mikes Mihály és Jármí Ferenc. A vár összelövetése után meghódolt Órsi Zsigmond bámulattal kérdezte a fejedelemtől: hol az ördögbe tanult pattanyúsok volnának azok a Nagyságodé?⁶⁹ . .

Az 1645 tavasz nyitával új hadak érkeztek Erdélyből. Rákóczy Zsigmond május elején megtartotta a mustrát a székelyek közt s kivezette őket, Zsibón, Tasnádon, Nagykárolyon át a rakamazi táborba. A generális az előkelő székelyekkel átment Tokajba, hol a fejedelem tartózkodott. Harmadnapra (máj. 30.) átment a Tiszán a sereg is, hol «rendbe állottak» s a fejedelem szemlét tartott felettük s a generális a tarcali réten megvendégelte s megajándékozta őket.

Jún. elején a tábor felkerekedett és Abaúj, Borsod, Gömör, Nógrád, Bars, Nyitra megyén át vonulva július közepén csatlakoztak Morvaországban a Brünnt ostromló Torsternson svéd tábornok

seregéhez. A székelyek becsületet vallottak a svéd fővezér előtt, aki fiatal generálisukat kitüntető figyelemmel halmozta el.

«Rákóczy Zsigmond, ki mind testében úgy elméjében is igen szerény, a társalkodásban, ismerkedésben nyájas, kedvességes, a szép tudományokban is jó és nagy fundamentummal, a deák nyelvekben pedig, mint maga tulajdon nyelvében, oly kész volna, nagy dicsérrettel, hírének, nevének nevedésével»⁷⁰ töltötte be szerepét és hivatását a svéd fővezér mellett. Az generál valóban gazdagon ajándékozta meg.»⁷¹

Azzal az öntudattal gondolhattak vissza a két éves hadjáratra, hogy a békében Magyarország alkotmányos jogainak egyik alaptörvényét vívták ki, amiben a nemzetnek — az öreg Rákóczy szavai szerint — «vagyon mit meghálálni, mind az lelkiekben, mind az testiben». .

Az ifjú Rákóczy Zsigmond, mint székely generális 1645. végén (december folyamán) még egyszer s utoljára bejárta a Székelyföldet.⁷² Nemsokára búcsút vett Erdélytől, mert atyja 1647. elején a linzi békében megnyert hét magyar vármegye kormányzójává nevezte ki. .

«Öreg» Rákóczy György is nemsokára bévé gézt e földi pályafutását, mielőtt a lengyel trónt, törekvései utolsó célját, elérte volna, 1648. okt. n-én, mindössze 55 éves korában meghalt.

A székelyek szívből gyászolták őket megbecsülő, régi kiváltságos jogaikat visszaállító fejedelem-ispánjukat, aki «az ország népét minden derekas romlástól megoltalmazta».⁷³

A székelyek fejedelemfi-generálisa sem sokáig élte túl atyját. Sárospataki várkastélyában 1651. jún. 25. megnősült, elvévén a rajnai választó fejedelem, pfalzi Frigyes egykori cseh király szép és jó leányát, Henriettát. De a fiatal hercegnő nemsokára — «csak mint egy három hónapokat töltvén egymással» — himlőben meghalt és a pataki ref. templomban temettetett el. A bánatos herceg vigasztalást keresni Erdélybe jött, anyjával, de az akkor ott is dühöngő ragályos kór (a hólyagos himlő) őt is megtámadván, Fogarason 1652. febr. 4. elhunyt, nagyreményű életének 29. évében, éppen akkor, midőn az országgyűlésen váradi kapitánnyá választani készültek. Atyja mellé temették a fejérvári fejedelmi templomban, ahol Hunyadi János és László, Izabella, János Zsigmond, Bocskay, Bethlen Gábor is nyugodtak.

¹ E. O. E. VI. 359. stb. 1.

² U. ott, 416. ’

³ Ld. bővebb méltatását «A székely rendek a XVII. században» c. fejezetben.

⁴ Ld. a «Hadszervezet a fejedelemség korában» c. fejezetben.

⁵ Életrajzát megírta egyik tanítványom, *Barts Gyula* doktori értekezésül; Kolozsvárt, 1912.

⁶ Életrajzát megírta Nagy János. (Megjelent a Keresztyén Magvető 1875. évfolyam.)

⁷ Sz. O. VI. 197., 231.

⁸ Életrajzát megírta egyik tanítványom: Arday Pál doktori értekezésül. (Kolozsvárt, 1910.) — I. Rákóczy György azt írta róla portai követének 1636. máj. 7. «Tholdalagi presidens (t. i. országgyűlési elnök) az székelység között legnevezetesebb ember, tanácsrend is». (Beke—Barabás: I. Rákóczy György és a porta. 235.)

⁹ Végrendelétében 1629. atig. 3¹. (melyben többek közt Kovacsóczynak s Mikó Ferencnek is szépen hagyatékoz) azt írja: «Nagyságos Kovacsóczy István és Mikó Ferenc híveim, tudjátok azt, egyiteket (Mikót) gyermekségétől, mástokat fejedelemségemnek kezdeteitől fogva vettem hátam megé, tanítványaim, creaturáim vadtok, miről szükség megemlékezetek».

¹⁰ Török-Magyarokri Államokmánytár I. 131.

¹¹ U. ott, 141. Tört. Tár, 1881. évf. 9. 1. és Mikó: Érd. Tört. Ad. I. 224.

¹² U. ott, 225.

¹³ Török-M-k. Á. O. I. 149.

¹⁴ U. ott, 174, 184, 197. és Mikó: Érd. Tört. Ad. 316, 319.

¹⁵ U. ott, 317.

¹⁶ Török-M-k. Á. O. I. 185.

¹⁷ Borsos Tamás: Második konstant. követsége. Mikó: Érd. Tört. Ad. II. 7—28. 1.

¹⁸ U. ott, 52.

¹⁹ Id. h. 62. 1.

²⁰ U. ott, 67. 1.

²¹ E. O. E. VII. 544. 1.

²² Bethlen G. Thurzónak írja 1621. márc. 5. Nagyszombatról, hogy Strasnicznak nagy győzelmet arattak Kornis, *András Geréb* 400 kékgyaloggal, 300 *veressel*, 400 közönséggel. András Gerébnak a fején jó seb, karddal csapta a kozák. (Szilágyi: Bethlen G. pol. levelei. 261.)

²³ E. O. E. VII. 122, 560. 1.

²⁴ Bethlen Gábor hadseregének felállítási rendjében (1623-ban) a fejedelem quártélya megett áll balra a csiki sereg, udvarhelyszéki sereg; jobbra: Béli Kelemen (háromszéki) serege, maros- és aranyosszéki két sereg; és pedig a lovasok elül, a gyalogok hátuk mögött. (Török-M-k. Á. O. I. függelék.)

^{24a} Kovacsóczy István lehetett, de históriája eltűnt.

²⁶ Péchy 1621. júl. 30. Szamosújvárból Bethlen István ártatlanságát ékesszólóan erősítgetvén, arra, kéri hogy legalább a vasat vétesse le feldagadt lábairól. (Erdélyi Tört. Ad. III. 350.) Szilágyi S. szerint: «Egyik bűne volt, hogy a fejrhegyi csatából elkésett; másik, hogy Haimburgban túllépte utasítása korlátait». (E. O. E. X. 14.) Ld. Kemény J. Önéletírása 10 és 407. 1.

²⁷ Bethlen Gábor levele Rhédey Pálhoz, Pozsony, 1621. szept. 2. (1.) B. G. levelei IDésházy Gáspárhoz. M. Tört. Tár XXVII. k.

²⁸ Kiadva E. O. E. VIII. 244. 1. — Kornis Ferenc 10,000, Mikó Ferenc 4000, Kolozsvár városa 6000 forintig vállalt kezességet.

²⁹ Tholdalagi Emlékirata (Érd. Tört. Ad. I. 227-231. 1. - «Balassi apánk meghalt, nem iszik több serbetet» — írja Bethlen G. Thurzónak 1621. február 6. Nagyszombatból. (Szilágyi S.: Bethlen G. pol. lev. 243. 1.)

³⁰ Salamon Ferenc: Két magyar diplomata a XVII. században. «Tholdalagi -- a budai basa szerint — kővárakat érdemelt volna.» Az angol követ is nagy becsüléssel szólt róla; Mikót ez feltűnő ravaszságaiért nem kedvelte. Tholdalagi élete leginkább diplomáciai foglalkozásban telt el s a török s általában az európai diplomácia szövevékeibe be volt avatva. (XXVIII—IX. lő

³¹ Udvarhelyvármegye tört. 336.

³² Vass Miklós: A királyi könyvek székely oklevelei. 37.

Mikó Ferenc nagy tekintélye annyira szállóigévé vált, hogy 1643. nov. 4-én Réthy István azt írja Rákóczy fejedelemnek a portáról, hogy «mostan itt arnót-világ vagy, mint nálunk vala egy időben, floreal vala az *Mikó-világ b* (Szilágyi S. Levelek és Okiratok 731. 1.)

³³ Udvarhely vármegye tört. 337.

³⁴ Az ezekről szóló oklevelek megvannak Nagyernyén a br. Bálintith család levéltárában.

³⁵ Arday Pál tanítványom: Tholdalagi Mihály élete Kolozsvár 1910. 17. 1. Vass Miklós: A királyi könyvek székely oklevelei 52. Br. Orbán Balázs: A Székelyföld IV. 175.

³⁶ Barts Gyula tanítványom .. Borsos Tamás X, Kolozsvár 1912.

³⁷ Udvarhely vármegye tört. 349.

³⁸ Kővári L.: Érd. tört. IV. 229. Br. Orbán B.: Torda város 196.

³⁹ Udvarhely vármegye tört. 339.

⁴⁰ Ld. Vass Miklós Összeállítását: A királyi könyvek székely okleveleiről. Érd. Muz. 1900. Udvarhelyvm. történetét (337—343. 1.) Br. Orbán Balázs Székelyföldjét stb.

⁴¹ Udvarhelyvm. tört. 341—43.

⁴² U. ott, 345. I.

⁴³ Eredetije «datum ad acidulas Száldobosienses» 1629. máj. 23. (Udvarhelyvm. Itárában IX. k. 8. sz.)

⁴⁴ Sz. O. VI. 131. Haller Gábor naplója (Érd. tört. ad. IV. 30.) Appropatae p. III. tit. 66. a. 12. Török-Magyar kori Államokmánytár II. 289. 296.

⁴⁵ Sz. O. IV. 261. VI. 133. Érd. Tört. ad. I. 276.

⁴⁶ Hormuzaki: Documente III. 153. Xenopol Istoria 275. Zsidó vajda Moldvában. Bp. H. 1885. febr. 5.

⁴⁷ Szalánczi István portai követ jelentése: Szilágyi S. Levelek és okiratok I. R. Gy. tört. 29. 1.

⁴⁸ E. O. E. VII. 489.

⁴⁹ E. O. E. X. 15. \

⁵⁰ E. O. E. X. 165.

⁵¹ Szalárdi Siralmas krónikája 133.

⁵² E. O. E. 174,182,195. Pokoly J. Az érd. ref. egyház története 146. Kér. Magvető, 1882. évf.

⁵³ E. O. E. X. 19. 155. 1.

⁵⁴ Báró Kemény Zsigmond szép regényt írt róla: Az özvegy és leánya címen.

⁵⁵ A Mikesek nótaperének aktáit (tanúkihallgatását és ítéletét) megtaláltuk Vörösvárt a gr. Erdődy-ltrban (a régi Rákóczi-levéltárból kerülvén oda). E sorok írója írta le s megjelent az E. O. E. X. 155.1. V. ö. Szalárdi: Siralmas krónikája 97.1. tévesen 1634. keretében.

⁵⁶ Haller Gábor naplója 86. 1.

⁵⁷ Szalárdi J.: Siralmas krónikája 137.

⁵⁸ Egykorú másolata Udvarhelyvm. kárában. VI. k, 3. sz. 843.

⁵⁹ Kornis és társai jelentése a beiktatásról a fejedelemnek (Sz. O. IV. 277. és E. O. E. X. 409. 1.)

⁸⁹ Haller Gábor naplója 90.

⁸¹ Vele volt Petki István a csíki, Daniel János az udvarhelyszéki haddal (Kemény önéletírása 305, 310.)

⁸² Szalárdi J.: Siralmas krónikája 149, 153, 155.

⁸³ Haller Naplója 92.

⁸⁴ Kemény önéletírása 340.

⁸⁵ Szalárdi id. m. 174. Kemény János maga is feljegyezte a kapitány (a horvát Radványi István) elfogatása epizódját (Önéletírása 343.):

«Az őrség látván, hogy az ostromlók «már benn volnának, kezdének fejér lepedőket kinyújtani, de már késő vala, mert Isten az, ki megtartóztathatta volna a megdühödött népet. *Azonban hát egy lyukon vonssza ki egy rongyos, fekete ábrázata székely drabont az kapitánt, veres skárlát köntösben.* Meglátván megesmerém, megszólítván a gyalogot, hozzám hozá, igérek neki jutalmat; az kapitánt pedig harmadmagával fegyverrel oltalmaztam magam és körülettem levők, hogy kezem között is le nem vágák. Az ellenségben pedig csak egy férfi is több az kapitánnál harmadmagával életben nem marada.»

Jún. 12. «vötték meg Szerencset, az kapitányát Radványi Istvánt fogva hozták Patakra» (Bánffy György Naplója: Érd. Tört. Ad. IV. 122.) — Fákóczy előbb fel akarta akasztatni «Szerencsen az kapu fájára» — de aztán fogságba küldte Görgénybe. (Szilágyi S.t Rákóczy György családi levelezése 179., 194., 196.)

⁸⁸ Haller 94. Bánffy 129. Szalárdi 186. Szilágyi: Rákóczy Zsigmond 65.

⁸⁷ Beke—Barabás I. R. Gy. és a porta 715.

⁸⁸ Szalárdi Haller 95.

⁸⁹ Szalárdi 190.

⁷⁰ Szalárdi 198.

⁷¹ Családi levelezés 343.

⁷² Torstenson azt kívánta az újabb szerződési feltételekben, hogy R. Zsigmond herceg parancsnoksága alatt székely had küldessék hozzá (Szilágyi: Okmánytár I. R. Gy. svéd és francia összeköttetéseihez 1645. jan. 7. 3[^]3, 367. és 370. 1.).

⁷³ Szalárdi 246.1. R. Gy. adományairól Id. Vass Miklós: A királyi könyvek székely okleveleiben és Udvarhelyvm. története 372.1.

XVII.

Az erdélyi fejedelemség hanyatlása és a székelyek.

(1648—1661.)

I. Rákóczy György rendezett, erős országot, nagyhatalmú fejedelemséget és töméntelen családi gazdagságot hagyott hasonló nevű fiára. Ez a fejedelmi vagyon Zsigmond herceg halála után még növekedett. Az ő birodalmában maradt az anyaországból a felső Tiszaig terjedő rész, Szatmár és Szabolcs vármegye, Szatmár, Kálló és Ecsed várával, Nagybányával. Az övék volt a nektárt termő Hegyalja, Tokaj, Szerencs, Sárospatak várával. Fent Sárosban Sáros vára, Zboró és Makovica vára; a Beszkidek hegyvidéke, Munkács várával. Trencsénmegyében Lednice. Szóval a Magas Tátrától a Fogarasi Havasokig terjedt hosszú láncolata Rákóczy birtokainak. Erdélyben is «a derekas várak, fiskális jószágok kezében lévén», ezek jövedelme töméntelen gazdagságot jelentett.¹ De nemcsak a fejedelmi család gazdagodott meg Erdélyben: jó módnak örvendett a nép is. Az ország népessége is örvendetesen gyarapodott az ellenségmentes négy évtized alatt.

I. Rákóczy György Bethlen Gábor megfontolt, óvatos, bár határozott politikájának követője vala: fejedelmi és országa jogaiból nem engedett, de a merész kockázatot kerülte. Fia és utóda ellenben merész, kockázatos, harcias politikát követett, mint Bethlen elődje Báthory Gábor. A fiatal Rákóczy György nemcsak a két oláh vajda viszályába avatkozott, a török híre, tudta, engedélye nélkül és akarata ellenére; hanem a világpolitikába is, anélkül, hogy azt a török Portának bejelentette s arra jóváhagyását kérte volna. Azt hitte, hogy a siker meghozza az utólagos jóváhagyást. Midőn azonban lengyelországi vállalata balsikerrel járt: a török bosszús haragja lecsapott rá s dúló hadainak zsákmányul vetette oda a szerencsétlen országot. Az «aranykoma a rabbillincsek kora következett.

II. Rákóczy György nagy figyelmet fordított a székelyek kívánságai teljesítésére. Az országgyűlések alatta sűrűn foglalkoznak székely kérdésekkel, melyeket azonban itt nem részletezhetünk.

Önkormányzatuk egyik főbiztosítását újabban megerősítették 1652-ben, I. Rákóczy Feren fejedelemmé választása föltételei közé iktatván, hogy a fejedelem «kapitányokat, királybírókat, generálist

kát magok nemzetéből és köztük lakókat adjon közikbe ... a király-bíróknak pedig választásuk a székek szabadságában álljon». Amit szó szerint megismételnek Rhédey Ferenc választásakor 1658-ban.²

A székelyek hűségére és szolgálatkészségére támaszkodva folytathatott II. Rákóczy György erélyes (atyjánál is merészebb) politikát Kelet felé. Rákóczy a hűtlen moldvai vajdát, Lupult székely hadakkal űzte el országából s 1653-ban az új vajda Stefán Görgicze az ő vazallusa lett. Máté havaseli vajdával is megerősítette a régi diplomát, mely ezt ló-ajándék és tiszteletdíj adásra kötelezte. A két Oláhországot így függő viszonyba csatolta Erdélyhez. Nem ment ez minden nehézség nélkül s a siker lóként a székelyek hadi erejének eredménye volt.

Az öreg Rákóczy az ellenséges moldvai vajdát, Lupult, aki «a Portán is eleget praktikáit s különben is ízetlenkedett a fejedelem ellen, az közönséges jóért, békességes megmaradásért, a jeles, okos fejedelem mind csak tűréssel, szenvedéssel szokta vala meggyőzni, szeme előtt viselvén, hogy aki tűrni, szenvedni nem tanult, az gya-korta uralkodni sem tudhat; s az unokája Rákóczy Ferenc kereszt-ségével lőtt komaságbeli szövetségben is mind arra célzott».³ Az ifjú fejedelem ellenben látván, hogy «Lupul vajda farkas módjára benne természetté vált szokását nem hagyhatja»: merészen neki vágott.

Lupul 1653-ban kozák és tatár segítséggel megtámadta Máté havaseli vajdát, hogy helyébe vejét, a kozák hetman fiát Timust ültesse be; de Máté márc. 27. «igen megverte vala».⁴

Rákóczy elérkezettnek vélvén az időt Lupul megtörésére, Kemény Jánost «valami kevés néppel» ellene küldötte. Lupul Karne-niczbe menekült s a bojárok helyette Stefán Görgiczét (Rákóczy hívét) választották vajdává. Lupult azonban a kozák megsegítette s Keménynek vissza kellett vonulnia az elfoglalt Jászvásárból. Lupul kozák segítséggel bevonult Havasalföldre s Mátét (dacára a fejedelem Boros János kapitánysága alatt küldött segítségének) Foksáninál megverte. Újabb erdélyi segédhadakkal erősödve, Lupult Jászvásár-nál (júl. elején) a magyar s moldvai hadak megverték, öccsét fogva vitték Erdélybe. Lupul erre nejét s leányát kincseivel Szucsavába küldötte, maga a kozákokhoz menekült segítségért.

A fejedelem a csiki főkapitányt «Petki Istvánt és Mikes Mihályt újabb hadakkal s lövő szerszámokkal küldötte vala be»⁵... Szucsavát, lengyelektől is segítve, ostrom alá fogták. Timus kozák segítséget vitt a várba s erélyesen védekezett.⁶ Hat heti zárlat után «a székely atya-

fiák az ostrom! előkészültre ily mesterséget gondoltak és tanáltak vala, hogy mind egy-egy szál deszkát szerzenének, melyeket kiki hosszához alkalmaztatván, szeméinek helyeit azokon kifűrván, lyukasztván, az ostromkor lövés ellen paizsok gyanánt nyakokba azokat hányták vala . . . De a deszkás-paizsos székel atyafiaknak nem sokat használ vala a stratagema (hadimesterség), mert a kozákság látván, hogy a lövés nem ártana nekik, kardokkal kiütvén reájuk, hogy ezek egy-egy kalodát hánytak volna nyakokba, míg azoknak nyakokból való hányásokkal magokat könnyebbítenék, addig nagyobb részül elhullottak vala».⁷

A fejedelem Kemény János vezérlete alatt újabb hadakat küldött. Az ostrom még hevesebben folyt s egy kartács Timus sátrát találván, ő is halálosan megsebesült s a kozákok okt. 9. feladták a várat. A tatár kán Lupult elfogatván, a Portára küldötte, hol a Hét-toronyba zárták s ott pusztult el.

Rákóczy elérte, hogy az új vajda Stefán Görgicze vazallusa lett. Máté is megerősítette a régi alárendeltséget. A két Oláhország így elismerte Erdély fennhatóságát.

Máté 1654. ápr. 19. meghalván, utóda Serbán Konstantin híve maradt Rákóczynak. Mindkét vajda ellen lázadás ütven ki, erdélyi seregek verték le a felkelőket, 1655-ben. Mikes Kelemen háromszéki főkapitányt,⁸ zászlóaljával előre küldve, maga Rákóczy vonult a Bodzaszoroson át Havaselvére s jún. 27-én Ploesti vidékén leverte a fellázadt személyek által vájdává választott Hericzát s fogva vitte Erdélybe. A ploesti és a sztrojesti táborban tömegesen nemesítette és lófősítette a hadjáratban érdemeket szerzett székely csapatokat. 32 *ágyút és 55 zászlót foglalt el.*

«Emberemlékezet óta nem történt, (mondja egy szász krónikás), hogy Erdély fejedelmének egyszerre két vajda szolgált volna s egy vajdafit, mint foglyot hozott volna magával».⁹

Rákóczy >a régi Dácia három tartományát véd- és dacsövetségben egyesítette a saját felsősége alatt. — Ezt ő a zaporogi kozákok bevonásával nagy keleti szövetséggé akarta kiszélesíteni s ezért avatkozott bele a lengyel trón viszályba. A fejedelem Károly Gusztáv svéd királlyal és a kozákokkal, Chmelnicki Bogdán hetmannel élükön, szerződés kötött a lengyelek ellen. Viszont a lengyelekkel a cár, a császár és a tatár szövetekezett. A hadjárat Krakkó, Varsó, a litván Brzest bevételeivel sikeresen folyt; de a dánok Svédországra támadása miatt a svéd király kivonult Lengyelországból s a kozákok is zsákmányukkal hazamenvén, Rákóczy magára maradt.¹⁰ Csekély

kísérettel nagynehezen vergődött haza, serege azonban az előtörő tatárok rabszíjára került. A tízezer fogoly között ott volt a székelyek színe virága, kik a Krimféliszigeten keserves rabságban sínylődtek éveken át. Némelyek súlyos válság árán haza kerültek, nagy részük ott-pusztult el a súlyos rabságban.¹¹

Erdélyre keserves kínszenvedések évei következtek. A török Rákóczy letételét követelte. Megválasztották helyébe *Rhédey Ferencet* (^657. nov. 2.).

De Rákóczy ragaszkodott a fejedelemséghez. Azt írta Udvarhelyszéknek 1657. dec. hogy «inkább akarnánk koldulással élnünk, mintsem édes hazánk, nemzetünk romlásával, végháza (a töröktől követelt Jenő vára), határi elidegenítésével uralkodnunk, rövid elmúló életünket dicséretes keresztyénséggel, magyarsággal berekesztenünk, megmutatván azt is kegyelmeteknek s az világ eleiben terjesztvén: nemzetemnek, hazámnak igaz voltam!»¹²

Legkitartóbb hívei a székelyek voltak. Petki István csíki főkapitány, Lázár István csíki főkirálybíró, Mikés Mihály kancellár biztositották, hogy az egész székelység vele tart s a székelyek tényleg bámulatos hűséggel ragaszkodtak hozzá.¹³ Ám az országra nyugatról török, keletről tatár hadak zúdultak 1658 nyarán. A tatároknak «a havasoknál a Barcaságra (s onnan Háromszékre) való beütéseket valami kevés székelység meggátolni, akadékozni akarván, csak olyan lőtt, mint a tengerbe egy kalán víz, avagy a szúnyog az elefánt ellen».¹⁴

A nagyvezér az országgyűlés által hozzá követül küldött Barscay Ákost fejedelemmé nevezte ki, kit aztán a marosvásárhelyi (1658. nov. 6.) országgyűlés is megválasztott. A székelyek még akkor és ott is Rákóczyhoz ragaszkodtak és felkiáltottak, hogy «ha az két natio (a magyar és szász) nem akarja is, ők az elébbi fejedelem (Rákóczy) mellé állanak, karddal is behozzák (a Részekből) s meg is oltalmazzák!»¹⁵ A rendek kikeltek a csíki és háromszéki székelyek ellen, «kiknek árulása fogja nyakukat szegni».¹⁶

Rákóczy 1659-ben a székelyek segélyével tényleg visszafoglalt Erdélyt, de a törököt megengesztelnie nem sikerült. Az ő sorsa 1660. máj. 22. Kolozsvár mellett a szászfenesi csatában dőlt el, ahol Szejdi Ahmed budai basa serege legyőzte. A székelyek ott is serénykedtek mellette, de a török túlerő győzedelmeskedett. Rákóczy serege jobb szárnyán állottak a csíkiak, tőlük jobbra a többi székelyek. Ezek visszaverték Husszain basa csapatait, melyek a szászlóna-fenesi patakon átkelni próbáltak. Sikeres kísérlete volt a töröknek a Szászlóna felé megkerülés s emiatt kellett a székelyeknek visszavonulni.»¹⁷

«Rettenetes kopjatórés és erős harc tartaték mindkét részről. A törökök négy annyi számmal voltak. Végre a mieinknek jobb szárnya, a kiben a székely atyafiaik is volnának, meghanyatlani és hátat is adni kezdett vala, de . . . megfordítottának és a török azon felén megnyomaték. Azonban itt is a török seregek neki felesedvén, megfutamaték a székelység föl a völgyen Oláhfenes felé».

A fejedelem látván a jobb szárny ingadozását, «maga is oda felé rugaszkodott vala». De ott a török hadak közé keveredvén, bár vitézül védekezett és vagdalkozott, «a törökökben el is ejtvén s nehányat meg is sebesítvén», ő maga is súlyos sebet kapott fejére (sisakja leesvén), mely miatt két hét múlva 1660. jún. 7. Váradon elhunyt.¹⁸ Beteljesült fogadalma: «rövid elmúló életét dicséretes magyarsággal» rekesztette be.

Talán utolsó levele volt, amelyet a csíki székelyekhez írt a veszített csata után követő napon 1660. máj. 23. Élesdről, melyben háláosan emlékezik meg arról, hogy a székelység s köztük a «csíkiak édes hazájához való igaz szeretének s hozzá való hűségének tegnap dicséretes jelét adá, mi is — úgymond — vérünk ontásával s sebeinkkel pecsételtük meg kegyelmetekhez és az szegény országhoz való szeretetünket». Inti őket további hűségre.¹⁹

A székelyek teljesítették utolsó kívánságát: hívek maradtak hozzá a síríg, — sőt azon túl is!

A székelyek Rákóczy halála után sem akartak meghódolni *Barcsaynak*. A csíkiak és háromszékiek sokáig nem hitték el, hogy szerett fejedelmük meghalt. Barcsay annyira népszerűtlen volt köztük és a szászok között, hogy midőn ez Tholdalagi Mihályt, tanácsosát, a székelyek közé küldötte, hogy azokat felültesse és kihozza, Segesvárt, a fejedelem elestének híret terjesztvén, a szász polgárság reá rontott s mint ámitót és árulót összevagdalták.²⁰ Udvarhelyszék pedig a tovább is ellenálló Segesvárra a két Pálfi-testvért küldötte be, hogy véd- és dacsövetséget kössenek.

Barcsay a budai basához Bonczhidánál csatlakozván, együtt mentek Ecsed ostromára, melyet Mikes Mihály Rákóczy kancelláriusa elszántan védelmezett. Nem adta fel akkor sem, midőn öccsét, Mikes Jánost, aki Kővár feladásakor jutott a basa kezébe, ez felakasztással fenyegette.²¹

Hiába volt a Rákóczy-pártiak üldözése, melynek súlya főképp a Székelyföldre nehezedett, hiába 1660. jún. 13. a székely nép számára amnesztia hirdetés: a székelyek nem hódoltak meg. A meg-

kegyelmezés különben sem volt általános érvényű, mert a vezetőkre nem vonatkozott, így Apor Lázárt és Barabás Pétert nyakon köttetni rendelé.

Barcsay a főbket üldözőbe fogta. Bakó Istvánt Marosszék főkapitányát, ítélet nélkül felakasztatta; szárhegyi Lázár Istvánt, Csik főkirálybíróját elfogatván, Görgénybe záratta. Lázár az ablakrostély kifeszítése által szökött meg börtönéből s tovább is üldöztetvén, aug. 10. Kálnoki Mihály csiki főkapitány és Cserei Mihály főkirálybíró rendeletet kaptak, az ő vagy felesége elfogatása végett.

Lázár István e kegyetlenkedés és a nagy hadisarc miatt különben is forrongó népet felkelésre szólította fel. Ugyanazt hirdették rokonai, Székely Sámuel és Tompa István. Aug. 16-án táborba szállt a csiki nép s fegyverfogásra hívták fel Háromszéket is. Cserei Mihály főkirálybíró Madéfalván a nép dühének lett áldozata. Csikszereda várában elfogták a Barcsay által főkapitánnyá kinevezett Kálnoki Mihályt és börtönbe vetették. Háromszék is fellázadt és szept. 28-án Szonda István, Apor Mihály, Maksai Bálint, Székely Bálint, Vájná Gáspár és Miklós, Pünkösti Pál, Elekes István s többek aláírásával végzést hoztak, Székely Sámuel vezérükké választották, Lázár Istvánhoz csatlakoztak, Donáth Istvánt, a Barcsay által kinevezett kapitányt elfogták s megfojtották. Új fejedelemről kezdettek gondolkodni s előbb Rákóczy Ferencre gondoltak, majd Kemény Jánoshoz fordultak, aki nem rég szabadult ki a tatár rabságból. Hosszas harcok után a segesvári országgyűlésen Barcsaynak engedelmességet fogadván, a fejedelemtől amnesztiát nyertek; de úgy, hogy törvénycíkket hoztak arról, hogy a fejedelem ezentúl a székely székekbe más nemzetbeli kapitányokat is nevezhet ki. Ez a székely nemzet eddigi alkotmányos szabadsága megszorítását, önkormányzatának korlátozását jelentette.

A csiki és háromszéki székelyek meghódolása Barcsaynak csak színleges volt, mert ugyanakkor Kemény Jánost is hívogatták az országba, — ki akkor felesége Lónyai Anna birtokán, a szatmármegyei Aranyosmedgyesen tartózkodott — megizenvén, hogy mellé állanak.

Kemény János Marosvásárhelyre szállott 1660. nov. 28-án. Oda jöttek a csiki és háromszéki hadak s ott esküdtek fel Kemény János hűségére.

Barcsay és Kemény megegyezésük szerint országgyűlést hívtak össze Szászrégenbe, 1660. dec. 24-re, melyen Barcsay leköszönt s a rendek 1661. jan. 1. — főként a székelyek fegyveres erejének nyomós sürgetésére — Kemény Jánost választották fejedelemmé.

A török Keménnyel szemben eleitől fogva ellenséges magatartást követett. Nemcsak hogy meg nem erősítette, hanem letételét követelte. Ő erre a császár-királytól kért segílyt. A bécsi udvar nem sietett Kemény segítségére, a török pedig azt követelte, hogy Kemény mondjon le s az ország válasszon mást fejedelmet.

Kemény 1661.jún.5. Meggyesről rendeletet küldött Lázár István csiki főkirálybírónak, hogy legyenek készen, hogy a haza szolgálatára indulhassanak, A török hadak július i-én benyomultak az országba a Vaskapun át. Kemény, miután a fogságra vtette Barcsajt Görgényből Kővárba küldötte, de útközben megölték, kivonult a török elől Erdélyből, csak a székely hadakat hagyta hátra Petki István és Lázár István vezérlete alatt, azzal az utasítással, hogy vonuljanak Szeben s Fogaras irányában a belső Székelyföldre s igyekezzenek az ellenségnek ártani, de csatát ne álljanak, hanem tartsák fenn erejüket jobb időkre.

Kucsuk Ali basa Marosvásárhely alá érkezett s a rendeket oda hívta fontos tanácskozás végett, azaz új fejedelem választásra. Tudván, hogy a székelység és nemesség zöme Keménnyel tart (mint előbb Rákóczyval), mindenekelőtt a szászokat akarta megnyerni. Ezek meg is hódoltak, megjelentek; de a magyarok és székelyek ismételt rendeletekre sem. Hiába izent a szerdár Petki Istvánnak, megkínálva őt magát a fejedelemséggel, aki azt nem fogadta el. Dühében Maros- és Udvarhelyszéket feldülitatta.

Ezután a Marosvásárhely melletti csonka tábori országgyűlés kikiáltotta fejedelemmé *Apafi Mihályt*, aki nem rég jött haza tatár fogságból s Ebesfálván visszavonulva élt. — Apafi a táborba hozatván, kénytelen-kelletlen fejedelemmé tétetett. A székelyek nem hódoltak meg Apafinak, hanem tovább is Keményhez ragaszkodtak.²³

Ali basa fölszólította levéllel a székelyeket, hogy Apafinak hódoljanak, az ellenkezőket végveszéllyel fenyegetvén. Apafi is rá írt Csík- és Háromszékre, hogy «ne kapdosson árgyékhoz hasonló biztatáson . . . térjen elméjére».²⁴ Azonban a csíkiak bíztak székük természetes fekvésének erősségében, a háromszékiek az előhaladott őszi időben s a török tábortól távol fekvésükben. Udvarhely- és Maros-szék, bár közel feküdtek, a nem rég elszenvedett pusztítások keserves emlékeivel a segítség reménye és az ellenségtől való félelem között kétségkedtek.²⁵

Ali basa a székelyek vakmerősége miatt haragra gerjedve, radnóti táborából megindult Maros-szék felé s azt végig dűlván, Udvarhelyszékre ment s azt tüzzel-vassal pusztítva, megadásra kényszerít-

tette. Csíkot és Háromszéket levélben meghódolásba szólította fel. A háromszékiek megrettenve a közlő török seregtől, színleg meghajoltak;²⁸ Csíkszék azonban, bízva az erdőkoszorúza Hargitán épített földsáncok védelmében, ellentállásra készült. A rendes közlekedési hargitai utat bevágván és megerősítvén, erősen védelmezték. Ali basa Izmáci budai basát küldte ellenök. A főúton a janicsárok és többi gyalogok támadtak. Ezeket a csíkiak feltartóztatták és visszaverték. A török és a tatár lovasság azonban megkerülvén az árkokkal, sáncokkal megerősített utat, havasi ösvényeken át lebecsátkoztak a csíki medencébe és váratlanul ráütve a védtelen falvakra, zsákmányolni és égetni kezdtek. A védősereg a járhatatlannak hitt rengeteg erdőben bízva, nagy megdöbbenéssel látta a mögöttök fellobbanó lángokat s magokat megkerülve látván, az erdők rejtekébe menekült. A védtelen nép az ellenség hatalmába került.²⁷

Apafit ezután a kisselyki országgyűlésen 1661. nov. 22. ünneplésen beiktatták a fejedelemségbe. A választási föltételek egyike visszaállította a székelyek előjogát, hogy generálisul, kapitányokul köztök lakó székelyeket fog kinevezni s főkirálybíráikat magok válasszák.²⁸

Kemény János még egy utolsó, kétségbeesett kísérletet tett Erdély visszafoglalására. 1662. jan. 3-án negyedszer indult Erdélybe, német segítő hadakkal. De a szerencse most sem kedvezett neki., Segesvár közelében, Nagyszőlősnél Kucsuk basa felette győzelmet aratott, melyben Kemény maga is a csatateren maradt. «Ez lön siralmas vége az méltóságos jó magyar fejedelemnek».²⁹ Immár harmadik fejedelmi áldozata a végzetes időknél, mely Erdély egét sötét gyász - felleggel borította be.

A pártviszály tovább is tartott. A Kemény-pártiak (köztük a székelyek) az elesett fejedelem "fiát Kemény Simont léptették fel ellenjelöltül, de a viszonyok hatalma erősebb volt az érzelmeknél, meg kellett hódolni s utolsó menedékvárukat Görgényt is feladták.³⁰

Kucsuk basa 1662. jan. 27. keményen ráírt a csíkiakra, hogy ha Apafinak hódolnak, «eddig való cselekedetekért semmi bántódásuk nem lészen», de ha tovább is ellenkeznek, «mind nagyokat, mind kicsiket fegyvernek éhre» hányatja, elrabolhatja, tűzzel-vassal rajtok lesz s minden jovaikat elpusztítja.³¹

Nem volt mit tenni: a székelyek is rendre behódoltak Apafinak.

¹ Szalárdi Siralmas krónikája 255. Szilágyi S. I. Rákóczy György életrajza 407.

² E. O. E. XI. k. 143. 324. 1.

³ Szalárdi 269.

⁵ Szalárdi 270.

⁶ U. ott, 271.

⁶ Érdekes, hogy a védők sáncaik védelmére az előtérben «*farkas*»-vermeket ástak, mintegy szőlő ültetésre valókat». U. ott, 273.

⁷ U. ott, 274, 276. 1. j, .

⁸ Levelei a fejedelemhez Havasalföldéről. Szilágyi: II. R. Gy. okm. 192, 197. 1.

⁹ Szilágyi: II. Rákóczy György 124. 1.

¹⁰ Rákóczy Gy. szerint: «Svéd, kozák barátság megcsala. Svéd még Varsvától válék el; az kozák birodalmáig elkísérteté velünk magát; lengyelséggel mi harcoltunk: ő takarodott; . . . a *tökéletlen oláhság elállása miatt* magunk, országunk annyit kell adnunk, mennyi nekünk nincs». Rákóczy anyjának Czerneustho 1657 júl. 25. (Szilágyi S.: A két R. Gy. csal. lev. 522.) — Barcsay Ákos Háromszék tiszteinek azt írja 1658. dec. 13-án, hogy «az elmúlt veszedelmes lengyelországi expeditióban a (székely) vitézlő rend nagyobb részint oda maradt». (Sz. Ö. VI. 221.)

¹¹ Juhász Béla dr. tanítványom: Magyar hadifoglyok a krimi tatár rabságban. Szeged, 1926.

¹² Eredetije Udvarhelyvm. Itarában.

¹³ «A. 1658. jan. 19. összegyűjtván a háromszéki hadakat Kálnoki Mihály uram Rétyhez, hogy táborba szállítsa Rédei Ferenc uram parancsolatjából, Mikes Kelemen uram oda érkezővén, mindnyájan Rákóczy György urunk ő nga mellé hajlottanak és Kálnoki Mihály uram egyedül maradt.» (Nemes János Naplója, Tört. Tár. 1902.248.)

¹⁴ Szalárdi, 389.

¹⁵ Barcsay Csíkszéknek 1660. okt. 26. (Sz. O. VI. 228.)

¹⁶ E. O. E. XII. 8.

¹⁷ Bethlen János Commentarii 128. 1.

¹⁸ Szalárdi 507.

¹⁹ Sz. O. VI. 228.

²⁰ Bethlen J. II. 7. Fundgruben II. 122.

²¹ «A török tábor, magukkal vivén Mikes Jánost, Ecsed alá indult. Itt egy magas akasztófát építettek, mely mellé Jánost, kötelet nyakába kötvén, állították, Mihálynak megjelentették, hogy öcsét felakasztanák, ha az erősséget feladni késedelmeskedne. Visszaizeni, hogy jól tudná az atyafia akaratját, ki később lenne mindenféle halált elszenvetni, hogy sem hitetlenséggel életét megtartani.» Pethő Gergely Magyar Krónikája folytatásában gróf Kálnoki Sámuel IV. rész, 20. 1.

²² E. O. E. XII. 457. 1.

²³ Szalárdi id. m. 622.

²⁴ Török-magyar kori államokmánytár III. 500.

²⁶ Bethlen János hist. 79, 81.

²⁶ E. O. E. XIII. 73. és Török m. k. államokm. III. 504. Sz.O. VI. 246, 251, 255.

²⁷ Szalárdi id. m. 625.

²⁸ E. O. E. XIII. 83. .

²⁹ Szalárdi id. m. 629.

³⁰ Bethlen J. hist. III. 107.

³¹ Sz. O. VI. 268.

XVIII.

A fejedelemség alkonya és a székelyek.

Apafi Mihály fejedelemsége. (1661—1690.)

Apafi Mihály 30 évig tartott uralkodása az erdélyi fejedelemség fokozatos, lassú enyészetének, a végelgyengülés tüneteinek korszaka volt.

E dicstelen korszakban sivár és háládatlan szerep jutott osztályrészül a székelyeknek is. Hol a török hadsereg tartalékául mozgósították az erdélyi hadakkal, kénytelen kelletlen, mint 1663-ban Érsekújvár alá; hol a politikai erőszak öntudatlan eszközéül használtattak fel, mint Bánfi Dienes elfgatása alkalmával (1674.); hol önmaguk elégedetlenkedtek, zúgolódtak, sérelmeik miatt rezgelődtek, mint a Béli Pál halvaszületett forradalmában. Mindenik dicstelen, haládatlan szerep volt.

A közállapotok általános bizonytalansága miatt a székelység, mint az ország készenlében álló hadserege, mondhatni, mindig nyugtalanságban volt. A folytonos hadikészültség miatt sűrűn tartják a székeken a mustrákat a főkapitányok, néha a főgenerális, vagy általános mozgósításkor maga a fejedelem. A törvényhozás is foglalkozik ezek szabályozásával.

Erdély Apafi alatt nem volt többé a régi, sem terjedelmét, sem politikai, sem gazdasági erejét illetőleg. Határai szűkre szorultak. Barcsai idejében a török elfoglalván Lugos, Karánsebes vidékét, majd Jenőt, Váradot, behódoltatta a magyarországi Részeket és terjeszkedni, hódoltatni, adóztatni igyekezett Erdély belső határain belül is. A határok védelmére úgyszólván állandóan résen kellett állani fegyverrel és diplomáciai mesterkedéssel, harcolni kellett szóval és pénzzel Konstantinápolyban.

A Székelyföld, mint végvidék s a két Oláhország felől felvonulási útja a tatároknak, midőn a török Magyarország felé hadat vezetett, kétszeresen veszélyben forgott. Mert török hadjáratok alkalmával mozdulnia kellett a két oláh vazallus vajdának s a tatároknak is s ezek rendszeren a Székelyföldön menvén keresztül, az, még midőn az erdélyiekkel szövetkezve történt is, pusztítással, rablással, égetéssel, gyilkolással járt.

Szomorú korszaka ez történelmünknek. Nincs tekintély, közbiztonság. A fejedelem, gyengesége mellett zsarnokságra hajlandó, ural-

mára féltékeny lévén, gyanakodott mindenkire s összeesküvést látott mindenben» A főurak, tanácsurak, főtisztek a hatalom felett egymással versengettek, gyűlölködtek s nyereségre, birtokokra vádásztak.

Ebben a politikai és társadalmi nagy zsidvásárban, személyes és pártküzdelemben élénk részt vettek a székely főurak is; némelek mint a kormány támogatói és készséges eszközei, mások mint ellenzékiek. A nép fiai, mint a pártvezérek eszközei, hol a fejedelem mellett, höl ellene sorakoztak.

A közjó, a haza sorsa volt mindenkinek a száján; a magánérdek, a vagyongyűjtés, birtokszerzés legtöbbször a szívében. A török azalatt iszonyúan adóztatta, zsarolta az országot. Bent a nagy adók nyomták a népet s a zavarban való halászás sokakat politikai házárjátékra ösztönzött.

Ebben az általános keretben forog a székelyek története is. .

A gúnyversköltő azt írta róluk, hogy ^λ

Óh nyavalyás székely, bizony téged szánlak.
Mert fő-^s vicetisztek az hátadon szántnak . . .
Szabadságnak csak az palástját viseled.
Sovány földeidet nagy panasszal éled,
Húzás s vonás miatt Istened sem féled,
Tisztek, hogy rád ülte, bánattal szemléled . . .
Hadakozó székely kevés vagyon immár,
Mert jobbággal tölt meg minden székely határ,
Az tiszt ő közöttük igen-igen kajtár,
Kit miben elérhet, nem kell ott más tatár!¹ .

*

A székelyek lassanként beletörődtek Apafi fejedelemségébe. A fejedelem viszont velük szemben a csendes türelem álláspontjára helyezkedve, hagyta mentére a dolgokat: lássák a tanácsurak, — «lássa Teleki Mihály uram, amint ő kegyelmének tetszik». De kiváltságos jogaikat nem nagyon respektálta. Választási feltételeinek azt a pontját, hogy főkapitányaik székelyek legyenek, sokszorosan megsértette. Igyekezett élükre magához hú főkapitányokat állítani, ha nem is volt az illető székely, vagy a székben «bebíró» (birtokos); nem sokat törődvén azzal, hogy tetszik-e az illető a székelyeknek, avagy nem. Udvarhely, az u. n. «anyaszék» főkapitányságát Apafi uralkodása elején Bethlen János kancellarius viselte. Az ő lemondása után fiát Bethlen Miklóst nevezte ki arra a fejedelem, aki 1667-ben installáltatott. Atyja, hogy fia «jószág- és residentiatlan

kapitánynak ne tartasson», akkor bocsátotta kezére «a székely-muzsnai portiot, melyben akkor 9 vagy 10 jobbágy, szántóföldek és egy malom volt»² Bethlen Miklós utóda 1676-iki fogarasi fogsága alatt Bethlen Gergely lett, aki «bírtá 20 esztendeig, annak a széknek nagy nyomorításával. 20 esztendő alatt soha Búnról rá nem érkezett, hogy törvényes derékszéket üljön csak egyszer is.»³

Marosszék főkapitánya Apafi uralkodása kezdetén Haller Gábor volt, akit Kemény János nevezett ki és 1661. jan. 20-án iktattatott be Petki István csíki főkapitány és Haller János által. Apafi Haller Gábort, fejedelemségét féltve tőle, a török nagyvezér által megölette az érsekújvári táborban (1663. dec. 15.) Utána gönczruszkai Kornis Gáspár lett, 1683-ban történt haláláig. Őt követte rátóthi Gyulafy László.⁴ Mind megannyi nem-székely.

Csikszéken Apafi választásakor a székely Petki István volt a főkapitány. Petki erős Kemény-párti lévén, Apafi a táborban lévő csíki főurak kérelmére 1661. végén Daczó Jánost nevezte ki csíki kapitánnyá. De az ellen a többi csíkiak otthon tiltakoztak.⁵ Mégis ő maradt 1664-ig, midőn Petki visszakapta a főkapitányságot és bírta 1667. jan. 26. történt haláláig. Koporsóba tételénél Marosszentgyörgyön jelen volt a fejedelem maga is, gróf Thököly Istvánnal s az ország főuraival. A csiksomlyai kolostorban temették el 1667. márc. 27-én. Másnap Szentpáli Jánost, a fejedelem sógorát (kinek felesége Bornemisza Zsuzsánna volt) iktatta be Csíkszeredán a csíki kapitányságba Rhédey Ferenc és Mikes Kelemen. Nem sokáig bírta, mert 1669-ben meghalván,⁶ ismét Daczó János neveztetett ki, akit a szék akkor sem akart elfogadni, de a fejedelem kijelentette, hogy «fejedelmi auctoritását fenntartja», a kinevezést meg nem változtatja.⁷

A háromszéki főkapitányságba Apafi 1661. nov. 28-án Ali basa szelistyei táborában eskette fel «ott lévő háromszéki uraimék kíván-, ságukra» Nemes Jánost.⁸ 1662. máj. 8. azonban a kolozsvári táborban gr. Rhédey László lett a háromszéki főkapitány, akit már előbb (1660. nov. 3.) is beiktattak ebbe a tisztségbe az aldobolyi réten.⁹ 1663. máj. 28. ismét Nemes János iktattatott be «a háromszéki főkapitányság tisztiben Basa Tamás és Kun István által Rétyen, Háromszék közönséges gyűlésében».¹⁰ Nemes igen buzgón és serényen forgolódtott hivatalában. Sűrűn tartotta évenként a mustrákat a szék különböző gócpontjain. Tisztségét 25 évig viselte becsülettel, 1688. ápr. 19. bekövetkezett haláláig.¹¹

A főkapitányi kinevezések egy része a székelyek önkormányza-

tával s a fejedelem választási feltételeivel ellenkezvén, a székelyek szabadságérzetét sértették és a Béli-féle mozgalom egyik főokául szolgáltak.

*

Apafi uralkodása történetének nevezetesebb eseményeiben a székelyek nagy szerepet játszottak.

Az 1663. török hadjárat alkalmával Apafi is felvonulni kényszerülvén, a székely hadak egy része is kintjárt Magyarországon az Érsekújvárt ostromló török sereg tartalékául.

Az 1660-as évek folyamán tartott országgyűlések sűrűn foglalkoztak székely kérdésekkel. így az 1664. jan. nagysinkai országgyűlés a székely birtokok adás-vételét fõlszabadította, eltörölvén az 1600. megszorítást.¹² Az 1666. febr. országgyűlésen a székelyek 12 pontból álló kívánsággal álltak elő, melyek közt a legfontosabb az volt, hogy aki katonáskodik, az a portai adóba ne fizessen. A más két nemzet ezt ellenezte, mivel a haza közös s azt közösen kell védeni fegyverrel és adóval.¹³ Az 1669. szept. országgyűlés a moldvaiakkal való határvillongás tárgyában bizottságot küldött ki, azzal az utasítással, hogy ragaszkodjanak a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György korabeli határmegállapításhoz s az azóta tett kártételek mindkét részről igazíttassanak el.¹⁴

Az 1670. dec. országgyűlés elhatározta, hogy a székelyek részleges fölkelés esetén a fejedelemtől elrendelt számban tartoznak felülni. A «nemesi rend» felülése felől előterjesztett panaszok megvizsgálására és orvoslására bizottság küldetett ki, Béli Pál a székelyek generálisa és háromszéki főkirálybíró elnöklete alatt. Gyakori mustrákkal a székelyek ne terheltessenek s a szék határán kívül mustrára menni ne tartozzanak. Portai adóban a székelyek 5000 tallért fizessenek. A hadi szolgálat kikerülése végett színleg szolgává lett székelyek (kik nemhogy fizetést kapnának uroktól, hanem némelyek magok fizetnek a hadakozástól mentesítésért) «felcirkáltassanak» s a visszaélés büntettségük meg. Akik hadköteles szabad székelyt kértek meg jobbágyúii, azok bocsássák őket szabadon, ellenkező esetben a törvény szerint bűnhődjenek. Akik fejeváltságban kötötték el magokat, azokat a tisztek sarkalják, hogy a váltságösszeget minél előbb fizessék vissza, hogy. felszabadul hassanak.¹⁵

A székelyek nem szorítkozhattak egyedül saját ügyesbajos dolgaik intézésére, szerepet kellett játszaniok (akarva, nem akarva) a közélet, a politikai küzdelem színpadán is. Nevezetes események

nem történhetek Erdélyben az ő részvételük nélkül. Ilyen nagy esemény volt akkor, amiben eszközül használtattak fel a

*Bánfi Dienes kivégeztetése.*¹⁶

Az 1670-es évek folyamán mindinkább elmérgesedett Erdélyben a politikai pártküzdelem, melynek központjában Teleki Mihály kővári kapitány, a fejedelemasszony unokaöccse, Bánfi Dienes, a fejedelem sógora és Béli Pál «a székelyek generálisa» állottak.

Magyarországon a politikai elnyomatás előidézte a Wesselényi-ről nevezett összeesküvést. Ennek fölfedezése vérpadra juttatta Zrínyi Pétert, Frangepán Kristófot és Nádasdy Ferencet s az üldözés a hazafiak nagyrészét bujdosóvá tette. Ezek egy része Erdély védő szárnyai alá menekülvén, Teleki Mihály kővári kapitány hadat vezetett megsegítésükre. A vállalat balsikerrel járván, az erdélyi rendek félték, hogy a törökkel kerülnek összeütközésbe s nagy lármát csaptak az országgyűlésen és Telekit meg akarták «nótázni». ¹⁷ Főként a székelyek zúdultak fel Teleki ellen, akit a fejedelemasszony, a fejedelem és Bánfi védelmezett. ¹⁸ Bánfi keményen összetűzött Bélivel is, őt gyanúsítván a rendek zajongása és a székelyek lázongása bujtogató-sával. ¹⁹ Ekkor kezdődött a halálos gyűlölködés az akkor leghatalmasabb erdélyi magyar főúr, a fejedelem sógora s akkor mindenható első tanácsosa, az országos hadak generálisa, Kolozsvár és a nyugati végvárák főkapitánya: Bánfi Dienes — és a «kemény székely», a székelyek generálisa: Béli Pál között. Bánfi Dienes tragédiájának ez a kiindulási pontja.

Két év múlva megtörtént a véres leszámolás: a Bánfi által megjósolt «egymáson általesés». ²⁰ Béli került felül s Bánfi feje a porba hullt.

A Bánfi ellen alakított ligának Teleki volt értelmi szerzője, a szövetséglevelet ő fogalmazta; a két eredeti példány egyike nála, a másik Béliénél volt. ²¹ Teleki a háttérben igyekezett maradni; az aláírások gyűjtésében Béli buzgólkodott s ő volt a szervező, végrehajtó. Eszközei pedig a székely székek hadai voltak, akik Béli generálissága alatt állottak.

A szövetség tágjai elhatározták, hogy «a közelítő nagy veszedelem elhárítására» mozgósítják a székelyeket és elfogadják Bánfit. Fejérvára országgyűlést tűztek ki nov. 17-ére s arra menő útjában akarták Bánfit elfogni. Végrehajtására a székelyeket szemelték ki és kiadták a rendeleteket, hogy a székely főkapitányok, ú. m. Kornis Gáspár a

marosszéki, Bethlen Miklós az udvarhelyszéki, Béli Pál és Nemes János a háromszéki, Haller János és Daczó János a csíkszéki hadakkal vonuljanak Kolozsvár felé és Bánfit fogják el. Bánfi gyanútlanul indult az országgyűlésre nov. 15-én s útközben megállapodott Torda mellett Koppádon. Ott lepték meg gr. Csáki László és Kornis a marosszéki haddal, 5—600 székelyel, mialatt az udvarhelyiek a kocsárdi révnél táboroztak, a csíkiak és háromszékiek még csak Kőhalom-székben voltak felvonulóban. Bánfi lóra kapva elmenekült, de feleségét és nővérét elfogták.

A fejedelem a ligáról előzetesen nem tudott, de azután őt is belevonták abba. Nov. 19-én már rendeleteket írt alá a székely székekhez, meghagyván, hogy «mindjárt székekből mind lovas, mind gyalog keljen fel és jó készüléttel, sem éjét, sem napot várván, mentest menjen Szamosújvár felé a több székely hadak után». ²² Mert Bánfi Szamosújvárra sietett s felköltötte a parancsnoksága alatt lévő hadakat, a végvárak őrségeit s nagyobb erővel rendelkezvén, szétverhette volna a még felvonulóban lévő székely hadakat, ha támadásra szánta volna el magát.

A gyámoltalan fejedelem miután a ligához állott, egyre-másra küldözte a rendeleteket a székelyekhez, hogy keljenek fel, majd a várőrségekhez, Kolozsvárra, Szamosújvárra, hogy «Bánfi Dienes mellett legkisebbet is cselekedni ne merészeljenek, sőt mindjárt megfogják» és a székelyek vezéreinek engedelmeskedjenek. ²³ Bánfit saját katonái is cserben hagyták és őrsége tisztjei fogták el s adták halálos ellensége, Béli Pál kezébe, aki a maga várába, akkor az ő zálogos birtokában lévő Bethlenbe vitette erős őrizet alatt, feleségé-, veii együtt. ²⁴

Az országgyűlésre összejött rendek a főurak erős nyomása alatt megszavazták a «nótát» (a felségsértést) s a fejedelem megerősítvén a halálos ítéletet, Bánfit Bethlenben 1674. dec. 17. lefejezték. ²⁵

A Bánfi tragédiája csak külső körülményeinél fogva függ össze a székelyek történetével. Sokkal közelebről érdekelte őket, mert köztük keletkezett és zajlott le, habár az is inkább személyi és hatalmi kérdés volt, a Béli Pál magánsérelméből keletkezett és hatalmi vágytól fűtött titkos összeesküvése: egy halva született forradalmi mozgalom, melyben jóformán csak Háromszék vett részt, a többi szék csak ímmel-ámmal csatlakoztak, vagy egészen kitérő választ adtak a felhívásra. Néhány székely főúr állott be komolyabban a ligába, de kevesen tartottak ki, úgy, hogy nem igazi forradalom volt, csak hamar ellobbanó szalmatűz. Rövid története a következő:

Béldi Pál «rezgelődése».

Bánfi tragédiája után nemsokára Béldire került a sor, aki őt megbuktatta s utána első tanácsúra lett a fejedelemnek.

Bánfi bukása után látszólag Béldi Pál volt a leghatalmasabb úr Erdélyben. Ő magát «nagy tettek végrehajtójának, a haza megmentőjének tartotta».²⁶ Hatalma mindenhatónak látszott. A fejedelem félt tőle és kellenlenül túrta a nagy hatalmat, ami Béldi kezében összpontosult. Ő lett az országos hadak főparancsnoka s mint ilyen, felhatalmazást kapott a fejedelemtől, «hogy a székely székeket megmustrálja' és mind fő- és alább való székely tisztek tőle függenek, mint főgenerálistól».²⁷ Ez törvénytelen volt, mert a mustrákat eddig a vármegyékben a főispán, a székekben a főkapitány tartotta.

Béldi a fejedelmi patens alapján meg akarta mustrálni a székely székeket. De a székely széki kapitányok figyelmeztették, hogy az törvénytelen s «ha a had fel is ül parancsolatjára», ők nem mennek el, hanem protestálnak.²⁸

Az 1675. májusi országgyűlésen a vármegyék és székely székek panaszokat terjesztettek elő Béldi ellen, a mustra és más hatalmaskodásai miatt.

Béldi mélyen megsértve távozott az országgyűlésről és boszszúra gondolt. Keserűségét nem fojtotta magába, hanem az udvar és Teleki ellen fenyegető nyilatkozatokat tett. Ezeknek híre futamodott s a besúgók azt terjesztették, hogy Béldi fondorlatokat sző a fejedelem megbuktatására s udvari híveinek, főként Telekinek megöletésére. 1676. elején e kalandos hírek közszájon fogtak az udvarban s szállt a.«temonda» egy képzelt összeesküvésről, melynek Béldi a feje, de «esze, pennája, kardja, mindene» Bethlen Miklós.²⁹

1676. ápr. 23-án országgyűlés jött össze Fogarason s midőn ott Béldi és Bethlen Miklós megjelentek, a fejedelem mindkettőjüket ebédre hívta, de este mindkettőjüket letartóztatták s a várban fogóságba vetették.

A vád az volt ellenük, hogy a fejedelem méltósága és úri renden levő hívei életének elfogyatására igyekeztek.

Az urak, kik őket elfogatták, mindent elkövettek, hogy felség- és hazaárulást bizonyítsanak rájuk; de az, a széleskörű tanuvallatás dacára, nem sikerült.³⁰

Az 1676. nov. 21. — dec. 21. fogarasi országgyűlésen a rendek erélyesen követelték a nemesi szabadságon ejtett sérelem orvoslását: a foglyok szabadon bocsátását. Főként a székelyeket bántotta főtiszt

jeik elfogatása s elkeseredéssel zúgolódtak miatta. A közvélemény hatással volt a fejedelemre s a vallatásokat a Székelyföldön siettette.³¹

Felségsértés vádjára azonban a vallomások alkalmatlanok voltak s a fejedelem belátta, hogy az urakat alaptalanul vádolták, bizonyítan semmit sem tudtak ellenök. A vége az lett, hogy Béldi és Bethlen 1677. márc. 31. kezesség mellett és erős reverzálisok kiállítása után szabadon bocsáttattak. Béldiért az urak 50,000, Bethlenért 10,000 tallérig vállaltak kezességet.

Béldi a fogarasi egy évi fogságból bosszúval eltelve tért haza Bodolára. Bántotta az is, hogy a generálisságról le kellett mondania s csak a háromszéki főkirálybírószéket tarthatta meg.

Mindez mélyen sértette és elkeserítette Béldit és ő most elégtételre gondolt. Béldi az ország állapotját s életét veszélyben hívén, békés forradalom szervezésére gondolt, mellyel a fejedelmet megszabadítja gonosz tanácsadóitól, környezetétől s helyreállítja az ország megromlott szabadságát. Társakat keresvén, 1677. okt. folyamán ligát kötöttek, melynek élé Teleki és társai, a benső bizalmas tanácsurak ellen irányult.³²

Az ősz folyamán serényen folyt a toborzás. A székely urak közül számosan beállottak a titkos szövetségés# ligába. A mozgalom híre, mint a futótűz a száraz avarban, gyorsan elterjedt az országban s nagy kavarodást idézett elő. A megriadt tanácsurak sietve kérték Teleki tanácsát s hívták be Kővárból, hol ő (mint ottani kapitány) a magyarországi bujdosók megsegülésének előkészítésével foglalkozott.

Teleki a távol Kővárból helyesebben ítélte meg a dolgok logikáját, mint a rettegők a közelből. Ő átlátott a szítán s az események igazolták azt a véleményét, hogy az egész Béldi-féle rezgélődés nem komoly forradalom, hanem sok hűhó semmiért. Arra, hogy a székelek felüljenek, eddigelé tényleg semmi komoly intézkedés nem történt. Béldiék csak fondorkodtak, de tenni nem mertek.

Béldi mintha maga is megdöbbsen volna a mozgalom által felkeltett, bizonyára nagyított hírek visszhangjától; látván, hogy aki szelet vet, vihart arat: védekezésre gondolt s Háromszéket dec. i-ére Maksára közgyűlésre hívta össze.

Ott egy főlhívást, köriratot szerkesztettek a többi székekhez, vármegyékhez, szászokhoz s írtak magának a fejedelemnek s legbővebben a fejedelemmasszonynak. Ezek a dagályos, körmondatos íráások a székely nemzet panaszait emlegetik; de megtörtént esetek, panaszok felsorolása nélkül. «Látván, hogy sérelmeik semmi utakon és módokon meg nem orvosoltatnának, kénytelenítettnek — úgymond — elfogy-

ván ebből az szegény hazából az igazság, *oda folyamodni, az honnan szegény hazánknak megmaradása Isten után és békessége foly*», (t. i. a török Portára) és felszólítják a székeket és vármegyéket csatlakozásra.

A háromszékiek fölhívásának gyöngé visszhangja lett a Székelyföldön. Csíkszék dec. 5. Csíksomlyón tartott gyűlésén nagy általánosságban elhatározta ugyan csatlakozását, de csak arról biztosította Háromszéknek rendéit, hogy «minden, hazánk megmaradására, kegyelmes urunk, méltóságos fejedelmünknek megtartására és szabadságunk megmaradására való jó dolgokban ő kegyelmekkel egyet értenek».³³ Udvarhelyszék dec. 14. kitérő választ adott.³⁴ Háromszék így jóformán egymagára maradt Bélivel és néhány társával.

A fejedelem és a tanácsurak Ebesfalvára mentek s onnan (dec. 14.) leelőbb is a székeket és vármegyéket intette meg a fejedelem, hogy Háromszék felszólítását utasítsák vissza s fejedelmi parancs nélkül felülni ne merészeljenek. Háromszékre három főurat küldtek, köztük Mikes Kelemt, hogy felvilágosítást kérjenek és adjanak. A fejedelem általuk azt üzenté, hogy a székely szabadság az ő uralkodása idejében nemhogy lehanyaglott volna, hanem még öregbedett. Biztosította a székelyeket, hogy őket nem illették vádakkal előtte s hogy alaptalan az a hír, hogy ő a Székelyföldet hadsereggel akarná megszállani.

Béli félreállott a fejedelmi küldöttség elől és tétlenül nézte, hogy azok új gyűlést tartsanak (Uzonban 1677. dec. 21.) s azon a maksai feliratokat megtagadó, lojális végzéseket hozzanak, amiben a háromszékieket néhány nap múlva a csíkiak is követték.³⁵

Béli megvárta a Portáról érkező kapucsi basát, Ahmet agát, akit a szultán azzal az utasítással küldött Erdélybe, hogy' a fennforgó zavarokat egyenlítse ki. Ezzel Béli 1678. január 22-én gyűlést tartatott Prásmáron s a háromszékiek nevében ismét egy dagályos nyilatkozatot adott ki, melyben a fejedelmet tiszteletéről biztosítja s mégis felhív minden hazafiát, hogy hozzá csatlakozzanak.³⁶

Nem csatlakozott senki. A helyett a fejedelem seregének egyik hadnagya Székely Sámuel vonult fel csapatával, azzal a rendelettel, hogy Bodola várát fogja körül s kerítse kézre Béli, gróf Csákit és Damokos Tamást. Béli és társai azonban értesülvén a hadak jöveteléről, jan. 28-án 6—8 főúr és 15—20 alsóbbrendű társával menekült Erdélyből Bukarest felé s onnan Konstantinápolyba.

Apafi és kormánya az 1678. febr. 15. Fogarason tartott országgyűlésről Bethlen Farkas vezetése alatt követséget küldött a Portára

80,000 tallérral. A török dívány a két erdélyi csoport között formális végtárgyalást tartott, amelynek eredménye az lett, hogy a szultán Apafinak adott igazat és Bédit társaival a Jedikula (Héttorony) börtönében fogságra vetette.

Ott raboskodott Béldi másfél évig, mígnem a bánat 1679. végén sírba vitte. Társai lassanként kiszabadultak.

Otthon Bodola várát 1678. szept. 28-án földig lerombolták. Az uzoni Béldi-kastélyt is. Feleségét és két fiát Szamosújvárt fogságra vetették. Az 1678. okt. 1. tartott gyulafehérvári gyűlésen a perbe fogottakat részint fogságra, részint pénzbüntetésre Ítélték, habár a vizsgálat semmi érdemleges forradalmi kísérletet nem tudott kideríteni.

*

Apafi még egy évtizedig élte túl a halva született székely forradalmat; de az ő uralkodása is mindinkább árnyék-hatalommá vált. A török megindítván a nagy 16 éves háborút, Erdély is belésodortatott a nagy világháborúba, amely Bécs ostromával kezdődött (1683.), Budavára (1686.) s Magyarország nagyrésze felszabadtásával folytatódott, a zentai fényes győzelemmel tetőződött (1697.) s a karlovici békével végződött (1699.). Apafi az erdélyi hadakkal ebben eleinte mint a török sereg tartaléka kénytelen volt résztvenni, majd Erdély császári hadakkal szállatván meg, a török hűbériségből lassanként a császár-király hatalmi körébe vonatott s a fejedelemség lassanként elvesztette önállóságát.

Apafi halálával (1690. ápr. 15.) a fejedelemség is sírba szállt; sem Thököly Imre pünkösdi királysága (1690.), sem II. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választása (1704.) nem tudta többé életre kelteni. A székelyek vitézsége fel-fellobbant e válságos korszakokban is, de a világtörténelmi erők nagy mérkőzésében döntő szerepet nem játszhatott.

I. Lipót császár-király 1691-iki híres diplomája más formát adott Erdély politikai szervezetének is: a fejedelemség helyett a gubernium korszakát nyitotta meg, amelyben a székelyek története is más irányú fejlődést vett.

¹ Homorodszentpáli Német Ferenc verse. Szádeczky L.: Br. Apor verses művei, I. k. 458. 1.

² Gróf Bethlen Miklós Önéletírása, I. 363.

³ U. ott, 468.

- ⁴ Benkő Károly: Marosszék ismertetése 68 — 71. 1.
⁵ Sz. O. VI. 252.
⁶ Tört. Tár 1878. 198. 1.
⁷ Sz. O. VI. 322.
³ Nemes János naplója, Tört. Tár 1902. 379.
⁹ U. ott, 262. ¹⁰ U. ott, 382.
¹¹ Gr. Vass György naplója, 71. ¹² Approbatæ p. III. t. LXXVI. a 16.
¹³ E. O. E. XIV. 166. ¹⁴ U. ott, 425.
¹¹ E. O. E. XV. 174-181.
¹⁸ Keresztnevét úgy írom, ahogy ő maga és kortársai s az egykorú iratok következetesen írták és bizonyára mondták is: Dienesnek.
¹⁷ Teleki M. levelezése VI. 377.
¹⁸ U. ott, 378.
¹⁹ E. O. E. XV. 43-378.
²¹¹ Teleki M. levelezése VI. 366. Cserei Históriajában (73. 1.) így beszél el Bánfi és Béli összeveszését: «A fejedelem asztalánál mulatván . . . Bánfi mondja Bélinek: Miért nem becsülsz meg engemet Béli Pál? én volnék azért az ország generálisa, de hitesd el magaddal, ha mind így van — bizony *általesünk egymáson*. Béli Pálban felforrván a méreg s indulat... azt feleli: Hidd el Dienes, nehéz, székely vagyok, ha reád fejülehetem, úgy megnyomlak, hogy soha a fejedet sem emeled többször fel.» (Kézirati régi példányom 103. 1.)
²¹ Gr. Bethlen Miklós Önéletírása, I. 393.
²² E. O. E. XV. 445.
²³ E. O. E. XV. 449-451.
²⁴ Sz. O. VI. 347. .
²⁴ «Megölése szegény úrnak igen mocskosán lett: rossz cigánnyal vesztegették... kilencszer vagy tízszer marcongatta, mégis el nem esett szegénynek a feje» (Teleki M. levelezése, VI. 659.)
²⁸ Deák Farkas: Béli Pál 120. (M. Tört. Életrajzok.)
²⁷ Bethlen M. Önéletírása, 445.
²⁸ U. ott, 446.
²⁹ Bethlen Miklós Önéletírása, I. 442.
³⁰ U. ott, 456.
³¹ E. O. E. XVI. 43.
³² Bethlen M. Önéletírása, I. 478. E. O. E. XVI. 403.
³³ Deák Farkas: Béli Pál, 166.
³⁴ Sz. O. VI. 374.
³⁵ E. O. E. XVI. 412.
Török-magyarokri Államokmánytár V. 491.

XIX.

Székely rendek a XVII. században.

Nemesek. Lófők. Vörös-darabontok (gyalog-puskások). Szabadszékelyek. Jobbágyok. Solymárok.

Báthory Zsigmond 1601-iki kiváltságlevele a székely kérdést csak *elvben* oldotta meg, de végrehajtása sok nehézséggel járt. Az ő kiváltsága az 1562» előtti állapotok visszaállítását jelentette, a régi székely alkotmány és birtokjog alapján.

Báthory Zsigmond utolsó, rövid ideig tartó fejedelemsége után Rudolf császár-király nevében Básta generális kormányozván az országot (1602—1604.), a székely kérdés revízió alá került s a következő országgyűlések teljesítették a teljesíthetőt, de eltörölték a végre nem hajthatót. A vármegyei nemesség a székely nemesség pártjára állott az országgyűlési végzésekkel.

Az 1601-iki szabadalom szerint az adományos (donatíos) birtokok visszaadandók voltak az eredeti, régebbi tulajdonosoknak vagy örökösöknek. A visszaadandókért másutt akart az fejedelem kárpótlást adni. Az 1602-iki aug. országgyűlés azonban az 1601-iki szabadságlevéllel szemben védelmébe vette az összes székely nemesi birtokokat, nemcsak az ősi örökségeket, hanem az új adományokat is.

Básta az új kormányzó és a cs. k. biztosok nem igen fogták pártját a székely népnek. 1602. szept. 1. jelentésükben úgy informálták az uralkodót, hogy a székelyekkel szemben nagy a nehézség, mert ha a szabadságot úgy állítják vissza, amint megígértették, akkor a nemességet köztük, amely tekintélyes számú, birtokaiktól meg kell fosztatni s akkor ezeknek más birtokokat kell adni; de hogy honnan vegyék ezeket, azt nem tudják, mert az egész tartomány el van pusztulva.¹

Voltak olyan tanácsosai is a császár-királynak, kik a székelyek felszabadítása ellen nyilatkoztak. Náprági Demeter erdélyi kath. püspök azt tanácsolta, hogy miután a székelyek fegyverrel hódítottak meg, *nem kell őket a szabadságban megtartani, hanem ismét a szolgaságba kell őket hajtani* és az érdemes nemeseknek, vagy primoroknak kell őket jobbágyokul adni, vagy a várakban és csíki vasbányákban alkalmazni. De hogy végképp ne töröltessék el e harcias nemzet hadi szolgálata: a lóföket, kiket a köznéptől megkülönböztetni s nemesi címerrel is megadományozni szoktak, meg kell tartani lovas katonául. Aranyosszék, mely hűségéért mindig megtartatott a sza-

badságban, a kath. egyházba volna áttérítendő. A csíki zárdát, ahol Ferencrendiek vannak, javadalmakkal kellene ellátni?

Az 1603. kolozsvári országgyűlés ismét szót emelt a császárkirálynál a székely nemesek érdekében. A Székelyföldön vannak nemesek — úgymond — kik jobbágyaiktól, szabadságaik visszaállítatván, megfosztanak. Ezeknek a nemeseknek *Báthory Zsigmond* fejedelem, a felszabadításkor *azt ígérte, hogy más birtokokat fog adni*. A rendek arra kérik a királyt, hogy rendelje vissza nekik székely jobbágyaikat, vagy ha a székely pórokat a szabadságban megtartani határozná, az adományosokat Zsigmond fejedelem ígérete szerint hasonló birtokokkal elégítse ki, vagy a birtokok értékét térítse meg.³

Rudolfnak nem sok ideje maradt azzal törődni, hogy mi történjék a székelyekkel: Bocskay felkelése csakhamar véget vetett az ő és Básta uralmának Erdélyben.

A székelyek siettek Bocskayhoz csatlakozni, ki megígérte szabadságaik biztosítását. Viszonzásúl azt kívánta, hogy a székelyek megfelelően támogassák hadjáratában, hogy a lovasok jól felszerelve kopjával, a gyalogság veres egyenruhába öltözve minden széken készen létben álljanak.

De a sokat emlegetett székely szabadság az életben és gyakorlatban nem tudta visszanyerni régi erejét és életképességét. A nemesség jobbágyásra csábította a szabad székelyeket s a felszabadítottak egy része e háborús időben arra a meggyőződésre jutván, hogy a hadikötelezettség nagyobb teherrel jár, mint a jobbágyosság: e miatt sokan önként lekötötték magokat jobbágyul, zsellérül a földesuraknak, hogy ezáltal a hadfelkeléstől szabaduljanak. Már Bocskay idejében aggasztó mérvet öltött ez a visszaélés.⁴

Az Udvarhelyt 1606. dec. 29-én tartott székely nemzeti gyűlés kimondotta végzésül, az ő felsége (Bocskay) parancsára hivatkozva, hogy «a szabad székelység el ne kösse magát (t. i. jobbágyul), mert ő felsége meg akarja őt tartani a szabadságban; akik magokat kevés Zabért, pénzért, eleségért elköötték, holott elégségesek hadakozásra, magokat váltsák meg; akik elköötték, bocsássák ki; ha nem teszik, kezeikből kifoglaltassanak, kivévén, ha valaki halálos bűnt vagy hatalmaskodást követett el, amiből nem szabadulhatnak».⁵

Az 1607. jón. országgyűlés már ismét a nemességnek kedvez, midőn azt határozza, hogy «az székelység között való nemesség maradjon meg az ő östül maradtjával, pénzen vöttével, kötött jobbágyival és minden régtől fogva bírt örökségével, az megyesi articulus tartása szerint, mely Básta György idejében concludáltatott».⁶

Báthory Gábor (1608.) választási feltételei között a 8. pont csak általánosságban intézkedik, midőn azt kívánja, hogy «az egész székelységet régi szabadságában, melyben ennek előtte való fejedelmek, azolta, miolta Sigmond fejedelem újonnan az szabadságot megadta nekik, megtartották, minden rendiben ő nagysága is megtartsa».⁷

A jobbágylekötés Báthory Gábor uralkodása alatt is tovább terjedt, aminek következménye, «a közönséges szolgálatban fogatkozás» mindjobbán érezhetővé vált.

Az 1608. szept. országgyűlés gyökeres orvoslásra szánta el magát. A fejedelem előterjesztésére, hogy újabban is «a székelység közül sokan jobbágygá lettek», végeztetett, hogy a székelyek főkapitánya (a generális) tartson vizsgálatot («cirkáltassa meg»), foglalja ki az ura kezéből, «állítsa vissza előbbi rendjébe» s ha ennek dacára «ismét jobbágyasgra adja magát, halállal büntetessék meg».⁸

Ennek végrehajtására fejedelmi biztosok (commissariusok) rendeltettek a Székelyföldre, kik a lekötött jobbágyokat összeírták és a kincstár számára visszafoglalták. Báthory azokra, kik ezentúl nemest, vagy lófőt, vagy másrendű szabad székelyt jobbágygá tennének, 500 m. firt büntetést szabott.⁹

Ez a commissio-járás, jobbágy-vizsgálat, visszarendelés (confiscatio) megtörtént s később többször hivatkozás történik rá.

*

Bethlen Gábor uralkodása elején mindjárt (1614.) nagy figyelmet fordít a székely kérdés rendezésére. Jól tudván, hogy az ország haderejének alapját a székely hadfölkelés alkotja, elrendelte a székelyek összeírását, rendek szerint, az összes székely székekben, falvakban. Ha ennek eredményét Udvar hely széken összehasonlítjuk az 1602-iki összeírás adataival, úgy találjuk, hogy az akkori 60 % szabad székely majdnem hatodrésszére (11 %) olvadt le s az 1602-iki 9% jobbágy négy-ötszörösére emelkedett. Esést mutat a lófő rend is (22 %-ról 16 %-ra), ellenben emelkedést a vörös-darabont.¹⁰

A nagy aránytalanság a jobbágyság létszámának emelkedésében azt mutatja, hogy a székely társadalom legfőbb baján, a jobbágy-ság terjedésén, az addigi orvoslatok nem segítettek.

Bethlen Gábor 1614 elején, a meggyesi országgyűlés alkalmával, a szabad székelyek kérelmére úgy rendelkezett, hogy «senki szabad székely el ne köthesse és adhassa magát» jobbágyul; ha ki eladta volna is, felszabaduljon és hadban szolgáljon. Aki pedig elhanyagolná, annak «szabadsága élvétessék és (kincstári) jobbágygá

tétesség». Ezt a rendeletet minden széken kihirdették és végrehajtani igyekeztek.

Bethlen szigorúan fogta a dolgot s az 1619. máj. országgyűlésen is kemény végzést hozatott «*a székelység között való jobbágyságnak csinálása felől*». (17. te.). Azt t. i., hogy az 1614-iki meggyest országgyűlés után lekötött jobbágyot vegyék ki földesura kezéből, foglaltassák el tőle; ezentúl pedig annak, aki örökös székelyt jobbágyá tesz, 400 frt legyen a büntetése.¹¹

A fejedelemnek és az országnak két fontos érdeke kívánta a székely jobbágyság bonyolult kérdésének rendezését: a honvédelem, illetőleg a hadkötelezettség és az adófizetés ügye.

A fejedelem a székely jobbágy-kérdésnek gyökeres orvoslását és végleges rendezését kívánván, az. 1622. okt. besztercei országgyűlésen részletes előterjesztést tett a megoldás céljából. Nagy visszaélésnek mondja s illetlennek, sőt az igazsággal teljességgel ellenkezőnek, hogy a székelységen való jobbágyság (*kik a tízezerét meghaladják*), sem adót, sem dézmát nem adnak, hadba nem mennek, hanem minden terhet csak a lófő, veres-darabont, szabad-székely hordoz; hadba ezek mennek s ezek viselik a kivetett rovatait. Az országnak nagy kára van abból, hogy a «zászlók üresek és csak *Bocskay fejedelem idejétől közel hatezer székely lett jobbágyá*». Méltányos ezért, hogy ha már a hadakozó népek nagy része jobbágyságra adta magát, ezek adót fizessenek; ha a szokásos évenként kétszeri adóban nem is, de a portai adóban vegyenek részt, úgy, mint a másik két nemzetben lévő szegény község.

Az országgyűlési rendek belátván a kívánság méltányosságát, kimondták végzésül (1622. 13. te.), hogy a székely jobbágyok a portai adó alá vettessenek, a régi ősjobbágyok azonban nem. Hogy ki az ősjobbágy és ki nem az: arra nézve zsinórmértékül kimondották, hogy ősjobbágyok azok, akik Mihály vajda bejövetele előtt ősjobbágyoknak tartattak és hívtak.¹²

Ennek a törvénycikknek alapján rendeztetett a székely rendek állapota: a jobbágyok közül kiválasztattak a jogos ősjobbágyok, a másfélék adó alá összeírtak vagy kiváltattak. A régebbi szabadosok rendje összeolvadt a gyalog-puskások rendjével s ezekből idők folytán fejedelmi rangemeléssel, vagy a mustrák, lustrumok alkalmával mind többen lettek lófőkké.

Az 1627-iki udvarhelyszéki összeírást összehasonlítva az 1614-iki összeírással, érdekes tanulságokat nyerünk. A nemesek száma majdnem megkétszereződött. A lófőké a kétszeresét meghaladta, a gyalog-

goké szintén. Arányszámait százalék szerint így mutatkoznak: nemes család (főrend) kb. 2 %, lófő-családok 34 %, gyalog-puskások 27%, visszafoglalt szabadosok 12 %, földesúri jobbágyok 20%, özvegyek és árvák 3 %, városi polgárok 2 %, Amíg tehát a nemesek, lófők és gyalogok 13 év múltán megkétszereződtek: addig a jobbágyok az előbbi szám kétharmadára estek alá. A reformálás tehát elérte célját. A hadviselő székelyek száma, amely 1614-ben csak 41 % volt, 1627-ben 75 %-ra emelkedett s a 30 % jobbágy mely 1614-ben sem adót nem fizetett, sem nem katonáskodott, most leszállított 20%-ra s ezek is (legalább félig-meddig) adófizetők lettek.¹³

Bethlen Gábornak tehát sikerült megoldani a székely kérdést, a székely rendek szabályozását, amely 1562 óta annyi zűrzavart, békétlenséget, olykor országos veszedelmet okozott. Nagyban és egészben ez a rendezés állott fenn tovább is a fejedelemség korszakában s I. Rákóczy Györgynek 1635-ben ez alapon hozott végzése (conclusum edictum) iktattatott be az erdélyi törvénykönyvbe a következő nemzedék idejében.

*

I. Rákóczy György uralkodása elején még szerepel az országgyűléseken a székely jobbágyok, darabontok, lófők és nemesek versengésének kérdése. Ezt az új fejedelem véglegesen rendezni akarván, 1634 és 35-ben maga személyesen járta be Székelyföldet, minden székben lajstromba íratta a «nemes, lófő és darabont rendet» s jogviszonyaik szabályozása végett kiadott egy rendeletet. Ez felvételét később (1653.) az «Approbatae Constitutiones» c. erdélyi törvénykönyvbe is.¹⁴

Erről így szól a törvénycikk: «Az hadban szolgáló Lófő és Darabanti renden lévő székelyeknek a köztük lakó Nemességtől bántódását és azok miatt az Ország szolgálatára való hadakozó népek kevesbedését látván b. e. Rákóczy György fejedelem, azoknak állapót jókat bizonyos karba akarta állatni; melyhez képest ő maga a m. f. ín a. 1635. közikben menván... az egész Székelységnek állapotát szorgalmatosan perlustálta, minden Székeken Nemes, Lófő és Darabanti renden lévő vitézlő népeket felíratván. Ezen felül minden rendeket gyermekeivel és örökségével regisztráltatott. Kiknek egy conclusum edictumot adott ki, hogy ahoz az egész Székelység jövőre magát alkalmazza».

Ez 5 pontban így szabályozza a székelyek állapotát.

1. «Akiknek dolgok (bizonyára a rendi hovatartozás — főként i a jobbágyság — dolgában) eligazodott ez ideig, maradjon abban.»

2. Amely jobbág্যokat eddig bírtak, legyen az övék örökségestől, kivéve azokat, melyeket «a commissarius járásától fogva» (1608.) hatalmasul (absoluta potentia) tettek jobbággyokká, vagy zászló alól foglaltak szabadon lófő és veres darabont örökségeket, lófő és darabont embereket. Az ilyeneket a köztisztviselők kikeresvén, zászló alá írják s aki nem bocsátana ki kezéből, az olyanokra minden fő után 400 forint bírságot vessenek.

3. A most regestrumban zászló alá írottakat gyermekeikkel, jószágukkal együtt a tisztviselők hivatalvesztés terhe alatt oltalmazzák meg, jobbággyá tenni egyet se engedjenek, kivéve, akik már törvényes kereset alatt állanak.

4. A fiúágon magvaszakadt lófő vagy darabont örökséget se engedjék a tisztek «leányi jussal» jobbágy-örökséggé tenni, hanem azokat lelkiismeretesen megbecsülvén, a leánynak vagy asszonynak legközelebbi *zászló alatt szolgáló atyafia* válthassa magához

5. A szegény kérelmezőket keresett kifogásokkal, halogatással ne fárasszák, hanem minden más per előtt azok dolgait lássák el halgatás nélkül, «a tőlünk adandó brevis processus szerint».

Rákóczy György eme szabályozása s főként lustruma végre állandóságot létesített a székely rendek között lévő jogviszonyban és kinek-kinek hova tartozása kérdésében. Az élet és a fejlődő gyakorlat vetett fel még újabb és újabb kérdéseket, melyek a törvényhozást időközönként foglalkoztatták; de megszűnt a bizonytalanság, a hullámzás, ki-ki elfoglalta maga helyét a társadalomban, ismerte jogait és köteleességét s a székelység visszanyerte régebbi jelentőségét az ország államéletében.

Az Approbata törvényekbe (1653.) beiktatást nyert és továbbra is érvényben állott a székely nemzetnek szabadságukban megtartása, szabad vadászata, havasi legeltetése stb.

A *lófők* örökségüket azon szabadsággal bírhatták, mint a nemeség (t. i. a főrendek), az elidegenítés, adás-vevés. jogán kívül. A székely *darabont* vagy egyéb *közrend* a főrend törvénytelen háborgatása ellen a főtisztek oltalma alá helyeztetett.

A székely örökségbe a fiscus királyi jogot nem vihet be; ha volt is benne valaha, de birtokosaik kihalván, más szerezte meg és békésen bírta s nem szállt a kincstárra 32 éven át, mentessé vált a jus regiumtól és ősjogúvá változott; ha 32 esztendő nem telt el,

essék jus regium alá. A székelyek semmiféle dézmaadással nem tartoznak?⁵

Az 1632. máj, országgyűlés arról hozott végzést, hogy a Székelységen senki se vehessen nemes ember jobbágyától örökséget, 500 frt büntetés terhe alatt. Az 1633. ápr. országgyűlés kiterjesztette ezt a tilalmat és birtok-lekötést a darabont birtokokra is, kimondván, hogy «hasonlóképpen senki a darabontól 500 frt bírság terhe alatt örökséget ne merjen vásárolni». Igen nagy szükségben értéke harmadrészéig elzálogosítható, visszaválthatólag,¹⁶

A törvény szelleme és főirányelve mindenben az volt, hogy a székelyek visszahelyeztessenek régi állapotukba és visszaadassanak honvédelmi hivatásuknak. Ennek volt következése, hogy a székely jobbágyoknak 1622-iki adó alá vetése is csakhamar kiment a gyakorlatból. Az 1630—51-es évek törvénycikkeiben I, és II, Rákóczy György uralkodása alatt a székelyek közül csak azok fizettek adót, «kiknek a vármegyékben jószágok vagyón»,¹⁷

II, Rákóczy György bukása után Barcsay Ákos fejedelemsége alatt (1658,) «a büntetésül hazánkra vettetett nagy summának» a portai (török) adónak fedezésére «a székely rend» is 20—20 forintot tartozott fizetni a vármegyéken való jószágá után, kapuszám szerint, és pedig maga, nem pedig jobbágya. A Székelységen lévő nemes és lófő jobbágyos ember pedig minden tíz jobbágyától fizetett 20—20 forintot; a szabad székelyek, lófők és darabontok (mint az egy-házias nemes is) 2—2 forintot fejenként. Mivel ezt az akkor nagy összeget sokan nem tudták megfizetni, az 1659, 5. §. szabadságot adott a szegény székelyeknek, mind a lófők, darabontok és egyéb rendeknek, hogy addig a summáig magokat ideiglenesen jobbágyul elköthessék, visszafizetés után azonban felszabaduljanak,¹⁸

*

A XVII. század folyamán a rendiség fejlődése mindinkább olyan irányzatot vett, hogy többé nem a birtok alkotta egyedüli alapját a rendi hovatartozásnak, hanem a fejedelmi kegy osztogatta a nemességet, lófőséget és darabontságot.

E háborús században bő alkalom kínálkozott a székelyek harci vitézségének kitüntetésére, érdemek szerzésére és a fejedelmek nem fukarkodtak a jószágadományozásokkal, még kevésbé a nemesség s legfőképpen a lófőség adományozásával. Nemcsak egyesek, de többen együtt, egész szakaszok, sőt egész századok közös oklevéllel nyertek lófőséget.¹⁹

Így Báthory Zsigmond 1591-ben a csíki vasbányák műveléséért lófősséggel adományoz meg 21 csíki székelyt.²⁰ Bocskay, Bethlen többeket nemesít, lófősít, címerrel lát el. I. Rákóczy György 1646-ban a magyarországi hadjáratban szerzett érdemekért 26 gyergyai székelyt vesz ki a «paraszt rendből» és emel a «puskás-gyalogok» sorába.²¹

II. Rákóczy György az 1655-iki havaseli hadjáratban a ploesti táborban a marosszéki puskásoknak egész századát (98-at megnevezetten) emeli *lófősségre*, azon kikötéssel, hogy minden hadjáratra készen álljanak, jó lóval, karddal, hosszú puskával, porral és golyóval felszerelve és szükség esetén *lóról leszállva gyalog is harcoljanak*.²²

A lófők kivételesen gyalog szolgálata nem volt új dolog. Már egy századdal azelőtt 1566-ban arra kéri a fejedelmet, hogy a lovát vesztett és elszegényedett lófők hagyassanak meg rendjükben, «*még ha egy ideig gyalog kell is szolgálniok*».²³ A lófők elszegényedése tehát egyrészt, majd a hadászati érdekek másrészt előidéztek olykor-olykor a lovasok (lófők) gyalog szolgálatát. Báthory István muszka hadjáratában (1579—81.) a lófők várostromban is részt vettek. Viszont midőn a tömeges lófősítés szokásba jött, a darabontok is kaptak olyan föltételes rangemlést, hogy lovon s esetleg gyalog is szolgáljanak (mint pl. 1655-ben).

Ebből idővel egy *új rend* fejlődött ki: az ú. n. *lovas-puskások* rendje, mely a lófők és gyalogok között mintegy középhelyet foglalt el. A lovas-puskások a XVII. század közepétől a XVIII. század elejéig külön rovatba írtak a lustrumokban. Pl. Alcsíkban 1701-ben 58 lovas-puskás volt. Az összes székekben lehetett vagy 500. Az 1721-iki lustrumban a lófők rovatába írtak, mert jogilag oda tartoztak.

Különleges rendet alkottak még a Székelyföldön az ú. n. *sólymárok*, akiknek feladatuk volt sólyom madarak fogása, szelidítése s ennek fejében ment esitettek a hadi szolgálattól és az adófizetéstől; illetőleg sólymokkal törlesztették közszolgálmányukat. Kellott a kedvelt sólyom-vadászathoz és a török Portára küldözgetett sólyom-ajándékokra. A Sólymos, Sólyomkő helynevek, a Solymosi családnevek ennek az emlékei.²⁴

*

Összefoglalva a székely társadalom rendi fejlődését a XVII. században, megállapíthatjuk, hogy a század elején (1601.) a székely

nép (a község) visszanyerte szabadságát, de egy része nemsokára maga igyekezett szabadulni az azzal járó katonai terhektől, jobbágságra lekötés által Bethlen és L. Rákóczy ennek a visszaélésnek törvényesen gátat vetve, mindenkinek megszabta a maga rendiségét, amelyből más rendbe átlépni vagy a vagyoni állapotok szerint a lustrumokon volt lehetséges, vagy fejedelmi kegy alapján történetett, arról szóló kiváltságlevéllel,

A kor szelleme kedvezett a rangemelkedési törekvéseknek s a magasabb rendek egyre népesebbek lettek az alacsonyabb osztályok megkevesbedtek. A nemesség is több osztályra tagozódott. A régi székely ősnemesek közé királyi joggal lekött új, adományos nemesség került s ezek mellé idők folyamán jószágadományozás nélküli címeres nemesek (armalisták),

A XVIII. század elején az összeírásokban már megkülönböztették a *főrendek* (a nagybirtoka főnemesek), a *nemesség* (a kisbirtokos jobbágyos nemesek), s az «*egyházi nemesek*» (a jobbágytalan, egy házzal bíró nemesek, armalisták) csoportját. Ezek után következtek a *lófők* (vagy *lófejek*), azután a *lovas-puskások*, *darabontok*, *sólymárok* és ahol még volt: a *szabad székelyek*.

Összehasonlítva az 1720-iki udvarhelyszéki összeírást az 1614-ikivel, úgy találjuk, hogy a nemesség száma nyolcszorosra nőtt (1 %—8 %), a lófők szántakét és félszeressé emelkedett (16%—41%), a darabontoké felényire csökkent (13%—7%), a külön szabad székelyek közrendje elenyészett (illetőleg beleolvadt a katonai jellegű rendfokozatokba), a jobbágyok száma $\frac{1}{4}$ -ed résszel apadt (30 %—23 %), a zselléréké alig változott (7%—6%).²⁵ E számokban a történeti fejlődés menete nyilvánul meg. De a rendiséget jelző nevek a XVIII. században már úgyszólván csak történeti emlékké váltak.

A három rend (nemes, lófő és darabont) tartotta fenn magát továbbra is, mint társadalmi és történelmi rangjelző megkülönböztetés; azután is, midőn II. Rákóczi Ferenc szabadságharca után már megszűnt a székelyek általános katonáskodása. A nevek a XVIII. században nem feleltek meg többé a valóságnak. A lófő nem volt többé lovas katona, a darabont nem volt gyalogos. A nemességnek megmaradt (legalább részben) kiváltságos adómentessége és hivatalviselési előjoga.

A székely határőrség szervezésével aztán (1762—64.) ezek a rendfokozatok is újabb változást szenvedtek, amennyiben a határőrségbe sorozottak külön választottak a polgári rendtől. A történelmi

fejlődést azonban némileg itt is tekintetbe vették: a nemességből kerültek ki (legalább részben) a tisztek, a régi lófők ivadékaiból a huszárok s a gyalog-puskások utódaiból a székely gyalogezredek legénysége.

¹ E. o. E. V. 147.

² U. ott, V. 165.

³ U. ott, 222.

⁴ Érd. Tört. Ad. IV. 341 — 348.

⁵ Érd. Nemzeti Társalkodó, 1836. 83. 1.

« E. O. E. V. 510.

⁷ U. ott, VI. 90.

⁸ U. ott, VI. 113.

⁹ Sz. O. VI. 28. Udvarhelyvm. tört. 325.

¹⁰ Az 1614-iki lustrum eredetije megvan Udvarhelyvm. levéltárában, a székely nemzeti ládában s másolatban nálam.

¹¹ E. O. E. VII. 517.

¹² E. O. E. VIII. 105. és 114.

¹³ Az összeírás eredetije megvan Udvarhelyvm. levéltárában, a székely nemzeti ládában s másolatban irattárban.

¹⁴ Appr. Const, pars III. tit. LXXVI. art. XII.

¹⁵ Appr. pars III. tit. LXXVI. art. VI.

¹⁶ E. O. E. IX. 287, 314.

¹⁷ U. ott, IX. 264. X. 434. XI. 247.

¹⁸ U. ott, XII. 223.

¹⁹ A «királyi könyvek» székely adatai között számos példa van erre, összeállította betűrendben dr. Vass Miklós Kolozsvárt. Megjelent az Erdélyi Múzeum icoo. évf.

²⁰ Sz. O. V. 151.

²¹ Sz. O. VI. 179.

²² Sz. O. VI. 203.

²³ Sz. O. II. 185. és 189.

²⁴ Sz. O. IV. 287. és 344. VII. 39, 93. E. O. E. VIII. 359.

²⁵ Sz. O. VII. 189, 291.

XX.

Hadszervezet a fejedelemség korában.

Az 1562-iki székely támadást követő segesvári országgyűlés megállapította a székelyek hadi kötelezettsége módját is. A történeti fejlődés alapján maradt, midőn kimondotta a *lófők és főrendek állandó hadkötelességét* lóháton való fegyveres szolgálatra, de eltért a régi szokástól annyiban, hogy a harmadik rend, a most már kincstári jobbágyokká tett *közszekelyek hadkötelességét hallgatással mellőzi*. A lóföket egy hónapra saját költségükön kötelezi szolgálni, azontúl havonként egy-egy forintot rendel «segítségül» adni. A főnépek 3—4—5 lovas készenlétének békében évenként 8—8 forintot rendel «nyargalásul», hadban havonként 2—2 forint «hópénzt» állapít meg.

Ez a rendelkezés a főrendek és lófők hadkötelességét illetőleg érvényben maradt továbbra is a fejedelemség időszakán végig; de nem sokára kiegészítést nyer a közszekelyekből alakított gyalogság, az ú. n. *vörös drabantok*, később még a *kék drabantok* szervezésével, majd a felszabadítás után az újabb általános hadkötelezettséggel.

Azok az előbb élvezett kedvezmények azonban, hogy pl. nyugat felé csak részleges fölkeléssel tartoznak, míg kelet felé teljes létszámmal mentek hadba, elenyésztek. Ezentúl minden irányban a szükséghez képest a fejedelemtől kívánt számban kellett hadra kelniök. A főrendeknek birtokarányban 3—5 lovast kellett kiállítaniok.

1564- ben a székely nemességet arra kötelezik, hogy ha az ország szüksége úgy kívánja, hogy a király személyesen álljon a hadfelkelés élére, akkor a nemesség és székelység hadfelkelése a köznép (jobbágy-ság) 16-od, 10-ed, vagy 5-öd részével együtt történjék a Felső mellett.

1565- ben a székely nemesség (éppúgy, mint a vármegyei) rovás szerint 20—20 pénzt fizetett ezer lovas kiállítására. Ha ki nem telt ebből, úgy minden nemes 16 jobbágya után egyet szerelt fel. Az egyházhelyi nemesek öten állítottak ki egy-egy lovast. Éppúgy öl lófő állított egy zsoldost. E felett pedig a nemesség és a *székelység között való főnép és lófő fejenként kellett, hogy készen legyenek. Az így felkészült székelyeknek Székely (Maros) vásárhely volt a gyülekező táborhelye.*¹

Midőn *Báthory István* lengyel királlyá választatván, Lengyelországba készült, útjának biztosítására az 1576 jan. meggyest országgyűlés azt határozta, hogy a szükséghez képest vagy általános had-

fölkelés legyen, vagy a hadköteles nemesség, székelység és szászság keljen fel «az tizenhatodéval», (t. i) 16 jobbágy után egy-egy lovassal, gyaloggal)».

1578-ban az országgyűlés 20 kapuszám után rendel «lovagot, gyalogot» kiállítani a nemesség, székelység és «egyéb rendek jószágában» s azokat az ispánok mustrálják meg»

1592- ben Báthory Zsigmond Áron moldovai vajda segítségére rendelve fővezérét Sibrik Gáspárt, mellé rendeli az udvari (200) lovason kívül a háromszéki főrendek és lófők közül kiválasztandó 800 lovas s a háromszéki 446 és a csík-gyergyó-kaszonszéki 345 veres drabantot és a brassaiak 200 fekete drabantját, összesen m) e) 1000 drabantot» Meghagyván, hogy a főrendek szekerekkel, szolgálkkal, lovakkal az úthoz és a szükséghez képest jól legyenek ellátva»

1593- ban minden nemesnek tíz-tíz jobbágyáról egy-egy kész drabantja kellett legyen, ha lehet puskával, de legalább is szablyával» A székelységnek hasonlóképpen»

Az 1594 febr) országgyűlés lovas és gyalogos zsoldosok fizetésére adót vetett ki s ezen felüli szükség esetére minden tizedik ház jobbágy felfegyverzését és készen tartását rendeli el» Az aug. országgyűlés pedig 20—20 kapu után egy-egy «lovagot» szavaz meg, úgy, «hogy az megholt b. e) István király idejebeli articulus tartása szerint a gyalogot egy hónapig magok költségén» tartják, azután, ha kivezetetnének az országból, a fejedelem fizessen nekik» A nov) országgyűlés az ország szükségére felszedett «tizednép» adómentességét mondja ki» 1595 dec) «a hadakozásban való készület» odáig terjed, hogy «az székely uraink és atyánkfiai)» jószágoknak és alatta való községnek ötödét készen tartják)»²

Báthory Zsigmond az 1595-iki havaseli hadjáratra Szinán basa ellen általános hadfelkelést hirdetett a székely község között» «Az havasalföldi hadra az egész székelységet felvevék és Vásárhelyt is fejenként elvitték vala)»³

1597-ben «az üdönek háborúállapotja» szintén azt kívánta, hogy «minden (nemes) ember személyébe és jószágáról mind lovagjával, gyalogjával és jószága huszadjával oly készen legyen, hogy valamikor az szükség kívánja, mindjárt felülhessen és oda mehessen, a hova kívántatik)» «Az székely uraink is ne ötödét, hanem huszadát tartozzanak jószágoknak fölvenni, hogy egyenlő terhet viselhessenek)» A huszadnép zsoldja pedig legyen az ispánoknál készenlétben, hogy hópénzek megadassék s a fizetlenség miatt a hadból vissza ne szökjenek.)»

1599-ben az országgyűlés a jobbágy katonák, «a huszad emberek» tartása helyett az általános vagy részleges hadrakelést mondja ki kötelezőnek. Ezt a végzést az 1599 jún. országgyűlés azzal egészíti ki, hogy «minden öt ember (jobbágy) két-két forintot fizessen» és «ezt a pénzt a fejedelem fordítsa gyalogok fogadására az ötödnép helyett». E mellett készen legyen mindenki a honvédelemre. Ez az mód pedig mind a székely atyánkfiai és szász uraimmal együtt». ⁴

Ez az általános hadfelkelés, sajnos, csak papiroson maradt, Mihály oláh vajda betörésekor az ország védtelen volt s a fejedelemnek a hirtelen és váratlan történt támadás alkalmával alig volt néhány ezer embere. A háromszéki székelyek meg éppen az oláh vajdához pártoltak.

Mihály vajda 1599 nov. 28. a székelyeknek adott kiváltságlevelében felszabadítván őket minden jobbágyszolgálmány alól, általános hadkötelezettség alá veti. A lófők e szerint kötelesek voltak jó lóval, karddal, paizzsal, kopjával, a gyalogok pedig puskával, fejszével, karddal és egyéb katonai fegyverrel felszerelve a császárkirály vagy a vajda rendeletére az ország védelmére és az ellenség visszaverésére, késedelem nélkül, minden köz- vagy részleges mozgósításkor felkelni és saját költségükön a hadjárat végéig életre-halálra harcolni. ⁵

Mihály vajda kiveretése után a fegyverviselést is eltiltották a székelyek között. A lécfalvi gyűlés 1600 okt. azt határozta, hogy «oláh pedig (és) székely fegyvert, kézíjat ezután ne viselhessen, kivéven a juhászokat, kik a havason laknak».

Megváltoztatták a hadikészenlét szabályát is. Az 1601 jan.-febr. országgyűlés elhatározta, hogy «az székely uraink tíz kaputól jó szerrel egy puskást állassanak; ők maguk is pedig az székelységen való főemberek és lófejek fejenként magokkal jó szerrel készen legyenek». Akinék tíznél kevesebb jobbágya volt, azokról egyet sem állított. ⁶

Báthory Zsigmondnak 1601 dec. 31. székely szabadságlevele visszaállítja a székelyek régi általános hadkötelezettségét. Kimondja a nyert felszabadítás fejében, hogy a szabad székelyek jól felfegyverkezve minden táborozásban hűségesen szolgáljanak. Megengedi, hogy tisztjeiket kapitányaikat a köztük lakó nemesek közül magok válasszák.

A *Básta* alatt tartott 1602 aug. megyesi országgyűlés is foglalkozik a székelyek hadkötelezettségével azt végezvén, hogy «mikor pedig történnék, hogy a székelységnek haddal kellene kiindulni ... kemény fenyíték alatt parancsolják meg kapitányoknak és had-

nagyoknak, hogy hazuról élések legyen és se az nemesség jószágán, se az szászságon ne kóboroljanak».

A székely kérdés rendezése ismét napirendre kerülvén, Náprági Demeter püspök (1602) azt ajánlotta, hogy a székelyeket nem kell megtartani szabadságukban, hanem vissza kellene helyezni előbbi szolgaságukba. Régi hadi kötelezettségükről azt mondja, hogy hadakozás idején fejenként jól felfegyverkezve, kopjával keltek fel és szálltak táborba, zsold nélkül. Az volt a jogszokás, hogy tizenöt napig ingyen katonáskodtak s ennek elteltével a király vagy a fejedelem tartozott őket vagy az ellenségre vezetni, vagy haza bocsátani, vagy pedig zsoldot fizetni nekik, mint a többi katonáknak. Náprági azután nehogy ennek az *annyira harcias nemzetnek* hadereje egészen mellőztessék, azt tanácsolja, hogy tartsa fenn ő felsége továbbra is a lófők hadkötelezettségét. Ezek lovat és megfelelő fegyvert tartssanak és hadakozás idején vagy a táborban, vagy a várakban tartozssanak szolgálni. Ezek lehetnek néhány ezeren; *válogatott kopjasok*. Ügy hívják őket, hogy *lófő*, azaz egylovas.⁷

Midőn 1604 nyarán a hajdúk a császári uralom ellen lázongani kezdettek, az erdélyi császári biztosok megfélemezhetőségüket a székelyek által remélték, mint akik a császár-királynak szolgálni minden időben kötelesek. Meghagyják ezért Kornis Boldizsárnak, Udvarhelyszék kapitányának, hogy az összes székely székekből 2000 jól fegyverzett gyalogot és 500 lovagot gyűjtsön össze és azokat augusztus 15-ére Gyulafehérvár mellé, Morgómezejére táborba vezesse. A székelyek nem siettek a felüléssel, az újabb szigorú rendeletek dacára sem.

A székelyek nem lelkesedtek a törvénytelen és zsarnok császári uralom iránt, a minek megdöntésére már folytak az előkészületek. Ennek eszközeivé éppen a hajdúk váltak nemsokára a fölkelésre zaklatott Bocskay kezében.

Bocskay elsősorban a székelységnek köszönhetően erdélyi fejedelemségét, különös tekintettel volt a székelyek érdekei előmozdítására. Petki Jánost a székelyek főkapitányává nevezte ki, s ő volt alatta mindvégig «Erdélyben a székelység generálisa». Ő fogadta az Erdélybe jövő fejedelmet az ország határszélén (1605 aug. elején) válogatott székely vitézekkel.⁸

A székelyek aztán részt vettek Bocskay felsőmagyarországi hadjáratában; de csekélyebb számmal, mint ő kívánta, nem is pontosan jelentek meg a kívánt időre s főként «alávaló» hitvány felszereléssel. «Kiváltképpen a gyalogság csak elvetett szolgálk, és béresek voltak

és az szolgálatra teljességgel alkalmatlanok.» A tapasztalt hiánypótlására a fejedelem «tudván minemű jó rendtartásban és állapotban viseltetett annakelőtte az székelység dolga», 1605 dec. 18-án meghagyja Petki Jánosnak, a székelyek generálisának, hogy «minden székekre hirdettessen generális mustrát és registrom szerint mindeneknek neveket írassák föl, ráeröltetvén, hogy *az lovassá szerszamos és kopjás, az gyalogja veres köntösben öltözzék és így álljon elő, mikor hadra kívántatik. Erre minden szabados hadnagynak és tizedesnek az ő alattavalójára gondja legyen . . .* gyakor mustrákkal serkenteni és oktatni» kell őket a készenléthez. Arról is értesült a fejedelem, «mind az két fülünk teli vele — úgymond' — hogy az kapitánok közül némelyek magok erszénye telésével fogyatkoztatják a közönséges szolgálatot» (t. i. pénzért adnak felszabadítást a hadfelkelés alól). Az ilyen visszaélést szigorúan meg kell fenytíteni.⁹

Bocskay erőlyesen védelmezte a székelyek szabadságát és nem engedte őket jobbágyokká tenni vagy lenni, már csak azért sem, nehogy a zászlók megfogyatkozzanak. Mert némelyek jobbágysággal a katonáskodás alól szabadulni óhajtottak s így nemcsak a nemeseket kellett eltiltani a jobbágy-fogdosástól, de a közszékelyeket is visszatartani attól.

1606 jul. 20. arra inti Petkit, hogy «úgy igyekezzék igazítani és viselni az dolgokat, hogy (a székelyek) szabadságokban meg nem háborgattván, abban épen megtartassanak; egyiknek is meg ne engedje, hogy magát jobbágyságra adja, vagy pedig valaki valami szín alatt jobbágyává tegye.» A hadra kirendelt székelyeket pedig jómódjával felkészítvén, a kétezer drabantot és kétezer lovat adja át a vezérökül rendelt Nagy Albertnek. De előbb írja a kapitányoknak, hadnagyoknak s mind az egész seregnek neveiket registrumba, s jól meglássa, hogy «*azok közt szolgarend, béres, micsoda, ne legyen, hanem kiki személye szerint maga legyen jelen*». Gondoskodják zászlókról, dobokról stb., hogy semmibe se legyen fogyatkozás. Sőt meghagyja Petkinek, hogy «az gyalog köziben *sípost* is rendeljen, mert az sereg azzal szép».¹⁰

Bocskay alatt megerősödött és tovább fejlődött az a törvényes jogszokás, hogy a székelyek mindhárom rendje általános hadkötelezettséggel tartozott, kora ifjúságától hadbíró öregségéig. Csak betegség és aggkori gyengeség mentesített a hadkötelezettség alól. *Általános mozgósítás* (generális expedíció) alkalmával — ha ellenség támadt a hazára — mindenkinek fel kellett kelnie; *részleges mozgósítás* (partiális expedíció) esetén a fejedelem az ország rendelve!

egyetértően állapította meg a szükségesnek mutatkozó hadkiegészítési.¹¹

*

A székelyek általános hadkötelezettsége fennmaradt a következő fejedelmek idejében is. A választási feltételeknek egyik rendszeren ismétlődő pontja volt a *székely szabadság* főtartása, melynek ellenszolgáltatása a hadviselés volt. Rákóczy Zsigmond (1607) «libertásokban» éppúgy meg akarja őket tartani, mint Bocskay végrendeletében meghagyta. Sőt mivel «annak előtte egy néhány darabontok Marosszékből Gergény várához szolgáltak, de miérthogy ők is székelyek és az szabadság őket is egyaránt illeti, ennekutána azok is az több szabad székelyek közt úgy mint szabad székelyek szolgáljanak».¹²

Báthory Gábor is megfogadta (1608), hogy «az székelységet régi szabadságokban megtartja». De meg is követelte, hogy ennek fejében az országnak hadban szolgáljanak. Midőn (1608) azt tapasztalta, hogy «a székelység közül sokan az ország szolgálatából megvonván magokat, jobbágygá lettek»: végzést hozatott az országgyűlésen, hogy azokat a székelyek generálisa által «megcirkáltassa» és visszafoglaltassa s ha valamely székely másodsor is jobbágyásra adná magát, halállal büntetessék .

Őrködött a felett, hogy senki magát hamis ürüggyel a hadakozás alól ki ne vonhassa. Némely határszélés falu ú. m. Kászonszék, Zágon, Dánfalva, Madaras és magán személyek, «kikből öt vagy hatszáz lovag és gyalog kitelnék, hadakozó emberek», azon szín alatt «hogy ők valami ösvényekre vigyáznának», a hadviselés alól mentességet szereztek; de mivel hogy az ország szolgálat ja azt kívánta, hogy azok is a többi székelységgel egyenlő terhet viseljenek: mentességüket az 1609. országgyűlés eltörölte s a határszéli ösvényekre vigyázásról másként intézkedett.

Báthory nyughatalan és harcias természetű fejedelem lévén, gyakran igénybe vette a székelyek hadrakelését. Hogy ez a többi nemzetek károsodása nélkül történjék, az országgyűlés 1609-ben megújította a régebbi végzést, hogy «mikor az székelység a fejedelem parancsolatjára és hivataljára kiindul, az magok földjén, ne az szászszágon, ne vármegyén gyülekezzenek és pénzeken éljenek».

Báthory uralmának főtámasszai a harcias székelyek voltak s ha baja volt, neki is első teendője volt a «székely atyáinkfiáit felületetni». A székely nép vele szemben elfeledte a régi Báthoryak iránti gyű-

löletét. A háromszékiek egy része a fejedelem megöletése után félév múltán (1614 jún. 12.) Báthory Andrást a kívánsággal keresi meg, hogy testvére halálát megbosszulni jöjjön az országba, ők melléje állanak; nem feledték el hozzájuk való kegyelmességét; mindnyájuknak örök siralom az ő keserves halála. Emlékeztetik, hogy mikor Brassó elárulá a fejedelmet: a háromszékiek elhagyták házukat, feleségeket, gyermeküket az ellenség torkában, nem gondoltak semmi kárukkal, hanem *mind fejenként felhőitek*, hadba gyűltek s a fejedelem mellé mentek Szebenbe, «mit tőlük igen jó néven vött ő felsége, *tisztességük is nagy vala ő felséginéi, meddig éle ez világon*».¹³

Hogy a székely nép egy része inkább kívánta volna Báthory András uralmát, mint a Bethlen Gáborét, annak az volt az egyik oka, hogy *Bethlen Gábor* mindjárt uralkodása elején erélyesen látott hozzá az állandóan felszínen lévő székely kérdés megoldásához és intézkedésével, rendcsinálásával sokak magánérdekét megsértette. Ő is megfogadta ugyan fejedelemmé választásakor, hogy a *székelységet régi kiváltságaikban megtartja*; azt is, hogy «a székely uraink... ennekutánna *fejedelem parancsolatja és levele nélkül ne tartozzanak felülni és táborba szállani*», kivéve a hirtelen szükség esetét, mert eddig néha a fejedelem parancsa nélkül is kényszerítettek hadba menni;¹⁴ de egyszermind a visszaéléseket is igyekezett megszüntetni és rendet teremtett a kötelezettségek megszegői között.

1613 dec. 17-én a szászok azt kívánták, hogy «mikor az székeleknek történik a hadba menések, akkor az magok nemzetségei, nem az szászságon menjenek; ha pedig az szászságon is valahul által kellene menniek, *pénzeken éljenek* és semmi kárt az szászságon ne tegyenek, mely dologra jó gondviselések legyen az székkapitányoknak, hadnagyoknak». Ezt annál kevésbbé lehetett megtagadni, mert régebbi törvényeken alapult. .

Bethlen Gábornak mihelyt a fejedelemségre jutott, egyik törekvése volt a székely kérdés rendezése. Első országgyűlésén 1614 febr.—márc. «mikor a szabad székelyek Meggyesen megtalálták állapotjuk felől, négy articulust ada nekik: az többi közt azt is, hogy senki szabad székely el ne köthesse és adhassa magát; ha ki eladta volna is, felszabaduljon és ha mikor szolgálatjuk kívántatik, személyük szerint az hadba menjenek, ha ki pedig elnegligálná azt, szabadsága elvétessék és jobbágyá tétessék. Ezeket az articulusokat minden széken kihirdették».¹⁵

Bethlen, hogy számba vegye a székelyek haderejét, mindjárt

uralkodása legelején (1614) elrendelte a székelyek összeírását s lajstromba íratta az összes rendek neveit, székek és falvak szerint. Ez a lustrálás nem ment nehézség nélkül és sok panaszra adott okot és alkalmat. A főnehézséget és sérelmeket a *jobbágykérdés* okozta, amit Bethlen erélyes eljárással rendezni óhajtott.

Bethlen arra törekedett, hogy hamis ürügyek, főként jobbágyul lekötés alapján senki se mentesíthesse magát a hadfölkelés alól.

A fejedelem ez alkalommal még a szabad székelyek általános mozgósításával sem elégedett meg, hanem készenlétbe helyeztette a székely zselléreket és «földön-lakó» jobbágyokat is.¹⁶

A jobbágyúii szegődés minden tilalom ellenére tovább harapózódott, főként hadfölkelések esetén. Egyik székely főkapitány panaszolja (1616-ban) hogy «*a szabad székely erővel kötné és köti magát jobbágyúii az nemes embernek*». «Most — úgymond — Lippára egy-néhány száz gyalogot írtam a szabad székelyek közül és azért *addig örömetst jobbágy léssen, míg az had tart, azután megint nemes vagy szabad székely léssen, ha az had elfogy*» (t. i. megszűnik.) Nem a nemes emberek teszik erővel a szabad székelyt jobbágygá, hanem ők kötik magokat erővel a nemes emberekre.¹⁷

Bethlen szigorúan büntette a hadfelkelésből elmaradt székelyeket. Tulajdonképpen az ilyenek büntetése fő- és jószágvesztés volt; de ennyire nem ment a megtorlásban: szabadságukat vesztették, vagy megbírságotlaltak. Akik 1616-ban Lippa alá nem mentek, azok «*hadban nemmenésért* fejeken — jószágokon maradnak vala, de hogy a tisztviselőktől marhájakban, jószágokban meg ne károsítassanak», azoktól a fejedelem «egy hónapig való zsoldos dolgozókat kívánt rajtok Fejérvár épületére».¹⁸

1620-ban aranyosszéki fejedelmi jobbágyokat, puskás gyalogok és *szabad székelyek* részjószágait, akik a törvény és régi szokások ellenére az 1617-iki moldvai táborozás alkalmával a hadjáratból, melyben személyesen tartoztak volna megjelenni, elmaradtak s így szabadságukat elvesztették, Székely Mózesnek adományozta.

1616-ban az okt. országgyűlés határozatából adófizetés alá fogták «*valamennyi jobbágy lófő, drabant és szabad székelyből lett jobbágygá közöttök*».¹⁹

A magyarországi hadjárat tapasztalatai arra bírták a fejedelmet, hogy a székely kérdés rendezéséhez gyökeresen lásson hozzá. A székelyek között nagy visszaélések harapóztak el. A jobbágygyság száma a tízezerét is meghaladta. Csak Bocskay fejedelem idejétől közel hatezer székely lett jobbágygá.

«Az zászlók alól nagy része a székelységnek magát jobbágságra kötötte, látván azt, hogy sokkal könnyebb és jobb állapotja legyen az jobbágnak közöttük hadakozásnak idején, hogy sem az szabados embernek . . . Ez az oka, hogy az *zászlók üresek*».

Bethlen, midőn ezeket a panaszokat a beszercei országgyűlésen 1622 okt. 8-án előterjeszti, azt kívánja, hogy «ha immár az hadakozó népnek nagyrésze közöttük jobbágságra adta magát, *kinek az szabadságot azért adták országul, hogy fegyverekkel szolgáljanak hazánkknak*», fizessenek adót legalább évenként egyszer, «a Porta adójának felvetésekor». Második kívánsága az volt, hogy akik magokat a jobbágságra «fizetésért kötelezték» és magokat kiváltani akarják, tartozzék a nemes vagy lófő pénzét felvenni és szabadon bocsátani. Ettől a rendszabálytól azt a jó következményt reméli, hogy egyrészt ezután nem oly könnyen adják magokat jobbágságra, másrészt, hogy *így megszorodik az szolgáló rend közöttük*...

Ennek következtében a székely jobbágyok adó alá vettetésén, a jobbágyfogdosás eltiltatván, kiváltásukra tér nyilván és a megejtett vizsgálat a jogtalanul jobbágygá tett szabad székelyeket felszabadítván: *a székely jobbágyok megkevesbedtek s a szolgáló rend megszorodott*,

Bethlen nem elégedett meg a jobbágyok Összeírásával: a hadakozó székelyeket is összeíratta biztosai által. 1623-ban országgyűlésileg elrendelte a hadi szemlék (a mustrák) és lustratiók (összeírás) tartását is, «holott csak az nemzetség mondassék boldognak, mely békességes állapotában gondolkodik a hadakozásról». 1623-ban tényleg megtörtént a székelyek összeírása a fejedelem arra kirendelt biztosai által. Az akkor készült lajstrom (registrum). még másfél évtized múlva is alapul (m. e. törzskönyvül) szolgált a székely hadakozó rend nyilvántartására. 1638-ban ugyanis azt határozta az országgyűlés, hogy «ha valamely hadban szolgáló székelyek a Székelyföldéről vármegyékre elbujdostak . . . *ab anno 1623 mentenek el lakó helyekről, kiknek akkor neveket felírták az registrumban akkori commissariusok, azok visszamenni tartoznak*».²¹

Bethlen alapos rendezése által a székely kérdést sikeresen oldotta meg. Uralkodása végén a lófők és gyalogok száma megkétszereződött, a jobbágyok száma egy harmaddal alább szállott. Akkor már a székelyek háromnegyedrésze teljesített hadi szolgálatot, míg uralkodása elején fele sem.

Bethlen Gábor különös gondot fordított *a katonai fegyelemre is*. Az 1625 máj. országgyűlés arra is kéri a fejedelmet, hogy «az katonák

állapotját az mi illeti , . . tartsa disciplinában» és a dúlástól, fosztástól, tékozlástól tiltsa el őket, Bethlen az ő udvari főkapitányának meghagyta, hogy a vitézlő rendet tartsa szigorú fegyelem alatt és a vétkeket érdemök szerint büntesse. Az 1626, máj, országgyűlés hálálkodik, hogy «az vitézlő rendet compescálni (megfékezni) ígérte, A városokban és falvakban a kik «feletébb való gazdálkodással» erőltették a népet, ha katonák és drabantok voltak, a kapitányoknak kellett följelenteni s ezeknek szigorúan meg kellett büntetni az olyan «magaviseletlen embereket»,

1629 május 5, az alvinci táborban nyílt parancsot adott ki a katonák dulása, zsarolása ellen. Ebben elrendeli, hogy a katonák zászlóaljanként bizonyos helyeken táborozzanak, «széjjel zászlajoktól, kapitányoktól, hadnagyoktól távol ne lézengjenek és a megírt szép rendtartásokkal, pénzeken éljenek,» Minden kapitány és hadnagy seregében tartózkodjék, engedelem nélkül ne távozzék» Egy katona is kapitány és hadnagy híre nélkül a táborból el ne távozzon, A jobb vigyázás okáért «őköt tized-számra bizonyos jámbor tizedesek alá kell rendelni és minden tizedes az ő tizedét minden istenadta nap meglátogassa» és róluk jelentést tegyen a hadnagynak. Senki a rendelt helynél más füvelő helyet ne válasszon, se bárányt, se egyebet kapdosni ne merészeljen. Tizedes a hadnagynak, ez a kapitánynak felelős a rendtartásért; aki gondot nem visel alattvalóira, szigorú büntetés éri. Ha valaki szegény ember marháját, barmát, juhát, bárányát, tyúkját, lúdját stb, élését erővel elveszi: az kikutatattván, köteles a marha árát megadni és két pálcáütést kap «az latorságért», «Aki dúl, foszt, útat áll, kedvezés nélkül karóba verettetik érette. Aki erőszakot követ el, avagy tisztátalan személyt szállásán tart, feje vétetik érette. Ha a tiszt ki nem keresi, vagy pártját fogja, maga öletik meg érette». Télben «csak szállással, meleg házzal és amit a katona az gazdasszony kezében ad, annak elkészítésével tartozik a gazda, egyébbel semmivel nem». Szénát, zabot lopó katona az árát megfizeti és «kíméletlen megpálcáztatik»,²²

*

L Rákóczy György Bethlen nyomdokait követte. Első katonai intézkedése az volt, hogy akik magokat a hadi expeditióból, bármi, szín és ürügy alatt, fejedelem engedélye nélkül, kivonnák, összes' ingó és ingatlan jószágaik elvesztésével bűnhődjenek (1634, 29. te,)²³

Rákóczy «az hadban szolgáló lófő és drabanti renden levő széke-lyeknek a köztük lakó nemességről bántódását és azok miatt az ország

szolgálatjára való hadakozó népnek kevesbedését látván . . . azoknak állapotokat bizonyos karba akarta állítani». 1635 őszén maga ment a Székelyföldre s minden széken lajstromba íratta a «nemes, lófő és drabanti renden lévő vitézljő népeket; mindenkit bizonyos *urbáriumokban* consignáltatott és jövendő örök emlékezetre, minden rendeket gyermekeivel és örökségeivel *registráltatott*».

Ugyanekkor a székelység állapotának végleges rendezésére kiadott rendeletében meghagyta, hogy «a tisztviselők azokat a jobbágyokat, akiket akárkik is *zászló alól foglaltának* szabadoson, lófő és drabant örökségeket, lófő és drabant embereket» híven felkeresvén, tüstént «zászló alá írják». Aki nem engedné vissza, 400 forint a büntetése. Azokat pedig, akiket ő most zászló alá regestrumba íratott gyermekekkel és jószágokkal együtt, igazságokban megoltalmazták, egyet is közülök jobbágygá tenni ne engedjenek. Ezeket ezentúl zászló alól senki ki ne vehesse, jobbágykereseti per alá ne foghassa. Magvaszakadt lófő vagy drabant örökségét leányi jussal a tisztek jobbágy-örökséggé tenni ne engedjék, hanem a jószág becsárát «a leánynak vagy asszonyembernek» valamely közelebbi rokon «zászló alatt szolgáló atyafia tegye le s légyen azé a jószág».²⁴

Rákóczy regestruma sokáig főanyakönyve maradt a székely vitézljő rendnek. Rendelete az erdélyi törvénykönyvbe is felvétellett. Vigyázott rá, hogy ne csak írott malaszt maradjon. 1636-ban törvényt hoztak, hogy «hadban szolgáló székelyek az vármegyékről, városokból vissza tartoznak menni» (8. te.) Megkívánta, hogy a zászló alá írt székelyek teljesítsék is hadi kötelezettségeiket. Akik betegség miatt a hadfölkelésből elmaradtak, azoknak a szék főtisztjeitől kellett bizonyítványt kérni betegségükről (1640. 22. te.)

A székely haderő jelentőségének megtisztelése nyilvánult abban a kitüntetésben is, hogy ifjabbik fiát, Rákóczy Zsigmondot, Udvarhely- és Háromszék főkapitányává és az egész székelység főgenerálisává nevezte ki s ünnepiesen iktattatta be az egész székelységnek szóló nyílt rendelettel, a két széknak szóló levelekkel a főtisztséget jelképező zászlóval, bottal és szablyával, utasítással és eskütétellel.²⁵

Uralkodása utolsó évében (1648) szabályozta a *székely hadfölkelés módját*. E szerint ha a fejedelem szükség esetén elrendeli a «felülést»: «az főgenerális vagy utána lévő főtisztek mustrálják meg az elrendelt vitézljő népet, a mint hadnagyság szerint vannak rendelve zászló alatt, mikor meg kell indulniok székekből, aki akkor ott nem lenne, büntethessék maguk a főtisztek, az addig bevött ususok szerint. Megindulván pedig a zászlóval és azután jelen nem lenne s az

zászló alatt nem taláthatnék ... halállal is büntethessék a fejedelmek érette; jószágát úgyis el ne veszthessék, hanem vagy székelységen való atyafiainak, vagy másoknak illendő áron zálogba vethessék, ha summával (t. i. pénzösszeggel) kellek a fejedelemtől életüket megváltani». (1648. 13. te.)²⁶

IL Rákóczy György fentartotta atyja intézkedéseit, csak a mutatózó szükség szerint változtatott egyes részleteken. így a «kék drabantok» közé beállott jobbágyok mással kicserélését, ugyancsak a «kék gyalogok» közül kiállani óhajtó székely drabantok elbocsátását megengedi. (1649. 29. és 31. te.) Majd a vitézlő rend örökségének teljes értékéig való zálogba vetését engedte meg, a tisztek tudtával és ellenőrzése mellett (1650. 29. te.) Később szabad-sót adott «a székelységen lévő drabant rend atyánkfainak». 1652-ben a marosszéki székely drabantokat felmentette a Görgény várához való szolgálattól és a többi szabad székelyek közé iktattatta. Jövedelmük szaporítására, hogy «a haza szolgálatára való fegyvernek szerzésére» inkább képesek legyenek, «az ser-korcsmárlás az székelységen minden embernek fel szabadított». (1655. 23. te.) Az 1656. 4. te. elrendelte, «hogy mivel az országnak consitutioi azt tartják, hogy minden esztendőben egyszer *mustra legyen*: kiki az mely székben megmustrál, azon esztendőben ugyanott tartozzék felülni». A falusi bíróság viselését, mely rendszerint a *veres drabantok* kötelessége volt, 1656-ban kiterjesztették a lovas puskások és régi lófők rendjére is (17. te.)²⁷

IL Rákóczy György többször igénybe vette a székely haderőt, főként Oláh- és Lengyelországban. Szolgálataik és érdemeik jutalmazásával tüntetve ki az érdemeseket. Egész századokat emelt a puskás gyalogok közül lófősegre (1655), kikötvén, hogy minden hadjáratra készen legyenek, jó *lóval és fegyverrel, karddal és puskával, porral és golyóval és szükség esetén lóról leszállva gyalog is harcoljanak*.²⁸

A puskás gyalogok tömeges lófősítéséből aztán, új, mintegy középrend képződött: a *lovas-puskások* rendje, mely megkülönböztetett úgy a puskás gyalogoktól, mint a régi lóföktől. Ennek m. e. ellentéte volt a *gyalog-lófők* rendje, amely azonban inkább átmeneti állapot volt, nem intézmény.

Ennek alapja a székely jogszokásokban gyökerezett. A hadiszemlék (mustrák) és összeírások alkalmával a székelyek megváltozott vagyoni állapotuk szerint átléphetek, illetőleg beosztattak egyik rendből a másikba: lehetett gyalogból lófő és viszont. Az elszegényedett lófők ugyan védelmezték rendi kiváltságukat s már 1566.

évben kérték, hogy rendjükből ki ne vétessenek?⁹ Viszont a megvagyonosodott gyalogok lovat szerezvén s azon vonulván ki hadiszolgálatra, jogosan igényelheték a lófők közé soroztatást.

II. Rákóczy György az eddigi jogszokásnál szabadabb tért nyitott e rangemelkedésre s általa nemcsak egyesek, de általában «*az lovas-puskások lőfű szabadsággal megajándékoztattak*». A fejedelem szabadságot adott a drabantoknak a lovas-puskások közé lépésre, mert az 1656, 17. te. azt mondja, hogy «*némely helyeken annyira felírátták a drabantok az lovas-puskások közé magokat, hogy némely falukban egy sem maradt, ki magát fel nem íratta volna*». Ez felsőbb engedély nélkül alig történhetett.

A lovas-puskásokat a későbbi összeírások is megkülönböztetik a lófőktől és drabantoktól egészen 1721-ig, midőn már a lófők egybe foglaltattak. Számuk m. e. 500 főre rúghatott a XVIII. század elején. De akkor már csak rendi értelmű volt nevüknek — katonai nem.

*

A székely haderő névleges fővezére a fejedelmi korban a *székely ispánságot* viselő *fejedelem* maga volt. Tényleges fővezér a *székelyek főgenerálisa*, mikor ez a méltóság be volt töltve. A székek hadai élén külön *főkapitány* állott, kiket a fejedelem nevezett ki, miként a generálist, «*magok nemzetéből állókat és köztük lakókat*». *Vicekapitányok, hadnagyok és tizedesek* állottak a zászlóaljok, századok és tizedek élén.

Már Z. Rákóczy György választási föltételeiben benne van, hogy «*a székelység nem utolsó tagja lévén a hazának, ő nagysága kapitányokat, királybírákat, generálisokat magok nemzetéből állókat és köztük lakókat adjon elejekbe, megmaradván mindazonáltal mindenekből az ő nagysága (a fejedelem) jurisdictioja és méltósága*».³⁰

Bethlen István 1636-ban egyebek közt azzal vádolja Rákóczyt, hogy ezt a fogadást megszegte. Rákóczy azzal mentegetőzött, hogy «*azelőtt is viseltek tiszteket a székelyek között nemzeteken kívül való főrendek*».

II. Rákóczy György (1642) a maga, majd fia fejedelemmé választásakor (1652), úgy *Barcsay Ákos* is megfogadta 1658-ban választási feltételei között, hogy «*az székelységen generálisokat, kapitányokat magok nemzetükből állókat és köztük lakókat adjon*».³¹ De Barcsayt a rendek ez alól 1660 nov. fölmentették, mert «*az székely atyánkfiaiak magok nemzetekből álló kapitányokat magok veszedelmével tapasztalták lenni*»: a miért is a fejedelemnek felhatalmazást adtak, hogy az hazafiai közül más nemzetbeli kapitányokat is állíthasson közikbe.

Kemény János 1660 dec. szintén megfogadta, hogy «az székelységen generálisokat, kapitányokat magok közül valókat» állít s még hozzá tették, hogy «*elégészes residentijukat, úgymint legalább ezer forintig érő birtokosokat*».

L Apafi Mihály választási feltételei között is ki van kötve (1661 nov.) a székely generálisok és kapitányok «saját nemzetükből és köztök lakók» kinevezése?²

Erre a jogukra a székelyek mindig féltékenyek voltak s ha előfordult az ellenkező eset, nem késtek tiltakozni, bár olykor hiába»

A székelyek *hadi készenlétéről* a régi törvényes jogszokás alapján az erdélyi törvénykönyv úgy intézkedett, hogy minden nemes, lófő, gyalog avagy drabant és egyéb vitézljő rend az ország parancsolatjára halogatás nélkül, jó hadi apparátussal hogy felülhessenek és ha a szükség úgy kívánja, mindjárt indulhassanak is, arra magukat mindenkor kész állapotban tartsák; hirtelen szükség esetén a fejedelem parancsolatját sem várván. Mások szolgálatában álló «fizetett szolgák» jószáguk után zsoldos állítással úgy tartoznak, mint a vármegyei nemesek. Urokkal a hadban lévén, zsoldost állítani nem tartoznak.

Hadfelkelés esetén pedig a székely vitézljő rendek a végezések szerint felülni tartoznak. Ha a fejedelmek, vagy generálisok, vagy főtisztek előtt a mustrára rendelt időben és helyben jelen nem lennének, a tisztek büntessék; megindulván pedig, ha a hadiszükségnek idején jelen nem lennének s ha jogos mentségekről hiteles bizonyítványt adtak, meg ne büntetessenek; ha méltó mentségek nem leszen, *halállal büntetessenek*, de jószágokat el ne veszítsék; fejeváltóságba zálogképen el is adhatták.³³

A *mozgósításra* a rendeletet az 1613. évi 14. te. értelmében a fejedelem adta ki és pedig először a felkészülésre, másodszer az indulásra. Apafi 1683. febr. 3-án arra hívja fel a székeket, hogy «fejenként mind lovas és gyalog, nemesi szabadsággal élő és hadban szolgáló rendek legyenek oly kész hadi apparátussal, jó köntösösön, jó fegyveresen, paripásan (nem úgy, mint tavaly annakelőtte farkengyelesen s bocskorosan), hogy mihelyst második parancsolatunk érkezik, indulhassanak és szállhassanak oda, az hová parancsoljuk».³⁴

A székely *felkelő sereg* a XVII. század folyamán a következő alkatrészekből állott:

A *főnépek* és csatlósai lovas csapatai, akik lóháton szolgáltak.

A *lófők* lovas serege.

A *szabad székelyek* (a község) gyalog serege. Ezeknek válogatott része a *vörös drabantok* csapatai voltak, akik vörös egyenruhát viseltek.

A főnépek és lófők főfegyvere a kopja és kard volt. Mint kopjás lovasokat emlegetik őket a törvények és más feljegyzések. A gyalogokat főfegyverükről, a puskáról (pixis, Büchse) *pixidariusoknak* is nevezték.

János Zsigmond a kincstári jobbágyá tett közszekelyekből kiválogatva gyalog-csapatot szervezvéen s azokat vörösbe öltöztetvéen: ezek lettek a *vörös drabantok*, akik a XVII. században is fennmaradtak. Ez volt a törzse és java a székely gyalogságnak.

Ezekhez járultak később: a *«kék drabantok»* («kék gyalogok»), egyenruhái ok színéről neveztetvéen így. Ezek alkották a fejedelmek udvari testőrségét. Nem csupán a székelységből, hanem a vármegyei magyarságból is toborzották őket, zsold fizetés mellett.³⁵

A székelyek hadkötelezettsége a felnőtt kortól életfogytiglan tartott s nem volt korhatárhoz kötve. Bethlen 1615-iki általános mozgósításkor elrendelte Udvarhelyszéknek (s bizonyára a többinek is), hogy «minden ember, vagy öreg, vagy ifjú, maga személy szerint eljöjjön». Az általános hadkötelezettség kivétel nélkül minden fegyverbíró férfira kiterjedt. Csak a testi fogyatkozás, bénaság, vagy betegség mentesített. A hadrakelések «fejenként», «személy szerint» történtek. A gyakorlatban azonban a hadkötelezettség oda módosult, hogy egy oszdtalan családból egy férfi hadi szolgálatával is megelégedtek. A lustrumba ugyan mindenki be volt írva (Rákóczyéba még a fiúgyermek is), de hadba (Mátyás 1463. szabályzata szellemében) rendszeren csak egy ment egy háztól, vagy a családfő, vagy a fiúk valamelyike, vagy néha fogadott zsoldos. Amíg egyik hadban járt, a többi családtagok otthon maradhattak.³⁶

A fejedelmek méltányos tekintetekből maguk is adtak felmentéseket, betegség, tűzkár, «épületien állapot» stb. miatt. Apafi 1669. évben a tatár rabságból hazakerült Damokos Pétert azért menti fel, mert Isten «sok szenvedés! s roncsoltatási után», újabban «gutaütéssel látogatván» alkalmatlan volna *mustra, táborozás és hadviselésre*. Meghagyja ezért Háromszék főtisztjeinek, hogy őt «se egyszer, se másszor *mustrálásra, táborozásra és hadviselésre* ne kényszerítse s azoknak nem praestálásáért személyében s javaiban meg se károsítsa». Ugyancsak Apafi 1686-ban Székely Mózeset, hűséges szolgálataiért, lábfejása miatt, a személyes hadiszolgálatától azzal mentette fel életfogytiglan, hogy maga helyett egy lovas állítson. A tisztek is mentettek fel katonáskodás alól, néha jogosan, néha azonban «magok erszénye telésével» — fizetésért.³⁷

A székely haderő nyilvántartása végett szorgalmazták a fejedel-

mek, országgyűlések a *hadi szemléket* (mustrákat) és végeztették az *összeírásokat* (lustrumokat). Már Mátyás király elrendelte (1463) a hadiszemlék (lustratio) és pedig nem ritkán tartását. Ezeken összeírták (registumba) a hadköteleseket és megvizsgálták a lovakat, a számszeríjját, a tegezt, kopját, paizst és a többi hadiszert. 1473. évben Mátyás király a székely lóföket és gyalogokat kiilon-külön lajstromba íratta és magának is felküldette. II. Lajos király idejében is kellett lennie ilyen összeírásnak, mert 1554-ben megkülönböztetik a régi őstől maradt lófejeket, «kik nem Lajos király halála után lettek lófövé», az újbaktól.³⁸

A XVI. század folyamán is van emlékezet a mustrákról. A rendek 1558-ban azt határozták, hogy a főembereket és a szolgálkat maga a kiráynő és király lustrálják meg, hogy miféle fegyverzettel vannak felszerelve s ha nem megfelelő a hadi szolgálatra, utasítassanak vissza. János Zsigmond idejéből maradt ránk összeírás (1569) a Csík-Gyergyó és kászonszéki főemberek és lófökről.

A rendek 1577-ben az ispánok és királybírák kötelességévé teszi a «tisztek alatt való személyek» megmustrálását. 1578-ban a hús kapu után kiállított lovast, gyalogot a székes helyeken mustrálják az ispánok és királybírák. 1583-ban a Moldvába tört, Dnyeszter-menti kozákok miatt kell hogy «az székel uraim is megmustráljanak és készen legyenek». 1584-ben a mustálásra mindenkinek készen kell lennie «hadakozó szerszámokkal». 1587-ben az székel uraim az ő módjuk szerint mustrálnak.³⁹

Báthory Zsigmondnak 1591-ben a marosszéki puskás gyalogokat felszabadítván Udvarhely vára őrzésétől, hadnagyaikat felhatalmazza, hogy felettük katonai szemléket tartsanak s őket katonai gyakorlatra fogják s hogy jó fegyvereket tartsanak.

1592-ben az országgyűlésen az a panasz merülvén fel, hogy a székelységen némely kapitányok olyanokat is tettek lófökké, «kik mind személyekkel mind (hadi) szerekkel arra elégtelenek és alkalmatlanok»: a rendek azt végezték, hogy «a szolgálatra elégtelenek afféle (t. i. lófő) szabadságban ne tartassanak, hanem a kapitányok a királybírókkal együtt megmustrálják őket, szereket, szerszámokat és a magok személyét és a fejedelem a dolog mivolta szerint ítéljen felőlük, hogy az többi is azt látván, az készenlétre inkább reá igyekezzenek».⁴⁰

Báthory Zsigmond 1601-ben visszaállítván a székelyek régi szabadságát és hadkötelezettségét, a XVII. században még nagyobb jelentőségre emelkedett a székely haderő nyilvántartása és ezzel a

lustratio. Básta 1602-ben és 1603-ban összeíratta (az összes székekben falvakként) a hadköteles székelyeket és feleskette őket a császárkirály hűségére, megjelölvén mindenkinek rendi állapotát.

Bocskay 1605-ben elrendelte a székelyek generálisának, hogy «minden székekre hirdettessen generális mustrát és annak utána is gyakori mustrákkal serkentsék és oktassák a készenlétre.»

Bethlen Gábor uralkodása elején 1614-ben a székelységet fejedelmi biztosok által székenként összeíratta. Uralkodása végén 1627. évben még egyszer összeíratta a székelyeket. Ez a második *hadszemle könyve* mutatja, hogy Bethlen majdnem megkészserezte a hadakozó székelyek számát, eltiltván a jogtalan jobbágy-fogdosást közöttük.⁴¹

Bethlen időközben is tartott mustrákat. így 1616-ban és 1623-ban az országgyűlés elhatározta, hogy a fejedelem kívánván «az mustráknak minden helyeken lévő celebrátását», azok lehetőleg a székes helyeken tartassanak, mint régebben is, kivéve ha a fejedelem «maga személye előtt akarja az mustrát exequáltatni».⁴² Ilyen esetben másutt is összevonhatták őket.

I. Rákóczy György 1635-ben maga tartott minden széken hadiszemlét és íratta össze a «*nemes, lófő és drabant* minden lévő vitézlő népeket». Nemcsak a felnőtteket, hanem még a gyermekeket és örököseiket is, hogy jövendőre is irányadóul szolgáljon. 1648-ban elrendelte, hogy a mustrálást (a hadiszemlét) a főgenerális vagy az utána való főtisztek végezzék a székekben, a hadba indulás előtt, zászlóaljanként.⁴³

Hadiszemlét tulajdonképpen nemcsak a hadakozás idején kellett volna tartani, hanem *évenként*, mert egy 1656-iki végzés szerint «az ország constitutioi azt tartják, hogy *minden esztendőben egyszer mustra legyen*». Ez azonban valószínűleg csak olyan elvi határozat volt, mely a gyakorlatban nem érvényesült. Nagy teherrel járt, amit a mikor lehetett s a szükség nem kívánta, szívesen elkerültek. Az 1670. 24. te. egyenesen kimondja, hogy «gyakori mustrákkal székely atyánkfiai ne terheltessenek és az székek határán kívül mustrára menni ne tartozzanak, ha nem a fejedelem parancsolatjára».

A hadiszemlékre főként *hadjárat előtt* volt szükség s ilyenkor az előkészület volt a mozgósításra.

1677-ben a magyarországi bújdosó-kuruc mozgalmak hatása alatt rendeli el Apafi a székely székek kapitányainak, hogy tisztjök alatti híveiket mustrálják meg, szorgalmasan vigyázzván arra, hogy senki másokat ne mentegessen a hadtól, hogy a lovasoknak legyen

lova, rendi szerint való köntöse s fegyvere, a gyalogoknak pedig puskája és köntöse?⁴

A béke időben való *általános hadiszemlének* (generális mustra) és *összeírásnak* (lustrum) az volt a feladata, hogy mindenki lajstromba írassék, aki rendi alapon (szabadságánál fogva) katonakötelezettséggel tartozik, Ezeknek volt feladata a rendi megállapítás is: ki hová tartozik, A *részleges hadimustrának* főfeladata pedig az volt, hogy a fegyverbe hívott felkelő sereg együtt van-e, nem hiányzik-e valaki s hogy kiki fel van-e illően fegyverkezve. Ha valaki a kihirdetett hadiszemlén nem jelent meg, azt meg kellett büntetni, hacsak magát betegséggel nem igazolta. Még szigorúbb büntetés várt arra, aki a hadfőfelkelésre meg nem jelent, vagy abból engedély nélkül távozott.

Az 1598-iki szászsebes! tábori országgyűlés a táborban a kitzűzött időn túl nyolcadnap alatt meg nem jelent nemesre 100 frt, az egytelkes nemesre 12 frt büntetést rovott ki; a székelyekre is. Akinek marhája nincs, őt magát is megfoghassák és az táborba hozhassák, A táborból eltávozókra is ugyannyi bírságot róttak. Az 1600, lécfalvi országgyűlés is jószágelkobzással bünteti azokat, akik a hadfőfelkelésből kivonták magukat, vagy a seregből a harc előtt hazamentek,⁴⁵

Rákóczy Zsigmond 1645 aug, a székely székekben generális mustrát rendelvén el, Segesvárszéknek meghagyta, hogy ha a hadjáratból magokat elvonó székely vitézlő rendek közül valaki köztük lappangana, azokat fogassák meg és az illetékes székely székek tisztjeinek kezébe küldjék. Az 1648-iki országgyűlés a mustrára meg nem jelenő székelyt a jogszokás szerint a tiszték által rendeli megbüntetni, a hadseregből magát kivonót pedig halálbüntetéssel sújtotta, de jószágát el nem kobozta. Akik súlyos betegség miatt vonták ki magukat a hadfelkelésből, azoknak a szék főtisztjeitől kellett bizonyítványt fölmutatni?⁶

Az erdélyi törvénykönyv vagyion arányában fokozatos bírságot szabott ki a fel nem ülő és a kitzűzött időben és helyen meg nem jelenő *hadkötelesre*, *Egy-telkes nemesre 12 forint*; jobbagyós, *de félkaput felül nem haladó birtokos nemesre 25 frt*; félkapun felülire 50 frt; egy-kapun felüli birtokos nemesre 100 frt bírságot. Ha pedig a kihirdetett hadfelkelésben, «a mineműek a generális mustrák, strázsa-állások, csatázások, várszállások (t. i. ostromok) és hadi exercitiumok» idején jelen nem lenne vagy engedély nélkül «a hadleszállásának és zászlóknak szokott helyekbe vitetésének ideje előtt

magokat abstrahálnák, minden ingó javakat örökösen, ingatlan javakat pedig — de tulajdon csak a magok személyekre nézendőket — visszaválthatólag elveszítsék».

Az 1662. országvégzés ezt azzal egészítette ki, hogy: «akiknek pedig jövők nem találatnák, azokat a vicetisztek megfogathassák és adják az aknába s addig el ne bocsássák, míglen magok bírságát önnön magok sóvágással le nem fizetik», lefizetvén pedig, kényszerítsék hadra.

Nagy szükség idején a fejedelmek szigorúbb büntetéseket is szabtak a hadból magokat elvonókra. Kemény János pl. 1661. júl. 11. miriszlai táborában kelt rendeletében szabadságot ad mindenkinek, hogy az otthon maradt vagy a táborból elszökött hadköteleseket «mindenütt ölessék, vágják és minden javakban prédát hányjanak», sőt jutalmat tűzött ki, hogy «ha az olyan földesurakat megfogják maguk jobbágyi és kötözve élőkbe vagy várunkba hozzák, mind megnemesítjük őket».

Ugyancsak Kemény János 1661. júl. 14. Fogaras vára tiszteinek az Udvarhelyszékről odavitt foglyok felől úgy intézkedik, hogy «ha az táborból szököttek-félék, most elsőbben egyiket akasszák fel, azután a többiről is parancsol». ⁴⁷

Az 1665. törvényhozás a székelységen a főtisztek köteletségévé teszi a hadmentesség céljából «színes, csalárdkodó szolgáltnak» felkutatását s a zászlók alá felülésre kényszerítését. Akik felülni nem akarnak, azok befogatandók és valamelyik közelebbi várba vitetendők voltak.

Az 1685. országgyűlés, azon tapasztalat következtében, hogy «a székelységből álló vitézi rendek közül» némelyek «lakóhelyeket elhagyván, széjjel oszlottanak az országban», azt végezte, hogy a szökevény hadköteles székelyek vitessenek vissza székeikbe, «hazánk szolgálatjára». -

Az 1685. mozgósításkor még azoknak sem engedték meg az otthon maradást, kiknek külön fölmentések «és szolgálai kötelességek vagyon is; különben el nem kerülük életek, jószágok vesztését». ⁴⁸

Miután a hadak felültek, zászlók alá gyűltek és megindultak, még szigorúbb fegyelmi szabályok követelték, hogy a zászlót elhagyni nem szabad, mindaddig, míg a fejedelem, vagy a fővezér a hadakat fel nem oszlatta, illetőleg a zászlót szokott helyére nem kísérték. ⁴⁹

1686-ban, midőn a Kolozsvárra «vigyázásnak okáért» rendelt

székelység haza kívánczozott és el akart menni, Apafi szigorúan elrendelte, hogy senki onnan elmenni ne merészeljen, mert *halállal* büntetteinek érette; aki elszökött, vagy elmenne, mindjárt megfogják s *fel is akasszák*, személy válogatás nélkül.

A szigorú rendeleteket és törvényeket azonban nem igen, vagy csak kivételesen hajtották végre, mert bizony rendetlenség, fegyelmezetlenség gyakran fordult elő, főként a XVII. század derekán folyt trónvillongások és pártviszályok folyamán. A székely eszmékért és akit szeretett, azért szívesen harcolt, de akarata ellenére és akit nem szeretett, a mellett nehéz volt megmozdítani.

Érdekes, hogy a XVII. század végén, legalább is *1682-ben az erdélyi hadsereg élén és végén még mindig a székely hadak jártak*. Az 1682-iki seregek menetelének rendi szerint *elől* egy-egy szék ment a székely atyafiak közül s mikor Marosszékre került a sor, Aranyosszék is együtt jár vele. Bezárta a sereget a vármegyék *után* megint csak a többi székely szék és pedig Udvarhely, Háromszék, Csík-Gyergyó-Kászon, Marosszék és Aranyosszék sorrendjében.⁵⁰

¹ E. o. M. II. 294, 576. ”

² E. O. E. III. 138, 413, 426, 433, 447, 461, 486. 1.

³ Borsos Tamás élete. (Érd. O. Tört. Tára I. 18. 1.)

⁴ E. O. E. IV. 78, 117, 266, 300. 1.

^b Tört. Tár 1880. 789. Szádeczky L.: Erdély és Mihály vajda 313. 1. A ns. székely nemzet Constitútiója 81. 1.

⁶ E. O. E. IV. 558, 580. 1.

⁷ Vocantur apud illos *Lófő*, quasi unus equus (E. O. E. V. 165. 1.)

⁸ E. O. E. V. 300. 1. Pécsy Simon Petkinek: «a rútja és rongyosa nem kell olyan helyre, tudja kegyelmed». E. O. E. V. 385. 1.

⁹ E. O. E. V. 400. 1.

¹⁰ Érd. Tört. Ad. IV. 341, 343.!”

¹¹ Ilyen partialis expéditionnak nevezi az iÖ20.ápr. országgyűlés Bethlen m. o. hadjáratát, melyre a fejedelem «kívánsága szerint» 600 székely lovas kopjást szavaznak meg» székely uraink». (E. O. E. VIII. 542. 1.)

¹² E. O. E. V. 491, 512. 1.

¹³ E. O. E. VI. 90, 113, 122, 123, 238, 536. 1.

¹⁴ E. O. E. VI. 359, 361, 387. 1. ¹⁵ Sz. O. IV. 212. 1.

¹⁶ Sz. O. IV. 195. 1. ¹⁷ Sz. O. IV. 244. 1.

¹⁸ E. O. E. VII. 355. 1. ¹⁹ Sz. O. IV. 204, 388. 1.

²⁰ E. O. E. VIII. 104, 106, 114, 124. 1.

²¹ E. O. E. X. 139. 1.

²² E. O. E. VIII. 270, 319, 321, 502. 1.

²³ E. O. E. IX. 314, 320, 407. 1.

²⁴ Appr. Const, p. III. te. XXVI.

- ²⁵ E. O. E. X. 139, 285, 409. 1.
- ²⁶ E. O. E. X. 481. 1.
- ²⁷ E. O. E. XI. 56, 57, 79/ 13¹, 158, 199, 231, 236. 1.
- ²⁸ Sz.O. VI. 203. 1.
- ²⁹ Sz.O. II. 185, 189. 1.
- ³⁰ Appr. p. II. t. I. a. 5, 14. 1.
- ³¹ E. O. E. X. 325., XI. 143., XII. 99, 457, 478. 1.
- ³² E. O. E. XIII. 82. 1. és Comp. p. t. I. a. V. 17. 1.
- ³³ Appr. p. III. t. LXXVI. art. 8. és 20.
- ³⁴ E. O. E. XVIII. 95. 1.
- ³⁵ «Az udvari kék gyalogokéról szól az 1626. IX. te. (E. O. E. VIII. 319. 1.). Az 1649. XXXI. te. szerint: «az mely székely drabantokat az *kék gyalogok* közé beírtattak, valakinek közülök az szolgálathoz kedvek nem lészen», elbocsátatnak (XI. 57. 1.). Az 1657. végzés szerint: «az mely *kék gyalogok* immunitásban tartják házok népét, akár székelységen, akár egyebütt, contribuáljanak úgy, mint az székelységen az lófejek, marha után» (XIII. 527. 1.). A szászok contingensét 1606-ban «*fekete gyalogokénak* nevezi Bocskay (E. O. E. V. 405. 1.). Benkő *zöld drabantokat* is említ a székelyek között, nyilván tévedésből a kékek helyett. (Transsilvania I. 421· 1.)
- ^{se} Az 1645-iki kászonszéki lustrumban több név után olvasható, hogy «egyik fia hadban, másik itthon vagyon, szolgálatra való». Az is mentességül szolgált, ha valamely családtagot «hadban temettek el», vagy betegen jött vissza. (Sz. O. VI. 176. 1.) Ha valaki rabságba került, a többi családtagok «az ő mentése alatt maradtak otthon» (1672). (U. o. 338. 1.)
- ³⁷ Sz. O. VI. 177, IV. 306, 399. 1. — A jogtalan mentesítésért panaszkodik Bocskay 1605-ben (E. O. E. V. 385. 1.). «Czirjék András hadnagy haza bocsátotta fizetésért a szentsimoniakot, kiknek házanépe avagy közelb való atyafia lengyelországi rabságra volt». (Sz. O. VI. 337. 1.)
- ³⁸ Sz. O. I. 108, 198, 219. 1.
- ³⁹ E. O. E. III. 121, 138, 197, 203, 227. 1.
- ⁴⁰ Udv. vm. tört. 293, 403. 1.
- ⁴¹ A lustrumok meg vannak Udvarhely vm. levéltárában s másutt is.
- ⁴² E. O. E. VII. 389., VIII. 124. 1.
- ⁴³ Appr. III. LXXVI. E. O. E. X. 481. 1.
- ⁴⁴ E. O. E. XI. 232., XV. 177., XVI. 374, 376. 1. ’
- ⁴⁵ E. O. E. IV. 191, 558. 1.
- ⁴⁶ Sz. O. IV. 281. 1. Appr. III. XIX. a. 2, 3. XXXVI. a. 20. - Az 1640. XXII. te. E. O. E. X. 285., XIII. 164. 1.
- ¹⁷ Sz. O. VI. 234, 235, 403. 1.
- ⁴⁸ E. O. E. XIV. 143., XVIII. 372, 393. 1.
- ⁴⁹ Appr. p. XII. t. XIX. a. 2. 3.
- ⁵⁰ Hadtört. Közi. VIII. 154. 1.

XXI.

A székelyek adózása a XVII. Szászában.

Az adómentesség kora. (1601—1656.)

Báthory Zsigmond 1601-ben felszabadítván a közszékelyeket, ezek visszanyerték ősi hivatásukat, a katonáskodást, s ami *ezzel* együtt járt: adómentességüket.

A Básta-korszak és uralom nem kedvezett a székelyeknek; de nyíltan nem merték őket szabadságaiktól megfosztani. A királyi biztosok (1602) agályosnak mondták a székely szabadság olyatén visszaállítását, mint azt nekik Báthory Zsigmond megígérte.¹ Náprági Demeter püspök (1602 dec. 18.) egyenesen azt javasolja Rudolf császár-királynak, hogy mivel ez a nemzet rendkívül pártos, könnyelmű és lázongó (seditiosa, levis et impetuosa), nem kellene a régi szabadságokban megtartani, miután fegyverrel győzetett le, hanem inkább előbbi szolgálataikba vinni vissza és az érdemes, hűségben megmaradt nemeseknek és főnépeknek osztani ki jobbágyokul, vagy a várakhoz csatolni s szolgálatra és bányaművelésre kényszeríteni.

Bevezetésül elmondotta, hogy a székelyek scythia nemzet, kemény és darabos (durum et asperum) faj, hajdan mind nemesek és szabadok, marhapásztorok voltak; de a gyakori lázongások miatt, amire szerfelett hajlandók, minden szabadságuktól és kiváltságuktól megfosztanak, rendbe szedettek, örökös szolgálásra vettek s a nemesek és fejedelmek alá rendeltettek.²

Az e korbéli országgyűlések nem szólanak a felszabadításról, de hallgatagon elismerik az új állapotot: adómentességüket.

Az 1602. aug. országgyűlés a nemesi jobbágyokra és szászokra kirótt másfél forint adófizetésére a székelyeket nem kötelezte; de már «a császárhoz rendelt követek költségére és ajándékokra» kivetett adóhoz a székelyeknek is hozzá kellett járulniok és pedig a lófejeknek (mint a vármegyéken az egyházhelyi nemeseknek) 75 dénárt, a drabant és szabad székelyeknek 10—10 dénárt kellett volna fizetniök. (A nemesi jobbágy erre félkapuként 25 dénárt fizetett a másfél forint adó mellett.) «Más szükség»re is megszavazott az országgyűlés a lófökre 20, a drabant és szabad székelyekre 10—10 dénár rk. adót, melyet szept. 20-ra kellett befizetni.³

A székelyek ezt a rendkívüli és a követaclót sem tartották —

úgy látszik — magokra nézve kötelezőnek, sőt kiváltságukra nézve sérelmesnek vélhették, mert a következő 1602 dec. országgyűlésig abból semmit sem szolgáltatottak be. Ezért a rendek biztosokat küldtek a székekbe, hogy a kivetett adót beszedjék s a hátralékot behajtsák.

A követség számára kirótt adó nem lévén elegendő a költségek: az 1603 febr. országgyűlés pótagót vetett ki. Az indokolásban praecedensre hivatkoznak, azt mondván, hogy «miért pedig a székely uraim az első felvetett költségben részesek voltak, ez mostani közönséges (t. i. általános) felvetésből is nem vonhatják ki magokat . a köztők lévő nemes személy azért adjon 32, a lófőség 10, a szabad székely 5 dénárt».

Gondoskodtak (a múltkori vonakodás következtében) szigorú végrehajtásról is:

«Ennek felszedésére — végezték — a kapitányok és királybírók mindjárt executorokat (végrehajtókat) rendeljenek, *akik mellé elegendő erőt tartozzanak adni*», hogy a vonakodókra megvehessék, a vármegyékre kiszabott büntetés alatt.⁴

Bocskay István ismételtel kijelentette (1605—6.), hogy a székelyeket meg akarja tartani adómentességükben, de megkövetelte ezzel szemben a katonai szolgálatot. Annyira kímélte a székelyek érzékenységét e tekintetben, hogy midőn a bécsi béke megkötése után Erdélybe készült, a székely székekhez kérő levelet intézett, hogy udvartartására Gyulafehérvárra valami élelmet szállítsanak. A székelyek főgenerálisának Petki Jánosnak azt írja, hogy «a székely atyfiakat közönségesképpen, *nem úgy, hogy szokássá menne az, vagy ez ugyan törvények lenne ezután, hanem kérelem szerint* (többször effélével meg nem bántván) meg kell találni valami jóakaratok szerint való élésnek adása felől». Hogy az önkéntesség annál inkább kitessék, meghagyja, hogy «annak az élésnek felvetését, felszedését és helybe való hordását ne bízza a kapitányokra, királybírókra, hanem ha mire mennek, székül rendeljék el és ugyan az szék választásából bízza oly meghitt emberére a széknek, ki ugyan abba a székbe, melybe az élés felvétetik, az széktől rendeltetett bizonyos helyre» hordja. Búzát, abrakot, vágómarhát és egyéb élést kíván, sőt mezei madarakat, «4000 foglyot és egyébféle madarakat».⁵

Pium desiderum maradt, mert — mint tudjuk — Bocskay nem ment többé Erdélybe (meghalt Kassán 1606 dec. 29-én) s csak holttestét hozták Gyulafehérvárra, hol 1607 febr. 22-én eltemették a nagy templom sírboltjába.

Az új fejedelem *Rákóczy Zsigmond* az 1607 jún. országgyűlésen

előterjesztésében kijelentette, hogy a székelyeket szabadságokban meg akarja tartani; *de fel akarja újítani a régi ökör sütést*.

A székelyek a fejedelem kívánsága felől nemzetgyűlésen határoztak: Udvarhelyen 1607 okt. 9-én, Petki János főkapitány adta elő ott a fejedelem kívánságát, hogy «bizonyos subsidiummal» a fejedelemhez való engedelmességüket megmutassák. A nemzetgyűlés teljesítette a fejedelem kívánságát, de az ökörsütést váltságdíjjal helyettesítették, végezvén, hogy 1. főember, nemes ember, lófő, drabant és szabad székely, akinek hat ökre van, adjon egy r. frtot (tehát egy ökör árának m. e. felét); 2. kinek 4 ökre van, két-ökrös emberrel együtt adjon 1 frtot; 3. kinek ökre nincs, de egyéb marhája van, 25 pénzt adjon. — Ezt a, nem a fejedelem hasznára, de az ország szükségére fordítandó subsidiumot Szent Demeter napjára (október 26.) a székelyekben a jegyzők szedjék fel a székülők segítségével.⁶

A külföldre járatott követek költségére a székelyek tovább is adóztak. így 1607 szept. 21. az országgyűlésen a székelyek is hathat pénz adót vállaltak fejenként (miként a vármegyei nemesek), kivéve a földönlakókat.⁷

Báthory Gábor választási feltételeiben (1608) megfogadta, hogy a székelységet régi szabadságában megtartja. De azért az 1608 márc. országgyűlés azt kívánta, hogy az udvari nép tartására kívánt élelmi szerek adására segítségképp a fejedelem a közsékelyeket is szólítsa fel, Udvarhelyt tartandó közgyűlésükön.⁸ Milyen eredménnyel? nem tudjuk. Azt azonban tudjuk, hogy a követek költségeihez a székelyek ebben az időben is aránylagosai járultak. így Bethlen Gábor portai követsége 1000 forintnyi költségének egyharmadát magokra vállalták (1610 márc.).⁹ Még ugyanazon évben (1610 szept.) lengyelországi követküldés 3000 frt költségének egyharmadát róják ki rájuk — és pedig úgy, hogy «ettől az adótól, a költségfizetéstől sehol senki jószága immunis ne legyen».¹⁰

A diplomácia költségeire, követek járatására később is adóznak, így 1615-ben a római császárhoz küldött követek 1600 frtnyi költségét «három nemzetül» viselik.¹¹

1617-ben a nagyszombati tárgyalásra küldött követeknek «három nemzetül» 3600 frtot szavaznak meg. De már 1618-ban a «Portára való követségekre» a székelyekre nem terjed ki az adó.¹²

1616-ban római császárhoz, lengyel királyhoz küldött követnek és a konstantinápolyi «erdélyi ház» kijavítására «három nemzetül» 4000 frtot ígérnek.¹³

A konstantinápolyi követségi ú. n. «erdélyi» vagy «portai ház»ra később is adóznak. Így 1653-ban kapuszám szerint 25 pénzt. 1655. évben 50 dénárt. Ez utóbbinak az egyes székekből beszolgáltatásáról számadás is emlékezik.¹⁴

Bethlen Gábor fejedelemmé választásakor, az 1613 okt. országgyűlésen a székelyeket a bárány-dézma adótól (mit — állítólag — tőlük «semmi időben az fejedelmek számára nem szedtek) mentesítették.¹⁵ Ezt a végzést 1615-ben is megismétlik s az erdélyi törvénykönyvbe még inkább körülírva és minden állatra és terményre kiterjesztve vették fel, azt mondván, hogy «a székelységnek határiról se barom, se gabonabéli, se semmi egyéb bonumokról, se magok, jobbágyok, pásztorok és majorok Fiscus számára való dézmadással nem tartoznak».¹⁶

A rendes adótól eleinte Bethlen Gábor is megkímélte őket, de a rendkívüli szükségekre igyekszik igénybe venni segítségüket. Így 1614-ben közkinctári alapot (publicum aerarium). akarván létesíteni, melyre minden úr és nemes ember személyenként kapuszámától 2—2 firtot adott, a székelyektől is Ígéretet vett, hogy nemzeti «gyűlésekben megtalálván, az régi mód szerint, ők sem vonják ki magokat az közönséges jókból».¹⁷

Bethlen alatt az állam közterhei növekedvén, úgy, hogy az évi adó a régi 2—3—5 firt helyett portánként 10—20-ra növekedett; másrészt a székelyek (mint láttuk) a jobbágyokra lekötések által magokat mindegyre nagyobb számmal vonván ki a katonai szolgálatból: méltányosnak látszott, hogy az ilyen székely jobbágyokat adófizetés alá fogják. Az 1616-iki okt. *segesvári országgyűlés* tehát elhatározta, hogy a székely jobbágyok, aki «lófő, drabant és szabad székelyből lőtt jobbágygyá közöttük, a vármegyék módja szerint minden jobbágyról a száztíz pénzt megadják; *de csak a Portára való szükségre*». A jobbágyok «felszámolására» pedig fejedelmi biztosok küldessenek ki, «kik az székelység állapotját tudják». A vármegyékre ekkor kapuszám szerint 11 firtot szavazván meg; a székely jobbágyra ekkor annyi rovatott, mint a magyar vagy oláh jobbágyra.¹⁸ De mert csak a «Portára való szükségre» szavaztatván meg az ő adójuk (amazok az ország szükségére tavasszal már 8—8 firtot megszavaztak) a székelyek tervezett adója mégis csak mérsékeltnak látszott. De — úgy látszik — ezt sem fizették meg s hadfelkelésük miatt felmentésüket kérték az adótól; úgy, hogy a következő években ez az adómegegyezés az országgyűléseken elmaradt.

1620 ápr. 5-én azonban felújították a határozatot az országgyűlé-

sen, hogy *a török császár adójában a székelység is praestálja* ('teljesítse előbbi ígéretét, arról való (1616.) articulus szerint').¹⁹

A székely követek a nemzetgyűlésre háritották ennek a végleges megszavazását, «ők magok nem resolváltak»; az udvarhelyi közgyűlésen pedig «kemény választ adtak» a fejedelemnek, arra hivatkozván, hogy hadakat küldtek a magyarországi táborozásra, tehát adót nem fizethetnek.

Bethlen Gábor éppen a besztercebányai országgyűlésen volt elfoglalva, hol őt Magyarország királyává választották. Bántotta a székelyek szűkkeblűsége s 1620 aug. 3-án szemrehányó levelet küldött nekik, melyben kifejti, hogy «Erdély megmaradása és békessége a Fényes Portának kedve keresésében állván, a portai adót pontosan kell fizetni s abból a székelyek sem vonhatják ki magokat. Ettől az ő vonakodásuknak nem kellett volna lenni», mert a többi rendekkel egy hajóban lévén, azokkal egyenlő karban forog az ő megmaradások, békességek is. *«Ezzel adófizetésre nem vettettek. — úgymond — mert akire adó vettetik, azokat nem inteni kell, hanem azoktól behajtják. De hogy a közjóért a többi nemzeteket ne segítsék, az nem lehet; a rendkívüli adóhoz nekik is hozzá kell járulniok, mert eleitől fogva ügy volt. A hozzá küldött segédcapatokra való tekintettel, amennyiben lehet, könnyebbít ugyan terhükön, de megkívánja, hogy «az közönséges jóból» magokat ne vonogassák.*²⁰

Az 1620 szept. 29-én tartott országgyűlés, mely kapuszámbniként *«három nemzetül»* 8—8 firtot szavazott meg, újra kötelezi a székelyeket, hogy «a segesvári articulus szerint az egy-egy firtot (jobbágyonként) megadják».²¹ De hiába újítják meg a rendek 1621 ápr. 24-én a határozatot, hogy «a székelyek, miként a segesvári gyűlésben, azonképpen mostan is a császár adójában ígérnek egy-egy firtot *minden jobbágytól, affélétől, kik a zászló alól elállván, házastól, örökségestül jobbágyoságra adták magokat,* melyet minden esztendőben egyszer praestáltak»: a székelyek az adófizetést megtagadták s az erre vonatkozó fennebb idézett pont töröltetett. Követeket küldöttek ugyanis a fejedelemhez, hogy hadakozni és adót fizetni egyszerre nem képesek — és a fejedelem elhatározását a következő országgyűlésre halasztotta. Az 1621 szept. 30-iki országgyűlés megállapította, hogy a székelyek a segesvári 1616. gyűlésben tett ígéretüket mindaddig nem teljesítették, de «látván hazánkknak mostani állapotját, . . . *minden zászló alól kiállott jobbágyokért külön-külön az egy firtot beszolgáltatják»* a portai adóra.²²

Ez is csak ígéret maradt, amint a fejedelem következő évi előterjesztéséből kitetszik.

Bethlen Gábor ugyanis az 1632 szept. országgyűlésre hosszabb és megokolt előterjesztést tett a székely jobbágyság adózását illetően. Elmondja ebben, hogy igazságtalannak tartja, hogy az egész székelységen való jobbágyság (kiknek száma a tízezret meg fogja haladni) sem adót, sem dézmát nem fizet, sem hadba nem megy; így jobb dolga lévén, mint a hadakozó és a szék terheit viselő lófő, veres drabant, szabad székelynek; csak Bocskay idejétől közel 6000 székely lett jobbágyá. Midőn ezt a visszaélést megszüntetni akarván, az 1620 ápr. országgyűlésen adót kívántak a székely jobbágyoktól: *«az egy portai adónak segítségére ígérték a székelyek zászlók alól magokat elkötött jobbágyoktól valamit fizetni»*, de azt is oly sokféle mesterséges föltételekkel, hogy a fejedelem nem fogadta el és azóta függőben tartotta. Most aztán azt kívánja, hogy mindenki aki jobbágyásra adta magát, ha nem is kétszer, mint szokás, évenként legalább egyszer a portai adóban kapuszám szerint megrovassék.²³

Ennek alapján az országgyűlés, miután a székelyek jobbágyaik után a portai adóhoz hozzájárulásukat megígérték, elhatározta, hogy a székely jobbágyok összeírassanak és különválasztassék az ősjobbágy és a zsellér a többiektől.

Az összeírást a fejedelem megbízottjai (commissariusok) végrehajtották. Szigorú eljárásuk ellen a székelyek számtalan panaszt sorolnak elő az 1623 júl. országgyűlésre küldött követek utasításában. Jogtalanak tartották sok esetben lajstromban írását olyan jobbágyoknak, kiket ők ősi jogon tartottak és adómenteseknek óhajtottak továbbra is. A következő országgyűlési végzések azonban a székelyek adózásával nem foglalkoznak.

Az előzmények után azt hihetnők, hogy 1622 után a székely jobbágyok rendszeresen fizették a portai adót; de a fennmaradt adatok mást bizonyítanak: azt t. i., hogy *a székelyek csak vármegyei területen lévő jobbágyaik után adóztak*.

Már 1620-ból olyan székelyek adózásáról van szó, *«kiknek a lakságon (vármegyei területen) vagyon jószágok»*. Ezek úgy fizetik az adót, mint mások a vármegyei jobbágyok után.²⁴ 1626-ban Bradenburgi Katalin fejedelemmé választásakor a székelyek 2000 frt tiszteletajándékot szavazván meg, azt mondják, hogy *«közülök sokan kapuszám szerint is megadják»* az ajándékul megszavazott 1—1 frtot. 1628 ápr. a két rendbeli 20 frt adót azok a székelyek is megígérték, *«kiknek a vármegyéken kapuszám után jószáguk vagyon»*.

1629-ben megint csak azok a székelyek vállalnak adót, «kiknek jobbágyuk kapuszámon vagyon»?⁵ Hogy itt hozzáértendő a *vármegyékben*: mutatja az, hogy a 1630-as években minden adó megszavazásnál világosan kifejezik, hogy a székelyek közül azok fizetnek adót, «kiknek a vármegyéken jószágok vagyon»?⁶ így megy ez az 1640-es és 50-es években is, egészen az 1657 jan. országgyűlésig?⁷

Mindezekből az következik, hogy a székelyeket hiába akarta Bethlen Gábor legalább a portai adó számára megadóztatni: az erről szóló végzések hiábavalók voltak, a székelyek adómentesek maradtak s csupán vármegyei birtokaikon lakó jobbágyaik után fizettek kapuadót.

I. Rákóczy György a rendkívüli szolgáltatás tekintetében is könnyített a székelyeken, felmentvén őket az *ingyen való közmunka* alól?⁸ Azelőtt főként a végvárok (Várad, Jenő, Lippa) építésére többször igénybe vették a fejedelmek a székelyek munkaerejét, éppúgy mint nem egyszer az erszényüket. Bethlen Gábor főként nagy várépítő volt. 1615-ben azoktól a székelyektől, «kik hadban nem-menésért fejeken, jószágokon maradtanak vala», fő- és jószágvesztésük váltságául «egy hónapig való zsoldos dolgozókat kívánt Fehérvár épületire»?⁹ — Fejérvár építését főként erősen szorgalmazta s arra a székelyeket is igénybe vette. A székelyek nem szívesen viselték ezt a terhet s 1628-ban az ingyen munkától felmentésüket kérik az országgyűlésen. 1629-ben is feltételhez kötötték a megígért közmunka (gratuitus labor) teljesítését. Rákóczy eltörölvén, a mentességhez szívósan ragaszkodnak továbbra is. Midőn a végvárok építésére az országgyűlések adót és segítséget szavaznak meg, a székelyek közül rendszerint csak azokat rótták meg; «kiknek vármegyéken jószáguk vagyon». így 1649-ben Várad és Jenő építésére 1650-ben a végvárok építésére 1—1 forinttal. 1652-ben a marosszéki székely drabantokat is fölmentették a Görgény várához való adó és szolgálattól és a többi szabad székelyek közé helyezték.³⁰

A székelyek tehát a XVII. század első felében mindvégig adómentességet élveztek s lassanként a rendkívüli segélyadások és közterhek viselésétől is szabadulni igyekeztek és ez legnagyobb részt sikerült is nekik. Csak egytől nem menekülhettek; *a szék házi szükségleteire időnként kivetett rovataitól*, amilyen volt pl. az országgyűlési követek költsége. Ezt főnép, lófő, drabant és szabad székely együttesen viselte.³¹ 1612-ben a háromszéki lófők a «gyűlés-pénz adásból és egyéb teherviselésből az régi jó szokás és rendtartás ellen magokat ki akarták vonni a köztük lévő nemesség és székelység

közül». De dacára annak, hogy erről a fejedelemtől «levelet is vettek volt magoknak»: az 1652 máj. országgyűlés ezt megsemmisítette és elrendelte, hogy mindenütt mindenben a régi mód szerint «viseljék a közterheket». Az ilyen rendkívüli rovatatok beszédésére rendszeren egy vagy két külön megbízottat választott a szék, kik munkájukért rendszeren magok is kaptak valami csekély részt a felszedett pénzből.

A rendkívüli hadiadózás korszaka. (1657—1690.)

II. Rákóczy György szerencsétlenül végződött lengyel hadjárata (1657) fordulópontot alkotott Erdély s benne a székelyek történetében. Az ebből keletkezett tatár-rabság és váltságdíjak, majd a török beütések s a nagymérvű hadisarc és felemelt adók felforgatták az ország eddigi csendes, békés, virágzó állapotát és súlyos terheket zúdítottak a szerencsétlen országra. A nyomor és szenvedés általános nagy özönvizében, midőn az ország létéről volt szó és folyt a küzdelem, a székelyek sem menthették meg az ő külön kiváltságait, s főként eddigi adómentességüket. A véráldozatokhoz, melyeket viseltek, elkerülhetetlen volt pénzáldozatokkal is járulni a haza megmentéséhez.

1657-től 1664-ig a székelyek is úgy adóztak, mint az ország többi lakosai, pénzben és terményekben: a tatár-rabok kiváltására, a portai hadi sarcra s a török hadak élelmezésére.

Az 1557 szept. szamosújvári gyűlésen a tatár-rabok váltságára megszavazott rk. adóban a székelyek adóztak 10 jobbágyon felül 5—5 tallért. Lófők, drabantok, solymárok egy eke után egy, kettő után másfél tallért, félekés egy frtot; akinek vonó marhája nem volt, négyen adtak egy tallért. Úgy adóztak «mint a lófejek, marha után» a kék gyalogok, őrállók, sóvágók, háromszéki kaskötők, csiki vashámorosok; «minden házas cigány adott 1—1 frtot». Ezeket székenként és vidékenként arra rendelt adószedők vették fel.³²

1658 ápr. 2000 tallért szavaznak meg a két főtatár-rab Kemény János és Kornis Ferenc váltságösszegéhez, melynek (116,000 és 60,000 tallér) negyedrészt az ország vállalta magáfa. Ugyanazon év nov. pedig a portai adóra fizetnek a székely nemesek és lófők 10 jobbágy után 20 frtot (miként a vármegyéken) kapuszám után: az «úri, nemes és székely rend»; a szabad székelyek: lófők és drabantok fejenként 2 frtot (mint az egy házas nemesek). A taksás székely városok is úgy, mint a szabad székelyek.

1659 máj.—jún. a Portán kezesekül letartóztatott erdélyi követek

kiváltására, illetőleg a követelt török-adóhoz annyival járultak, mint 1657-ben fizettek «a tatár-rabok kiváltásába felvett adóba».

Akkor a jobbágy-szám és az «eke», illetőleg a «vonómarha» volt az adókulcs s a fej adó egészítette ki. Most s a következő években is az ökör-szám lett az irányadó az adókiutésnél. Mintha a régi ököradó térne vissza más kiadásban. És ez igen természetes volt. A székely első sorban marhatenyésztő és földmivelő lévén, a marha-szám és a földet szántó ekefogat száma volt fokmérője a gazdaságnak, a teherviselő képességnek.

, Udvarhelyszék 1659 máj. 2. közgyűlésén az «újabbban való adózásra» azt rendelte «székül», hogy akinek két ekéje jár az udvaráról, 10—12 ökre lévén, adjon 1—1 tallért; akinek 4—6—8 van, ketten, — két-ökrű emberek négyen adjanak egy tallért; «ökrödének» ha tehenük van, vagy ha nincsen is, de «jó munkatehető emberek», négyen fizessenek egy tallért. «Özvegy asszonyok, kiknek semmi marhájuk nincsen, hanem többnyire orsójával, guzsalyával él, nyolcán adjanak egy tallért. Egyházas nemesek, lófejek, drabantok az jobbágyokról is az feljebb megírt szerint contribuáljanak» (adózzanak). A jószágos, marhás özvegyek is.³³

1660 júl. a Portának megszavazott hadiadóra a jobbágy-ház és ökör mellett adóalapul veszik fel a *ló, tehén, juh* «marhát» is. Jobbágy-ház után 2 tallér, vagy 4 frt, ökör és ló után 50 dénár, tehén után 25, juh után 10 dénár fizetendő. Lófők, drabantok, szabad székelyek és özvegyeik fejenként 2 tallért vagy 4 frtot fizetnek, a marhák adóján kívül. 1660 nov. a nemesekre magukra s nem a jobbágyokra vetettek, vármegyéken és székeken, minden jobbágy és szolgáló zsellér után kivétel nélkül egy-egy tallért. Az 1660 dec. országgyűlésen a székelyek marhájára kivetett rovatokat elengedik.

Ökör után fizettek adót a székelyek (szabad és jobbágy) 1662-ben — és pedig most már 4 ökör után egy, 2 ökörért féltallért, vagy 1 frtot; a marhátlanok négyen 1 frtot.

Ezzel szemben azt az Ígéretet nyerik, hogyha a török kivonul az országból, adózással nem fognak többé terhelteni, elismervén, hogy «*az országnak rendkívül való szükségében és pusztult állapotjában, nemesi szabadságuk sérelmével kényszerítettek mostan az adózásra lépni*».³⁴

Az adózásnak szokásos neme volt a terményekben való adózás is, ami leginkább akkor fordult elő, midőn vagy saját hadseregüket kellett élelmezni, vagy idegen hadak voltak bent az országban, vagy

a török-tatár hadak a határhoz közeli szomszédos országok valamelyikében viseltek hadjáratot.

1661 ápr. az állami szükségletekre szavaznak meg kapuszám után egy-egy «kis köből búzát, vagy rozsot, kölest, babot, lencsét, borsót», vagy törökbúzát; ahol ilyen nem terem, onnan két köből zabot, vagy másfél köből árpát. Ez a székelyekre nem terjedt ki. De már 1661 nov. Ali basa 6000 janicsárja és 4000 spáhija számára rendelt élelmet a székelységnek is össze kellett gyűjteni «székes helyeken» és pedig minden tíz embertől egy-egy kis köből búzát és minden embertől egy-egy köből zabot, vagy fél köből zabot és árpát; kivéve a «tetheetleneket, kiknek semmiük sincsen».

1662 márc. Csik, Gyergyó és Háromszék és még néhány megye, «hol a benn lévő hadak el nem éltek», adnak másodszor is ugyanannyit a «török vitézek számára».

1662 okt. ugyancsak az országban bent lévő «török vitézek számukra» élésükre minden egész-ékéjű ember adott 4—4 véka lisztet s két annyi zabot, félkepejű felényit, marhátlan szegény emberek ketten egy véka lisztet és egy véka zabot, 20 ember egy berbécset, negyven ember egy tehenet; szénával a hadiszállásokhoz közel lakó «szegénség» tartozott gazdálkodni.

1664 jan. az székelységen lévő jószágos emberek «fejenként egy tallért, egyházas nemes, lófő, drabant rendek féltallért, marhás jobbágy hárman egy, marhátlanok öten egy tallért. Azok a városok, melyek kapuszám után nem adóztak, a mester légé nyekkel együtt fejenként 1 firtot. A két oláhfalviak, zetelakiak és a solymárok fejenként úgy adóznak, mint az egyházhelyes nemesek.³⁵

Ezeket a nagy terheket a székelyek nem könnyen és még kevésbé szívesen vállalták és viselték s az adómentesség elvéhez szívósan ragaszkodtak. Ezt a fejedelmek és a rendek el is ismerték és többször hangoztatták, hogy a székelyek e rendkívüli közterhek viselése miatt nem válnak rendes adófizetőkké. Midőn Barcsay Ákos 1659. aug. 23. a tordái táborban sátrában fogadja a székely főembereket, lófőket és puskás gyalogok küldöttségét és kéri hogy az 500,000 tallér hadisarchoz járuljanak hozzá, azzal is érvel, hogy *ezáltal nem válnak és lesznek adófizetőkké*, hanem csak a kivetett bírságot fizetik.

1662-ben az országgyűlési végzés is hangsúlyozza, hogy «*nemesi szabadságuk sérelmével*» kénytelenek adózni, de csak addig, míg a *török hadak bent vannak*.

Az elvi kérdés mellett a teher anyagi része is nyomasztó volt. Pedig a székelység aránylag még most is kevesebb adót fizetett,

mert csak a török adóhoz, hadisarchoz és a hadak élmezéséhez járult hozzá; de az ország rendes évi szükségleteihez nem adózott. A többiekre még inkább illett az 1664 jan. XXVIII. te. valamása, hogy *«igen megszegényedtünk, szegénységünk penig nagyobbára éhelhalásra jutottanak»*.³⁶

A török hadak kivonulása után sem sikerült a portai adótól szabadulniok, pedig 1662-ben arra ígéretet nyertek és ők ismételtlen megpróbálták. 1666-ban megtagadják az adózást, mivel nekik katonáskodniok kell. De a másik két rend (illetőleg nemzet) nem nyugodott bele, *mert közös a haza s közösen kell védelmezni olyan eszközökkel, a minővel lehet, ez pedig most legfőként az adófizetésből áll*.³⁷

Amily kedvetlen és kényszerű volt az adó vállalása; éppoly késedelmes volt annak a beszolgáltatása is. Újabb és ismételt fejedelmi rendeletekre volt olykor szükség.

A török nyomás és közvetlen veszély enyhültével a székelyek portai adóját többé nem fejenként, vagy marhaszám szerint, hanem egy összegben: 5000 tallérban állapították meg. 1665-től 1685-ig ez a főösszeg szerepel. Ehhez az alapösszeghez azonban némelykor kisebb-nagyobb pótdó járult.

A török harcok (a 16 éves háború) felújulásával Erdélynek is hadi készületeket kellett tennie, sőt 1683 nyarán a fejedelemnek is hadba kellett vonulnia Bécs felé, Győrre: így a rendkívüli adózás megint sűrűbben fordult elő.

Az erdélyi törvénykönyvbe irányadóul az 1667. XXIX. te. adókiivetése vétetett be. «Mivel Isten után ez hazának megmaradása — mondja a te. — áll a Porta kedve keresésében, amely is fundáltatott az adóban, melyre nézve senkinek sem kedvezhetvén ez hazában, kellett adót mostan felvetnünk az alább megírt mód szerint: kapuszám után vetettünk egy kapura tall. imp. (t. i. császári tallért) 15-öt». Következnek a vármegyék kapuszáma, városok adóösszege, rovatlan faluk lélekszáma, egyházas nemesek létszáma stb. elősorolása. Közben: «az egész székelység adjon tall. imp. 5000.» Külön vannak előszámlálva a székely városok. E szerint «Marosvásárhely, lévén 34 kapu» (mert kapuszám szerint számított) fizet 465 tallért. A többiek mint «taksások» (nem kapu szerint, hanem egy összegben) fizetnek, ú. m. Kézdivásárhely 100, Udvarhely 35, Bereck 30, Ilyefalva 20, Sepsiszentgyörgy 10, Csíkszereda 15 tallért.³⁸

A hadiszerencse a császári hadaknak kedvezvén, ezek 1685

őszén az erdélyi részekre (Kővár-vidékére és Máramarosba) szállítottak télyi kvártélyba: Erdélynek kénytelen-kelletlen élelemről kellett gondoskodnia. Az 1685 nov. országgyűlés «az ország véghazai és bizonyos városokban szállítandó élésről» intézkedvén, a székelységen lévő jobbágyságra 20—20 személyre kivetnek két kis köből búzát és egy kis köből zabot. Zetelaka és a két kiváltságos Oláhfalva lakosai hasonlóképpen. Udvarhely városa 2 köből búzát és 10 köből zabot, Csíkszereda 5 köből zabot, Kézdivásárhely 10 köből búzát, Bereck 2 köből zabot, Sepsiszentgyörgy 6 köből búzát, Ilyefalva 6 köből búzát és ugyanannyi zabot kénytelen adni. A háború mind-egyre nagyobb mérveket öltvén, miután már Erdélyt is közvetlenül érintette, német hadak szállván meg egy részét: ezeknek ellátására nagy összegek és sok élés kivántatott s így az adó is arányosan növekedett. .

1686-ban Buda visszafoglalása előtt a máj. országgyűlési adó-kivetésben a székelyeké megkétszereződött: 10,000 írtra szabták s azonkívül minden jobbágyra külön 50—50 pénzt. A taksás városokra külön aránylagosan: Bereckre 120, Kézdivásárhelyre 400, Sepsiszentgyörgyre 40, Ilyefalvára 80, Udvarhelyre 140, Csíkszeredára 60 frtot. (Marosvásárhely kapuszám szerint adózott.) Országos főadószedővé a székely Ugrón Ferencet nevezték ki.

Még ez sem volt elegendő. Mert a fejedelem 1686 aug. 9-én Scherfenberg csász. tábornokkal 50,000 tallérban egyezvén meg, hogy német hadait kivigye az országból: erre a székelyek egy összegben (Aranyosszéken) kívül 6000 írttal járultak, melyből Háromszékre 2400, Csík-Gyergyó-Kászonszékre 1600, Udvarhelyszékre 1600 és Marosszékre 400 firt rovatott ki. A taksás városok a tavalyi adó szerint fizettek.³⁹

Budavár visszafoglalása (1686 szept. 2.) a lehanyatló török hatalom helyett a német hadak önkényének nyitott tág teret Erdélyben, mely most már két malomkö között őrlődött. A császár-királyyal elmulasztották a végleges szerződést megkötni, — a török Portától sem mertek elszakadni s 1687 júl. megszavazták a portai adót is, melyből «az székely natióra közönségesen 15,000 firt esett».. Azonkívül Udvarhely városára 140, Kézdivásárhelyre 400, Sepsiszentgyörgyre 80, Ilyefalvára 80, Bereckre 80 és Csíkszeredára 60 firt.

1687 őszén Károly lotharingiai herceg, a budavári győzelmes fővezér hadaival megszállotta és kardcsapás nélkül hatalmába kerítette Erdélyt. Az 1687 nov. 7. fogarasi országgyűlés rengeteg adót vetett ki (a legnagyobbat, mit erdélyi országgyűlés addig meg-

szavazott). A székelyekre 100,000 frtot vetettek. 1688 jan. pótlólag még 3000 köből zabot és a taksás városokra 5—10—15—20—35 köblöt.⁴⁰

A bécsi kormány 1688 elején Caraffa tábornokot, mint Magyarország és Erdély katonai főparancsnokát azzal a megbízással küldötte Erdélybe, hogy az országot a török Portától végleg elszakítsa. A Caraffával kötött szerződés újabb terheket rótt az országra, egyebek közt 30,000 köből búzát (1688 márc.), melyből a székelysége esett 5000 szász köből, a székely városokra külön 8—10 köből. Az 1688 máj. megszavazott 500, kasos, ernyős tábori társzekérből a székelyeknek 26-ot kellett előállítani s a városoknak még négyet, hat-hat ökörrrel és két-két béressel.

Erdélyt ekkor a fejedelem mellett 11 tagú «delegatio» igazgatta s ezeknek ellátására (1688 jún.) megszavazott összeghez a székelyek 3500 forttal járultak. A delegatio (1688 nov. 3.) «az római szászár vitézi szükségekre» kivetett zab és szénából Háromszékről 110 köblöt rendelt a Barcán táborozó németeknek.

Az 1688/9-iki adó még növekedik. «Az egész székely nationak is ő kmgek (a rendek) semmiképpen nem kedvezhetvén, az tavalyi pénzbeli adójukat nevelni kellett 20,000 írttal; teszen in summa 120,000 frtot». Ezenkívül a székely taksás városok fizetnek: (Marosvásárhely 7750), Udvarhely 450, Csíkszereda 180, Ilyefalva városa 300, Sepsiszentgyörgy 125, Kézdivásárhely 1250, Bereck 315 frtot. Ehhez hozzájárulnak a szolgarendek is tehetség szerint, a molnárok fejenként egy-két írttal, a falusi csorda- és juhpásztorok 1—1 írttal. A császári hadak élelmére pedig közel negyedfél ezer köből búzát, 12,000 nél több köből zabot, m. e. 1700 mázsa húst, bort (ezt csak Marosvásárhelyről) és szénát vetnek ki.

Ezzel még nem érték be ebben az évben, mert 1689 júl. adópótléku kivetnek a székelyekre 6000 frtot (egyszerre), a városokra kétszeresen 20-tól (Sepsiszentgyörgy) 30—40—60—70—200 (Kézdivásárhely) — 1240 (Marosvásárhely) frtot.

Az 1690-ik év első felére a rendek a *székely nemzet* «sok terhelését méltó tekintetbe névén» megelégedtek 25,000 frt és 15,000 köből zab ígérésével. Ehhez járult még Marosvásárhely adója 31 kapuról: 6200 frt, hús 93 mázsa, zab 310 véka, búza 317 véka, bor 112 (13 vedres) hordó, széna 93 szekér. A taksás székely városok 10—26 frtot fizettek s megfelelő hús, búza, zab, széna mennyiséget, hol mi termett inkább.

Az évi adót 1690 ápr. 4-én 800,000 írtra kipótolják s ebben

az «egész székelysége» vetnek még 6000 frtot s a taksás városokra 15—100 frtot.⁴¹

Ez volt I. Apafi Mihály uralkodása alatt az utolsó adómegajánlás. Ő még az országgyűlés alatt Fogarason ápr. 15-én meghalt.

Pár hónap múlva váratlan és hirtelen fordulatot vett Erdély története. Thököly Imre török sereggel betört Erdélybe s a zernesti csatában levervén Heisler német és Teleki Mihály erdélyi főgenerális magyar hadait (1690 aug. 21.), a keresztyénszigeti országgyűlésen az erdélyi rendek által fejedelemmé választott (1690 szept. 15.).

A székelyek adómentességének visszaállítására ez az országgyűlés biztató hajnalhasadásnak mutatkozott. A 16. törvénycikk «*a székely natúrnak szabadságában való megtartását*. Ígéri és az ingyen közmunkákkal (gratuitus labor) és egyéb szabadságok ellen való dolgokkal terheltetését a székelyeknek «meg nem engedi». Miután pedig az új fejedelem az adót a Bethlen Gábor idejébéli adóra szállította, a székely nemzetnek megígérte, hogy adójukat jövődben elengedi, minthogy az akkori időben az adózással nem terhelttek». (17. te.)

A hadak fenntartására azonban 40 napi élést vetvén ki (32,000 k. búzát, kapunként 8 köblöt): a székelysége esett belőle 3000 köből, 4 taksás városra 15—15 köből, Kézdivásárhelyre 25. Zab (kapuszám után 24) a székelysége 8000 köből és a taksás városokra 6 x 25. Vágómarha (kapuszám szerint) a székelysége 1500, a városokra 4X2 és 4 (Kézdivásárhelyre) esett. Vaj 350 veder és a városokra 4X2 és 4 veder (Kézdivásárhelyre). Méz ugyanannyi.

Thököly fejedelemsége rövid pünkösdi királyság volt, a császári hadakkal nemsokára kiszorították Erdélyből s az előbbi állapotok visszatértek — a nagy adózással és a katona-élelmezéssel együtt, melytől a székelyek sem menekülhettek. Thököly beütésének politikailag annyi haszna volt, hogy Leopold császár-király kiadta a róla nevezett híres diplomát, mely biztosítja a székelyek adómentességét s ezzel szemben hadkötelezettségüket.

A székelyek adómentessége tehát elvben a XVII. század folyamán mindvégig megvolt, de a török inváziók óta (1657-től) Erdélynek a császár-királyi uralom alá kerülésig (1690) a viszonyok kényszerűsége miatt a székelyeknek is viselniök kellett a rendkívül súlyos közterhetet s így adómentességük papiroson maradt s üres, pusztá szóvirág volt.

¹ E. O. E. IV k. 147. 1. ² Ugyanott, 164 — 65. 1.

³ E. O. E. V. 429. 1. ¹ Ugyanott, 216. 1.

⁵ Ugyanott, 143. 1.

⁶ Udvarhely vm. levéltárából: Articuli universitatis. V. ö. Udvarhely vm. tört. 319. 1.

⁷ E. O. E. V. 549. 1.

⁸ E. O. E. VI. k. 95, 1.

⁹ Ugyanott, 175. 1.

¹⁰ Ugyanott, 191. 1.

¹¹ E. O. E. VII. k. 252. 1.

¹² Ugyanott, VII. k. 437, 474. 1.

¹³ Ugyanott, 323. 1.

¹⁴ E. O. E. XI. k. 168, 192, 204. 1.

¹⁵ E. O. E. VI. 361. 1.

¹⁸ Appr. III. LXXVI. 15. 1.

¹⁷ E. O. E. VI. 414. 1.

¹⁸ Ugyanott, VII. 388. 1. (Ekkor

már 10 jobbágy számított egy portára.)

¹⁹ Ugyanott, 541. 1.

²⁰ Tört. Tár 1887. 195. 1.

²¹ E. O. E. VII. 550. 1.

²² Ugyanott, 561. 1.

²⁴ E. O. E. VIII. 104. 1.

²⁴ E. O. E. VII. 541. 1.

²⁵ Ugyanott, VIII. 318, 493, 495. 1.

E. O. E. IX. k. 84, (1630), 264, 281. (1631), 315. (1632), 399. (1634), 462.

(1636), 589. (1637).

²⁷ Ugyanott, XI. 247. 1.

²⁸ 1630 jan. IV. te. A fejedelem «Az gratuitus labor praestálásából immunissá, tötte a székely atyánkfiait is». (E. O. E. IX. 101. 1.)

²⁹ Ugyanott, VII. 355, 495. 1. ³⁰ E. O. E. XI. 61., 71, 158. 1.

³¹ Udvarhely vm. tört. 326. 1. ³² E. O. E. XIII. 527. 1.

³³ Tört. Tár 1889. 142. 1.

³⁴ E. O. E. XII. 444, 457, 483.1. — XIII. 190.1. Erre az 1794/95 és 1810/11-iki adómentességi emlékiratok is hivatkoznak.

³⁵ Ugyanott, XIII. 85, 128, 190, 292. 1.

³⁸ E. O. E. XIII. 291. 1. ³⁷ Ugyanott, XVI. 165. 1.

³⁸ E. O. E. XIV. 228. 1. és Compilata V. 44—45.

³⁹ Ugyanott, XVIII. 370, 498, 546. 1.

⁴⁰ Ugyanott, XIX. 186, 315. 1. Alvinczy P. Okmánytára II. k. 236. 1.

⁴¹ E. O. E. XX. k. 159, 161, 258, 313, 316. 1. — K. Papp Miklós: Tört. Lapok I. 550. 1. — 1690 jan. 14. a kapuszám után kirovás «Vásárhely városát ide nem értve» történik.

XXII.

A székely városok.

A magyar nem volt városalkotó nép, a székely még kevésbé» A magyar a puszták fia, a székely békében «erdőlő» (erdőirtó), baromtenyésztő s mint harcias népnek eleme a háború volt» Vár és város nem fért össze sem szellemével, sem alkotmányával» Szellemével nem, mert nem a kőfalakban, de a nyílt személyes bátorságban kereste a biztonságot; alkotmányával nem, mert a vár, a kőfal, az erődítés különleges hatalmat jelent, mely hatalmaskodás, elnyomatással jár, ami a székely népszabadsággal ellentétben állott» A város a Székelyföldön tehát mesterséges, idegen palánta, mely nehezen gyökerezett meg s félig-meddig mindig ilyen idegen maradt» Igazi várost, kerített várost, hiába keresnénk a Székelyföldön»

A mi város a Székelyföldön mégis alakult, azok az elengedhetetlen életszükségletnek kívántak eleget tenni» Főhelyre, amely kiemelkedik a környezetéből, minden intézménynek szüksége lévén, ahol a kormányzat *udvar-helyét* választja: az ilyen (olyan, amilyen) fővárossá alakul (Székelyudvarhely)» A vidékeknek, folyóvölgyeknek, a nép-telepedési székeknek megvannak a magok természetes és földrajzi fekvés által kiszabott központjaik; ahová gravitálnak, ahol áruikat kicserélik, szükségleteiket beszerzik, szóval amelyek *vásártartásra* alkalmasok: az ilyenek, mint *Vásárhelyek* előbb-utóbb városokká alakulnak» (Székely-, később *Marosvásárhely, Torjavására, később Kézdivásárhely.*)

Némely vidékek *központjai* már a székelyek betelepédése alkalmával is lakottak lévén: központot jelentő szláv nevöket (*szrodek*) átvették a székelyek is s lett belőlük *Csíkszereda, Nyárádszereda*.

A népesebb, központi helyeken nagyobb templomok, szentegyházak épülvén s valamelyik szent tiszteletére avatattván fel: ezeknek a nevét kapta a város is» Onnan kapta nevét Sepsiszenigörgy, Gyergyószentmiklós, Székelybe *rész túr*.

A székely központi helyek városá alakításukat Zsigmond királynak köszönhetik» Ez a városalapító király 1427-ben Kézdiszék előljáróinak meghagyván, hogy Torjavásárt (a későbbi Kézdivásárhelyt) városi kiváltságai élvezetében ne háborgassa: egybek közt azt mondja, hogy minden székely székben egy-egy város van, melyek szabadalmakkal vannak ellátva s ezek között egyik Torjavására»¹

Melyek voltak ezen városok, az oklevélből nem tűnik ki; de következtethető, hogy ezek: Marcsszékből Székely vásár hely (a mai Marosvásárhely), Udvarhelyszékben Székelyudvarhely, Kézdiszékből Torjavására (Kézdivásárhely), Sepsiszékből (az 1461-ben oppidumnak nevezett) Sepsiszentgyörgy, Aranyosszékből Felvinc, Csík-székből Csíkszereda és tán Keresztúrszékből Székelykeresztúr, mely már 1459. évben oppidum névvel jő elő.²

Zsigmond király kiváltságlevelei közül egyik sem maradt ránk, de következtethetjük a későbbi fejleményekből, hogy minden városnak egyenlő önkormányzati jogot (autonómiát) adott, mely feljogosította bíróválasztásra, kivette a szék hatósága alól közigazgatás és törvénykezés dolgában és szentesítette a szék közterheitől. Vásárjogot is kellett nyerniök, amiről később oklevelek részletesen intézkedtek.

A székely városok között a legjelentékenyebb volt *Marosvásárhely*, mely a még a XVI. században is Székelyvásárhely (latin oklevelekben Forum Siculorum, Zekulvasarhel, Zekelvasarhel) nevet viselt. Kedvező természeti fekvése, a termékeny és tágas Maros-völgyében, a fában gazdag székely havasok és a bőtermésű Mezőség közelében, a termények, állatok és árúk kicserélésének és a közigazgatásnak központi helyévé tette. Vásárhely neve mutatja, hogy főéletére a kereskedelem volt. A név azt is tanúsítja, hogy már a XIV. században némi városi (vásártartó) jellege lehetett, bár a XIV. századbeli oklevelek kifejezetten városnak még nem nevezik.³

1380-ban még a szék bírója és hadnagya gyakorol benne bírói jogot, szökött jobbágy elfogatási. Városnak (civitas) 1409-ben nevezi először oklevél s a XV. század folyamán mint oppidum fordul elő. 1460-ban a székely ispánok Vásárhely város bíráiról szólnak, ami az önkormányzatnak kétségtelen jele.⁴

Ez az önkormányzat volt a legbecsesebb joga a városi polgároknak, amit a nemesi székkel szemben féltékenyen őriztek. Nem ok nélkül, mert a szék tisztviselői nem szívesen látták a városok elkülönítését a széktől s kiváltságaikat, melyekkel a közterhek viselése alól magukat kivonták, a nemeseket pedig kizárták a városi jogok és jövedelmek élvezetéből. Annál nagyobb volt a súrlódás és versengés, mert a székely városok a székgyűlések hivatalos helyei voltak és nemeseknek is házai, birtokai lévén a városok területén, az érdekösszeütközéseknek bőséges tere és alkalma nyílt.

A városi kiváltságnak egyik leglényegesebb része az volt, hogy a polgárt csak saját törvényszéke előtt lehetett perbe idézni. Különben

is általános perjogi elv volt Erdélyben, hogy a felperesnek az alperes ellen ennek illetékes fóruma előtt kellett pert indítani.

Ebben a jogukban védelmezi a marosvásárhelyi polgárokat Mátyás király 1470-ben, midőn panaszukra megparancsolja az erdélyi vajdának, hogy őket jogaikban ne háborgassák, őket zaklatni és megzálogolni senkinek ne engedjék, hanem akinek ellenük követelések van, azt a város tanácsa előtt törvényesen keressék.

A szék bírái annál kevésbé respektálták a városi kiváltságokat és önkormányzatot, mert előfordult, hogy a városi lakosok közül némelyek perüket a szék elibe vitték s ezekben a székbírák ítéletet hoztak. Ez ellen a város jogorvoslatot keresvén, Báthory István vajda és székely ispán 1485-ben Marosszék tiszteinek megtiltja, hogy a vásárhelyi lakosok pereiben, kik régi törvény és szokás szerint minden köztük keletkezett perben magok kell hogy ítéljenek, többé ítékezni ne merjenek?

A székely városok a székektől való független törvénykezési jogukhoz később is féltékenyen ragaszkodtak és ítéleteiket a székek elé felebbezni nem engedték.

Marosvásárhely városának ezt a jogát aztán megerősíti Szapolyai János, mint erdélyi vajda és székely ispán (1519), később mint magyar király (1531), majd Izabella (1557) és II. János király (1560), a város egyéb jogaival egyetemben. Báthory Zsigmond fejedelem is ad a városnak védőlevelet (protectionalist) arról, hogy városi polgár a maroszéki királybírák előtt törvényt állani nem tartozik.⁶ Nagyobb perek felebbezhetők voltak a széken kívül álló magasabb fórumok (székely nemzetgyűlés, ispán, kir. tábla) elibe. Marosvásárhely 1604-iki perrendtartása a királyi táblát jelöli meg felebbezési fórumul.⁷

A Székelyföldnek kétségtelenül Marosvásárhely volt legjelentékenyebb városa, mely a szomszéd falvakat (6–8-at) magába olvasztva és telepítve már a XV. században jelentékeny város volt.⁸ Neve (Forum Siculorum) először az 1332–36-iki pápai tizedlajstromokban fordul elő. Nagy Lajos királyunk négyszer fordul meg a városban (1360, 66, 67, 70-ben) s okleveleiben már Székelyvásárhelynek nevezi. 1451-ben ott tartották az első ismeretes székely nemzeti gyűlést, melyben a székely örökösödés rendjét megállapították.® Mátyás királytól 1482-ben vásárjogot nyert, évenként három országos vásár tartására. A legnagyobb kiváltságot akkor nyerte, midőn Bethlen Gábor 1616 április 20-án szabad királyi várossá tette, mi által az

összes székely városok fölé emelkedett, mert ilyen több nem volt az egész Székelyföldön.

Ebben a kiváltságlevélben nevezetes az, hogy a vásárhelyiek régi törvényeit megerősítvén, elrendeli, hogy a város területén lakó vagy ezután oda települő nemesek személyükre nézve nemesek maradnak ugyan, de házaik és a város határán lévő földjeikre nézve a város törvényhatósága alá tartozzanak s annak közterheit a polgárokkal együtt viseljék.

Ezt a városban lakó nemesség magára nézve sérelmesnek tartván, a városba «bebíró» nemesek felfolyamodással éltek az ellen, hogy őket a városi tanács házaik után ravatallal, adóval terheli. Bethlen Gábor 1616 aug. 15. a város tanácsához intézett rendeletében helyt adván kérésüknek (azzal a megokolással, hogy a nemeseknek házaikról oly régi szabadalmaik vannak, melyek a város most nyert kiváltságainál régebbiek s mivel, a ki prior tempore, potier est jure), úgy intézkedik, hogy a nemesi házak, a nemesek és ott lakó emberek minden adótól és közteherviseléstől mentesek legyenek.

A városban lakó nemesek és polgárok versengése állandó tárgya volt a székely városoknak. A nemesség adómentességét minden erejével védelmezte, viszont a polgárság a városi közterhek viselését kívánta a köztük lakó nemesektől is. A városok szabadalmainál régibb nemes házak mentességét még eltúrta a város, de újabb nemesítések és megvásárolt vagy örökölt polgári házak adómentesítését nem. Ebből sok viszály és perlekedés keletkezett.

Legnevezetesebb volt az udvarhelyi nemesség és polgárság évszázadokon át tartott viszálya.

*

Székelyudvarhely, mint város, nem volt oly jelentékeny, mint Marosvásárhely. A Székelyföld középpontján feküdvén és az anyaszék fővárosa lévén, ez lett ugyan a székely főtörvényszék helyévé, a nemzeti gyűlések színhelyévé, a nemzeti levéltár őrizőjévé s a székely közigazgatás központjává, de királyi várossá nem fejlődött és a polgárság a benne lakó nemességet nem tudta magába olvasztani.

Udvarhely neve is a pápai tizedlajstromokban jó először elő (1332—37). 1357-ben itt tartott székely nemzetgyűlésről van tudomásunk.¹⁰ Itt a városban laktak rendszeren a székely alispánok; az ispán rendes lakóhelye *Görgény vára* volt.

Nem lévén helye itt Udvarhely város történetébe mélyebben

behatolni, csak a városi élet kimagaslóbb és jellemző nyilvánulásaira szorítkozom. Történetét megírtuk: Jakab Elek a fejedelmi kor végéig s én 1690—1848-ig.

Udvarhely is valószínűleg Zsigmond királytól kapta városi szabadalmait. Oklevélben mezőváros (oppidum) jelzővel először 1485-ből ismeretes. A szék kapitányát, mely itt székelt, már 1448-ból említi oklevél. A város, mint az anyaszék (sedes capitalis) főhelye mindinkább nagyobb szerepet játszik. Itt tartják 1505-ben azt a nevezetes nemzetgyűlést, mely az udvarhelyi 17 személyű főtörvényszéket felállítja.¹¹ Innen indul ki a székely fölkelés 1562-ben. Székely Antal Udvarhelyre hívta össze a székelységet, mely inenn indul a fejedelem ellen. Leveretésük után itt építik fel főkentartásukra az egyik kir. várat: *Székelytámadt* név alatt, melyben aztán a *hat székely szék főkapitánya* székelt. Innen sanyargatják e század folyamán az adófizetés alá vetett székelyeket, itt gyűjtik össze a székely székekből az adót. Udvarhely polgárai is sok terhes szolgálatra kényszerítettek ebben az időben, dacára kiváltságaiknak.

A régi kiváltságokhoz csak nemrégén járultak újabbak. *Izabella* királyné 1557-ben a portai adón kívül minden kir. adótól mentesítette. 1558-ban kelt kiváltságlevelében kivette a várost a szék hatósága és minden terhei alól s meghagyta a szék tisztjeinek, hogy azon szabadságokban, amiket más városok is élveznek, ne akadályozzák, közterhekre ne kényszerítsék, ügyeiket saját bírójuk az ő régi szokásaik szerint igazgassa. 1564-ben *János Zsigmond* is elrendeli, hogy a nemesek és katonák Udvarhely és Keresztúr mezővárosok polgáraitól ingyen fuvarozást, az iparosoktól ingyen munkát ne követeljenek, a házaikból kiszorított polgárokat bocsássák vissza, az elvett ökröket, lovakat fizessék meg.¹²

Mihály vajda betörésekor 1599-ben az általa felbujtatott székelek a háromszéki Várhegygel együtt Udvarhely várát is lerombolták, melyet a lécfalvi országgyűlés 1600-ban Udvarhely, Gyergyó és Háromszék által és rovására rendel újra felépíttetni.

Ezekben a zivatáros időkben, főként a Bástá korszakában a székely városok is sokat szenvedtek. A martalóc hadak feldúlták, felégették, kirabolták és elnéptelenítették. Udvarhelyen az 1602 aug. 11. összeírás szerint mindössze 82 lakos (családfő) esküszik fel a császár-király hűségére, köztük egy nemes (Sámbokréti Deák Mihály), 15 lófő, 54 szabados, 1 drabant és 1 jobbágy. Ezzel szemben Marosvásárhelyt 1602 augusztus 16. 166 lakost esket fel Basta,

kik közt nemesnek van jelölve 5, drabantnak 7, a többi 154 nyilván polgár?³

A fejedelemség fénykorában (Bethlen és a két Rákóczy alatt) a székely városok is fellendülnek, újabb kiváltságokat nyernek, céheket alakítanak, ipart és kereskedelmet űznek, autonómiájukat fejlesztik.

Bethlen Gábor Udvarhelynek 1623-ban adott kiváltságlevelében elrendeli, hogy az ott lakó nemesek és nemtelenek, jobbágyok minden közterheket a polgárokkal együtt viseljének; sőt az is, aki személyére nézve nemes, de polgári vagy nem-nemes házban lakik, adót fizetni és a közterheket hordozni tartozik. A szék tisztei a város ügyeibe ne avatkozzanak, a polgárok ügyeiben a város bírója és esküdtjei ítéljenek. A piac jövedelmét, a vásárvámot, melynek egyrészét a szék tisztei magok számára akarták lefoglalni, más szabad városok kiváltsága szerint a városnak ítélte.¹⁴

Z. *Rákóczy György* 1634-iki kiváltságlevelében még határozottabban hangsúlyozza, hogy a személyes nemesség városi házat, telket meg nem nemesít és nem tehet adómentessé. Hogy ennek az elvnek érvényt szerezzen, felhatalmazza a várost, hogy az olyan nemes házát, vagy birtokát, aki háza vagy telke immunitását (adómentességét) nem tudja igazolni, de azért a polgári teherviselés alól kivonná magát, a vételár visszafizetésével váltsa-meg.

A viszály a városi polgárság és bennlakó vagy bebíró nemesség közt nem szűnt meg, sőt mindinkább fokozódott, úgy, hogy többször megismételt alkudozások, egyezkedések dacára eltartott kétszáz évig!¹⁵

Az erdélyi törvénykönyvben is benne van, hogy «Udvarhely városának régi privilégiuma confirmáltatott, amennyiben nem derogál a nemesi szabadságnak; . . . akik a városban szabad funduson nem lagnak, arról való constitutio szerint adózni tartoznak és egyéb terheket is viselni; a korcsomálás a vár szükségére reserváltassék, az eddig való usus szerint».¹⁶

A városi lakosság két eleme között a számarány megváltoztával, a nemesség túlnyomóvá válván, 1720 jan. 28-án új egységre lépett a két elem, melyben a polgári rend lemondott a piaci adó- és vámjövödelmek kizárólagos jogáról s felét a nemességnek engedte át. Azzal okolja meg engedékenységét, hogy tekintettel a privilégiumos rend megfogyatkozására, gondoskodni kívánnak, hogy a postálkodás és fuvarozás fennakadást ne szenvedjen, amit a nemességre hárítanak.

Udvarhely polgársága így a XVIII. század folyamán csak névlegesen maradt meg kiváltságos rendnek, a valóságban a városi nemességgel osztozott a közjöveldelmekben.

A nemesség még ezzel sem elégedett meg, hanem a nyert engedmények után az eddig még a polgárság kezében maradt városi törvénykezés (jurisdictio) ellen irányította törekvéseit. Egymást érik ez ellen sérelmek a nemesek — és a panaszok a polgárság részéről. A guberniumnak kell mindegyre bele avatkoznia. Úgy, hogy ez 1783-ban hetedszer emel óvást a polgárok független jurisdictiojának tiszteletben tartása érdekében.

A nemesség a városi közigazgatás dualisticus voltát 1815-ben nyíltan hirdeti. «Udvarhely városában két jurisdictio vagyon (írták) ú. m. nemesi és privilegizált, két communitások». A valóságban tényleg úgy volt; hiába volt elvileg csak egy: a városi polgári jurisdictio. Hiába történtek újabb kiegyezési kísérletek, az «unió» nem sikerült.

Amit a rendi féltékenység nem tudott megoldani, azt az önkényes uralom intézte el. Midőn 1848 végén br. Heydte császári dragonyos kapitány a székely népfölkelő sereget visszaszorítván, nov. 16-án Udvarhelyet megszállotta, első teendői egyike volt, hogy a polgárok, nemesek és a várfölde különböző jogszolgáltatását megszüntesse s az egyesített városi közigazgatás élére az unió egykori lelkes hívét, Száj del János volt főbíróát állította.

*

Más székely városokban is fordult elő versengés a polgárság és nemesség között, ha nem is olyan éles és hosszantartó, mint Udvarhelyen. A többi városokban ugyanis kevesebb volt a nemes ember s a régi birtokos nemesek néhol jókorán különváltak a polgárságtól, így *Sepsiszentgyörgy* városában a birtokos nemesség külön faluközséget alkotott, mely a szék tisztségétől függött, míg a város polgárságának külön önkormányzata volt. A város és falu területileg nem volt elválasztva, sőt a falusiak a városiakkal összekeverve laktak, de közigazgatási hatóságuk teljesen külön volt választva.¹⁷ Ennek is történeti fejlődése volt és eredeti oka a polgárság és nemesség versengésében keresendő, ami visszanyúlik a XV. századra és folytat a XVI. század folyamán is.

Sepsiszentgyörgyöt is valószínűleg Zsigmond király tette mezővárossá, aki 1427-ben huzamosb ideig tartózkodott s több oklevelet

adott ki ott. A székelyek alispánja 1461-ben s a vajda és székely ispán 1477-ben mezővárosnak (oppidum) nevezi.

Városi független hatósági joga azonban kétségben vonatván, a szentgyörgyi polgárok a székely nemzet 1492-ben Udvarhelyt tartott gyűlésén felszólaltak és azt állították, hogy Szentgyörgy a hét székely-székben levő királyi kiváltságos városok egyike. De ez ellen az ott lakó sepsiszéki előkelő székelyek tiltakoztak és a városi jogok sérelmével arra törekedtek, hogy a város jogai, amikkel eddig éltek, eltöröltessenek és a székely faluk közé soroztassék. Báthory István vajda a vele lévő székülőkkel 1492 szept. 23. úgy ítélte, hogy Szentgyörgy Sepsiszéknek legyen alá rendelve a többi ottani falvak módjára és mint nem felszabadított és nem kiváltságos hely a székely jognak legyen alávetve.

Báthory István azonban mintha maga is érezte volna, hogy ez az ítélet nem egészen igazságos, vagy időközben újabb kir. rendeletet látott, már két hét múlva (1492 okt. 7.) oltalma alá veszi a várost. Azt mondja, hogy jóllehet Sepseszentszentgyörgy mezővárost nem rég kelt ítéletlevelében Sepsiszék alá vetette, de nehogy az ottani székelyek a várost és annak polgárait a szokásosnál nagyobb alárendeltségre szorítsák, kijelenti, hogy a város nem annyira felszabadítatlan (illiberata), hogy az ő protectioja és az alól a védelem alól, ami felől királyi levelet vett, elhagyná, sőt inkább az ő régi és mostani törvényhatóságát (jurisdictio) illetőleg különös kegyelmébe veszi. Meghagyja azért a széknek, hogy őket eddigi szokott, jogos és törvényes jogszolgáltatásukban ne háborgassák, a széktisztek abban esztendőn által csak egyszer, harmadmagokkal szállhassanak meg és a város lakosaitól ajándék címén követelt tartozásokat engedjék el.

Az erdélyi vajda és székely ispán 1508-ban is mezővárosnak (oppidum) nevezi!¹⁸

Vásártartási jogára főként a versenytársat túrni nem akaró szomszéd Brassó város volt féltékeny. 1510-ben ugyanis panaszt emel *IL Ulászló* királynál, hogy a székelyek Szentgyörgyön vásárt kezdetek tartani, ami sérelmes az ő jogaikra s ami által erősen károsodnak. A király hallgatván kérésükre, rendeletet küldött Bazini és Szentgyörgyi Péter országbíró, vajda és székely ispánnak, hogy a vásártartást Szentgyörgyön ne engedje s a brassái polgárokat jogaikban a székelyek ellen védelmezze.

(Ugyanezt a vásárt eltöltő rendeletet átírta és megerősítette I. Ferdinánd király is 1555-ben.)

Szentgyörgy nem nyugodott belé, hanem pert indított miatta. Az Udvarhelyt tartott székely nemzeti gyűlés 1514-ben már foglalkozott ezzel, de a per a vajda-ispánhoz felebbezettetett, aki meghagyja, hogy a per eldőlteig senki Szentgyörgyön kir, huszadköteles árúkat ne merjen árulni. *Szapolyai János* vajda és székely ispán 1514 okt. 11. Brassó város panaszára megparancsolja Szentgyörgy mezővárosának, hogy Báthory István vajdának a király által is megerősített ítélete ellenére Brassó városa és a királyi huszad jövedelem kárára országos és hetivásárokat tartani ne merjen.¹⁹

Ebből látjuk, hogy a port Szentgyörgy elvesztette. Szapolyai egy későbbi (1519) okleveléből az is kitűnik, hogy az eddigi mezővárost faluközséggé lenni ítélték és a mezőváros nevet tőle elvonták.

Érdekes jelenség, hogy most már Sepsiszek fogja pártját Szentgyörgynek és védi annak városi jellegét és vásártartási jogát. A vajda 1519-ben szemrehányással illeti a széket, hogy nem féltek azt mezővárossá tenni, dacára a jelzett ítéletnek. Egyben Brassó kérésére elrendeli a székeknek, hogy a többi falu módjára községként tartsa s vásárt tartania semmiként meg ne engedje, mert (teszi hozzá) különben orvoslatról gondoskodunk és tovább túrni nem akarjuk.²⁰

Különös eljárást tapasztalunk *IL Lajos* király részéről Sepsiszentgyörggyel szemben. 1520-ban egyszer vásárjogot engedélyez nekik s még ugyanazon évben kétszer is eltiltja. 1520 május 27-én ugyanis a városnak ahhoz az egy országos és heti vásárhoz, melyet eddig a régi magyar királyok engedélyéből tartani szoktak s melyből elegendő levelök volt, de azt véletlenül (amint mondják) elvesztették, még két országos vásárt engedélyez.²¹

Ezzel ellentétben 1520 okt. 11. ugyancsak *IL Lajos* király megparancsolja Szapolyai János erdélyi vajdának, hogy a sepsiszéki székelyeket tiltsa el, hogy Szentgyörgy mezővárost (oppidum) szabad várossá (civitem liberam) tegyék és benne a kir. huszad kárára s a szászok elnyomására vásárt tartsanak, amit Báthory István néhai erdélyi vajda is a székelyek udvarhelyi közgyűlésében kelt ítéletével megtiltott.

1520 okt. 23-án ugyanilyen tartalommal eltiltó rendeletet küld Sepsiszeknek, hogy Szentgyörgy mezővárosát szabad várossá tenni s abban vásárt tartani ne merjenek.²²

Ezek az utóbbi rendeletek nyilván a brassaiak panaszára és kérelmére történtek, amint az kitűnik *IL Lajos* király 1525 márc. 30-án Szapolyai János erdélyi vajdához intézett rendeletéből.

Az ellentétes rendelkezéseknek ezzel nem szakad meg a sora.

Mert egy hét múlva 1525 ápr. 7-én *II. Lajos* király megparancsolja a székelység, különösen Sepsiszek tisztjeinek, hogy Sepsiszentgyörgy mezőváros (oppidum) lakosait régi szabadságaikban ne háborgassák, szokatlan fizetésekkel ne terheljék, gyűlésbe vagy hadbamenetelre ne kényszerítsék, mert mivel *azok a mi polgáraink külön kiváltságokkal vannak ellátva*, nem illik, hogy azok ellenére a szokástól eltérőleg terheltesse. Készek azonban, amint megígérték, úgy a gyűlésekre, mint a hadba is elmenni, midőn más városok polgárai is mennek és készek a király és vajda részére a szokásos fizetéseket a szomszéd székely mezővárosok módjára teljesíteni.

Ugyanazon napon kelt *II. Lajos* király azon rendelete is, melyben megparancsolja Szapolyai János vajda-ispánnak és Sepsiszek tisztjeinek, hogy Szentgyörgy mezőváros bíróját és eskütteit ne háborgassák, sőt inkább támogassák, midőn azok ellen törvényesen eljárnak, akiknek a városban házuk van és annak piacáról élnek, de ott lakó némely előkelő székelyek által felbújtatva a szokott adót megfizetni nem akarják, sőt a városba jöveket zsarolják, megverik, a városban garázdálkodnak, házakra törnek, ajtót, ablakokat bezúznak. Felhatalmazza a bírót és esküdteket, hogy az ilyen lázongókat és engedetleneket a város jogai megtartására kényszerítsék s gonoszágaikat törvényesen megtorolják.²³

A vásártartások eltiltását folytatja *L Ferdinánd* 1528-ban, ugyancsak Brassó város panaszára, Sepsiszekhez intézett rendeletében, megemlítvén, hogy Sepsiszentgyörgy község lakosai (incolae possessionis) heti és orsz. vásárokat hirdettek, *nem nyervén arra felhatalmazást sem tőle, sem elődjeitől, a magyar királyoktól*. Perényi Péter erdélyi vajdának is elrendeli, hogy abban gátolja meg.²⁴

II. János király 1567-ben Szentgyörgyön 40 ház jobbágyot adományoz Daczó Pálnak és ugyanott 16 ház jobbágyot Daczó Györgynek.²⁵ Ezzel bizonyára nagy növekedést nyert Szentgyörgy faluközsége a város rovására.

A nemzeti fejedelmek alatt megszűnik az az üldözés, melyet Brassó folytatott Szentgyörgy ellen s *Bethlen Gábor* fejedelem 1622» évben megerősíti a *II. Lajos* király által a város számára adott kiváltságokat s azokat újabbakkal többíti.

Kitűnik Bethlen kiváltságleveléből az is (ami több székely városnak is panasa volt ez időben), hogy a városnak szabadsága ellen sokan és kiváltképpen «az városnak elei nemcsak nobilitáltak magokat, de még házokat is eximálták» (adómentesítették). Ennek kárpótlásául kiváltságukat azzal növeli, hogy minden a városban,

vagy a határán előforduló dologban a bíró tehessen törvényt s a vásárok jövedelmét, bírságokat a város szükségére fordíthassa; Sepsi-szék számára pedig, «melynek ott az városon vagon derekas székes helye s ott szoktak a halálra ítéltet kivégeztetni, ezután ne tartozzanak hóhért tartani vagy másunnan hozni.»²⁶

Mindezeket a város előnyére szolgáló kiváltságokat (II. Lajostól—Bethlenig) aztán I. Rákóczy György átírta és megerősítette az 1641. évben.²⁷

*

Kézdivásárhely is egyike a legrégebb székely városoknak. 1407-ben van róla az első okleveles emlékezés, Nádasdi Mihály székely ispán egy levelében, mely Torjavásárán kelt, hol akkor Háromszék közgyűlését tartotta.²⁸

A nevet onnan származtatják, hogy Torja község határán a Torjapatak mellett történt a telepedés és várossá fejlődés. A név megmaradt egész a XVI. század közepéig. *Kézdivásárhely* neve először János Zsigmond amaz 1562-iki oklevelében fordul elő, mellyel a székely felkelésben résztvett *kizdivásárhelyi* bíró, esküdtek és polgárok számára bűnbocsánatot ad, kivéve azokat, kik netalán a fölkelésben kapitányok, tanácsadók, toborzók és főindítók voltak.²⁹

Városi kiváltságát valószínűleg Zsigmond királytól kapta a XV. század elején. Mert 1427-ben e város számára adott oklevelében azt írja, hogy minden székely székben van egy-egy kiváltságos város, melyek között egyik Torjavására. A kiváltságokban háborgatta őket Kézdiszék, amely a várost a köztük lévő öt nemzetség között felosztva, különféle taksák kirovásával zaklatta őket. A mi miatt panaszt emelvén a barcasági Földváron időző királynál, ez megparancsolta Kézdiszék előljáróinak, hogy Torjavásárát hagyják meg azon kiváltságok élvezetében, mellyel a többi székely városok is élnek.³⁰ Az oklevél a város lakosait és *vendégeit* (populi et *hospites*) említvén, valószínű, hogy a város lakosai között távolabbról betelepedett (talán német, szász) lakosság is volt. Az kétségtelen, hogy akkor már s előbb is önkormányzata volt s nem tartozott a szék hatósága alá. Maga választott bírói és esküdtei kormányozták és ítélték első fokon a polgárok pereiben, másodfokon a kir. táblához történt a felebbezés. A város később is mentes volt minden kapuszám szerint kivetett állami adó és díjkirovás alól, hanem egy összegben fizette, mint a többi «taksás város» az adót. Ha városi polgár örökös nélkül halt el, minden jószágát a városra szállt.

A várost szabadalmi és önkormányzati jogaiban megerősítették a XV—XVII. sz. királyok, majd az erdélyi fejedelmek is. Nevezetesebb ezek közt *Bethlen Gábor* 1625. szept. 3-iki kiváltságlevele, mellyel Kézdivásárhelyt, Sepsiszentgyörgyöt, Ilyefalvát és Berecket kiveszi a szék hatósága alól, úgy hogy a szék elé ezek polgárai közül senkit ne idézzenek, senkit személyükben és marhájukban bántani ne merjenek. *Rákóczy György* 1643. máj. 24-iki oklevele szerint Kézdivásárhelyen, a város régi kiváltsága ellenére, senki korcsmároltatni, vásáron bort, sört áruitatni ne merészeljen.³¹

Az erdélyi törvény hozás is kimondja, hogy «Kézdivásár helynek, Torjának, Sepsiszentgyörgynek, Ilyefalvának privilégiumi helyben hagyattatnak, signanter pedig Kézdivásárhelynek a szerént, mint a marosvásárhelyieknek». De némi jogszigorítás is foglaltatik e törvény záradékában: az hogy «azzal a szék törvényétől el nem szakasztatnak, amikről privilégiumok nincsen».³² Mindezek dacára a szék tisztsége, mint a többi kiváltságos helyeknél történt, többször beavatkozott a város ügyeibe. A székely határőrség szervezése után pedig a katonai kormányzás a városnak fegyverviselésre erőszakolt lakosait saját hatósága alá vonta.

Kézdivásárhely is féltékenyen örködött arra a jogára, hogy a város lakosai a közterhek viselésében mindnyájan részt vegyenek. Már 1602-ben erélyesen hangsúlyozzák, hogy mindenki tartozik a városi birtokát illető közterhet hordozni. A városban lévő minden polgári telektől adózni kellett, még ha tulajdonosa időközben nemesiséget nyert is. A város nemcsak a nemeseknek nem engedett adómentességet, hanem még a ref. papokat, azok özvegyeit és utódait is adózásra kényszerítette magánvagyonuk után. Csupán a város főbírája élvezett adómentességet, amíg hivatalát viselte.³³

Háromszék területén még egy ú. n. «taksás város» volt: *Ilyefalva*, mely a fejedelmi korban az országgyűléseken egy összegben megszavazott adót fizetett. Ilyefalva szintén két részből állt mint Sepsiszentgyörgy: a faluból és városból. Amaz a nemesség birtokát foglalta magába. De ha nemesi jószág városi ember kezébe került, az köteles volt róla adózni.

*

Csikszereda városában is az a jogszokás alakult ki, hogy minden «civilis fundus adóköteles volt, sőt amelyiknek birtokosa contributiora alkalmatlan, fundusa tőle elvétetik és a ki capax (képes) a contributiora, annak adatik s csak épületeinek adják meg az árát».

Nemesi telken építeni csak úgy engedték meg, hogy a városi közterheket viselje.

Így vált a székely városokban is lassanként uralkodó elvévé az, amit az 1613. kolozsvári, 1622. besztercei országgyűlés és Bethlen Gábor 1623. kimondott, hogy aki a város kiváltságait élvezi, annak terheiben is osztozkodjék.

A városok kiváltságai között anyagi szempontból a leglényegesebb volt a *vásárjog*, melynek alapján heti és országos vásárokat tartottak. A heti vásárok napjait maguk határozták meg, országos vásárok tartására engedélyt az uralkodóktól nyertek, rendszeresen a napok kitűzésével.³⁴ Nemcsak engedélyeznek, de tilalmaznak is vásárokat, főképp szomszédos, egymással versengő városok érdekében. Ilyen versengést folytatott Brassó Sepsiszentgyörggyel, több mint egy évszázadon át, melyben királyi rendeletek időközönként Szentgyörgynek úgy vásártartási, mint általában szabad városi jogát kétségbevonták, illetőleg eltiltották.³⁵ A vásárjog a városi jognak természetes tartozéka volt, a kettő együtt járt. A vásártartási engedélyokmányok a kereskedőknek az ilyen vásárokra szabad járás-kelést, adás-vevést, királyi oltalmat és pártfogást biztosítottak. Nyilvános kihirdetésük is elrendeltetett.

A szabad kereskedelem előmozdítására némely város országos *vámmentességet* is szerzett polgárainak. Így nyert Székelyvásárhely Mátyás királytól 1466. jan. 6-án olyan kiváltságot, mely szerint polgárai és lakosai minden adó- és vámfizetéstől mentesek voltak, szárazon és vizen, az egész ország területén, szekereik, lovaik, ökreik, személyük és áruik után; éppúgy a királyi, mint magán vámszedők előtt. A szabad verseny ellen is nyernek védelmet némely városok vásáraikon, így Marosvásárhely a beszterceiek ellen.

A székely városok az *adófizetés* tekintetében is kiváltságokat élveztek. Nem fizették a székelyek régi kir. adóját, az ökörsütést. Nem vettek részt a szék költségeinek fedezésére kivetett háziadóban. A XVI. század közepétől fogva a török szultán számára kivetett adóhoz azonban hozzájárultak és a XVII. század folyamán egy Összszegben az országgyűléseken meghatározott taksát fizették.

Szapolyai János király ítéletablája 1538-ban a *Felvinc* mezőváros és az aranyosszéki székelyek közt folyt erdőhasználati perben kimondja, hogy Felvinc lakosai az ökörsütés alól és a szék költségeihez való járulástól a királyok által föl voltak mentve.

Izabella királyné 1557—58-ban Udvarhely mezővárosát, a török szultánnak fizetendő adót kivéve, minden kir. és kamarai adótól fölmenti. Ugyan ő megparancsolja Udvarhelyszék tiszteinek, hogy *Udvarhely* mezőváros lakosait régi kiváltságaik ellenére semmi teherhordozásra ne kényszerítsék, ú. m. vendégek ellátására, a kin udvarba küldendő követek útiköltségeihez hozzájárulásra, a szék tiszteli részére fizetendő bírságokra stb.³⁶

Csikszereda mezőváros (és kétségtelenül a többiek is) megnyerik Izabella királynétól 1558-ban azt a biztosítást, hogy a török szultán részére fizetendő adót kivéve, minden adó és rovatai fizetésétől fölmentetnek.

Az Izabella által nyújtott eme kiváltságok az összes székely városokra kiterjedő szabályozást nyertek az 1559. gyulafehérvári országgyűlésen. Ennek 5. pontja azt mondja, hogy «*Az székely városok az egyéb székelségtől külön szakasztatnak, mert azok portai adót kényszerítettek adnia és nem lehet hogy két teherrel bántassanak. Azért tetszett ú felségüknek azoknak városait az ő szabadságokban megtartani, amint hogy kegyelmesen kedveznek a többi székelyek szabadságainak.*»³⁷

A XVII. század folyamán az országgyűlések egy összegben szokták megszabni a városok adóját. E mellett nyoma van annak, hogy a fejedelmekkel megegyeztek az adó összegére nézve.

Bethlen Gábor uralkodása idejétől fogva kezdődik a magyar és székely városok adójának országgyűlésen való megszabása. Az 1614. szept. országgyűlés végzése szerint «A kolcsos, szabad, mező és kerített városok *az előbbi mód és szokás szerint* Nagysággal (t. i. a fejedelemmel) conveniáljanak (t. i. egyezzenek meg); mindazáltal a jelen való szükséghez képest Kolozsvár adjon flór. 350, Kézdivásárhely 80, Bereck 50, Marosszereda 20, Sepsiszentgyörgy 75, Csikszereda 50, Keresztúr 56, Ilyefalva 35, Udvarhely 80 stb.» (még hat magyar város). A lajstromból hiányzó Marosvásárhely kapuszám után, rovás szerint adózott. Az így kivetett adó félesztendőre szólt, mert rendszerint kétszer, tavasszal és ősszel tartatván országgyűlés, a kivetés is két ízben történt.

1615-ben a máj. és a szept. országgyűléseken a következő adótételekkel szerepelnek a székely városok: Kézdivásárhely 100—80, Bereck 32—0, Sepsiszentgyörgy 80—60, Udvarhely 100—80, Keresztúr 20—0, Ilyefalva 80—60 írttal.

Így megy ez, váltakozó összegekkel, a fejedelemség korában végig. Az erdélyi törvénykönyvben a portai adóra az 1667-iki kirovás

van felvéve, a következő összegekkel: «Az egész székelység adjon 5000 tallért, Marosvásárhely, lévén 31 kapu, tall. 465, Kézdivásárhely too, Udvarhely városa közönségesen 35, Bereck 30, Jlyefalva 20, Sepsiszentgyörgy 10, Csíkszereda 15 tallért».³⁸

Erről az egy összegben megszabott adóról nevezték az ilyeneket «taksás vüros»-oknak.

A hadi köteleesség tekintetében is kiváltságokat élveztek a székely városok.

Marosvásárhelynek és valószínűleg a többi székely városnak is ősi jogszokásuk és kiváltságuk volt, hogy Erdély határain kívül katonáskodni nem tartoztak, csupán belföldön harcoltak és viselték a táborozás terheit. Ezt rendeli *Báthory István* erdélyi vajda 1484. évben a görgényi várnagyoknak, a székely székek előjáróinak kérésére, jövedőre nézve is követendő szabályul, régi szokásaikban és szabadságaikban való megtartásuk végett mindaddig, míg a királyi akaratnak tetszeni fog.

II. *Ulászló* király 1499-iki nevezetes kiváltságlevele, mellyel a székelyek régi szokásjogait és szabadságait megerősíti, hasonlóképp intézkedik. E szerint a székely városok, tudniillik a székely székek székhelyei, minden hadakozástól mentesek lehetnek, azonban midőn az ellenség az erdélyi részeket megtámadja és abban kárt tesz, abban az esetben ők is hadakozni tartoznak, a székely ispán meghatározása (limitatioja) szerint. A támadó hadjáratban tehát nem vesznek részt, csak a védelmiben, komoly szükség esetén.

Az 1559-iki törvény is mentesíti a székely városokat a hadakozástól, mert úgymond «azok portai adót kényszeríttetnek adnia, és nem lehet, hogy két teherrel bántassanak».³⁹ Az adófizetés tehát ekkor mentesíti őket a katonáskodástól.

A hadmentesség fejében a székely városok az adózáson kívül egyéb, különböző közterheket is viseltek, pl. a postálkodást, katonai terhek szállítását stb. Ezekről a kiváltságaikról és kötelezettségeikről a fejedelmektől adott oklevelek intézkedtek.

Midőn 1762—64-ben a székely határőrség szervezése folyt, az érdekelt városok hivatkoztak hadmentességükre és felmutatták erre vonatkozó okleveleiket. *Csíkszereda* taksás város pl. *Izabella*, *Báthory Gábor*, a *Rákóczyak* és *Apafi* kiváltságleveleivel igazolta, hogy a török portai adón kívül minden adótól fel volt mentve. A határőrséget szervező bizottság azonban ezekkel szemben úgy határozott, hogy a megváltozott viszonyok között katonáskodni tartoznak és besorozta őket a határőrségbe.

Kézdivásárhely tanácsa Bethlen Gábor oklevelére hivatkozott, melyszerint őket hadfelkelésre kényszeríteni nem lehet s ennek alapján kéri mentességüket. A szervező bizottság Kézdivásárhelynek a többi székely városoktól különböző, kir. városi jogát nem ismerte el s lakosait a határőrségbe osztotta (1764 febr. 14.)³⁹

Bereck város Zsigmond császár- király, Szapolyai János, Izabella, Báthory Zsigmond és Gábor, Bethlen Gábor, Rákóczy György és Apafi Mihály fejedelmektől nyert, Lipót császár- király által megerősített kiváltságlevellel igazolta, hogy ők annak fejében, hogy a fejedelem s az ország által Moldvába küldözött embereket szállították, hogy Ojtoz várához őrséget adni és saját területüket védeni kötelesek voltak, minden egyéb közttehertől föl voltak mentve.

A határőrséget szervező bizottság azt válaszolta, hogy kiváltságaikról majd később határoznak, de mert azokban katonáskodásról egy szó sincs, tehát a határőrségbe besoroztatnak (1764 febr. 6.).

Sepsiszentgyörgy és *Ilyefalva* taksás városok szintén bemutatták kiváltságaikra vonatkozó emlékiratukat, mely szerint ők a széktől különálló törvényhatóságot alkotnak és a katonáskodástól örökre mentesek s kéri ebben megtartásukat.

A bizottság válasza úgy hangzott, hogy a kiváltságlevellek bemutatott kivonataiban nem az áll, hogy ők a katonai szolgálattól és a hadbameneteltől mentesek, hanem az, hogy a hadbamenőktől ne terheltesse: a hadkötelesség alól tehát föl nem menthetők — s tényleg besorozták őket a határőrségbe (1764 márc. 4.).⁴⁰

Azok a székely városok; melyek (a Rikán innen) nem estek a székely határőrség kerületében, a katonáskodástól az újabb törvényes intézkedésig azután is mentesek maradtak s nyugodtabban élhettek polgári foglalkozásuknak.

Ezek a főbb és általánosabb jellemvonások a székely városok történelmi fejlődésében. Ezeken kívül minden városnak megvan a maga sajátos történelmi fejlődése, melyek feltüntetése a külön monográfiák feladata.

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a székely nemzet sajátos jogrendszere, a székek féltékenykedése a városi külön kiváltságokra és önkormányzatra, a székely nép természete, foglalkozása, hajlamai és harcias szelleme, s magának a Székelyföldnek földrajzi fekvése nem kedveztek a székely városok fejlődésének. A városi polgárság a székelységből került ki és a városban is majdnem olyan székely

maradt, mint a falvak lakosai. A csekély és a mindennapi életszükségletre szorító iparüzés és kereskedelem mellett a mezőgazdaság maradt egyik főfoglalkozásuk. Nagy és gazdag városok így a Székelyföldön nem fejlődhettek ki.

A haza és a nemzet háztartásában hasznos és szükséges munkát teljesítettek és hivatásuknak becsülettel megfeleltek, de jelentékenyebb szerepre és a virágzás magasabb fokára csak az újabb korokban emelkedtek.

A legújabb korban az idegen nyomás leginkább a városokra nehezedik. Reméljük, hogy beigazolják életerejüket. Sub pondere ereseit palma.

¹ Sz. O. I. 123. 1.

² Sz. O. I. 123, 179 és 191. 1. .

³ 1344-ben és 1366-ban: Datum in loco fori Siculorum (Sz. O. I. 51 és 67.1.). — 1439-ben, midőn ott erdélyi országgyűlést (congregatio) tartanak: Zeekel Wasarheli. (Sz. O. I. 139. 1.) — 1349, 1366, 1370, 1385-ben: Datum in Scekul Wasarhel (Urkundenbuch I. 63, 256, 347, 599. stb. 1.) — 1361-ben: versus villas . . . forum Siculorum (Urkundenbuch I. 191. 1.)

⁴ Sz. O. IV. 8. 1. - Sz. O. III. 29, 61, 70, 76, 81. 1.

⁵ Sz. O. I. 254. 1.

⁸ Sz. O. V. 40-41. 1.

⁷ Korlosváry—Óvári: Corpus Statutorum I. k. 32. 1.

⁸ Benkő József: Speciális Tarnsylvania. Orbán Balázs: Székelyföld IV. k. 109. 1.

Sz. O. I. 163.1. Székely M.: A székely nemzet constitutioi 14. 1. — I.ötsey Spielemberg László: A nemes székely nemzet jussai M.-vásárhely 1837. 5. 1.

¹⁰ Sz. O. I. 64. 1. — Urkundenbuch II. 142. 1. — A Jakab E. Udvarhely vm. történetében (202. 1.) említett «legelső hiteles oklevél» — 1301-ből (Sz. O. I. 29. 1.), mely «Udvard» várát s Oláhfalu szabadalmait emlegeti — *hamisítvány*, tehát az arra épített minden okoskodás megdől. Méginkább hamis a Csíki székely krónikára alapított vélekedés. (Jakab E. id. mű 191. 1.) Ilyen tarthatatlan állítás az is, hogy «Udvarhely egyik városrésze Szent-Imre, mely hajdan *Udvard* (!) várához tartozó falu volt. E falu oly régi volt, mint a város s *nevét valószínűleg Szt. István korában kapta*» (U. ott, 204. 1.) — István királyt és fiát Imrét tudvalevőleg 1083-ban avatták *szentté*; hogyan kaphatott tehát valamely falu félszáz évvel azelőtt *Szent-Imre neveté* I Filius ante patreram!

¹¹ Sz. O. III. 108. 1., I. 159. 1., I. 306. 1.

¹² Ld. bővebben Jakab E. — Szádeczky L.: Udvarhely vm. tört. 275. 1.

¹³ Sz. O. V. 282, 284. 1.

¹¹ Szeles János: Sz. Udvarhely tört. (Érd. Múzeum 1898. 531. 1.).

¹⁵ Történetét megírta egyik tanítványom, Szele György: A székelyudvarhelyi nemesség és polgárság kiváltságjogi pöre. Kolozsvár 1914. 11. 1.

¹⁶ Appr. Const. III. LXXIX.

¹⁷ Br. Orbán Balázs: Székelyföld III. 40. 1.

¹⁸ Sz. O. III. 118, 121, 173. 1.

¹⁹ Sz. O. V. k. 42, 70. 1. - III. 182, 186. 1.

²⁰ Sz. O. III. 204, 205. 1.

²¹ Sz. O. II. 2. 1. ²² Sz. O. III. 208, 209. 1.

²³ Sz. O. III. 16.1. — Ezek a város jogainak kedvező levelek *I. Rákóczy György* 1641. átiratában maradtak ránk, az Orsz. Itr. XL. sz. Liber Regiusában. Az ezzel ellenkező levelek eredetiben Brassó város levéltárában. (Ld. Sz. O. IV. 157. 1.)

²⁴ Sz. O. III. 241, 242. 1.

²⁵ Sz. O. II. 213. 1. ²⁶ Sz. O. IV. 218. 1.

²⁷ Sz. O. VI. 157. 1. ²⁸ Sz. O. I. 102. 1.

²⁹ Sz. O. II. 167. 1. ³⁰ Sz. O. I. 122. 1.

³¹ Ld. részletesebben br. Orbán Balázs : Székelyföld III. k. 101. 1. — Bakk Endre: Kézdivásárhely története 25. 1.

³² Appr. Const, p. III. t. LXXVIII. a. 1.

³³ Szalay Gyula tanítványom: Kézdivásárhelyi Szöts István főbíró élete (1675--1760.) és nemesség! póre. Kolozsvárt, 1915.

³⁴ így adományozott 1478-ban Mátyás király Székelyvásárhelynek évenként három vásár tartására jogot (Sz. O. V. 24. 1.). II. Lajos 1520-ban Sepsiszentgyörgy részére régebbi egy országos és egy heti vására mellé még két országos vásárra ad újabb engedélyt. (Sz. O. II. 2. 1.)

³⁵ Ld. II. Ulászló 1510-iki és II. Lajos király 1520—25-iki rendeleteit Szentgyörgy vásárjoga ellen. (Sz. O. V. 42. és III. 208, 209 és 238. 1.)

³⁶ Sz. O. I. 255, 267. 1. — II. 2, 52, 138, 144, 146, 147, 148. 1. — III. 316.1.

³⁷ E. O. E. II. 123. 1. (magyarul). Sz. O. II. 151. 1. (latinul).

³⁸ E. O. E. VII. 182, 251 és 279. - Comp. Const, p. V. ed. XLV.

³⁹ Sz. O. I. 251. 1. - III. 140. 1. - E. O. E. II. 124. 1.

⁴⁰ Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 279, 756, 757, 762. 1.

XXIII.

Várszolgálat. Határőrzés.

Székely várak.

A székelység a rendes hadfelkelésen kívül várszolgálatot és határőrzést is teljesített.

A Székelyföldön három fejedelmi vár állott: *Görgény, Udvarhely és Várhegy* vára. Ezekben a várszolgálatot székelyek teljesítették.

Görgény a legrégebb ezek közt, mely már a középkor folyamán szerepelt, míg *Udvarhelyen* és a háromszéki *Várhegyen* az 1562-iki székely felkelés után építtetett a fejedelem várat, *Székelytámadt* és *Székelybánja* név alatt.

1. *Görgény* a XIV—XV. században a székely ispánok lakóhelye s uradalma, az ő zászlós uraságuk ügye volt. Miután a vajdák a székely ispánságot kezükhöz ragadták, gyakran vajdai székhelyűi szolgált. Állandó hivatása a vidék katonai védelme s egyben a maros-széki székelyek fékentartása volt. Várnagya 1451-ben vingárti Geréb

János volt? 1453-ban, midőn Hunyadi János a kormányzóságról leköszönt, V. László neki egyebek közt Görgény várát adományozta.

A fejedelem! korban Görgény vára és uradalma mint állami (fiscusi) birtok a fejedelmek hasznélvezete alá tartozott, de ezek rendszeren másoknak adták zálogbirtokúL így bírja a XVI. század közepén Hagymást Kristóf, aki Marosszéket erősen sarcolván, ez a szék is Békés Gáspár mellé állott Báthory István ellen (1575). A század végén Kovacsóczy Farkas kancellár bírta (1594); majd Bocskay István, Az ő halála után 1607-ben a rendek azt határozták, hogy az ország régebbi végzése szerint az állami váruradalmak a fiscushoz visszacsatolandók lévén, Görgény is visszavétessek és a fejedelem számára tartassék. De mint fiscalitás később is magánosok kezén forgott zálogbirtokúL A XVII. század folyamán Kovacsóczy István, Rákóczy Zsigmond, a Barcsayak stb, 1737-től 99 évig a báró Bornemiszák bírták,

A XVI. század végén a görgényi várban marosszéki drabantok végezték az őrszolgálatot s olyanok, akik erre rendeltettek a szomszédos falvak szabad székelyei, illetőleg puskás drabantjai közül, Báthory Zsigmond 1590-ben ezek közül őt, előjáróinak engedetlen és másoknál lappangó drabantot jobbgyságra vetett, közülök egyet példaadásul kivégeztetett, négyet eladományozott,²

A Bástaféle 1602, összeírásból megtudjuk azt is, hogy a Görgénybe szolgálók Mikházán (2), Remetén (10), Köszvényesen (3), Demjénházán (3), Jobbagytelkén (18), Hodoson (1) és Eteden (3), laktak. Számuk ekkor 40-re rúgott, a marosszéki H4drabant között, (A felesküdt szabad székelyek száma ekkor Marosszéken 990 volt),³

Ez a szolgálat terhes lehetett, mert szabadulni igyekeztek alóla. Az 1607-iki országgyűlés fel is mentett a «Görgény várához» szolgáló néhány marosszéki drabantot, azzal a jellemző megokolással: «miért hogy *ők is székelyek és az szabadság őket is egyaránt illeti*». Ezután ők is a többi szabad székelyek közt, úgy, mint szabad székelyek szolgálhattak. Ez a fölmentés a gyakorlatban — úgy látszik — nem valószínű, vagy a fölmentettek helyett másokat kényszerítettek várszolgálatra, mert az 1649. országgyűlés a fejedelemnek hálálkodik, hogy «az marosszéki gyalogokat Görgény várában való járástól immunisokká tötte» és megengedte, hogy azzal tovább ne tartozzanak? Később az erdélyi törvénykönyvbe is fölvezték a székely drabantoknak Görgény várához való szolgálattól mentességét, az 1607-iki végzésre hivatkozva.⁵

2» A Székelyföld közepén, az anyaszék fővárosában *Udvar-*

helyen a rómaiak idejében táborhely (castrum) állott. Emez *udvar helyén* épült Udvarhely városa. Ez volt a székelyek alispánjának székhelye, itt tartattak a nemzetgyűlések, itt székelt a főtörvényszék (1505-től). A székelyek II. Ulászlóhoz intézett folyamodványukban azt panaszolják, hogy Báthory István vajda és a székelyek ispánja Udvarhelyen — ami eddig hallatlan volt — köztük *kastélyt építetett* (castellum erexit), hogy onnan őket biztonságban elnyomhassa és fosztogathassa.⁶ Báthory István vajda bukása és halála után (1493) II. Ulászló visszaadta a várat előbbi rendeltetésének s kolostorrá tette.⁷ Ebből építette János Zsigmond a székelyek 1562. felkelése leverése után azt a várat, melyet intőjeiül *Székelytámadt* várának neveztek s melyben azután a székelyek főkapitányai székeltek. Ezt a várat János Zsigmond már 1562-ben *«Zekel-thamad»* várának írja s várnagya ekkor Móré Gábor volt. János Zsigmond azonban nem sokára főkapitányt állított a székelyek fölé, Pekri Gábor személyében s meghagyta a székely székeknek, hogy neki mindenben engedelmességedjenek. Pekri egyszersmind *Székelytámadt* és Várhegy (Székelybánja) kapitánya volt. Udvarhely várában székeltek azután a főkapitányok: Pekri után Bánfy Pál, majd Telegdi Mihály. Innen sanyargatták sokféle terhes szolgálattal «az sok kegyetlen kilemb-kilemb idegen tisztartók» a székelyeket, kik keserű panaszra fakadtak az ország rendet előtt «az várra való nagy sanyarú hajtás, verés, fogság, szolgáltatás miatt».⁸

Udvarhely várához eleinte nemcsak a körülötte fekvő szék lakosai, hanem a távolabbi székek is szolgálatra kényszerítettek s emiatt sok panasz, elégedetlenség, sőt lázongás keletkezett. Báthory István 1571-ben kiegyezett a székelyekkel, «terhüknek nagyobb részét róluk elvőtte». Az udvarhelyszékiek arra kötelezték magokat, hogy fejenként három hétig szolgálnak az udvarhelyi várnak és elvégzik a szükséges mezei munkákat. A várszolgálat terhe ezután is rajta maradt a közeli és távolabbi székely drabantokon. A maroszéki puskások még 1591-ben is azt panaszolják, hogy állandóan őrésre kell járniok Udvarhely várába; az udvarhelyi kapitány arra kényszeríti őket, hogy éjjel-nappal a kapukat őrizzék és egyéb szolgálatoakat teljesítsenek, anélkül, hogy saját századosaik erről tudnának, vagy őket oda kirendelnék, a mi miatt saját dolgaikat, a miből élnek, elhanyagolni kénytelenek. Báthory Zsigmond azért 1591 jún. 4-én kelt kiváltságlevelével kiveszi őket az udvarhelyi kapitányok rendelkezése alól, felmenti az udvarhelyi várőrségtől, némi fenntartással: azaz rendkívüli szükség esetére korlátolt kötelezettséggel.⁹

Hasonló mentességet adott Báthory Zsigmond a csík-gyergyó-kászonszéki székely gyalogrendnek is 1591 dec. 22-én, melynek lényege szintén az, hogy Udvarhelyvára őrzésétől mentesíttessenek, hogy otthon dolgaikat végezhessék.¹⁰

Udvarhely «Székelytámadt¹) várát a székelyek Mihály vajda betörése alkalmával lerombolták. A lécfalvi országgyűlés újjáépítését Udvarhely-, Gyergyó- és Kászonszék lakosai által elrendelte.

Udvarhely felépítésével nem siettek. Csak Bethlen Gábor gondoskodott felőle — más módon. Homorodszentpáli Kornis Ferenc ugyanis Bethlen Gábor fejedelem és Péchy Simon ajánlatára 1614. évben Udvarhelyszék főkirálybírájává választatván, a fejedelem nem sokára reá bízta az udvarhelyi vár gondviselését. Kornis a pusztuló várat építtetni kezdte s a fejedelem méltányolván a vár megépítésére való hajlandóságát és abban ő is segíteni óhajtván, a várat és a hozzá tartozó uradalmat zálogba adta neki, olyan föltétellel, hogy amit a váron közmunka segélyével is épít, annak feleértékét a visszaváltáskor a zálogösszegeből leszámítják. A vár a következő években felépült és csakhamar visszakerült a fejedelem kezébe, aki udvarbírákkal gazdálkodtatott benne. 1629-ben midőn Bethlen Gábor udvarbíró-változáskor leltározatja, teljesen fel- és kiépítettettség, kényelmes lakóházak, «udvarló ház», «őfelsége ebédlőháza» (t. i. szobák) és gazdasági épületek, pincék vannak benne, nagy mennyiségű borral, búzával, juhászattal, hozzá tartozó asztagokkal, majorokkal, haltartóval, csűrőskerttel, malmokkal stb.¹¹

A vár a XVII. században mindinkább elvesztette országos s főként hadászati jelentőségét s mint fejedelmi uradalmi központ szerepelt. Mint ilyen, állandó egyenetlenkedésben állott a várossal, melynek jogaiba az udvarbírák gyakran beleavatkoztak és a város lakosságát jogtalan terhek viselésére és szolgálmányokra kényszerítették.

A fejedelemség letűnével a várba német katonaság szállott. Azzal volt megszállva akkor is, midőn Tököly Imre 1690-ben a városon általköltözött.

A Rákóczi-forradalom kezdetén is német katonák tanyáztak a várban. A vár parancsnoka Ruyter a várat feladta «s maga is mind a németekkel kuruccá lett».

A vár a kuruc-világ után elrontatván, lakhatatlanná lett. Ügy állott romjaiban közel két századon át, mint «Csonka vár» a múlt század végéig, midőn helyén 1893-ban a m. k. állami főreáliskola díszes épülete emeltetett.

3. *Várhegy* vára (Székelybánja) Háromszék lapálya közepén,

hasonló nevű falu kiemelkedő dombélén állott. Ezt is, valószínűleg régi alapon, az 1562-iki székely fölkelés után építették. *Székelybánja* gúnynevét oklevelekben nem használták.

Építését a székelyek magokra nézve sérelmesnek tartották, már csak azért is, mert a hely, amelyen épült, «némely főszemély uraknak ősoktól maradt régi örökségek, jószágok volt . . . határral egyetemben». Ehhez is, mint Udvarhelyhez, hatalmasul foglaltak régi örökségeket, birtokokot. Keservesen panaszozzák a székely főnépek és lófők 1571-ben, hogy jobbágyaikat az ú. n. földönlakókat «valahol akarták, csak elfoglalták a két várhoz»... Azonképpen szénaréteiket szántóföldeiket, számtalan sokakat foglaltanak el a két várhoz . . . Hol pedig az tisztartók akarták, elmetszettek (kihasítottak) minden falu határán nagy szélföldet, olyat, melyet jobbnak ismertek az falu határai között, mely földek között főembereknek és lófejeknek is részföldei voltak, kiket mind az községével együtt elfoglaltanak és király számára szántatták».¹²

Várhegyet is kapitányok, udvarbírák, tisztartók igazgatták és kezelték. Drabantok és «egyéb fegyveres népek» voltak az őrizői, a háromszéki kincstári székely jobbágyok a várföldek művelői.

1564-ben ennek is Pekri Gábor volt a kapitánya; 1571-ben Daczó György a praefectusa; 1576. máj. 6. — 1578. ápr. 16. Cseffey János a kapitánya (Háromszék főkirálybírája); 1578. máj.— 1579. jan. Rác Mihály. 1583-ban Perneszy István a várhegyi kapitány és háromszéki főkirálybíró; 1588—90-ben Ravazdy György.¹³

A várhegyi kapitányok a háromszéki főkirálybírósgot is viselték.

Ez a két fejedelmi vár szálla volt a székelyek szemében, mint elveszett szabadságuk jelképét s elnyomatásuk legfőbb eszközét úgy tekintették. Mihály vajdához 1599-ben főként azért csatlakoztak, hogy a két vár kiszolgálása alól szabaduljanak és azokat lerombolják. Tényleg le is rombolták alaposan.

Mihály vajda kiveretése után a lécfalvi országgyűlés (1600 nov. 4.) elhatározta, hogy a várat újra felépítsék és pedig Várhegy várát Háromszék és Csíkszék lakossága egyetemlegesen.

A bekövetkezett idők nem voltak alkalmasak e határozat végrehajtására és Várhegy felépítetlen maradt s ma romjai is alig láthatók.¹⁴

Görgény, Udvarhely és Várhegy várán kívül több fejedelmi vár nem volt a Székelyföldön. *Magán vár* volt még egynéhány. Ilyen volt Szárhegy (Gyergyóban, a Lázároké), Bálványos (Kézdiiben, az Aporoké), Kézdiszentlélek (többeké), az alsó-rákosi, homorodszentpáli (Udvarhelyszéken) stb.

Marosvásárhelyen volt a dombélen egy Ferencrendi kolostor, melyet János Zsigmond a secularisatio (1556) után a városnak adományozott, Leégvén, sokáig pusztán állott s romokban hevert, Básta katonái a várost 1602 Úrnapján kirabolván, Borsos Tamás jövődöbéli menedékhelyül erödépítésre buzdította a várost, A polgárság 1602-ben építeni kezdte a leégett kolostor falaiból az erősséget, céhek szerint róván ki a várfal építését, melyet aztán bástyákkal is elláttak, 1603-ban a dévai országgyűlésen a székelyek a vár lebontását kívánták, mert *«nékik azt tartja az ők törvények, hogy a székelységen vár ne legyen»* és erősen fenyegetőztek, *«hogy ők nem engedik meg, hogy legyen, hanem reá jönnek és elhányják a kastélyocskát»*. De Borsos Tamás ékesszólása, Básta és később Bocskay engedélylevele megvédélmezte,¹⁵

A váreröd, mely a mostani ref, templomot köríti, 1775-ben a katonaság kezében ment át s az bírta az oláh betörésig,

Csíkszeredán Mikó Ferenc Csikgyergyó és Kászonszék főkapitánya építtetett várkastélyt az 1620-as években, mely róla *Mikó-újjvárnak* nevezetett. Utána utódaira s ezek örököseire szállott nemzedékről nemzedékre, 1661-ben a tatárok feldúlták és megrongálták. Gr, Steinville csász. főgenerális 1716-ban helyreállította, A székely határórség szervezése után 1764-től a csíki székely gyalogezred parancsnoksági székhelye lett. Később katonai kaszányául szolgált,

A Székelyföld falvaiban is voltak s vannak itt-ott, főként a határszélen, Háromszéken és Csikban erősségek, templomerödök, kastélyok, melyeket a szász templomerödök mintájára az ellenséges beütések ellen menedékkül építettek a lakosok.

1571-ben a székelyek az ország rendéihez intézett panaszos folyamodványukban egyebek közt ezt mondották:

«Miért pedig az Háromszék az két Oláhország szélyén vagyon és gyakran törökek és oláhok miatt rablás esett, vadnak közöttük magok oltalmára épített erős kastélyok és cintermek, kiket nagy költségekkel puskákkal, szakálosokkal, porral, golyóbissal valamennyire megerősítettek volt; kikből némely tisztartók belőle kihozattak: könyörgünk, hogy azok adatnának vissza».

Mikor Déván 1603-ban a székelyek azzal fenyegetőztek, hogy elhányják a marosvásárhelyi kastélyt, a tanácsurak *«így replicáltak, hogy lám Háromszéken sok kastély van és azt miért nem hányjátok el? Arra azt mondták, hogy Moldovából gyakran félelmek van azoknak s azért, de azok csak apró kerítések»*, \

Az ilyen templomerödök építését magok a fejedelmek is elősegí-

tették, támogatták. Bethlen Gábor pl. *Homoródszentmárton* udvarhelyszéki falut,, melyet Báthory Gábor idejében a tatárok feldúltak, templomerődje építésére segéllyel látta eh I. Rákóczy György pedig 1636-ban azzal a kedvezménnyel járult a védelemhez, hogy megengedte, hogy hadfelkeléskor öt puskás gyalog otthon maradjon a templomerőd oltalmára.¹⁶

Várórség és udvari szolgálat.

Kék-drabantok. (Testőrök).

A székelyek nemcsak otthon, de szükség esetén az ország minden részében alkalmaztattak várak, erősségek őrzésére, helyőrségi szolgálatra, «praesidium» tartására. Ilyen várak voltak az északi részen Kolozsvár, Szamosújvár, Huszt; a nyugatin Várad, Jenő, Lippa, Karánsebes, Lugos, Déva; az ország közepén Gyulafehérvár; délen Fogaras vára. A szászok kerített városaikat rendszerint magok védelmezték. A városok falait, bástyáit béke időben rendszeren a polgárőrség őrizte, céhek szerint osztván fel a falak, bástyák őnzését. A fejedelmek főként az állami uradalmak iúscalis váraiban és erősségeiben tartottak állandóan őrséget, melyet szükségnek idején jó-eleve meg kellett erősíteni. A székelyek részleges mozgósítása sokszor ilyen őrségszolgálat ellátására történt. Ezzel együtt járt a határőrség.

Az 1575 dec. országgyűlés mindenek felett szükségesnek ítélvén (Báthory lengyel királlyá választása után), «hogy a határőrzésre gondviselés legyen ... a nemesség állítson 100 lovagot, 100 gyalogot, a székely uraink atyánkfiai 200 lovagot, szász uraink 300 gyalogot, a fejedelem udvara népe 200 lovagot és 100 drabantot. Kolozsvár legyen az praesidiumnak helye».¹⁷ 1576 máj. a német készülődések ellen ismét ezer főnyi «praesidiumot» rendeltek Kolozsvárra, melyhez a székelyek háromszáz lovaggal járultak, minden székéből egy-egy főhadnaggyal az élükön. 1576 okt. «az közönséges vigyázásra» ismét ezer főnyi hadat, köztük a székelyekből 300 lovagot, szavaznak meg s a fejenként készenléteit. A zsoldosokkal a «székes helyekről az egyik főkirálybírónak» együtt kell lenniök, kik ismervén alattavalóikat, s közójük tizedeseket rendelvén, fenyítékben tartásák őket.

Az ilyen őrszolgálat, vigyázás, praesidium tehát nem volt egyéb, mint az esetleges általános mozgósítást megelőző részleges mozgósítás.

Az 1594 febr. országgyűlés a háborús mozgalmak miatt az ilyen részleges mozgósítás által nyert őrség helyébe a «szomszéd országnak példáját követvén» állandó zsoldos csapatok tartását határozza el,

úgy, hogy erre «minden házas ember 20—20 pénzt adjon, személyválogatás nélkül» a Székelyföldön is. 1594 nov. «az praesidium tartására» kapu szám szerint 50—50 pénzt szavaztak meg. 1595-ben 1 forint 50 dénárt vetnek ki rá portánként. Ehhez Székelyvásárhely, Ilyefalva, Al- és Feltorja, Bereck és Kézdivásárhely a rendesen kiszabott adózási rovás szerint fizettek. Szováta Marosszéken 24 frtot. Akik Székelyföldön «több városok és faluk» fejedelem adójába nem fizettek, hanem csak török «császár adóját rovás szerint fizették» ú. m. Székelykeresztúr, Udvarhely, Csíkszereda, Tusnád, Marosszereda, azoknak ugyanannyit kellett fizetniük. A kászoniaknak is rovás szerint másfél forintot kellett fizetniük «az praesidium tartására». 1596-tól 1599-ig minden évben vetnek ki 1—1.25—1 fjt 75 dénárt ugyanazon célra.

Ezt a «szokatlan» és új adónemet azonban a rendek kedvetlenül szavazták meg s már 1598 márc. csak azzal a protestációval engedtek a fejedelem kívánságának, hogy ezután attól teljességgel mentesek akarnak lenni. 1599 márc. «látván a szükségét» még «ez egy úttal» megszavazták, de kikötötték, hogy többé a fejedelem ezzel ne terhelje őket.¹⁸

A nemskóra bekövetkezett katasztrófák (Mihály vajda betérése, a Básta-korszak) egyelőre véget vetettek a hasonló zsoldos- és őrsereg tartásoknak s a fejedelemség visszaállításával más fejlődést vett az ország hadszervezete. Azonban szükség esetén később is igénybe vették a székelyek haderejét őrségi szolgálatokra, várakban és határszéleken. Így 1605 okt. I. Rákóczy Zsigmond, mint Bocskay kormányzója, Petki János székely kapitánytól kilencszáz székely gyalogot kér három hónapi éléssel az egész székelységről, Déva, Lugos, Karánsebes, Körösbánya végvidékeinek védelmére, a rác pandúrok rablásai és pusztításai megakadályozása végett.

Az 1606 máj. 17. III. te. szerint «a székely atyafiak ... a két ezer lovas kopjást és két ezer gyalogot megígérték». Ugyancsak 1606-ban Lippára mint «végházra» kívánnak székely gyalogokat küldeni.¹⁹ 1616-ban szintén Lippa vára alá rendelnek néhány száz gyalogot a szabad székelyek közül, a kik kellenlenül tesznek eleget a székely főkapitány rendeletének; közülök száz gyalog alig hogy Fejérvárra ért, «virradatig mind elszökék».²⁰

Az Approbata törvények szerint (p. V. c. 64.) «ordinarie a székelység Fejérvárt gyalogot állítani nem tartozik». De rendkívüli szükség esetén ez is megengedi hallgatólagosan. Arra valók voltak a részleges mozgósítások.

Hogy a részleges hadfelkelés és a várszolgálat mennyire összefüggésben áll: mutatja Béldi Pál a székelyek generálisának 1670 máj.

7. (Uzonban kelt) levele, melyben «partialis insurrectio»-ról s Szamosújvárbán állandó örököséről van szó, a mire azokat ajánlja, kik közelebb volnának Újvárhoz» Váltakozva tanácsolja a székek szolgálatát: «egy rendnek ideje eltelvén, más ismét felválthatná»²¹

1685-ben Apafi a huszti vár őrzésére küld egy 60 tagból álló székely puskás gyalog csapatot, egy főhadnagy vagy vicehadnagy, zászlótartó és hat tizedes vezetése alatt, egy dobossal, kik hűség- esküt tettek a fejedelem, neje és fia hűségére»²²

Miután a császári hadak Erdélyt előzőnlötték s a fejedelmi udvar Fogaras várába szorult, ott is székely gyalogok teljesítették (és pedig két évenként) az állandó őrszolgálatot. Az 1688 máj] 10. III] te] azt határozta a fejedelem udvarában örökös (continuoskodó) «székely gyalogok állapotáról» . . hogy az két esztendő eltelvén, a székely tisztek másokat írni (küldeni) helyette el ne mulaszták. Azalatt pedig magok székekben és házaknál semminemű adóval ne terheltessenek»²³

A XVI] század derekán a *fejedelmi udvarban* is tartottak a székelyek száz-száz lovast, évenként háromszor váltakozva» Szerepel az udvari testőrség a XVII] században is» Az 1608 márc. 3-iki II] te] azt mondja, hogy «ennek előtte még az boldog időben is az fejedelem személye mellett udvarnál bizonyos számú fizetett lovas és gyalog volt»» Báthory Gábor «udvara népét 500 lovasra és 500 gyalogra rendelte», melyet a rendek leszállítani kérnek»²⁴ Ebből fejlődött ki a «*kék-drabantok*» (gyalogok) testőrsége, melyről a XVII] század törvényei emlékeznek s akiket részben a székely drabantok közül toborzottak» Bethlen Gábor alatt van szó először «*kék-gyalogokról*», kiket egyenruhájuk színéről neveztek így» Azelőtt csak *vörös-drabantokat*, vagy testőröket (praetorianus) emlegetnek történeti emlékeink.

A testőrségben szolgáltak lófők, drabantok, sőt jobbágyok is

Az «*udvari gyalogok*» rendes zsoldot, hópénzt, élelmezést és ruházatot kaptak» Jobbágyok is állottak be, ami a földesurakra sérelmes lévén, 1649-ben azt a törvényt hozták, hogy ha a kék-gyalogok közé jobbágyok mennének és a földesúr mást, illendőt, állíthatna helyette «tartozzék kapitány uram az zászló alól előbbeni földesúrának kibocsátani». Addig is háznépe a jobbágy szolgálmányokat teljesíteni köteles. 1657-ben a «*kék-gyalogok*» olyan adó alá vettek, mint a székelységen a lófők.²⁵

Az udvari testőrséget alkotó «*kék-gyalogok*» élén kapitányok

állottak, többnyire székelyek»²⁶ Épp oly fegyelemben tartattak, mint a többi katonák (1626» IX» te») I» Rákóczy György nagyrészt a székely drabantok közül toborzotta őket, de II. Rákóczy György 1649. évben azoknak a székely drabantoknak, ('valakinek közülök a szolgálathoz kedvek nem lészen», elbocsátását ígerte.²⁷ Az elszegődött testőrnek elszökését szigorúan büntették»

Határőrzés.

A hadkötelezettség terén állandó és fontos feladata volt a székelyeknek *az ország keleti és délkeleti határainak őrzése*. Erre való tekintettel szabja meg már középkori hadrendszerük (az 1499. hadi szabályok — bizonyára előbbi gyakorlat szerint is), hogy *kelet felé . Moldva irányában teljes számmal kell a király zászlai alá sorakozniok, dél felé, Havasalföld irányában már csak félérővel, nyugatra tized-, északra huszadrészükkal*, mert (s ezt külön hangsúlyozza a középkori hadszabályzat) a haza védelmére állandóan örködni tartoznak, azért élveznek adómentességet s nyertek Magyarország dicső királyaitól nemesi kiváltságot. Az újkori hadi rendszabályok is gondoskodtak arról, hogy a határok védtelenül akkor se maradjanak, mikor a székelyek haderejének zömét másutt vették igénybe. A határok megfelelő védelmére szükséges haderőt hagytak otthon, vagy szükség esetén mozgósították az otthon maradt lakosságot.

Voltak a Székelyföldnek olyan részei, a legexponáltabb helyek, ahol állandóan őrizni kellett a határszorosokat és ösvényeket és ezért különleges kiváltságokat kívántak és nyertek is. Ilyen volt *Kászonszék*, az Ojtozi- és Üzi-szoros között, «egy magának szakadott szegelet-föld», melynek népei «mikor Zsigmond császár Moldovába' bement volt» (1390-ben), nagy hűséggel szolgáltak neki s ezért kiváltságot: hadnagy és bíró választási és törvénykezési jogot nyertek. Mikor Mátyás király ezt 1462-ben megújítja, azzal okolja meg, hogy Kászonszék Moldva közelében van és az ottani székelyeknek nem csekély örökösést kell végezniük életük és vagyonuk védelmére. Ezt azt önálló törvényhatósági jogot aztán megerősítették II» Ulászló királlyal s azzal többítették II» János király által, hogy felebezés ítéletük alól nem más (tudniillik Csík) székhez, hanem egyenesen a királyi kúriához történjék. A Báthoryak és Bethlen is megerősítették.²⁸

Ennek kapcsán Kászonszék és vele együtt némely határszéli székely falvak, melyek a szorosokban és határszéli ösvényeken

őrszolgálatot teljesítettek, igyekeztek időközönként hadmentességet is nyerni a hadfelkelések alkalmával.

Ezt a kívánságukat 1604-ben a császári biztosok nem teljesítették, mivel a császári kormány soha sem engedte meg, hogy a közfelkelésből magokat kivonják, csupán annyit engedtek otthon hagyni közülök, amennyi az őrszolgálatra elegendő.

Báthory Gábor azonban méltányolta kérésüket s 1608-ban megengedte, hogy midőn a szükség és a körülmények úgy kívánják, a hadfelkeléstől mentesek legyenek, otthon maradhassanak, hogy az utakat, helyeket és ösvényeket, melyeken át az ellenség belopózhatna és kárt tehetne, szorgalmasan és gondosan őrizzék, kémleljék s ha valami történnék, tüstént jelentsék.

A kászoni (összefüggő) falvak, ú. m. Kászón-Feltíz, Altíz, Impérfalva, Jakabfalva és Újfalva a határőrzést az Úz-völgy, a Lasúág-pataka, a Veresvíz s a Nemere-hegy irányában teljesítették. Hasonló szerepe volt Felcsikban Dánfalva és Madaras lakosainak a Gyimesi-szoros felé; Zágonnak, Orbaiszék legdélibb szögletében a Bodzaforduló irányában s Berecknek az Ojtozi-szorosban. Ezek is kiváltságokat, illetve hadmentességet élveztek a határőrzés fejében.

1609-ben azonban az országgyűlés meg akarta szüntetni a határőrzés címén élvezett mentességet. A XIX. te. ugyanis azt mondja, hogy «az székelység között egy néhány faluk, ú. m. Kászón, Zágón, Dánfalva, Madaras és egy néhány priváta personák, kikből 5—600 lovag és gyalog kitelnék — hadakozó emberek», azon szín alatt, «hogy ők valami ösvényekre vigyáznának», a hadakozástól magokat mentesítették. A rendek elhatározták, hogy ezentúl «ők is viseljenek az több székelységgel egyenlő terhet az hadi szolgálatban»... az ösvényekre való vigyázás felől pedig a tisztartók (a szék tisztei) intézkedjenek . . . azaz a szükséghez képest «rendeljenek elegendő vigyázókat».²⁹

Ez a végzés azonban — úgy látszik — egyelőre papíron maradt. Kászonszék legalább továbbra is meg tudta tartani mentességét.

Más helységeknek is voltak hasonló mentességei. így *Berecknek* is az Ojtozi-szoros előtt. Ez, mint Bereckfalva, oláh telepítvény volt, melynek élén eleinte kenéz állott. Pelsőci (Bebek) Péter székely ispán (1423—26) bíraskodási kiváltságot adott neki, melyet Zsigmond király 1426-ban azzal erősített meg, hogy kenézők (akkor Magyar János) és a falusiak — mint addig is tették — határőrzéssel és kémkedéssel tartoznak a moldvai végeken.³⁰ Ez a kötelezettségök fennállott a XV. és XVI. század folyamán is s ennek fejében erősítette

meg Szapolyai János 1531-ben, Izabella 1557-ben régi önkormányzati kiváltságaikat.

Báthory Zsigmond 1602-ben adómentességet adván Berecknek, kikötötte, hogy futárjait (mint már elődjével is tették) lássák el lóval és szekérrrel Moldvába, Tatros városáig és visszajövet Kézdivásárhelyig; továbbá, hogy régi szokásuk szerint Moldvában és Havasalföldén állandóan kémeket tartsanak, a határszéleket gondosan őrizzék és a fejedelmet minden hírről értesítsék.³¹

Ez a kötelezettségük fennállott az egész XVII. század folyamán, amiért minden fejedelem megerősítette adómentességüket, maga Lipót császár-király is 1701-ben.

Midőn 1764-ben a székely határőrséget szervező bizottság előtt felmutatják kiváltságleveleiket, élőszóval is hangsúlyozzák, hogy ők tartoztak a fejedelmek vagy az ország küldötteit és futárjait Moldvába szállítani, Ojtoz-várában őrséget tartani és saját határaikat is őrizni. A háborús időkben kémeket is tartottak a török tartományokban s ezekért adómentességet, hadmentességet és önkormányzatot élveztek. Az ojtozi várban Bethlen Gábor harmincadot állítván fel a Moldvából arra felé behozott áruk megvámolására, a bereckiek is segítséggel tartoztak a csempészek ellen a vámszedőknek.³²

Az ilyen határszéli, kiváltságos határőrök természetesen csak békeidőben voltak alkalmasak és elegendők a határok őrzésére. Háborús időben az ellenség betöréseit csak megfelelő haderő akadályozhatta meg és verhetette vissza. A határok őrzésére hadfelkeléskor mindig hagytak otthon kellő számú fegyveres erőt s szükség esetén ezeket mozgósították.³³

A részleges fölkelések (partialis expeditiok) nagyrészt arra valók voltak, hogy a határok védelméről történjék általok gondoskodás.

Az ilyen részleges és az általános fölkelések által azonban csak háború esetén védekezhettek, békében szükségtelen volt. A határok teljesen őrizetlenek még sem maradhattak. Így az állandó határőrzésről intézményileg is kellett gondoskodni, azt néhány határszéli kiváltságos falura bízni még sem lehetett. Már az 1609-iki országgyűlés az ösvényekre való vigyázást arra rendelt elegendő vigyázókra s ezekről való gondoskodást a *tiszttartókra* bízta.

A *tiszttartók* alatt bizonyára a szék tisztjei értendők. Ezek aztán a határőrség ellátására a várak és vámházak őrzésére külön öröket rendeltek ki, vagy szegődtek, akiknek élén *gondviselők* állottak. Ilyeneket emleget már az 1626-iki határszélek megerősítésére kiadott rendelet. Szervezetüket a XVII. században nem igen ismerjük.

Az Approbata törvénykönyv csak annyit mond róluk, hogy az «oláh-országi határok felől való szélhelyeken építettett erősségecskékre a székelység provideáljon s a várakban és utakon való őrizetek és vigyázások is az eddig való usus szerint constituáltassanak». ³¹ De hogy mi volt eddig az usus (t. i. gyakorlat), azt nem mondja.

Néhol kirendelés szerint, felváltva történik a határőrzés és a vámháznál szolgálás, pl. a Bodzai-szorosban. Az ottani gondviselő azt panasolta 1672-ben Béli Pálnak, a háromszéki főkirálybírónak, hogy a vámház és a határ őrizetlen áll, a várnál «semmi erősség (őrség) nincsen, mert szokásul vőtte Pál diák orbai vicekirálybíró, mikor az rend odaérkezik hogy az gyalogot kiszolgáltassa, hogy kettőt s hármat küld ki, az is némelyik magával jöthetetlen, erőtlen, semmirekellő . . . *gyakorta egy egész hétig is nem jó gyalog az várhoz*, csak magamra vagyok egyesegy fejemre. Semmi *gondviselés nincsen a vicéktől*, ő kegyelmek csak magok hasznokat keresik belőle. . . Egyedül itt erőtlen vagyok». Kéri a királybíró, hogy «az vicéknek parancsolná mindjárt feles számú fegyveres gyalogokat felküldeni.»

A határszorosok, utak, ösvények, várak, vámházak őrséggel ellátása tehát a szék fő- és vicetiszteinek kötelessége volt, akár rendszeresen alkalmazott és fizetett örök által, akár időközönként kirendelt váltakozó gyalog és lovas őrségek által.

Őr állók (plájások).

Az 1691-iki Lipót-féle diploma 14. pontja a székelyekről úgy intézkedik, hogy az adómentesség fejében úgy, miként eddig, a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak.

A katonáskodást azonban lassanként és mindinkább az adózás váltván fel, a nagyobb határszorosok őrzésére is az állandó császári katonaság alkalmaztatott. —

A Rákóczi-forradalom után a fegyverek is elszedetvén, a székely kapitányságok többé nem töltettek be, «nehogy a székelyek azt higgyék, hogy ők tovább is katonáskodni fognak, mert ezután adózni fognak». Adófizetésük, azzal az érveléssel, hogy katonai szolgálatuk nem vétetik igénybe, lassanként kötelezettséggé vált.

A kisebb mellékszorosok őrzéséről azonban tovább is a székelyeknek kellvén gondoskodni s főként a harmincadokhoz őrségeket rendelni: a határszéli falvak lakosaiból *őrállókat* válogattak ki. így keletkezett lassanként a határőri szolgálat ellátására egy külön intézmény: az *őrállóké*, akiket oláhosan *plájásoknak* is nevezgettek, a

határszéli tisztások és havasi utak oláh nevérol (plaj — planities), ahol az őrházak épültek.

Ezeknek a feladata nem tulajdonképpeni katonai, a határok ellenségétől megvédeése volt, hanem *határrendőrségi, csendőri, pénzügyőri és egészségügyi szolgálat*. Ők ellenőrizték a határokon átmenőket és bejövőket, segédkeztek a harmincadoknál, a vámok szedésénél, ellenőrizték és megakadályozták a csempészetet, a rendes utak elkerülését s a járványok behurcolása ellen épített vesztegzáraknál (contumatia) egészségügyi őrszolgálatot teljesítettek.

Már 1698-ban van szó országgyűlési végzésben a szorosokon örökdő «*plájások és gornyikok*» (erdőörök) felől, akiknek a határokat kellett őrizni s a szökevényeket feltartóztatni, A vármegyék és székek főtisztjei alá voltak rendelve, 1703-ban a csíkszékiek a német katonáknak tett rendkívüli szolgálataik között felpanaszolják a «Gyemes-passzusán súlyos teherviselést», a Kabala-hágón, úgy a Gyergyó-piricskei szoroson új sánc építtetést, a Gyimesben való sánc restaurálását s a gyergyószentmiklósiak külön azt, hogy «mint azelőtt való esztendőkbén, úgy most is az passzusokon lovas és gyalog embereinkkel strázsáltatnak szüntelen»,

1715-ben «Csíkszépvízen harmincegy személyből álló *őrállók*» felől van emlékezés, kiknek adókedvezményét az ösvények fekvésének állapotához képest kívánják megállapítani. Kívánják, hogy azoknak beosztása, «beállítása, vagy változtatása» a szék tiszteitől függjön.

Az ilyen *őrállók* ugyanis *feleadót* fizettek, amit a rendes adózók nem jó szemmel néztek, mert annál több jutott rá jók a kirovánál (repartitio), 1719-ben a csíkszékiek követeiknek utasításul adják, hogy vigyázzanak, hogy az *őrállók* stb, «terhek viselése (adója) a több iga alatt nyűgő szegénység nyakába ne essék»,

1721-ben is leszámítani kérték a csíkiak a rajok kirovandó adóból a «32 számból álló *őrállóknak* (adó) terheket», mert közügyben szolgálnak, Gyergyószék 1626-ban azt panaszolja, hogy míg annak - előtte tíz évvel az «*őrálló személyek*» az adó felén kívül a falu közterheinek is felét viselték, újabban «semmiféle közteherviselésben nem segítik a szegény szabadsággal élő személyeket», 1730-ban Csík-Gyergyó- és Kászonszékben 62 féladó-mentes *őrálló* van.

Csíkszék 1726-ban azt panaszolja, hogy a nagy közterheken kívül «a molduvái passusokon feles *őr állókat*, úgy az Gyergyó és Udvarhelyszék felől való utakon és ösvényeken a pestisre nézve számos *vigyázókat* kell tartaniok szüntelenül», 1736-ban Csíkban 60, Gyergyóban 30 állandó *őr* van a passuson, kiket népiesen — úgy-

mond — *plájásoknak*. hívnak, feladót fizetnek s más terhet nem viselnek, sőt nem is akarnak függeni a szék tiszteitől, egyedül csak a harmincadosoktól, jól lehet a székből valók.

Csikszék 1738-ban a főkormányshékhez azt jelenti, hogy a székben felesen vannak «*őrállók, vagyisplájások*», kik feladót fizetnek és a rendkívüli terhektől mentesek. Felpanaszolják és sérelmesnek tartják, hogy «mind az javát válogatják harmincados uramék az adózó rend közül *plájásoknak* és minthogy mostan időben az passusokat nem az plájások, hanem az ő felsége *militiája őrzi*, nem annyi hasznot ő felségének, mint az harmincadosoknak dolgozásukkal hajtának . . megkívánhatnák, hogy plájások széjükben ne legyenek, minthogy adózásukban s egyéb teherviselésben nagyobb promotioja volna az ő felsége szolgálatának, mint plájásságokban — *az ősvényeket is nem a plájások, hanem a székek őriztetvén*; — mindazáltal azt most nem kívánják, hanem azt, hogy hadd változzanak . . . a szék másokat s plájásságra alkalmas embereket adna helyekben».

A főkormányshék azonban nem az adófizetés, hanem a határőrzés szempontjából mérlegelte a határőrök fenntartását s azok számát nem hogy kevesbítette volna, de még inkább növelni és szükség esetén másokkal is kipótoltatni igyekezett. 1735-ben meghagyja Csikszéknek, hogy «a plájokon, vagyis havasokon lévő utakon, ősvényeken való strázsákat és éjjel-nappal való vigyázást szorgalmatosan felállítván, serényen observáltassa (felügyeltesse), meghagyván és parancsolván mindenütt, hogy ne gyermekek, hanem vagy ifjú legények, vagy pedig ahhoz alkalmas aetasú (korú) emberek strásáljanak s a passus nélkül való járókelőket elfogván, vigyék a közelebbi szék-tisztek kezébe s az a közelebb levő várba vagy városba kísértesse».

A kivándorlás és szökések megakadályozása is a *plájások* feladata volt. 1739-ben rossz termés lévén, a főkormányshék tartott ' attól, hogy «a szegénység a szomszéd (Oláh) országra való szökésre ne vetemedjék». Meghagyja azért Csikszéknek «a szélhelyeken a plájásokkal szorgalmatosan strásáltatni és ha a szükség hozná, a plájások számát augeálni» (növelni).

1745 nyarán a kivándorlás olyan mérvet öltött, hogy a határszélen «csoportosan és falustól» szöktek át. A főkormányshék a szék-tiszteket gondatlansággal vádolja, «hogy plájásai által elegendőképpen nem vigyázatnának». Meghagyja, hogy a helységekben lévő plájásokat a határszéli ősvények őrizésére szorítsák s ha hanyagságot, vagy még inkább összejátszást tapasztalna, az illetőket példásan és kedvezés nélkül megbüntesse, vagy «hivataljokból is kitegye», másokat

tevéen helyökbe s ha a szükség úgy kívánja «számokat is szaporítani kéne»?»⁵

Rendkívüli szükség esetén (pl. háború idején) nemcsak a plájások számát növelték, hanem a szabad székelyeket is őrszolgálatra kényszerítették. A csíkszentimreiek 1738-ban azt panaszolják, hogy «immár végső romlásra jutott a szegény szolgáló szabad ember, mivel mihelyt eléjő a Bordáról³⁶ a strásáról, másnap mindjárt kell menni ökrin, szekerin a Gyimesbe, oda pedig, ha váltó mégyen is, néha el nem bocsátják, a harmadik hetet is ott éri. A nemesek (az 1—2 jobbágyú armalisták s még a jobbágytalan «egyházi» nemes emberek), sem jobbágyaik nem szolgáltak, sem várba, sem Gyimesbe, sem strására az havasokban nem jártak»: minden ilyen rendkívüli szolgálatot (katonai elszállásolást, fuvarozást) egyedül a szabad székely teljesített, ami ellen sűrűn panaszkodnak a XVIII század derekán.

Háborús időben a határszéli mellék-ösvényeket bevágatják, ledöntött fákkal eltorlaszolják s ez is a szék kötelessége volt.

1734-ben a tatárok beütésétől félve a katonai főparancsnokság, elrendelte a csíki havasi mellék-ösvények eltorlaszolását. Erre a szék közmunkaerőt, «vágókat» rendelt ki és felügyelőket a munka vezetésére. A rendes szorosokon kívül való ösvényeket ekkor így sorolták elő: *Gyergy óban*: Borszék, Opcsina, Holló, Békás, Magyarország-rész; *Felcsikban*: Damuk, Hosszúhavas, Ivántó, Tarhavas, Csüvés, Farkashavas; *Alcsikban*: Borda, Keresztes, Solyomtál, Kárhágó, Nagy-Saj, Kis-Saj; *Kászonszékb*: Úz, Baska. Egy-egy ösvény bevágására (eltorlaszolására) 30—40—50 «vágót» rendeltek ki jún. 21-ikére.

Ezeket a szorosokat rendes időben a *plájások* őrizték. Volt tehát elég őrzendő ösvény s nem volt éppen könnyű feladat az utak és járókelők ellenőrzése.

1739 nyarán a török háború miatt a brassai, háromszéki és csíkyergyó-kászonszéki mellék-ösvényeket vágatta be a katonai főparancsnokság, hogy azokat ledöntött fákkal járhatatlanná tegye.

A *plájások* intézményéről, számáról, működési helyükről, feladatokról és szervezetükről abból az időből van legbehatóbb tudósításunk, midőn a székely határország szervezésének első kísérlete 1763-ban meghiúsult s egyelőre ismét vissza kellett állítani a plájások régebbi intézményeit.

Mária Terézia 1763 jún. 20. elrendelvé, hogy a havasi ösvények kellő számú *őrökkel* láttassanak el: a főkormányshé az egész-

ségügyi bizottsággal egyetértve meghagyta a határszéli vármegyék és székeknek, hogy 864 határőrt és azok élére 20 felügyelőt alkalmazzanak a lakosságból, a kijelölt állomásokon, aug. 15-től kezdve. Az *őröket* minden héten fel kell váltani, hogy saját dolgaikat is elvégezhessék. A szükséges lőszerrel ellátandók. Ha oly nagy tömeg akarna kivándorolni, hogy visszaszorításukra az *őrök* nem lennének elégségesek, a legközelebbi falut kell segítségül hívni. Hogy úgy a ki-, mint a bevándorlás, továbbá a csempészés annál inkább meggátoltassák, a szék felügyelőket rendeljen a *határőr plájások* élére, akik az ösvények megvizsgálásáról és az előforduló eseményekről 15 naponként jelentést tegyenek az egészségügyi bizottságnak, a vármegye vagy a szék pedig a végrehajtott intézkedésekről értesitse a főkormányshoz.

A mellékelt utasítás meghagyja, hogy a vármegye vagy szék a *plájásokat* eskesse fel az állomásokon. *Lovas plájásokat* is alkalmazni kell, a végből, hogy ezek a tömeges kivándorlók ellen a közeli falvakból segítséget hozzanak. A felügyelők minden két héten váratlanul megvizsgálják a plájásokat s 15 naponként jelentést tegyenek. A plájásoknak külföldi lakossal csak 20 lépésről szabad szóba állani. Tilalmas ösvényeken senkit se engedjenek kimenni, vagy bejönni. Aki fertőzött helyről erőszakkal bejönni akarna, az olyat nem letartóztatni, hanem le kell löni s hulláját óvatosan, a felügyelő jelenlétében, megfelelő távolból el kell égetni. Az átszököttet elfogván, minden podgyászával át kell adni a vesztegzár-állomásnak, azokkal együtt, akikkel érintkezett s kitöltvén idejét, meg kell büntetni. A plájások puskával, karddal és lőszerrel látandók el. A határon innen átszökni akarók megfogattatván, a polgári tisztviselőkhöz, a katonaszökevények és kémek a főparancsnoksághoz küldendők. A rendes ösvényeken jövő utasok vagy kereskedők a veszteglő állomásra kísérendők. Faoszlopok állítandók fel részögezett táblán azzal a felírással, hogy aki gyanús vagy ragályos helyről tilalmas ösvényen át beszökik, felakasztatik. A felügyelők fizetése havonként a guberniumtól 15 frt, a lovas plájásé 4 frt, gyalogkápláré 3 frt 20 kr., közgyalogé 2 frt 30 kr.

Külön táblázat volt mellékelve a rendelethez és utasításhoz, melyen fel vannak tüntetve az őrállomások, a felügyelők, lovas és gyalog plájások száma. Csíkszéken volt kijelölt állomás 31 (Bélbortól—Kászoni) 3 felügyelővel. Plájás volt ezeken 16 lovas, 13 káplár és 100 gyalogos, összesen 129 és 3 felügyelő.³⁷

Ezeket a plájásokat egy év múlva felváltotta a székely határőrség új intézménye.

- ¹ Sz. O. I. 163. 1.
² Sz. O. IV. 112. 1.
³ Sz. O. V. 275, 283. 1.
⁴ E. O. E. V. 512. 1. - XI. 58. 1.
⁵ Appr. Const, p. V. t. LVI.
⁸ Sz. O. I. 273· I·
⁷ Lukinich: Az udvarhelyi vár története. Érd. Múzeum 1903. 425. 1.
⁸ Sz. O. II. 328. 1. II. János 1568. febr. «Zekely-tamad» várában keltezett oklevelet Sz. O. II. 225. 1. — III. 320, 321. 1.
⁹ Sz. O. III. 340. 1. - VI. 21. 1.
¹⁰ Jakab E.—Szádeczky L.: Udvarhely vm. tört. 293. 1.
¹¹ Udvarhely vm. tört. 348. 1. — Sz. O. IV. 192, 211. 1. VI. 90, 116. 1.
¹² Sz. O. II. 324-327. IV. 82. 1.
¹³ Sz. O. IV. 59, 61, 63, no. 1. — V. 120, 143, 147. 1.
¹⁴ Jelenleg a vár helyén a gr. Nemesek udvarháza van. Ősök hídvégi Nemes János 1665-ben háromszéki kapitány volt, 1671-ben főkirálybíró, 1672-ben portai követ, stb. 1675-ben Várhegyről keltezi Béli Pálnak írt levelét. Sz. O. VI. 229. 1. - IV. 307, 353 és Teleki Mihály levelezése VI. k. XI. 1.
¹⁵ Érd. Tört. Ad. I. 88, 96. 1. — Kóváry L.: Erdély műemlékei 103. 1.
¹⁶ Sz. O. II. 331. 1. — VI. 153. 1. — Érd. Tört. Ad. I. 88. 1.
¹⁷ E. O. E. II. 570. 1.
¹⁸ E. O. E. VII. 430, 447, 460, 469, 470, 471, 485, 495. 1. IV. 115, 129, 157, 168, 268. 1.
¹⁸ E. O. E. V. 399, 410, 424. 1.
²⁰ Sz. O. IV. 215. 1.
²¹ Sz. O. VI. 326. 1.
²² E. O. E. XVIII. 258. 1. Részben *puskás*, részben *puskátlan* jelzővel. Egy «nyvallyki» (felcser) is van köztük.
²³ E. O. E. XIX. 423. 1.
²⁴ E. O. E. VI. 94. 1.
²⁵ E. O. E. XI. 56. 1. - XIII. 527. 1.
²⁸ Bethlen Gábor idejében: Fiátfalvi Geréb András volt a testőrség főkapitánya. (Sz. O. IV. 235. 1.)
²⁷ E. O. E. XI. 57. 1. y
²⁸ Sz. O. I. 297. 1. — III. 139, 341. 1.
²⁹ E. O. E. V. 284., VI. 122. 1. - Sz. O. IV. 173. 1.
³⁰ Ad faciemdam custodiam in illis confinibus et explorationem in partibus Moldáviáé obligati sint et adstricti (Sz. O. I. 121. 1.)
³¹ Sz. O. II. 21, 134. 1. — IV. 155. 1.
³² Szádeczky: A székely határőrség szervezése 757. 1. — Sz. O. IV. 232. 1.
³³ E. O. E. VIII. 357. 1.
³⁴ E. O. E. VIII. 26. 1. - Appr. III. LXXVII. 21,
³⁵ Sz. O. VII. 20, 116, 209, 264, 320, 348, 360, 375, 378, 380, 384, 392, 396, 400, 401, 408, 436. 1.
³⁸ A «Borda» a Csobános völgy felett, moldvai határszéli hegyecsúcs, 1377 m. magas.
³⁷ Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése 446 — 453. 1. — Az állomások részben azok, mint fennebb 1734-ben, de sűrűbben (t6 helyett 31) és eltérésekkel. (Ld. u. ott, 448. 1.)

HARMADIK RÉSZ.

A LEGÚJABB KOR.

A FÖKORMÁNYSZÉK ÉS AZ UNIÓ KORA.

(1691—1914.)

XXIV.

Thököly erdélyi fejedelemsége s a gubernium kezdete.

(1690—1702.)

Apafi Mihály halálával az 1690-ben beállott interregnum kedvező alkalmat nyújtott a töröknek és pártfogoltjának — Thököly Imrének, hogy az erdélyi fejedelemség elnyerésére megtegye a régóta óhajtott lépéseket. A szultán 1690 jun. 8-án kelt athnáméjával Thökölyt erdélyi fejedelemmé nevezte ki. Csak el kellett azt foglalnia. A szultán török, tatár és oláh segédhadakat rendelt Thököly magyar kurucái és hajdúi mellé, akik Oláhország felől készültek beütni Erdélybe.

Az erdélyi ideiglenes kormány ezzel szemben általános hadfelkelést hirdetett, de kevés eredménnyel: a benn lévő német császári és a vármegyei hadakon kívül nagyobb számmal csak a székelység kelt fel.

A döntő ütközet Zernestnél történt, ahova Thököly a Királykő háta mögött emelkedő meredek hegyeken át, ahol nem is álmodták, vezette seregét az ellenség háta mögé. Igazi hannibáli átkelés volt.

A csatát — melyben a német hadak a székelyeket háttérbe szorították, úgy hogy ezek a harcban alig vettek részt — az erdélyiek veszítették el (aug. 21.). Teleki Mihály erdélyi főgenerális elesett, Heisler tábornok (a németek fővezére) elfogatott s Erdély egy csatával Thököly hatalmába került.¹

Thököly nagy gondot fordított a székelység meghódítására, ami 4—5 nappal a csata után a prázsmári táborban végbement. Udvarhelyszék aug. 26-án jelentette be követei által meghódolását Maros-zsékkal egyszerre, miután már Háromszék s Csíkszék is meghódolt.

Thököly erdélyi uralmát legfőbbképpen Erdélyek legharciasabb nemzete csatlakozására alapította s a hivatalos hódolaton kívül a nép megnyerésére is törekedett. A székelyek hazafiságára nem hiába számított. Szept. 10-én már a székelyek példája követésére hívta fel a szászokat, dicsekedve mondván, hogy «immár hűségünkre állott és mellettünk dicséretesen fegyvert fogott a székely náctó».

Thököly a Barcaságból Udvarhelyszék felé vette útját s szept. 10-én Homoródszentpéternél állott táborban. Innen Szeben mellé Keresztyénszigetre ment, ahova szept. 15-én országgyűlést hirdetett. A székelységnek csatlakozását Thököly azzal hálalta meg, hogy megígérte «a székely nációnak szabadságában való megtartását», az ingyenes közmunkákat eltörölte s adómentességek visszaállította.

Thököly uralmának napjai azonban megvoltak számlálva. Badení Lajos örgróf nagy sereggel sietett Belgrád alól Erdély visszafoglalására s Thököly csatát állani nem akarván, a Székelyföld felé való visszavonulásra határozta magát. Okt. 10-én bevonult Székelyudvarhelyre, nyomon követetvén a császári hadaktól.

Thököly Udvarhelyről a Homorod völgye felé vezette seregét. A két ellenséges haderő aztán a Barcaságban, a határ havasok alatt találkozott; de Thököly ott sem állott harcot a túlnyomó erővel szemben, hanem okt. 24-én éjjel a Bodza-szoroson kivonult az országból. Magával vitt az erdélyi urak és úrnók, nemesség és székelység közül mintegy 300-at s még vagy annyi közrendűt, élő tanuságául és zálogául az ő erdélyi fejedelemségének.

Keserves bujdosásnak hosszú, évekig tartó sora követte ezt az emigrációt, előbb Havasalföldén, ahol nagy nélkülözések között vándoroltak és táboroztak az egész ősz és az 1691-iki tél folyamán, mígnem tavasz-nyíltával az Alduna mellett a Viddinnel szemben lévő földvárban telepednek le. 1691 végén a szerbiai Pozserovácon telepíttetnek le téli szállásra. Nyár folyamán résztvettek a török hadak táborozásában. Pozserovácon töltik az 1692/93-iki telet is, «mezőben, erdőkben, kalyibákban» nyomorogva.

1694 telére a nagyvezér az erdélyieket a kurucoktól külön, Szófiába telepíti át. Köztük vannak a székelyek is. Elunván a reménytelen bujdosást és nyomorgást, 1694 áprilisában felkerekedtek és hazafelé indultak, mert otthon maradt családjaikat miattok az erdélyi

katonai főparancsnokság felügyelet alatt tartotta és sokféleképpen zaklatta.

Otthon szomorú hír várta őket: a tatárok 1694-ben a tél folyamán febr. 13. és 15. napján beütöttek Csíkba s Felesik falvait kirabolták, felégették és m. e. hétezer embert rabságra hurcoltak: köztük Sándor János csíki vicekapitányt, feleségét és családját Csík-szentmihályról, Csereiné Apor Ilonát — gr. Apor István erdélyi kincstartó nővérét, a történetíró Cserei Mihály nagyanyját — Rákosról, Endes Györgyöt családjával és másokat.²

*

Thököly beütése Erdélybe s az erdélyi hazafiak emigrálása ha nem is érte el a kívánt célt, az erdélyi fejedelemség visszaállítását: az az eredménye mégis megvolt, hogy az új kormányzók, a gubernium a régi alkotmányos jogok tekintetbe vételével szerveztetek I. Lipót 1691 dec. 4-én Becsben kelt diplomájával. Thököly keresztényzigeti országgyűlése ama határozatának, mely a székelyek adómentességét visszaállította, része lehet abban, hogy a Lipót-féle diploma a székelyek adómentességét kimondotta. Az erről szóló 14. pont így intézkedett:

«A székelyek, eme legharciasabb néptörzs, mint eddig voltak, úgy ezután is mentesek legyenek minden adófizetéstől, minden téli és nyári katonai elszállásolás terhétől s birtokaik után, amelyeket hadfölkelés kötelezettsége mellett bírnak, tizedfizetéstől és egyéb szolgálmányoktól. Ezek ellenében azonban a haza védelmére saját költségükön katonáskodni tartoznak ezután is, A székely parasztok vagyis jobbágyok nem értetnek ez alá.»³

Ez volt a székelység adómentességének alapja a gubernium korában. De a jog csak papiroson maradt, a valóságban nem érvényesült. A mindinkább súlyosbodó országos közterhek, főképpen a katonaság tartása, élelmezése sürgősen követelték, hogy a székelyek a másik két nemzet terhei könnyítése végett az adó egyrészét önkéntesen magokra vállalják. De amit előbb önként vállaltak, az később rendszeressé vált; ami ellen azután gyakran, de hiába tiltakoztak.

A Lipót-diploma az országos adót háborús időben 400,000 írtban állapította meg. Ebből a székelység (az 1692 szept. 25. tordai országgyűlésen) «jó akaratából» elvállalt 22,000 firtot, illetőleg ennek törlesztésére 24,000 köből búzát, 8,000 köből zabot és 2025 szekér szénát.⁴

Az országos adó évről-évre emelkedett, a század végén egészen egy millióig. Ezzel együtt növekszik a székelység adója is: 1693-ban 35,000, 1694-ben 42,000, 1696-ban 66,000 írtra, 1699-ben (az országos 900,000 forint adóból) 90,000-re; 1700-ban alászáll (800,000 forintból) 75,000-re, 1701-ben (750,000 írtból) marad 75,000, 1702/3-ban ismét emelkedik (750,000 forintból) 93,750 forintra.

A XVII. század végén a székelyek adója az egész országnak egy tizedében állapított meg; de 1702-ben s 1703-ban már felemelkedik egy nyolcadára, a rendkívüliekkel még többre.

Voltak esztendőök midőn jóval alább szállott, midőn a székelyek csaknem adómentességet élveztek. így pl. 1698-ban, midőn a zentai diadalt követő nagy hadi készültek miatt az ország adója egy millióra hágott, a székelyekre mindössze 25,000 frt rovatott ki, mert a székelység az előbbi évek adóterhei miatt s a köztük elszállásolt katonaság, továbbá vízáradások, pestis miatt annyira ki volt merülve, hogy a székek főtisztjei «a nemes székely náción» nevében memorandumot nyújtott be az 1698-iki nagyszombati országgyűlésen, melyben tiltakoznak az aránytalan nagy adó ellen s kérik, hogy ha a diplomában megígért adómentesség a jelenlegi viszonyok közt nem hajtható végre, legalább mérsékeltesék az adó, mert a múlt évek közterhe «utolsó elfogyásra juttatta boldogtalan székeinket».

A gubernium maga is elismervén, hogy «*feljebb terhelhetett erejénél az elmúlt zűrzavaros üdoben az nemes székely náción*») adójukat leszállította 25,000 írtra.

A székely követek a kevés adót is mindig csak «atyafiságos indulatból» «salvo diplomate», az adómentesség joga fenntartásával vállalják el az országgyűléseken és időközönként protestálnak az adó rendszeressé tétele ellen.

így 1692-ben hangsúlyozzák, hogy «noha az őfelsége kegyelmes diplomájának tenora szerint mindennemű contributiótól exemáltak: mindazonáltal azt nem tekintvén, ő kegyelmek igen nagy teherviselésekből is magokat kivonni nem akarván» a 400,000 írtból ígértének 22,000 frtot.⁵

1693-ban az «a ns székely natio contributioirul» szóló V. te. szerint: «Jóllehet a ns. székely natio az ő felsége méltóságos diplomájának tenora szerint az rendszerént tartozó contributiok iránt magát immunitálnak praetendálja, recognoscálván mindazonáltal mind az más két natio terhelését, mind pedig *magok atyafiúi köteles szereteteket*) ígérték ezen contributionak supplementumára

egész natioul, az magok között lévő taksás városokat is ezúttal magok-közé kívánván, in universum r. fl. 35,00o».⁶

1696-ban nov. 10-én a gyulafehérvári országgyűlésen a székely követek ünnepiesen protestálnak a más két nemzet előtt, hogy mivel a Lipót-féle diplomában megerősített nemesi szabadságuk szerint a székely nemzet portio, quártély és semminemű adózással nem tartozik s mikor elsőben az kolozsvári gyűlésen a portio felvetetett, akkor is «cum protestatime semel pro semper» vállalták fel, hogy a többi rendeket szeretetből és nem kénytelenségből segíték: azért ismételten protestálnak, hogy a diplomához akarják magukat tartani és kérik, hogy akaratuk ellen rájok «sem portiot, sem quártélyozást, sem egyéb contributiot» ne vessenek. Mégis ígértek «jóakarattjuk szerint» 66,000 frtot.⁷

A királyhoz is felfolyamodtak a végett, hogy hűséges szolgálataikra való tekintettel és a diploma erejénél fogva az adótól és szállásadástól mentessenek fel. Mire I. Lipót 1700 márc. 21. adott válaszában «akkori adóját a székely nemzetnek csak egy bizonyos ideig (t. i. a háborúk tartamára) valónak lenni kegyelmesen megismerte».⁸

Miután már egy évtizeden át fizetik az adót a diploma ellenére, 1701. febr. 15-én a székely székek követei Gyulafehérvárt személyesen megjelenvén a gubernium előtt, élőszóval és írásban protestáltak, hogy a székely nemzet adót fizetni nem tartozik s «ha hazafiságuktól s keresztyén atyafiúi szeretetüktől nem viseltettek volna, tartozásképpen nem tartoztak volna a feljebb elmúlt terhes esztendőben» sem, annál kevésbbé most, miután a béke helyre állott; mindazonáltal a «szép unió és atyafiságos szeretet» kedvéért és a király iránti hűségből elvállalták a megállapított 600,000 firt orsz. adó egy tized részét s a múlt évi hátralékok egy részét, de óvással a jövőre nézve. Erről a protestatoról a gubernium a székelység jogai védelmére nagypecsétetes oklevelet állított ki.⁹

1702-ben (a gyulafehérvári márc. 10-iki országgyűlésen) a székely nemzet kiváltságaik és diploma 14. szakasza fenntartásával a katonai adónak egy nyolcad — s a rendkívülinek egy ötödrészt vállalta magára. A székelyek tehát az országos adónak előbb tizedrészét, majd nyolcadrészét vállalták magokra önkéntesen. Ezt részint pénzben, legtöbbsnyire azonban a katonaság számára szállított terményekben (búza, zab, széna, hús) fizették.

Az adó «quantum» egy összegben állapított meg s «azán aránylagosan osztatott fel az egyes székek s a székek kebelében falvak és lakosok között a marhaállomány arányában.

A székely székek között legtöbbet fizetett a legtermékenyebb és legnagyobb Háromszék, azután következett Udvar hely szék, kevesebbel adózott Maros- és Csíkszék, legkevesebbel Aranyosszék. 1700-ban az arány ez volt: Háromszék 33 %, Udvarhelyszék 26 %, Marosszék és Csíkszék 17 %, Aranyosszék 7 %.¹⁰

Ez az arány nem volt állandó: a viszonyok és körülmények változtával az adóarány is változott. Háromszék körülbelül egy harmadát, Marosszék és Csíkszék egy ötödét, Udvarhely egy negyedét fizette. Aranyosszékre 12—15-öd része esett a székelység összes adójának. így 1700 máj. a székelysége a nyári félévre kirovott 13,000 írtból és 5000 köből búzából Háromszékre 4300 frt és 1654 köből búza, Udvarhelyre 3300 frt és 1269 köből búza, Marosszékre 2300 frt és 900 köből búza, Csíkszékre 2200 frt és 847 köből búza, Aranyosszékre 900 frt és 33 köből búza esett.¹¹

A rendes adón kívül a várak építésére felvetett 40,000 írtból a székely nemzetre kirovatott 8000 frt (tehát egy ötödé) s a rendkívüliekre kivetett 12,000 frt adóból a székelyekre 3000 frt.

A 8000 írtból Háromszékre osztatott 2300, Udvarhelyszékre 2200, Csík- és Marosszékre 1450—1450, Aranyosszékre 600 r. frt.

A rendkívüliekre kiszabott 3000 frt székely adóból Háromszékre kirovnak 900, Udvarhelyszékre szintén 900, Csík- és Marosszékre 500—500, Aranyosszékre 200 irtot. A taksás városokra 1000 forintot.

1702 és 1703-ban a székely nemzet ugyancsak az adónak egy-egy nyolcadát vállalván, 750,000 írtból jutott rá 93,750. Ehhez járultak még a «taksás városok» közül Csíkszereda 20, Udvarhely 100, Sepsiszentgyörgy 443, Ilyefalva 486, Kézdivásárhely 500, Bereck 650 írttal.

Kik és hogyan fizették ezt az adót?

Birtokos nemes ember, akinek legalább 2—3 jobbágya volt, pénzdót nem fizetett;¹² kivéve ha a széknek «hirtelen pénzbeli terhes impositioja (rovatala) volt», amikor önként aránylagosan «megrótták» magokat. A katonai terményadóban azonban a nemesek is segítettek az adózókat. Olyan nemes ember, akinek csak háza s esetleg egy jobbágya volt (egy-házi nemes) részt vett az adófizetésben (nem úgy mint Magyarországon), «mivel nincs, aki helyette fizessen»³

A szabad közszékelyek (szabadosok), akik régebben «házanként» katonáskodtak, rendszeres adófizetés alá fogattak. Adót fizettek végül a parasztok (földesurak jobbágjai); azzal a különbséggel, hogy

miután hetenként 3 napot tartoztak a földesúrnak szolgálni, vagyonuk után csak felényi adót fizettek, mint szabadosok, vagy a jobbágytalan egyházas nemes emberek, A szolgák csak akkor fizettek, ha paraszt földet műveltek.

Az adókulcs a Székelyföldön a marha-állomány volt, ezt tekintvén legigazságosabb fokmérőjéül a vagyon arányának. Az összeírás úgy történt, hogy a nemesek és a «marhás» szabadosok ökreit egyesével írták össze; a vagyontalan («semmis») szabadosokat kettesével, a jobbágyok ökreit is kettesével, a solymárokat és «jobbágy marhá-sokat kettesével, a jobbágy semmiseket, marhátlanokat pedig négyesével» számítva. Amely földesúrnak tíz ház jobbágya volt, tart-hatott egy jobbágybíró, 4 ökör után adómentesen. A szolgák adó-mentesek voltak.¹⁴

így állapították meg az adókulcsot, mely szerint 1700-ban volt Udvarhelyszéken «marhaszám a semmisekkel együtt» 584i^x/₂, 1702-ben 6093. Ezekre aztán kivetették a marhaszám szerint felosztott adót.

Az 1702-iki jan. 7-iki országgyűlésen elhatározták, hogy minden székben *adóösszeírók* (connumaratorok) választassanak; az ezek által elkészített adólajstrom a szék elé terjesztessék; az adóbehajtást a számvevők s végrehajtók (perceptorok, exactorok) intézik s a főszámvevő (generális perceptor) számolja el.¹⁵

Az adószedésben a szék vicetisztjei is közreműködtek s a végrehajtásban (executioban) egyik főtisztnek, vagy helyettesének is jelen kellett lennie.

A katonák elszállásolására biztosok (commisariusok) és felügyelők (inspectorok) ügyeltek fel.

A katonaelszállásolás és ellátás nyomasztó terhet rótt a lakosságra. Minden közkatonára kapott egy hónapra (1702) 2 véka búzát, lova számára harmadfél köből zabot (köblit 5 vékával számítva) és egy szekér szénát. Ezeket az adóba beszámították. Még nagyobb teher és alkalmatlanság volt, mikor a gazdáknak magának kellett kosztal is ellátni a katonát.¹⁶ Mert a megszállt szolgálmánnyal a katonák rendszerint meg nem elégedtek s jogtalanul zsarolták, sarcolták a népet. «Oly nagy szabadságuk volt a vitézeknek, hogy a szegény paraszt embereket magok tulajdon szolgálatára hajtották, az urak szolgálatától elvonták, nyomorgatták, verték és nem emberekhez illendő helyekre tartották, míg mindeneiket a vitézeknek kívánságok szerint meg nem teljesítettek és meg nem cselekedtek».

Hiába panaszkodott a nép, hiába tiltott a Felség «a vitézektől

minden kóborlásokat, fosztogatásokat», hogy «kinek-kinek illendő böcsületit megadják»: a katonai zsarolások, kihágások napirenden voltak. .

Midőn a visszaélések már nagyon eláradtak s a panaszok annak következtében elszaporodtak, a gubernitím és katonai főparancsnokság vizsgálatot rendelt el. Katonai és polgári vegyes bizottság tartogatott vizsgálatot; de ez nagy lármával járván, később (1696 után) rendszeren polgári részről folyik a vizsgálat a szék tisztjei által.¹⁷

De a panaszokat rendszerint hiába írták össze s a követek hiába fáradoznak a guberniumnál és a főhadbiztos előtt, a katonai főparancsnoksággal szemben ezek jórészt tehetetlenek voltak.

A katonai kihágások és a katonaság ellátásának terhei míg egyrészt nyomorba juttatták a népet, a sérelmek orvosolatlansága elkeserítette a kedélyeket és előkészítette arra, hogy felszabadításukról gondoskodjanak.

Így találta a Székelyföldet a Rákóczi-forradalom, amelynek szabadságot hirdető eszméitől csakhamar viszhangzottak a Hargita és a Keleti-Kárpátok bércei.

¹ Ld. bővebben Szádeczky Lajos: Thököly erdélyi fejedelemsége. (Századok. 1898. évf.)

² A közelről érdekelt egykorú Cserey Mihály így írta meg Históriaijában ennek a történetét:

1694 telére «Csíkba rendeltetett vala négy compania német quártélyba. A csíkiak azonban kiküldének Szebenbe az úrhoz (Apor Istvánhoz) Sándor Jánost (ez lön oka a csíki rablásnak), Tamás deákat. Csató Jánost, hogy az úr vinné véghez a generálnál (Veteráninál): ne szállana német Csíkban ... A generál meg is engedé», a felelősséget — ha valami irruptio leszen Molduvából — Aporra s ez Sándor Jánosra hártván. «Úgy vigyázzatok, — monda Apor, a csíki vicekapitány Sándornak, Cserei jelenlétében — valami rossz dolog ne következzék, mert bizony felakadtok érette.» Sándor János azt felelé: «Bizza rám Nagyságod, ha kár esik Csíkban a tatárok miatt, az én fejem essék el érette, mert szüntelen nagyon postánk oda be.»

Csíkban azon a télen «rendkívül nagy hó esett. Ahhoz való biztában hópénzért mind otthon hadta a Gyémesi passuson strázsáló embereket... A postákat is tovább nem küldötte Kománfalvánál Molduvában s a vajda emberei amit hazudtanak, azzal jöttek vissza Sándor Jánoshoz s mind elhitte. Az akkori vajda pedig, az ifjabb Dúca, nagy ellensége vala Erdélynek ... Ő is ingerlé a tatárokat, hogy kijöjenek rablani s mind hazugsággal biztató a csíkiakat, hogy ne féljenek semmit a tatártúl... Ha.ő, a kutya igaz keresztyén ember lett volna, könnyen hírt tehetett volna s annyi sok ezer keresztyén lélek rabságra nem jut vala».

«Már a tatár a vajda információjából megértvén, hogy Csíkban német nincsen, a passust is öt-hat nyomorú fegyvertelen ember őzzené, nagy táborral megindult vala és Kománfalvához, a végső faluhoz szállott vala». Sándor oláh juhásza a határszéli havason hallván a hírt, sietve megjelenté este Szentmihályon, de nem hitték. Éjjel a tatárok elő-

hada «Szentmihályra bemenvén, mindjárt égetni kezdenek» s a lakosokat ágyban lepvén meg, kötni kezdtek. «Onnan előbb jöven Vacsárcsiban, Göröczfalvában, Rákosra, hasonlóképpen kezdettek égetni, rablani.» Cserei atya éppen csikrákosi házánál időzött s az éjjel a tatár-híre «hirtelen számban fogatja a lovait s úgy szalad el, de a marháját mind elhajtják a tatárok».

«Szentmihályon pedig egy szegény ember házában bemenvén két tatár, a gazdát megköti, jó felszerült leánya vala, csak nézi egy darabig s hogy látná, hogy vinni akarják ki az ajtón, kapja a fejszét, úgy vágja az egyik tatárt, mindjárt meghal, azután a másikat is, az apját megoldozza; de tatárok érkezvén, a leányt egyben vagdalják, a szegény embert elviszik. Sándor János is akkor elszalada; és a tatárok számtalan rabbal, nyereggel virradtig vissza is mennek.»

«Sándor János mindenfelé parancsol, hogy a hadak felüljenek, Gyergyóból is kijönek s egy nap a havas alatt táboroznak. Megbolondula, nem küldte portásokat (t. i. portyázókat, kémeiket), lássák, elmentek-e, vagy nem, a hadakat is visszahozatá másnap és akik elfutottak vala is, mind haza takaródénak. Harmadnap múlva fényes nappal a tatár tábor egészen bejött, voltak közel tizenkét ezeren és széliében fogván Csíkot, egész estig a falukot égették, prédálák, rabiák, éppen Szentkirályig s egynéhány ezer rabbal, számtalan prédával bekével visszamenének. Sándor Jánost is mind feleségestől akkor házánál találván, elvivék, kiket az úr, Apor uram váltá ki esztendő múlva s ugyan úgy megbolondula, hogy ugyan esmét Sándor Jánost tévé vicekapitánynak, noha az egész Csík átkozta, hogy miatta romlottak el.»

«Az én szegény szentéletű, nagy-buzgó imádságú, nagy-híres gazdasszony nagy-nyám is, Apor Ilona, ki Apor Istvánnal egy testvér vala, rákosi házánál esék a tatár rabságában; az előszöri irruptiokor elszaladott vala Gyergyóban, vasárnap visszajöve, hétfőn rabiák el... Hetven esztendő öreg asszony lévén, oda be Tatárországban a hosszas út miatt elbágyadván, megbetegedék ... meghal.»

«Szébenben hire jöven Veteráninak, mindjárt kiindula Csík felé és mindenfelől a regimenteket felültetvén, az urat Apor Istvánt is maga mellé vevén, mindenütt postán megyünk vala.» Útközben hallván, «hogy a tatár már visszament: a generális a regimentekkel visszatére, hanem egy vicecolonellust ötszáz lovassal küldé Csíkban vigyázni, az urat (t. i. Apor) is megparancsolá, hogy bemenjen ... Mi azért éjjel-nappal menvén, beérkezénk Csíkba s az úr edictumokat (t. i. rendeleteket) íratván velem a vitézülő rendeknek s jó dispositiot hagyván, *bezárok az istállót, mikor a lovakat ellopták*». (Cserei Históriaja 233 — 236. 1.)

A tatár beütrésről *Lakatos István* egykorú csikkozmasi plébános is érdekes feljegyzést hagyott ránk a plébánia jegyzőkönyvében. — Szerinte 1694 febr. 13. üttött be először Csíkba 350 tatár, akik lappangva a Szeret és Prut között Moldvában teleltek. Hét falut égették fel első ízben, u. m. Szentmihály, Szépvíz, Szentmiklós, Delna, Borsova, Vacsárcsi, Göröczfalva községeket. Sok embert rabságra hurcoltak, másokat megöltek, állatokat elhajtottak, bútöröket elvittek. Hajnaltól estig tartott a rablás. Akkor Szentmihályról elvitték Szépvízi Pál plébánost m. e. ezer lélekkel, csak hét ember maradván a faluban; a második betörés után csak öt. Szépvíztől elvitték Szócs András urat egész családjával, Göröczfalvárói nemzetes id. Csereinét családjával és sok másokat.

Február 15-én ismét betörték a tatárok Csíkba és pedig többen mint előbb, akik Szentdomonkostól Pálfalváig, Somlyó és Taplocáig tíz falut felégették, kirabol-tak, a lakosokat rabságra vitték s mindent elpusztítottak — reggeltől estéig. Akkor vitetett el rabságra nemzetes (generosus) Sándor János feleségével, családjával és

jobbágyaival, Sándor Mihály egész családjával és jobbágyaival, kivéve feleségét, nemzetes Endes György feleségével és egész családjával, nemzetes Inczéné (Andrássy lány) családjával és jobbágyaival, férje kivételével, Miklós Péter feleségével és családjával, Búzás András úr egész családjával; 150 örmény — és többen számosán, úgy otthonról, mint jövevények és útasok különböző helységekből, akik az előbb megöltek temetésére gyűltek össze; együttvéve összesen több mint yooc-en vitetvén keserves rabságra; mások kard és a hideg által megölettek. így egy tribusa a székely nemzetnek, mely 12 tribusból állónak számíttatik, ily váratlanul és gyorsan eltöröltetett, — senki sem állván ellent a pogányoknak. (Kiadtam a Sz. O. VI. k. 444. 1.)

Sándor Jánosnak érdekes levelei maradtak fenn fogságából, melyeket kiváltatása érdekében írt gróf Apor Istvánnak. Egyik kelt «In Euczak 1694, az nap számot nem tudom, még az imádságos könyvemet is elvette!» (Ld. Sz. O. VI. k. 447. 1.)

A kiváltás kölcsönösszegéből keletkezett a zálogba leköttött birtokok felett a Sándor és Apor család között az a hosszas per, mely eltartott az 182c-as évekig. Ezzel függ össze a Csíki krónika keletkezése. (Ld. Szádeczky L.: A csíki székely krónika. Bp. 1905.)

³ Szász Károly: Sylloge tractatum 76. és 127. 1.

⁴ Gál László: Erdélyi diaeták végzései 156. 1.

⁵ Az 1794/95-iki «planum» memorandumában. Udv. vm. ltra.

⁶ U. ott, m. f. és E. O. E. XXI. 161.1.

⁷ E. O. E. XXL 266. 278. 1.

⁸ Az 1794/95. plánumban és «A székelyek adó ellen való instantiajok» 1810-ben.

(Udv. vm. ltr.)

⁹ Sz. O. VII. k. 47. 1. .

¹⁰ U. ott, 44. 1.

¹¹ A gubernium rendelete Udvarhelyszéknek 1700 máj. 27. (Eredetiben a vm. levéltárban, Guberniumi rendeletek 1. k. 8. sz.) V. ö. Sz. O. VII. k. 44. 1.

¹² Amely nativus embernek 2 vagy 3 ős-örökös jobbágya van, az in persona ne contribuáljon, az elébbi constitutioja szerént a nemes széknek. Akinek pedig nincs, az contribuáljon értéke szerént. Az 1702. 5. dec. Resolutiones ... in Bikafalva generáli congregazione sedis stb. (Udv. vm. ltr. Acta politica.)

¹³ Sz. O. VII. 358.1. Ez alól is volt eleinte kivétel. Udvarhelyen pl. 1702-ben az határozatott, hogy: «Ha szegény is, ha nativus nemes ember, ne contribuáljon, ha jobbágya nincs is, a kinek pedig jobbágya van, annak jobbágya contribuáljon». (A székgyűlés határozatában.)

¹⁴ «A juh-majorok, béres szolgák, kertészek, csordapásztorok, lovas-legények, egy szóval akiknek praebendájuk udvarból jár, azok is immunitálódnak a portózástól» (1702. dec. 5. Resolutiones. Udv. vm. ltr. Acta politica.)

¹⁶ Gál László: Erdélyi diaeták végzései I. k. 187. 1.

¹⁶ Sz. O. VII. k. 13, 10, 16. 1.

¹⁷ Udvarhelyszéken pl. 1703 tavaszán a gubernium rendeletére a szék falunként, a bírák és hat bizalmi férfi által íratja össze a rendkívüli szolgálmányokat, sérelmeket és panaszokat. A böződújfalui Registrum azt mondja: «Anno 1703 die 13 Maj: Azmint a regium gubernium ő ngok parancsolatjok jött az ns. széknek és a ns. szék parancsolván minden faluknak, hogy az bírák heted magokkal jó lelkiismeretek szerint felírassanak mindenféle extraordinariumokat, vecturákat, melyeket mi is felíratván, így következnek» stb. (Udv. vm. ltr. Acta politica.)

II. Rákóczi Ferenc szabadságharca.

(1703—1711.)

A Rákóczi-forradalom miután a Felső-Tisza vidékét hatalmába kerítette, csakhamar átesapott Erdélybe is s itt a kurucok hadi szerencsésének forgandósága szerint hullámzott fel és alá éveken keresztül, főképp 1703. és 1708. között.

A hivatalos kormány (a gubernium) mindvégig hű maradt az uralkodó házhoz, de csakhamar az erődített Szebenbe szorult s elvesztette a tényleges hatalmat, melyet időközönként a császári seregek hadiszerencsége idején vissza-visszaszerzett.

Az erdélyi magyarság és székelység rokonszenve természetesen a szabadságharcosok mellett nyilvánult s magok is fegyvert fogtak és csatlakoztak, amikor csak lehetett. Nem volt ez könnyű Erdélyben, mert gr. Rabutin-Bussy Lajos cs. tábornagy, katonai főparancsnok, a legjobb karban levő 8000 főnyi német katonasággal rendelkezett, azonkívül még m. e. 2000 főnyi rác könnyű lovassal s a forradalom kezdetén a szász székek, vármegyék és székelyek bandériumával is.

Rabutin magyar főurakból kapitányokat rendelt az egyes vidékek oltalmára, Thoroczky Istvánt a Szamos mellé, gr. Pekry Lőrinc fehérmegyei főispánt és udvarhelyszéki főkapitányt Balázsfalva mellé, gr. Mikes Mihályt Háromszékre, Sándor Jánost Csikba stb. Éppen ezek lettek nemsokára az erdélyi kurucságnak vezérei, akik eleinte kénytelenségből ellene harcoltak.¹

A székelyeknek már kezdetben sem volt kedvükre a kurucok ellen kirendelt katonáskodás s aki csak tehetett, kihúzta magát a táborba szállás alól. A tehetősebbek vagy megváltották magokat, vagy magok helyett «hczpénzért» másokat állítottak, vagy némelyek lovukat is eladták, «hogy azzal a szolgálatiul magukat liberálhassák».

A kurucok ellen a Szamos mellett őrködő tábor székelyei inkább óhajtván várták, mint retgették a kurucok támadását, amely nemsokára 1703. nov. 10-én Bonchidánál bekövetkezett. Ilyen viszonyok között nem lehetett nehéz a bonchidai ütközetben győzni a kurucoknak, akik leverték Thoroczky székely hadát s a kolozsvári német őrséget s magát Thoroczkyt is elfogták, aki a tokaji táborba Rákóczihoz küldetvén, hűséget esküdött s tábornokká s az erdélyi hadak vezérévé nevezetett ki már 1704 elején.

Hasonló tünetek közt foglalják el a Thökölytől bejött «török-

országi hadak» (a bújdosók) Balázsfalvát dec. 21-én, ahol meg gr. Pekry Lőrinc udvarhelyszéki főkapitány (a marosszéki székesi gr. Bercsényi Miklós kuruc fővezér rokona) jutott hadifogságra, Gábor nevű fiával. Ő is Rákóczihoz küldetett, ahol aztán tábornoki rangja megtartásával a kurucok közé felesküdt. Gyulafehérvárt ostrommal vívták meg a kurucok, ahol viszont br. Száva Mihály főispán jutott fogságba, aki szintén kuruccá Ion. Ügy látszik, hogy ezek a vezérek szántsándékkal fogatták el magokat, hogy így könnyebben csatlakozhassanak Rákóczihoz. A háromszéki székelyek főkapitányával, gr. Mikes Mihállyal ugyanaz történt Hermányban, Brassó mellett, midőn Rabutin a háromszéki székelyek lecsendesítésére Szebenből hazafelé küldé (1703. dec. elején) német kísérettel. Őt is elfogván Rákóczihoz viszik, kuruccá lesz, a székelyek generálisává tétetik s így jó vissza s híven kitart mindvégig Rákóczi mellett.

Csikszéket is a Rabutintól annak védelmével megbízott Sándor János vicekapitán és Tamásy Deák keltették fel. Háromszéket a Thököly bujdosó társa Székely Zsigmond, Nemes Tamás és Renter Mihály hajlították Rákóczi mellé.

Míg ezek a belső Székelyföldön történtek, addig Gúti István kuruckapitány a meghódított Fejérvárról Marosvásárhelyre ment s azt — a vár kivételével — elfoglalta s Marosszéket fölkelte. Innen Udvarhely felé indult, melynek a kurucokkal együttérző székelysége szívesen fogadta. A hangulat és a kedélyek már elő voltak készítve. A Székelyföld 1703-ik év végén — sőt néhány várerősség kivételével az egész Erdély — Rákóczi pártján volt.

Gúti, miután Székelyudvarhely várát megszállotta, az összes udvarhelyszéki hadakat felültette s Csíkba is megizente, hogy a hadak melléje jöjjenek. Ki is jöttek a csíki hadak s velők néhány ezerre szaporodott a kurucok serege. A visszamenetel azonban nem volt oly vidám, mint a kijövetel, mert ekkor (1704 elején) érte a székely hadakat a második nagyobb vereség az Erzsébetváros melletti Holdvilág mellett. Idáig jöttek alá a Nagyküküllő völgyében Gúti vezérlete alatt a kurucokkal egyesült csíki és udvarhelyi székely hadak, néhány ezeren.²

Rabutin ugyanis a székelyek megfélemezésére Háromszékre küldötte Graven alezredest néhány száz lovassal, aki Feketehalomnál vívott szerencsés ütközete után Háromszéket felégette s prédálta. Udvarhelyszék felé pedig báró De Tiget indította a csász. főparancsnok Szebenből ötszáz lovassal s néhány ágyúval. Holdvilágnál találkoztak és ütköztek meg 1704 jan. 28-án. A székelyek többen voltak,

mint a németek, de rossz volt a vezérlet s nem volt ágyújuk. A holdvilági veszedelemnek főoka mindenestre az volt, hogy a németek ágyúval rendelkeztek s ezzel könnyű volt szétugrasztani a gyakorlatlan, fegyelmezetlen s hiányos fegyverzetű kurucokat.

A holdvilági csatavesztésnél ellankadt erdélyi szabadságharcnak újabb lendületet adott a Rákóczitól Erdélybe küldött segélyhad, Thoroczkay István, Csáki László, Teleki Mihály, majd Pekry Lőrinc és gr. Mikes Mihály vezérlete alatt. Ezek 1704. júl. 5-ére Gyulafehérvárra országgyűlést hirdettek s ott a magyar megyék, a székely székek, sőt a megszállott Brassó, Szeben és Szászsebesen kívül a többi szász székek követői is megjelenvén, Rákóczit gr. Pekry Lőrinc indítványára egyhangúlag, nagy lelkesedéssel erdélyi fejedelemmé választották. A fejedelemségről szóló diplomát Szeged alá orsz. küldöttség vitte, melynek élén gr. Mikes Mihály, a székelyek generálisa állott s tagja volt gr. Lázár Ferenc csíki főkirálybíró s több főnemes.³

Rabutin a Szebenbe internált guberniummal és bennszorult urakkal tiltakozó okiratot állíttatott ugyan ki 1704 aug. 2-án s maga is kijött hadaival, de a forradalmat többé el nem nyomhatta.

Pekry, mint fővezér, aki a fővezérséget Thoroczkaytól a Kolozsvárnál okt. 7-én vívott ütközet után vette át, a székelyeket szervezte s 1704 nov. 7-én nyílt rendeletében szívökre köti «hazájához, nemzetéhez, házanépéhez való szoros kötelességét», hogy «ne engedje senki magát megcsalni» a Szebenben raboskodó gubernium rendeleti által, hanem mindenki a szabadság ügyéhez «igaz hűségben állhatatoskodjék, ne rohanjon a szép szónak alkalmatosságával az nagy, gyalázatos s régi dicsőséges magyar nevet és szabadságot mocskoló szolgálatra és igára, ne veszesse avagy csak édes maradékát, hanem Istennek már nyújtott kegyelmességéhez erősen ragaszkodván, igyekezzék most megszabadulni». Jelzi egyúttal gr. Forgách Simon 15,000 emberrel lovassal és gyaloggal, ágyúval s munícióval Erdélybe küldetését a fejedelem által, aki Forgáchot teljhatalmú fővezérré nevezte ki.⁴

Rákóczi 1704 dec. 20-án maga is tudatta, hogy gróf Forgách Simont erdélyi fővezérré kinevezte. Három nap múlva maga Forgách Simon küldé kiáltványát a székely nemzethez, hogy «napról-napra közelít az nemes országhoz» s mielőtt beérkeznék, kívánta a nemes székely natiót felhívni, hogy személy szerint kössenek fegyvert, insurgáljanak és táborba szálljanak, hogy vele egyesülvén, egy szívvel lélekkel működhessenek.⁵

Forgách Simon erdélyi fővezérsége nem sokat használt a sza-

badságharc ügyének. A mellőzött erdélyi főurak nem szívesen látták magok fölé helyezését, a nép sem lelkesült érte. A magával hozott fényes kuruc had, mely «pompára akármely király mellé beillett volna», lenézte az erdélyi kurucokat. «Hogy az erdélyi zekés, condrás hadakat meglátták: pökték, csúfolták».⁶

Az erdélyiek mellőzése volt egyik okozója a zsigóói csatavesztésnek is (1705, nov. 11.), melynek megtörténte előtt a Forgách Simon tanácsán járó fejedelem Pekry Lőrincet az udvarhelyi és más székely hadakkal Fejérvár ostromára és Szeben felé küldé, Kálnoki Pétert pedig a háromszéki s csíki hadakkal Brassó ostromzárolására. Erdélyi had alig is vett részt a zsigóói harcban.

A zsigóói vereség után «szörnyű bódulás, futás vala az egész országban». A kurucokkal tartó úri nép többnyire Moldvába, Oláhországba, vagy Magyarországra menekült, a fegyvert viselő kuruc nép pedig haza széledt; a várakba szorult császárpártiak is hazamentek. — Pekry maga is menekült felesége után Moldvába, ahova «az uraknak, főrendeknek a javát magával vitte, némelyiket sok biztatással csalván be». Mikes Mihály Rákóczival Magyarországra ment, a felesége Moldvába menekült. Szétveretett a Brassót körülzáró székely had is, úgy, hogy rendes hadsereg nem maradt Erdélyben, ahol a kurucság elhallgatott, csak a várakban maradt némi őrség s egyes kisebb csapatok lappangtak, főképp a csíki határhegyekben.

Rabutin és a mellette lévő gubernium sietett felhasználni és kiaknázni a helyzetet. Országgyűlést hirdetett 1705 dec. 15-ére Segesvárra. A segesvári országgyűlés azután Rákóczi fejedelemségét megsemmisíté, a császár (most már I. József) hűségére új esküt tétetett le, a vármegyék és székek hűségesküje letételére biztosokat nevezett, adót és élelmet rovott ki, az adó felét a Rákóczi mellett általánosan fegyvert fogott székelysége szabta.⁷

Ezzel a Rákóczi-forradalomnak első felvonása Erdélyben bevégeződött. A commissariusok «a népet erős átok alatt a császár hűségére beesküték». «Minden helyeken pedig a földnépétől erős hit alatt a fegyvert kikeresék, elszedék; egynéhány embert fel is akasztának afféle semmirekellő fegyverért, hogy eldugták vala». Kikutatták az elbújdosottak s a császár hűségére visszatérni a grátia után is vonakodók javait s elkobozták. Akik kurucokat rejtegettek vagy segítettek, azokat is halállal büntették. Eltiltották a szabad közlekedést, senkinek nem lévén szabad 24 óra járásnyi földön s a széken túl mennie. A katonai főparancsnok híre nélkül gyűléseket sem tarthattak s megkívánták, hogy a főparancsnok mellett «mindenkor mindenik

székből egy legyen az első közt, az kikkel minden ő felsége szolgatjára való dolgokat traktálhasson».⁸ A megrendszabályozást követte a nagymérvű adóztatás.

De a labanc-világ nem tartott sokáig, mert amint Rabutin az 1706-iki nyár folyamán a magyarországi harctérre kirendeltetett s csak a várakban hagyott őrséget: Pekry Lőrinc szép sereggel újra Erdélyben termett, az elnyomott népet felszabadította s ismét Rákóczi hűségére eskette, a megyék és székek élére új tisztviselőket állított. Az 1706-iki ősz elején Erdély néhány vár és város kivételével teljesen vissza volt foglalva.

Pekry Lőrinc Torda mellett Keresztes-mezején általános hadiszemlét (generális mustrát) tartott a székely hadak felett.

Rákóczi erdélyi fejedelemsége támogatásában nem csekély érdeme volt a székelységnek, amely örömmel vette a fejedelem ama híradását (1707 febr. 15-érői, Munkács várából), hogy fejedelemségébe való beiktatása végett Erdélybe készül s «a haza szükséges dolgainak rendbehozása végett országgyűlést hirdet 1707 márc. 28-ára Marosvásárhelyre».

A fejedelem a Mezőség felől jött s midőn ápr. 5-én Szentkirály felől Maros vásárhelyre bevonult, előtte jöttek legelői az udvar helyszékiek, utána a marosszékiek, aztán az aranyosszékiek, Pekry regimentje, 3 compania veres kopjás székely, 5 compania karabélyos, aztán maga az udvar a fejedelemmel. Ez az országgyűlés Rákóczit fejedelemségébe ünnepiesen beiktatta s ezáltal az erdélyi nemzeti fejedelemséget még egyszer visszaállította.⁹

Képviselve voltak a székelyek a nemsokára azután tartott ónodi országgyűlésen is, ahol a bevonulásnál ott voltak a székely veres drabantok. Erdélyben Pekry Lőrincet hagyta a fejedelem fővezérül.

I. József 1707 júl. 11-én kiadott, a megteröknök kegyelmet hirdető nyílt rendelete igyekezett ellensúlyozni a Rákóczi rendeletét. De amit ez el nem ért, megtette a Bécsből Erdélybe indított Rabutin fegyveres ereje, amely 1707 őszén Erdély visszafoglalását nagy erélyvel és sikerrel kísérlettel meg és hajtotta végre. Pekryt Erdélyből kiszorította s a császári hadak a Székelyföldet is megszállották, Mikes Mihályt az Ojtozi-szoroson át Moldvába szorították. A birtokosság menekült a hazából, a nép a császári uralom és a nagy adók elől erdőbe bújdosott, a katonaság zsákmányolt, prédáit és — adóztatott. Mert a császári uralommal együtt járt ismét a nagymérvű adóztatás.

Rabutin Erdély visszafoglalását bevégeztén, 1708 május i-én Bécsbe indult, magával vivén a Szebenben fogságra vetett Bethlen

Miklós grófot is. Helyébe előbb az emberséges Chusani tábornok, majd nemsokára (jún. 24.) a kegyetlen br. Kirchbaum György lett erdélyi főhadparancsnok.

Rákóczi 1709 nyarán Károlyi Sándort 18,000 főnyi haddal Erdély visszafoglalására beküldte, aki pátenseket bocsátván ki, nagy mozgalmat idézett elő mindenfelé az országban. De a «nagy bódulás», melyet a Károlyi bejövele előidézett, nem tartott soká, mert ő maga, bár Szászsebesig előnyomult, nyílt csatába a mindenünnen összevont császári hadakkal nem bocsátkozott, hanem kitért előlük s hat heti Erdélyben mulatás után a trencsényi vesztes csata (1708 aug. 1.) hírére kivonult Erdélyből.

A császári hadak szerencsését 1708-ban is nyomon követte az adóztatás. Ez és a kíméletlen sarcolás a lappangó tüzet újra meg újra felszította, úgy, hogy még 1709-ben is folytak a titkos gyűlésezések és a kuruc mozgalmak.

A forradalom hullámai még le sem csillapultak teljesen, midőn új, ennél még súlyosabb csapás sújtotta a Székelyföldet s az egész hazát. 1708 végén a pestist behurcolták Moldvából. «Valami gyergyai cigányok, kik a kurucok elől futottak vala Moldvába, betegen kijövének Gyergyószentmiklósról, ott meg is halának; onnan a falusi emberekre is kihát a contagio».¹⁰

A főkormányzók megtiltotta az óvintézkedéseket a ragály tovább terjedése ellen. Elzáratta a szorosokat, bevágatja az utakat, öröket állított, hogy Gyergyóból se ki, se oda be ne járjon senki. 1708 dec. 14-én rendeletet küldött Korda Zsigmondnak, mint főhadbiztosnak Segesvárra, hogy «a gyergyai passusra szorgalmasan rávigyázzon, hogy egy ember is élete vesztese alatt onnan kijönni ne merészeljen, különben ha valaki kijönni comperiáltatik, egyáltalában meg kell halnia».

Az óvintézkedések azonban hiábavalónak bizonyultak. A pestis csakhamar elterjedt a Székelyföldön is, úgy, hogy azt a mirigyhalál miatt a katonaság is elkerülte. Annál inkább elhatalmasodtak a kóborló tolvajok, a kurucság söpredékéből és a csavargókból összeverődött rabló népség, mely seregestül bekóborolta a Székelyföldet. A kuruc szín alatt való garázdálkodás még 1710-ben is tartott. «A tolvajok — írja Cserei 1710-ről — szerte-széjjel sok prédálást tettek az országban, mint a farkasok, éca a titkon rárohantanak a falukra s felpredáiták». Vezérek nevéből (Balika, Draguly, Fekete Vaszyli, Kimpián Bukur) következő, ezek zöme oláhság volt.

A gubernium és főhadparancsnokság erélyes intézkedései követ-

keztében mindinkább elszűnt a harc s lassankint lecsendesültek a kedélyek s 1709 folyamán «szaporán kezdőnek hazajönni az erdélyi kurucok Molduvából gratiára». 1710-ben is «felesen jövének haza a kurucok Magyarországból, Moldovából, Havasalföldéből».

Steinville tábornok, aki az 1710-ben elhunyt Kirchbaum után Erdélybe főhadparancsnokul küldetett, bejövetele után csakhamar (jún. 20.) kihirdette «az ő felsége grátiáját az elbujdostak hazájokban való recipiálása felől». Csíkszék tisztjei megírták ezt a «tek. nagys. s nemz. Erdélyből Moldovába magokat recipiált magyar kedves atyánkfiainak», kérvén és intvén őket, hogy «ezen alkalmatosságot meg ne vessék, minden bizonytalan reménységekhez ragaszkodván, mint eddig».¹¹

A reménység nem is tarthatott soká, mert a forradalom az anyaországban is szünőfélben volt. Amit el nem végezhetett az ellenség fegyvere s az ezüstpénz elfogyásával a rézpénz elértéktelenedése: bevégezte a pestis, mely megdöbbentő számmal szedvén áldozatait, minden további harctól elkedvetlenítette a szabadságharcosok megfogyott seregét. Rákóczi kiment Lengyelországba s Károlyi Sándor megkötötte a szathmári békét 1711 május i-én, mely kegyelmet biztosított a kurucoknak, szabadságot hazatérésre a kibújdosottaknak, megerősítő az ország alkotmányát stb. Az békeokmányt az erdélyiek részéről is aláírták 11-en, köztük néhány székely főúr. A bújdosók hazatértek; de itthon a béke áldása helyett szomorúság, gyász és pusztulás várta őket: a pestis és marhavész. Hiába volt minden óvintézkedés, a kettős járvány 1710—11. folyamán is dühöngött.

A bújdosókat most már jutalommal is kecsegtetik vissza, elrendelvén, hogy «a sok, Oláhországba és török földre bújdosott haza lakosai földeikre visszatérhessenek: publicálják, hogy egy évre, vagy ha kívánatuk továbbra is, minden adó és contributio alól felmentetnek».

Ennyi csapás sújtotta porba a szegény hazafiakat a XVIII. század elején a Rákóczi-forradalom alatt: háború, marhavész, pestis, amely megtizedelte a lakosságot s nyomorba hajtotta a megmaradtakat. Magyarországon összeszámlálták az áldozatok számát, hogy «mennyi emberek esőnek el ebben a revolutioban s úgy találtatt, hogy pestisben holtanak meg háromszáztíz ezeren, fegyver miatt pedig 85,000-en». «Erdélyben még ugyan — írja Cserei 1712-ben — senki számban nem vette, mivel a pestis mai napig is meg nem szűnt, de gondolom nincs híja a százezernek, kik eddig a pestisben megholtanak; bizony fegyver miatt is sok ezeren hullottak el.»

A marhavész miatt pedig három millió forintnál több kár esett Erdélyben, úgy, hogy sok helyen nem is szánhattak, vethettek az emberek a marha szűke miatt, melynek ára igen megdrágodott. Ami megmaradott, elvitte «a rettenetes portiozás».

Méltán sóhajtott fel az egykorú székely történetíró, a jó Cserei Mihály, hogy «rettenetes nagy ítélete Istennek rajtunk, még sem térünk meg!»,^{12 v}

A Rákóczi-forradalom hullámmzése közben rendszeres adózásról szó sem lehetett. Amidőn a kuruc néphadak voltak fölényben, lehető kíméléssel voltak a földnépe iránt, s csak a legszükségesebb, nélkülözhetetlen adóztatásra szorítottak. Amidőn azonban a császári idegen zsoldos hadak kerekedtek fölül, a kímélet megszűnt s megkezdődött a terhes adóztatás, főként az élelem-szállítás a német hadak számára,

A Rákóczi végzetes zsbói 'csatavesztés (1705 nov, 11.) után német hadak özönlötték el Erdélyt és a Székelyföldet, Rabutin főparancsnok kívánságára a gubernium országgyűlést hirdetett Segesvárra 1705 dec, 15-ére, a hűségeskü letételére az új uralkodónak, A gubernium Segesvárra élelmiszereket és abrakot (búzá, konyhára valót, szénát és zabot) rendelt Udvarhelyszékről, Katonaságot szállított a székely falvakra, meghagyván, hogy ott a többi falvak élelmiszerekkel s fával segítse a kvártélyt adó községeket. Hatszáz táborig szekeret is állított ki, az adó arányában osztva el,¹³

A megrendszabályozást a nagymérvű adóztatás és terhes portiozás követte. Hogy mily súlyos terhet viseltek, mutatja az, hogy 1705-ben csak egy székre (Udvarhelyre) 211,000 firt esett rendes adóul s még kb. ugyanannyi a rendkívüli szolgáltatás és zsarolás miatt,¹⁴

A székely nemzetre 1706 febr.—ápr, negyedévre 36,775 firt 80 kr, adó rovatott ki. Ebből felosztatott Háromszékre 12,000 firt, Udvarhelyre 8640, Csík-, Gyergyó-, Kászorra 6720, Marosszékre 6720, Aranyosszékre 2695 firt 80 kr.

Rendes országgyűléseket nem tarthatván, az adókat önkényüleg vetették ki és hajtották be. Hogy mennyi zaklatással járt ez, egy pár példából megítélhető, így a gubernium 1707 nov, 16-án csak egy székből (Udvarhelyről) a katonaság élelmézésére rájok a katonai kormány által kivetett 5000 köből búzá, 6000 köből zabot és 300 szekér szénát követelt haladék nélkül Szebenbe szállítani.

Egy hó múlva (1077 dec, 15-én) a dec., jan, és febr, hóra a

katonaság szükségletére Udvarhelyszékre eső adó (5000 r. frt, 3000 köből búza, 430 h. bor, 900 köből zab és 5000 szekér széna) összezedését sürgeti a gubernium.

Még ez sem volt elég. Egy hét múlva újabb pótadó kivetéséről érkezik a gubernium rendelete, melyben az áll, hogy mivel Háromszék és Csikszék megromlása miatt a két szék adója egy részét is a vármegyékre és a többi székekre kellett elosztani: a fennebb jelzett három hónapi adóban újabban még 2000 r. frt, 1155 $\frac{1}{2}$ köből búza, 740 mázsa és 50 font hús, 120 h. bor, 3275 köből zab és 1025 szekér széna rovatott ki Udvarhelyszékre; készítsék elő és küldjék a többivel együtt.

Ezt pedig, bár mily terhes volt is, kérlelhetetlenül be kellett hajtani. Egy részét a szebeni raktárakba kellett küldeni, amit Rabutin ugyancsak sürgetett. 1708 jan. 3-án már a terményadó gyorsan Szebenben szállítását rendeli a főkormányzék, «mert különben a generális katonaságot küld annak behajtására». Azért kegyelmetek, ha az nagyobb romlást és gonoszt elakarja kerülni, éjjelnappal rajta legyen... különben «abból mely romlás következik, maga általérheti és láthatja».

A rendes adón felől rendkívüli szolgálmányokkal és adóztatással is terhelték a szegénységet. Ilyen volt az ú. n. *patkó-pénz*, melyet a kvártélyozó katonaság a néptől követelt, amit ugyan kir. rendelet eltörölt, de visszaéléskép mégis szedtek.

A gubernium értesülvén, hogy az eltörölt patkó-pénz «a szegénységnek, mely nagy terheltetéseivel és romlásával most is mindenütt extorquáltatik (kicsikartatik), úgy hogy az patkó-pénznek vételiben nagyobb aggravatioja vagyon az szegénységnek, mintsem az rájok vettetett quantumoknak felszedésében»: 1708 jan. 28-án meghagyja Udvarhelyszéknek, hogy vizsgálta meg és vegye jegyzékbe «hol és kiken s melyik regimentbéli executorok által mennyi patkó-pénz extorquáltatott eddig», s arról jelentést tévén a guberniumnak, ez intézkedni fog a szegénység megoltalmazásán. Most pedig tájékozásul a katonai főparancsnokkal közösen megállapított utasítást küldenek, hogy a hadi és polgári biztosoknak mihez kell magukat tartaniok.¹⁵

Rákóczi szerencsecsillaga a trencsényi csatavesztés után (1708 aug. 1.) mindinkább elhalványulván, a császári hadak szerencséjét, mint rendszeren, 1708-ban is nyomon követte az adóztatás.

1708 szept. 27-én a katonaság számára 300 szekér szénát rendel a gubernium Udvarhelyszékről Szebenbe szállítani. Október de-

rekán kivet a gubernium a téli kvártélyban szállítandó katonaság élelmezésére Udvarhelyszékre 2200 köből búzát, 4500 köből zabot, 2550 szekér szénát, 1400 mázsa húst. Ez még nem volt az egész téli kvártélyozás idejére (6 hónapra, nov.—ápr.) kivetett adó, csakis előleges (anticipato) kirovás 2—3 hónapra, melyet aztán pótló és végleges kirovások követnek. Ebből 1708 okt. 21-én 800 köből búzát rendelnek a segesvári raktárba vitetni, s úgy a szebeni raktárba való szénát éjjel-nappal siettetni, hagyják.

Az előlegesen kirovott élelmiszerek szállítása Marosvásárhelyre rendeltetett s a késedelem miatt neheztelő katonai főparancsnok kívánságára 1708 nov. 19-én azzal sürgeti meg a gubernium, hogy «különben ha érette valami kedvetlenség találja kigyelmegetek, magának s ne másnak tulajdonítsa»,¹⁶

Dec. 2-án kiróvják a téli hónapokban még esedékes adót és pedig a fennebb említett «anticipato felvetett naturalékon kívül» 20 h, bort, 8000 r, frtot, 3000 köből búzát, 1884 mázsa húst, 5000 köből zabot, 4500 szekér szénát; *intvén* a széket, hogy ossza fel a falukra és szedje be, «executorokat pedig magára ne hagyjon, amely miá nagyobb kára és költsége következik a szegénységnek».

Még ez sem volt elég az egész tél folyamára, 1709 jan. 24-én a katonaság számára borpénzt 1000 frtot vetnek ki a székere, 1709 febr. 25-én «az ő felsége az hazában mostan bėjött militiája és recrutája» (újoncai) tartására újabban kivet a gubernium Udvarhelyszékre 55 köből búzát, 25 mázsa húst, 250 köből zabot, és 25 szekér szénát, melyet sürgősen kell beszedni és szállítani.

1709 máj, 8-án a Segesvárról Marosvásárhelyre szállítandó 4000 köből búzából Udvarhelyszékre eső 500 köből elszállításra rendelnek szekereket és zsákokat. Máj, 14-én a tábori szekerek mellé 11 bérest kíván Rabutin generális, Jan, 18-án katonai executioval sürgetik meg a kívánt béresek Marosvásárhelyre küldetését, Júl, 13-án a tábori szekerek mellől elszökött béresek visszaküldését, vagy helyettük másokat kívánnak elegendő élelmiszerral ellátva,

1709 okt. 15-én a következő téli időre 500 köből búzát, 1500 köből zabot, 400 szekér szénát és 750 frt hús-pénzt vetnek ki a székere,

1710 jan. 6-án a katonaság részére a három első hónapra való hátralékban maradt 225 köből búzának a marosvásárhelyi raktárba való küldését sürgetik, 1710 okt. 2-án a katonaság téli szállására szükséges élelmiszerekre 2550 r, frt, 2000 köből búza, 3500 köből zab és 1200 szekér széna előkészítését követelik Udvarhelyszéktől,

Nov. 19-én az 1711. év három első havára kiszabott 2250 firtot sűrgetik.¹⁷

A többi székek aránylagos pénz-adójával és terményszállítással ez a «rettenetes portiozás» nagy összegre rúgott. Ha szép szerivel nem fizették vagy nem tudták fizetni: kényszer behajtással, katonai executioval, erőszakkal vették fel a szegény népen.

Így ment az egész Székelyföldön, sőt az egész Erdélyben. Az egykorú Cserei Mihály szerint:

«Szörnyű, írtoztató executio mene véghez az egész országban, mert nagy portiót vetettek fel a militia számára, s a Rákóczi átkozott rézpenze miatt minden jóféle monéta kikölt vala Erdélyből, nem lévén a szegénységnek pénze, honnan a portiót megadja, kínozták, kötözték, nyomorgatták, hogy ugyan nem adhatott, minden marháját elvették, egy jó pár ökröt hat forintban; a brassai, szebeni mészárosok meg is gazdagodának, mind azok vevék meg az executoroktól a marhákat rettenetes hallatlan olcsó áron».¹⁸

A Székelyföld drágán fizette meg a szabadságharcban részvételét.

¹ Ld. bővebben Szádeczky Lajos: A Rákóczi-forradalom Erdélyben. (Érd. Múzeum, 1900. évf.)

² Ld. bővebben Jakab E. — Szádeczky L.: Udvarhelyvármegye történetében, Bp., 1908.

³ Thaly Kálmán: A Bercsényi-család története, III. k. 185.

⁴ Pekry Lőrinc pátense Udvarhelyszékhez 1704 nov. 7. a lekencei táborból. (Udv. vm. Itr. Gub. act. I. k. 80. sz.)

⁵ Gr. Forgách Simon pátense a ns. székely nemzethez. Költ Angyalosnál, 1704 dec. 23. (Udv. vm. Itr. Gub. act. I. 82.)

⁶ Cserei Mihály Históriaja, 344. 1.

⁷ Kőváry László: Erdély története, VI. k. 72. 1.

⁸ Cserei Históriaja, 357.1. — Graven ezredes rendelete a kurucok ellen 1705 dec 30. (Sz. O. VII. 183.)

⁹ Ld. Szádeczky Lajos: II. Rákóczi Ferenc Erdélyben. Kolozsvár 1903.

¹⁰ Cserei M. Históriaja, 429. 1.

¹¹ Sz. O. VII. k. 151. 1.

¹² Cserei M. Históriaja, 441, 474, 475. 1.

¹³ A gubernium rendelete Udvarhelyszéknek 1705 dec. 1. és 7. (Udv. vm. Itr. Gál L.: Erdélyi diaeták végzései, 195. 1.)

¹⁴ Sz. O. VII. 166. és Udvarhelyvm. története 424.1.

¹⁵ A gubernium Udvarhelyszéknek 1707 dec. 15. és 23. (Vm. Itr. Gub. act. II. k. 37, 43, 46. sz.)

¹⁶ Udv. vm. Itr. gub. rend. II. k. 55, 57, 58. sz.

¹⁷ Udvarhelyvm. Itr. gub. act. II. 59, 75, 93.

¹⁸ Cserei M.: Erdély históriaja 390. 1.

XXVI.

Rákóczi-szabadságharcától a székely határőrségig.

(1711 — 1764.)

A Rákóczi-forradalom és az azt befejező szatmári békekötés elvben nem változtatott Erdély alkotmányán. A béke-okmány egyik pontja biztosította Magyarország és Erdély alkotmányát. De Erdély kormányformája a gyakorlatban mégis némi változást szenvedett. Az első gubernátor, gr. Bánffy György 1708 nov. 13-án meghalván, a bécsi kormány a gubernátorságot nem töltötte be egészen 1713-ig. Időközben a fejetlen és csonka guberniumból és újonnan választott tagokból, összesen 16 főből álló ú. n. «királyi deputatio» igazgatta Erdélyt. A kuruc világ hullámai lecsillapodván, Erdély kormánya is visszanyerte rendes formáját, miután gr. Kornis Zsigmond 1713 tavaszán gubernátorrá kinevezetett. Az országgyűlések sorozata is megkezdődött 1713-ban, melyet a következő években sűrűn követtek a többiek. Ezek többnyire az adózási ügyekkel foglalkoztak.

Az országgyűlések megszavazták az udvar által kívánt adókat a katonaság tartására, várak építésére, az ország közszükségleteire. A megszavazott összeget a nemzetekre a meghatározott arányban kiszabták. Ezek után felosztották vármegyék és székek szerint. A székek kiróvták a falvakra az adókulcs alapján. Az adószedők aztán beszédtek a tisztek és bírák segítségével s beszállították a pénzt és a terményeket a rendelt (többnyire a nagyszebeni hadi) pénztárba és katonai (fejérvári, brassai, szebeni stb.) raktárakba (magazinum).

Mindez természetesen sok nehézséggel járt. Az országgyűléseken előbb a kir. biztossal alkudoztak a kívánt adó leszállítása felől. Aztán a három nemzet versengett egymással az elvállalandó Összeg, az arány (quota) felett. A népek és székek rendszerint panaszosodnak a nagy adó, a kezelés, behajtás és a katonai zsarolások miatt. A hatóságok és az országgyűlések keresik az orvoslás módját s e körül folyik a legtöbb küzdelem az ország kormányzása terén.

Az adózási terhek és azok könnyítésének törekvése szembe állította egymással a kis-nemeseket a főnemesekkel, t. i. a lóföket a valódi nemességgel (vera nobilitas).

A *kis-nemesek* (kik alatt az armalisták és lófők értendők) a királyi deputatio elé terjesztették sérelmeiket (1710-ben). A főnemesek¹

arra részletesen válaszoltak s ennek alapján hozott a kir. deputatio végzést.

A kis-nemesek kérik, hogy nemesi szabadságuk alapján az adótól mentesíttessenek, minthogy «más hozzájuk hasonló szegény nemes embereket a nemes szék immunitálta».

A főnemesek azt replikázzák, hogy a kétségtelen nemesek, ha csak félrovattól adózó jobbágysai találtak is, szabadságokban mindaddig megtartották, a kettő vagy három adózó jobbágysai nemest nem vetették adó alá, de mikor gabonát, zabot kellett a magazinokba szállítani, vagy hirtelen való pénzbeli kiadás jött a székre, magukat is megrovták a főnemesek, mely szinte fölülmúlta az ökörszám után való teherelést. Kérik ezért a kormányt, hogy «a nemesi régi szabadság még ez kicsiny megmaradott szikrácskáját gratiose megmarasztani méltóztassék».

A kir. deputatio végzése az lett, hogy amely nemes embernek (akár armálisos, akár lófő legyen az) 12 ökörről («mely 6, szabad székely tulajdonában lévő ökröt téssen») adózó jobbágysai van, — mert a jobbágysai kétannyi ökör után fizetett, mint a szabad székely — személye szerint adózni nem tartozik; akinek annyi nincs, pótolni tartozik, «mert az nemesi szabadság senkit is, ha jobbágysai nem adózik, a contributiótól nem immunitál». Megjegyzik, hogy 12 ökörtől adózó jobbágysai nemes emberen olyan értendő, akinek három (de nem zsellérből vagy cigányból álló) adózó jobbágysai van.²

Az adózás feletti versengés mutatja, hogy az adóterhek a Rákóczi-forradalom lezajlása után is igen nyomasztók voltak, melyek alól mindenki könnyebbítést keresett.

Az adóösszeg is hullámozó, a szerint, hogy mennyit vetettek ki az országra. Az adót rendszeren a téli hat hónapra vetik ki, úgy hogy szeptember vagy októberben előzetes összeget (in antecessum) vetnek ki az első téli három hónapra (nov.—jan.) s januárban aztán a második három hónapra (febr.—ápr.). Külön aztán a nyári hónapokra.

1713-ban az adó 750,000 írtban állapított meg és 30,000 köből búzában. «Az adónak a három nemzet között igazságos eloszthatása módjának kidolgozására» pedig bizottság neveztetett ki.

Az 1714 jan. 6-iki szebeni országgyűlés az adózásra nézve fontos elvi határozatot hozott: az *egyházhelyi nemesek* adó alá vetését. Ez a kis-nemességnek az a része volt, melynek csak egy jobbágysai (sessioja) volt, s melyet *egyházi, egyházas, vagy egyházhelyi* nemességnek (nobilis unius sessionis) nevezték. Ez már

régebb idő óta adó alá vonatot.³ Az egytelkes nemesség ezt magára nézve sérelmesnek tartotta s az adófizetés alól «sok útakon és módokon» és ürügy alatt menekülni igyekezett. Az 1714-iki országgyűlés azért végzésben mondotta ki, hogyha «valamely nemes embernek két jó, adózó s a falu közönséges terhét viselő embere nincsen, az tartozzék adózni»; de «ha valamely nemesnek tanál egy adózó embere lenni, annak az adója segítse a nemes ember adóját és amit az olyan paraszt ember ad, az imputáltassék az ura adójában».⁴

Ez az 1714-iki országgyűlés a téli kvártélyozásra 600,000 forint adót szavazott meg, «úgy, hogy búzául, zabul, szénául, ami kívánatik az ő felsége ez hazában lévő militiájának és lovainak kiteleltetésére» azt természetben szolgáltatassák, ami pedig felmarad, azt készpénzzel pótolják ki. A ns. székely nemzetre esett ebből 86,000 forint, 5834 köböl búza, 8666 zab, 4334 szekér széna. A nyári hónapokra megszavaztak 100,000 forintot és 30,000 köböl búzát. Ez utóbbiból a székelyekre esett 5600 köböl búza.

Rendkívüli adó fejében, az orsz. költségekre, «sallaristák (tisztviselők) fizetésére» róttak ki előzetesen pénzt 40,995 forintot, bort, húst, vágómarhát, búzát, zabot. Ehhez pótlólag megszavaztak most 2800 forintot. Mely kettős kirovásból esett a székely nemzetre 8387 forint, 20 h. bor, 10 mázsa hús, 10 vágómarha, 439 köböl búza, 689 köböl zab, 235 szekér széna.

1714 jan. 26-án a székelység így osztotta fel a reá kivetett adórészletet:

	Pénz forint	Búza	Zab	Széna
Udvarhely	.. 12500	631	550	270
Háromszék	.. 15000	740	600	300
Csikszék	.. 9500	482	350	179
Marosszék	.. 10500	532	400	(Elmosódott.)
Aranyosszék.	.. 2500	115	100	
Összesen:	50000 forint	2500 köböl	2000 köböl	— szekér

Az új gubernátornak tisztelet-ajándék a székely székektől 100 köböl búza, 100 köböl zab és 50 szekér széna.⁵

Így megy az adófizetés a következő években is, hullámzóan, hol több, hol kevesebb összegben, de mindig igen jelentékeny számban, mely bizony az adózó nép erejét nagyon igénybe vette.

Általában az adóügyek dominálják ekkor a székelység közéletét. Nagyobb hullámokat verő közügy ritkán történik a Székelyföldön a Rákóczi-forradalmat követő években. A székek ugyancsak nyögtek a katonaság eltartásának terhei alatt.

1714 végén XII. Károly svéd király törökországi fogságából menekülve a Székelyföldön ment át. Udvarhely, Marosvásárhely, Zilah felé szárguldott keresztül kíséretével, 1714 okt. elején. A székek a kormány rendelete szerint bőségesen gondoskodtak ellátásáról. Jó sokba került «az sok vecturázás, szekereknek, postalovaknak s ökröknek megszállásával, szénabeli károk és az statioban való széna és sarjú tékozlások». Ennek fejében aztán a főkormányszéktől a «svéciai király hadai általmenetek alkalmatosságával» tett költségeik, fuvardíjaik adóba beszámítását kívánják.⁶

1715. május havában a székely nemzet 31 pontból álló folyamodványt intézett a guberniumhoz, melyben kéri a súlyos adózás könnyítését, «mivel már nagy teherviselésük miá szintén elnyomordtak». A székelyek előbb az ország adójának tizedrészt viselték, most ötödrészevel terhelhetnek. Felfolyamodnak az adómentesség-nél a kétház-jobbágy megkívánása ellen is, «mivel ők külön szokással és törvénnyel szoktak élni», élhessenek azzal ezentúl is. Sérelmesnek panaszojják fel, hogy a Maros túlsó felén lakó marosszékiek a sófalvi aknáktól eltiltattak és sójuk ki nem adatik. A sóaknákra menekült jobbágyok kiadását is kéri. Az égettbor (pálinka) főzés tilalma, üstöknek elszedése nemesi szabadságukat sértik. A salétrom-főzés ellen újra felfolyamodnak.⁷

A kérvénynek alig volt eredménye, mert az bizonyos, hogy a terhes szolgáltatás tovább tartott. 1716-ra a jan. országgyűlés 760,000 frtot szavazott meg, melyből a székelyekre (az 1702. kulcs szerint) egy nyolcadrészt esett.

1716-ban kitört a török háború, amely alatt óvintézkedések történtek, nehogy a nép Rákóczi nevével felbujtogattassék. A gubernium 1716 máj. 18-án a székelyeket is inti a király iránti hűségre, parancsolatai teljesítésére, hogy a hitegető beszédekre ne hallgasson és senki köztük útlevél nélkül ne járogasson. Savoyai Jenő herceg Péterváradnál győzelmet aratván, hála istentiszteletet tartani rendelnek. Miután pedig a sereg Temesvár alá szállott annak megívására: a gubernium a győzelemért való könyörgésen kívül szekereket (csak Udvarhelyszéktől magától 40-et) rendel 6—6 ökörrrel s 2—2 fizetéses és élelmezéssel ellátott béressel a székely székekből is.

A hadjáratnak fényes eredménye Temesvár elfoglalása lett. De a háború folytatása nagy terhet rovott a székelysége is. «A 164 esztendőől fogva bíratott temesvári fortalitium és Bánság megvételeivel megáldatott» hadakozás miatt — úgymond a főkormány-szék rendelete — «mind az ellenség félelmes szomszédtségéhez képest,

mind hogy az elkezdett győzedelmes operatioit a militiának téli nyugodalma után hamarabb és könnyebben reasummálhassa: kén-telenítettett ő felsége erdélyi principatusában számosabb militiát beszállítani», köztük a fővezér Savoyai Jenő herceg saját ezredét «jó hadi disciplínának példájául». Ezért a hadi adó 1717-re 760,000 írtban állapított meg.

Az 1717. jam i-ére Szebenbe hirdetett országgyűlésen nótáz-tattak (ítéltettek fő- és jószágvesztésre) a Rákóczival kibújdosott és még vissza nem tért erdélyi kuruc főurak: köztük székelyek Mikes Kelemen, Cserei János, Kálnoki Mihály, Dózsa Mihály. Elő-vigyázatból történt, nehogy a török háború folyamán itthon zavart csináljanak. Az emigratio így is tett a tatárokkal egy beütést Erdélybe a Radnai-szoroson át, de gróf Károlyi Sándor által Máramarosban szétverettek. .

Ennek a hazánkban utolsó tatárjárásnak földrajzi emléke ott a *Tatárhágó* > mely a legutóbbi világháborúban oly nevezetes sarok-pontja volt az orosz betörés ellen vívott kárpáti harcoknak s egyik színhelye a székely ezredek vitézségének.

A katonatartás terhei 1717 folyamán sem enyhültek. Sőt 1717 okt. 14-én arról értesíti a gubernium a székely székeket, hogy «tetszett felséges Eugénius hercegnek a mi édes hazánk securitására és az dühös szomszéd ellenségének újabb invásiojától való oltalmazására az itt benn lévő regimentek mellé még hat lovas regimenteket be-küldeni», melyeknek ellátására megszavazván négy téli hónapra 350,000 frtot, abból esett Udvarhelyre 20,835 frt s a rendkívüliek-ből 58 köből búza, 155 köből zab, 34 szekér széna, 4 h. bor és 12 mázsa hús s aránylagosan több-kevesebb a többi székekre. Pedig az eddigi országos adó leszállításáért folyamodott az udvarhoz a kormányzék, tekintettel az ellenség beütésére, a marhavészre, a termés és főként a pénz szűkvoltára, a pestis miatt sok helyiség zárlat alá vetetésére s a nyári táborozás nagymérvű élelemfogyasz-tására.⁸ 1718-ra 700,000 frt adó vetetett fel.

Az 1717—19. esztendő szomorú és gyászos kora Erdély törté-netének: pestis, szárazság és éhínség s mindezek következtében nagymérvű pusztulás és óriási halandóság szomorú korszaka, amely csapások Erdély lakosságának majdnem felét kiirtották. A keleti tartományokból már előbb is gyakorta beütött Erdélybe a pestis, mely ellen az orvosi tudomány és közegészségügy akkori állapota mellett alig tudtak valamennyire is védekezni. 1717 nyarán, úgy látszik, Oláhországból hurcolták be. A gubernium erre eltiltja az

országos vásárokat, hogy a ragályos kórt szét ne hurcolják az egész országban.

A pestis mellett más csapás is sújtotta a szerencsétlen országot. 1717 pünkösdjétől 1718 szeptemberéig nem lévén eső, oly szárazság állott be, «kihez hasonló nem hallatott» 1603 óta, midőn néhol az éhínség miatt a holttesteket is megették. Az elvetett mag nem kelt ki, a fűvek, fák gyökerei kiszáradtak, annyira, hogy ahol tüzet fogott, mérföldekre égett a haraszt heteken, hónapokon át. A tavak, patakok és a kisebb folyók úgy kiszáradtak, hogy egy csepp víz sem volt bennök. A Mezőségről az emberek és állatok a vízhiány miatt kénytelenek voltak elmenekülni. A vetés, úgy az őszi, mint a tavaszi és a gyümölcsfák semmi termést nem adtak. Ahol termett is valami, mint pl. Aranyosszéken, 13 kalangya alig adott két vékát. Csíkszéken e «szomorú emlékezetű esztendőnek sterilitása miatt még csak annyi gabona sem termett, kivel csak két hónapig is beérhették volna». Sőt már az 1717. évben is ami termett Háromszéken, «annak nagyobb része üszög lévén, még az tavasz eleitől fogva pénzes búzával vagy kölcsön vett gabonával kellett» élődni a szegénységnek. Az 1718-iki «példa nélkül való nagy szárazság miá pedig (melyben némely helyen a fenyő meggyuladván, lángozólag égett) az mit ősszel vetettek, nagyobb része a földben veszett, ami kevés kikölt is, kiégett a földből a tavaszi vetéssel együtt».

«Ezt követé az 1719-iki aratásig oly nagy szigorú éhség, hogy fát, szalmát, rügyet, makkot, dögöt rág vala az szegénység és a község, melyből származék oly nagy iszonyú döghalál», hogy majdnem fele a lakosságnak elpusztult. «A nagy drágaságban találtattak olyan fukarok is, akik nem átalották egy köből búzáért 20 frt érőt venni, vagy még magához az éhelholt megszükülteket jobbágságra kötelezni».⁹

Ilyen általános nyomor és inség közepette a szegénység egy része az éhhalál elől menekülve elbújdosott a közeli két Oláhországba, vagy a magyarországi részekbe. Hiába tettek óvintézkedések, az okot megszüntetni nem tudván, a következményeket meggátolni karhatalommal nem lehetett. Ilyetén viszonyok között nem csoda, ha az éhenhalással küzdő nép a kétségbeesésre jutott s minden erkölcsi és társadalmi rend felbomlott. A tulajdonjog tisztelete megszűnt, a lopást nem tekintették vétéknek. «Vadnak olyanok is, — írják a csíkiak a guberniumnak — kik lopásra, tolvajlásra, mások házai felkóborlására gondolkoznak, igen hintegetik az szót közönségesen, hogy másét elvenni nem is volna véték». Másutt a szegény-

legények hada csoportokként összeverődött s fegyveres kézzel rabolt élelmiszereket. Sokan elpusztultak a nyomor és éhség miatt s akik megmaradtak, azokat újabb csapás, a pestis tizedelte meg.

Az inség eltartott egész 1719 aratásig, amely szerencsére bő termést hozván, az életben maradiakat ellátta táplálékkal. Annál makacsabbul dühöngött a pestis továbbra is. A guberniumi és székbeli rendeletek 1719 nyarán és őszén leginkább a pestis elfojtására törekszenek.

1720 telén végre szűnőfélben volt a pestis s a gubernium elrendelhetette (márc. 10.) a hála-istentiszteletet, a Te Deum eléneklésére Húsvét másodnapját határozván; elrendelte a meghaltak számának összeírását is faluk szerint. Szomorú statisztika került ki belőle, mely szerint a három év alatt (1717—1719) meghaltak száma megközelítette az életben maradiakét. Csíkban pl. 25 faluban 11,348 halottat temettek el s 14,438 élő maradt.

A két időközben dühöngött pestis (a Rákóczi-forradalom idején 1710—11. és 1717—19-ben) az adózó embereket igen elfogyatta, az adófizetők nagy része elhalván s azoknak adója is a megmaradt kevés népre szállott, mert az adó csak annyi maradt, mint ha az adófizetők száma meg nem fogyott volna: úgy, hogy 1719-ben egy tehetősebb emberre 50—60 r. fit, egy középsorsú emberre 30—40 fit esett.

Az 1720. évi ápr. 17-én Kolozsvárt tartott országgyűlés elhatározta, hogy az egész országban általános összeírás történjék. Az összeírás a méltányos adókulcs megállapítása céljából történt; de reális eredménye nem egyhamar lett, mert a három nemzet nem tudott megegyezni annak alapján sem az adó aránya fölött.

Mindenki kívánta az adófizetés arányának (quota) megállapítását, de az alapelvekre nézve nem tudtak megegyezni. A szászok már 1716-ban ellenkezésbe jutottak a más két nemzettel, s midőn királyi beavatkozásra sem tudtak megegyezni, úgy rendeltetett el 1720-ban az összeírás; de ez sem vezetett eredményre és megelégedésre. A szászok pl. szerették volna a lélekszám-arányt kulcsul elfogadtatni, de a kevésbé termékeny helyeken lakó más két nemzet, főképp a székelyek, erről hallani sem akartak.

A székelyek nem alaptalanul panaszkodtak, hogy mióta adómentességi kiváltságaik ellenére adófizetés alá fogattak (bár mindig csak önként vállalkotak közterhek viselésére), adójukat folytonosan feljebb és feljebb emelték. A gubernium kora kezdetén, amikor még jobb állapotban volt a székelység sokkal kevesebb adót fizetett,

mint most. 1697 előtt csak 50,000 fírtot, később 60,000-et, bár az ország adója 800,000 írtra is felment. A következő években azonban, midőn egy millióra emelkedett az országos adó, a székelység adóját is felemelték 90—95,000 írtra, de többre nem. Körülbelül tehát egy tizedét fizették a XVII. század végén s a XVIII. elején az országos adónak. Később előfordult, hogy az országos adó leszállt egy millióról, a székelyek adója pedig felülemelkedett a 100,000 írton. A XVIII század harmadik tizedében az ország adójának mintegy hatodrésztét viselték, 1724—27-ben 17 %-ot fizetvén az országos adóból, 1729-ben 16% %-ot.¹⁰

Az 1729-iki országgyűlés elé a székely nemzet tervezetet terjesztett a három nemzet közti adóarány megállapítására. Az adókulcsra nézve figyelembe kívánják venni a pénzszerzés könnyebbségét vidékenként, a szántó föld, rét, legelő mennyiségét, a marhaállományt, a talaj minőségét, az éghajlatot, a terményeket, kereskedést, kézműipart, a közterheket, adósságokat, a nemzetek számarányát, a városok, falvak állapotát. Főjöveldmi forrás szerintők a *bor*, amit leggyorsabban lehet pénzzé tenni, azután a *búza* és a *szarvasmarha*.

A Székelyföld e három főpénzforrás tekintetében nagyon szegény. Bort nem termel, búzája kevés, eladásra alig telik, marhában is nagyon szegény, mert alig van legelője.

Hivatkoznak a székely nemzet régi és a «mostani császártól» is megerősített kiváltságaira, adómentességére s protestálnak, hogy azokról valaha lemondtak volna, hanem mindig csak önkéntesen adóztak, mint ahogy most is csak saját jószántukból mennek bele a tárgyalásba s vállalnak magukra erejükhöz mért méltányos terhet és adóarányt.

Régebben (1700 körül) a székelyek az országos adó tizedrésztét fizették, ezt az arányt most is erős érvekkel tudnák megokolni, de a visszavonás kikerülése, a húzalkodás és viszály megszüntetése végett hajlandók az adó hetedrésztét elvállalni. A felosztást jövőre így javasolják: .

Fizessenek a taksás városok	9 %-ot
A székely nemzet	14 %-ot
A vármegyék adjanak	37 ³ / ₄ -et
A szászokra maradna	39 ¹ / ₄ rész

Protestálnak, hogyha az országos adó 600,000 írton felül haladna, ők többet, mint ennek a 14%-át nem vállalhatják.

Vegye tekintetbe testvériesen a másik két nemzet azt, hogy a székelyek 39 év óta mindig több-több terhet vállaltak magukra: 50, majd 60, 75, 95 ezeret s midőn az országosadó le is szállott később 800, 700, majd 600 ezerre: a székely nemzetet ebből az engedményből nem részesítették, úgy hogy míg a millióból 95,000 ft adót fizettek, most a 600,000-ból 100,000-et kénytelenek fizetni, pedig az előbbi arány szerint csak 57,000-et kellene fizetniük.

Utasításba adják a követeknek, hogy ha nem sikerülne meg-egyezni, ő felsége ítéletére kell bízni az adóarány megállapítását.¹¹

A székelyek javaslatát a más két nemzet nem fogadta el. A vármegyék javaslatukban az összes adó *hatodrészét* kívánták a székelyekre róni, melyet viszont ezek főtisztjei és követei nem akartak elfogadni. Az 1730-iki országgyűlésen végre, a rendek sokféle szemrehányására, hogy a testvéries megegyezésnek egyedül ők állják útját, miután a másik két nemzet már barátságos egyezményre lépett, nehogy csökönnyösséggel vádoltassanak s legfőbbképpen a fenséges kir. gubernium kegyes intésének engedve, a székely követek az adó hatodrészét elvállalták, protestatio mellett ugyan és csak ideiglenesen, három évi időközre, azzal a feltétellel, hogy a gubernium minden esztendőben némi tekintettel és engedménnyel lesz, miután (úgy mondanak) maga a gubernium is elismerte, hogy erejükön felül vannak megterhelve.¹²

Erre nézve egy Kolozsvárt 1730 jún. 22-én kelt okiratban a rendek elmondják, hogy mivel a székely nemzet az egyezmény ellen nehézséget támasztott s 2000 írtig megkárosítva érzik magukat, mert földjük terméketlenebb, mint a másik két nemzeté: nehogy a székely nemzetnek oka maradjon a panaszra, a másik két nemzet beleegyezett, hogy a gubernium a helyett egyéb kárpótlást adjon.

Az adóarány e szerint 1730-ban így állapított meg. Száz részre osztatván az adó, ebből a magyar nemzet fizet 37 %-ot, a székely 17 %-ot, a szász 38 %-ot, a taksás helyek 8-at.¹³

Ami immár ennek az adónak a székely székek között való felosztását illeti: a 17% 1727-ben így osztott fel a székely székek között:

Udvarhelyszékre esett	4	és	$\frac{3}{4}$	rész	
Háromszékre	"	5	"	$\frac{3}{4}$	"	
Csikszékre	"	2	"	$\frac{2}{4}$	"	
Marosszékre	"	2	"	$\frac{2}{4}$	"	és $\frac{1}{8}$ rész
Aranyosszékre	"	1	"	$\frac{1}{4}$	"	$\frac{1}{8}$ " 14

Ez az arány kevéssé változott később is. A 17%-os adóarány is érvényben maradt, nemcsak az előre megállapított három esztendőig.

A székelyek az 1736-iki országgyűlésen, amelynek egyik fő tárgya az adófelosztás megállapítása lett volna, ismét erősen sürgették adójuknak hatodrésztől hetedrésztre (17° 0°-ról 14° 0°-ra) leszállítását, kijelentvén, hogy azt fizetni nem bírják. Megokolták már 1729-ben (írják), hogy sem földjük mennyisége, sem minősége, sem jövedelmük, sem adózó lakosságuk aránya nem teszi ki Erdély hatod részét, sőt hetedét sem. Sürgetik ennél fogva az adózó népnek általános összeírását s indítványozzák 12 tagú összeíró bizottság kiküldését mind a három nemzet tagjai közül.¹⁵ Szembe szálltak azzal az ellenvetéssel is, hogy az adófizetők számarányát tekintve legkevesebb adó éppen a székelysége esik.

Az 1736-iki adó így viszonylott az adózók számához nemzetenként:

A vármegyék adója volt 221,510 firt 40 kr; adófizető volt 40,611; esett tehát egy személyre 5 firt 30 kr.

A székely székék adója 94,545 firt, adófizető 21,020; *esett* egy személyre 4 firt 20 kr.

A szász nemzetnek adója 227,544 firt 20 kr, adófizető volt 31,716; egy személyre esett 7 firt 30 kr.

A taksás helyek adója 46,400 firt; adófizető volt 5954; esett egy személyre 6 firt 33 kr.

A székelyek tehát személyenként legkevesebb adót fizettek. De ezzel szemben a székely követek kimutatták, hogy a legnagyobb igazságtalanság volna a személyek számát venni alapul az adófizetésnél, nem pedig a jövedelmet. A székelyek földje kevés és sovány és el van aprósodva a leszármazó örökösödések következtében, úgy hogy egy telken két-három testvér és osztályos atyafi lakik külön-külön házikókban; éppúgy el vannak darabolva a szántóföldek is apró részekre, úgy hogy a székelyek közt a sűrű népesség nem előnyére, de hátrányára van gazdálkodásnak.

Az adófizető személyek szaporodását a székelyek közt az is növeli, hogy a székely fiúk mihelyt megházasodnak, különválnak szüleiktől, úgy hogy ahol ma egy adófizető van, 3—4 év múltán két vagy három fia házassága következtében 3—4 adófizető lesz. Az oláhok közt ellenben két vagy több házas fivér egy házban lakik, egy szolgálatot teljesít földesurának s egy adófizető számba megy. A székelyek közt kevés jobbágnak van örökölt telke és földje, ura a ma-

gából hasít ki a jobbágnak egy-egy darabot és lakást is zálogba vagy másként szerez nekik.

Hogy személy-szám szerint, ha a többi nemzetek között szigorúan végrehajthatnék is a népszámlálás, nem lehetne a székelyekre adót kivetni, abból is nyilvánvaló, hogy a székelyek szabad emberek lévén, tetszés szerint elköltözhetnek és szabadon változtathatják lakóhelyüket, minek következtében a székelyek száma fogy. Fényes tanúbizonysága ennek az, hogy székelyek nagy számmal vannak az ország minden részében, városában, sőt Magyarország szomszédos vidékein, Debrecen és Nagyvárad vidékéig,

A székelyek kívánják az általános népszámlálást és adófizetők pontos összeírását, amiből ha mindenütt oly pontosan végrehajtják, mint a Székelyföldön, ki fog tűnni, hogy kik vannak adóval leginkább megterhelve,¹⁶

Az 1736-iki országgyűlésen nagy vita és főként toliharc folyt a három nemzet, főként a szászok és székelyek között az adóarány megállapítására nézve, anélkül azonban, hogy megállapodásra jutottak volna. A szászok is panaszkodtak, a székelyek is az adó aránytalan nagysága felett, A szászoknak azt felelték, hogy «ők mindig többet sírnak, mint szenvednek»,¹⁷ hogy a legjobb földeket bírják, a fő jövedelmi források, ipar, kereskedés az ő kezükben van, hogy ők folyvást gazdagodnak, míg a többi nemzetek szegényednek, életmódjuk fényűző, ruházatjuk pompázó, fiaikat külföldön neveltetik; ezelőtt ritkaság számban ment köztük a nemes ember, még főtisztjeik is kézművesek voltak, ivadékaikat is annak nevelték; most napról-napra több a nemes köztük s ezek és a senatorok fiai az iparúzést már szegénynek s nagyobb urat játszanak, mint a magyar nemesek s mégis szegénységről panaszkodnak,¹.

Az adóarány felosztása felett a következő országgyűléseken is sok vita és versengés folyik. De megoldásra nem juthattak. Mindössze abban egyeztek meg, hogy az adó három részre osztassék: fej adó, marhaadó és birtokadó alosztályokra.

Az 1740-iki országgyűlésen Alvinczi Gábor főkormányszéki titkár terjesztett elő tervezetet az adó igazságosabb felosztására nézve, sikertelenül,¹⁹

Az 1745-iki szebeni diaetán «az adó elosztása felett ismét nagy ellenkezés volt, a székelység nem akart adózni, a szászság felmondott az accordáról»,²⁰

Az 1747-iki országgyűlésen «az adó megállított *accorda szerint*

609,94° f^t 35 krban, a kvártélyokért fizetés két esztendőre 111,892 forintban».

Mária Terézia 1742-ben elrendelte, hogy az adó igazságos felosztása végett új összeírás történjék. Az 1746-iki országgyűlésen bizottságot neveztek ki, mely az összeírás tervét kidolgozza. A bizottság meg nem egyezhetvén, elhatározott, hogy mindenik nemzet saját tervét küldje fel az udvarhoz. A tervek felvitelére 1748-ban követséget választottak, de a felküldést húzták halasztották, mígnem az 1749-iki országgyűlésre kir. rendelet érkezett, hogy a követeket négy hét alatt felküldjék. Ennek alapján az 1750-iki országgyűlésre rendelet érkezett, hogy az adózók és megadóztatható tárgyak összeírassanak.²¹ Elkészülvén az összeírás, Mária Terézia 1752 febr. 7. rendeletével megdicsérte a bizottságot s utasította, hogy a vármegyéket és székeket vidékenként három osztályba sorozza: jó, közepes és rossz osztályzatba, éghajlat, fekvés, kereskedés, ipar szerint, éppúgy a városokat és falvakat.

Bécsben gr. Bethlen Gábor udv. kancellár elnöklete alatt bizottság ült össze, mely az erdélyi adót új alapra, a földre és barmokra fektette. Ez a rendszer (norma) Mária Terézia 1754 aug. 12. kelt rendeletével életbe lépett és *Bethlen-adórendszer* név alatt sokáig fennállott.

Az 1755-iki szebeni országgyűlésen az adó a régi arány (accorda) mellett megállapítván, elosztása módjára nézve már az új norma fogadtatott el.

A Bethlen-adórendszer alapján Erdély három osztályba (classis) soroztatott a vidékek pénzforgása szerint; minden vidék termékenysége arányában ismét négy kerületre (plaga) osztott s ezen classisok és plagák szerint rovatott ki a fejadó és a természetmények adója. Az arány e szerint nagy különbséget tüntetett fel vidékek szerint: az első osztály első kerületében a fejadó 2 f^t 40 kr, a 3-ik osztály 4-ik kerületében 39 kr volt.²²

Az új rendszernek alapeszméje ugyanaz volt, amit a székelyek már két évtizeddel azelőtt hangoztattak.

Az adófizetés kirovását így állapítja meg Udvarhelyszék Bikfalván 1751 dec. 20-án tartott gyűlésén:

Egy szabad férfi fejadója 2 f^t, szabad özvegyé 1 f^t, jobbágy férfié I. f^t, jobbágy özvegyé 30 kr, zsellér férfié 1 f^t 30 kr, zsellér özvegyé 52¹ 2 kr, egy vagus (helyhez nem kötött) férfi adója 2 f^t, ennek özvegyéé 1 f^t. Egy adórovatalt (articulus) tesznek továbbá

a következő javak: 4 köből őszi vetés, 8 köből tavaszi vetés, 1 köből köles, vagy törökbúza, 6 szekér széna, 50 veder bor, egy-kövű vagy kerekű malom, 2 jó ökör, 3 középszerű ökör, 4 alávaló ökör, 3 fejős tehén, 6 lógó marha (3 esztendősön alúl való), 20 juh, vagy kecske, 30 disznó (két esztendős), 20 kosár méh, egy égettbor vagy ser főző üst Egy jó mester- vagy kereskedő ember két rovatait fizetett, egy középszerű másfelet, alábbvaló egyet; egy tizenhat évesnél idősebb segéd szintén egyet. Egy vadászpuskára a gubernium rendelete szerint 5 firt, kutyájára 2 firt adó esett.

Az özvegyek és jobbágyok javai után rendszeren csak felényit adóztak most is, de kimondatott, hogy «a segédes, jó tehetségű özvegyek facultási egészen felvétessenek adó alá». Éppúgy «a tehetős és sok marhájú zsellérek is magok facultásokról mint a szabad emberek úgy contribuáljanak».

Végül elhatározták, hogy «az ecclesiasticusokra, papokra, mesterekre adó nem vettetik, míg felséges asszonyunk nem parancsolja.»²³

Komplikált adórendszer volt biz" az, melyben eligazodni nem volt könnyű dolog. De hát ez rendes tulajdonsága minden adórendszernek, mely ma még bonyodalmasabb a régieknél is. (Lásd a táblázatot a 329. oldalon.)

Az adózás új módja, a «Bethlen-rendszer» nem oldott meg minden nehézséget, sőt a régiek helyében új sérelmeket teremtett, melyek ellen a következő országgyűléseken a rendek felfolyamodással éltek. .

A székely nemzet főtisztjei és követei az 1756-iki országgyűlésről felterjesztést intéztek a királynéhoz a székely jobbágyok adózására nézve, kifejtvén, hogy a székely nemesek jobbágyságai mindig csak felét fizették a szabadok adójának, amit az «élő kincstár» érdekében jövőre nézve is fenntartani kérnek.

Kifejtik, hogy a szabad székelyek és a jobbágyok adózási elve egészen különböző. Mert a szabadok ezelőtt katonáskodni tartoztak s adójukkal most ettől mentesítik magokat, míg a székely jobbágyok régebben sem katonáskodni, sem adózni nem tartoztak.

A székely jobbágyok földesuraik birtokain telepedtek le, amely birtokok a székely nemzet ősi jogán adómentesek voltak, de katonáskodni tartoztak érte, bele nem érte a jobbágyokat, mint azt a Lipót-féle diploma 14-ik pontja is bizonyítja.

Midőn Erdély az Osztrák-ház uralma alá került s a székelyek hadi kötelezettsége megszűnt s a székelyek Lipót császár buzdítására rövid időre adó vállaltak, a jobbágyokat is adó alá vetették tér-

A Bethlen-adórendszer székelyeket illető táblázata.

	I. osztály				II. osztály				III. osztály			
	Kerületek				Kerületek				Kerületek			
	I	2	3	4	I	2	3	4	I	2	3	4
Egyházas nemes	frt kr. 1'40	frt kr. 2'—	frt kr. 1'30	frt kr. 1'08	frt kr. 2'—	frt kr. 1'30	frt kr. 1'08	frt kr. —51	frt kr. 1'30	frt kr. 1'08	frt kr. —51	frt kr. —39
« « özvegye	—40	—30	—22	—17	—30	—22	—17	—13	—22	—17	—13	—
Székely polgár	2'40	2'—	1'30	1'08	2'—	1'30	1'08	—51	1'30	1'08	—51	—39
« « özvegye	—40	—30	—22	—17	—30	—22	—17	—13	—22	—17	—13	—
« « jobbágy	1'20	1'—	—45	—34	1'—	—45	—34	—25	—45	—34	—25	—
« « özvegye	—20	—15	—11	—08	—15	—11	—08	—06	—11	—08	—06	—
« « zsellér	1'20	1'—	—45	—34	1'—	—45	—34	—26	—45	—34	—25	—
« « özvegye	—20	—15	—11	—08	—15	—11	—08	—06	—11	—08	—06	—
Sóvágy	1'20	—	—	—	1'—	—	—	—	—	—80	—	—
« « özvegye	—20	—	—	—	—15	—	—	—	—	—12	—	—
Vándor (vagus)	—50	—50	—50	—50	—50	—50	—50	—50	—50	—50	—50	—50
« « özvegye	—12	—12	—12	—12	—12	—12	—12	—12	—12	—12	—12	—12

Jegyzet: Az iparosok és kereskedők számára külön rovat van. Adójuk a városokban annyi, mint a polgároké (vagy egyházas nemeseké), a falvakban fele vagy kb. harmada. (Ny. példány gyűjteményemben.)

menyeik felére nézve, amely adózási rendszer az egész székely nemzet kebelében úgy volt szokásban egész a múlt évig, midőn az új adórendszer kezdődött.

Különben is a székely székekben igen kevés jobbágy van s ezek sem egyenlő haszonélvezői a szabad székelyekkel a községi vagyonnak, melyből (t. i. a közös földből, legelőből, erdőből) csak felényi, vagy negyedrészt kapnak, mint a szabad székelyek, sőt néhol, mint pl. Csíkban, azokból egészen kirekesztetnek. A méltányossággal és igazsággal sem egyezne meg azért, hogy a haszonélvezőkkel egyenlő adó alá vettessenek.

Ezek a szabad székelyek közt kevés számmal élő és eddig kevés adót fizető jobbágyok midőn tapasztalták állapotuknak az új adórendszer következtében súlyosbodását, a szabad székelyeknek lényeges megkönnyebbedését, olyan mozgalom támadt közöttük, hogy méltó aggodalom szállotta meg a székely nemeseket, amit ismételve jelentettek a guberniumnak: az t. i. hogy elbújdosnak Oláhországba vagy másfelé vérrokonaikhoz (minthogy ezek a jobbágyok többnyire az állhatatlan és a változást szerető oláhságból állanak); amiből az élő kincstárnak jelentékeny, a székely nemességnek pedig pótolhatatlan kára lenne. .

Végül pedig mivel a nagyobbára szegény székely nemességet az adófizetésben ezelőtt leginkább az segítette, hogy ha egy jobbágya volt, az a régi törvények és országgyűlési végzések értelmében urát az adófizetésben segítette, ha pedig két jobbágya volt, urát az adótól mentesítette; már most ha a szegény nemesség közt (amilyen sok van a székelységben) mind földesúr, mind a jobbágy adót fizetni köteles, az eddigihez képest kettős teherrel nyomatnak el, amely urat és jobbágyot tönkretesz.

Mindezekből kitűnik, hogy ősidóktól fogva másnemű volt a székely jobbágy helyzete, állapota, különbözők javadalmai, mint a szabad székelyeké s minthogy — írják — Felsőgednek sem volt szándékában az ősi törvényes és királyi szóval megerősített szokásokat megváltoztatni, hanem az új adórendszer célja az, hogy az adó a jövedelemmel arányosíttassék: alázattal könyörögnek, hogy jobbágyaik ősi helyzetét hagyja meg, hadd élhessenek tovább is anyai védelme alatt s a hú nemesség jövedőre is megtartassék és élhessen.²⁴

A királyné a székely nemesség e felterjesztését 1757 aug. 9-én leküldte Bécsből a guberniumhoz, hogy adjon arra nézve véleményt.²⁵

Alig hogy leérkezett, midőn az 1757. évi aug. 21-én Szebenben tartott országgyűlés a követek utasítására és közbenjárására magáévá

tette a székely jobbágyok ügyét s helyzetükről és megterhelhetőségükről felterjesztést intézett a királynéhoz?⁶

A felterjesztésnek mindössze annyi eredménye lett, hogy Mária Terézia 1759 aug. 5-én kiadott végzésében biztosította a székely nemességet, hogy miként az adórendszerrel eddig sem érte őket jogtalanság, úgy a jövőben is egyik legfőbb anyai gondja lesz, hogy mindenki jogaiban, kiváltságaiban és szabadalmaiban megtartassék, a régebbi kegyelmes rendeletek és hazai törvények értelmében, amint azt úgy a régebbi, mint az 1754 aug. 12. és azutáni leiratokban eléggé kijelentette?⁷

Mária Terézia 1759 nov. i-én a katonaság ellátásáról és az adónak a hadi pénztárba való befizetéséről szabályrendeletet adván ki, meghatározta, hogy miként kell a katonákat bekvártélyozni, ellátni fával, élelemmel, előfogatokkal stb. Két táblázatos kimutatás egyike azt tünteti fel, hogy a tiszteket hány szoba, kamra és konyha illeti meg. A második faellátás tekintetében három osztályt különböztet meg az országban, a szerint hogy az erdők közelsége vagy távolsága miatt hol könnyebb vagy nehezebb tűzifát szolgáltatni. Az I. osztályba sorozott helyeken a fa öle 2 firt 5 kr. A II. o. 1 firt 45 kr. A III. o. h. 1 firt 20 kr számítandó egy-egy öl fáért. Udvarhely, Háromszék, Csík a harmadik osztályba soroztattak. Marosszék nagyobb része szintén a III-ikba, a káli járás a II-ikba, a bándi az I-be. Aranyosszék egészen az elsőbe.

A katonaadó 1759-re 719,033 firt 25 krban állapítatván meg s a katonai «szolgálat» (salgamum vulgo service) a nyári szénáért, fűért és előfogatért 160,000 írttal az országgyűlés által megváltatván, összesen 879,033 firt 25 kr volt fizetendő. Ezt négy részletben kellett fizetni. De úgy hogy az egész összeg háromnegyed része esett a téli kvártélyozásra és egynegyed része a nyárra?⁸

1761-től egész 1781-ig nem tartatván országgyűlés Erdélyben, az adókat a régebbi megegyezés (accorda) figyelembe vételével vetették ki ökényesen.

¹ A «*főnemes*», «*főrendek*» alatt a XVIII. században a Székelyföldön nem mágnás, főúr értendő, hanem birtokos nemes; a főurakat «urak» kifejezéssel jelölték. így pl. ugyanazon okiratban ez áll: «valakik pedig az urak, főrendek, vagy nemesek közül» stb.

² Ld: részletesebben Udvarhelyi vm. tört. 441. 1.

³ A *Compilatae Constitutiones* (V. r. 45, 46. edictum) szerint már az 1667. évi törvényhozás adót vetett rájuk, mit az 1692. V. te. is megismételt, 10 személy egyházi nemesre 150 frtot vetvén.

⁴ «*Articulares Constitutiones 1714.*» (Irattáromban.)

⁵ Sz. O. VII. 196. 1.

⁶ Udv. vtn. Itr. 1714. acta politica.

⁷ Ld. bővebben Udvarhelyvármegye tört. 448. 1. A vmei Itrban gub. act. 91, 92. sz.

⁸ Udv. vm. Itr. Gub. rendeletek, III. 110. 1.

⁹ Sz. O. VII. 231- 267. 1.

¹⁰ Sz. O. VII. 348. és 355. 1.

¹¹ Sz. O. VII. 353.1. A székely nemzet 1736-iki projectumából kitűnik, hogy ez a tervezet 1729-ben kelt. (Egykorú másolat, gyűjteményemben. Kolozsvm. kiselejtezett iratai közül.)

¹² Az 1736-iki székely «Projectum»-ban (gyűjteményemben).

¹³ Conventio nationalis super contributione a. 1730 Claudiopoliconsecuta (Gyűjteményemben m. f.) Az eddigi felosztás szerint a taksás helyek adója volt 6 - a székelyeké 16 ²/_a, a magyaroké 37 ¹/_<, a szászoké 39 ¹/_e (Sz. O. VII. 355). Gál L. Érd. diaeták 216.

¹⁴ Sz. O. VII. 349. 1.

¹⁵ Projectum supr. officialium ac deputatorum sedium Siculicalium stb. Cibinii 1736 diebus Junii. (Gyűjteményemben.)

¹⁸ «Considerations ex parte nationis Siculicae... super adjustanda proportione contributionali delegatorum die 23 Junii 1736». (Gyűjteményemben, Kolozsvm. levéltára kiselejtezett irataiból.)

¹⁷ «Experientia nobis suggerent álmám nationem Saxoniam plus semper flere, quam dolere».

¹⁸ Cibinii die 20 Junii ad. 1736, Nomine Comitatum et Nationis Siculicae facta responsio ad Reflexiones Nationis Saxonicae de quanto proportionando. Opus concinnante Barone Lázár de Gyalakuta». (U. ott m. f.)

¹⁹ Projectum Alvincianum de aequiori centributionis norma sub diéta 1740 (U. ott, m. f.)

²⁰ Gál László: Érd. diaeták végzései II. 230., 233. 1.

²¹ Az «instructio pro conscriptoribus» meg van nyomtatásban 1750-ről Udvarhelyem. Itrban.

²² Kóváry L. Érd. tört. VI. e. 117. 1.

²³ Eredetije Udvarhelyvm. lírában.

²⁴ Extractus reflexionum et respective precum supremorum officialum et deputatorum nationis in Transilvania Siculicae. (Udv. vm. Itr. 1757 csomó).

²⁵ «Extractus caesareo-regii rescript!». (U. ott.)

²⁸ Az udvarhelyszéki 1757 követek jelentésében olvassuk: «Ad 5-tum: Az székely natioban lévő jobbágyok statusa és nagy aggraviuma is cum motivis sufficientibus rationibus ő felségének regnotenus feladatott». (Udv. vm. Itr. acta politica IV. sz. 2.)

²⁷ A nemesség egy emlékiratában, mely régi jogaikat számlálja elő a telekkönyvek szerkesztése alkalmából k. n. (Udv. vm. Itr.)

²⁸ A nyomtatott szabályrendelet Udv. vm. Itrában.

XXVII.

A székely határőrség szervezése.

(1762—1764.)¹

Mária Teréziának trónja és országai védelmére erős hadseregre lévén szüksége, elhatározta a székelyek felfegyverzését és hadilábra állítását. Az anyaország déli határán meglévő határőrség mintájára Erdély keleti részén is határőrség szervezését vette célba. Az általános katonai szempontok mellett különleges feladatok ellátása lebegett a kormány előtt. A főcél Erdély keleti határainak megvédése volt az ellenséges beütések ellen; a második cél a pestis vagy mirigyhalál keletről behurcolásának megakadályozása végett határzárlat létesítése; a harmadik a határszéli csempészet meggátolása volt. E mellett a «belső csendességnek megtartására» (tehát csend- és rendőri) és «minden országainak és birodalmainak oltalmára» (tehát külhaborúkra) is szükségesnek ítélte és hirdette a királyné a székely határőrség szervezését.

A régi hadikötezettség jogcímén akarták előkészíteni. Mert a köztudatban élénken élt még a székelység, eme *alegharciasabb nép*» katonai kiválósága és ősrégi honvédelmi kötelezettsége, melynek alapján általánosan nemesi jogokat s adómentességet élvezett. Csak félszázaddal azelőtt, a Rákóczi-forradalom után szüntette meg a bécsi kormány céltudatosan eme kiváltságok élvezetét és az azzal járó kötelezettség kívánását, mert veszélyesnek látta a nemzeti ügynek mindig rendelkezésre álló székelyek fegyveres készenlétét. Ezért szüntették meg a XVIII. század elején a székek élén álló s a király által kinevezett főkapitányi állások betöltését s lassanként, fokozatosan a székelyeket is adófizetésre kötelezték.

Amint a bécsi kormány az erdélyi határőrség szervezését elhatározta, e végett 1761 elején az erélyességéről ismert br. Buccow Adolf Miklós lovassági tábornokot küldötte Erdélybe, katonai főparancsnokká és kír. biztossá nevezve ki. Ő a határőrség szervezését Erdély északkeleti határszélén, Radnán, Naszód-vidékén kezdte meg és be is fejezte sikeresen. Az ott lakó oláhok ezáltal Beszterce város jobbágysága alól szabadulván, készségesen iratkoztak fel m. e. 4000-en határőrnek és tértek át a görög-keleti vallásról a görög-katolikusra.

Buccow azt híván, hogy az a székelyek között is olyan könnyen

fog menni, felhatalmazást kért és kapott Bécsből a székely határőrség szervezésére is. 1762. ápr. 11-én e végből teljes hatalmú királyi biztossá — s a gubernátor gróf Kemény László nyugdíjaztatása után (aki nem helyeselte a határőrségnek a rendek megkérdése nélkül való szervezését) a gubernium elnökévé neveztetett ki (1762. máj. 7.).

Br. Buccow nagy buzgalommal látott a dologhoz, de minden alkotmányos előkészítés (országgyűlés, gubernium) nélkül s elhallgatva azt, hogy a királynő *önkéntesen*, minden kényszer nélkül kíván a székelyek közt határőröket toborzani. Katonai biztosokat küldött legelőbb is Gyergyóba és Csíkba, hogy a népet összeírják s mérték alá állítsák. Támogatásukra kirendelte báró *Bornemisza Pál* csíki főkirálybíró. Kir. rendelet helyett egy a királynő nevében szerkesztett felhívást olvastak fel a fő- és jószágvesztéssel fenyegetés és 500 firt büntetés terhe alatt összegyűjtött nép előtt, melyben *magasztalják a székelyek ősi katonai vitézségét) amit már az anyatejjel szívnak magukba;* megjelöli a célt, hogy a határőrség által Erdély keleti határait akarják megvédeni a moldvaiak és tatárok beütéseitől; kiváltságokat ígérnek a határőröknek, hogy földadót nem, csak fej-és marhaadót fognak fizetni, közmunkától, katonabeszállástól mentesek lesznek, tetszés szerint lehetnek lovasok, vagy gyalogok s 21 hónap alatt csak 3 hónapig szolgálnak, 4—8 kr napi zsold mellett, a határszáron és 18 hónapig gazdálkodhatnak otthon stb.

A biztosok 1762 jún. 24. Gyergyóba kiszállván, a falvak bírált összehívták *Alfaluba* s ott a királyné nevében szerkesztett előterjesztést felolvasták. A bírák azt felelték, hogy ők a nép híre-tudta nélkül nem válaszolhatnak. Erre a főkirálybíró elrendelte, hogy minden szabad székely jelenjék meg a kijelölendő napon a falvakban, 500 firt büntetés terhe alatt. Aztán faluról-falura járva a királyné «bölcsek» rendelkezéseit kihirdették. '.

A nép mindenütt azt felelte, hogy ők mindig szabadok voltak és katonáskodni törvényeik és kiváltságaik szerint szoktak, saját nemzetbeli tiszteik alatt s most is csak úgy hajlandók a fegyvert felvenni.

A bizottság feje báró *Schröder* ezredes ígérekkel és fegyvetőzéssel próbálta a nép ellenállását megtörni s mérték alá kényszerítette őket, azzal a hitegetéssel, hogy a náluk eddigélő szokatlan mértékelés csak azért történik, hogy a királyné lássa és dicsekedhessék vele, hogy mily erős nép a székely. A mértékelés és a 16—45 éves férfiak összeírása a nép óvása ellenére erőszakkal végrehajtatott.

Gyergyóból Csíkba mentek át s ott is minden faluban, a nép

protestálása ellenére, megmérték és összeírták a férfiakat, nem szólván semmit az önkéntességről, mert jószántából senki sem vállalkozott volna.

Így hajtották végre a sorozást egész Csík, Gyergyó és Kászon-székben 1762 aug. 13-áig és folytatólagosan Háromszéken.

Udvarhelyszékre aug. végén került a sor. A bizottság Miklós-várszékről aug. 26. ment át *Olasztelekre*, hol báró Daniel István főkirálybíró lakott s ott a Bardóc-szék összes falvaiból berendelt falusbírák előtt felolvasták a katonáskodásról szóló rendeletet és pontozatokat. A bírák a rendelet kihirdetésére és végrehajtására azzal a feltétellel vállalkoztak, ha régi jogaik és szabadalmaik megtartanak és saját vérükbeli tiszteik lesznek, nem pedig idegenek. A nép is mindenütt ezt kívánta és azonfelül adómentességet. A bizottság faluról-falura járva végezte az összeírást és mértékelést, nem minden ellenállás nélkül, csak főkirálybírájuk tekintélye és rábeszélése előtt hajolván meg.

A bizottság aug. 29-én átment Udvarhelyszékre s Karácsonyfalván három falut összeírt. Másnap *Homorodalmáson* hat oda rendelt falu népével akartak végezni, de ezek erélyesen tiltakoztak és ellenállottak. A munkálat megakadt s a bizottság Buccowtól kért és várt rendeletet, hogy mitévő legyen. A székváros körül fekvő és a szék északi részében lévő 43 falu is tiltakozott a sorozás ellen.

A bizottság abbahagyva a hiábavaló erőlködést, szept. 8-án Udvarhelyre ment s ott a városi polgárságot próbálta megnyerni az ügynek; de ezek nem vállalták az *önkéntességet* (miről a guberniumtól értesültek). Időközben Bardóc-szék összeírt falvaiból is írásbeli tiltakozások érkeztek.

Báró Buccow személyesen sietett *Udvarhelyre* (szept. 15.) s ígéretekkel, fenyegetéssel, pénzszorással próbálta a mindenünnen össze-seregülő falusi nép s a városi polgárság ellenszegülését megtörni; de az nem sikerült. A katonatisztek tapintatlansága és erőszakos fellépése majdnem lázadásra és vérengzésre ragadta a népet, csak a fő-és vicetisztek közbelépése gátolta meg a népszenvedély kitörését a katonatiszektől szenvedett inzultusok miatt.

Buccow szept. 18-án kudarccal és szégyenszemmel távozott Udvarhelyről, hol a határórség szervezése nem sikerült. Azzal állott bosszút, hogy a gubernium ellenére német katonaságot küldött Udvarhely városába, hogy «érezzék meg a kvártély terhét», azt hívén, hogy a katonatartás súlyos terhe által kényszerítheti a városi polgárságot és a falusi népet a határórségre. De a város és anyaszék hajtha-

tatlan maradt továbbra is, csak a mérték alá állott Bardóc-fiúszék rekedt benn a határország keretében.

Buccow most arra törekedett, hogy Csíkban és Háromszéken a megkezdett szervezést folytassa és befejezze. Katonatiszteket küldött oda, hogy a katonai beosztást és igazgatást berendezzék. A bécsi haditanács fegyvereket küldött kiosztás végett. A katonai szervezés és felfegyverezés megtörvén, 1762 okt. végén Buccow maga ment az új határőrök felesketésére, első sorban Gyergyóba. Az okt. 24-ére *Gyergyószentmiklóstra* összegyűjtött nép azonban régi szabadságaik megerősítése és föltételeik teljesítése nélkül felesküdni vonakodott. Főként nemzeti tiszteket kívántak és azt, hogy hazájokból szolgálatra ki ne vitessenek. Buccow ezt nem ígérhetvén meg, a fegyvert sokan letették, eldobálták s zúgolódva távoztak. Mindössze 30 ember akadt Gyergyószentmiklóson, ki az esküt (október 26.) letette.

Buccow innen *Csíkszeredára* ment, hol a nép szintén nagy felzúdulással és káromkodással fogadta az előterjesztést, esküre felhívást és szidalmazta a főkirálybíró, aki a katonaságot rájuk erőltette. Föltételeiket hangoztatták itt is, azok biztosítása nélkül felesküdni vonakodtak. Háromszéken hasonló kudarccal járt a főgenerális és eredménytelenül tért vissza Nagyszébenbe.

A belső Székelyföldön hagyott katonatisztek azután mindent elkövettek a nép ellenállásának megtörésére. ígérekkel, fenyegetéssel, kedvezményekkel toborozták a népet a határorségre. Az új határőröket aztán rászabadították a vonakodókra, felbujtogatták a nemesség és tisztviselők ellen s olyan terrorizmust és anarchiát idéztek elő, hogy általános zúrzavar, fejtelenség, minden társadalmi és törvényes rend felbomlása következett be, melyből véres összeütközések, a polgári hatóság ellen nyílt lázadások támadtak. A katonai és polgári hatóság versengése csak növelte a zavart a ketté választott közigazgatásban.

A csíki felfegyverzett nép 1763. jan. elején megtámadta a *Várdotfalván* (Csíksomlyó) összehívott székgyűlés tagjait s nyílt lázadás tört ki. Életüket fenyegették s csak súlyos reversalis mellett bocsátották őket szabadon. A kirláynő 1763 jan. 6. kelt leiratában kifejezte, hogy csak azokat kívánja a határorségre fölvenni, akik önként vállalkoznak; de a Buccow szellemében működő katonatisztek tovább is «veréssel, fogsággal» erőltették őket a katonaságra. Az üldözött nép nem nyervén jogvédelmet a megfélemlített polgári hatóságtól s a Buccow elnöklete alatt álló főkormányszéktől, százával

menekült Moldvába. 1763 nyaráig m. e. 300 család költözött ki Csíkból, 900 lélekszámmal.

Vége a panaszok Bécsbe is eljutván, Mária Terézia erre a magyarországi származású báró Siskowicz altábornagyot küldötte le Erdélybe. Az ő jelentései következtében 1763 máj. Buccow vissza-rendeltetett s a határőrség szervezését új alapon kezdték meg.

A királynő ugyanis elhatározta, hogy az erdélyi főkormányzék közreműködését veszi igénybe és máj. 8. megbízta gróf Lázár János, gróf Bethlen Miklós gub. tanácsost és báró Siskowicz altábornagyot, hogy új tervet dolgozzanak ki a székely határőrség kényszer nélkül való felállítására.

Ezek a székely jogok, kiváltságok és hadikötelezettség alapos tanulmányozása után új tervet készítettek és terjesztettek a királynő elé. Mária Terézia ennek alapján 1763 okt. 8-án rendeleteket adott ki a bizottságnak, a főkormányzéknek s a három érdekelt székely széknek, melyek szerint a székelyek között (úgy mint az oláhok közt történt) egy lovas (huszár, amott dragonyos) ezred állítandó fel 8 századból, összesen 1500 főből és két gyalog ezred (mindenikben 3—3 zászlóaljjal, 1000—1000 főből), összesen 6000 emberből. így az egész erdélyi határőrség 15,000 főre tervezetett, ebből maga a székely 7500-ra, az oláh ugyanannyira.

A székekhez intézett kir. rendelet elmondja, hogy a székelyek eleitől fogva hadiszolgálatra voltak kötelezve, ezt akarják visszaállítani. Egyelőre csak a határszéli Csík-Gyergyó-Kászon, Háromszék és Bardóc lakosait kívánják besorozni, szükség esetén a többi székeket is. A nyereendő kedvezmények során béke idején is zsoldot kapnak, a gyalog napi 4, a lovas 8 krajcárt, amiből magukat élelmezni tartoznak. Háború esetén a rendes hadsereggel egyenlő ellátásban és zsoldban részesülnek, fegyvert és lőszert kapni fognak. Béke idején az adó harmadrészét, háború idején az egészet elengedik. A hadban elesettek özvegyei adómentesek lesznek. Egyelőre idegen tiszteket alkalmaznak köztük, később közülük nevezik ki az érdemeseket. Formaruhájuk saját szokott öltözetük lesz stb.

A királyi rendeletet 1763 november végén és december elején hirdették ki a székek falvaiban. A nép azt felelte rá, hogy ők a fegyvert a múlt évben kényszerítve vették fel, most sincs kedvük és hajlandóságuk arra s inkább adót fizetnek, mintsem katonáskodjanak. Látni lehetett, hogy önként nem vállalják a határőrséget; de a királynő most már nem az önkéntesség, hanem a régi kötelezettség alapján kívánta a szervezést.

A kijelölt vegyes bizottság *gróf Lázár János* elnöklete alatt 1763 november 23. érkezett Udvarhely felől Csíkba. Működésüket *Gyergyószentmiklóson* kezdték meg, mivel ott a lakosság túlnyomó része már felvette és megtartotta a fegyvert. Nov. 29-én történt itt a kir. rendelet kihirdetése a bizottság jelenlétében, a határórságbe sorozott katonák s a szabad székelyek előtt, serezbeli katonaság: az Okelli-ezred két százada segédkezése mellett, szigorúan megszabott renddel. Kijelentették, hogy többé nem tőlük függ, akarnak-e katonák lenni, avagy nem és szigorú büntetés vár arra, ki a Felség parancsának ellenszegül. A kihirdetendő összeírásra mindenki megjelenni köteles, hogy beosztassanak a századokba.

A következő napokon a gyergyai falvakban hirdette ki a bizottság a kir. rendeletet, katonai segédkezéssel. December 4—15-éig végrehajtották a gyergyai falvakban az összeírást. A besorozott, összesen 1431 embert négy gyalog és egy lovas századba osztották.

A zászlószentelést december 18-án ünnepies szertartással tartották meg Gyergyószentmiklóson az örmények templomában, melynek tágas terén az új határőrök századait felállították.

A királyné Gyergyószentmiklóst a hűség jutalmául nem sokára városi kiváltsággal látta el, esperes-plébánosát *Sikó Józsefet* pedig buzgó segédkezéseért érdemrenddel tüntette ki.

A sorozóbizottság Gyergyóban feladatát sikerrel elvégezvén, 1763 december 26-án Csíkba ment át és *Szenttamáson* kezdte meg működését, az Okelli-gyalogok, Kálnoky-huszárok és ágyúk segédlete mellett. Kihirdették a kir. rendeletet, mely súlyos büntetés mellett kötelezi a fegyver felvételét. Amíg itt az összeírás és fegyverkiosztás folyt (december 27.), jött a hír, hogy a közeli *Madéfalva* lakossága a határszéli (szépvízi) erdőkbe menekült. Másnap *Jenőfalván* folytatván az összeírást, újabb hír érkezett, hogy *Madaras, Rákos, Taploca, Szentmihály, Szépvíz* és más falvak lakosai közül is m. e. 1200-an a határszéli erdőkbe menekültek. A bizottság ez ellen szigorú rendeletet bocsátott ki, melyet a bújdosókkal is közölt, meghagyván, hogy falvaikba visszatérjenek. Madéfalváról pedig az otthon maradt asszonyokat és gyermekeket katonaság által a csikorgó tében kiűzette a férfiak után. A nép azonban az erdőből visszatérni vonakodott, azt izenvén és írván, hogy a fegyvert felvenni nem akarják.

A bizottság erre katonasággal szállta meg a határszéleket a Gyimesi-szoros aljában, hogy a bújdosókat a falvaktól elzárja.

A bújdosók Felesik- és Alcsíkszék lakosai nevében az év utolsó napján tiltakozást küldöttek a bizottságnak, hogy ők régi kivált-

ságaikhoz ragaszkodnak, katonák lenni nem akarnak; a királynő önkénteseket kívánt: miért erőltetik hát őket, kik ő felségének hű adófizetői kívánnak maradni s óvást emelnek az ellen, hogy ők nem lesznek okai, ha az erőszak ellen a végsőre kényszerítetnek,

A bizottság a nép fenyegető magatartására áttette székhelyét a Csíkszereda szomszédságában fekvő *Taplocára* s katonaságot vont össze Udvarhelyről, Háromszékről,

Időközben Háromszékről és Kászonból is felkerekedett s a csíki határhegyek alá érkezett m. e, 500 fegyveres székely, színleg kérvény beadása végett, tényleg a szorongatott csíkiak segítségére. Erre a hírre az elmenekült csíkiak is leszálltak a hegyek közül *Szép-vízre*, hogy kérvényükkel tömegesen a bizottság elé járuljanak. Arra az intelemre, nehogy az ágyúk elé közeledjenek, azt felelték, hogy «*nemcsak az ágyúig, de azokon keresztül is fognak menni!*» Január 5-én felkerekedtek s az Olt mellett fekvő *Madéfalvára* mentek át, A bizottság jan, 6-án felhívást küldött a Madéfalván összegyűlt néphez, hogy akarnak-e a kir, rendelet meghallgatására megjelenni? Elrendelték, hogy a háromszékiek tüstént menjenek haza, ha az elkövetkezendő veszedelemtől magukat és családjukat megmeníteni akarják, A madéfalvaiak válaszul azt izenték, hogy Vízkereszt ünnepe lévén, kérvényüket csak másnap terjeszthetik elő,

A bizottság azt hívné, hogy az összegyülekezett nép ellenállást tervez és időhaladékot akar nyerni az Udvarhely felől várt segítség megérkezéséig, elhatározta, hogy fegyveres erőszakot alkalmaz s a lázongást katonai erővel nyomja el.

Báró Siskowicz rendeletet adott *Carato* alezredesnek, hogy a falut január 7, hajnalban az Okelli-ezred négy századával (1000 ember) a Trautmansdorf-ezred vérteseinek másfél századával, 30 Kálnoky-huszárral és két ágyúval vegye körül s a benne lévő m, e, 2500 embert verje szét s ha ellentállanak, a falut gyújtsák fel,

Carato, a székely határőrség kegyetlen parancsnoka, a szigorú rendeletet kíméletlenül hajtotta végre. Az éjszaka leple alatt körülvévén a falut, a mély álomba merült népet hajnali négy órakor megtámadta, Az ágyúlövések a falut felgyújtották s az álomból felriadt és a kétségbeesetten menekülő népet a katonák lötték és kaszabolták. Ellenállásra senki sem gondolt, de ez mit sem használt: a katonák kegyetlenül elbántak velük, kit megöltek (kb, 300-at), kit megsebeztek, néhány százat (kb, 400-at) pedig elfogtak. Főképp a háromszékieket vágták kíméletlenül, A katonák közül csak kettő szenvedett könnyű sebet s egy dragonyos lovát lötték le. Nem harc és

küzdelem, hanem kegyetlen vérengzés volt az a védtelen, fegyvertelen néppel szemben,

A bizottság elnöke *gróf Lázár János* évjelző chronosticonnal jellemzően fejezte ki, hogy nem volt az egyéb, mint SICVLICIDIUM (székelyek legyilkolása.) A római számokat jelentő betűk összegéből kijő az évszám: 1764, .

Az egykorúak fakeresztel jelölték meg a helyet, hol a *madéfalvi veszedelem* áldozatait eltemették. Az utódok kegyelete 1899-ben díszes kőpiramist állított helyébe, tetején kiterjesztett szárnyú turul madárral s márványtáblán ezzel a felírással:

SICULICIDIUM

A székely határőrség szervezésekor
Madéfalva határában 1764 január 7-én
a cs, katonaság által védtelenül lekaszabolt
csík- és háromszéki vértanúk emlékére,
kik az ősi szabadság védelméért vértanú el,
emelte az utókor hálás kegyelete 1899,²

A madéfalvi vérengzés elfojtott minden további ellenálást. Attól fogva a határőrség szervezése gyorsan, akadálytalanul haladt előre,

A bizottság január 10, Csíkrákoson folytatta a kir, rendelet kihirdetését és 15-éig bevégezte *Felesik* falvaiban az összeírást. A fel-fegyverzést 1764. jan. 17-én *Csíkrákoson* végezték, ahol is ugyanakkor megtartották az ünnepies zászlószentelést és felesketést.

Az *alcsíki* falvak összeírását és felesketését január 27-én kezdték meg és öt nap alatt befejezték. Január 30-án *Kászonszeltizen* hirdették ki a kir. rendeletet és másnap elvégezték a kászonszékiek felesketését,

Csík-Gyergyó- és Kászonszékben 4982 családfőt írtak össze, kikből az első székely gyalogezred alakult, 4212 gy. határőrrel (5166 növendékkel), 1320 alkalmatlannak találtatott. A huszárok a többi székekkel együtt alkottak egy huszárezredet. Csíkból 3 huszár compania alakult 770 huszárral s 791 (16 éven aluli fiú) növendékkel,

A bizottság Csíkban elvégezvén dolgát, 1764 február 3-án átment *Háromszékre* s a székrészek sorrendjében szervezte a határőrséget. *Kézdiszék* lakosai február 6—12, összeíratván, a kantai

minorita templomban szentelték fel a zászlót és végezték a fel-
eskertést január 13-án. A *kézdivásárhelyieket* külön írták össze (jan.
14.), eskették fel (jan. 15.) és az onnan (iparosokból) kikerült 250
határórt a II. gyalogezred első századába osztották be, az ezredes
századául.

Orbaiszék szabad székelyeit febr. 16—26. sorozták be és hitel-
tették meg *Zabolán*. Imre Sámuel kovásznál ref. lelkész orbai espe-
res a szervezés körül tanúsított buzgalmaért érdemrendet kapott.

Sepsiszékbén február 29-től — március 6-ig ment végbe fal-
vanként a kihirdetés, összeírás, felfegyverzés és *Uzonban* a ref.
templomban a zászlószentelés.

Miklósvárszéken március 10—13. folyt a sorozás és *Nagy aj tán*
történt a felavatás, ágyúdörgés mellett.

Bardócszék határőrsége március 18-án eskettetett fel *Olasz-
telkén*.

Háromszék és Bardóc besorozott lakossága 12 gy. századba
osztva a II-ik székely gy. ezredet alkotta és még öt század huszár
került ki belőlük, mely a csíki három századdal együtt alkotta a szé-
kely huszárezredet.

A II. gy. ezredbe összeírtak száma volt 3651 (4382 növendékkel),
alkalmatlan 1745. A huszárok száma volt 1049 (1044 növendékkel),
443 alkalmatlan.

Az összes besorozott. székely határőrök száma tehát közel
9000-re (8912) ment, kikből azonban terv szerint egyelőre csak
4500-at fegyvereztek fel s 3000-et osztottak be a két gyalog- és
1500-at a felállított egy huszárezredbe.

Az I. székely gyalogezred 12 századának állomáshelyei lettek
a nagyobb csík-gyergyó-kászoni falvak, Ditrótól le Kászonfeltízig.
Csíkszeredán székelő parancsnokuk lett a madéfalvai vérengzésből
hírhedtté vált *Carato Manó* alezredes. Első századosaik is kivétel
nélkül németek voltak. -

A II-ik gy.-ezred első parancsnoka lett a Kézdivásárhelyen álló-
mászó *Zimnique Simon* alezredes. A tíz százados között 7 német,
2 székely (*Málnássy* és *Mihálcz*) s egy székelyföldi születésű, német-
nevű (Samler) fordul elő. A századok állomáshelyei Berecktől—
Barótig terjedtek.

A huszárszázadok állomáshelyei Gyergyószentmiklóstól —
Nagyajtáig voltak elosztva. Parancsnokuk lett *Reich Filep* alezredes.
A hat kapitány között 4 német és 2 magyar volt, ú. m. *Kálnoky* és
báró Jósika.

Az egész székely határórség parancsnokló tábornokául *gróf Gyulay Sámuel* nevezte ki a királyné, vezérőrnagyi (generalmajor) ranggal.

A sorozó bizottság aztán kidolgozta a határórség jogszolgáltatásának, törvénykezésének rendjét is. E szerint a határőrök egymás közt és a polgári lakosokkal keletkező periei: személyi, vagyoni és elegyes perekre osztattak. A személyiek a katonai, a vagyoniak a polgári, az elegyesek a megalkotott vegyes törvényszékek elé utaltattak. Ilyen vegyes törvényszékek (*fora mixta*) állítottak fel 1765-ben, de célszerűtlennek bizonyulván, periek 1769-től a székek állandó törvényszékei elé utaltattak.

Hadi-törvény és katonai rendszabály (regulamentum) is adatott ki a határőrök számára. Az előbbi 60, az utóbbi 66 cikkelyből állott. Mindkettő a rendes hadsereg törvényein és szabályain alapult, némi alkalmazkodással a székelység sok százados jogviszonyaihoz. A hadi-törvényben a halálbüntetés sűrűn fordul elő. Hadi szabályok állapítják meg a «szélybeli katona» kötelességeit (a határőrzést stb.); tiltják a széktisztek bántalmazását; mentesítik a határőröket a közterhektől (szállásadás, előfogat, közmunka), kivéve az erődítési munkákat, hidak és utak javítását. Békében az adó egyharmadától felmentettek, háborúban az egésztől.

Egyenruházatul a népviselet: fekete zeke, fehér nadrág (az ú. n. «harisnya»), fehér posztó mellény, fekete csákó (posztó süveg) állapított meg; a zeke gallérján és újján az ezred színét feltüntető hajtókával. Fegyvert a kincstártól kaptak. Szemlét (mustrát) a százados havonként, az ezredes évnegyedenként, a tábornok egy hadbiztossal évenként tartott felettök. A főparancsnok a haditanácsnak és ez a királynénak tett róluk jelentést.

A székely határórség szervezetének még egy szomorú epilógusa volt.

Buccow visszakerülvén az erdélyi kormányshék elnökségére, bosszúját éreztetni kívánta a székelyekkel s az ő ösztönzésére a királyné bünyenyítő vizsgálatot rendelt el a Székelyföldön, melynek célja és feladata az volt, hogy kipuhatojják azokat, kik a székely népet a határórség ellen bujtogatták és lázongást szítottak. Buccow főtörekvése az volt, hogy a nemességet és a széktiszteket kompromittálja s a székelyek kiváltságait eltöröltesse, jószágait elkoboztassa s a határórség számára lefoglalja.

E végből egy 7—10 tagból álló *bűnvizsgáló bizottság* (criminalis comisso) neveztetett ki, négy katona és három polgári szavazó taggal és 3 segédszeméllyel (jegyző és 2 hadbíró). Elnöke lett *báró Roth* sziléziai származású vezérőrnagy (generalmajor), aki magyarul nem tudott. Polgári tagjai voltak *gróf Teleki* Károly, Belsőszolnokvármegye főispánja, *báró Josintzy* Mihály és *Ribiczai* Ádám. A négy katona között is volt egy magyar: *Szilvási János*, a Gyulay-ezred kapitánya. A bizottság jegyzője volt *Heidendorfi* Conrád Mihály, meggyeszeői szász jegyző, aki önéletírása keretében leírta a bizottság működését.³

E bizottság 1764 március 20-tól június 5-ikéig működött, tartott kihallgatásokat, vizsgálatokat, vallasott, végzett elfogatásokat, hozott ítéleteket. A széktsztek ártatlanoknak találtattak, a csíki plebánusok néhányára bizonyult rá a nép felbújtásának vádja. Ezek a Bajtay r. k. püspök elnöklete alatt szervezett egyházi bíróság elé állítottak s néhányan el is ítéltettek. Az eredmény azonban leginkább az időközben (1764 május 18.) elhunyt báró Buccowot kompromittálta, bebizonyulván, hogy ő a székelyeket a királyné intenciója ellenére erőszakkal kényszerítette a határörségre. A nemesség azonban, amelyet ő bűnbe akart keverni, kitisztázva menekült a szigorú vizsgálat alól.

A legsajnálatosabb szomorú eredmény azonban az lett, hogy a nagymérvű kivándorlás, mely már 1763-ben megkezdődött s a madéfalvi veszedelem után fokozódott, a bűnfenyítő vizsgálat folyamán ijesztő mérvet öltött, úgy, hogy sok ezer székely menekült az üldözés elől Moldvába s veszett el az «élő kincstár» (vivum aerarium) s méginkább — sajnos — a nemzet nagy kárára. A királyné hiába hirdetett 1764 nov. 16. bűnbocsánatot mindazon kivándorolt székeleyeknek, kik a székely mozgalmakban főcinkosokul nem szerepeltek: a visszatelepítés nem sikerült. Sőt a kivándorlás tovább tartott a katonai terhek miatt a következő években is, dacára annak, hogy a kormány mindent elkövetett annak megakadályozására.

A kivándoroltak azután részint végleg letelepedtek Moldvában a bojároktól kapott földbirtokokon, részint pedig Bukovina birtokbavétele (1775) után oda telepítettek át gróf Hadik András (Buccow után Erdély katonai főparancsnoka és a főkormányszék elnöke, majd a bécsi haditanács elnöke, 1772 óta mint Galicia első kormányzója) és később II. József császár által.

1776/77 telén száz székely család költözött át Moldvából Bukovinába s alapította a moldvai határszél közelében *Fogadjisten* és *Isten-*

segítség falvakat. Az újabb áttelepültek alapították 1785—86-ban a császárról elnevezett *Józseffalvát*, Szucsava város és az erdélyi határ között s a gróf Hadik Andrásról elnevezett *Hadikfalvát* és *Andrásfalvát*, a Szucsava völgyében, Radautz város közelében.

Ebben az öt faluban laknak ma is Bukovinában a madéfalvi vész idején kivándorolt székelyeknek magyarságukat máig is megtartott ivadékai m. e. 12,000-en. Ezekből a falvakból mintegy 4000-et 1883 tavaszán betelepítettünk Magyarországra az Alduna környékére: a Pancsova melletti *Hertelendifalvára*; *Sándoregyházára* s a Kubin (a régi Keve vára) melletti *Székelykevére*. Később új bevándoroltakból telepek alakultak az aradmegyei *Gyorokon*, majd *Déva* mellett.⁴

Ezek virágzó telepek voltak a magyar uralom alatt; az újabb, trianoni korszakban sokat kell szenvedniük és erős küzdelmet folytatniok nemzetiségük megtartásáért.

A székely határőrség, mely szervezésekor annyi izgalmat idézett elő, később valóra váltotta a hozzá fűzött reményeket s hasznos szolgálásokat tett a hazának, a dinasztíának és a monarchiának.

A székely nép harcias erényei ebben új alkalmat és keretet nyertek az érvényesülésre.

Hadik András legelső hadiszemléjén lelki gyönyörűségét lelte bennök. 1766 szeptember havában «kimenvén a székely katonák visitatiójára, dicsérte a székely militát, kivált a huszárt, hogy akár mely régi regimenttel, mind exercirozásban, mind csinosságban, mind pedig szolgálatban, úgy szépségben is kiállta a versenyt».

A tűzpróbát a bajor örökösödési háborúban (1778—79) állották ki, midőn Csehországban dicséretes vitézséget tanúsítottak.

II. József török-háborújában az erdélyi és moldvai hadtestekbe beosztva, úgy a szorosok védelmében, mint a nyílt csatákban fényesen kitüntették magukat.

A francia forradalmat követő napóleoni háborúban osztrák, olasz, német, orosz és francia földön vitézül harcoltak s 1714 tavaszán az I. székely gy. határőrezred két zászlóalja (1127 ember) és hat század székely huszár (462 emberrel) bevonult Párizsba.

Az 1848/49-iki szabadságharcban Bem tábornoknak ők voltak tüneményes győzelmeket vívó kedves katonái s róluk írta a szabadságharc Thyrtusa, Petőfi, az örökszép szavakat, hogy:

Csak nem fajult el még a székely vér.
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér!

Az 1914—18-iki világháborúban a magyar harci erények dicsőhimmuszában külön versszak illeti a székely vitézeket. Az oláh betörés feltartóztatásában és kiverésében oroszánrésze van a részben székely határőr-ivadékokból álló 82-es «székely-ezred»nek. Az Ojtozi-szorosban emlékoszlop hirdette ott vívott határvédelmi harcaik örök dicsőségét. Brassó visszafoglalásánál ott vitézkedtek a 24-ik székely honvéd ezred osztagai. Az anyaszék fővárosában Székelyudvarhelyt a «vas-székely» szobor hirdette a székely ezredeknek az összes frontokon tanúsított hősi vitézségét.

Megfogyva bár, de törve nem, áll őrt a székely vitézség, a «hun őserő» a Keleti Kárpátok bérci alján; a régi babérok új hajtásai koszorúzzák homlokát a régi határőrök új sarjadékainak.

Ami a németnek a «*Wacht am Rhein*»: az a magyarnak a *székely határőr*. Erőssége, biztonsága, büszkesége Erdély keleti határán, a régi, nagy Magyarország fellegvára főbástyafokán.

¹ Ld. részletesebben a források idézésével *Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése*. Bp., 1908. a M. Tud. Akadémia kiadásában. A forrásidézéseket azért mellőzöm.

² A felirat e sorok írójától származik. Még 8 sor vers van reá vésvé, dr. Balló István volt tanítványom, csíkvármegyei v. tanfelügyelő tollából, amely így szól:

Székely nép! Itt hullott őseidnek vére,
Kiket zsarnok önkény bosszús karja ér.
Midőn alkotmányos szabadságod védtek,
Szörnyűkép olták ki sok ártatlan éltét.
De bár elvesztek ők ádáz fegyver alatt,
Emlékük nem vész el, örökre fennmarad,
Mert hű kegyeletben megtartod őseid,
Így él majd emlékük időtlen ideig.

³ Megjelent a nagyszzebeni «Archiv des Vereines für Siebenbürg. Landeskunde N. F.» XV. k. 136. 1.

⁴ A herceg Odescalchi Arthur s e sorok írója által vezetett betelepítés tőrténétét rövid vázlatban megírtam «A székely határőrség szervezése» c. művem előszavában.

XXVIII.

A határőrségtől a francia háborúig.

(1764-1795.)

A székely határőrség intézménye átalakította a Székelyföld közeletét s kihatással volt a magán és társadalmi viszonyokra is. Nehezen törődött bele a nép az új rendszerbe, de midőn egyszer az meggyökeresedett, a székely szívósság ki tudta aknázni annak az előnyeit s a székely vitézség az új keretben is kitűnően érvényesült.

A határőrök és a nem-katona székelyek között felmerülő perek elintézésére a királyné vegyes-peres törvényszékeket állíttatott fel Csík, Háromszék és Bardóc részére, melyek nyolc tagból állottak, ú. m. elnökből, hat ülnökből (kiket egyenlő számmal neveztek ki katona és polgári rendből) és egy jegyzőből. Az elnök katona volt, 3 ülnököt az ezredparancsnok nevezett ki a tisztek közül, 3 világi ülnököt a főkirálybíró vagy az állandó törvényszék. E vegyes-peres törvényszék nem volt állandóan működésben, mint a polgári, hanem a perekhez képest időközönként ült össze az elnök hívására.

Ezek a vegyes törvényszékek azonban nem sokáig állottak fenn s aztán a határőrök pere is a polgári törvényszék előtt folyt, pedig volt bőven, mert igen sok per keletkezett a katonák és nem-katonák között, melyek sokáig elhúzódtak.

Nemsokára a polgári törvényszékek is reformáltattak. Ebben az időtájban állíttatta fel ugyanis Mária Terézia az állandó törvényszékeket, az ú. n. *folytonos táblákat* (continua tabula) Erdélyben, amelyek a politikai, gazdasági s főképp a peres ügyeket tárgyalták és azokban ítéleztek a magyar vármegyékben, vidékeken és a székely székekben.

A székely székekben addig a viceszékek (vagy tizenötödnapos törvényszékek) ítéleztek a vicekirálybíró elnöklete alatt, amelytől a generális vagyis derékszékhez történt a felebbezés, melyen a főkirálybíró elnökölt. Az igazságszolgáltatás előbb nehézkes és lassú volt, sok per túlélte a pörlekedőket s a törvényszékek a székelyeknél eldarabolódtak derékszék, viceszék, fiúszék, részleges székekre (generális, vice, filialis, partialis sedria).

Mária Terézia ezeken az igazságszolgáltatási bajokon segítő lépette életbe az állandó törvényszékeket 1763-ban, amelyek működésüket 1764 elején kezdték meg. Minden vármegyében, vidéken és székben egy-egy törvényszék szervezetett. Bardócban, Miklós-

várszéken és Gyergyóban az anyaszéktől külön kisebb törvényszék állíttatott fel, minthogy e fiúszékek távol estek a központtól. Elnöke lett a főkirálybíró; Bardócban is az udvarhelyszéki főkirálybíró elnökkölt.

Az «*folytonos tábla*» hivatalos személyzete állott 12 rendes és 12 számfelletti székülöből. Bardóc és a másik két fiúszékben kilenc rendes és kevesebb számfelletti ülnök volt. A rendes bírák közé számíttattak az alkirálybírák (vicetisztek), jegyzők és királyi adószedők is s alárendelt személyzet voltak a dullók, ügyvédek, írnokok stb. A rendes ülnökök évi fizetést, a helyettesek napidíjat húztak.

A székelyeknek nemcsak közjogi és társadalmi állapotában, de adózása tekintetében is nagy változást idézett elő a székely határőrség szervezése 1764-ben.

A székelyek adómentességet régebben a hadfelkelés ellenértéke, recompensatiója fejében élveztek. Miután adó alá vettek, egyebek közt azért történt, hogy nem vették többé igénybe hadiszolgálatukat; Midőn Mária Terézia Buccow generális által a határőrséget köztük is szervezni megkísérli (1762): a székelyeknek egyik legfőbb ellenvetésük, hogy ők már rég ideje súlyos adóterheket viselnek, adót fizetni és egyszersmind katonáskodni nem képesek s kérték, hogy hagyják meg őket adófizető állapotukban.¹ Akik fölveték a fegyvert, azok is azon kikötés mellett tették, hogy adómentesek legyenek. [Mária Terézia 1763 okt. 8. a székely székekhez intézett páten-sében megígérte, hogy a határőrségben szolgáló székelyeknek béke idején adójuk harmadrésze, háború idején az egész elengedtetik.² A határőrség szervezése után 1764 márc. 24-én kiadott hadi törvények és katonai szabályok (regulamentum) is biztosítja a határőröket, hogy a közterhek (szállás, előfogadás és közmunka) alól fölmentetnek, kivéve a vár és sánc erődítési munkákat, utak és hidak javítását; békében az adó egy harmada, háborúban az egész elengedtetik; a szék- és egyéb gyűlések költségeihez nem járulnak.

Mária Terézia korában az adófizető népet sokatmondó, jellemző kifejezéssel *élő kincstárnak* (vivum aerrarium) szokták volt nevezni. Erre az államkormány a kincstár érdekében is gondot fordított, hogy fizetőképességüket fokozza. A királynő a jobbágyok sorsát különben is szíven viselvén, Erdélyben is vizsgálatot rendelt el a végből, hogy megtudja: vannak-e olyan földesurak, kik jobbágyaikat egy héten kézi munkával négy, vagy vonó marhával három napnál, zselléreiket két napnál tovább dolgoztatják s egyéb rendellenes zsarolásokkal illetik? A Székelyföld falvaiban is tartanak

vizsgálatokat és tanúkihallgatást (1765 elején) és pedig a jobbágyokra nézve kedvező, a földesurakra elismerő eredménnyel. A legtöbb vallomás azzal végződik, hogy a jobbágyoknak a földesurak ellen semmi panaszuk nincsen, kevés kivételt egy pár főúri nagybirtokosnál találtak, kik nem igen laktak székelőföldi birtokaikon.³

Az úrbéri szabályzat (urbárium), melyet a királynő 1765 júl. 10. kiadott, meghatározván a jobbágyok jogait és kötelezettségeit, a földesurakat arra is kötelezi, hogy viseljenek gondot arra, hogy az adó felosztása és behajtása a jobbágyok között a vármegyék és székek előírt normája szerint, igazságos mértékben, arányosan történjék és túlterhelés ne forduljon elő. A számadásokat az adóról s a községek jövedelme és kiadásairól felül vizsgálta jták.⁴

A királynő sűrűn egymásután adta ki rendeleteit, melyekkel az adófizetés módját és rendszerét egyszerűbbé, olcsóbbá, gyorsabbá és igazságosabbá tenni igyekezett. 1774 aug. 6-án az adórendszer állandósítása érdekében elrendelte a telkek felmérését. 1776 febr. 8-án megsürgette és 1777 ápr. 17-én bevégezni parancsolta. A gubernium a munkálatokat 1777 szept. 26-án december közepére beadni kívánta. Hat lajstromot mellékeltek a rendeletekhez, melyek közül az i-be összeírandók voltak a kereskedők és iparosok, a 2-ba azok, akik földművelésből élnek, 3-ikba a marhatenyésztők, 4-ikbe azok, akik földművelésen és állattenyésztésen kívül, vagy a nélkül, méhészettel, fa- vagy agyagműveléssel, téglafőzéssel, pálinkafőzéssel, kötélveréssel, fonással, szövéssel, vagy hasonlókkal foglalkoznak, árút vagy sót fuvaroznak. Az 5-ik lajstromba kellett írni a napszámosokat, a 6-ikba pedig azokat, kik a közös erdőkből fát hordanak a városba, vagy hetivásárokra.

Minden lajstromon egy rovat arról készüljön, hogy a lakosok mivel tartoznak robotban, évi díjban, tizedben vagy más állandó címen.

A második lajstromon, arra való tekintettel, hogy melyik termékenységi osztályba soroztassék valamely helység, meg kellett jelölni, hogy egy köből (a vetőmagot leszámítva) 5, 4, 3 vagy csak két magot ad és hogy egy 1600 öles hold rét 9, 7, 5 vagy kevesebb szekér szénát terem.

Ezek alapján lesznek a most érvényben lévő osztályozások, a föld, rétek és szőlők termékenysége tekintetében helyesbítendőek.

A felségnek az lévén az óhajtása, hogy minél előbb állandó és lehető kevés rovatra osztott adótervezet (systema) állapíttassák meg, szükséges az adókönyvekbe eddig be nem vezetett birtokrészeket

és gazdasági tárgyakat is bevezetni, amiből az adózók jövedelmet élveznek» Elrendelték azért az erdők, cserjék, közlegelők, gyümölcsösök, zöldséges és díszkertek felmérését is, katonai vagy más felesküdt mérnökök által Összeírják azt is, hogy az adózók milyen jövedelmeket élveznek malmok, pálinkafőző üstök és más ilyen-nemű gazdasági eszközök után»⁵

A székelyek nem örvendtek a földmérési rendeleteknek és tiltakoztak, illetőleg felfolyamodással éltek ellene» Marosszék összes birtokosai főkirálybírájok és az állandó törvényszék által arra kéri a guberniumot, hogy a felmérést addig is szüntesse be, míg a királynő eziránt újabban intézkednék» Azzal érveltek, hogy minden székelyföld kiváltságos nemes természetű, melyet ők úgy bírnak, mint a vármegyéken a nemesek a magokét»

Mivel a székely nemeseknek a falu minden közös földjében, tehát az erdők, mezők, legelőkben arányos része van, azokat földmérni és adóajstromba írni mindaddig nem lehet, míg az ő arányrészük abból ki nem szakíttatik» A székely-birtok vagy összékely eredetű, vagy adományozás révén nemesi és tulajdonjogon bírattván, a parasztok abból urok tetszéséből csak haszonélvezetre nyertek, munkájuk bére fejében, egyes részeket, melyeket tehát földmérni nem lehet»⁶

Még nagyobb visszatetszést szült és visszahatást idézett elő II» József császár reformtörekvése a földmérés és új adórendszer céljából, melynek alapja a termőföld jövedelme leendett s mely alól a nemesség sem lett volna mentes» Mihelyt erről a tervéről a császár bizalmas közléseket tett, futótűzként terjedt el a hír s a vármegyék mellett a székely székek is felzúdultak, mint a megbolygatott méhkasok és siettek tiltakozni és kérelmezni»

Marosszék kiváltságokat élvező székely nemessége 1784 jan» 31-én kérvényükkel «elalélt lélekkel» folyamodnak főkirálybírájukhoz és állandó törvényszékükhöz, midőn a közhírekből oly dolgokat értettek, melyekből törvényeik, szabadságuk, privilégiumaik megbomlását, sőt utolsó romlásukat «elbágyadt szívvel» előrelátják» A vármegyék eltörlése és Erdélynek 11 új nagy vármegyére osztása még csak hagyján, «de keservesebb annál, sőt minden történeteknél, hogy» .» a mágnásoknak és nemeseknek is minden allodiális földeik contributio (adó) alá felméréttessenek» Ezáltal megbontatnak az of szag alaptörvényei, a nemességnek törvényeken alapuló örökös szabadsága» «Ily igen terhes következtéseknek félelmében *sír a mi szívünk* — írják — *sírnak a mi gyermekeink, sírna még a föld is, amelyen járunk, ha érzékennyé lehetne*»» Arra kéri a főkirálybíró

és a törvényszéket, hogy törvényeikre és kiváltságaikra hivatkozással a guberniumot az iránt keresse meg, hogy vesse magát közbe az uralkodónál, hogy törvényes igazságukban és szabadságukban őket tartsa meg továbbra is?

Udvarhelyszék elkeseredett nemességének közönsége számos aláírással ellátott kettős kérvényben ugyanazért folyamodik 1784 elején főtisztjuk és törvényszékükhöz, hallván, hogy a felség őket «nemesi szabadságuk megromlásával adófizetéssel terhelni elvégezte volna». Jellemzi az elkeseredést «gróf Teleki Juliánná, néhai báró Kemény Zsigmond úr özvegye» aláírása után ez a sajátkezű megjegyzése: «ki nemesi szabadságomat életemnél drágábbnak tartom, könyörgök, minekelőtte az elvétetnék, vétessék el életem, azzal nagyobb irgalmasságot vészek?»

Midőn pedig az új vármegyei felosztás előkészítésére már kir. biztosok küldettek ki a gubernium által, a «nemes udvarhelyszéki szabadsággal élő székelyek és nemesek» 1784 aug. 26-án «instálják sőt ugyan kényszerítik» a törvényszéket, hogy beadott előbbi kérvényeiket «a közelebb következő postanapon» küldjék fel a gubernium elébe.

A tömeges kérvények II. Józsefet nem térítették el szándékától: a földek felméréstét 1786-ban megkezdette, bevégeztette s 1787-ben az új adórendszert is munkába vétette. A bekövetkezett török háború a végrehajtást megakasztotta s II. József halálos ágyán e kedvelt tervét is, többi reformjaival együtt megsemmisítette.

.-K

II. József halála után a politikai reformtörekvések, melyek az egész nemzetet áthatották, élénken foglalkoztatták a székelyeket is. A székelység is megmozdult s a székely székek követeket küldöttek Udvarhely városába, ahol az anyaszék rendével együtt tanácskozáván, 1790 május 10-én elhatározták, hogy székenként külön követeket küldenek a magyar országgyűlésre, hogy «az új királlyal kötendő szerződéseken, hitlevélben és esküvésben nemes Erdélyországot is, mint a szent koronának tagját, befoglaltatni kérjük és nemes Magyarországnak Erdéllyel lehető szorosabb unióltatása módjáról értekezzenek». Ezen végzés következtében a székely székek (Csíkszék kivételével) küldöttek is követeket a budai országgyűlésre, amely az erdélyi követeket rokonszenwel fogadta és — mint a követek írták — «nagy reménység nyujtatott, hogy Erdély is az új királlyal kötendő szerződésben belététik».

Nemsokára kiadatott az erdélyi külön országgyűlést egybehívó királyi levél is. Az 1790 dec. 12-én Kolozsvárt megnyílt országgyűlés a követek utasításai következtében tárgyalás alá vette az unió kérdését, de azt olyan föltételhez kötötte, amely magában elegendő volt meghíúsítására. A rendek ugyanis az unió esetére is fenntartani kívánták az erdélyi külön jogokat és kiváltságokat, külön országgyűlések, tartását stb. Az udvar az unió feletti tárgyalásokat elnapolta. Így keletkezett az 1791: II. és VI. törvénycikk, amely törvénybe iktatta ugyan elvben a magyar koronával az uniót, de a külön törvényhozást és a külön kormányzatot fenntartotta.

Az 1790-es éveknek többi országgyűlései is (1792. és 1794/95-ben) csak a foltozgatás politikáját folytatják a törvényhozásokban; amiben merészebb újításra törekcsenek, azt az udvar nem szentcsítette.

A székelyek főként a határőrség eltörlésére törekedtek. Az új alkotmányos korszak hajnalhasadásával azt remélték, hogy eljött az ideje, hogy az 1764-ben rajok erőltetett katonai rendszert eltörlhetik s visszaállíthatják az előbbi törvényes állapotokat. Mert az új rendszer sehogy sem tudta, nem is igen igyekezett magát a székelység előtt megkedvelteni. A katonaságra kötelezett lófő és gyalogrend a többnyire idegen tisztek zsarnoksága alatt nyögött; a nemkatonák az adó s a katonai szolgálmányok nyomasztó terhét viselték. Csak ingyen tűzfát mintegy 1633V2 ölet kellett szolgáltatni a két székely gyalog és egy huszár ezred tisztjei részére. Potom áron kellett ígás és kézi napszámos erőt állítani, utak, hidak készítésére, a szorosok őrségei és erődítményei részére, fuvarozásra stb., ami az igaerőt elvonta a mezei munkától. Emelte az elégedetlenséget a katonai állomáshelyeken 2 mézárszék-tartás kötelezettsége s a hús árának tetszés szerint szabályozása. Az ezekből keletkezett mindennapi súrlódáson kívül betetőzte az elégedetlenséget a székely ezredeknek a hazán kívül idegen harcterekre s állomásokra kivitele s a velők való kegyetlen bánásmód.

Mindezek arra indították a székely székeket, hogy az országgyűlésen a határőrszervezet megszüntetését sürgessék.

A kolozsvári 1790-iki országgyűlésre küldött székely követek utasításában a székely nemzetet illető legfőbb kívánalom az volt, hogy régi törvényes állapotjába, ősi szabadságába visszahelyeztessék, mind személyükre, mind javaikra nézve.

A kolozsvári 1790/91. országgyűlés behatóan foglalkozott a székelyek sérelmeivel, melyek közül főként háromnak az orvoslását

tartották szükségesnek. Első és legfőbb sérelem volt az adófizetés. Második a hadiszolgáltatnak az ősi szabadsággal ellenkező módja, melyet 1764-ben az országgyűlés megkérdése és beleegyezése nélkül erőszakkal kényszerítettek a székelysége. Harmadik, hogy «a székely katonákat a magyar hazán kívül való hadakozásra messze-földre viszik és ezáltal kíméletlenül fogyasztatják».

Ezen sérelmek orvoslására a rendek 1790/91-ben törvénycikkeket készítettek arról, hogy a székely lófők és darabontok az adózástól és minden közterhek alól kivételnek és régi diplomás állapotukba helyeztetnek vissza; továbbá a módozatokról, mi által az egyházhelyi nemesek, az armalisták, a lófők és gyalogok megkülönböztethetők és az adó alól felmenthetők legyenek; végül a székely katonaságnak a törvényes állapotba visszahelyezéséről.

Ezek meglévő sérelmek orvoslását tervezték. Egy negyedik törvénycikk által elejét akarták venni ama fenyegető veszélynek, melyszerint a székely határőrségben szolgáló idegen tisztek már II. József császár idejében arra törekedtek, hogy a katonáskodó székelyeket a többiektől lakásra nézve is elválasszák (*separatio*) s a főnépek birtokát «erőszakos cserélés címe alatt» kisajátítsák, melynek célja «a fegyvert nem viselő primori rendnek a maga ősi honjából való kinyomása lenne».

Ennek akarták elejét venni egy tervezett törvénycikkkel, mely szerint a főrendű székelyek a katona székelyek közt lévő jószágaik és örökségeik békés birtoklásában biztosítatnak és a különválasztás (*separatio*) veszélyétől megóvatnak.

E törvénycikk-tervezetek egyrészt a felterjesztésben, másrészt a Bécsbe küldött országos követségnek adott utasításban bőségesen megokoltattak, de «a felküldött articulusok királyi megerősítést nem nyertek». A király inkább azt határozta, hogy egy vegyes (katonai és polgári) bizottságot rendel a székely határőrség új, törvényes szervezésének kidolgozására s az erdélyi rendeknek 1792 azt válaszolta, hogy «valameddig az erdélyi szélybeli katonaság új systemájának kidolgozására rendelt mixta commissio a maga munkáját eleibe nem terjeszti, addig a székelyek állapotában változást nem lehet tenni».⁹

A rendek erre 1792-ben azt végezték, hogy addig is még a székely határőrség új szervezetét előkészítő bizottság munkálatát elvégeznék, új törvénycikket terjesztenek a király elé, mely a székely nemzetet biztosítsa, hogy «régii törvényes állapotjára vissza fog tételni». így keletkezett 1792-ben az a 18. sz. a. tervezett törvény-

cikk, melynek célja az volt, hogy «a székely primipilus és pixidarius az adó alól ment legyen s katonáskodása a törvényes lábra állíttassék vissza».¹⁰ Királyi megerősítést azonban ez sem nyert.

A székelyek főserelme az adófizetés mellett a határőrség törvénytelennek tartott szervezete volt. Ennek megváltoztatására a székelyek eleitől fogva törekedtek, de hasztalanul. Mária Terézia és II. József alkotmányellenes uralkodása nem kedvezett a törekvéseknek. Az alkotmányos élet felvirradása alkalmasnak látszott régi sérelmük orvoslására.

A székelyek már az 1790/91. országgyűlés alkalmával sürgették régi törvényes állapotuk visszaállítását. Az ország rendel támogatták őket törekvéseikben. II. Lipót 1792 januárius 21-én kelt leiratában maga is elismerte, hogy «a mostani szélybeli (t. i. határőrségi) katonaságnak rendi és módja tetemes sok hibákkal teljes» és őt az ország rendelnek kérelme és «a törvénytelen iga alatt nyomorgó székely nemzetnek alázatos könyörgése» arra bírták, hogy elrendelje, miszerint a törvényekhez, a székely jogokhoz és az újabb katonáskodás módjához alkalmazkodó tervezet készíttessék, polgári és katonai vegyes bizottság által.

A kívánsággal az 1792-iki kolozsvári országgyűlésen is előállítottak és a rendek (a mint fennebb már mondtuk) elhatározták, hogy «a székely primipilus s pixidarius az adó alól ment legyen s katonáskodása a törvényes lábra állíttassék vissza».

Ezt azonban az új uralkodó, Ferenc császár-király nem szentesítette. A helyett egy vegyes bizottság (mixta commissio) a tervezetet elkészítvén, azt az udvar leküldte véleményadás végett. A leiratban (1794) Ferenc császár-király «ő felsége kegyesen megismerte, hogy a székelyek katonáskodásának systémája nem lévén törvényes, mást, törvényesebbet kell helyébe készíteni».

Az 1794/95-iki országgyűlésen «a székely nemzet sérelmei orvoslása kéretett» újabban is.

A vegyes bizottság tervezetét az 1794/95. kolozsvári országgyűlés 37. üléséből kiadta az országgyűlés által kirendelt bizottságnak (systematica deputatio). Miután ez «minden részeiben helybenhagyta» a tervezetet, mielőtt az országgyűlés elé megvizsgálás végett beadattatnék», hogy aztán «magának ő felségének meghatározás végett felküldessék», kiadták a székely nemzetnek véleményadás végett. A székelyek aztán megtették megjegyzéseiket, kifogásaikat és kívánalmaikat.

A székelyek törvényes lábraállításának alapföltétele szerintük «a katonáskodásbéli kötelességre nézve is az, hogy mind azok, kik

nem katonák, de egész adót fizetnek és mind azok, kik kettős terüvel, ú. n. katonáskodással és adózással terheltettek, minden további adózásnak a terhétől mentesek legyenek». Hosszasan fejtegetik a székelyek adómentességi kiváltságait, hivatkozva diplomákra, történetírókra, törvényekre, Mátyás királytól és Bonfiniustól, az ökörsütésen, Verbőczin, a nemzeti fejedelmek korán át a Lipót-féle diplomáig, mely «a székelységnek ezen szabadságát nem annyira visszaadta, mintsem annak az előbbeni időben való törvényes léteit megismérte, midőn a maga szentséges adománylevelének 14-ik pontjában a székelyeket minden adózástól menteknek lenni nyilatkoztatta.» Azóta amit «önként való segedelem ajánlás gyanánt» adóztak, azt is a «más két nemzet felsegélésére nem valami törvényes és diplomái erőnek kötelességéből, hanem barátságos és atyafiságos szeretetből, oly hathatós protestatio mellett, nehogy az örökös kötelességgé válják, adakozták». Erre nézve hivatkoznak az 1692. és az 1693. országgyűlés végzéseire, az 1696. és 1701 -iki protestatiókra, Lipót 1700-iki végzésére és az 1714-iki adó törvényre. Mindezek alapján kívánják a székelyek adómentességének visszaállítását.

A felírat második részében hosszasan értekeznek «a katonáskodásbéli kötelességről és annak módjáról», a legrégebb időtől a legújabbig és előadják sérelmeiket, kívánalmaikat az orvoslás módjára nézve. Végül kéri az országgyűlést, hogy a módosított tervezet az ő kívánalmaikkal a király elé terjesztvén, azt «a törvénytelen adózás és katonáskodás terhe alatt lévő székelyeknek régen óhajtott és várt vigasztalására . . . nem várván a következő országgyűlést, oly teljesedésbe venni méltóztasson, nehogy a feltételekkel ellenkezzék, hogy így a megerősített új szabályzat a következő országgyűlésre beadassék és nem másképpen, hanem az ország rendjei elfogadják, törvényes ereje legyen».¹¹

Az 1794/95. országgyűlés végzései közt erre vonatkozólag azt olvassuk, hogy «*planum készítettett a székely nemzetnek diplomaticus törvényes állapotjára való vissz at ételér őb.*»¹²

Az országgyűlés a tervezetet a székelyek kívánalmai szerint módosítva terjesztette fel.

A felterjesztésben a rendek megjegyezték, hogy ami az egyházhelyi nemesek állapotját illeti, azt a rendek már 1755 okt. 8-án kelt felterjesztésükben bőven kifejtették, hogy t. i. bármily rendű nemesnek, akár őseredeti, akár adományos, akár címeres legyen, az alaptörvények szerint egyenlő nemesi előjoga van és adómentessége nincs birtokának mennyiségéhez, vagy minőségéhez kötve és ezzel

az előjoggal az egyházhelyi nemesek is bírtak, rendes adófizetőkül sohasem tekintettek és a portákhoz sohasem számítottak. És habár 1714-ből országgyűlési határozat azt végezte, hogy a két jobbágytelekkel nem bíró nemesség ő maga adózzon: ez a határozat érvényét immár elvesztette, vagy ha egy ideig lett volna is érvénye, a rendek 1755-iki felebbezése által, újabban pedig a Lipót-diploma megerősítése által erejét teljesen elvesztette.

A rendek tehát meghallgatván a székelyek kívánalmait, a tervezetet ahhoz képest dolgozták ki és készítettek új tervet s azt küldték fel az udvarnak, kérvén annak megerősítését és mihamar vissza-küldését, hogy a következő országgyűlésen törvényerőre emelhessék?³

Az új tervezet a mellékletekkel Bécsbe küldetett, de mert «a statusok a mixta commissio munkáját el nem fogadván, magok készítettek planumot», az udvar ezt nem fogadta el. Azt az ellenvetést tették Bécsben, hogy a «statusok a dicsőült II. Leopold propositiójában foglalt feltételnek, az adó csonkulásánál a köznép új terheletésén kívül való kipótlására nézve, nem tettek eleget». Az udvar tehát a székelyek adóját csak azzal a feltétellel volt hajlandó elengedni, ha annak pótlásáról gondoskodnak.

A rendek erre a kívánságra és föltételre már 1792 okt. 13-án azt felelték, hogy «az egyházhelyi nemeseknek, armalistáknak, székely lófő és darabont rendeknek adó alól való felszabadításával a provinciális cassa (az orsz. adópénztár) semmi hiányosságot nem fog szenvedni, csak némely elkerülhető költségekkel ne terheltezzék». Kimutatták, hogy az egyházhelyi nemesek, armalisták és székelyek adója összesen 53,349 r. frt 50 kr-ra rúg. Ha ebből levonják a házi pénztárt illető 13 kr-ot, a hiány 41,789 frt 7 krt fog kitenni. Már pedig az orsz. közpénztár 1759-ben meghatározott költségei a rendek beleegyezésén kívül eddigelé 269,372 írttal és 27 kr-ral szaporodtak. Ha ebből némely előszámlált kiadások levéttetnének, meg lehetne takarítani legalább is 90,600 frtot.

A székelyek elengedendő adóját tehát a rendek nem máshonnan kipótolni, hanem a kiadásokból megtakarítással behozni számították, amibe az udvar érthető okokból beleegyezni nem akart.

A planum azonban csak tervezet maradt. Mert a székely ezredek idegen származású tisztei ellenmozgalmat indítottak. Hadiszemlék ürügye alatt a századok helyére összevonták a katonáskodó székelységet s nyilatkozatot írtak alá általuk, hogy a két katona-rend az állapotokkal meg van elégedve s nem kíván változtatást. Az értelmesebbek megtagadták az aláírást, mire a tisztek kényszereszközök-

höz nyúltak s vasraveréssel, börtönnel gyűjtötték az aláírásokat. Csíkszék erre gyűlést hívott össze, elhatározták az 1764 előtti állapotok visszaállításának sürgetését és a tisztek eljárása ellen s az elfogottak érdekében tiltakozó feliratot szövegeztek, melyet számos katonáskodó székely is aláírt. A felirat a kormányshékhöz terjesztett. Ez vizsgálatot rendelt el, melynek eredménye az lett, hogy (bizonyára felülről jövő nyomás következtében) az elégedetlenkedő s a gyűlésben résztvett székely katonákat bebörtönözték, Csíkszéket pedig megdorgálták, amiért «katonai jurisdictiot illető dolgokba» avatkozott s intették, «hogy az egész hazához és tulajdon nemzetekhez való kötelességeket jobb és illendőbb úton és módon teljesítsék. .. és magokat ide hátrább az efféle megfontolatlan cselekedetektől szorgalmatosán óvják».

A székely határőrkatonaság kérdése tehát (miként az 1790/91. magyar országgyűlésen a magyar rendek nemzeti hadsereget sürgető kívánságával történt) az udvari politika részéről Erdélyben is nébánts virágnak tekintett, melybe a rendeknek beleszólását nem engedtek. Maradt tehát a székely katonáskodást szervezet is a régi állapotban még egy félszázadig, mígnem 1848 ezt is megszüntette.

A székely katonákra különben is egyre nagyobb szükség volt a bekövetkezett francia háborúk idejében. A székely katonaság, mint előbb a Mária Terézia, majd a II. József hadjárataiban, a napóleoni háborúkban is vitézül harcolt, méltóan a Lipót diplomája «genus hominum bellicosissimum» régi dicső hírnevéhez.

¹ Szádeczky Lajos: A székely határőrség szervezése, 24. 1. Udv. vm. története 496. lap.

² U. ott. 128. 1. A szervező bizottságnak érdekes előterjesztése van a székelyek alkotmányáról, adófizetéséről, régebbi katonáskodásukról. U. ott, 104—118. 1.

³ Udv. vm. tört. 526. 1.

⁴ Urbárium: punctum nonum, 2. §. (Nyomtatott példányban.)

⁵ A gubernium nyomtatott pátense, 1777 szept. 26. (gyűjteményemben.)

⁶ Eredetije Udv. vm. Itr.

⁷ Eredetije Udv. vm. lírában. A kérvényhez mellékelve vannak az érvek («Rationes»), melyek a Tripartitumtól II. József császár 1780. trónfoglalási ígéréteig, hogy a karokat és rendeket régi jogaikban megtartja, kiváltságaik alapjait előszámlálják.

⁸ Eredetije Udv. vm. Itr.

⁹ A székelyek adó ellen való instantiájok 1810—11. (Udv. vm. Itr.)

¹⁰ Gál L. Erdélyi diaeták végzései 253.

¹¹ «A székely nemzetnek régi törvényes és diploma szerént való állapotjárói készült planum» (Udv. vm. Itrában.)

¹² Gál L. Erdélyi diaeták 259.

¹³ Protocollum Diaetale 415. és 418. (A székelyudv. ref. coll, kéziratrában.)

XXIX.

A francia háborúktól 1848-ig.

Az alkotmányos élet rövid fellendülését, mely II. József császár halálával oly elemi erővel tört ki és II. Lipót rövid uralkodása alatt reformokra törekedett, csakhamar megakasztották a francia háborúk. Ezekben a székely határórség elejétől végig résztvett, miképp előbb is már az 1778—79-iki bajor örökösödési háborúban és II. Józsefnek a törökök ellen vívott 1788—90-iki hadjárataiban, midőn főként az erdélyi szorosok védelmében és Moldva s Oláhország harcterein szerepelt.

A franciák elleni első koalícióban 1793-ban huszárság s egy erős gyalog-zászlóalj küldetett a német harctérre a Rajna mellé. A székely huszárok 1793 okt. 13. Elsassban a lauterburgi sáncok bevétele-nél az első hadoszlopban harcoltak és keltek át a Rajnán. Több csatában és ostromban vitézül viselték magukat. A gyalog-zászlóalj a francia sáncok megostromlásánál az ellenséges hadvonal megvívásában jelentékeny részt vett s téli szállásolását Mainzban töltötte. 1794 őszén Worms vidékén harcolt. 1795-ben Mannheim szerencsés ostrománál annyira kitüntette magát, hogy az osztrák hadijelentések is magasztalva emlegették. 1796-ban szept. 3-án a würtzburgi csatában tüntették ki magukat a székely huszárok. Ugyancsak 1796-ban a Rajna mellett működő székely gyalog-zászlóaljon kívül a székely határórség két gyalog-százada Krakkó elfoglalásában vett részt.

A székely huszárok az osztrák-magyar lovasságnak kezdettől fogva egyik legjelesebb csapatát alkották, mely jó hírnevét mindig megtartotta.

Az 1799-iki második koalícióban a székely huszárok ismét a Rajna mellett harcoltak, a székely gyalogság egy erős zászlóalja pedig 1800-ban részint a német, részint az olasz harctereken, majd Tirolban vitézkedett s 1800 elején átkelt a Piavén.

A harmadik koalícióban 1805-ben az austerlitz-i véres ütközetben, az ú. n. három császár csatájában az I. székely gyalogezred két zászlóalja s a II. ezrednek is két zászlóalja — mindkét ezredből külön-külön 1300 legény — vett részt s a legdicséretesebben viselte magát. .

Az 1809-iki háborúban a fenyegető francia invázió ellen Ferenc császár-király a nemesi felkelést is igénybe óhajtván venni, a mon-

archia rendkívül való oltalmára felszólította az erdélyi nemességet is. Az 1809. jún. 15-iki kolozsvári országgyűlés a nemesi fölkelést azzal a kikötéssel határozta el, hogy az adófizetés alá vetett nemességről «ezen szolgálai teherviselés (t. i. az adózás) articulariter is örökre levétessek» és a székely határórség eltöröltessék. Az erre nézve felküldött törvencikkek nem erősítették meg, az erdélyi nemesség <<és nevezetesen a székelységnek nagy része vonogatta magát a felkeléstől, valameddig az articulusok meg nem erősítettek». Napóleonnak Magyarország felé közeledése hírére mégis megindult a felkészülés.

A székely székek területén bizottságokat küldöttek ki a lustrálás végrehajtására. Részletes utasítást adtak ki az összeírást illetőleg. E szerint fölkelni tartozott minden nemes székely 18-tól 50 éves korig és pedig primőr, armalista, lófő és puskás, akik valamely törvényes okból nem hadmentesek.

Lovon voltak kötelesek fölkelni az olyan főemberek és címeres nemesek (armalisták), akiknek lakó kuriájokon kívül tíz-telkes birtokuk volt, szintúgy olyan lófők, akiknek (hat-telkes birtokuk lévén) tehetségük volt rá. Továbbá száz forint segedelem mellett az olyan primőrök, armalisták, lófők és puskások, akiknek birtoka hat telken alul volt. Végül azok a nemesek, armalisták, primipulusok és pixidáriusok, akik magok erején lóval ki nem állhatták, de mégis azzal kívántak fölkelni, száz forinttal segítettek, kivéve azokat, kiknek öt telken felül volt birtokuk.

Gyalog tartoztak fölkelni azok a primőrök, armalisták, akiknek lakó telkükön kívül nem több, mint még két telkük volt; továbbá azok, akiknek lakó telkükön kívül két teleknél többjük volt ugyan, de lovon segítséggel sem kelhettek föl. Azok pedig, akiknek arra való tehetségük sem volt, hogy magok erejükből gyalog insurgálhassanak, ötven forint segedelemmel tartoztak gyalog fölkelni.

Fölmentettek a személyes fölkeléstől a félszeg, beteges, vén vagy 18 évesnél ifjabb nemes emberek, a több nevetlen gyermekes atyák; egyetlen fiák, ha az atya még nem volt ötven éves (tehát hadköteles); árvák, özvegyek, udvari nemes szolgák, papok, kántorok, mesterek (t. i. tanítók), professzorok, doktorok, borbélyok (t. i. sebészek) és tisztviselők, de ezek birtokukhoz képest lovas vagy gyalog zsoldost tartoztak kiállítani, valamint a Magyarországon lakó, de Erdélyben birtokos hazafiak is.

Külön jegyzékbe kellett foglalni, hogy kik olyan szegények, hogy még a közpénztárból nyerhető segítséggel sem voltak képesek gyalog szolgálni. Össze kellett írni, hogy kinek minémű fegyvere van;

akiknek szükségük volt fegyverre, azoknak arról a bizottság gondoskodott a fölkelési pénztárból, melyre minden tíz teleknél vagyonosabb birtokos aránylagosan adózott.

Udvarhelyszékben összeíratott így mintegy ezer insurgents, melynek mintegy harmada két lovasszázaddá alakult, a kétharmad gyalog fölkelő négy századba (companiába) osztatott.¹

Ezt vévén számítási alapul, a Székelyföldről m. e. 5000-re tehetjük az 1809. nemesi fölkelők számát. Ennek azonban alig volt szerepe a francia betörés ellen, mely csak a Dunántúl nyugati határszélét érintette s a győri csatában mérkőzött az utolsó magyar nemesi insurrectioval.

Az 1809-iki hadjáratban még előbb igénybe vették a székely határőrezredek katonai szolgálatát, melynek jelentékeny része volt a lengyelországi hadjáratban. Ez ugyan nem volt gazdag fegyvertényekben, de számos családfőnek és munkaképes családtagnak a hazától távolléte miatt érzékeny áldozattal sújtotta a Székelyföldet. Nyolc székely huszár század és két székely gyalog-zászlóalj kelt át a tavasz kezdetén a Duklai-szoroson és szállotta meg Krakkót. Előnyomultak egész Varsóig. A Sandomirba való bevonuláskor az opatowi kapunál a dísz-sorfalat a székely huszárezred alkotta. Harcoltak Lembergnel s Tarnopolnál, számos kitüntetésben részesülve.

Napoleon 1812-iki oroszországi hadjáratában, midőn Ausztria is szövetségese volt, a székely határőrök nem vettek részt, habár mozgósítva voltak s egy része erdélyi városokban, más része Bukovinában és Galíciában táborozott. 1813 elején a II. székely gyalogezred főhadiszállása Szucsavában volt; a székely huszárezred századai közül kettő Szucsaván és környékén, két század pedig Csernowitzban állomásozott. A tavasz folyamán részint a Visztula mellett, részben Lemberg környékén táboroztak: a két gyalogezred- s a huszárezredben több mint 5000 ember.²

A határőrző székely katonarend összes lélekszáma, a növendék fiúkat is beleszámítva, az 1813-iki összeszámítás szerint az i-ső székely gyalogezredben 33,314, a 2-ikban 29,601, a székely huszárezredben 21,004; összesen 83,919 volt. «Egy valóságos katonai szolgáló családra esik 7 lélek». Tényleges székely katona volt a három ezredben 12,000.

Napoleon ellen oroszországi katasztrófája után újabb koalíció keletkezvén, abban Ausztria is részt vett s a világhírű lipcsei csatában (1813. okt. 16—19.), az ú. n. népek csatájában, ahol Napoleon szerencsecsillaga lehanyatlott, részt vett a székely határőr gyalog-

ezrednek két zászlóalja és a székely huszárok hat százada. Az osztrák hadi jelentések megemlítették, hogy a harcok folyamán a legkitartóbb vitézség által tüntették ki magukat. Később a Maina melletti Frankfurt vidékén vívott harcokban is.

1814-ben az olaszországi, majd a németországi s végül a franciaországi hadjáratban vettek részt s Párisba is bevonultak.

A cs. kir. hadseregnek 1814 nov. 30-án kelt és Erdélyre vonatkozó állomány-kimutatása szerint, a 14. számú i-ső székely gyalog - határőrezred tényleges állománya volt 2339 ember, 1412 helybeli és 1268 szolgálatképes állománnyal. Ezen ezred jún 8. és 10-ike közt érkezett Csíkszeredára. A 15. számú 2-1'k székely gyalog határőrezred két zászlóaljának effectiv állománya 2338 ember volt, helybeli állománya 2014, szolgálati állománya 1818. Ezen ezred július 8. és 2-ika közt érkezett Kézdivásárhelyre.

Napoleon Elba szigetéről visszatérése után az 1815-iki hadjáratra a székely határőrök is mozgósítottak és részt vettek a francia földön folyt harcokban, amely Napoleon utolsó, száz napos uralmát megdöntötte. Ebben a gyalogezredek egy-egy zászlóalja s a huszár- ezred hat százada'szerepelt.

Végre a bécsi fejedelmi kongresszus (1815.) visszaadta Európának a régóta nélkülözött békét. «E béke Erdély egyetlen részére sem volt oly kívánatos, mint határőreinkre. Az áldozatok, melyeket a határőrség a csekély szünetekkel 25 évig tartó háborúban hozott, az ország többi részei által viselt terhekkel legkevésbé sem állottak arányban. A szám, melyben a határőrnépesség a háborúban részt vett, jóval túlhaladta az ország más népességének részesedési arányát; pedig a határőr bent az országban is terhes, a haza többi polgáraival nem közös határőri szolgálatot tett. Míg továbbá az ország többi lakosai közül a külháborúban való részvét különösebben a népesség fiatalabb részét érte, mely előtt a családi élet örömei és gondjai még ismeretlenek voltak, vagy azokat terhelte, kik a háború zajában megélemedve a családi élettől távol tartották magokat: azalatt a határőrök közül hányat szakasztott ki az épp oly terhes, mint veszélyes kötelesség olykor már számos családja köréből?! A határőrök közt hány családapa áztatta vérével az idegen csatatereket s találta sírját messze vidéken, gyámoltalan özvegyet és számos árvát hagyva maga után».⁸

A francia háborúk alatt az alkotmányos élet szünetelt. 1809 után még csak egy országgyűlést tartottak Erdélyben 1810/11-ben, midőn

«a nemes székely nemzetnek választott követei és meghívott főbb rendet» részletes memorandumot terjesztettek a rendek elé, hogy «ő felségét kérni méltóztassanak, hogy az 1809-ből őfelsége elibe terjesztett két nevezetes articulusokat megerősíteni s még ezen országgyűlés folytában leküldeni» méltóztassék. Az 1795 márc. 28-án felterjesztett, a határórség reformálását kívánó tervezetre is határozatot kérjenek, hogy valahára a székely nemzet «eddig is olyan hosszasan viselt terhes, törvénytelen sérelmeitől mentté tétessék».⁴

A rendek felterjesztése bizonyára megtörtént. De a székely határórség reformálására nem volt alkalmas az idő, a folyamatban levő francia háborúk miatt. A másik főkérvényt illetően pedig, hogy a bécsi kormánynál mennyire időszerűtlen volt adótörésre még csak gondolni is, elképzelhető abból, hogy épp az országgyűlés folyamán (1811. márc. 15.) hirdette tett ki a devalvációról szóló pápens, mely által minden papíros pénz névértékének ötödrésére szállítottat alá.

A székely határórség kérdésével behatóbban még csak az 1841/43. kolozsvári országgyűlés foglalkozott. V. Ferdinánd az erdélyi rendek felterjesztésére 1842 jan. 26. leiratában azt válaszolta, hogy a határórség mindaddig meg nem változtatható, míg affelől új tervet nem készítenek s azt a király meg nem erősíti.

A rendek 1842 júl. 21. feliratukban ismételve kérték, hogy a székely nemzetnek a határórség súlya alatt nyögő egyik részét az alól, a másik részét pedig az adóterhek alól mentesítse s ha a birodalom biztonsága határőr-katonaság felállítását kívánná, új terv készítését a rendekre bízni méltóztassék.

A rendek feliratára a fejedelem válaszolva leküldte azt a tervezetet, melyet az 1794-iki országgyűlés a határórség iránt készített, azzal a felhívással, hogy annak alapján az új viszonyoknak megfelelő tervet készítsenek s azt helybenhagyás végett terjesszék föl.

A rendek az L Lipót diplomája 14. pontjának alapul vétele mellett egészen más tervezetet készítettek, melynek főelvei a következők voltak:

A székelyek az adó alól mentessenek föl, de kötelesek legyenek a haza oltalmára saját költségükön katonáskodni. A törvényes számbavétel (lustratio) alapján katonakötelesek rendszeresen nem mindnyájan, hanem csak minden 10-ik tartozik katonáskodni s ha a haza védelme úgy kívánná, a mozgósítandó székelyek száma országgyűlésileg állapíttassék meg, miként a nemzeti fejedelmek alatt történt. Háború idején, ha szükséges, Magyarországra is kivitettessenek, de

idegen országokba, akaratjuk ellenére, kimenni ne kényszerít tessenek. A székely katona lóval, lőfegyverrel, szájszerszámmal és köntössel tartozzék magát ellátni s otthon szolgálaton kívül élelméről is maga gondoskodjék, de midőn házán kívül katonai szolgálatban van, élelemmel az állam lássa el stb. A székelyek között a hazai törvények szerint fennállott kölcsönös örökösödési-rendszer állíttassék vissza»

A rendek a kormányzék vonakodása ellenére a tervezetet a fejedelem elé terjesztették» Eredménye azonban ennek sem lett»

*

Amiért a két testvér-haza legjobbjai évtizedeken át küzdöttek: az alkotmányos új Magyarország megalkotása, 1848 tavaszán mintegy varázsütésre, rohamosan megvalósult» Nehezebben ment a reformok megvalósítása Erdélyben, ahol a bécsi kormánynak még több eszköz állott rendelkezésére a reformok hátráltatására» De miután az anyaország meghozta a 48-as korszakalkotó törvényeket: az erdélyi hazafiak kitalálták a módját, hogy Erdély miként legyen részesévé egy csapással a nevezetes vívmányoknak» Országgyűlést kell összehívni s elhatározni az anyaországgal az uniót, melyet az a maga részéről már törvénybe iktatott s ez által kiterjeszteni az új magyar törvények általános hatását Erdélyre is.

A vármegyék, székek, városok közgyűléseket tartottak és sürgősen kérték az országgyűlés összehívását» Előkelő szerepet játszott a hazafias mozgalom terén a Székelyföld. Udvarhelyszék 1848 ápr. 4-én tartott közgyűlésén elhatározta, hogy 30 tagú küldöttséget indít Kolozsvárra a főkormányzékhez, sürgetni az országgyűlés összehívását» Felterjesztést is intézett a főkormányzékhez, melyben érelyesen hangsúlyozta, hogy «az unió minden teendők alapja . . . ez nyugtatja meg a kedélyeket az adó, a székely határőrség igazsággal ellenkező helyzete »»» stb ».» tekintetében»»⁵

Az udvarhelyi küldöttség ápr. 8-án érkezett Kolozsvárra, hosszú kocsisorral, élükön nemezeti színű zászlókkal. Kolozsvár lelkes közönsége hazafias tüntetéssel fogadta az udvarhelyieket. Pálffy János az üdvözlő beszédre adott válaszában azt mondta, hogy most csak 30-an jöttek, de ha kérelmük meg nem hallgattatik, elhozzák mind a 30,000 székelyt, akiknek nevében megjelentek. Másnap, ápr. 9-én a küldöttség benyújtotta kérvényét a főkormányzónak a gubernium épületében. Gróf Teleki József nem a legszívesebben fogadta a küldöttséget, kifejezván az eljárás szokatlanságát s hangsúlyozva, hogy ő 30 ember kívánsága dacára is csak olyat tehet és fog tenni, aminek

célszerűségéről s alkotmányosságáról meg van győződve. Pálffy János a küldöttség vezetője a rideg válasza azzal felelt, hogy «majd eljönnek, ha kell, a mi 30 ezernyi küldőink is».

Az udvarhelyiek nem nyugodván meg a nyert rideg válaszban, másnap, ápr. 30-án egy «Emlékirat»-ot szerkesztettek s adtak be a kormányzékhez, melyben kifejtik, hogy a székely nemzet megnyugvása vagy békétlensége az ország békéjére vagy megzavarodására befolyással lévén: a nem remélt tagadó válasz után a rend további fenntartásáért amint jót állani nem mernek, úgy a bekövetkezendő kedvetlen és jóvá nem tehető eredményekért Isten és emberek előtt felelősek nem lesznek.

A főkormányzó Udvarhelyszék kérését s a küldöttség emlékiratát a kir. főkormányzék teljes ülésében ápr. n-én tárgyalatván, a szorongatott helyzetre való tekintettel azt a rendkívüli határozatot hozták, hogy az országgyűlést felsőbb jóváhagyás reményében május 29-ére Kolozsvárra összehívják, amint azt tüstént ki is hirdették.

Így hívták össze — a székelyek erélyes sürgetésére — az 1848-iki május 29-iki országgyűlést, amely az uniót létesítette. Május 30-án az országgyűlés, a három nemzet követeinek megegyezésével, közértelemmel, egyhangúlag kikiáltotta az uniót. V. Ferdinánd az uniótörvénycikket jún. 11-én szentesítette. E törvénycikk alapján választott aztán Erdély is képviselőket a júl. 5-ére Budapestre összehívott közös magyar országgyűlésre. A Budapesten összeült magyar országgyűlés megalakulásánál tekintettel volt Erdélyre is. A ház egyik alelnökévé Pálffy Jánost választották meg az országgyűlés első, alakuló ülésén s a hat képviselőházi titkár közül egy szintén erdélyi lett. A magyar országgyűlés további folyamán tehát az erdélyiek is részt vettek s az unió valósággá vált.

¹ Jakab E.—Szádeczky L: Udvarhely vármegye története, 549. 1.

² Az udvarhelyvármegyei levéltár adatai szerint.

³ Gr. Teleki Domokos: A székely határőrség története, 203. 1.

⁴ A székelyek adó ellen való instantiájok 18x0—11. (Udv. vm. Itr.)

⁵ Udv. vm. tört. 560. 1.

XXX.

A székelyek az 1848—49-iki szabadságharcban.

Amíg az 1848-iki országgyűlés az alkotmány átalakításán s a reformtörvények létesítésén fáradozott, addig a reakció mindenfelé megkezdette átkos aknamunkáját. A szerbeket és horvátokat már tavasszal fellázították a magyar nemzet ellen s Erdélyben is javában folyt a bujtogatás és lázítás az oláhok és szászok között, az unió s a magyarság ellen. A szerbek május eleje óta nyílt lázadásban állottak. A magyar minisztérium elnyomásukra a harcias és hazafias székelységre is gondolt. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök május 19-én felhívást intézett a fegyveres székelységhez, hogy a szerbek és horvátok ellen Szegeden alakítandó magyar táborba jöjjenek. A miniszterelnök csikszentgyörgyi Gál Sándort és Klapka Györgyöt indította bizalmas küldetéssel s nyomatott felhívásokkal a székelyek közé. Ezek május 22—23-án mentek át Kolozsváron Marosvásárhelyre, ahol a városi tanács és nép előtt felolvasták a felhívást, melyet a nép lelkesedéssel fogadott. Útjukat Székelykeresztúron, Nagyalambfalván és Székelyudvarhelyen át folytatták tovább és lelkes beszédekben hívták fel a székelyeket a magyar testvérek védelmére.

A nép mindenütt szívesen fogadta őket s késznek nyilatkozott a magyarországi testvérek védelmére kelni. Így nyilatkozott Háromszék székelysége is az ott tartott népgyűléseken. Csikban és Aranyosszéken is elterjesztették a felhívást.

Az általános lelkesedés dacára a Székelyföldről az anyaország segélyére kevés haderő mehetett ki — mindössze két gyalog zászlóalj és egy osztály huszár, — mert az erdélyi főhadparancsnokság (a szebeni general-commando) már kétes magatartást tanúsított s a nemzetőrség fegyver hiánya miatt is lassan szervezkedhetett; de az akkor tartott népgyűléseknek mégis meg volt az a hatása, hogy felrázták a székelységben a nemzeti érzést és a régi harci szellemet, ami néhány hó múlva az agyagfalvi gyűlésen oly impozáns módon nyilatkozott meg.¹

A katonai főparancsnokság már ekkor céltudatosan akadályozta a magyar és székely lakosság nemzetőrséggé szervezkedését, míg a szász és oláh nemzetőrséget erélyesen támogatta fegyverrel és kiképző tanítókkal. A bardócszéki, csiki és háromszéki székelység, mint határőrség, fegyverben állott ugyan, de nagyrészt idegen tisztek s a katonai főparancsnokság alatt. A maros- és udvarhelyszékiek

egerenként jelentkeztek, vágytak nemzetőrséggé alakulni, de hiába kértek fegyvert. Udvarhelyszék 1848 május folyamán «minél nagyobb számmal» kért a nemzetőrség számára fegyvert, de jó későn (július folyamán) kaphatott csak 300 kimustrált puskát. Székelyudvarhely a kért 800 darab helyett mindössze 148-at kapott, Háromszékről pedig a főparancsnok elvitette az ott raktáron lévő 1700 darab fegyvert s az ágyúkat. Így meg volt bénítva, fegyvertelenül állott a székely őserő.

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1848 jún. 28-án Budapestről újabb felszólítást intézett «székely polgártársainkhoz», melyben jelzi, hogy «hazánkra a szabadság napja felhőkben jött fel s a boruló láthatár zivatar közelségét hirdeti . . . A szükség és veszedelem pillanataiban biztosan számítnak reátok testvéreitek s elvárják, hogy az ígért segédelmet valamint gyorsan adni, úgy a most nálatok létező hadiszervezetet épségben tartva, erőtöket önkéntes zászlóaljknak azonnali alakításával még továbbá is gyarapítani fogjátok . . . A nemzet nem fogja elfelejteni tartozását . . . A két hazának közös országgyűlése gondoskodni fog, hogy a székely és oláh népnek minden ügyeik felvételénél s igazságos sérelmeik orvosoltassanak. Óhajtásaitok illetőleg előre tudatom, hogy miután hitelesen jelentetett, miként a túlnépesedett székely községeknek egy része kijelenté kívánságát Magyarországra áttelepedni: erre nézve a pénzügyminiszter (Kossuth Lajos) rendelkezett már a szükséges előlépések iránt s azoknak, kik áttelepedni szándékoznak, minél hamarabb ajánlatok fognak tételni. Lebegjen továbbá is a haza megmentése személték előtt. Szabadságra méltó polgároknak nem juthat annál nemesebb feladat».²

A székely nép ezt a nemes hivatását nemsokára teljesítette is. Erdélyben ő volt az egyetlen biztos védőgát, melyen a reakció áradata megtört s mely mindvégig híven kitartott a szabadság és az új alkotmány védelme mellett. Előkelő részt vett ebben Székelyföld minden részének hazafias közönsége. Az unió kimondása után Erdélyből kiállítandó négy honvéd zászlóalj egyik toborzási helye Székelyudvarhely volt, ahol az első toborzásra sok önkéntes jelentkezett a később annyi diadalmas csatában hírnevessé vált XI-ik «vörös-sapkás» zászlóaljba. Az öt székely székben összeírt nemzetőrök száma 25,319, a székely városokban 2413, összesen 27,732 volt.

A honvédség toborzásának újabb lendületet adott az, hogy a minisztérium Berzenczey László marosszéki képviselőt aug. 17-én kormánybiztosul küldötte Erdélybe egy könnyű-lovas sereg felállí-

tására, mely tíz századból állandóit. Sorozást és századállomási helyekül a székely városok is kijelöltettek. Az ezredet Kossuth-huszárezred név alatt kezdték toborozni, később a másodiknak neve Hunyadi-, a harmadiké Mátyás-huszárezred (a XV-ik) lett.

Hogy azonban a székelyektől ne csak áldozatot kívánjanak, hanem régi sérelmeiket is orvosolják: a képviselőház 1848 szept. 19-iki ülésében elhatározta, hogy «a székely katonaságot terhelő törvénytelen és sérelmes határörrendszert megszünteti s okét a haza más polgáraival ugyanazon katonai terhek alá tétetni rendeli». A határozatok végrehajtása céljából a miniszterelnök szept. 23-án kilenc kormánybiztost küldött az erdélyi részekbe, hogy a hon védelmére kiállítandó katonaságnak toborzás és önkéntesek szerzése által vagy felkelés útján mielőbb összegyűjtését a hatóságoknál előmozdítsák s mindazt, mi a haza megmentésére szükséges, megtegyék. ,

Mielőtt ezek Erdélybe értek volna, Berzenczey László maroszéki képviselő s kormánybiztos 1848 okt. i-én kelt felhívásával székely nemzeti gyűlést hirdetett a történeti nevezetességű agyagfalvi mezőre — ideiglenes székely kormány és székely nemzeti tábor alakítása s a székelység régi szabadságai visszaszerzése végett. Az események rohamos fejlődése, az oláhok és szászok ellenséges szervezkedése, az oláh «comité» már nyíltan üzött bujtogatása s az itt-ott már megkezdett rablás és gyilkolás adott okot főként arra, hogy a székelységet is sorompóba állítsák, saját és magyar testvérei védelmére.

Az erdélyi királybiztos báró Vay Miklós s a még működő kir. főkormányzók az okt. 16-ára hirdetett székely nemzetgyűlés elnökévé egy előkelő székely főurat, hídvégi gróf Mikó Imrét nevezte ki, habár Berzenczey első körlevelében annak elnökévé magát Kossuth Lajost kívánta meghívatni, aki országos gondjai között arra időt alig szakíthatott volna.

Ezzel szemben báró Puchner Antal erdélyi cs. főhadparancsnok okt. 6-án Nagyszebenből a székely határör-ezredekhez intézett felhívásában óva intette a székely katonákat, hogy az agyagfalvi nemzetgyűlésen részt ne vegyenek, mert «0 felségétől ezen gyűlés iránt semminemű parancs sem keletkezett és báró Vay Miklós főkormánybiztos sem jelenhet meg elnökül azon a gyűlésen». A székely határőrök azonban nem engedték magukat a nemzeti üggyől el-
tántorítani.

Ily előzmények után jött össze a székely nemzetgyűlés a Nagyküküllő balpartján fekvő, udvarhelyszéki Agyagfalván okt. 16-án. Ide gyűlt össze Csíkból, Háromszékből, Udvarhelyszékről, Maros-

székről és Aranyosszékről mintegy 30—40,000 ember s tartották meg a nemzetgyűlést, ugyanott, hol 442 évvel azelőtt (1506-ban) azt a székely alkotmány történetében nevezetes nemzetgyűlést tartották, melyről fennebb a 103. 1. szólottunk. A gróf Mikó Imre elnöklete alatt hozott első határozat (mint 1506-ban is) az uralkodó felség iránti hűség-fogadalom volt. 2. A gyűlés oláh és szász hazánkfiaival kiáltvány alakjában tudatni határozta, hogy a székely nemzet a magyar királyhoz és alkotmányhoz hű, a nem-magyar nemzetiségekhez testvéri vonzalommal viseltetik s jogaikat tiszteli, de megkívánja, hogy a szász és oláh nemzetiségek is hozzá hasonló érzellemmel legyenek, az uniót és a magyar kormányt ismerjék el, az országot pénzzel és katonával segítsék. 3. A székelység harcot nem kezd, de a megyékben élő testvérei pusztulását hidegen el nem nézhetvén, elhatározta, hogy az egész székelység nemzeti honvédséggé alakul s az öt szék 19—40 éves fiaiból 12,000 főnyi sereg alakíttassék.

Október 18-án megkezdődött a táboralakítás, rendezés, csapatvezérek és tisztek kinevezése, mozgósítás stb. Báró Puchner az agyagfalvi gyűlésre azzal felelt, hogy Erdélyt ostromállapotba helyezte (okt. 18.). Báró Vay Miklós kormánybiztos ez ellen (okt. 21.) tiltakozott s egyúttal tudatta, hogy «a nemes székely nemzet tudomására juttatta Agyagfalván felsőbb engedelemmel megtartott gyűlésén hozott határozatát, miszerint e haza minden népeinek barátságos kezet nyújtani kész ugyan, azonban a megbomlott rend helyreállítására készségét kimondván, fegyveres vitézeit rendelkezése alá bocsátotta. Ily barátságos kéznyújtásra és a csendesség felzavarói elleni közre-munkálásra e hazának több nemzeteit is ünnepélyesen felhívta.

A fellelkesült székely sereg Agyagfalváról négy hadoszlopban indult meg a fegyverben álló ellenség (az oláh határőrség és az oláh lándzsás felkelők) ellenében. Urbán alezredes a naszódvidéki oláh határőrseggel Szászregennél állott és Marosvásárhelyt fenyegette. Ezt a sereget Vajdaszentivánnál a székelyek széjjelverték (okt. 31.) Marosvásárhelynél azonban Gedeon altábornagy ágyúival és rendes császári sereggel könnyen győzedelmeskedett az ágyúkkal nem rendelkező, rosszul fegyverzett, fegyelmeden székely népfölkelés felett (nov. 5.) Szerencse, hogy az udvarhelyiek báró Heydte csapatait Bikafalvánál nov. 6-án visszaverték, mert különben a székely sereg visszavonuló útja is el lett volna vágva. Az első balsiker után csak Háromszék tartotta magát, még akkor is, midőn már Udvarhelyszéket is előzőnlőtték a császári hadak.⁴ Báró Heydte nov. 26. beütött Erdővidékre s ott a népet lefegyverezte. Innen fenyegette és

háborgatta a háromszéki székely tábornokot, mígnem Gál Sándor alezredes dec. 13. a Rikán át visszaverte.

Báró Puchner főhadparancsnok egyik legfőbb igyekezete arra irányult, hogy a székelyeket — főképp a határőrséget — elvonja a szabadságharc támogatásától. Pedig neki ellenkezőleg a hajtogatásokat, erőszakosságokat, rablást, égetést és gyilkolást kellett volna meg akadályoznia, melyek ellen a magyarság és székelység önvédelemre volt kényszerítve. A helyett azonban a felkelők pártjára állott s az önvédelemre szervezkedett magyar és székely nemzet ellen teljes erejével fellépett.

Az önvédelmi harc első felvonása a magyarságnak nem kedvezett, mert a pusztaság lelkese, ágyú és rendes fegyverek hiányában, nem lehetett elegendő a szász és oláh felkelőktől támogatott rendes hadsereggel szemben. Így történt aztán, hogy nov. 17-én az ország fővárosa Kolozsvár is feladásra kényszerült s Erdély (Háromszék kivételével) elbukott. Háromszéken a székely találékonyság és hősiesség csodákat mívelt: puskaport gyártott, Gábor Áron ágyút öntött s nemcsak megvédte magát, de beütött a szászok földére s ott Brassó közelében állt őrt a határszéli védbástyába menekült szabadság ügye felett.

Az 1848. év végén nagyot fordult Erdély sorsa, miután Bem tábornok, a hírneves lengyel szabadsághős fővezérül Erdély határán a sereghez érkezett. Dec. 18-án kezdte az előnyomulást Csúcsánál s karácsony első napján győzelmesen bevonult Kolozsvárra. Harmadnap már ismét serege élére állott s a Szamos völgyén kiverte az ellenséget (a hírhedt Urbánt) Bukovinába. 1848. dec. 31-én Beszterce s Naszód már Bem kezében volt.

Bem ezután hadműveleteiben főként a Székelyföldre támaszkodott. Ennek harcias, hazaszerető, önfeláldozó népe volt az ő legfőbb erőforrása.⁵

Bem 1849 elején dicsőséges hadjáratának sorozatát azzal kezdte, hogy jan. 13-án Marosvásárhelyre érkezett s így Összekötő magát a Székelyfölddel. A nép fölkelésére megbízottakat küldött szét, a székely székeket katonai kormány alá rendelt s az újoncozáshoz serényen hozzálátott. Jan. 21-én már Nagyszeben alatt állott. A hazaárulók táborát rettegés szállotta meg. Báró Puchner jan. 19-én Nagyszebenben proklamációval igyekezett bátorságot önteni a «hű szászok és románok» csüggedő lelkébe. Ezek önmagokban s a császári seregben többé nem bízván, orosz segítséget kértek az Oláhországot megszállott cári hadseregtől. Az oroszok — az osztrák főhadparancs-

nők megismételt kérésére — febr. 2-án Brassóba s febr. 4-én Szebenbe bevonultak. A Bem táborába indult csíki és háromszéki székelységet, midőn Dobolynál az Olton átkelt (febr. 4-én), már orosz ágyúk tartóztatták fel. Az orosz segítség öntött új lelket a császáriakba, akik febr. 4-én Vízaknánál csatát mertek és nyertek a Szebent két hét óta szorongató honvédek felett. Ezután történt az a remek visszavonulás, amit a Bem oldalán harcoló Petőfi is megénekelt;

Négy nap dörgött az ágyú
Vízakna s Déva közt,
Ott minden talpalatnyi
Földet vér öntözött . .

Mindent megtettünk, amit
Kívánt a becület,
Tízannyi volt az ellen,
Győznünk nem lehetett.

E visszavonulás nem volt futás, hanem stratégiai sakkhúzás, mint a régi magyarok hadviselésében volt szokás, hogy alkalmasabb helyen visszafordulva s erősítést kapva verjék meg az ellenséget. Bem Déván segítséget nyerve visszafordult s a *piskii hídnál* febr. 9-én fogadta el a döntő csatát s verte meg fényes és véres ütközetben az üldöző ellenséget. Azután sietve vonult a Küküllő völgye felé, hogy a székelyekkel egyesülhessen.

A székelyek tömegesebb csatlakozását az orosz és császári hadak eddigelé megakadályozták. Február elején már mintegy 10,000 székely volt útban, amiért Csányi László kormánybiztos febr. 6-án írt kiáltványában mondott köszönetét s biztosította a székelyeket, hogy a határóri szolgálat el fog töröltetni. Brassó vidékén az oroszok állták el a székelyek útját, a Nagyküküllő völgyét báró Heydte őrnagy őrizte néhány ágyúval. A csíki és háromszéki székely haderő egyenesen Nagyszeben felé nem mehetvén, felkanyarodott Udvarhely felé s febr. 15-én bevonult Udvarhelyre. Ugyanakkor Bem Meggyesre érkezett. A két tűz közé szorult br. Heydte a közbeeső Segesvárról elvonult s Bem elérte, mit régen óhajtott, hogy a határszéli. u. n. belső székelységgel magát összekösse.

Ekkor kezdődött Bem hadjáratának fényes haditettekben leg-gazdagabb, legdicsebb korszaka. Báró Puchner márc. elején Bemet a Székelyföldről elvágni akarván, Meggyes alól Szentágotán át Segesvár felé vezette a császári főereget. Bem a székely hadakkal egyesülve erre hirtelen visszafordult: Nagyszeben alá vezette seregét s márc. 11 -én Nagyszebeni az orosz és osztrák őrség kezéből rohammal elfoglalta. Az újonnan alakult székely zászlóaljknak nagy része volt a fényes diadal kivívásában. Puchner ezután Brassó védelmére sietett, melyet 10,000 fölkelő székely fenyegetett. Bem a muszkákat

a Vöröstoronyi-szoroson kiszorította (márc. 17.) s Brassó felé indult, A feleki (frecki) hidat a székelyek szuronysegezve foglalták el a császáriaktól (márc. 16.), Fogarast megszállták; márc. 19-én Vledény és Feketehalom között a Persányi hegyek erdős magaslatán megverték a németeket s márc. 20-án bevonultak a feladott Brassóba, Az orosz haderő sietve menekült a Tömösi-szoroson, utána a császári hadak, nyomukban a székelyek, kik márc. 21-én kiverték a határon át az orosz és osztrák hadakat.

Ezekben a harcokban ismerte meg Bem a székely vitézséget; ezekről a hősokról zengi a szabadságharc költője, Petőfi Sándor, hogy:

Nem mondom én : előre székelyek!	Úgy mennek a halál elébe ök,
Előre mentek úgy is, hős fiúk,	Amint más ember a menyegzőre mén;
Ottan kíván harcolni mindegyik,	Virágokat tűznek kalapjaik
Hol a csata legrémesebben zúg.	Mellé s dalólnak a harc mezején.
Csak nem fajúit el még a székely vér,	Csak nem fajúit el még a székely vér,
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér.	Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér!

Erdély visszahódításának, az ellenségtől megtisztításának érdekében oroslánrész illeti meg a székely vitézséget. Elismerte ezt az Erdély újjászervezését vezető országos kormánybiztos Csányi László is. Ő 1849 ápr. 10-én Kolozsvárt kelt rendeletében ezt mondja a székelyekről:

«Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros székek versenyezve emelkedtek fel a haza védelmére és ezreket állítottak a szabadság zászlaja alá és már ellenség vérével megpecsételt okleveleket is bírnak harcias bátorságuk felől. Aldja meg a magyarok Istene! — De a magyar haza is háládatos lesz és megjutalmazza». ⁶ A jutalmazás némi előlegéül a székelység folyó évi adóját elengedte s számukra a só mázsáját a parajdi aknán 2 írtra szállította le.

Az országos kormány is elismerte a székelyek érdemeit és a függetlenség kimondása után két héttel Kossuth Lajos «az ország kormányzó elnöke» a székelyek érdekében rendeletet intézett (ápr. 27-én) Csányi László országos biztoshoz, mellyel a székelyek fő-sérelmét, a régi, katonai uralom alá vonatását, az örökös határőrkatonáskodási kötelezettséget megszünteti s hogy azt a nemzetőrség pótolja addig is, míg a határvédelem újabban megalakítandó rendszere országos szempontból megállapíthatnák.

Erre az országos végleges szervezésre azonban nem kerülhetett a sor, mert a legyőzött és az 1849-iki tavaszi dicsőséges hadjárat alatt az anyaországból is kivert osztrákok segítségül hívták az orosz

cár hadi erejét, aki 1849 nyarán 200,000 főnyi hadat zúdított a magyar nemzetre. A császári sereg száma is közel járt e számhoz. Erdélyre mintegy 54,000 főnyi ellenséges haderő jutott másfél száz ágyúval, mellyel szemben Erdélyben 27,000 főnyi nemzeti haderő s 65 ágyú tudott síkra szállani (10,000 a Bánságban harcolt).

Lüders orosz tábornagy 1849. jún. 19-én lépte át Predeálnál az erdélyi határt s legelőbb is a Székelyföldet, Bem erőforrását kívánta megszállni. Háromszéket előzönlé hadaival s a hó végén Erdővidéken is portyázott. Július elején magok a székelyek támadtak s Lüderst Brassónál egy hónapig tartották sakkban. A végén teljes erővel a Székelyföld ellen fordult s öt irányban indította seregét a Székelyföld nevezetesebb pontjai felé s úgy nyomult előre. Udvarhely felé Dyck tábornokot indítá Fogarasból Kőhalmon át 12 ágyúval, ő maga pedig Brassóból Segesvár felé indult. Segesvár és Fejéregyháza között vívták júl. 31-én azt a véres, szomorú emlékű csatát, melynek Petőfi is áldozatául esett s mely véget vetett a székelyek titáni küzdelmének.

Nem a győzelemért, a zászló becsületéért folyt már csak az egyenlőtlen küzdelem. A becsületnek még ezután is derekasan eleget tettek, mert a magyar háromszínű zászló csakhamar ismét Nagyszében falain lengett, miután Bem még egyszer, másodszer is bevette 1849 aug. 5-én. De az oroszokat másodszer már nem verhetette ki Erdélyből, mert a túlnyomó erő az anyaországban is vérbe fojtotta a szabadságharcot.

A honfi szívekben a kialudt harci tűz helyébe a reménység égi csillaga gyúlt ki s az világított a beállott sötét éjszakában, bízván a költővel, hogy:

A porba omlott szép haza
Fel fog virúlni még,
Van bíró a felhők felett
Áll a villámos ég!

¹ Jakab Elek: Szabadságharcunk történetéhez, 148—159. 1.

² Eredeti egykorú nyomtatvány; közölve Kőváry László.: Az 1848—49. szabadságharc okmánytárában is.

³ Nagy Sándor: Háromszék szerepe az 1848—49. szabadságharcban.

⁴ Kőváry László szabadságharci okmánytára, 108. 1.

⁵ Szádeczky Lajos: Lengyelek az 1848 —49-iki szabadságharcban. Bem és Petőfi. (Gróf Klebeisberg-Emlékkönyv. Bp., 1935.)

⁶ Kőváry László: Okmánytára, 172. 1.

XXXI.

A szabadságharctól a világháborúig.

(Rövid áttekintés.)

(1850—1914.)

A szabadságharcot követő elnyomatást nehezen tűrte a magyar nemzet. A legtüremlenesebb volt annak legvérmesebb része: a székelység, mely mint a legharciasabb s a szabadságért élő-haló nép, tüzes véralkatánál fogva a meggondolatlan kockázattól sem riadt vissza, hogy a felszabadítást megkísérelje. A magyarság a türve ellenállás (passiv resistentia) fegyverét szegezte a hatalom ellen; a székely virtus azonban cselekvőleg akart fellépni. Kossuth és emigráns társai terveitől elragadtatva, vérmes remények illúzióiba ringatta magát s a könnyen hívők és lelkesedők meggondolatlan, könnyelmű lépésére szánták el magukat.

Kossuth állítólagos megbízottai 1851-ben a Székelyföldön titkos összeesküvést szerveztek, melynek célja volt Makk József 1848 49-iki tüzérezredes és Gál Sándor volt székely honvédezzredes vezérlete alatt fölkelést indítani s lerázni a zsarnokságot.¹ Az összeesküvésnek célja volt az országnak katonai szervezése és felszabadítása. A titkos szervezkedés (időszaki rendszer: év, hó, hét, nap, órák, percek tagozata szerint) a Székelyföldön s főképp Maros- és Udvarhelyszéken nagyobb rétegekben terjedt el. A Székelyföld főnöke volt az udvarhelyszéki bágyi születésű *Török János*, hittanár a marosvásárhelyi collegiumban (1854-ben 47 éves), ki a «réa bízott vidéket (a Székelyföldet) kerületekre felosztván, ezekbe a főnököket kinevezte, ezeket a társulati munkásságra kötelezte és ezenkívül rendelkezett úgy a forradalmi haderőnek képezése, mint a forradalom kivitelére szükségelt pénzösszegnek megszervezése iránt.»

Ilyen kerületi főnök volt a háromszéki teleki születésű, nagyváradi *Horváth Károly*, ifjú (1854-ben 25 éves) földbirtokos, Háromszék és Miklósvárszék kerületi főnöke. Még serényebb buzgólkodást fejtett ki az udvarhelyszéki martonosi *Gálfı Mihály* ügyvéd (1854-ben 37 éves), Török sógora és volt szolgabíró, aki Udvarhely- és Bardóc-széknek volt kerületi főnöke, ahol az összeesküvést «különös tevékenysége által sikerrel előmozdította».²

Az összeesküvés nem maradt titokban: Bukarestből kelt feljelentések következtében felfedezték, részeseit elfogták, osztrák cs.

hadi törvényszék elé állították. 1853 okt. 11-én Török János, Horváth Károly és Gálfi Mihály felségárulás címén kötél általi halálra ítéltettek s 1854 márc. 30-án Marosvásárhelyt kivégeztettek.³ Többen börtönbe vettek. Közük Deák Farkas, akkor marosvásárhelyi fiatal gimnáziumi tanuló, a későbbi neves történétíró, aki megírta fogsága történetét s ebben az összeesküvés részleteit.⁴

Így kockáztatták fejüket, áldoztak vért és életet a székely hazafiak a szabadság eszményképeért és résen voltak, felfigyeltek a külföldi bonyodalmakra s az emigránsok működésére még a legerősebb elnyomatás rémuralma idejében is.⁵

Az örök igazság végtére is elégtételt szolgáltatott: a nemzet visszanyerte jogait, alkotmányát; a székelyek évszázados sérelmei orvosolva lőnek s az egybeolvadt két hazában egyenlő jog és igazság forrasztott egy nemzetté magyart és székelyt.

Az 1848-ik évi nagy alkotások és dicső küzdelmek a magyar állameszmének egységes feltételeit megalapították; a reá következő rémuralomnak emlékei és a Bach-rendszernek hatásai Magyarországnak Erdéllyel leendő egyesítését annyira megérlelték, hogy a székely nemzet régi történelmének dicső emlékeit, törvényeit és kiváltságait örömmel és utógondolat nélkül áldozta fel az egységes magyar állam eszméje megvalósításának. A székely nemzet többé nem kiváltságos jogaiban, hanem a Magyarországgal való teljes unióban és a felelős magyar minisztérium intézményében kereste fennmaradásának legfőbb biztosítékát.

A Bach-rendszer bukása után 1861-ben a Székelyföld is megkezdte alkotmányos életét és a székekben megtartották az alkotmányos választásokat (királybírákat, főjegyzőket, dullókat választottak). Megkezdődött tehát az első alkotmányos adminisztráció az 1848. évben félbenszakadt régi közigazgatási rendszer fonálának életbeléptetésével.

1862-ben ezen rövid alkotmányos életet újból ideiglenes kormányzat (provisoritum) váltotta fel; mert az 1861. évi pesti országgyűlés hazafias törekvése meddő maradt. A nemzet hazafias tömege visszavonult és ismét passzív ellenállásra határozta el magát.

1865-ben a politikai helyzet azt követelte, hogy az 1861. évben kinevezett székely főkirálybírák hivatalos állásaikat újból elfoglalják. A Kolozsvárra összehívott országgyűlésre a székek is elküldötték képviselőiket, hogy abban a már oly régen óhajtott uniót Magyar-

országgal lehetővé tegyék. A székek képviselői a pesti országgyűlésen és az 1867. évi kiegyezés létrehozatalában is résztvettek.

Miután gr. Andrássy Gyula elnöklete alatt a felelős minisztérium megalakult és Ferenc József királlyá koronáztatott, Magyarországon az alkotmányos élet minden vonalon életbe lépett.

Erre bekövetkezett a rohamos fejlődés alkotmányos korszaka, melyben a törvényhozás a közigazgatásnak, az igazságszolgáltatásnak, a honvédelem rendszerének, a népnevelésnek, a pénz- és közlekedési ügyeknek szervezésére és berendezésére alapvető törvényeket alkotott, melyeket a törvényhatóságoknak kellett végrehajtani és az életbe átültetni. 1868-ban a népoktatási és újoncozási törvények, 1870-ben a megyei szervezetre vonatkozó törvény, 1871-ben a községek rendezésére és az igazságszolgáltatás szervezetére vonatkozó alaptörvények léptek életbe.

Az új megyei rendszer következtében megszűntek a Székelyföldön a területileg tanácskozó királybírák, derékszéki és viceszéki bírák közigazgatása. Az egész megyei közigazgatást most már az egyetlen alkirálybíró személyes felelősség terhe alatt vezette, kinek minden tisztviselő engedelmeskedni tartozott és aki a törvényhatósági közgyűlésnek és a belügyminiszternek eljárásaiért személyesen volt felelős. A járási dullók személyes felelőssége is a járási közigazgatásért életbe lépett. Ezen reform maga után vonta, hogy a Székelyföldön is megszűntek a székek és vármegyékké alakultak át (1872.). Ugyanez alkalommal a főkirálybíróból főispán, az alkirálybíróból alispán, a dullóból szolgabíró lett.⁶

* * *

Az új alkotmányos korszak első évtizedeiben, a múlt század végén, a Székelyföld szellemi és anyagi fejlődésére nagy hatással volt a vasútvonalaknak kiépítése. Erdély unióját az anyaországgal ez tette élő valósággá. A Székelyföld belseje felé fokozatosan kiépülő, a kolozsvár-brassai főirányból elágazó vasútvonalak, a Maros, Küküllők és az Olt völgyében, lassanként mindinkább hozzáférhetőbbé tették a közlekedés, a forgalom számára a székelységet, földje, erdei, ásványvizei, ipara produktumát. Nemzetgazdasági és kulturális jelentősége ennek kiszámíthatatlan horderejű volt. A székely körvasút által a Székelyföld összeköttetésbe lépett nemcsak az anyaországgal, hanem a külfölddel is. Ez óriási lendületet adott a Székelyföld felvirágzásának.

A Székelyföld nem volt többé hegy-völgyek katlanjaiba, havasok

erdeibe zárkozott külön területű «szegelet-föld» Európa keletén. Nem maradt többé néprajzi, földrajzi, történeti és nyelvészeti különlegesség, hanem megtartva sajátosságainak őseredeti jellegét, összeforrott a testvérhazával s lett annak egyenlő rangú, jogú, törekvésű, a közös nemzeti eszméért egyaránt (ha nem jobban) lelkesülni tudó — Erdéllyel együtt «Magyarország keleti része».

Erdély régi történeti hivatását⁷ nem felejtette el az új korszakban sem: ő volt és maradt továbbra is az egységessé alakult új magyar állam erőssége, a keleti bástya és fellegvár — és ebben a székelység volt az állandó őrsereg és munkaerő. A béke korszakában egy emberöltőn át nem kellett karddal harcolni, hanem az alkotó munka eszközeivel serénykedni az új honépítés műveiben. Szántották, vetették, a népszaporodás és örökségi felosztások következtében elaprózódó földsávokat, melyek a folyók völgyein kívül sovány terméssel jutalmazták a ráfordított munkát. Legeltették nyájaikat a havasokon és erdei legelőkön, folytatva az ősfoglalkozású baromtenyésztést, ami a nem éppen kedvező árviszonyok mellett is egyik fő jövedelmi forrásuk maradt, irtották az erdőket, értékesítették a fát, főként a százados fenyőszálakat, melynek párja nem volt a világon. Tutajokon szállították Gyergyóból a Maroson Szeged felé, az Olton s vasúton az Aldunához s onnan kelet felé. A faipar volt egyik kincsébányája a Székelyföldnek, melynek két és félmillió kát. hold területéből 55 % volt az erdő s ennek közel fele fenyőerdő.⁸ Bőséges terület és alkalom a székely ősrégi «erdőlő» foglalkozáshoz.

A határszéli hegyek mélységeiből sűrűn törnek elő a savanyúvíz (székelyesen *borvíz*) források, melyeknek üdítő italát messze vidékekre szállították akkor ekhós szekereken a «borvízes székelyek», kiket az épülő vasutak lassankint eltűntettek. A vadregényes helyeken a borvizek mellett fürdőtelepek épültek, melyek között híressé vált a XIX. század elején már látogatott *Borszék* (Gyergyóban) a Tölgyesi-szoros előtt; *Tusnád* az Olt mellett (Csíkbán), a Szent-Anna-tó alatt, *Bálványos-fürdő* (a hasonlónevű régi vár s a kénkigőzölgéséről híres «Büdös» barlang mellett); *Élőpatak* (Sepsiszentgyörgy mellett), kitűnő gyógyvizével, melynek kedvéért az oláh bojárok is sűrűn látogatták. Az utóbbi időben híressé vált a marosszéki *Szováta* sósfürdő, melynek természetes melegvize a maga nemében páratlan specialitás. Ezeken kívül minden vidéknek megvolt a maga saját külön fürdője (Málnás, Kovászna, Homorod, Maroshévíz, Zsábonyica stb.).⁹ Közkeletű szálló ige volt, hogyha a Székelyföldön egy pálcát a földbe szúrnak, borvíz fakad a nyomában elő.

Az 1870—80-as években a belső székelyföldi falvakon kocsival átutazókat a szekér után borvízzel futó gyerekek rajzolták körül.

Az általános fellendülés kihatással volt a társadalmi és szellemi élet élénkítésére. Társulatok és egyesületek alakultak, melyeknek célja volt a székely érdekek előmozdítása. Az ország fővárosában 1876-ban megalakult a Székely-Egyesület, mely nemcsak a Budapestre került székelyeket egyesítette, de székelyföldi tagjaival s évenként kiadott naptárával fenntartotta a szellemi kapcsolatot a szülőfölddel. Kolozsvárt 1874-ben alakult meg a Székely történelmi bizottság, mely közadakozásból gyűjtött pénzalapjából a Székely Oklevéltár hét kötetében kiadta a székelyek történetére összegyűjtött gazdag anyagot. Marosvásárhelyt és másutt Székely-társaság alakult. Sepsiszentgyörgyön megalakult a háromszéki Imecs Jánosné, Zathureczky Emilia úrnő gyűjteménye törzsadományára alapján a Székely Nemzeti Múzeum.

A felébredt történelmi érzék nyilvánulása volt a Bem-szobor felállítás Marosvásárhelyt, melynek 1880 őszén történt leleplezése nemcsak székely és magyar testvérisülési ünnepély volt, de a krakkai és lengbergi egyetemi ifjúság általam vezetett 12 tagú küldöttsége s a magyar egyetemi és főiskolai ifjúság lelkes részvétele következtében a magyar-lengyel ősi bajtársi viszony felújítása volt.¹⁰

Szász Károly nemes-lendületű leleplezési ódája költői ihlettel kapcsolta össze — Bem emléke körül — a közelmúltat a jellel és jövővel, mondván:

«Itt áll, mint akkor álla éppen
A letiport Erdély fölött,
A felvillanó fény szemében
Hirdette csak, hogy győzni jött...
Itt áll, mint akkor álla éppen
A visszanyert Erdély fölött,
A messzelátóval kezében
Kémlelve távolt és jövőt.
Dicsőbb jövődönk távolába
Új látkört pillantása nyit,
Míg ágyúján pihenne lába .
Jelenti: érc s erő van itt.¹¹

Az új alkotmányos korszak törvényhozása gondot fordított Erdély és a Székelyföld szellemi és anyagi érdekei előmozdítására. Intézkedések történtek az ipar, kereskedelem, az iskolaügy, a tudomány, művészet fejlesztésére. Az élelmes székely nép fel tudta hasz-

nálni és értékesíteni az új korszak társadalmi, közgazdasági és közművelődési intézményeit. Szép iskolák épültek, virágzó ipartelepek, gyárak létesültek s minden téren öröndetes haladás jelei mutatkoztak.

Mégis a Székelyföld sovány földje, a nép szegénysége s a mellett nagy szaporasága miatt nem volt könnyű otthon a megélhetés és elhelyezkedés. Ugyhogy a múlt század végén a kivándorlás (miként az anyaország soványabb felvidékéről) a Székelyföldön is megindult. Az intelligens tanult osztály fiai elhelyezkedtek a hivatalokban az erdélyi és magyarországi nagyobb városokban s főként a fővárosban; a nép fiai munkát vállaltak az ipartelepeken, gyárakban, vasútnál, csendőrségnél. Ezen a pályán a katonás szellemű, fegyelmezett és rendszerető székelység közmegebecsülésben részesült. Az iparos- és munkásosztályra élénk vonzerőt gyakorolt a szomszéd, újonnan egyesült két Oláhország, a török fennhatóság alól felszabadult és királysággá alakult Románia, hol bő alkalom kínálkozott a keresetre s a székely munkaerő és becsületos megbízhatóság versenytárs nélkül állott. Románia fővárosa és nagyobb városai közel száz-ezer székelyt vonzottak át és foglalkoztattak háztartásuk, földművelésük, iparuk színvonala emelésére.

A vereszeteség a XX. század elejéig olyan mérvet öltött, hogy komoly aggodalmat okozott. Ennek tanulmányozására és okai megszüntetésére rendezték az erdélyi társadalmi egyesületek — az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület vezetése alatt — a «Székely Kongresszusát 1902 aug. 28—30. napjain Csík-Tusnádon. Célját Bedő Albert földmív. min. államtitkár, mint a rendező-bizottság elnöke abban foglalta össze, hogy «működési köre, figyelemmel a székely nép közgazdasági helyzetére, mindazok a földművelési, ipari, kereskedelmi és közművelődési kérdések, melyeknek törvényhozási, kormányzati vagy társadalmi úton való megoldása alkalmas lehet a székely nép mai szenvedő helyzetének javítására s kivándorlásának csökkentésére».

A kongresszus megnyitó előadását e sorok írója tartotta «A székelyek történelmi intézményeiről». Azután három napon át a kijelölt előadók terjesztették elő tanulmányaikat s javasolataikat, öt szakosztály keretébe osztva: az őstermelésről, az ipar, kereskedelem, munkásügy, értékesítés, közlekedés felől; a birtokpolitika, adó- és hitelügyről; a közművelődés és közegészségügyről; végül a kivándorlásról és fürdőügyről.¹² A megvitatott határozatok irányadásul szolgáltak a teendő kormányintézkedések számára, melyekből később sok megvalósult a székelység érdekeinek előmozdítására.

A jelen század másfél évtizede általában minden téren az örvedetes gyarapodás és előhaladás kora volt, melynek bővebb vázolósa nem lehet föladata e munkának, — nemcsak a kiszabott keret betelése miatt, de azért is, mert a jelenkor nem lehet tárgya a kiforrott történetírásnak. Egy történeti epizódról az 1877/78. orosz-török háború idejéből még alább megemlékezünk: a «székely puccs»ról.

Az 1914» kitört világháború megakasztott minden fejlődést. Bő alkalmat nyújtott ugyan a székely nép régi vitéz hírnevének gyarapítására, de nagy vér- és anyagi áldozatot is követelt. Az oláh betörés éppen a Székelyföldön pusztított végig 1916 őszén. Kiveretésük is nagyrészt a székely vitézek érdeme.¹³ De Trianon a székelyeket találta leginkább szíven, midőn elszakította őket az anyaországtól és a legyőzött perfid ellenségnek szolgáltatva ki, mely bosszúval eltelve, öntudatosan törekszik a székelység megrontására.¹⁴

Reméljük, hogy a székely szívósság és öserő ezzel a veszéllyel szemben is kiállja a tűzpróbát s az isteni örök igazság a székelységnek még dicsőséges történeti múltjához méltó szerepet juttat a régi nagy Magyarország feltámasztásában.

¹ Hentaller Lajos: A balavásári szüret. Bp. 1894.

² Egykorú nyomtatott «Hirdetmény» magyarul és oláhuul . «A nagyszebeni cs. kir. Hadi Törvényszék nevében a M.-Vásárhelyt létező cs. kir. katonai vidéki Parancsnokság» nevében. (Irattáramban.)

³ Emléküket kivégeztetésük helyén a marosvásárhelyi Posta-réten később díszes kőemlékkel örökítették meg.

⁴ Deák Farkas: Fogságom története. Pest 1868.

⁵ Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1, II. k. 1849—65. Budapest 1921 — 26, több helyen megemlékezik az erdélyi mozgalmakról.

⁶ Török Albert udvarhelyszéki alkirálybíró, majd vm. alispán összefoglalása Ud. vm. történetében 575. 1.

⁷ Ld. Szádeczky Lajos: A «tündér» Erdély. Székelyek és oláhok, Budapest 1926.

⁸ A Székely Kongresszus Budapest 1902, 140. 1. «Ezen erdők a világ legjobb minőségű lucfenyő-erdei.»

⁹ Erdély fürdői, Kolozsvár, 1901. Borszék fürdő.

¹⁰ Bem-Album M.-Vásárhelyt, 1881.

¹¹ E legszebb magyar szobrok egyike, Huszár Adolf remekműve, 30 évig állott Marosvásárhely főterén, szemben a Rákócziéval, Kossuthéval. 1919-ben a besurranó új «hódítók» mindhármat ledöntötték s helyükön oláh templomot építettek a székely főváros lakosságára kirótt közkölségen.

¹² A Székely Kongresszus, Budapest, 1902. 18. 1.

¹³ Ezt kimutatom «Az oláhok betörése Erdélybe és kivetésük» c. még kiadatlan művemben.

¹⁴ A párizsi békekongresszuson úgy állították be a székely kérdést, hogy a székelyeket külön választották és számították a magyarságtól.

A székely puccs 1877-ben.

A székelyek harcias szellemének megnyilvánulása volt az a *székelylégió* szervezés is, mely az 1877/78-iki orosz—török háború alkalmával oly nagy feltűnést keltett, ami azonban az utolsó napokban fölfedeztetvén, a tettek mezejére nem léphetett. így nyerte — a sikertelen kísérlet alapján — a «*székely puccs*» nevet. Megmaradt azonban így is a székely harci készség egy röpke, felvillanó fény-sugarának.

Történeti háttere és előzménye az, hogy az oroszok 1877 április havában haddal támadták meg Törökországot. Átvonultak Románián, amely nemcsak hogy megengedte azt, hanem később maga is segélyére sietett az oroszoknak. Az orosz sereg 1877 június végén tudott csak átkelni a Dunán, de július folyamán megrekedt Plevna földsáncai alatt, ahol Ozmán pasa, a «gázi», négy hónapig vitézül ellenállt s az oroszoknak 50,000 főnyi veszteséget okozott. Az oroszok segítségül hívták az oláhokat s ezek 60,000 főnyi hadat mozgósítottak. Ozmán pasa december 10-én, hősiés kirohanás után kapitulólt 43,000 emberével, mivel élelmi- és hadiszerei a hosszú körülzárás következtében elfogytak.

A törökök hősiés ellenállása és véres küzdelmei Plevnánál s a balkánhegyi Sipka-szorosnál, lángra gyújtották a magyar-török testvériség és érdekközösség érzését. A magyar közvélemény hangosan követelte a beavatkozást: a törökök megsegítését. A monarchia politikájának akkori intézőkörei azonban hallani sem akartak a törökök megsegítéséről, sőt a három császár találkozása Salzburgban (1877 augusztusában) külsőleg is demonstrálta a be-nem-avatkozás politikáját.

Amit a magyar közvélemény nem tudott, a hivatalos politika nem akart megvalósítani, azt egy lelkes kis székely csapat akarta végrehajtani. *Ugrón Gábor*, a székelyek akkori függetlenségi vezérpolitikusa, elhatározta (amire a biztatást — úgy látszik — kívülről kapta), hogy ő a Székelyföldön titokban szabadcsapatot szervez s azzal beüt Moldvába, felrobbantják az egyetlen vasútvonal hidját a Szeretén, Adjud mellett, elvágják az oroszok összekötő- és hadtápvonalát s ezzel olyan zűrzavart és pánikot idéznek elő, ami végeredményében az oroszok vereségét fogja okozni.

A székely légió szervezéséhez mindenekelőtt pénzre és fegyve-

rekre volt szükség. A pénzt az angolok adták. Simonyi Ernő, a függetlenségi párt akkori elnöke közvetítette. Hadszereket részint Angliából küldtek, a fegyvereket Bécsben szerezték meg. Az osztrák-magyar hadseregben akkor hozták be az újszerkezetű Wernld-puskákat s kimustrálták a Wenzl-féle hátultöltő fegyvereket. Ezekből néhány százezret bocsátott a bécsi Arzenál potom pénzen áruba, úgy hogy a bécsi fegyverkereskedők raktárai telve voltak ezekkel. Nem volt nehéz hozzájutni.

Miután fegyverekről gondoskodtak, Ugrón és társai a székelyek közt sereget toborzottak. Olyan kiszolgált katonákat fogadtak fel, akik Wenzl-féle puskákkal voltak kiképezve. Mindenki megkapta a rangját, tiszt is akadt elegendő számmal. Udvarhelyen a főborzós a lelkes *báró Orbán Balázs* volt, aki nagyon népszerű volt a székely atyafiak között. Ugrón a kérdés pénzügyi és felszerelési dolgokban fáradozott, *Bartha Miklós* Háromszéken és Csikben intézte a szervezést.

Az udvarhelyi toborzásnak volt egy komikus alakja is, *Bozsi György* csizmadiamester, szélsőbaloldali kortes, aki (a Curia ítélete szerint) «magát nagy dologra hívatott és kiválasztott embernek képzelvén, az ilyfajta emberek együgyűségével együttjáró fontoskodás! viszketegségtől elkapatva» sürgött-forgott a toborzás körül.

Csikmegyében a légió toborzása és a fegyverszállítmányok körül előkelő úri emberek forgolódtak. Ugrón, Orbán és Bartha képviselők Balásy Lajos kázon-altizi nagybirtokost és fürdőtulajdonost (későbbi képviselőt) avatták be legelőbb a titokba, megállapodván vele, hogy fegyvereket és katonai felszereléseket fognak címére küldeni, melyeket további intézkedésig rejtse el. Balásy Gál Endre ottani birtokostársát és Csíkszeredái ügyvédet kérte fel (aug. 18.) a segédkezésre.

Gál Endre beavatott a tervbe több ügyvédet, szolgabíró, árvaszéki ülnököt, tanárt, akik feloszlatták a szerepeket s a működési tért, titoktartás fogadása mellett. Ezek Csikban m. e. 1042 embert írtak össze. Szeptember derekán érkeztek a fegyveres ládák, amelyeket Gál tovább küldött Kázon-Altízbe, hol öccse, Gál István vette át és rejtette el előbb ottani csűrökben, majd a havasban. Bartha nem-sokára pénzt is hozott, 2000 frtot kiosztott Csikban, 4000-et átvitt Háromszékre. Ebből a beállott légionáriusok fejéenként 2—2 forint előleget kaptak. Csikban a toborzás titka megőrzött, Háromszéken azonban már szept. 20-ika körül nyilvánosan beszélgettek a készülődésekről s a fegyverszállításokról. Mígnem a kormány is hírt

vénén a dologról, kutatás indult meg s a fegyverszállítás felfedeztetvén, a terv napvilágra került.

A Székelyföldnek stratégiai szempontból legfontosabb része Háromszék» Ott van az Ojtozi-szoros, melyen a legfőbb hadi út vezet Moldva felé» A legutóbb lezajlott világháborúban is ott folytak a legvéresebb harcok. Ezen a szoroson akart a székely légió bevonulni Moldvába» Arrafelé irányították tehát a fegyverküldeményeket. Háromszéken volt a toborzás legintenzívebb s oda címezték s küldték a legtöbb szerelvényt» Ott a fegyvergyűjtő megbízottak voltak: Kézdivásárhelyen Nagy Ezékiel sörfőzőgyáros, Kézdi-Martonfalván Horváth Ignác, volt 1848/49-es huszáralezredes, nagybirtokos (aki 102 éves korában 1915-ben halt meg Kolozsvárt) s a Tusnád melletti Bükszádon Szűcs Mihály üveggyáros» Ezeknek a nevére állították ki Bécsben a fuvarleveleket és küldöttek hamis jelzéssel a «portékákat»: a fegyveres és lőszeres ládákat» Akkor a Székelyföld belsejébe még nem vezetett vasútvonal s így a Segesvár—Brassó közötti állomásokra elosztva érkeztek a ládák: Héjasfalvára br» Orbán Ottó címére, Kacára és Homoród-Kőhalomra Lánckynak, Földvárara Szűcs Mihálynak, Brassóba Balásynak, Nagy Ezékielnek és Horváth Ignácnak. Ezeknek kellett átvenni és a határszéleken elrejtve megőrizni a támadásig.

A felkelést úgy tervezték, hogy a résztvevők a berecki okt. 1» vásáron jönnek össze polgári ruhában. Ott osztják ki a fegyvereket, a felszerelést, a fezeket s onnan menten meg is indul a sereg a közeli határ felé.

Mikor már minden elő volt készítve, néhány nappal a berecki vásár előtt az összeesküvést felfedezték. A titok nyomára, valószínűleg oláh jelentés alapján, Gorcsakow orosz külügyminiszter irányította a bécsi kormány s ez a pesti rendőrség figyelmét. Krajnik 1848/49-1 erdélyi oláh prefekt ugyanis megtudván Brassóban 1877 szeptemberében, hogy mi készül a Székelyföldön, sietett Bukarestbe, jelentést tett Rosetti képviselőházi elnöknek és azt az Axentyével s Moldován volt 49-es prefekttel megbeszélte tervet adta elő, hogy ellenfelkelést szervezzenek az erdélyi oláhok között a székelyek hátbatámadására s ehhez fegyvereket és költséget kértek Romániától. Rosetti helyeselte, de közölni akarta előbb az éppen Bukarestben tartózkodó Gorcsakow orosz külügyminiszterrel. Ez azonban a tervet nem helyeselte, mert nem akart a monarchiával összeütközésbe keveredni, hanem e helyett nyomatékosan felhívta a dologra a bécsi kormány figyelmét. Gorcsakow jelentésére indított aztán a bécsi, illetőleg a magyar kor-

mány nyomozást s maga a belügyminisztériumi rendőri osztályának főnöke Jekelfalussy Lajos min. tanácsos (Deutsch Béla álnév alatt) utazott le Erdélybe. Járt Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen, Gelencén stb., tudakozódott a székely urak között, de a beavatottak közt nem talált árulóra. Mígnem Brassóban s utána a többi állomásokon kutatást indítva felfedezte a fegyverszállítmányokat s a bíróság kezére juttatta a közbenjárókat.

A brassai felfedezés után megindultak a házkutatások, elfogatások és vattatások a Székelyföldön. Nagy Ezékielt 1877 szept. 26-án este a törvényszék fogházába kísérték Kézdivásárhelyen. Horváth Ignácnál szept. 27-én tartottak Martonfalván házkutatást. A szabadságharcnak erdélyi lovassági volt parancsnoka, honv. huszáralezredes a vizsgálati fogságban szept. 29-én azt vallotta, hogy «semmi olyan lelkeösméretét nem nyomja, mi által törvényes királya és hazája ellen vétett volna». Mihály Albert martonfalvi birtokos, ki a ládákat Brassóból elszállította, azt vallotta, hogy átvett és vitt ugyan ládákat Brassóból, de a dálnoki lejtőn éjjel 13—14 ember útját állotta s erőszakkal elvették és elvitték másfelé. Balásy Lajos Kászon-Impérfalván nem tudott semmit a címére jött küldeményről, nem tudta, ki küldhette és mi célból. A vizsgálóbíró a kézdivásárhelyi törvényszék börtönébe «béútaztatta» (szept. 29.)

A brassai állomáson történt lefoglalások után átkutatták a szomszédos, többi állomásokat is. Földváron szept. 27-én kilenc ládat találtak puskákkal, töltényekkel, tölténytáskákkal, szuronytokokkal, derékszíjakkal tele, Bécsből «Nickel» jelzéssel, Szűcs Mihály címére Bükszádra. Elfogatóván, a sepsiszentgyörgyi járásbíróságnál (szept. 29.) azt vallotta, hogy ő nem vett át semmit.

A vasúti kutatások során a homoród-kőhalmi állomás raktárában szept. 27-én 37 láda küldeményt találtak, Bécsből. 20-ban éles-töltény volt, m. e. 37,600, a többiben szuronyos puska, lovassági kard, revolvertöltény, tölténytáska, derékszíjak, kardbojt stb. Lánczky Sándor címére küldettek «Maschienenriemen» jelzéssel. Az állomásfőnök jelentette, hogy már előbb, szept. 10-én is érkezett 13 hasonló láda, melyeket Lánczky 5 szekéren elvitetett. Ugyancsak Kacán szeptember 30-án 20 ládat foglaltak le, melyekben 39,160 töltény volt. Ezek is Lánczky címére érkeztek Bécsből. Héjasfalván 41 láda volt «Nickel» jelzéssel, Lánczkynak címezve.

Az első lefoglalás alapján Török Albert udvarhelyi alispán az oláhfalusi csendőrökkel szept. 28-án hajnalban Szentkeresztbányára ment s Lánczkynál házkutatást tartott s őt kihallgatta. Azt vallotta,

hogy a szállításra levelezőlapon Grossmann nevű szolnoki kereskedő kérte fel azzal, hogy üvegházi mintákat tartalmaz s ő azokat mint e vidéken szállítással is foglalkozó, tovább küldte Csíkszeredái Gál Endre ügyvéd útján Kászonba. Az udvarhelyi törvényszék Lániczkyt és a három oláhfalvi szekereset letartóztatta.

A szekeresek egyike székely furfanggal elmondta, hogy miként szállították a ládákat Csíkszeredán át Kászonba, mint «boti portékát», nem tudva, hogy mi van benne. A második szekeres már beszédesebb volt, megvallotta, hogy Gál István megmondta az átvételnél Nagy-Kászonban, midőn a pajtába rakatta, hogy «a ládában féltős portéka van . . . fegyverek és katonai szerelvények, kiviszik az erdőre és onnan tovább küldik a törökök számára». A harmadik azt vallotta, hogy ő csak visszajövet a Hargita aljában hallotta szembejövő szekeresektől, kik hasonló ládákat szállítottak, hogy «a ládában golyóbis van, mire én — tette hozzá — úgy megijedtem, hogy a nyavalya szinte kitört». Gál Endre elfogatóván, okt. 2-án az udvarhelyi törvényszéken azt felelte, hogy Lániczkyt nem ismeri, soha életében vele legkisebb összekötése sem volt; őt a szállításra szept. elején egy Grossmann nevű ember kérte fel. Gál István is elfogatóván okt. 4-én, tagadta, hogy a ládákat átvette és tovább fuvarozta volna. A csattanós válasz csakharmart megjött, mert a csendőrök okt. 6-án Gál Endrének Kászon-havasában, a moldvai határszélen lévő szénás csűrében elrejtve 30 ládát s azokban a fegyvereket megtalálták az Úzvölgyben, a Fehérvíz mellett.¹ Gál Endrét még ez sem hozta zavarba, azt felelte rá, hogy neki a kászon-i havason nincs is csűre. A szolnoki Grossmann sem tudott a közvetítésről: neki, «kilenc gyermek apja lévén, nincs ideje az ilyesmire». Arra a kérdésre, hogy van-e más Grossmann Szolnokon? — azt felelte, hogy «a világon sok Grossmann van, de Szolnokon csak ő van egyedül!»

Szóval Háromszéken, Udvarhelyt és Csíkban mindenki ártatlan volt, nem tettek semmit, egymást sem ismerték; ami nem zárta ki azt, hogy a teendő hivatalos vizsgálatokról előre értesültek az érdekeltek.

A felfedezett összeesküvés elbírálására a marosvásárhelyi törvényszék, mint a politikai vétségek erdélyi büntető fóruma lévén illetékes, onnan is küldtek ki vizsgálóbírókat (Hildebrand Józsefet) és egy törvényszéki jegyzőt (Hincs Miklóst) helyszíni szemlékre, kutatásokra stb. Ők okt. 6-án Brassóban egy kalaposnál 1600 Klapka-csárdáskalapot találtak, melyet egy csíkcsatószei csizmadiamester rendelt meg, «egy előtte ismeretlen romániai kereskedő megbízásából».

A helyszíni vizsgálatok befejeztével az udvarhelyi börtönből október 8-án Lánczkyt, a két Gált és Bozsi Györgyöt Marosvásárhelyre szállították; Balásyt, Horváthot, Nagy Ezékielt és Mihály Albertét Kézdivásárhelyt hagyták a börtönben. A marosvásárhelyi törvényszék közcsendháborítás címen folytatta az előbb felség sértés címen indított vizsgálatot, fenntartván a vizsgálati fogságot. Ez ellen az érdekeltek felebbeztek a marosvásárhelyi kir. táblához.

A marosvásárhelyi tábla 1877 okt. 25-én Balásy Lajost szabadlábra helyezte, a többiek vizsgálati fogságát továbbra is fenntartotta.

A kir. Curia 1877 nov. 20-án hozott végzésében az összes vádlottakat előzetes letartóztatásuk megszüntetésével azonnal szabadlábra helyezni rendelte, azzal a megokolással, hogy az előnyomozat befejezve lévén, a további vizsgálat meghiúsításától tartani nem lehet.

A Székelyföldön mindenki tudta, hogy a vizsgálati fogságba, majd szabadlábra helyezett gyanúsítottak mellékszereplők: a főintézők Bartha Milkós és főként Ugrón Gábor volt. Ők azonban a felfedezés után egyelőre eltűntek a Székelyföldről. Bartha előbb Nagyszebenbe ment, hol rokonai voltak. Onnan Gömörme gyébe, Balogfalvára; ottani atyafiai között rejtőzve el a világtól. A Székelyföldről menekülve Segesvárt az állomáson véletlenül találkozott gróf Bethlen Gábor főispánnal, aki már akkor tudott a felfedezett székely mozgalomról és abban Bartha szerepéről. Bethlen a helyett, hogy letartóztatta volna, odaszólt neki foghegyről «kajszja» ajakával: «Hová? meddig?» «Szebenbe!» — felelte Bartha. «Nem elég! tovább!» — replikázott Bethlen. Bartha megfogadta a jó tanácsot. Ez a találkozás és szóváltás tudtára esett Tisza Kálmán miniszterelnöknek, aki szemrehányást tett Bethlennek, hogy miért nem fogatta el Barthát és Ugront. Azt felelte rá önérzetesen a büszke főúr (Keresd és Kerlés ura, később az EMKE elnöke), hogy «nem vagyok én zsandár!»

Bartha a Curia felmentő ítéletéről értesülve, nov. 25-én ezt a táviratot intézte Balogfalváról a marosvásárhelyi vizsgálóbíróhoz: «Személyes jelentkezés végett útnak indultam Várhely felé». Útközben Losoncra nov. 25-én levelet is írt neki, hogy a Kelet Népe hírlapból olvasván véletlenségből (?) köröztetését, siet jelentkezni. Megérkezvén Marosvásárhelyre, nov. 29-iki kihallgatása alkalmával tagadta, hogy a Moldva-Oláhországba betörni szándékolt székely csapat alakításában közreműködött volna (?). Járt Háromszéken szeptember közepén, mert a torjai Büdös-barlang közelében Bálványos vára romjai vidékén vasbányát akartak nyitni (?). Arra, hogy Csíkban ismerőseivel kikkel találkozott, már nem emlékezett. Hogy

ott 2000 firtot adott volna át nyugta mellett a toborzás előlegeire, az nem áll (?). «Ily ügyben, azt hiszem, nyugtát nem szokás venni. 2000 írttal háborút csinálni nem lehet!» Hogy Szűcshöz levelet küldött volna neve aláírásával, azt misztifikációnak jelenti ki. A mozgalomban részt nem vett, e tekintetben senkivel s így Ugrón Gáborral sem érintkezett (?). Előleges letartóztatásba tétetett, ami ellen felebbezett. A vásárhelyi tábla 1877 dec. 4-én fogadalom mellett, hogy otthon marad, szabadlábra helyezte, elégtelen gyanúokok alapján.

Ugrón Gábor volt a lelke a légió szervezésének. A marosvásárhelyi vizsgálóbíró okt. 14-én házkutatást tartott nála Udvarhelyen — eredménytelenül. Felesége azt mondta, hogy okt. elején eltávozott, nem tudja hová (?). Nyomozólevelet adtak ki ellene. Ugrón Olaszországba szökött. Előbb azonban fivérét, Ákost felküldte Bécsbe, hogy ott ő magamagának táviratot adjon fel Budapestre, mellyel a budapesti rendőrséget félrevezette, mintha fivére Bécs felé menekült volna. Felesége a házkutatás napján (okt. 14.) angolul táviratozott neki Velencébe, hogy utazzék tovább, mert körözik s álnév alatt tudassa Vásárhelyre tovább utazását. Ugrón Padovából válaszolt, hogy Flórencbe s onnan Rómába megy. A táviratok a periratok közt vannak.

Bartha Miklós szabadlábra helyezése után Ugrón is jelentkezett. 1878 jan. 12-én levelet írt Nagyváradról a marosvásárhelyi vizsgálóbírónak, hogy külföldi útjáról hazaérve, értesült hogy körözik, január 16-án Vásárhelyt lesz. Ügy is történt. Kihallgatták. Azért utazott külföldre — úgymond — mert tartott a letartóztatástól s remélte, hogy a vizsgálat rendén kiderülvén ártatlansága, a vizsgálati fogságot kikerülheti. Tagadta, hogy a székely légió alakításában közreműködött volna s Bozsi Györgyöt ő bízta volna meg a toborzással. A fegyverek küldéséről, érkezéséről tudomása nem volt. (?) A bécsi megrendelőket, szállítókat nem ismeri (?). Az ügyről tudomása nincs (?). Gyanúokok nem bizonyítékok. Letartóztatták. Felebbezett.

Báró Orbán Ottó is fogházba került a lóvásárlások miatt.

A vásárhelyi tábla 1878 jan. 21-én Ugrón Gábor és Orbán Ottó szabadlábra helyezését rendelte el, «mivel a büntény nincs bebizonyítva». A külügyi vonatkozásai miatt kényes bűnpert a király 1878 május 11-én pertörléssel megszüntette.

A székely furfang kivágta magát s Justitia, a bekötött szemű istenasszony csendesen mosolygott, örvendve, hogy nem lát. A székelyek büszkéek voltak a régi virtus megnyilatkozására, mellyel igazolni vélték Petőfi szavait, hogy «nem fajult el még a székely vér» s a kell «virágot tűznek kalapjok mellé s dalolnak a harc mezején!»²

¹ Az Úz-völgyben állott 1916 őszétől 1918 tavaszáig a határszéli a 39-ik honvéd hadosztály főparancsnokságának hadiszállása. Ott látogattam meg 1916 nov. végén az akkor Doberdói Breit József altábornagy parancsnoksága alatt állott hadosztályt a Gózfűrészgyárnál s a kassai 9. honvédezredet határszéli állásaiban. Nyék-hegyi Ferenc vitéz ezredparancsnok (a nem rég, 1927 aug. 4. tragikusan elhunyt tábornok) társaságában átmentünk a határon a Fehérvíznek az Úz-patakba torkolása mellett az oláh front elé, hol fényképfelvételünkre ágyúlövessel feleltek. (Ld. a Túristaság és Alpinizmus 1917. évf. megjelent «Az Úzi szoros» c. cikkemet és képeinket.)

² «A székely puccs» történetét megírtam s kiadtam Budapesten 1920. a marosvásárhelyi törvényszék és tábla hivatalos peraktái alapján. Leírta azt egykorúan számomra Becz Antal csíki alispán, aki résztvett a szervezésben. Elmondotta maga Ugrón Gábor a fővezér, 1879 nyarán, a M. Történelmi Társulat vándorgyűlése alkalmával Segesvárról Keresőre, a gróf Behtlen Gábor várkastélyába menő utunk alatt, melyet vele, az ő kocsiján tettem meg.

UTÓSZÓ.

Íme a székelyek története — dióhéjban. Azt hirdeti és igazolja, hogy a magyar nemzetnek egyik legértékesebb s legharciasabb alkotó része a «nemes székely náción» — a «genus hominum bellicosissimum».

Múltjában sok az öröm, a küzdelem, — a dicsőség.

Jelenében kevés a derű, tenger a fájdalom, sötét a gyász, — beborult a «Csaba-útja».

Jövőjében erős a bizodalom, hogy Csaba vitézei visszatérnek a Hadak-útján — s felszabadítják a Székelyföldet.

Azzal együtt visszakerekedik a Kárpátok köríve övezte, a Duna-Tisza folyamrendszere öntözte, régi dicső Nagy-Magyarország, melynek ezer éven át megvívhatatlan sarokbástyája volt a Székelyföld s annak vitéz őrserege, az ősi hún erő és dísz («robur decusque hunicum»): a székelység.

Ha majd a mostani sötét éjszakában felragyog a székelyek címerében tündöklő *félhold* s a felkelő nappal felszáll az erdélyi magyarok címerének *felröppenő sasa*, — a székely vér be fogja bizonyítani, hogy «minden kis cseppje drága gyöngyöt ér»!

Balatonalmádi, 1927 szept. 8. Kis-Boldogasszony napján.

Sz. K. L.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Aba nemzetség 7.
 Abaza, abaszek nép 15.
 Abrán-nem 26.
 Adjud 379.
 Adó-fizetés 272. — megszavazás 79. —
 összeíró (connumerator) 301. — szedő
 (exactor) 50. — ügyek 34.
 Adorján-nem 26, 31.
 Agház (Agház, Akos?)-nem 27.
 Agyagfalva 103, 367. — i nemzetgyűlés
 (1506.) 33, 41, 44, 57, 100, 366, 367.
 Ajtónálló (janitor) 50.
 Ajtony (az utolsó gyula) 22, 24.
 Akadás 31.
 Akosfalva 116.
 Alba Julia — Gyulafehérvár 25.
 Al-Bekri 14.
 Albert m. király 37. — lengyel király 94.
 Aldüni bolgár hadifoglyok 20.
 Algyógy 40, 180.
 Alcsik 31.
 Ali basa 205, 254. — bég 96.
 Alkapitány (vicecapitaneus) 36.
 Alkirálybíró (vicejudex) 36, 46.
 Állandó törvényszék (continua tabula) 33.
 Alsó Dunánál székely telepek 22.
 Alsó-Rákos 281.
 Általános hadfelkelés 65, 70. — hadi-
 szemle (generális mustra) 241. — had-
 kötelezettség 71. — mozgósítás (gene-
 rális expeditio) 228.
 Altorja 284.
 Alvinczi Gábor 326.
 II. András király 2. — Andrásfalva 344.
 Andrassy Gyula gr. 374. — Márton 104,
 no, 122, 151. — Péter 122, 129.
 Andreanum (1224.) 37, 65.
 Anglia 380.
 Angyalos Istvánná 185.
 Angyalost Mihály 174, 175.
 Anonymus (III. Béla főr. jegyzője) 5, 25.
 Anyaszék (sedes capitalis) 29, 264.
 Apafi Mihály 45, 200, 201, 203, 237, 242,
 257, 274, 275, 285, 295. - Miklós 134,
 135.
 Apor-család 122, 281. — István 297. —
 Lázár 199. — Mihály 199. — Péter 161.
 Approbate constitutiones 218.
 Aprómarha-dézma 160.
 Apulum (Gyulafehérvár) 25.
 Aranyos-földe 63, 85. — szék 27, 81, 85.
 214. — i telepítés (1257—70.) 21.
 Áron moldvai vajda 132, 225.
 Árpád vezér 5. — hadai 20.
 Aszparukh (678.) 14.
 Athlamos 85.
 Attila 20, 80. — népei 5.
 Austerlitz 557.
 Avarok Dáciában 9. — hun volta 13.
 — tói való származtatás 10.
 Axentye 381.
 Bach-rendszer 373.
 Badeni Lajos ögróf 296.
 Bagomér, székely ispán 38.
 Baján kagán 13.
 Bajor örökösödési háború 344, 357.
 Bajtay püspök 343.
 Bakó István marosszéki főkapitány 199.
 Balassa Menyhért 70, 115.
 Balassi Ferenc 173—175, 177, 178. —
 Lajos 380—382, 384.
 Balázs Mihály 174, 175.
 Balázsfalva 301.
 Balk és Drág., Szász vajda fiai 39.
 Balkán 25.
 Balogfalva 384.
 Balog-vára 189.
 Bálványos-fürdő 375. — várnai, 281, 384.
 Bán András 115.
 Bandérium 65.
 Bánffi-család 38, 39. — Dienes 203, 207,
 296. — György gr. 316. — Pál 42,
 127, 279.
 Bánk Lénárd 81.
 Bánság 319.
 Barabás Péter 199.
 Bárány-dézma 173.
 Barcaság 21, 38, 82, 96, 197, 295. — i szá-
 szok 104.
 Barcsay Ákos 197—200, 203, 220, 236,
 254. — család 278. — Gáspár 26.
 Bardóc-szék 32, 47, 48, 335, 341, 346.
 Barlabási Lénárd 104.
 Bárót 21.
 Bartha Miklós 380, 384, 385.
 Basa-család 122. — Tamás 181, 205.
 Baska 292.

- Básta ekéje (szekere) 165. — féle összeírás (1602.) 58, 278. — György császári főgenerális 136, 148, 162, 163, 164, 214, 215, 226, 240. — korszak 245, 264, 284. — katonái 282.
- Báthory András 39, 136, 137, 145, 152, 176, 230. — Boldizsár 132. — Gábor 47, 168/170, 194, 216, 229, 247, 274, 275, 283, 285, 287. — István 39, 67, 58, 46, 45, 93, 96, 107, 108, 125, 127—131, 141, 142, 156, 172, 221, 224, 262, 267, 268, 274, 278, 279, 283. — Kristóf 131, 157. — Zsigmond 42, 47/ 63, 131-133/ 136, 139/ 140/ 144/ 146, 147, 148, 155, 159, 160, 161, 162, 165, 214, 215, 216, 221, 225, 226, 239/ 245/ 262, 275/ 278, 279/ 280, 288.
- Batthyány Lajos gr. 364, 365.
- Bay Ferenc 81.
- Bazarád Sándor (1342.) 87, 88.
- Bebek Imre vajda 37, 39. — Péter 287.
- Bécs 82, 352, 355/ 380/ 382, 385. — i arzenál 380. — i béke 166. — i kongresszus 360.
- Becz Pál 128.
- Bedő Albert 377.
- Békás szoros 292.
- Békés Gáspár 129, 131, 141, 278.
- IV. Béla király 38, 63.
- Belár (bolgár) király népe 13.
- Béldi Kelemen 122. — Pál 42, 104, no. 203, 206—210, 285, 289, 296.
- Belgrád, a mai Gyulafehérvár 25.
- Bem tábornok 344, 368, 369. — szobor 376.
- Benigni 8. y
- Benkő József 8.
- Bercsényi Miklós 306.
- Bereck 32, 126, 255, 256, 273/ 274, 275, 284, 287, 288, 300, 381.
- Berlád-folyó 93.
- Bernáld Balázs 79.
- Berzenczey László 365, 366.
- Besenyők 6. —tői való származtatás 8, 9.
- Beszléni 15.
- Beszterce 38, 333, 368. —bányai országgyűlés 176, 249. — i országgyűlés (1622.) 177.
- Bethlen-adórendszer 327, 328, 329. — Farkas 211. — Gábor 45, 161, 170, 172, 173, 181, 194, 216—218, 221, 222, 230, 232, 240, 238, 247—251, 258, 262, 263, 265, 269, 271, 272, 273/ 275, 280, 283, 285, 288, 327, 384. — Gergely, székely alispán 37, 205. — István 175, 180, 182. — János 204. — Miklós 204, 205, 208, 209, 309, 337. — vára 163, 208.
- Bicsak-család 26. .
- Bihar megyei székely szállások 22. — vára 7. — i országhatár 20. — i Székelyszász 7. — i telegdiak 21.
- Bikafalva 367.
- Bikfalva 327.
- Blandrata 183.
- Bocskay István 133, 134, 164, 165, 166, 215, 217, 221, 227, 228, 240, 246, 250, 278, 282, 284.
- Bodola-vára 211, 212.
- Bodza-forduló 287. —szoros 140, 196, 289, 296.
- Bogáth-puszta 27.
- Bogáthy Boldizsár 134. — János 162.
- Bogdán oláh vajda 86.
- Bolgár-besenyő támadás 20. — eszegek-kabar nem 9. — hadifoglyok 11, 20. — hun nép 9. — Kuturgur és unгур népek 10. — ország 14, 95. — szláv lakosság 24. — török törzsek 12.
- Bonchida 198, 305.
- Bonfinius 8, 61, 73, 354.
- Borda (hegycsúcs) 202.
- Bornemissza-család 278. — Ferenc 174, 178. — János 82. — Pál, veszprémi püspök 77. Pál br. 324. — Zsuzsanna 205.
- Boros János 195.
- Borsos Tamás 179, 164, 176, 173, 174, 178, 282.
- Borszék 292, 275.
- Bozsi György 380, 385.
- Brandenburgi Katalin 178, 179, 250.
- Branyicska-erőd 151.
- Brassó 38, 82, 88, 92, 104, 162, 173, 267, 269, 272, 307, 308, 345, 368, 369, 370/ 371/ 381. i lázadók 170. — i papírmalom 161.
- Buccow Adolf-Miklós br. lovassági tábor-dók 333-335, 327, 342, 343, 347.
- Buda 88, 102.
- Bukarest 133, 372.
- Bukovina 343, 359, 368.
- Burka (cserkesz ruhadarab) 15.
- Büddös-barlang 375.
- Bükszád 381, 382.
- Bűnvizsgáló-bizottság (criminalis comisio) 342.
- Carata Manó alezredes 339, 341.
- Carillo Alfonz 132.
- Castaldo 79, 112, 152.
- Chmelnicki Bogdán kozák hetman 196.
- Chirurgus 50.
- Chusani tábornok 310.
- Cibin-folyó 21.
- Cinterem 282.
- Confraterék 89.
- Conrad Mihály, heidendorfi, 343.
- Csaba fiai: Edémén és Ed 7. — monda 6, 7. — neje, a korozmin-nemzetből 7.

- Csáki gr. 39, 211. — Ferenc 37. — István 140. — László 208, 307.
Csángó magyarok 87.
Csányi László 369, 370. — Lázár 100. — Lőrinc 100.
Lőrinc 100.
Császári hadak 287.
Cseffei János 156, 281.
Cseh határok 22. — ország 344.
Cserei János 320. — Mihály 199, 297.
311, 312, 315. —né, Apor Ilona 297.
Cserkesz-nép 15.
Csernáton 32.
Csernowitz 359.
Csicsó-vára m.
Csig (török) = gyepűkerítés 32.
Csiglamező 6, 14, 22.
Csik 122. — szék 21, 31, 32, 81, 104, stb.
— i esperesség 85, telepítés 21, vashánya 147, 124, 221, váshamor 128, 129. —zárda 215. — zendülők 105.
Csikrákos 340.
Csiksomlyó 211. — i ferencrendi zárda 89, 205.
Csikszentimre 292.
Csikszentmihály 297, 238.
Csikszenttamás 338.
Csikszépvíz 290.
Csikszereda 199, 255, 256, 260, 271, 273, 274, 282, 284, 300, 336, 339, 341, 360, 383.
Csiktusnád 377.
Csikvacsárcsi 178.
Csiszár, kolozsvári tanácsos 185.
Csodaszarvas 13.
Csorna György 177.
Csonka-vár 280.
Csordapásztorok 257.
Csúcsa 368.
Csupor Miklós 39, 92.
Csügés 292.
Czibak Imre 107.
Dácia 8.
Daczó Ferenc 132. — Gergely 122. — György 269, 281. — János 140, 205, 208. — Pál 81, 122, 269.
Dalmácia 88.
Damokos Ferenc 174. — Péter 238. — Tamás 211.
Damuk 292.
Dánfalva 287.
Daniel István br. 335. — János 181. — Mihály 186. — Péter 110.
Darabontok 56, 146, 219, 222.
Daróc 105.
Dávid Ferenc 183.
De Tige br. 306.
Deák Farkas 373.
Debrecen 326.
Demeter, erdélyi püspök 87.
Demjén Ferenc 178.
Demjénháza 278.
Dentumoger = Doni magyarok 14.
Derékszék (generális sedria) 33.
Dés 184.
Déva 283, 284. — i országgyűlés (1603.) 282, 344, 369.
Ditró 341.
Dobó István 39.
Doboly 369.
Dolhai György 82.
Donáth-család 122. — István 199. — Péter 178.
Dorchay Antal 80.
Dózsa Bence 104. — György (székely) 57, 104. — Mihály 320.
Drág 39.
Drágfy Bertalan 39, 96.
Dráva 22.
Duklai-szoros 359.
Dúl alán király 13.
Duló-nemzettség 10, 13.
Dulló (szolgabíró) 36, 49.
Dwina 131.
Dyck tábornok 371.
Fgyházhelyes (egyházhelyi, egyházi, egyházas) nemesek 222, 254, 317.
Éhínség 164, 165.
Elekes István 199.
Előbbkelők (seniores) 54.
Élőpatak 375.
Élővédek 5.
Elsass 357.
Emanuel vajda 182.
Emőkéi Miklós 37.
Endes György 297.
Erdély második nemzete 21. — i főkapitány 40. — i határszorosok 20. — i ház 248. — i vajdák 37.
Erdélyi István 174, 175. — László 11, 20, 21.
Erdő-elve — Erdély 9.
Erdőháti esperesség 85.
Erdőőr (gornyyik) 290.
Erdővidék 22, 32, 105.
Érmellék 22.
Erősségek 69.
Érsekújvár 203, 206. — i tábor 205.
Esperesség (dicecesis) 30.
Esterházy Miklós nádor 188.
Eszegei (esgel, eskü, isgüil) nép 9, 14. — i bolgárok 9, 14, 16.
Etéd 278.
Etelköz 11, 14, 17, 20.
Falfestmények 24
Faluközösség 266.
Falusbíró 157.

- Farkas Ferenc 13g. — né 185.
 Farkashavas 292.
 Fasching 8.
 Fehér magyarok 23.
 Fehérvíz 383.
 Fejedelmi udvar 285.
 Fejenkénti felkelés 71.
 Fejér György 8.
 Fekete magyarok 23.
 «Fekete puskák» 133.
 Feketehalom 306. — i tábori országgyűlés (i595-) t33> Uú.
 Fekete-tenger 85.
 Feketeügy 31.
 Felesik 31.
 Felkelő sereg 237.
 Felső-Maros völgye 20.
 Felsőzempléni harcok 92.
 Feltorja 284.
 Felvinc 261, 272.
 I. Ferdinand császár-király 39, 58, 69, 76, 77, 79, 81, 107, 108, 109, III-II 5, 151, 152, 267, 269. V. — császár-király 361.
 Ferenc császár-király 353, 357.
 Ferencrendiek 215. - kolostora 159, 282.
 Fiúléanyság 89.
 Fiú-szék (sedes filialis) 29. — i törvénytörvény-szék (vicesedia) 33.
 Flórenc (Firenze) 385.
 Fogadjisten 343.
 Fogaras ni, 112, 209, 242, 283, 285, 370, 371. —i országgyűlés (1676.) 209, 256. — földje 113.
 Fogarasi János 8.
 Foksáni 195.
 Folytonos tábla (continua tabula) 346, 347.
 Forgách Miklós 179. — Simon gr. 307, 308. — Zsigmond 138, 169.
 Fő- és jószágvesztés 114.
 Főemberek (seniores) 54.
 Főkapitány (capitaneus maior exercitus) 40, 41, 42. — ság (generális capitaneatus) 42.
 Főkirálybíró (iudex regius) 36, 47.
 Földesúri jobbágyság 142.
 Földfelosztási térképek 21.
 Földközösség 27.
 Földön lakó = zsellér 28, 41, 157.
 Földvár 270, 381, 382.
 Földváry Gáspár 81.
 Főnépek 48, 154, 237.
 Főrendek 22.7.
 Főtisztek 36.
 Főtörvénytörvény 39, 100, 103.
 Frangepán Kristóf 207.
 Frankfurt 360.
 Fráter György 70, 76, 77, 80, 109—112, 114, 150, 151.
 Frigyes cseh király 190.
 Gábor Áron 368.
 Gál Endre 380, 383, 384. — István 380, 383, 384. — János 135. Sándor 364, 368, 372.
 Gálfi Mihály 372, 373.
 Galicia 359.
 Gardézi 14.
 Gáspár János 174, 175, 178.
 Gazdasági ügyek 34.
 Gedeon altábornagy 367.
 Gelence 382
 Gepidák 8, 11.
 Geréb (vingárdi) család 38. András 179, 180. Benedek 122. János 40, 277. — László 94, 100.
 Giczzy János 122.
 Gombócz Zoltán 12.
 Goresakow 381.
 Gorda király 13.
 Gótok 8.
 Gozd = erdő 32.
 Görgény vára 39, 87, 112, 117, 162, 163, 174, 179, 199, 200, 201, 229, 235, 251, 263, 277, 278. — i várnagy 40, 274. i uradalom 187. vidéki só 113.
 Graven ezredes 306.
 Grossmann 383.
 Grúzok 15.
 Gúti István 306.
 Gyalakutiai 26.
 Gyalog-lófők 235.
 Gyalogosok 66.
 Gyalu 117. — i egyezség 76. — i országgyűlés (1545.) 151.
 Gyárfás Ferenc 181.
 Gyárosfalva 169.
 Gyepes, Gyepespaták, Gyepűfeje, Gyepűpaták 22.
 Gyepes Ambrus 115—117.
 Gyepűrendszer 22.
 Gyergyó (Györgyjó) 32, 108, 122, 347. — szék 31, 104 stb.
 Gyergyóalfalu 334.
 Gyergyó-piricskei szoros 290.
 Gyergyószentmiklós 260, 310, 336, 338, 341.
 Gyímes 292. — i szoros 287, 290, 338.
 Gyorok 344.
 György-patak (György-folyó) 32.
 Győri csata 359.
 Gyula (gylas) nagyvezér! tisztség 23.
 Gyula vezér 23, 24.
 Gyulafehérvár 23, 93, 108, 109, 125, 164, 246, 251, 283, 284, 299, 306, 309, 308. — i országgyűlés (1557, 1557/ 1595, 1599, 1618, 1678, 1696, 1702.) 60, 14, 120, 138, 154, 153, 175, 212, 299.
 Gyulaffi László 166, 205.
 Gyulay Sámuel gr. tábornok 342.

- Gyurgyevó 132, 133, 145.
Gyűlés-pénz 251.
- Hadak-útja 7.
Hadfelkelés 237. — í szabályrendelet 1463-ból 41.
Hadi készenlet 237. — szemle (lustratio) 65, 239, 240. — törvény 342.
Hadik András gr. 343, 344.
Hadikfalva 344.
Hadnagy (maior exercitus) 36, 40, 41.
Hadszemle könyve (Bethlen Gáboré) 240.
Hagyomány Kristóf 278.
Hajdúk 50. — vérengzése 163.
Haller Gábor 205. — János 205, 208. — István 187. — Péter 113, 186. — Zsigmond 179.
Halom-nem 26.
Hamar István 138.
Hamvay Ödön 81.
Hargita 105, 201, 383.
Harmincad 288.
Három nembeli székelyek (trium generum Siculi) 32, 52.
Háromrend 53.
Háromszék 21, 30 stb.
Három székely telep 22.
Hat nem és négy ág 26.
Hatalmasabbak (potiores) 54.
Határőr plájások 293.
Határország 63. — szervezése 333.
Havasalföld (Havaselve) 87, 88, 95, 132, 133> 183, 195, 196, 286, 288, 296, 311. — i hadjárat (1595.) 63, 146.
Háziadó 37.
Heidendorfi Id. Conrád.
Heisler tábornok 257, 295.
Héjasfalva 381, 382.
Henrik osztrák őgróf 22.
Henter Mihály 306.
Heraklides Jakab moldvai vajda 115.
Hericza oláh vajda 196.
Hermány 306.
Hertelendifalva 344.
Hétszászszék 37.
Héttorony 196, 211.
Heydte br. csász. kapitány 266, 367, 369.
Hildebrand József 383.
Hincs Miklós 383.
Hivatalviselési jog 26.
Hocim 175.
Hódos 278.
Hód tava 63, 85.
Holdvilág 116, 306.
Holló 292.
Hóman Bálint 12, 2r.
Homonnay György 173. — János 189.
Hotnoród 275. -almás 335. — Kőhalom 381. — Szentmárton 112, 283. — szentpál 105, 281. - szentpéter 296.
Honfoglaló magyarok 9-ik törzse 20.
Honorius görög császár 6.
Honvédelmi szabályzat 1429-ből 37, 64.
Horváth Ignác 381, 382, 384. — István 8. - Károly 372, 373. — Miklós 81.
Horvátország 88, 95.
Hosszúhavas 292.
Hun-bolgár-magyar népkeveredés 5, 16.
Hun eredet vitája 8. — krónika 8, 20. — székely rokonság 5, 10. — utódok 5, 7.
«Hun erő és dísz» a székelyek 144.
Hunalant 14.
Hunfalvy Pál 8, 9.
Hunnia 14.
Hunor és Magyar g, 10, 13.
Hunyadi huszárezred 366. — János 37, 38, 40, 54, 89, 278. — László 38.
Husszain 197.
Husz 283.
- Ibn Ruzstah 14.
Hlye (Maros-)erőd 151.
Illyefalva 255, 256, 271, 273, 274, 275, 284, 300.
Imecs család 122. — Domokos 58. — Jánosné, Zathureczky Emília 376.
Immunitás 119.
Imre Sámuel 341.
Irtattáros (mediastinus) 50.
íródeákok 50.
Irtoványok 28.
Istensegíts 343.
V. István király 63, 85.
István moldvai vajda 88, 92, 93.
Istvánffi Miklós 74.
Ivántó 292.
Izabella királyné 71, 76, 80, 109, 114, 115, 151, 152, 159, 262, 264, 273, 374, 275, 288.
Izmáei budai basa 201.
- Jakes Mihály (kusalyi) 39, 89.
János-Zsigmond 42, 71, 115, 109, 116, 122, 123, 124, 130, 131, 141, 151, 152, 238, 262, 264, 279, 282, 286.
Jármi Ferenc 181, 188, 189.
Jászok ökorádója 75. — tói való származtatás 8.
Jászvásár 195.
Jedikula (Héttorony) 196, 211.
Jegyző (nótárius sedis) 36, 49.
Jekelfalussy Lajos 382.
Jenő-nem 26.
Jenő-vára 175, 176, 203, 251, 283.
Jenőfalva 338.
Jeszenő ostroma 189.
Jobbágy 148. — adózás 155. — kérdés 231. — összeírás 250.
Jobbágytelke 278.
Jósika br. 341.

- Josinczy Mihály br. 343.
 I. József császár-király 308, 309. II. —
 császár 343, 344, 357, 349, 350, 352,
 353A 356.
 Józseffalva 344.
 Juhpásztorok 257.
 Jus regium 120, 128.
- Kabala-hágó 290.
 Kabar hadak 5. — nép csatlakozása 14.
 — szikilek ivadécai 52.
 Kabard-nép 15. — nők 15.
 Kabarok Lebédiában 8. — Kievnél 16.
 —, vagy kunok csatlakozása 16.
 három nemzetsége 16, 52. —tői való
 származtatás 10.
 Kaca 381, 382.
 Kakasborozda 22.
 Kállay Ferenc 8.
 Káinok 32, 341. —y Bálint 122. — huszár-
 ezred, 338, 339. — Mihály 199, 320.
 — Péter 308. — Tamás 122.
 Kamarai adó 273.
 Kamenicz 195.
 Kamuthy Farkas 174, 176, 178.
 Kanizsai 39. — István 87, 88.
 Kanta 340.
 Kapitány (capitaneus sedis) 36, 40, 42,
 146.
 Kapitány Szolga Miklós 91.
 Kápolnai szövetkezés (1437.) 89.
 Kapustető 22.
 Karácsonyi János 10.
 Karánsebes 203, 283, 284.
 Károli András 134, 135.
 Kárhágó 292.
 Kárpátok erdélyi völgyei 20.
 Károly király 88. — lotharingiai hg. 256.
 XII. — svéd király 319.
 Károly Gusztáv svéd király 196.
 Károlyi István 186. — Sándor 310, 311,
 320. — Zsófia 186.
 Kászon 32, 284, 383. —szék 27, 31 stb.
 Kászonalitz 287, 380. —feltíz 287, 340,
 341. — impérfalva 287, 382. —jakab-
 falva 287. —újfalva 287.
 Káthay Ferenc 80.
 Katona Mihály 161.
 Katonaadó 331. —i szolgálom (salgamum)
 331. — i ügyek 33. — i zsarolások 302.
 Kék drabantok 224, 233, 285.
 VIII. Kelemen pápa 138.
 Kelemen Mihály 47.
 «Kelet Népe» 384.
 Kemény János 45, m, 181, 187, 188,
 195, 196, 199-201, 205, 237, 241.
 242, 252— László gr. 334. — Simon
 201. — Zsigmond br. özvegye, gr.
 Teleki Juliánna 350.
 Kendeffi János m.
- Kendi Ferenc 39. -- István 178.
 Kénosi Ferencné 185.
 Kenyérmezei diadal 93.
 Kepepézn 160.
 Kérey Miklós 81.
 Keresd 384.
 Kereszténysziget 296. — i országgyűlés
 (169c.) 257.
 Keresztes 292. —mező 71, 139, 309. — i
 tábor 70.
 Keresztessy Pál özvegye: Kendeffi Zsófia
 185.
 Keresztúr 273. - szék 32, 47, 48.
 Kerített városok 273.
 Kerlés 384.
 Kétféle rend 54.
 Két-szék 38.
 Kézai Simon 6. ¹
 Kezd (Szászkézd) 21, 31.
 Kézdimartonfalva 381, 382.
 Kézdi-szék 32, 68, 81, 85, 122. — szent-
 lélek! vár 105, 186, 281. —vásárhely
 169,255, 260,270,271, 258,273—275#
 248, 288, 300, 340, 360, 381, 382, 384.
 Kincstári malmok 123.
 Kinizsi Pál 93.
 Királybíró 41, 43. Királyföldre 37. Királyi
 ember (homo regius) 43. — perceptor
 50. — sereg 66. — telepítvényesek 9.
 Király kő 295.
 Kirchbaum György br. 310, 311.
 Kis-nemesek 316.
 Kis-Nikápoly 88.
 Kis-Saj 292.
 Kisselyki országgyűlés (1661) 201.
 Kiváltságlevél (Hunyadi Jánostól) 54. —
 (1499.) 56, 58, 96.
 Kivándorlás 377.
 Klapka csárdáskalap 383. — György 364.
 Kolozsvár 104, 108, 164, 242, 273, 283,
 307, 324, 351, 362, 363, 368, 370,
 373, 376. — i országgyűlés (1548,
 1556, 1559# i57¹, 594, ¹720, 1790#
 1841/43.) 110, 114, 128, 132; 157,
 322, 35L 361.
 Kondorát István 58.
 Konstantin császár 5, 8, 16, 52.
 Konstantinápoly 88, 203.
 Kornis 208. — Boldizsár 42, 47, 168, 227.
 — Farkas 45,139. — Ferenc 179, 252,
 280. — Gáspár 132, 205, 207. — Mi-
 hály 122, 156. — Miklós 80, 151. —
 Zsigmond 187, 189, 316.
 Korda Zsigmond 310.
 Koroniza (Koronka) ág 27.
 Kossuth-huszárezred 366.
 Kossuth Lajos 365, 366, 370, 372.
 Kovács János 135.
 Kovacsóczy Farkas 132, 278. - István
 174, 176, 178, 180, 187, 278.

- Kovácsna 32, 375.
 Kozár-kabar birodalom 10.
 Köhalom 371. — szék 113.
 Körösbánya 284.
 Köszvényes 278.
 Kővár 200, 210. — vidéke 256.
 Közbiztonsági ügyek 34.
 Közegészségügyi szolgálat 34.
 Közigazgatás 40.
 Közkincstári alap (publicum aerarium) 248.
 Közmunka (gratuitus labor) 251, 257.
 Köznép (közrend) 56.
 Közös székirtok 27.
 Közös törvénytörvény 101, 102.
 Közrez 28.
 Krajnik oláh prefektus 381.
 Krakko 357, 359.
 Krim-félsziget 86, 197.
 Kubin 344.
 Kucsuk Ali basa 200, 201.
 Kulcsos városok 273.
 Kun Kocsárd (Gotthárd) 107, 108, 185. — István 205. — Lázár no.
 Kunok csatlakozása 7. — lázadása 63. — ököradója 74. — tói való származtatás 8.
 Kunország 85.
 Kurtánok 162.
 Kuvrát bolgár király 9, 14.
 Küküllő 20, 21, 23. — vár in.
 Kürthy László 81.
 Kürtölő tető 22.
- Laczk (Hermann nemzets.) 38. — Dénes, simontornyai 38. — István 39. — Miklós 38.
 Laczkfi András 38, 64, 85. — család 38.
 Lajk *havaséit vajda* 87.
 II. Lajos király 74, 79, 102, 157, 239, 268, 269.
 Lajta melletti győzelem 22.
 Lakság (vármegyei terület) 250.
 Lániczky Sándor 381, 382, 384.
 Lassú ág pataka 287.
 IV. László király 63, 85. V. - 37, 38, 75, 278. — erdélyi püspök 100.
 Látóhegy 22.
 Lauterburg 357.
 Lázár András 135, 180. — Balázs 122. — Drusiánna 180. — Farkas 122. — Ferenc gr. 307. — István 122, 197, 199, 200. — János gr. 337, 338, 340.
 Lebédia 12, 14. ‘
 Lécfalvi országgyűlés (1600). 140, 146, 241, 264, 280, 281.
 Lemberg 359.
 Lengyel hadjárat 252, 359. - ország 107, 175.
 Lcshegy (Lestető) 22. .
 Levéltáros (archivarius) 50.
- Linzi béke 190.
 I. Lipót császár-király 63, 212, 258, 275, 288, 297, 299, 328, 361. II ~ 353, 355—357. —*féle diploma* 42, 45, 48, 147, 289, 297, 299, 354.
 Lippa 107, in, 175, 231, 283, 284.
 Lófő 48, 66, 148, 219, 222, 224, 237.—ség (primipilatus) 26.
 Lónyai Anna, Kemény Jánosné 299. — Zsi gmond 178.
 Losonc 384. .
 Losonczy család 38. — László 96.
 Lovas plájás 293. — puskás 221, 222, 235, 236.
 Lóvé te 22.
 Lucki kongresszus (1429.) 88.
 Lugos 203, 283, 284.
 Lupul vajda 183, 185, 186, 195, 196.
 Lustrum 33.
 Lüders orosz tábornagy 371.
- Madaras 287, 338.
 Madéfalva 199, 338, 339. — i vész 340.
 Magasles 22.
 Magna Hungaria 10, 12.
 Magyar (Muager) 18.
 Magyar Balázs 39, 55, 92. — János 287.
 Magyar-kabar népkeveredés 16. — lengyel baj társai viszony 376. — török testvériség 379.
 Magyaros 292.
 Maina 360.
 Mainz 357.
 < *Majlád István* 39. — vajda 19. κ
 Majláth Gábor 116.
 Makk József 372.
 Makó Gergely 138. — György 138.
 Maksai Bálint 199.
 Málnás 375. Málnássy 341.
 Mannheim 357.
 Manuel görög császár 22.
 Máramaros 86, 256.
 Marhakereskedők 82.
 Mária Terézia 33, 37, 39, 49, 292, 327, 33L 333, 337, 346, 347, 353, 356.
 Maróczy Albert 138.
 Maros 375. — völgye 22, 23. — i esperesség 85.
 Maroshévíz 375.
 Maros-szék 30, 31, 81, 122 stb. — i hat nem 26. —szereda 273, 284. —újvár 180. —vásárhely 30, 100. —102, 104—106, 108, ni, 162, 163, 200, 224, 255, 260, 261, 262, 272, 273, 274, 282, 284, 306, 309, 314, 319, 364, 367, 373, 376, 384, 385. - iskola 159. — régi jogai 58. — i nemzetgyűlés (1554:) 79. — i országgyűlés (1536, 1543, 1545, 1555, 1658.) 68, 69/77, 109, no, 113, 153, 197.

- Maróthi 59.
 Martinuzzi id. Fráter György.
 Máté havaseli vajda 183, 195, 196.
 Mátyás-huszárezred 366.
 Mátyás király 40, 41, 54—56, 65, 66, 73, 75/ 90—93, 97, 106, 239, 262, 272, 286, 354. — II. császár-király 173.
 Medgyesfalva 163.
 Meggyes 369. — *i* országgyűlés (1569.) 123. — nem 26. — szék 38.
 Meitzen Ágost 21.
 Meotitszi őshaza 16.
 Meszes 22.
 Mezőség 521.
 Mezőváros (oppidum) 264, 273.
 Mihálec család 122, 341.
 Mihály Albert 382, 384.
 Mihály oláh vajda 83, 132, 133, 136—138, 140, 145, 146, 155, 167, 217, 226, 264, 280, 281, 284.
 Mihál yffi Ferenc no. — Tamás 81.
 Mihályi Tamás 116.
 Mihnye Radul moldvai vajda 175.
 Mikés-család 122, 178, 185. — János 198, 186. — Kelemen 196, 205, 211, 320. — Mihály 181, 185, 188, 189, 195, 197, 198, 305 — 309. — Pál 186. — Zsigmond 185.
 Mikháza 278.
 Miklósvári gyepűk 22.
 Miklósvárszék 32, 49, 108, 335, 341, 347, 347 stb.
 Mikó Ferenc 42, 122, 174, 176, 178, 180, 282. — Imre gr. 366, 367. — Józsefné 185. — Miklós 137.
 Mikola László 76.
 Mikóújvár 178, 282.
 Miksa császár-király 122, 130.
 Milkovi püspökség 87.
 Mircse havaseli vajda 88, no.
 Miriszló 139.
 Miske András 81.
 Mohácsi csata 107.
 Moldva 6, 64, 66, 85, 86—88, 92, 95, 108, 115, 239, 275, 282, 286, 288, 308-311, 337, 343, 357, 379. ~i sereg in.
 Moldvabánya (Baia) 92.
 Moré Gábor 279.
 Morgó mezeje 227.
 Mozgósítás 237.
 Muager azovi hun király 14.
 Nádasi-család 39.
 Nádasy Ferenc 207.
 Nagy Albert 228. — Ezékiel 381, 382, 384. — Géza 9, 14. — György 115—117. — János 9, 81-. — Károly frank király 14. — Lajos király 38, 53, 85, 86, 87, 262. — Szabó Ferenc 139.
 Nagy-Ajta 341. - - kabarda 15. — Kászton 383. — nikápolyi csata 88. — örhegy 22. — Saj 292. — sinki országgyűlés (1964.) 206. — sólymos 94. — szeben^{104/} 305, 307/ 3⁹, 313/ 320, 336, 368/ 369, 371, 384. — *i* országgyűlés (1698, 1745/ 1755/ 1757-) 298, 326, 327, 330. — szombat 175. — szállás 201. — várad 86, 203, 251, 283, 326, 385. — váradvár 128, 155.
 Napoleon 358—360. — *i* hadjárat 63, 344.
 Nápoly kormányzósága 38. — *i* hadjárat 87.
 Nápolyi László király 39.
 Náprági Demeter erdélyi püspök 214, 245/ 227.
 Naszkalát-hegy 137.
 Naszód 333, 368.
 Nehéz lovasok 69.
 Nemek és ágak 25.
 Nemere hegy 287.
 Nemes Balázs 177. János 205, 208. Tamás 306.
 Nemesi fölkelés 358, — só 118. — *i* telek 272.
 Nemesség 222.
 Német lovagrend 38. — *i* telepések 21.
 Némethi Gergely 163.
 Nemzetgyűlés (székely) (1492, 1505, 1506, 1554, 1562). 60, 94, 115, 156, 157.
 ' Nemzetközi bíróság 103.
 Nemzetiségi rendszer 21.
 Nemzetiségek 268.
 Nézőhegy 22.
 Nogáji tatárok 85.
 Nyáradszereda 165, 260.
 Nyarad tó 162.
 Nyílföld 27, 157.
 Nyírség 22.
 Nyugati székelyek 9.
 Nyújtód! György 122, 139.
 Ojtoz vára 275, 288. — *i* szoros 109, m, 286, 309, 345, 381.
 Okelli-ezred 338, 339.
 Oláh Miklós 61, 68, 74.
 Oláh lakosság 25. — ország 282, 295, 308, 311, 320, 321, 330, 357, 368, 377. — pásztorszállások 25. — rokon, scythia-dák 11.
 Oláhfalva 254, 256.
 Olaszország 385. .
 Olasztelek 335, 341.
 Olt-vidék 22, 23.
 Ónodi országgyűlés 309.
 Opcšina 292.
 Oppeln 136.
 Orbai-szék 31, 81, 122, 341. — székelyek 104. — telepítés 21. -
 Orbán Balázs br. 380. — Ferenc 185. — Ottó 381, 385.

- Orbó (a szász-földön) 21.
 Oroszfalu 52.
 Országh-család 39.
 Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület 377.
 Ozmán pasa 379.
- Ökörsütés (Ököradó) 34, 59, 73, 247.
 -sütők 81.
- Önkormányzat 28. -i jog (autonómia).
 „261.
 Órállók (plájások) 289.
 Ördög Balázs 137.
 Ördögárok 22.
 Órhegy 22.
 Örlőcz-nem 26.
 Örökösödés szabályozása 89.
 Őrsi Zsigmond 189.
 Ősjobbággy 250.
 Ősseírás (Iustrium) 241, 239.
- Paczolay Péterné Kornis Borbála 185.
 Padova 385.
 Pálffi János 362, 363. — testvérek 198.
 Pancsova 344.
 Pápai tizedlajtsrom 85.
 Papi gyűlések (synodusok) 91.
 Paraj d 112.
 Paris 344, 360.
 Pátkó-péncz 313.
 Pauler Gyula 9, 22.
 Pázsint = új telek 157.
 Péchy Margit 185. — Simon 173, 175,
 176, 177, 184, 185, 280.
 Pekri Gábor 42, 45, 116, 118, 279, 281,
 306. — Lőrinc gr. 305—309.
 Pénzsegély (subsidiium) 151.
 Petényi Péter 39, 269.
 Perneszy István 281.
 Perrendtartás (1555-iki) 33.
 Persányi hegyek 370'.
 Pestessy Máté 81.
 Pestis járvány 34, 310, 322.
 Péter moldvai vajda 108, no.
 Pétervárad 319.
 Petki Ferenc 181. — István 188,195,197,
 200, 205. — János 139, 165, 166, 168,
 227, 228, 246,247, 284. — László 122.
 — Mihály 45, 122»
 Petőfi Sándor 1, 344, 369, 370, 371.
 Petrovics Péter 71.
 Pfalzi Henrietta 190.
 Piavé 357.
 Piricskei szoros 290.
 Piskí 369.
 Pláj = havas 291.
 Plájások (határőrök) 293.
 Plevna 379.
 Ploesti 196.
 Pókay Jakab 80.
 Polgári telek (civilis fundus) 271.
- 395
- Politikai ügyek 33.
 Pólyán 32.
 Pongrácz-család 39.
 Porkoláb 50.
 Pór lázadás (1437.) 89.
 Portai adó 250, 255, 273, 274. k
 Posta 50. Postállkodás 274.
 Pozserovác 296.
 Pozsony 82. — i országygyűlés (1618.) 175.
 Prahova völgye no.
 Prásmás 211
 Pray György 8.
 Predeál 371.
 Primipilus 40. — i oklevelek 124.
 Primőr 56 stb. — i oklevelek 124. ok
 zsarolása 73.
 Puchner Antal br. 366—369. ,
 Puskás gyalog (pixidarius) 142. — job-
 bággyok 124.
 Pünkösti Pál 199.
- Quindena sedria 33.
- Rabutin-Bussy Lajos gr. tábornagy 305,
 306, 308, 309.
 Rác pandúrok 284. —ország 95.
 Radák László nß, 118.
 Radautz 344.
 Radna 333. — i szoros 320.
 Rad nóth vára 178.
 Radul vajda no, 162.
 Rajna 357.
- II. Rákóczi Ferenc 42,182,195,199, 212,
 222. — szabadságharca (forradalom)
 63, 280, 289, 302, 305, 322, 333. — I,
 György 42,45,172,181,182,218 — 222.
 233 — 236/ 240, 251, 265, 270, 271,
 283, 274, 275, 286. — II. György
 194, 195, 197, 198, 220, 221, 235/
 236, 252, 265, 286. — Zsigmond- 42,
 83, 167, 186, 194, 229, 234> 241, 246,
 278, 284.
 Rákos 297, 338.
 Ravazdi György 132, 134, 281.
 Reich Filep alezredes 341.
 Remete 278.
 Részleges hadfelkelés 285. — hadi mustra
 241. — mozgósítás (partialis expe-
 ditio) 228.
 Réthi István 181.
 Rézván István moldvai vajda 132.
 Rhédey Ferenc 195, 197, 205. — László
 gr. 205.
 Ribiczei Adám 343.
 Rika 368.
 Róma 93, 385.
 Románia 377, 379.
 Románvásár 92.
 Rosetti 381.
 Róth br. vezérőrnagy 343.

- Rozgonyi csata 39.
 Rudolf császár-király 132, 133, 136, 214, 215, 245.
 Ruthenia 6, 7.
 Ruyter udvarhelyi várparancsnok 280.
- Salzburg 379.
 Sámbokréti Deák Mihály 264.
 Samler 341.
 Sandomir 359.
 Sándor Imre 22. — János 297, 305, 306, — Mihály 79.
 Sándoregyháza 344.
 Sapsi (sabszik, sapsug) nép 15. — cserkesz-törzs 31.
 Sárospatak 107, 190. — i vár 165.
 Sárváry Miklós 106.
 Savoyai Jenő hg. 319, 320.
 Scherffenberg csász. tábornok 256.
 Schröder br. 334.
 Scythia, scythulus = siculus 8. Scythuli 16. — írás 16.
 Scythia 13.
 Sebes (Szászsebes) 21. — i gyepük 22. — i székelyek 21.
 Sebessi Boldizsár 181.
 Sebestyén Gyula 9.
 Segélyadó (subsidiium) 97.
 Segesvár 101, 112, 198, 308, 310, 312, 314, 369, 371, 384. — i országgyűlés (1540, 1562, 1616.) 38, 70, 116, 119, 158, 248. — i szék 113, 241.
 Sellenberg 137.
 Sennyei Pongrácz 42.
 Sényői Pál 53.
 Sepsi (terra Sebus) 30. — szék 27, 81, 122, stb. — szentgyörgy 104, 255, 256, 260, 266—270, 273 — 275, 300, 376, 382.
 Serbán Konstantin 196. - Radul oláh vajda 161,164,169,174.
 Sibrik Gáspár 225.
 Sicambria (Óbuda) 6.
 Siculicidium 340.
 Sikó József 338.
 Simonyi Ernő 380.
 Sipka-szoros 379.
 Siskowitz br. altábornagy 337, 339.
 Sjek (szlovén) = vágás és li (török képző) = sjekli, székely (?) 10.
 Sóarulás 113.
 Solymárok 221, 222, 254, 301.
 Sólymos 221.
 Solymokő 221.
 Sólymos tál 292.
 Solymosi-család 221.
 Somogyi Vince 81.
 Sóvágó helyek 112.
 Stefán Görgecs moldvai vajda 195, 196.
 Steinville gr. tábornok 282, 311.
 Stibor vajda 32.
- Stilting 8.
 Szabad székely 147, 148, 222, 231, 237. — város (civitas libera) 268, 273.
 Szabadalmak (libertatum prerogativa) 54.
 Szabadosok (libertini) 146.
 Szabadságharc 1848/49-ben 64.
 Szabályrendeletek (constitutiones) 34.
 Szabir-hun törzs g.
 Szabó Károly 9, 12, 61, 64.
 Szajdel János 266.
 Szaka nép 8.
 Szalánczi István 181.
 Száldob 42.
 Száldobos 22.
 Szamos völgye 22.
 Szamosközy István 8, 148.
 Szamosújvár 213, 285. — i országgyűlés (1517) 252.
 Száműzetés 100.
 Számvevő (perceptor) 36, 50.
 Szapolyai János 39, 68, 76, 77, 104—107, 109, 262, 268, 269, 272, 275, 288.
 Szárhegy 281.
 Szász/Károly 376.
 Szászfenesi csata 197.
 Szászföld 38.
 Szászok önkormányzata 11.
 Szász-régen 367. — i országgyűlés (1660.) 199. - sebes 307, 310. — i országgyűlés (1556, 1598.) 114, 241. — város 93.
 Szatmár ostroma 188. -i béke 311.
 Száva Mihály br. 306.
 Százados-hadnagy (centurio) 142, 146.
 Széchényi Tamás 38.
 Szeged 364, 375.
 Szejdi Ahmed 197.
 Szék (bekerített hely) a török-tatár -el, il, li képzővel = székely 9; - elve = székentúli = székely 9. — és hely (székhely, székelyi) = székely 8. — földje 31 stb. — havasa 28.
 Székbírák 43.
 Székek 29.
 Szék-elő (initium sedis) = székely 8.
 Székely Antal 115, 264. — Bálint 199. — János 104. — Mózes 139, 161 — 164, 180, 231, 238. — Pál 106. — Péter 138. — Sámuel 199, 211. — Zsigmond 306.
 Székely — ör (custos) 8; = székes 9.
 Székely egyesület 376. - hadfelkelés 235. — ispánság 236. — jobbágyok 250. — kongresszus 377. — légio 379.
 Nemzeti Múzeum 376. — Oklevéltár 376. — ősi népnév 16. — puccs 379.
 társaság 376. — történelmi bizottság 376. — várjobbágyok 23.
 Székely-bánja (vár) 120, 277. — föld (terra Siculorum) 24, 25, stb. nemzet 24,

- 25 stb. — hida 7, 23. — Keresztúr 32, 105, 165, 260, 284. — keve 344. — telek 23. száz (centurionatus Secculzaz) 23. — támadt 42, 45, 120, 264, 277, 279, 280. — udvarhely 30, 80, 16g, 255, 256, 260- 263, 266, 273, 247, 284, 296, 300, 306, 319, 335, 345/ 35°, 685. — i vár 120, 239, 277, 279, 280. — i nemzetgyűlés (1505.) 44, 79. — vásárhely (később Maros-vásárhely) L ott.
- Székelyek aranybullája 148. — főgenerálisa 236. — főkapitánya (generális . capitaneus) 36, 186. három nemzetisége (trium generum Siculi) 16. — ispánja (comes Siculorum) 32, 34, 36, 102. — jogszabályai 113. — körösvidéki csatlakozása 20. — mint előőrsek 6. Székelység (siculitas) jogalanyisága 53. Székülő (juratus assessor) 36, 48. Szemények 196.
- Szent-Ágota 369. — Anna-tó 375. — Domokos 137. — imre 169. — István 22, 24, 25. — keresztbánya 382. — király 309. — László 9, 20, 22, 24, 86. — páli csata 131.
- Szentes 7.
- Szentyörgyi és Bazini grófok 39. — György 100. — János gr. 54, 90. — Péter gr. 267.
- Szentmiklósy Mihály 185.
- Szentpáli István 181. — János 205.
- Szépvíz 338, 339.
- Szereda-szék 32.
- Szeremség 22.
- Szerémújlak 96.
- Szereth 379. — melléki őslakók 87. — völgye 92.
- Szikek, szikeliak — bolgár eszegetek 16.
- Szikii (szekil) — nemes ember, előkelő úr, főrangú 10.
- Szikilek régi hazája 31.
- Szilágyi Mihály 38.
- Szilvási János 343.
- Szina 107.
- Szinán basa 133, 132, 144, 225.
- Szláv eredetű elnevezések 25.
- Szófia 296.
- Szokmányos székely 136.
- Szolga Miklós «kapitány» 90.
- Szolgarendek 257.
- Szolnoki főispánság 37.
- Szombatfalvi Benedek 139.
- Szombatosok 183, 184.
- Szonda István 199.
- Szováta 112, 284, 375.
- Szónyi béke 178.
- Szörcei-család 122.
- Szrodek (szláv) — központ 260.
- Szucsava 88, 195, 344, 359.
- Szulejmán szultán 109.
- Szűcs Mihály 381, 382, 385.
- Tagányi Károly 9, 11.
- Taksás városok 252, 255—257, 274, 300.
- Tamás Deák 306.
- Tamássy Ferenc 110. — Henrik 89.
- Tapolca 338, 339.
- Tarnóczy Sára 116. — Sebestyén 186.
- Tarczai János 40.
- Tarhavas 292.
- Tarnopol 359.
- Tatárhágó 320. — sánc 22.
- Tatár-rabság 252.
- Tatros-város 139, 288.
- Telegd 23, 3°.
- Telegdi István 96. — Mihály 42, 45, 279.
- Teleki József gr. 362. — Julia 350. — Károly 343. — Mihály 204, 207, 209, 210, 257/ 295/ 3^o7.
- Telepítő vezérek 21.
- Temesvár 319.
- Templom-erődök 282.
- Tergoviste 133.
- Terménytized 160.
- Tholdalagi Ferenc 188. — Mihály 174, 175, 177/ 178/ 179/ 187/ 198.
- Tholdi István 42, 47.
- Thoroczky István 305, 307. — János 185. — Máté 185.
- Thököly Imre 212, 257, 258, 280, 295 — 297. — István gr. 205.
- Thury József 10.
- Timon Sámuel 8.
- Timus kozák hetmanfi 195, 196.
- Tirol 357.
- Tisztartók 121, 125, 288.
- Tisztviselők választása 144.
- Tisztújító szék (marcalis) 34.
- Tizedadó (dézma) 158.
- Tokaj 107. — i gyűlés 107.
- Toldi István 134.
- Tömöri Pál 74, 75, 102.
- Tompa István 199.
- Torda 81, 105, 108, 179, 189. — i közgyűlés (1505.) 101. — i országgyűlés (1538 1542, 1545, 1552, 1558, 1566, 1569, 1692.) 60, 69, 70, 76, 79, 110, 121 — 123, 151, 297. — tábor (1600.) 145, 254. — i vár 85. — vármegye 105.
- Torjai kénbánya 144.
- Torjavására 260, 270, 271.
- Torockó-vára 85.
- Torsternson svéd tábornok 189.
- Tölgyesi szoros 375.
- Tömösi szoros 370.
- Törcsvár 39. — i szoros 88, 133.
- Török Albert 382. — Elek 47. — István 47. — János 372, 373. — Mátyás 122.

- Török adó 253. — császár adója 151, 249, 284. — harcok 255. — ország 95, 379.
- Törvénykezés 33. — i terminus 49.
- Törzsszervezet 26.
- Tövisi csata 161. — tábor 125.
- Trautmansdorf-ezred 339.
- Trencsényi csata 310.
- Tuhutum 23, 24.
- Tusnád 284, 375, 321.
- «Tündér» ország 172.
- Tüzes-vas 65.
- Tűzhalom 42, 65.
- Udvarbírák 280.
- Udvarhely Id. Székelyudvarhely, —szék 22, 30, 122 stb. — vidéke 21. — vára 143, 179, —i küldöttség 362. —i nemzetgyűlés (1505.) 100,103, 168. —széki gyalogok 144.
- Udvari gyalogok 285. — testőrség 285.
- Ugrón Akos 385. — Ferenc 256. — Gábor 379, 380, 384, 385. — Pál 181.
- Új adománylevelek (nova donatiók) 124.
- Üjlaky Lőrinc hg. 96. — Miklós 37.
- LeUlászló király 75. — II. — 6, 40, 42, 56 — 58,66—68,73 — 75,82,93, 96—99, 102, 103,104, 267, 274, 279, 286.
- JJnugur magyarság 10.
- Urbán alezredes 367, 368.
- Úrbéri szabályzat (urbárium) 348.
- Úz 292. — i szoros 286. — völgy 287, 383.
- Uzon 341.
- Vágvölgyi székelyek 6, 22, 63.
- Vaja 116.
- Vajda 68.
- Vajdaszentiván 367.
- Vájna Gáspár 199. — Miklós 199.
- Vallás-ügy 183. — üldözés 164.
- Vámmentesség 272.
- Várad I. Nagyvárad. —i vár 120, 155.
- Vahlotfalva (Csíksomlyó) 336.
- Várfalvi Nagy Gergely 81.
- Várhegy (Székelybánya) 42, 264, 277, ' 279, 280.
- Várhely 120.
- Várkastély 94.
- Vármegyei rendszer 30.
- Városi élet 264.
- Várörök 20.
- Varsó 359.
- Várszolgálat 277, 285.
- Vas László 80—82.
- Vaskapu 22, 200.
- «Vas-székely» 345.
- Vásárjog 261, 272.
- Vay Miklós br. 366, 367.
- Végvárak 251, 256.
- Vegyész bizottság (mixta commissio) 353.
- Velence 385. — i dogé 87.
- Vendégek (hospites) 270.
- Verancsics Antal 61, 68, 75.
- Verbőczy István 8, 16, 25, 54, 61, 354. — hármaskönyve 63.
- Vereckei szoros 20.
- Veres Péter 94.
- Véres kard 42, 68, 132. — nyárs 149.
- Verestorony 96.
- Veresvíz 287.
- Vérségi szervezet 21.
- Vicetisztek 36.
- Viddin 296.
- Vidombáki tábor 140.
- Világháború 64.
- Vince ispán 51.
- Vitéz László 186.
- Vízakna 369.
- Vízkereszt 49.
- Vledény 370.
- Volga-doni bolgárok 11. - káma vidéki bolgárok 12. «
- Vörös drabantok 124, 142, 224, 235,"237.
- Vöröstoronyi szoros m, 370.
- Wenzl-puska 380.
- Werndl-puska 380.
- Werner György 77.
- Worms 387.
- Württemberg 357.
- Zabola 90, 341. —i gyűlés (1466.) 59. —i végzés 43.
- Zágon 287.
- Zalán 32.
- Zaporogi kozákok 196.
- Zay Ferenc 115.
- Zékoi, zékhoi, zikhoi 15.
- Zentai diadal 298.
- Zernest 295. — i csata 257.
- Zetelaka 94, 254, 256.
- Zichi, zigii ~ Zichiabeli Zichia népe 15.
- Gr. Zichy-féle expedíció 1895-ben 12. — István 12.
- Zikh = adighe (cserkesz) 15.
- Zilah 319.
- Zimnique Simon 341.
- Zrínyi Péter 207. .
- Zsábonyica 375.
- Zsellér 250.
- Zsibó 308. — i csata 312.
- Zsigmond király 26, 37, 38, 64, 65, 75, 87, 260, 261, 264, 266, 270, 275, 286, 287.
- Zsoldosok 283.
- Zsögöd 178.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	I
Bevezetés	3

ELSŐ RÉSZ.

A középkor. A királyok kora.

I. A székelyek eredete	5
II. A székelyek megtelepedése Erdélyben. Nemek, ágak, földközösség	19
III. A székek alakulása és hatásköre	29
IV. Székely fő- és vicetisztek	36
V. A székelyek három nemzetsége és a rendek. A rendiség kialakulása a XV—XVI. században	52
VI. A székelyek hadszervezete. Általános hadkötelezettség a középkorban	63
VII. A székelyek adózása a középkorban. Az «ökörstítés»	73
VIII. A székelyek története a középkorban	85
IX. A székelyek története a XVI. század elején (1505—1526.)	99

MÁSODIK RÉSZ.

Az újkor. A fejedelmek kora.

X. A mohácsi vésztől a székely támadásig (1526—1562.)	107
XI. Székely-támadt, Székely-bánja. A rendi küzdelmek 1562—1575-ig	118
XII. A Báthoryak kora. A XVI. évszázad végső évtizedei (1575—1602.)	130
XIII. Jobbágypok, vörös-darabontok, szabad székelyek (1562—1602.)	14 ¹
XIV. A székelyek adózása a fejedelmi-kor elején	150
XV. A székelyek története a XVII. évszázad elején. Székely Mózes, Bocskay István, Rákóczy Zsigmond és Báthory Gábor fejedelemsége (1603 — 1613.)	161
XVI. Erdély «aranykora» és a székelyek. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György uralkodása (1613-1648.)	172
XVII. Az erdélyi fejedelemség hanyatlása és a székelyek (1648—1661.)	194
XVIII. A fejedelemség alkonya és a székelyek. Apafi Mihály fejedelemsége (1661 — 1690.)	203
XIX. Székely rendek a XVII. században. Nemesek. Lófők. Vörös-darabontok (gyalog-puskások). Szabad-székelyek. Jobbágypok. Solymárok	214
XX. Hadszervezet a fejedelemség korában	224
XXI. A székelyek adózása a XVII. században	245
XXII. A székely városok	260
XXIII. Várszolgálat. Határőrzés. Székely várak. Várórség és udvari szolgálat. Kék-drabantok (testőrök), őrállók (plájások)	277

HARMADIK RÉSZ.

A legújabb kor. A főkörmányszék és az Unió kora (169I—1914).

XXIV. Thököly erdélyi fejedelemsége s a gubernium kezdete (1690—1702.)..	295
XXV. II. Rákóczi Ferenc szabadságharca (1703—1711.)	305
XXVI. Rákóczi szabadságharcától a székely határórségig (1711 — 1764.)	316
XXVII. A székely határórség szervezése (1762—1764.)	333
XXVIII. A határórségtől a francia háborúig (1764—1795.)	346
XXIX. A francia háborúktól 1848-ig	357
XXX. A székelyek az 1848—49-iki szabadságharcban	364
XXXI. A szabadságharctól a világháborúig. (Rövid áttekintés.) (1850—1914.)	372
XXXII. A székely puccs 1877-ben	379
Utószó	386
Név- és tárgymutató	387
Tartalomjegyzék	399